

ÉVKÖNYV

1994

Szerkesztőbizottság

**Bak János
Hegedűs B. András
Litván György
Rainer M. János
S. Varga Katalin**

**Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia,
a Soros-alapítvány,
a National Endowment for Democracy
és a Committee for Danubian Research támogatásával**

Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének
Dokumentációs és Kutatóintézete

ÉVKÖNYV

III.

1994

1956-OS INTÉZET • BUDAPEST, 1994

TARTALOM

In memoriam Heltai György (1914–1994) 9

AZ 1956-OS EMIGRÁCIÓ KEZDETEIRŐL

Az emigráns-politikáról Közli: <i>Sztáray Zoltán</i>	13
Oxfordi egyetemisták a magyar szabadságért Közli: <i>Gömöri György</i>	27
A Magyar Forradalmi Tanács 1957. január 5–7-én tartott ülésének határozatai Közli: <i>Király Béla</i>	35
<i>Borbándi Gyula</i> : A Magyar Népiérek Találkozója (1957)	47
<i>Aczél Tamás</i> : Kezdek az Oxford Streeten. Kísérletek egy korszak idézésére	69
<i>Rainer M. János</i> : Nyugatról visszatekintve Az <i>Irodalmi Újság</i> és Magyarország (1957–1973)	95
<i>Eörsi László</i> : Adalékok az 1956-os emigráció történetéhez A bécsi „Magyar Forradalmi Tanács”	107
<i>Hidas Péter</i> : Menekült magyar egyetemisták Kanadában (1956–57)	125

CIKKEK, TANULMÁNYOK, MŰHELYMUNKÁK

<i>Litván György</i> : Francia dokumentumok 1956-ról	139
<i>Standeisky Éva</i> : A Kreml csendje. Vercors a magyar írókért 1957-ben	149
<i>Békés Csaba</i> : Az Egyesült Államok és a magyar semlegesség 1956-ban	165
<i>Tischler János</i> : A lengyel pártvezetés és az 1956-os forradalom	179
A forradalom Tatabányán. Kronológiai vázlat Összeállította: <i>Germuska Pál</i>	197

BESZÁMOLÓK

Beszámoló Az Intézet 1993–1994. évi tevékenységéről	223
<i>Szakolczai Attila</i> : A forradalmat követő megtorlás során kivégzettekről	237
<i>Kozák Gyula</i> : Gondolatok és tervek az interjúgyűjteményről	257
Az Oral History Archivum újabb '56-tal kapcsolatos interjúinak annotált jegyzéke	267
Életinterjúk az Oral History Archivumban	271

Az Intézet „1956-os gyűjteménye” az OSzK Kézirattárában	283
Varga Balázs: Egy forradalom snittjei	287
Nagy András: Jelentés egy kutatásról. A „Bang-Jensen-ügy”	293

ISMERTETÉSEK, KRITIKÁK

Peter Unwin: A pusztából kiáltott szó. Nagy Imre és a magyar forradalom Héttorony, 1993. (Litván György)	301
Dupka György–Horváth Sándor: '56 Kárpátalján Bp.–Ungvár, 1993. (Tischler János)	307
Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez Szerk.: Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, I. kötet, 1992. (Rainer M. János)	309
Sortüzek 1956. Szerk.: Kahler Frigyes Lakitelek, Antológia Kiadó, 1993. (Szakolczai Attila)	315
„Némák szóra kelnek.” Várpalota ismeretlen 1956-ja Gyűjtötte és szerk.: Fakász Tibor. (Várpalota) 1993. (Litván György)	325
Dikán Nóra: Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai, 1–6. kötet. Nyíregyháza, 1992–1994. (Valuch Tibor)	327
Irodalmi Újság 1957–1989. (faksimile kiadás), 1–8. kötet Bethlen Gábor Könyvkiadó–Akadémiai Könyvkiadó, 1991–1994. (Murányi Gábor)	333
Lakatos István: Farsang. Fejezetek egy önéletrajzból. Periratok 1957–1958. In: <i>Paradicsomkert</i> . Összegyűjtött versek és szépprózai munkák. Békéscsaba. Tevan Kiadó, 1993. (Hegedűs B. András)	343
Három film '56-ról „Mindent a hazáért–Corvin köz 1956” „Széna tér '56 (Márton Erzsébet)” Maléter I–III.” (Eörsi László)	347

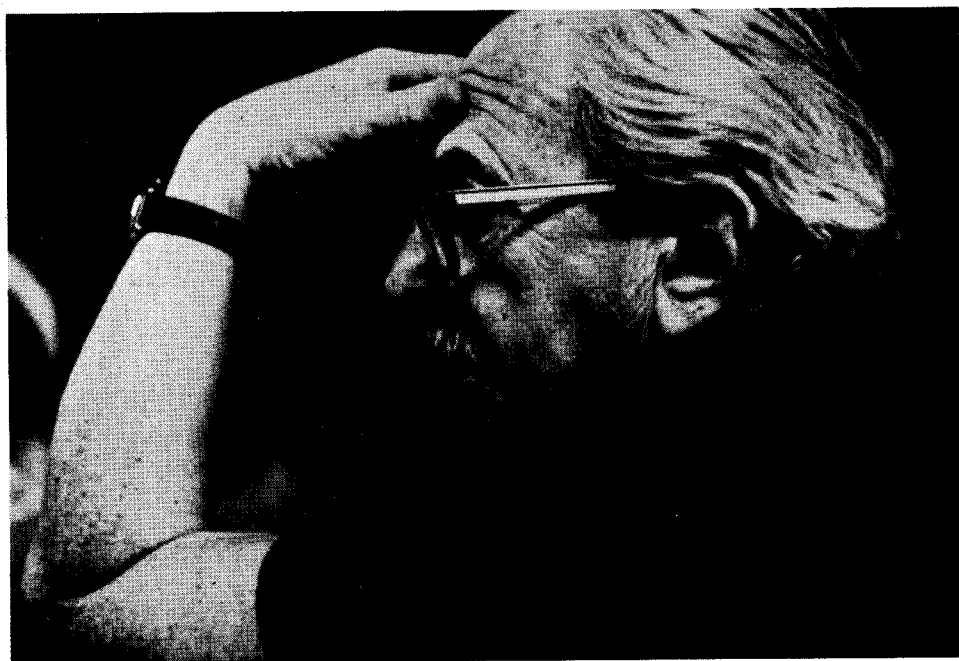
VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Összeállította: Póti János	357
Summary (J. M. Bak)	367
Table of contents	371
A kötet szerzői	373

Ötvenhatot értelmeznie szíve joga mindenkinek. De ötvenhatot kisajátítania senkinek sincs joga. Mert békévé csak a valóság torzítatlan ismerete oldhatja az egykori szembenállást. S mert *békévé* kell oldanunk, érdekünk és kötelességünk a történelmi tények pontos és elfogulatlan feltárása.

Göncz Árpád 1994. június 16-i beszédéből

IN MEMORIAM HELTAI GYÖRGY (1914–1994)

Új Évkönyvünk közleményeit egy szomorú megemlékezéssel kell bevezetnünk. Ez év júliusában az amerikai Charlestonban, hosszú betegség után, 80 éves korában meghalt szeretett barátunk, Heltai György, intézetünk tiszteletbeli, örökös elnöke.

Egészségi állapota és a hatalmas földrajzi távolság nem tette lehetővé, hogy tevőlegesen is részt vegyen 1989-ben megkezdett munkánkban. De neve az intézet Nemzetközi Kuratóriumának élén így is sokat jelentett. Számunkra ő a folytonosságot képviselte 1956-tal, Nagy Imrével, akinek barátja és külügyi államtitkára volt, majd pedig az 56-tal foglalkozó első és bizonyára legjelentősebb emigrációs kutatóműhellyel, a brüsszeli Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézettel, amelyet elődünknek tekintünk. Személyében ismét olyan száműzöttet gyászolunk, akinek a fogságból szabaduló ország nem tudott méltó helyet, elismerést adni.

Jeles zsidó-magyar polgárcsalád gyermekeként Heltai György jogot végzett a harmincas években, a háborút munkaszolgálatban szenvedte végig, majd – mint nemzedékéből annyian – a kommunista eszmében vélte megtalálni azt az erőt, amely igazságos és korszerű berendezkedéshez segíti ezt az országot. Az MKP bizalmi embereként a Külügyminisztériumba került, ahol a politikai főosztály vezetését bízták rá.

Máig is rejtély, hogy pontosan milyen okokból jutott Heltai a Rajk-per kiszemelt áldozatainak közé. Talán mert tudott egynémely titkot, amelynek kiszivárgása kellemetlen helyzetbe hozhatta volna Rákosit? Heltai olyan ember volt, aki nem szívesen beszél magáról, s még kevésbé szeret előtérbe kerülni. A Rajk-per áldozatainak kiválogatását egyébként is az abszurd szeszély irányította. De a vádlott-társak utólagos elbeszéléseiből annyit bizonyosan lehet tudni, hogy az Andrássy út pincéiben Heltai a legbátrabbak közé tartozott, akiből oly kevésbé lehetett „vallomást” kicsikarni, hogy vádlottként (vagy pláne „tanúként”) nyilvános szerepeltetéséről szó sem lehetett. Szabadulása után, 1954 és 1956 között Nagy Imre szorosabb baráti körébe került be külpolitikai szakértőként és tanácsadóként. Így lett belőle 1956 forradalmi napjaiban a Nagy Imre kormány külügyminiszter-helyettese (a miniszteri posztot, mint tudjuk, maga Nagy töltötte be a kritikus utolsó napokban). A Varsói Szerződésből való kilépés előkészítésében, a semlegesség kinyilvánításában ennél fogva tevékeny része volt. De november 4-én hajnalban nem követte Nagy Imrét a jugoszláv követségre, majd a romániai fogságba, s onnan tovább, hanem családjával együtt Ausztria felé vette útját.

A hontalanság első állomása Belgium volt. Brüsszelben Heltai – aki több világnyelven beszélt folyékonyan – előbb pincéreként tartotta el népes családját, azután megkeresték őt az amerikaiak és segítségükkel Heltai létrehozott egy „Nagy Imre Társadalomtudományi

és Politikai Intézet" néven működő baloldali emigráns szellemi központot, amely öt éven át (1959-től 1964-ig) működött Brüsszelben. Ez az intézet konferenciákat szervezett és háromnyelvű folyóiratot adott ki Heltai igazgatása alatt, s mintegy húsz-harminc baloldali (kommunista, szociáldemokrata, parasztszövetségi, nemzeti parasztpárti stb.) előéletű 56-os emigráns többé-kevésbé tevékeny közreműködésével. A minden szempontból – még a célok tekintetében is – heterogén közösséget Heltai személyisége, konfliktusoldó humora, mindenkire kiterjedő figyelmes barátsága tartotta össze.

A brüsszeli Nagy Imre Intézet története még megírásra vár. Mint ahogy az is, hogy miért szűnt meg az amerikai támogatás 1964-ben, a két szuperhatalom közötti viszony újjászervezésének ebben a – más szempontból is talányos – kulcsévében. Tény, hogy Heltai intézete 1964 nyarán megszűnt (a folyóiratok már egy évvel korábban), a Heltai család pedig átkerült az óceán túlsó oldalára. Egy-két évi kutatói tevékenység után Heltai György történelemtanár lett az Egyesült Államok egyik legkisebb, de annál meghittebb légkörű egyetemén, a festői szépségű Charlestonban. Itt töltötte el életének utolsó, csaknem három évtizedét. Európa újkori történetét adta elő, s tanítványai bálványozták. A charlestoni egyetem egyike volt azoknak a ritka amerikai főiskoláknak, ahol a professzorok mentesek voltak a publikációs kényszertől. Heltainak, aki jól beszélt, de nehezen írt, ez nagy könnyebbség volt. Amúgy is úgy gondolta, hogy a világot elárasztják a felesleges könyvek. „Túlburjánzó kultúra”, mondogatta. Emberséges és bölcs ember volt.

Amikor 1989-ben elvben megnyílt a hazatérés lehetősége, Heltai érrendszere már nem volt olyan állapotban, hogy ekkora megrázkódtatásnak kitehető legyen. A változásokat tehát csak távolról figyelte, s természetesnek tartotta, hogy azok nélküle is mennek, amerre menniök kell. Az 1989-ben Budapesten életre hívott 1956-os Kutatóintézet Nemzetközi Kuratóriuma Heltait tiszteletbeli elnökének választotta. Az Intézet első, 1991-es nemzetközi konferenciáját levélben üdvözölte: „Kedves Barátaim, jókívánságaimat küldöm nektek és az Intézetnek első nemzetközi konferenciáitokra, és köszönetemet, hogy engem tiszteltetek meg a díszelnöki címmel, noha nyilvánvaló, hogy nálam érdemesebbet is találhattatok volna soraitokba. Nem álszerénység beszél belőlem, tudom, van mire szerénynek lennem. Fájlalom, hogy nem lehetek köztetek ezekben a napokban, hiszen az Intézet a brüsszeli Nagy Imre Intézet alapítói és munkatársai álmának megvalósulása. Az Intézet hazatérhetett. Nagy Imre neve ugyan most nem szerepel a nevében, de a program, valamint a munkatársak ismeretében világos, hogy szelleme ugyanúgy irányító erő lesz, ugyanúgy, mint volt 30 évvel ezelőtt. Sok sikert, szerencsét tanácskozástokhoz és az Intézet további munkájához. Kívánom, hogy a feléledő őskonzervativizmus és gőzös újnacionalizmus egyre erősödő nyomása ellenére sikeresen képviseljétek a tárgyilagos, elfogulatlan kutatási szellemet.”

A Nagy Imre Emlékplakettet távollétében kapta meg Göncz Árpád köztársasági elnöktől 1994 júliusában. Ez volt úgyszólván minden elismerés, amelyet Heltai az óhazától kapott. Hamvai sem fognak ott pihenni, mert porait családja az óceán vizében szórta szét.

AZ 1956-OS EMIGRÁCIÓ KEZDETEIRŐL

Az *Évkönyv* szerkesztősége a jövőben megjelenő kötetekbe egy-egy tematikus cikk- és dokumentumcsokor beiktatását tervezi. Ezek a „dossziék”, az Intézet kutatási irányainak megfelelően, a forradalom történetének valamely aspektusát fogják „körüljárni”, tanulmányok, forrásközlések és műhelymunkák formájában. Az első gyűjtemény, amit a jelen kötetben megjelentetünk, a forradalom utáni emigráció első hónapjaival foglalkozik, természetesen a teljesség igénye nélkül. Anyagai vegyest származnak résztvevőktől és kutatóktól, tartalmaznak eleddig nem, vagy csak nehezen megszerezhető kiadványokban megjelent dokumentumokat és levéltári kutatásokra épülő tanulmányokat.

AZ EMIGRÁNS-POLITIKÁRÓL

Közli: Sztáray Zoltán

A forradalom után az emigrációban felélesztett Petőfi Kör¹ *Március* és *Október* című könyvmegosztásában megjelent, az emigráns-politikáról szóló két írást adunk itt közre. Az elsőt, ami 1957 októberében jelent meg, bevezetésnek, vitaindítónak szántam. A második, hozzászólásként, Auer Pál tollából a könyvmegosztás következő havi számából való. Ezeket az írásokat jól kiegészíti Kéthly Anna levele, illetve Nagy Ferenc beszéde.

Rövid visszapillantás az emigrációnk történetére

Kínban fogamzott s dicsőségében elvetélt forradalmunk után a száműzetés jutott osztályrészemül. Gyermekkoromat, ifjúságomat egyaránt népünk számára érdektelen, vesztett háború árnyékolta be. Így férfikorom derekára ittam már annyit a keserűség poharából, hogy ne takargassak semmit. Nem vagyok s nem voltam soha derűlátó. Sorsom, ami elválaszthatatlanul összefonódott a magyarság sorsával, nem adott erre okot. Nem voltam derűlátó a múlt év októberében sem, amikor eldőrdült az első lövés. Hiába ujjongtam a riadtan menekülő szovjet páncélosok láttán, hiába szívtam annak a pár napnak szabad levegőjét, valami mindig ott lebegett vészt, vihart jöslő felhőként gondolataim fölött.

Tudtam, hogy a magyar nép sorsa nem Budapesten dől el. De ki merte volna ezt akkor odakiáltani a páncélos szörnyekre pusztá kézzel támadó magyar ifjúságnak? Lehet-e megálljt dobantani a szabadságáért fegyvert fogott nép elé? Kell-e vezekelnem, mert nem volt erőm visszatartani a biztos

¹ A Petőfi Kör emigrációban való felélesztésének gondolata a Magyar Forradalmi Tanács 1957. január 5–7-e között megtartott alakuló ülésén született meg. Megszervezését Jónás Pál, a Kör 1956. november 2-án megválasztott elnöke, valamint annak korábban is titkára, Nagy Balázs, vállalta, tisztségét továbbra is megtartva. Végrehajtó bizottsága a következőkből állt: Kiss Sándor, Nyeste Zoltán, Prágay Dezső, B. Rác István és Sztáray Zoltán. A Kör feladataként a forradalom eszméinek, célkitűzéseinek idegenben való megőrzését, ismertetését írta elő magyar és idegen nyelven megírandó előadások tartásával és egy angol nyelvű folyóirat kiadásával. Első előadását 1957. november 4-én, a forradalom vérbe fojtásának évfordulóján tartotta New Yorkban. Az *Október 23* című, angol nyelvű kiadványa Hamza András szerkesztésében 1958-ban jelent meg. Európában Nagy Balázs és Sztáray Zoltán kísérte meg a Kör felélesztését, ám részben érdektelenség, részben anyagi nehézségek miatt csupán a *Március és Október* című könyvmegosztást tudták időről időre kiadni. Az 1958 őszi Párizsban megtartott értekezlet igyekezett az európai csoport tevékenységét élénkebbé tenni és ehhez a New York-iakat támogató Szabad Európa Bizottság hajlandó lett volna anyagiakat biztosítani. De, mivel már ekkor a Brüsszelben létesítendő Nagy Imre Intézet megszervezése felmerült, a tárgyalásokat folytató Nagy Balázs és Sztáray Zoltán, aki már a strasbourgi értekezleten is sürgette a Magyar Forradalmi Történelmi Intézet létrehozását, elállt a megállapodástól. Úgy vélte ugyanis, hogy a két szervezet végeredményben azonos feladatot látna el. A New York-i csoport egyrészt a bekövetkezett érdektelenség, a témakörök kimerülése és a korábbi résztvevők egyéb elfoglaltsága miatt 1960-ban beszüntette tevékenységét.

halálba rohanó tizenöt éves diáklányt, akit ott temettünk el a Károlyi-kertben? Esztendeje nyomja a lelkiismeretemet, esztendeje érzem: igen! Ám ki volt a szerencsés? Ő, akit őszirózsák és krizantémok közé hantoltunk el a hazai földre, vagy én, aki megfutottam és idegenbe szakadva, vezeklek a haláláért?

A népek országútján, Magyarországon, mindig voltak olyanok, akiket kergettek, és akadtak szép számmal kergetők is. Így választja a száműzetést a magyar szabadság, függetlenség két nagy apostola, szimbóluma, Rákóczi és Kossuth is. Az ő példájukból, sorsukból tanulhatunk a legtöbbet. Nagy reményeik, terveik, vágyaik éltetik őket. Méltán, hiszen nagyhatalmaktól kapnak ígéreteket. Hisznek is ezeknek, maguk erkölcséhez mérik őket, és úgy látják, céljaik is beleillenek az akkori politikai képbe. Ma már tudjuk, hogy ezek az ígéretések soha nem valósultak meg. Tudjuk azt is, soha nem voltak komolyak: mindkét emigrációt a nagyhatalmak csupán saját céljaik támogatására használták fel. Így jutott el Rákóczi is, Kossuth is a kiábránduláshoz. Csak az örökké magára maradt magyar nép várta – talán várja még ma is – a megígért segítséget.

E két nagy száműzött példája is elegendő kell legyen ahhoz, hogy elgondolkodjunk az emigráns-politika lehetőségein. Elsősorban azért, hogy meggondolásra, józanságra intsük magunkat. Az emigrációs hullámok egymást követik. Nincs olyan lényeges politikai változás hazánk történetében, amelyik ne kényszerítette volna egyik-másik honfitársunkat száműzetésbe. A Tanácsköztársaság bukása után és a második világháború során nem különösebben sokan választják az emigrációt, ám ez utóbbi végén százezrek veszik kezükbe a vándorbotot, menekülnek a szovjet csapatok elől, s vannak, akik kollaboránsként követik a visszavonuló német katonai egységeket, ám valamennyien az ismeretlen bizonytalanságba indulnak. Ez a hullám a magyar középosztály és a katonák emigrációja. Igen hamar szelektálódnak: zömük – mihielyt lehetséges – visszatér az országba. A politikai érdeklődésük közül főként a jobboldaliak maradnak kint. Csakhamar szervezkednek is, elsősorban a katonák.

1947–48 táján, a kommunisták előretörése után megint megindul a mozgás nyugati határainkon. A totalitarista uralom előreveti árnyékát. Vannak, akik szabadságukat féltik, vannak, akik a gazdasági kilátástalanság miatt menekülnek. Ez a csoport mutatja a leghatározottabb politikai elkötelezettséget, állásfoglalást. Ezzel a hullámmal érkezik nyugatra a legtöbb, odahaza jelentős szerepet betöltött politikus, s jöllehet, valamennyien a kommunista terror elől menekülnek, elveikben meglehetősen színesek. Megegyeznek abban is, hogy az emigrációjukat rövid ideig tartónak vélik, s hiszik, politikai tevékenységüket hazatértük után ott folytathatják, ahol annak idején abbahagyták. Erre – főleg a forradalom előtt kialakult nézeteik szerint – nemcsak joguk van, de lehetőségük azért is, mert ők nem szolgálták ki a kommunista rendszert. Ez az a csoport, amelyik politikai aktivitása révén, amerikai anyagi támogatással létrehozza a „hivatalos” magyar emigrációs szervezetet, a Magyar Nemzeti Bizottmányt.² Persze, ebbe a szervezetbe nem fér bele mindenki, akinek az emigrációban politikai

² A Magyar Nemzeti Bizottmány New Yorkban való létrehozásának szándékát, a letartóztatása elől 1947. június 2-án az ország elhagyására kényszerült Varga Béla jelentette be 1947. november 15-én, mikor a svájci utazásából haza nem tért Nagy Ferenc miniszterelnök is New Yorkba érkezett. Az 1948. június 10-én kelt kiadványban a szerv létrehozását a következőképpen indokolja: „A magyar politikai élet szabad földön élő vezetőivel való előzetes megbeszélés alapján és azok felkérésére vállalkoztam arra, hogy megteszem az előkészületeket a magyar parlamentet helyettesítő szerv létrehozására. Feladatom teljesítésére törvényes jogalapot ad nekem, mint a szabadon választott nemzetgyűlés le nem mondott elnökének, az 1946. évi I. tc. 45. §-a 2. bekezdése, amely akként intézkedik, hogyha a „köztársasági elnök tisztségének ellátására egyéb okokból képtelenné válik, az új köztársasági elnök megválasztásáig a köztársasági elnöki jogkört a nemzetgyűlés elnöke gyakorolja”. Az értesítésre beérkezett csatlakozási szándékok alapján Varga Béla 1949. július 21-én bejelentette a Magyar Nemzeti Bizottmány

hajlama van. Tény, a Magyar Nemzeti Bizottmány nem tudta úgy felépíteni szervezetét, hogy az kielégítette volna akár a reprezentatív, akár pedig a demokratikus, avagy a célszerű igényeket. A kívülmáradtak hol egyénileg, hol csoportokba tömörülve – különösen az első időkben – ellenzéki állást foglalva el, bírálták, támadták a „hivatalos” emigrációs szervezetet. Valaki azt gondolhatná, hogy ennek az ellenzéki tevékenységnek jótékony hatása is volt, ám az igazság az, hogy a Magyar Nemzeti Bizottmányról az Egyesült Államok propagandaszervei anyagi és különféle egyéb támogatása mellett eleinte lepergett minden bíráló, támadás. Mégis, 1953-tól, az úgynevezett olvadás megindulásától kezdve, az elbizonytalanodás és a felbomlás jelei mutatkoztak köreikben. Ezek okait már többen is taglalták és a szervezet jelentős tagjai már a forradalom előtti nyilvánosságra hozták.

Az 1956. november 4-i, másodszori szovjet beavatkozás után mintegy kétszázezer magyar hagyta el szülőhazáját. Ha ezek összetételét vizsgáljuk, úgy találjuk, zömmel a fiatalabb generációból került ki. Ez természetes is, hiszen a forradalom elsősorban az ifjúság forradalma volt, ők kényszerültek menekülésre és ők vállalták könnyebben a meneküléssel kapcsolatos nehézségeket, kockázatot. Merész gondolat volna azt állítani, hogy ezek a fiatalok valamennyien szabadságharcosok lettek volna: számosan akadtak közöttük olyanok, akik csupán – mint mondani szokták – a lábukkal szavaztak és nem vállalták a rájuk otthon váró életet. Botorság volna azt állítani, hogy az évtizedes kommunista befolyás nem hagyott káros nyomokat is ezen a menekülést választó generáción, ám igaztalanok volnánk, ha nem ismernénk el erőnyeiket is. Aki ismeri az elmúlt évtized magyarországi életét, annak csak jóindulattal szabad közelednie a hibákkal is rendelkező, nyugatra menekült fiataljainkhoz. Vállalnunk kell őket legalább annyira, amennyire ők vállalták az otthoni nyomorúságot, szenvedést és amiért olyan lelkesedéssel fogtak fegyvert nemcsak saját maguk, hanem a világ valamennyi népe szabadságáért. Sok önállóságot mutat ez a fiatalság politikai tekintetben is. Ahogyan meg tudta fogalmazni a forradalom első óráiban politikai követeléseit, ugyanúgy meg tudja mondani most is, mit akar. Önállóságra törekszik s ez időnként másokkal szembeni bizalmatlansággal jár. Éveken keresztül látta, hogy azok, akik vezetni akarták, nem a javát, nem a magyarság érdekeit szolgálták. Az emigrációs életünkben jelentkező széthúzás, az egymással vetélkedő egyének és szervezetek magatartása a bizalmatlanságukat csak növeli. Rendkívül hevesen reagálnak arra, ha akár egyének, akár csoportok támogató bázisnak akarják őket felhasználni. Önállósági hajlamaik miatt csak a maguk vezetőit ismerik el. Ennyit erről az új emigrációról. Úgy hiszem, vállalnunk kell őket így, ahogy vannak. De ezt az ifjúságot büszkén is vállalhatjuk, hiszen szinte pusztá öklükkel harcolták végig a valamennyiünk számára szent forradalmat. Éppen ezért kell elítélnünk ama honfitársainkat, akik – minden segítő szándék nélkül – kaján örömmel csámcsognak az új emigráció egyik-másik tagjának kisebb, vagy nagyobb botladozásán. Tudomásul kell vennünk, itt vannak és helyettük nem kérhetünk másokat. A káröröm helyett segítségre, támogatásra van szükségük.

megalakulását. A Bizottmány elnöke Varga Béla lett, két alelnöke pedig Nagy Vince és Dombay János. A végrehajtott bizottságban a következők foglaltak helyet: Auer Pál, Bakách-Besseney György, Barankovics István, Eckhardt Tibor, Fábíán Béla, Közi Horváth József, Nagy Ferenc, Peyer Károly, Pfeiffer Zoltán és Sulyok Dezső. A Magyar Nemzeti Bizottmánynak 1950-ben összesen kilencven tagja volt. Valamennyien olyanok, akik korábban jelentős politikai, társadalmi, egyházi vagy gazdasági tisztséget töltöttek be, köztük számos volt országgyűlési képviselő. Noha a Bizottmányt az Egyesült Államok szövetségi kormánya anyagilag és erkölcsileg végig támogatta, az a remény, hogy a nyugati demokratikus országoktól a magyarság érdekében jelentős támogatást kap, nem vált valóra. Ugyanakkor a Bizottmány nemzetközi intézményeknél, például az Egyesült Nemzetek Szervezeténél, komoly eredményeket ért el. Az 1956. október 23-án kitört forradalom nemcsak a Bizottmány tagjait érte váratlanul, de magát a vezetőséget is, ami soraiban egyfajta elbizonytalanodást, ha nem bomlást okozott.

Hogyan ítélték meg otthonról az emigráns-politikusokat?

Valószínű, az otthoni hivatalos propaganda is hozzájárult ahhoz, hogy a nyugati országokban élő emigráns-politikusokról különösebben jó vélemény nem alakult ki bennünk, ahogy azokról a tevékenységeikről sem, amelyek híre eljutott hozzánk. Amíg a Szabad Európa Rádió tárgyilagos hírszolgáltatát – amelyet emigráns honfitársaink közvetítettek –, majd' mindig hasznosnak tartottuk, a gyakran naiv és néha ostobának, károsnak is tűnő propaganda-adásaikon, különösen a forradalom időszakában, sokat bosszankodtunk is. Nem szeretjük a néha uszításnak is vehető, ellenállásra biztató megnyilvánulásokat. Általános véleményünk az volt, könnyű odakint a biztonságban kiabálni és arra számítani, hogy majd ha lehet, hazajönnek átvenni a vezetést és a hatalmat. Sajnos, a józanabb hangok ritkábban értek el bennünket. Ma már tudjuk, hogy az emigráció értelmes részének ilyen tervei nem voltak. Erről számoltak be még a forradalom előtt többek között a *Látóhatár* hasábjain megjelent írások is.

Mi volt a véleményük a nyugaton élő emigráns-tömegeknek?

Sajnos a válasz nagyon szomorú. Szinte egyöntetűen alakult ki a véleményük: a hivatalos emigráns-politikusok olyan távol éltek a tömegektől, hogy kapcsolatuk alig volt velük. Tevékenységük nem terjedt ki arra, állítják sokan, hogy a közönséges menekültekkel is törődjenek. Ezt a feladatot a különböző egyházi és társadalmi szervezetekre hagyták. Az időnkénti tájékoztató jellegű kiadványaik sem érték el a tömegeket, legfeljebb néha, az emigráns-sajtóban jelent meg tevékenységükről némi rövid beszámoló.

És az emigráns-politikusok?

Úgy hiszem, erre ők maguk adták meg a legilletékesebb választ. Számtalan tanulmány, sajtóközlemény, közreadott nyilatkozat és nyílt levél fejezi ki a véleményüket. Ha valaki ezeket végigböngészi, úgy találhatja, véleményük saját magukról lesújtó. Így jutunk el ahhoz a megállapításhoz, hogy az emigránspolitika nem volt jó az otthoniak szemében, nem volt jó az emigráns-tömegeknek, de nem volt jó maguknak az emigráns-politikusoknak sem. Mindez nem jelentheti azt, hogy karba tett kézzel ültek New Yorkban a Magyar Nemzeti Bizottmány tagjai, csupán azt szeretném érzékelni, hogy vállalt feladatukat közmegelegedésre aligha látták el.

Szükség van-e emigráns politikai szervezetekre?

A diktatórikus, totalitarista rendszerekben élő népek nem hallathatják szabadon hangjukat, szabadságukat különböző módon korlátozzák: polgáraik ezért kényszerülnek többek között emigrációba. Ez utóbbiak feladata, hogy az elnyomásban élő honfitársaik érdekében szót emeljenek. Tevékenységüket rendszerint szervezetekbe tömörítve végzik, megosztva a feladatokat. Nyilvánvaló, hogy ezeket olyanoknak kell ellátniuk, akik erre alkalmasak is: ismerniük kell szülőhazájuk problémáit, el kell igazodniuk a szabad világ országaiban s hogy sikerrel végezzék feladatukat, idegen nyelveket kell beszélniük. A kezdeményezésektől nem szabad meghátrálniuk: elvük az kell legyen, hogy csak abból lehet valami, aminek nekilátunk. Amihez nem fogunk hozzá, abból nem lesz semmi. Ám azt sem szabad felednünk, hogy az emigráns-politikusi szerep általában nem hálás tevékenység, köszönet aligha jár érte, de jutalom sem. Ám az elnémitott, elnyomott népünk érdekében végeznünk kell akkor is, ha az eredmény lehetetlennek látszik. Camus mondására figyeljünk: görgessük a sziklát a hegyre, hátha egyszer mégis fennmarad.

Ki képviselheti emigrációban a magyar népet?

Mindenekelőtt azt leszögeznünk, hogy az otthon maradt magyar nép meghatalmazást, mandátumot arra, hogy emigrációban képviseljük, senkinek sem adott. Senkinek nem ad és nem is fog adni. Azok a felhatalmazások, amelyeket otthon képviselőinek adott, az emigrációban nem érvényesek.

Hiába is keresnénk közjogi alapot, hiába is kutatgatnánk különböző jogcímek után a hivatalos képviseletre, ezek mondvascinált elméletek maradnak, létjogosultságuk nincs. Ugyanakkor aligha tagadhatja valaki is, hogy az emigrációban mindenki képviseli szülőhazáját, otthon maradt honfitársait. Akár akarja, akár nem. Népünk képviselete tehát valamennyiünk joga és egyben kötelességünk is. Ebből az alpból kell kiindulnunk akkor is, ha az emigráns-szervezetekben tevékenykedők személyét akarjuk meghatározni: minden előjog nélkül azoknak kell ellátniuk a feladatokat, azokat kell kiválasztanunk, akik ezekre a legalkalmasabbak. Legalkalmasabbak azért, mert a rájuk bízandó munkaterületen a legtöbb ismerettel rendelkeznek és ezeket hajlandók is a közösség érdekében használni. Nem utolsó követelmény az is, hogy ezek a személyek erkölcsileg feddhetetlenek legyenek, alkalmasak a közösségi munkára. Minden más velük szemben felállítandó követelmény csak másodlagos igény lehet. Higgyük, hogy a korábban emigrációba kényszerült és a száműzetést a forradalom vérbe fojtása után vállaló százezernyi honfitársunk közül – ha ehhez a munkához jó lelkiismerettel, felelősséggel látunk – ki tudjuk választani a legalkalmasabbakat.

Az emigráns-politika anyagi szükségleteiről

Ahhoz, hogy bármilyen organizáció sikeresen tudjon emigráns politikai tevékenységet folytatni, anyagi eszközökre van szüksége. Magyarán pénzre, mint a háborúhoz. A szervezetben tevékenykedők életfeltételeit biztosítanunk kell. Különösen akkor, ha e munkájuk mellett egyéb kereseti lehetőséggel nem számolhatnak. A dologi kiadásokat is elő kell teremtenünk. Nem biztos ugyan, hogy a rendelkezésre álló pénzügyi fedezettségével aránylagosan nő az emigráns-munka eredménye, de tény, hogy ennek híján nemigen lehet sikerre számítanunk.

Legideálisabb az volna, ha maguk az emigránsok tudnák biztosítani az anyagi szükségleteket. Bár kétségtelen, hogy az anyagi függőség veszélye ez esetben is fennállhatna akkor, ha egyesek nagyobb összeggel járulnának hozzá az így fedezendő kiadásokhoz. Eddigi tapasztalatok szerint ilyen megoldással aligha lehet számolni, a szükséges anyagiakat más forrásból kell előteremteni. Megállapíthatjuk azt is, arra se nagyon lehetséges kilátás, hogy ezeket az utóbbi forrásokat úgy válogassuk össze, az anyagi eszközök juttatásával elérhető politikai befolyásolást, vagy pedig ennek látszatát elkerüljük. Nem titok, az európai népek emigráns-szervezeteit az Amerikai Egyesült Államok polgárainak és vállalatainak adójába beszámítható, végeredményben a kincstárnak veszteséget jelentő összegekből a Szabad Európa Bizottság – avagy ennek valamelyik intézménye – támogatja. Tény az is, hogy az emigráns-szervezeteket ezért igen sok támadás éri. A vélemények megoszlanak abban a tekintetben, hogy ez az állapot teljes függőséget jelent-e, vagy csak kisebb mértékű befolyást, amit a cél érdekében el lehet viselni. Meglehet az is, hogy közös célokot lehet kialakítani, ám lehetséges, összeütközésekre kerülhet sor. Az a kérdés, elfogadható-e az ilyen anyagi támogatás, segítség? Ezt az adottság határozza meg: úgy kötünk kompromisszumot, hogy a lelkiismeretünk tisztán maradjon, avagy lemondunk a támogatásról és ugyanakkor az elvégzendő feladatról is.

A magyar forradalom és az emigráns-politikusok

Egy esztendő múltán megállapíthatjuk, hogy a magyar forradalom a korábbi véleményekkel szemben nem hozott világtörténelmi jelentőségű változásokat. De világtörténelmi jelentősége sohasem lesz vitatható. Szokták mondani, hogy a forradalmunk erről vagy arról lerántotta a leplet, többek között levizsgáztatta a magyar emigráns-szervezetet is. Tény, ahelyett, hogy az emigráció egyes ezzel számoló szereplői térhettek volna haza, megkezdendő újból politikai szerepüket, számon kérve az otthoniak évtizedes „botladozásait”, a magyar nép jelentkezett s tette mérlegre azokat, akik hosszú esztendőkn át egykori tisztségükre, megbízatásukra hivatkozva képviselték. Tervek, vágyak, álmok és közjogi képviseleti elméletek semmisültek meg.

Az emigrációnak rá kellett döbbsennie arra, hogy jogfolytonossága egyedül csak a magyar népnek van. Meg kellett állapítania, hogy az esztendőök során lemaradt az otthoni világ megítélésében. Odahaza nem állt meg az élet, új politikai mozgalmak indultak, amelyek végül is a forradalomhoz vezettek. E felismerések után a magyar emigrációs szervezet megbénult és még ma is keresi a magára találás lehetőségét. A feladat nem könnyű: korábbi politikai elképzeléseiket némelyek képtelenek levetni és a bekövetkezett változások, zavarodottság miatt önmaguk erődjébe vonulnak vissza, hogy divatjamúlt elveikkel hol célba, hol vaktában lövöldözzenek. Sokkal inkább arra kellene törekedniük, hogy tapasztalataik alapján segítséget nyújtsanak egy megújult emigrációs szervezet felépítéséhez, amelyben ők is megtalálhatnák a helyüket és az elvégzendő feladatokat. Immáron majd egy esztendő telt el azzal, hogy holmi egyéni, vagy csoportérdekek miatt se a régi emigráció tagjai közötti különféle nézeteltérések nem oldódtak meg, és a forradalom utáni menekültek aránylagosan sem tudtak beépülni egy elsősorban az otthon maradtak javát néző emigrációs szervezetbe.

Az emigráns-politika és a politikai pártok

Magam is híve vagyok a pártrendszernek. Ne essék tévedés, a többpártrendszernek. Annak, amit a magyar nép politikai programjában határozottan megszabott a forradalom alatt. A pártok alakítása, azok működésének lehetővé tétele az emberi szabadságjogokból fakad. Értelme látszik annak is, hogy az emigrációban ugyancsak szabadon szervezkedjenek a politikai pártok. Ez nemcsak szervezkedési jogukból fakad, hanem egyesek határozott igényéből, olyanokéból, akik csak pártkeretekben tudják elképzelni politikai tevékenységüket. A pártok az emigrációban hasznos feladatokat láthatnak el azzal, hogy kapcsolatot teremthetnek a nyugati testvér-pártokkal, azok támogatását megszerezhetik. Ugyanekkor a pártok nem igényelhetik maguknak, hogy kisajátíthassák az emigrációs szervezeteket.

Az egypártrendszerre átváltott otthoni politikai élet az esztendőök során elsorvasztotta, majd megszüntette a kommunistán kívüli pártokat. Az ebben az időszakban felnőtt fiatal nemzedék, amelyik a forradalom gerincét adta, a többpártrendszert nem ismerte. Az egyeduralkodó kommunista párt iránti ellenszenvé általánosságban érvényesült a többi párttal szemben is: a forradalmi szervezetek mentesek voltak a pártok beütésétől. Jóllehet, maguk is követelték a többpártrendszert: ez azt igazolja, hogy józanul kívánták felépíteni a pártokon alapuló parlamentáris kormányzatot. Ez a tény nem jelenti azt, hogy a forradalmi szervezetek elhagyták volna maguk is a nem pártpolitikai felépítésű forradalmi bizottságokat, tanácsokat.

Meg kell említenünk azt is, hogy a pártok alapján szerveződött régi emigrációs politikusok egy része hiányolja a forradalom után menekülteknél a pártpolitikai tapasztalatot, éretlennek tartja őket az elvégzendő feladatra. Meglehető, e magatartásnak csupán az az oka, hogy pozíciójukat féltik.

A MAGYAR FORRADALMI TANÁCS

Az 1956. október 23-án kitört magyar forradalom csodálatos egysége és különböző célszerűségi megmondolások csakhamar emigrációnk időszerű szervezete megteremtése felé terelték a nyugati magyarság figyelmét. Az első lépést a forradalom menekültjei tették meg, akikben még nyugatra érkezésük előtt megfogant a gondolat. 1956. november 19-én Bécsben létrehozták a Magyar Forradalmi Bizottmányt, majd 1957. január 5-e és 7-e között a Strasbourghban tartott konferencián a Magyar Forradalmi Tanácsot,³

³ A Magyar Forradalmi Tanács gondolatát közvetlenül az 1956. november 4-i orosz támadás és a forradalom vérbe fojtása utáni napokban Kiss Sándor, volt országgyűlési képviselő, a forradalmi napokban újraéledt Parasztszövetség igazgatója vetette fel még Budapesten. Viszonylag hamar indult neki a nyugati határnak, ám nemcsak menekült a várható megtorlás elől, hanem igyekezett mennél előbb felvenni a kapcsolatot a korábbi emigráció érdemes

amelyet az Európa Tanács besorolt a nem kormányokat képviselő tagjai sorába. A Magyar Forradalmi Tanács korántsem volt reprezentatív. Nem is lehetett, hiszen képtelen volt mindazokat elérni, akiknek a soraiban lett volna a helyük. Éppen ezért az alakuló kongresszuson nyitva hagyta a kapuit később jelentkező, érdemes emigránsok előtt.

Állíthatnánk, hogy a Magyar Forradalmi Tanács megalakulásától kezdve mind a mai napig folytak és folynak azok az áldatlan versengések, amelyek állítólagos célja a kiszélesítendő, egységes magyar emigrációs szervezet kialakítása. A Strasbourgban kitűzött céljai közül a Magyar Forradalmi Tanács alig tudott valamit is megvalósítani. Ennek két fő oka volt: az anyagi megalapozottság hiánya, és az, hogy állandó támadásoknak volt kitéve a legkülönbözőbb emigrációs csoportok részéről, nem elfelejtkezve a Magyar Nemzeti Bizottmány egyes tagjairól. Az emigrációs sajtónk erről igen híven számol be. Egyik sajátos jelenség az, hogy akik a legtöbb akadályt gördítettek útjába, azok igyekeztek munkájának elégtelenségét hangoztatni. Időközben a szervezet belső életében is szakadások mutatkoztak: sokan, akik korábban vállalták a szervezetet, ingadozni kezdtek. Valószínűleg közrejátszott ebben az anyagi eszközök hiánya is. A fáradhatatlanul támadók minden lehetőséget megragadtak a Magyar Forradalmi Tanács lejáratására. Kihasnálták azt a tényt is, hogy a szervezet néhány tagja visszatért Magyarországra. Mintha annak alakulásakor meg lehetett volna állapítani, hogy ki hajlamos a hazamenetelre? Ki nem tudja elviselni az emigrációs élet nehézségeit? Meg azt, hogy ki árulja el a

tagjaival, elsősorban Nagy Ferenc volt miniszterelnökkel. Személyes beszámolójából az derül ki, hogy Nagy Ferenc jó előre támogatását ígérte meg egy újonnan alakítandó emigráns szervezethez. 1956. november 19-én Kiss Sándor, Horváth János, Szabó Miklós, Nyeste Zoltán, Benkő Zoltán, Szarka Gábor és Rédey Gábor aláírásával megjelent a Magyar Forradalmi Bizottmány nyilatkozata a következő szöveggel: „A Magyar Forradalmi Bizottmány megalakulását, tekintettel a magyarországi helyzetre, szükségesnek, elengedhetetlennek, fontosnak tartjuk. Célkitűzéseivel, deklarációjával és akcióprogramjával egyetértünk és alapításában részt veszünk. Elhatároztuk, hogy a Magyar Forradalmi-Bizottmány tevékenységének színhelyéül Európa valamely nem semleges államát jelöljük ki.” A forradalom napjaiban néhány napot Budapesten töltött a Párizsban lakó Raksányi Árpád, 1945 előtt a külügyminisztérium tisztviselője, aki szerepet játszott a francia és az európai Keresztény Népmozgalomban, csatlakozott a Bizottmányhoz. Ő volt az, aki összeköttetéseivel elsősorban az akkori francia kabinet minisztere, Robert Buron és Monique Fatras, a Centre d'Information International befolyásos munkatársa révén megszerezte az Európa Tanács támogatását ahhoz, hogy az 1957. január 5-re összehívott, most már Magyar Forradalmi Tanácsnak nevezett emigrációs szervezet konferenciáját Strasbourgban tarthassák meg. A konferencia nem kis nehézségekkel járó szervezőmunkáját Raksányi Árpádon kívül Monique Fatras, és a Párizsba 1956 decemberében érkezett, az adminisztrációs és gazdasági feladatokat ellátó Sztáray Zoltán végezte. A strasbourgi konferencián sem Kéthly Anna, sem pedig Kóvágó József nem voltak jelen, mindketten másutt tettek eleget korábbi meghívásaiuknak. A konferencia során megválasztották a Magyar Forradalmi Tanács elnökségét és tagjait. Elnöknek egyhangúlag Kéthly Annát, alelnököknek pedig Kóvágó Józsefet és a jelenlévő Király Bélát kiáltották ki. Tagok lettek a Kisgazdapárt részéről: Adorján József, Auer Pál, B. Rác István, Nagy Ferenc, Szabó Miklós; a szociáldemokratáktól: Bede Béla, Benjámín Olivér, Gábori György, Kisbán Jenő és Szélig Imre; a Petőfi Párt részéről: Benkő Zoltán, Boross Lajos, Füzessi István, Kovács Imre, Sz. Szabó Pál; a Kereszténydemokrata Pártból: Jenőffy Nándor, Hajdú-Németh Lajos, Kovács K. Zoltán és Radics József; a Petőfi Kört képviselte: Aykler Zsigmond, Jónás Pál, Nagy Balázs, Prágay Dezső, Raksányi Árpád; a Parasztszövetséget: Halászi József Horváth János, Kiss Sándor; a munkástanácsokat: Szabó György Vadász Kornél, Varga László; a Magyar Értelmisség Forradalmi Bizottságát: Gáthi Róbert, Nyeste Zoltán és Sztáray Zoltán képviselte; az Írószövetség részéről: Faludy György, Ignóty Pál; a fegyveres erőktől: Bondor Vilmos, Egri György, Nagy János, Végvári Vazul; az Egyetemi Forradalmi Bizottságtól: Jankovich István, Molnár Ferenc, Osváth György; a Magyar Színjátszó Társaságtól: Dénes Tibor és Juhász József; s végül a Fővárosi Nemzeti Bizottság részéről: Török István és Zala György. Az Intézőbizottság tagjai lettek: Adorján József, Auer Pál, Bede Béla, Benjámín Olivér, Benkő Zoltán, Boross Lajos, Faludy György, Hajdú-Németh Lajos, Horváth János, Jankovich István, Jónás Pál, Kéthly Anna, Király Béla,

forradalmat? Nem csodálkozhatunk ezek után azokon a nehézségeken, amelyek az egység megteremtését akadályozták: a támadók és a támadottak lettek volna hivatva a megegyezésre. Olyan áthidalhatatlannak látszó szakadékok vannak az élesen elkülönülő csoportok között, amelyek majdnem minden, az otthoniak érdekében végzendő munkát lehetetlenné tesznek.

Amiről gondolkodnunk kellene...

A céltalannak tűnő csatározások és az üres propaganda helyett találnánk-e olyan munkaterületet, amelyik reális elgondolás mellett valóban a magyarság céljait szolgálná? Képesek volnánk-e arra, hogy a nyugati magyarság számára tárgyilagos, megbízható sajtószolgálatot építsünk ki? Lenne-e lehetőség arra, hogy létrehozzuk a Strasbourghban elvben megszavazott Magyar Forradalom Történeti Intézetet, amelyik tudományos színvonalon dolgozna fel a forradalom történetét és nemzetközi szinten vizsgálná népünk számos politikai, társadalmi és gazdasági problémáját? Tehetnénk-e valamit a Párizsban felállítandó Collegium Hungaricumért? Az idő homokórája pereg: addig gondoljuk meg, mi a feladatunk, amíg alkalmunk van rá. A magyar nép bizonyára számon kéri tőlünk, hogyan sáfárcodtunk nevében az időnkkel, lehetőségeinkkel!

Sztáray Zoltán⁴

Kisbán Jenő, Kiss Sándor, Kovács Imre, Kovács K. Zoltán, Kóvágó József, Nagy Ferenc, Nagy János, Osváth György, Radics József, Raksányi Árpád, B. Rácz István, Szabó György, Sz. Szabó Pál, Szélig Imre, Sztáray Zoltán, Varga József és Varga László. A Magyar Forradalmi Tanács előbb Párizsban a rue Vernet 16. szám alatt nyitotta meg irodáját, majd átköltözött a rue Balzac 3. szám alá. Király Béla, Kiss Sándor más küldöttekkel együtt visszatért az Egyesült Államokba, hogy New Yorkban nyissák meg a Magyar Forradalmi Tanács irodáját. Párizsban Benjámín Olivér és Sztáray Zoltán maradt azután, hogy néhány hónap múlva Jónás Pál és B. Rácz István is kivándorolt Amerikába. Ahogy az várható volt, a Tanács tevékenysége áttevődött az Egyesült Államokba, ahol csakhamar a nevét is meg kellett változtatnia, mert sem az amerikai hivatalos körökben, sem a közvéleményben a „forradalmi” jelzőnek nem volt jó csengése. A most már Szabad Magyarország Nemzeti Képviselőre névre hallgató szervezet tevékenységének oroszánrésze abból állt, hogy hosszadalmas és gyakran meddő, gyümölcstelen tárgyalásokat folytatott a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal az egységes magyar emigrációs szervezet létrehozása érdekében, amit anyagi forrásainak elapadása is siettetett. Csakhamar nyilvánvalóvá vált, hogy az eredeti elgondolás, miszerint a magyar emigráció „súlypontját” Európában kell kiképezni, nem valósítható meg, és a párizsi irodában dolgozók erkölcsi és anyagi támogatás hiányában egyedül maradtak. Amint az előrelátható volt, a Szabad Magyarország Nemzeti Képviselőre és a Magyar Bizottmány tagjaiból 1958 márciusában New Yorkban megalakult a Magyar Bizottság, amelyből Kéthly Anna kimaradt. A Magyar Forradalmi Tanács párizsi irodáját 1958 júniusában szüntette meg.

A Magyar Bizottság egyik kiadványa szerint: „Emigrációs politikai szervezet, amelyik magába foglalja a háború utáni magyar politikai személyiségeket és az 1956-os forradalom képviselőit. Célja, hogy Magyarország függetlensége és a magyar nép szabadsága érdekében tevékenykedjék.” A Magyar Bizottság tagjai a következők voltak: Varga Béla elnök, Kóvágó József alelnök, Adorján József, Auer Pál, Barankovics István, Hajdú-Németh Lajos, Jónás Pál, Király Béla, Kiss Sándor, Kovács Imre, Nagy Ferenc, Pfeiffer Zoltán, Szabó Pál, Varga László, Váli Ferenc, Vidovics Ferenc. A Magyar Bizottság tevékenysége a nyolcvanas években részben az anyagi támogatás elapadása, részben a magyarországi politikai viszonyok változása és az elhalálózások következtében szűnt meg. Még életben lévő egykori tagjai közül Varga Béla visszaköltözött Magyarországra, Király Béla és Varga László a magyar politikai életben tevékenykedik, Jónás Pál és Kóvágó József az Egyesült Államokban él.

⁴ Sztáray Zoltán 1918. június 20-án született a Szilágy vármegyei Magyarcsaholyban. Közgazdász, szociológus, író, szerkesztő. Előbb a Magyar Általános Hitelbank, majd a Salgótarjáni Kőszénbánya központja tisztviselője, a Magyar Állami Szénbányák főrevizora. 1947-től az Országos Árhivatal osztályvezetője, miniszteri osztálytanácsos. 1948 őszén hamis vádakkal letartóztatták, fél évig ÁVO-elkülönítésben tartották, majd internálták. 1950

HOZZÁSZÓLÁS AZ EMIGRÁNS-POLITIKÁHOZ

A szabad Nyugaton élő magyarságnak igen sajátos az összetétele. A magyar nemzet különböző rétegei az emigrációban nem ugyanolyan arányban vannak képviselve, mint otthon, Magyarországon. Kisgazdák, földmunkások és ipari munkások aránylag lényegesen kisebb számban hagyták el az országot, mint a szellemi pályán tevékenykedők. Nagyobb arányban jelentkeztek Nyugaton a katonák, kereskedők és földbirtokosok is. Ez az arány az októberi forradalom óta némileg módosult. A fiatalság tömegesen vándorolt ki Nyugatra és bőven akadtak a fiatalok között ipari munkások és földművesek is. De a magyar emigráció ma sem tükrözi az ország rétegződését. Ez az egyik oka annak, hogy az emigrációban a szó igazi értelmében vett demokratikus intézményeket nem lehet megteremteni. A másik igen jelentős ok az, hogy „mint oldott kéve” szétszóródtunk és komoly választásokról, a népakarat hiteles megnyilatkozásáról szó sem lehet.

Akik az emigrációban szerepet vállalnak, nem képviselik az emigrációt, mert nem kaptak és nem is kaphattak az emigrációs tömegektől megbízást. De nem képviselik az ország népét sem, hiszen annak módjában sincs megbízást adni a távollevőknek. A volt országgyűlési képviselők mandátumukat nem azért kapták, hogy a magyar népet egy évtized után külföldön, emigrációban képviseljék. De a forradalmi tanácsok tagjai sem formálhatnak jogot arra, hogy a forradalom leverése után külföldön képviseljék megbízóikat. Ezekből a gondolatokból adódik az, hogy egy Nyugaton létesítendő, emigráns, politikai szervezetet inkább bizottságnak, mint képviseletnek kellene nevezni és tekinteni.

Egy ilyen bizottság – amit bárki létesíthet –, azonban nem „hivatalos” szervezet és csak akkor válnék azzá, ha a nyugati kormányok azt ellenkormányának elismernék. Pártokra az emigrációban nem volna szükség. De a „homo politicus” rendszerint pártpolitikus is. Elkerülhetetlen, hogy az emigrációs szervezetekben pártok is képviselve legyenek. Ennek következménye az, hogy a politikai képviselet csak koalíciós alakulatként jöhet létre. Sajnos, a magyar emigrációs életben most, amikor egy egységes politikai párt létrehozásáról van szó, nem kevesebb, mint nyolc párt jelentkezett. Igényt jelentett be a Kisgazdapárt, a Petőfi – azelőtt Parasztpárt –, a Szociáldemokrata Párt, a Kereszténydemokrata Párt, a Barankovics István pártja, Sulyok Dezső pártja és a Nemzeti Demokrata Párt. Valószínűleg jelentkezik a porondon egy kilencedik, most alakuló párt is. A pártokhoz járulnak a különböző forradalmi szervezetek.

Aki figyeli a Franciaországban lejátszódó politikai eseményeket, az tudja, hogy a válságok folytonos megismétlődésének egyik okozója a sok párt létezése. Ezt a jelenséget jó volna megszívelni a magyar emigrációs politikában is. Hogyan működhetik sikeresen egy olyan bizottság, amelyik nyolc párt és még néhány szervezet küldötteiből álló, koalíciós alakulat? Minden pártnak és forradalmi szervezetnek mindig meglesznek a személyi és tárgyi kívánságai, amelyek a zökkenésmentes kollektív vezetést rendkívül megfogytatóan nehezítik. Az Amerikai Egyesült Államok elég jól boldogul két politikai párttal és az angol parlamentnek is lényegében csak két pártja van, hiszen az egyébként minden tiszteletet megérdemlő liberális csoport ma már alig bír súlyal. A magyar emigrációnak viszont ma is 8-9 pártja és még jó néhány más politikai szervezetre van szüksége. Otthon, a forradalom idején az emberek néhány órára elfelejtették, hogy melyik pártnak a tagjai. Egyetlen programjuk volt: a szabadság kivívása, amelynek érdekében soha nem tapasztalt magyar egységet teremtettek meg.

októberében a recski kényszermunkatáborba hurcolták, ahonnan 1953 végén titkos bírósági ítélettel szabadult. A forradalom alatt a Kisgazdapárt gazdasági vezetője volt. 1956 végén Párizsba távozott s részt vett a Magyar Forradalmi Tanács megalakításában, amelynek gazdasági vezetője lett. 1958–59-ben a Kossuth Foundation igazgatója, 1960–61-ben a Nagy Imre Intézet belső munkatársa, a *Szemle* szerkesztője. 1962-től az University of California szociológiai kutatója. Az *Új Látóhatár* amerikai szerkesztője és kiadója volt a folyóirat megszűnéséig.

Emigrációkban is ez a programunk, mégis ádáz harc dúl az egyes csoportok között, nem is szólva a hatalom nélküli emigráns pozíciókért vívott személyes tusakodásokról. Ideje lenne, hogy végre véget vessünk ennek a szomorú látványnak.

Legsajnálatosabb az, hogy akadnak, akik nem akarják tudomásul venni, hogy Magyarországon forradalom volt. Olyan forradalom, ami az egész világot bámulatba ejtette és amelyik új helyzetet teremtett és új embereket állított az emigráció csatasoraiba, olyanokat, akik jogot szereztek arra, hogy kivegyék részüket a magyar ügyek intézéséből. Viszont vannak új emigránsok, akiknek nem adatott meg ugyan, hogy a múlt év októberében részt vegyenek az otthoni harcokban, de akik azért akkor is és mindenkor teljesítették hazájuk iránti köteleességüket és akiknek munkája ma is felhasználható. Sőt vagyunk olyanok is, akik 1918-ban a frontról visszatérve, az „őszirózsás” forradalom idején ugyanazokért az eszmékért szálltunk síkra, amelyek az 1956-os forradalmárokat lelkesítették, majd pedig Kun Béla uralma idején emigrációba mentünk, s így most már másodszor vagyunk emigránsok, s akik 1945-ben megkíséreltük egy demokratikus, szociális igazságra felépített, modern európai Magyarország megszervezését.

Emigrációkban sokan vannak olyanok, akik odahaza antikommunista magatartásuk miatt évekig börtönben szenvedtek és akiket egyesek most nem átalják a kommunistaság vádjával illetni. Vannak mások, akiknek mindenki fasisztagyánús, aki 1956 októberé előtt hagyta el az országot. Széchenyi a magyarság jövője érdekében az apagyilkosoknak is meg akart bocsátani. Mi már annak is örülnénk, ha az ártatlanokat nem vádolnák meg. Örülnénk, ha az apák a fiúkat, a fiúk az apákat, az új emigráció a régit, a régi az újat igyekeznék megérteni. 1956 októberének utolsó hete a magyar nemzet történelmének talán legdicsebb időszaka volt. És mégis akadnak sokan olyanok, akik a nagyszerű esemény jelentőségével nincsenek tisztában, annak résztvevőit nem szívesen juttatják szóhoz és az általuk hirdetett politika érvényesülését mindenképpen lehetetlenné akarják tenni. Vannak, akik elfelejtik, hogy bár az egész nemzet egyetértett a forradalmárokkal, a forradalom – később brutálisan megsemmisített – győzelme mégis elsősorban az ipari munkásság aktív és a parasztság passzív ellenállásának, valamint a haladó szellemű ifúság immár legendás bátorságának volt köszönhető. Természetes jelenség az, hogy a forradalom hősei tovább akarnak küzdeni politikai céljaikért, amelyeket a következők szerint fogalmazhatnánk meg: közszabadság és emberi jogok biztosítása, függetlenség, parlamentáris demokrácia, az idejétmúlt intézmények végleges megszüntetése, szociális igazságra felépített társadalom, szoros együttműködés Európa demokratikus országaival, Magyarország katonai szövetségekkel szemben való semlegesítése, feltéve, hogy felszabadulásunknak ez lesz az ára.

A régi világ embereinek be kell látniuk, hogy új világ van keletkezőben és nincs visszatérés a múlthoz. Viszont a politikai pártok és a szabadságharcosok által létesített szervezetben tevékenykedőknek tudomásul kell venniük, hogy az általuk óhajtott belpolitikai megoldások csak az ország felszabadulása után válhatnak időszzerűvé. Nyolc párt belpolitikai programját nehéz összeegyeztetni és egy koalíciós szerv által elfogadtatni. Nagyon helyes, ha a koalíció csúcsszervezetében csak olyanok vesznek részt, akik nagyjából ugyanazon irányban haladnak és haladtak a múltban is, de azért kár pártszempontok aláhúzásával és szövegezési kérdések miatt az együttműködést megnehezíteni. És amíg egyrészt a forradalom után már indokolt, hogy a kormányt formázó intézőbizottságban csak 1945-ben és 1947-ben megválasztott képviselők és a forradalmi szervezetek küldöttei vegyenek részt, a parlamentszerű testületbe helyes volna néhány fasisztaellenes, 1945 előtt megválasztott képviselőt is meghívni, noha ezek nem képviselik a forradalom szellemét. Kétségtelen, hogy szabad választások esetén helyet kapna a magyar parlamentben néhány konzervatív képviselő is. Ha tehát – amennyiben ez az emigrációban lehetséges – a demokrácia elveit akarjuk érvényesíteni, helyénvaló volna, ha a mintegy 150 főre tervezett, parlamentszerű nagytanácsban öt-hat 1945 előtt megválasztott, nem szélsőséges politikus is tevékenykedhetnék.

Vizsgáljunk meg ezzel kapcsolatban egy problémát, amely az utóbbi hetekben az emigrációban sok vihart idézett elő. Egy „alkotmánytervezet”, amelyet helyesebb lett volna szerényebben alapszabály-tervezetnek nevezni, megállapítja, hogy a létrehívandó új emigrációs szervezet magáévá teszi a forradalom kívánságait, s azok között a kulcsiparok, a bányák és a nagybankok államosításának fenntartását. Voltak, akik ezt kommunista programnak minősítették. Az államosítás kérdését azonban másként kell megítélni olyan országban, amelyikben már úgyszólván minden nacionalizálva van. Az alkotmánytervezet említett pontja nem kell hogy aggassa a nem marxistákat, hiszen a bányák, a kulcsiparok és a nagybankok tulajdonosai túlnyomó részben már eltűntek, meghaltak, vagy külföldön élnek. A legtöbb vállalatnak részvénytársaság volt a tulajdonosa, amelynek részvényei nem egy kézben voltak és a részvényesek nincsenek egymással kapcsolatban. A volt tulajdonosok vagy jogutódjaik tehát nem is kívánják majd a vállalatokat a teljesen megváltozott viszonyok között visszavenni, legtöbb esetben nem is lesznek abban a helyzetben, hogy az állam által eszközölt időközi beruházásokat megtérítsék, hogy vállalatukat saját erejükből finanszírozzák. Akik igényt kívánnak majd érvényesíteni, azok nyilván annak a kárnak a megtérítésére szorítkoznak csak, amelyet az annak idején hozott államosítási törvény is kilátásba helyezett és amelynek mértékét a kincstár felszabaduláskori helyzete is módosíthatja. Az alkotmánytervezet egyébként nem zárja ki az új vállalatoknak magántőkével való létesítését és az államosítás nem vonatkozik a közép- és kisiparra. Az alkotmánytervezetnek ezt a pontját tehát elfogadhatja az is, aki nem marxista, különösen ha tekintettel van a forradalmi szervezetek kívánságára. Más kérdés az, hogy ezt a pontot helyes volt-e az alkotmánytervezetbe beiktatni? A szóban forgó tervezet nem pártalkotmány. A pártprogramok nemcsak az emigráció idejére szólnak. A most létrehozni szándékolt emigrációs szervezet viszont a felszabadulás után megszűnik. Nagyon is vitatható, hogy helyes-e egy koalíciós, különböző világnézetű és különböző érdekeket képviselő pártokból álló emigrációs szervezet céljai közé oly célokat is felvenni, amelyek megvalósítása nem ennek a szervezetnek a feladata, s amelyek tárgyában a felszabadulás, tehát amikor az emigrációs szervezet már megszűnik, a szuverén nemzet parlamentje fog dönteni.

Az új emigránsokat egy nagy, felemelő és felejthetetlen élmény kovácsolta egybe. Érthető, hogy közelebb állnak egymáshoz, mint a régi emigráció tagjaihoz. Ez azonban nem lehet ok arra, hogy a régi emigrációról egyoldalúan megállapítsák, hogy azt súlyos mulasztás terheli. Miben áll ez a mulasztás? Bizonyára nem abban, hogy nem tudta kivívni hazánk felszabadítását, illetve, hogy nem tudta kieszközölni, hogy az Amerikai Egyesült Államok a múlt év novemberében elküldje csapatait hazánkba. Ma már a legnaivabb emigráns is tisztában van azzal, hogy ezért az emigrációt nem terheli felelősség, mint ahogy nem tartja a Rákóczi- és a Kossuth-emigrációt felelősnek azért, mert annak idején nem tudták a nyugati hatalmakat egy Magyarország felszabadítását célzó háború megindítására bírni. Hogy nem sikerült az Egyesült Államokat a múlt év októberében erélyesebb fellépésre bírni? Vajon hibáztatja-e valaki az új emigrációt, amiért nem tudta, mert jogi és politikai akadályok miatt nem is tudhatta, kiharcolni, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete közgyűlésén a kormánydelegáció helyett az új emigránsok képviseljék a magyar népet?

Azt is hallottuk, hogy a régi emigrációnak azért kell félreállnia, mert tíz éve távol él a hazától és nincs kapcsolata a magyar néppel. Kossuth több, mint négy évtizedet töltött száműzetésben, de aligha akadt magyar ember, aki azt vallotta volna, hogy nem volt joga a magyar kérdésekhez hozzászólni, s hogy elszakadt a magyar néptől. Ha az ilyen álláspontra helyes volna, az új emigráció illetékessége is hónapról hónapra csökkenne. És ha olyan súlyos mulasztások történtek, kik követték el azokat? Bizonyára nem a szervezetlen emigrációs tömegek. A Magyar Nemzeti Bizottmány koalíciós alakulat volt, amelyik kollektív testületként, összetételénél fogva keveset produkált, de amelynek tagjai külön-külön teljesítették feladatukat.

Mi volt a régi szervezet feladata és mit kell cselekednie az új politikai képviselőnek? Az emigrációnak azon kell munkálkodnia, hogy a magyar probléma ne kerüljön le sehol sem a napirend-

ról, hogy a nagyhatalmak kormányait, parlamenti tagjait, közvéleményét állandóan figyelmeztesse, nem lesz addig béke, amíg a magyar nép nem nyeri vissza – a többi leigázott néppel együtt – önrendelkezési jogát, hogy a magyar kérdés megoldása a Nyugatnak éppúgy érdeke, mint nekünk. Hogy a békés egymás mellett élés előfeltétele Magyarország felszabadítása. Hogy Németország egységesítése nem előzheti meg a mi felszabadulásunk problémáját, mert a kettő szorosan összefügg.

A politikai képviseletnek tájékoztatnia kell Nyugatot az otthoni helyzetről, a magyar nép mindenkori, igazi akaratáról. Barátokat kell szereznie, rokonszenvet kell ébresztenie népünk és ügyünk iránt. Állandó érintkezésben kell lennie az egyes államok külügyminisztériumaival. Értékes személyi kapcsolatokat kell szereznie minden nemzet nem szélsőséges pártja tagjaival, kormánykörökkel, köztisztviselőkkel, a társadalmak szerepet játszó személyiségeivel. Azon kell lennie, hogy időnként szóhoz jusson a nyugati sajtóorgánumban. Meg kell ismertetnie a Nyugattal a magyar történelmet, irodalmat, művészetet, tudományt. Be kell kapcsolódnia különböző európai és egyéb mozgalmakba, szervezetekbe, feltéve, hogy azok céljai összeegyeztethetők a magyar érdekekkel. Össze kell fognia más rab nemzetek szabad képviselőivel a közös cél érdekében, s tanulmányoznia kell a felszabadulás után a velük való együttműködés lehetőségeit és módjait abban az új világban, melyben kis országok egymagukra utalva nem maradhatnak fenn. Behatóan kell foglalkoznia a menekültek, különösen az ifjúság, szociális és kulturális problémáival. Rádió és egyéb utak igénybevételeivel tartania kell a lelket az otthon szenvedő magyarságból anélkül, hogy honfitársainkat valótlan tényállításokkal félrevezetné és őket kockázatos vállalkozásokra csábítaná. Az emigrációs sajtó útján tájékoztatnia kell a szabad világban élő magyarságot.

Ne gondolja senki, hogy a múltban e tekintetben nem történt nagyon sok és hogy ami történt, az hiábavaló volt. Vannak, akik egy, a forradalom idején állítólag elhangzott nyilatkozatra hivatkoznak annak bizonyítására, hogy a régebbi emigráció nem volt a helyzet magaslatán. Miért nem hivatkoznak arra is, hogy voltunk, akik az orosz tankok megindulásakor közvetlenül, és a világlapok hasábjain is felszólítottuk a külügyi hivatalokat az Egyesült Nemzetek Szervezete Biztonsági Tanácsának azonnali összehívására, s katonáinak Magyarországra küldését sürgettük akkor, amikor az ENSZ, Pearson volt kanadai külügyminiszter kezdeményezésére, csapatokat küldött Suezbe, s akik nap nap után igyekeztünk írásainkkal, beszédeinkkel a világ lelkiismeretét felébreszteni, a Nyugatot kötelességeire figyelmeztetni. És amikor a régi emigrációról bírálókat mondunk, ne felejtjük el azt sem, hogy nem dicsőséges forradalom, hanem a németek oldalán vívott háború után végezte munkáját.

Igaz, hogy a Nemzeti Bizottmány összetétele nem volt szerencsés, főképp mert az ipari munkásság és a fiatalság nem volt képviselve kellő módon. De sokan tudják, hogy voltunk, akik ezen állandóan igyekeztünk változtatni és nem rajtunk múltott, hogy nem tudtunk célt érni. És tudják sokan azt is, hogy voltunk, akik az új emigránsok által szervezett Magyar Forradalmi Tanácshoz a közös munka érdekében, segítő szándékkal csatlakoztunk.

El kellett mondani mindezt, hogy egyszer s mindenkorra eloszlassuk a félreértéseket. Azok, akik az életüket kockáztatva harcoltak a magyar szabadságért, jogot váltottak arra, hogy a magyar ügyek irányításában az emigrációban is részt vegyenek. Fiatal lendületükre, új, üde hangjukra, helyzetismeretükre nagy szüksége van a magyarságnak. De nem nélkülözhetők a régi tapasztalatai, kapcsolatai, tudása és ugyancsak kipróbált hazaszeretete sem. Fogjunk hát össze és küzdjünk vállvetve annak a népnek a jövőjéért, amelyre mindnyájan büszkék vagyunk.

Auer Pál⁵

⁵ Auer Pál 1885. október 3-án született Budapesten, meghalt 1978. június 20-án Párizsban. Nemzetközi jogász, politikus, diplomata. Fiatalabb korában szépirodalmi műveket írt Avar Pál név alatt, majd később nemzetközi jogi és politikai tanulmányokat. A második világháború előtt Budapesten ügyvédkedett. 1945-ben kisgazdapárti

Kéthly Anna New Yorkból küldött levele, ami 1957. január 5-én, a Magyar Forradalmi Tanács nyitó ülésén került felolvasásra Strasbourgban az Európa Tanács székházában:

„Sajnos, a legjobb akarattal sem tudok ott lenni, mert rengeteg munkát ró rám a magyar ügy ébren tartása, ülések, meghívások, lapok és szerkesztőségek révén a szimpátia megnyerése és a közvélemény informálása. Most folynak a megbeszéléseink az Egyesült Nemzetek felé, hogy megkapjuk annak lehetőségét, hogy mégis a közvetlen meghallgatásra kerülhessen a sor. Újból ismétlem, nagyon szeretnék ott lenni Önök között, hogy a sok fiatal politikusnak, akik évtized óta nem jutottak ahhoz, hogy a politika gyakorlatában részt vehessenek, tanácsot adhassak és megkérjem őket arra, vigyázzanak nagyon, hogy a nagy forróságtól a mi szánk ne kapjon égési sebeket. Olyan világtörténelmi helyzetben vagyunk, hogy mindennap változhatnak a dolgok és ha nem tudunk józanok maradni, akkor elveszítjük mindazt, amiért a forradalom harcolt. Vagy jobbra, vagy balra szakad le a part. Mi egyiket sem akarjuk, de szeretnénk végre egy demokratikus életformában élni, építeni, dolgozni és megadni végre a dolgozó embereknek azt, amire munkájuk és szenvedésük árán jogot szereztek. Minden jót kívánok! Vigyázzanak magukra, és vigyázzanak arra, hogy olyan munkát végezzenek, mellyel javára lesznek a sokat szenvedett hazánknak, a magyar népnek és vigyázzanak arra, hogy munkájukkal segítségére legyenek a magyar népnek szabadsága, függetlensége visszanyerésében.

Kéthly Anna

Nagy Ferenc volt miniszterelnök beszéde a Magyar Forradalmi Tanács ülésén 1957. január 7-én Strasbourgban

Igen tisztelt elnök úr, kedves vendégeink, kedves barátaim! Magam, a jelen lévő Auer Pál barátom és a Független Kisgazdapártnak évek óta emigrációban lévő többi tagja nevében szeretettel köszöntöm a Forradalmi Tanácsot megalakulása alkalmával. Ez a párt, amely a második világháború után, az egyetlen szabad magyar választáson a nemzet többségi pártja volt, az első pillanattól fogva pozitív állást foglalt el a magyar forradalomhoz, egyetértett a harcokkal, egyetértett a célkitűzésekkel és azoknak minden részletével. Mi, akik a sorsnak abban a megalázásában részesültünk, hogy nem vehettünk részt ebben a forradalomban, szívünkben mély gyásszal állunk meg a forradalom áldozatai előtt és lelkes örömmel üdvözlünk benneteket és a forradalom összes hőseit.

A magyar forradalom a világ szemében le van győzve az elnyomó túlerő által, ti azonban tudjátok, hogy a forradalom él. A forradalom él otthon a magyar nép lelkében és a magyar nép tetteiben. A ti munkátokban kell tovább élnie itt a szabad világban is.

Az elmúlt héten az egyik legnagyobb amerikai képeslap, amely versenyt szokott rendezni az év legnagyobb emberei között, azt állapította meg, hogy az év embere a magyar szabadságharcos volt. Ha versenyt rendezett volna a nemzetek között is, azt állapította volna meg, hogy az év nemzete a magyar nemzet volt.

A magyar nemzet a ti részvételekkel elvégezte a legnagyobb szolgálatot, amit egy kicsi nemzet akár szabadon, akár rabságban az egész emberiség szabadságáért és emberi életéért elvégezhetett. Mi

képviselő és a parlament külügyi bizottságának elnöke. 1946-ban párizsi követnek nevezték ki. 1947 nyarán, Nagy Ferenc lemondása után, tisztségéről lemondva Párizsból nem tért haza. Tagja lett a Magyar Nemzeti Bizottmány-nak, majd 1957-ben a Magyar Forradalmi Tanácsnak, később a Magyar Bizottságnak. Az emigrációs folyóiratokon kívül rendszeresen jelentek meg közjogi és politikai írásai a *Le Monde*-ban, a *Figaró*-ban, a *Züricher Zeitung*-ban és más nemzetközi jelentőségű hírlapokban, folyóiratokban. Ismert és nagyra becsült híve volt az európai egységmozgalomnak.

úgy érezzük, hogy amíg nektek a magyar forradalom ügyét a világ közvéleményében sikerül ébren tartanotok, addig a szabad világnak nem kell félnie kommunista infiltrációtól. A Forradalmi Tanács ma azt is elhatározta, hogy maga közé hívja azokat a régi demokratikus emigránsokat, akik a forradalom célkitűzéseivel egyetértenek. Mi a magunk részéről örömmel ajánljuk fel szolgálatainkat minden minőségben, vagy bármiféle minőség nélkül is. Nem az én feladatomban, hogy a Forradalmi Tanács programjáról, feladatairól itten beszéljek. Egyetlen mondatban jelölném csak meg, amit én gondolok a jövő feladatáról. A Forradalmi Tanácsnak az élő magyar lelkiismeretnek kell lenni, amely ott jár minden nép között, amely hálás lesz a segítségéért és amely számon kéri a mulasztásokat.

Nagyon hálásan köszönöm a magam nevében, úgy, mint magyar ember, azokat a biztató szavakat, amiket európai államférfiaktól itt kaptunk és azt kívánom, hogy a Forradalmi Tanács a mai indulásával eredményesen, sikeresen szolgálja az elnyomott magyarságnak az ügyét, sikeresen munkálja azt az utat, amelyen valamennyien együtt hazatérhetünk a mi szabad hazánkba.

(Nagy Ferenc beszédét szakaszonként franciára fordították.)

OXFORDI EGYETEMISTÁK A MAGYAR SZABADSÁGÉRT

Közlő: Gömöri György

1956. november 15-én az újjászervezett Egyetemi Forradalmi Diákbizottság úgy határozott, kiküld néhányunkat Bécsbe: hassunk oda, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt élelmiszer- és gyógyszer szállítmányait ne az újra kommunista ellenőrzés alá került Magyar Vöröskeresztnek küldje, hanem közvetlenül az egyetemistáknak. Második feladatunk a nemzetközi diáktiltakozás megszervezése lett volna a november negyedik második szovjet katonai beavatkozás és a törvényes magyar kormány eltávolítása miatt. (Kádárakat akkortájt a „szolnoki kormány” néven emlegettük, mivel az első rádióadás, amelyik megindokolta a szovjet támadást, Szolnokról jött; később derült ki, hogy az új „kormányt” Ungváron vagy Munkácson alakították.) Miután a Diákbizottság igazolványát kabátunk bélésébe varrtuk, négyen indultunk útnak november 17-én – Molnár József és Radnóti Zoltán bölcsészhallgatók, évfolyamtársaim, jómagam és a Szegeden már végzett Sándor András (vagyis „András Sándor”, jelenleg Washingtonban élő költő és irodalomkritikus). A Bizottság szerzett egy teherautót, amelyik „élelemért ment” Csornára, s mivel jó papírjaink voltak, az igazoltatások ellenére simán eljutottunk az osztrák határra; úgy szürkületkor, egy-két óras gyaloglás után, nem ügyelve a távoli fegyverpogásra, elértünk az andai hídhöz. Itt már jókora tömeg gyűlt össze, amelyet a magyar határőrök először nem akartak átengedni, majd némi kérlelés után elfordultak és intettek, az egyik még utánunk is szólt: „majd én is maguk után megyek nemsokára”. A túlsó oldalon az osztrákok már jól felkészültek a menekültáradatra; autóbuszokra rakták az embereket és bevitték a kismartoni (eisenstadti) volt szovjet laktanyába, ahonnan az oroszok csak másfél évvel korábban mentek el.

Két napot töltöttünk csak itt, de úgy éreztük, vesztegetjük az időt; egy alkalmas pillanatban kisétáltunk a táborból és egy Bécsbe tartó minibusszal (ha jól emlékszem, egy újonnan megismert osztrák újságíró társaságában) felmentünk a fővárosba.

Bécsben egy magyar menekültek részére kijelölt diákszállóban helyeztek el, majd miután sorban álltunk a rendőrségen az ún. „szürke kártyáért” (tartózkodási engedélyért), kaptunk étkezési jegyeket és némi zsebpénzt is. Bécs tele volt minden rendű és rangú magyarokkal; örömmel fedeztük fel Márton László újságíró szakos hallgató kollégánkat, akit a Diákbizottság Győrbe küldött ki, s onnan jött át; itt ismerkedtünk össze Takács Józseffel is, aki később évekig az Amerika Hangja magyar osztiályát vezette. De mielőtt még elkezdhetünk volna tárgyalni küldetésünk ügyében, csoportunk kettészakadt: Molnár és Radnóti üzenetet hagytak a diákszállóban, hogy találtak valakit, aki visszaviszi őket Magyarországra – Molnár otthon is maradt aztán, Radnóti pedig pár nappal később visszajött menyasszonyával, Z. M.-mel, aki ma is Londonban él (bár később máshoz ment

feleségül). Így aztán Andrással ketten indultunk neki a szervezésnek; ő beszélt németül, én angolul, de hiábavaló volt a nyelvtudás, mert mindjárt az elején kiderült, hogy az osztrák egyetemisták szövetsége (Hochschülerschaft) bár rokonszenvezik céljainkkal, a semlegeség szigorú betartására törekszik és semmilyen politikai szervezkedést nem támogat. (A Vöröskereszttel kapcsolatos elképzelésünk eleve naivnak és használhatatlannak bizonyult.) Abban viszont az egyik osztrák diákvezető mégis segített, hogy bemutatott egy-két olyan másik magyar menekült diáknak, akik a menekült MEFESZ megalakítására törekedtek (ezekkel aztán meg is fogalmaztunk egy közös nyilatkozatot egy bécsi kávéházban), továbbá egy amerikai diákszervezeti vezetőnek. Az utóbbit Clive Graynek hívták; ő volt az első ember, aki komolyan vett bennünket és tanácsot adott. Szerinte egy ilyen méretű nemzetközi tiltakozásról csakis a COSEC, a nemzetközi diákszervezetek koordináló titkársága van hivatva dönteni; ezek Leidenben székelnek és ő meg fogja tudni tőlük, mit tehet érdeklünkben. De mivel az biztosnak látszott, hogy még a COSEC támogatása esetén sem lehet a semleges Ausztria egy, a Magyarország szovjet megszállása ellen tiltakozó rendkívüli nemzetközi diákkongresszus színhelye, ezért Gray azt tanácsolta, menjünk át valamegyik másik európai országba és onnan próbáljuk tovább intézni az ügyet.

A diákszállóban közben találkoztunk a Londonból iderepült Mikes Györggyel, aki könyvet írt a forradalomról, ehhez gyűjtött anyagot – hosszan beszélgetett bennünket magnóra. S lehet, hogy ugyanaznap szólt Márton László, menjünk be a British Councilhoz, ahol továbbtanulásra verbuválnak magyar diákokat. Mivel komolyan vettük, amit Gray tanácsolt (korábban úgy gondoltuk, visszamegyünk Magyarországra, ha sikerült a Diákbizottságtól kapott feladatokat teljesítenünk), kapóra jött a hívás. A British Councilnál (egy Daróczy Tasziló nevű magyar újságíró, régi emigráns, segítségével) az oxfordi egyetem néhány vállalkozó szellemű tanára beszélgetett el a jelentkezőkkel. Mivel én már tudtam annyira angolul, hogy röviden elmondjam szerepemet az október 23-i tüntetés szervezésében és később az *Egyetemi Ifjúság* szerkesztésében, azonnal bevettek az angliai továbbtanulók csoportjába (Andrást is), és azzal engedtek el, hogy mihelyt utazhatunk, értesítenek. Egy-két nappal később próbálták Nagy Imréék elhagyni a jugoszláv követséget, s nyilvánvaló volt, hogy szovjet katonák rabolták el őket a Kádár által kiállított menlevél ellenére – ez a szöszegés, s a tény, hogy a Nyugat gesztusoknál egyebet nem hajlandó tenni az új magyarországi *status quo* megváltoztatásáért, nagyon leverőleg hatott ránk, s megerősített abban az érzésben, hogy *egyelőre* jobb lesz nem visszatérnünk. A diákszállóból átköltöztünk egy ismerős szobrásznő műtermébe, de csak kétszer ha alhattunk itt, amikor telefonáltak: másnap, november 26-án (vagy 28-án?) repülünk Angliába.

Ez volt az első diákcsoporthoz, amelyik az oxfordiak gyors akciójának köszönhetően „soron kívül” kijutott Angliába; a gépen (katonai gép volt, máig is emlékszem, „Sir John Warren”-nek hívták) vagy harmincötven szorongtunk, fiatal magyar egyetemisták, fiúk és lányok, s velünk utazott egy fiatal, oxfordi tanár is, akinek ferdén metszett zöld szeme volt, Max Haywardnak hívták, legnagyobb meglepetésünkre kicsit tudott magyarul. (Max anyanyelvi szinten beszélte az orosz, s magyarul állítólag a forradalom kitörésekor kezdett el tanulni, de hát rendkívüli nyelvtelhetség volt.) A különjárat utasai között voltak hazai ismerőseink és barátaink: Márton Lászlón kívül a két Zádor testvér, István és Pali (utóbbi matematikus, jelenleg az Egyesült Államokban él), Krassó Miklós, hajdani Lukács-tanítvány, filozófus (azóta elhunyt), az újságíró Ormay Antal (ma pszichológus Londonban), az orvostanhallgató Meissner Péter és a később ugyancsak orvosi pályát választó Barabás testvérek...

Három napig egy londoni hotelban szállásolták el a magyar diákcsoportot (itt találkoztunk először a BBC képviselőjében bennünket felkereső Cs. Szabó Lászlóval), majd autóbuszokkal elvittek Oxfordba. Itt egy-két hétig egy ifjúsági turisztaszállóban (Youth Hostel) laktunk, majd szétosztották a társaságot vendégszerető angol családokhoz. 1957 januárjától májusig a British Council angol nyelvtanfolyamán vettünk részt, mivel az ezt befejező vizsga adott képesítést az egyetemi felvételhez.

Különös volt ez az első két hónap Oxfordban. Voltaképpen nem fogtuk fel teljesen, hol vagyunk, és milyenek a lehetőségeink. A többes szám itt Andrást jelenti: mindketten a forradalom büvkörében éltünk és azt akartuk folytatni, továbbvinni, annak utóvédharcait segíteni minden lehetséges eszközzel. Mindjárt Oxfordba érkezésünk után megfogalmaztunk egy felhívást (Lásd 30. o.) az angol diáksághoz, amit az *Oxford Mail* 1956. december 4-i száma közölt (s úgy tudom, vagy teljes szöveggel, vagy lerövidítve belekerült egy-két országos lapba is). Ebben a felhívásban, amit Sándor Andrással ketten fogalmaztunk meg (de már egy bécsi előszöveg alapján), és amit valaki átnézett angol nyelvhelyességi szempontból, három pontban foglaltuk össze kéréseinket: 1. szervezzetek tüntetéseket és tiltakozásokat, hogy a szovjet csapatok kivonuljanak Magyarországról; 2. hassatok oda, hogy kormányotok ne ismerje el a Kádár-kormányt; támogassátok Nagy Imre forradalmi kormányát; 3. bojkottáljátok a Szovjetuniót gazdaságilag, politikailag és kulturálisan, mindaddig, amíg vissza nem vonja csapatait Magyarországról.

Nem hagytuk abba a nemzetközi diáktiltakozás megszervezését sem; pontosabban: azt hittük, ha elég meggyőzően képviseljük ügyünket, a nyugati diákszervezetek segíteni fognak. Már Oxfordban voltunk, amikor távirat jött Clive Graytól: menjünk el Leidenbe és tárgyaljunk közvetlenül ott a COSEC-kel. Oxfordban nagy volt a szimpátia a magyarok iránt; korábban néhány diák, Michael Oakeshott vezetésével, elment Magyarországra, élelmiszert és gyógyszert vittek még a forradalom napjaiban és szerettek volna venni egy tankot a magyar szabadságharcosoknak. A tankból nem lett semmi, de Oakeshotték felajánlották, fizetik útiköltségünket Leidenbe. Rekordidő alatt ideiglenes útlevelet (Travel Document) kaptunk a belügyminisztériumból és december közepén Sándor Andrással átkeltünk a Csatornán. Brüsszel karácsony előtt valósággal ragyogott, mint egy ékszerdoboz; mindenütt különleges kivilágítás, az utcákon lágy zene szólt, úgy járkáltunk, mint akiket fejbe vertek. Brüsszelben a flamand diákszövetség vezetői fogadtak és rövid tárgyalás után elvállalták egy rendkívüli diákkongresszus megrendezését, amennyiben a COSEC-titkárság beleegyezik. (Lásd 1. sz. jelentés.)

Reményekkel tele érkeztünk meg Leidenbe. A COSEC egy kicsi, de kényelmes hotelban foglalt nekünk szobát; megbeszélésünk estére volt kitűzve. A nemzetközi titkárságot már nem emlékszem, kik képviselték. Udvariasak voltak és barátságosak, de nagyon hamar kiderült: nem tudnak segíteni. Politikai nehézségekre hivatkoztak, meg arra, hogy egy ilyen kongresszusnak csak akkor lenne értelme, ha a szovjeteket elítélő határozatot minden szervezet megszavazná, márpedig erre nincs kilátás. A magyar menekült diákokat minden országban segítik és segíteni is fogják, de érzük be ennyivel; nincsenek fölhatalmazva arra, hogy a nagypolitikában bármilyen szerepet is játsszanak. Örömmel fizetik viszont a vacsoránkat...

Ezzel lényegében pontot is tettünk a Diákbizottság feladatának a végére, igaz, nem tudom, hogy ekkoriban volt-e még Diákbizottság. A MEFESZ biztosan funkcionált még, az egyetemistákat csak 1957 január-februárjában kezdték letartóztatni. 1956. december végén még küldtünk egy jelentést (2. sz. jelentés) a bizottságnak a négy

oxfordi diák egyikével, Judith Crippsszel, akiket aztán Magyarországon (enyhén szólva) elővigyázatlan és naiv viselkedésük miatt letartóztattak és hónapokig börtönben tartottak.

Lassan beláttuk, hogy egyhamar nem térhetünk vissza Magyarországra.¹

A magyar egyetemisták nyilatkozata és felhívása a világ összes egyeteméhez

Barátaink!

Forradalmunk eseményeit ismeritek. A magyar egyetemisták ezen eseményekkel kapcsolatos állásfoglalása azonban nem juthatott el hozzátok. Mi szívvel-lélekkel álltunk Nagy Imre mellett, amikor bejelentette Magyarország semlegességét és a varsói szerződésből való kilépését. Nemzetünk ezzel megindult a nemzeti fejlődés útján, megkezdődött a konszolidáció.

A november 4-i agresszió új helyzetet teremtett. Meg akartuk és meg akarjuk tartani a forradalomban kiharcolt eredményeinket – így kerültünk szembe az áruló Kádár-csoporttal, amely igazi szerepét leplezve magát „forradalmi munkás-paraszt kormánynak” nevezi. Nincs egyetlen becsületes munkás vagy paraszt, nincs egyetlen egyetemista Magyarországon, aki ezt a csoportot, s így közvetve a szovjet megszállókat támogatná.

Kádárékat semmi sem mentheti, mert aki közösséget vállal a hazaárulással, maga is hazaáruló. Nem ismerhetjük el kormánynak azt a néhány kétségbeesett kommunisztát, aki orosz tankokkal akarta megvetni a magyar demokrácia alapjait, aki bűnrészes magyar fiatalok tízezreinek legyilkolásában és deportálásában.

Mi, magyar egyetemisták – a szabad választásokig – egyetlen törvényes vezetést ismerünk el Magyarországon: Nagy Imre koalíciós kabinetjét.

K ö v e t e l é s e i n k, amelyek az egyetemistákon kívül minden magyar hazafi követelése is, a következők:

Magyarország minden idegen hatalomtól független, semleges hatalom legyen. Ennek első feltétele: az orosz csapatok vonuljanak ki hazánkból.

Magyarország társadalmi és gazdasági rendszere szabad demokrácia legyen, érvényben tartva az 1945–47 között eltelt időszak valóban demokratikus eredményeit.

Magyarország vállalja ENSZ-tagságával járó kötelességeit és valóban éljen annak jogaival.

A magyar állam minden polgárának legyen biztosítva az emberi szabadságjogok teljessége.

A szovjet csapatok kivonulása után tartsanak több párt részvételével szabad választásokat.

Kérjük tőletek, támogassátok programunkat és csatlakozzatok alábbi felhívásunkhoz:

FELHÍVÁS

Indítsátok meg országunként és egyetemenként az „Egyetemek a magyar szabadságért” mozgalmat. A mozgalom munkáját a következő formákban képzeljük el:

1. Küldjetez tiltakozó táviratokat a szovjet kormányhoz, a Szovjetunió és a keleti tömb egyetemeihez. Azonos időpontban megrendezett tüntetéseken követeljétek a szovjet csapatok kivonását hazánkból. Sajtóorgánumaitokon keresztül támogassátok a magyar ügyet.

¹ A „Budapesttől Oxfordig” vezető utamról bővebben írtam az *Extra Hungariam*. A Hatodik Síp antológiája (Budapest–Ungvár, Hatodik Síp, 1992, 150–154. o.) című kötetben.

2. Ne engedjétek, hogy kormányotok elismerje Kádár hazaáruló csoportját. Követeljétek, hogy kormányotok foglaljon állást Nagy Imre forradalmi kabinetje mellett.

3. Támogassatok minden gazdasági, politikai és kulturális bojkottot a Szovjetunió ellen, amíg az ki nem vonja csapatait Magyarországról.

Közöljétek velünk, mi a véleményetek egy nemzetközi egyetemista konferencia vagy kongresszus esetleges összehívásáról. Ennek feladata a magyar ügy megvitatása és támogatása lenne. Ideiglenes cím:

"Egyetemek a magyar szabadságért"

A Magyar Egyetemi Forradalmi Diákbizottság küldöttsége és a Külföldre Menekült Magyar Diákok Ideiglenes Bizottsága

[Bécs] 1956. nov. 23.

1. jelentés a Bizottságnak nov. 17. óta végzett munkánkról

Nov. 15-én a Bizottság megállapodott, hogy hármunkat külföldre küld az egyetemista mozgalom szervezése céljából. Az eredeti terv szerint Bécsből kellett volna felvennünk a kapcsolatot az osztrák, német, valamint a cseh diákokkal, s meg kellett volna szerveznünk, hogy a Vöröskereszt küldeményeit egyenesen az egyetemek címére küldje. Ez utóbbi feladat keresztülvihetetlennek bizonyult, meg kellett maradnunk a politikai és szervező munkánál.

Nov. 17-én indultunk útnak a megfelelő papírokkal, s aránylag simán átjutottunk a határon. Hármunkhoz csatlakozott negyediknek R[adnóti] Z[oltán] bölcsészhallgató. A megbízóleveleket ruhába, béléskébe és váltómésbe varrva vittük át a határon – mint később kitudtunk rájuk szükség, mert előtűntek számos félhivatalos küldött és önjelölt is megfordult a Hochschülerschaftban. Két napig az eisenstadti táborban vesztegeltünk, végül megunván a várakozást, 19-én este beállítottunk Bécsbe, s felmentünk egyenesen a Hochsch.-ba. Itt egy Vukovitsch nevű fiatalember fogadott, nem a legbarátságosabban, bizonyos gyanakvással. Már ekkor kezdődött a „mi nem politizálunk” jelszó hangoztatása, ami csupán azt jelentette, hogy a nyugati diákszervezetek egy része mindent hajlandó megtenni *a magyar menekültekért*, azonban vajmi keveset *a magyar ügyért*. Mindenestre elhelyeztek bennünket egy diákszállóban a Pfeilgassén.

Bármilyen furcsán hangzik, eleinte nagyon megnehezítette munkánkat az, hogy Kádár-ügynöknek néztek. Ezt részben az okozta, hogy mi nyíltan megmondtuk, hogy a bizottság küldöttei vagyunk, s amint lehet, visszatérünk Magyarországra (sajnos úgy látszik itt többet tudunk használni az ügynök, mint odahaza), részben mert nem akartunk a saját nevünkön szerepelni, számolva az esetleges visszatérésünket követő kellemetlenségekkel. Az első napokban ezért nem folytattak velünk érdemleges tárgyalásokat, sőt egyszer még a rendőrségre is bevittek, ahol töviről hegyire mindent el kellett magyaráznunk.

Még 20-án délelőtt megismerkedtünk Clive Gray-jel, az amerikai diákszervezetek egyik küldöttével, aki a későbbiekben sokat segített nekünk. Ugyanezen a napon legépeztünk egy közösen – még Eisenstadtdban – megfogalmazott nyilatkozatot és felhívást a világ diákságához. A nyilatkozat leszögezte a magyar egyetemisták elvi állásfoglalását, elmondta, milyen alapokon akarjuk felépíteni az új Magyarországot és felhívással fordult a világ egyetemistáihoz, támogassák a magyar ügyet. Ez a nyilatkozat később több javításon ment keresztül, végleges szövege 25-én Bécsben készült el, ezt a szöveget küldtünk el minden létező N. U. S.-nek (National Union of Students) és ezt publikálta néhány újság.

21-én M[olnár] J[ózsef] III. és R[adnóti] Z[oltán] hazamentek. Üzenetet hagytak nekünk a diákszállóban, hogy majd ha tudnak, visszajönnek. Mi ketten [Sándor András, Gömöri György],

„Sas” és én, „Lengyel”, folytattuk az egyelőre tapogatózó munkát. A Hochschülerschaft elnökével, Kleemannal nem tudtunk tárgyalni, de még 21-én délelőtt összeakadtunk Walter Renschennel, egy nagyon rendes svájci diákvezetővel, akinek elmondtuk terveinket és igyekeztünk tőle megtudni, átmehetnének-e Svájcba szervezni, mert Bécsből (az osztrák semlegesség, az osztrák hiv. szervek féltelme stb.) miatt nem lehet semmit elindítani. Azonban mind vele, mind egy másik Svájcban élő magyar származású fiúval folytatott megbeszéléseink eredménytelenek voltak, mert Svájc semlegessége éppoly jogi akadályt gördített a szervezés gondolata elé, mint az osztrák helyzet.

Mégis, hamarabb, mint gondoltuk, már 22-én leülhettünk tárgyalni Vukovitsch-csal és Ole Scherfiggel, a NUS, ill. a COSEC megbízottjával. [A COSEC az NUS-ek központi szerve, magyarul: Egyeztető Titkárság] A tárgyaláson kettőnkön kívül részt vett még két egyetemista barátunk, akik a Bizottság mellett dolgoztak Budapesten.

Ezen a tárgyaláson kiderült, hogy ők hivatalosan véleményt nem nyilváníthatnak. A COSEC csak titkárság, határozatot csak az NUS évi konferenciáján hoznak. Hajlandók technikai segítséget adni nekünk, szétküldeni nyilatkozatunkat és felhívásunkat az NUS-ekhez. Másik javaslatunk – egy nemzetközi egyetemista kongresszus esetleges összehívása, mely csak a magyar ügygel foglalkozna – nem váltott ki belőlük különösebb helyeslést, vagy ellenvéleményt; kijelentették, hogy amennyiben a kongresszus összehívására valamelyik COSEC-tagszervezet hívja fel a COSEC-et, vállalhatják a megrendezését.

25-én újabb megbeszélésre került sor, ezúttal Clive Gray verbuvált össze bennünket egy igen hasznos tárgyalásra.

A Cafe Schottenringben Clive összehozott bennünket az az idő tájt alakult Magyar Menekült Egyetemisták Ideiglenes Bizottságának tagjaival, Lenchéssel, Némethy E.-vel és Jánki [helyesen Jankó] B.-vel. Ők a külföldre menekült magyar egyetemisták nyilvántartását és egy nagy szervezetbe való tömörítését tűzték ki célul. Ezt mi helyeseltük és megvitattuk velük a mi általunk (a Bizottság célkitűzésein alapuló) nyilatkozatunkat. Néhány kisebb változtatás után ők is elfogadták, s így közösen írtuk alá a nyilatkozatot, s a felhívást, melynek pontjai ma már nem mind aktuálisak. Ugyanakkor megállapodtunk velük, hogy a jövőben együtt dolgozunk, s mindjárt aláírtuk egy, a deportálások ellen tiltakozó sürgönyüket.

Másnap, nov. 26-án Londonba repültünk. 34 magyar diákot vitt a gép Londonba, majd onnan 30-án továbbmentünk Oxfordba. Nem vitás, hogy a magyar ügyért kevesen tettek annyit, mint a bécsi nem politizálók. Valóban, sikerült elérnünk, hogy az *Oxford Mail* közölje nyilatkozatunk teljes szövegét, a *Manchester Guardian* és a *Daily Telegraph* pedig kivonatát. A bécsi Ideiglenes Bizottsággal távirati úton állandó összeköttetést tartottunk, üdvözlő táviratot küldtünk a magyar ügy mellett tüntető lengyel egyetemistáknak, valamint a magyarok mellett kiálló poznani munkásoknak. Sas-sal ketten négyfajta BBC-ben beszéltünk a magyar eseményekről; a magyar, német, lengyel és orosz adásban. Ez utóbbi orosz nyelvű üzenet volt a szovjet egyetemistákhoz, azt hiszem, ez volt a legfontosabb. Csak később derült ki számunkra, hogy azt nem adta le.

Már december elején szerettünk volna Brüsszelbe utazni, mert ezt a helyet találtuk legalkalmasabbnak egy nemzetközi diákkongresszus megrendezésére (Londont és Párizst kiselejteztük a szuezi ügy miatt), de hosszas huzavona után csak most, dec. 19-én kaptunk vízumot. A január végén összehívandó kongresszus fő feladata lenne a magyar ügy megvitatása, támogatása annak a javaslatnak, mely a legvalószínűbbé teszi az orosz csapatok kivonását Magyarországról. Időközben bebizonyosodott, hogy az oroszok fenyegetőzésektől nem ijednek meg, és vagy határozott diplomáciai lépésekre, vagy azonnali tárgyalásokra van szükség, ha nem akarjuk, hogy Magyarország elpusztuljon.

A kongresszus finanszírozásának több lehetősége van: vagy a COSEC-on keresztül, vagy más szervek, egyetemek segítségével. Brüsszeli utunk fő célja az lesz, hogy megnézzük, milyen lehetőségek vannak egy kongresszus gyors összehívására, mennyiben hajlandók ezt a belga diákok támogatni stb.

Közben, dec. 15-én H[uszar] L[aci]-nak, a Bizottság egyik és Z[ádor] I[stván]-nak a Bizottság másik volt győri küldöttének bevonásával megalakult az EFD Külföldi Komitéja. A Komité székhelye London lesz, feladata pedig, hogy a magyar egyetemisták politikai álláspontját és érdekeit képviselje gyűléseken, sajtóban stb. Reméljük, hogy minél előbb valamilyen kontaktust találunk a pesti Bizottsággal és esetleges utasításokat kaphatunk, mit látnak otthon leghelyesebbnek, milyen álláspontot képviseljünk a kongresszuson (persze nekünk megvan a saját álláspontunk, ami, nem hiszem, hogy sokban különböznék a Bizottságétól, de mégis jobb tudni az ilyesmit).

Reméljük, hogy jelentésünk eljut a Bizottsághoz, amely kijövetelünk óta most kapja az első részletes információt.

London, 1956. XII. 19.

„Lengyel” és „Sas”

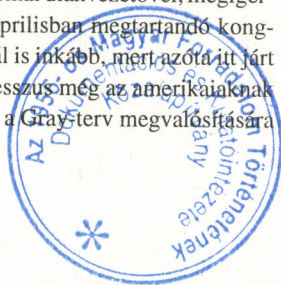
(A megfejtés Sz. S.-nél, vagy ha azóta már szétzúzták a „gúláit”, Cs[ernus] Á[kos]nál.)

2. jelentés a Bizottságnak

Mint első jelentésünkben írtuk, dec. 20-án elindultunk Brüsszelbe, hogy tárgyalásokat folytassunk egy valamikor megrendezendő nemzetközi diákkongresszus ügyében. December 21-én már felvettük a kapcsolatot Vincent Peteersszel, a belga NUS titkárával, aki még aznap összehozott bennünket a flamand diákok (vezetők) Brüsszelben tanácskozó szervével. A flamandoknak kifejtettük a kongresszus tervét, s ők el is vállalták a szervezést – amennyiben a COSEC ad pénzt. Mindjárt alakítottak is P. Rubbens (Leuven) vezetésével egy bizottságot, amely ezzel az üggyel foglalkozik majd, és Gentet javasolták a kongresszus színhelyül.

Másnap táviratot kaptunk Hollandiából, a COSEC-központ meghívott Leidenbe, megtárgyalni a kongresszus ügyét; szerettük volna, ha ezen Clive Gray is részt vesz, aki azonban éppen ebben az időben Varsóban tartózkodott. Dec. 22–23-án Leidenben Jim Edwardsszal a COSEC titkárával és John Thompsonnal, az elnökkel tárgyaltunk. Beszélgetésünk során kiderült, hogy 1. a COSEC, amit gazdaságilag tudott, mindent megtett a magyar menekültekért; 2. mivel a COSEC csak végrehajtó és nem határozatképes szerv, nem hívhat össze önkényesen egy össz-NUS-konferenciát; 3. a kongresszus megtartásának a) elvi, b) anyagi akadályai vannak, amelyek közül az utóbbi a fontosabb. Tehát a kongresszust csak akkor lehet megrendezni, ha van rá megfelelő anyagi fedezet és legalább 3-4 NUS kéri a COSEC-ot a megrendezésre. (Bár Edwardsék nagyon szívélyesek voltak, egyéb javaslatainkat, pl. a moszkvai fesztivál bojkottját is, mérsékelt lelkesedéssel fogadták.) Úgy, hogy leideni utunk tényleges eredménye – megtudtuk, hogy mit *nem* lehet csinálni.

De tekintve, hogy szerintünk egy, a magyar üggyel foglalkozó nemzetközi diákkongresszusnak komoly jelentősége lenne, megpróbáltunk az amerikaiaktól pénzt kapni (az „ami” NUS-tól) erre a célra. R. Ullmann, oxfordi diák, akinek összeköttetése van az egyik amerikai diákvezetővel, megígérte, hogy levelet ír neki, s megpróbál ígéretet kapni egy kb. március-áprilisban megtartandó kongresszus finanszírozására. Nem nagyon bízunk a kísérlet sikerében, annál is inkább, mert azóta itt járt Ralph Della Cava, Gray egyik bécsi munkatársa és szerinte ez a kongresszus még az amerikaiaknak is túl sok pénzbe kerülne. (Az az összeget, amivel most rendelkeznek, a Gray-terv megvalósítására akarják fordítani, ti. ázsiai és afrikai országokba való utakra.)

Időközben, jan. 8-a táján, megalakult Strasbourgban a Magyar Forradalmi Tanács. Az alakuló gyűlésen az EFD Külföldi Komitéja két fővel képviseltette magát (Kecskeméti, Sándor). A Tanács intézőbizottságában az ifjúság két helyet kapott, az egyiket az MMESZ, a másikat az EFD KK tölti be közös megegyezés alapján.

Az egyetlen komolyabb akció, amit januárban eddig végeztünk, az EFD tagjainak letartóztatása elleni tiltakozó mozgalom volt. A KK tiltakozó táviratot küldött Nehrunak, Nenninek a lengyel ZSP-nek, azonkívül franciaországi, hollandiai és svájci képviselőinek, számos angol szervezet jelentette be tiltakozását. Most a legfontosabb a mozgalomnak sajtókampánnyá szélesítése.

Oxford, 1957. I. 24.

A MAGYAR FORRADALMI TANÁCS 1957. JANUÁR 5–7-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉNEK HATÁROZATAI

Közli: Király Béla

A MAGYAR FORRADALMI TANÁCS ELSŐ NYILATKOZATA

A Strasbourgban 1957. január elején tartott kongresszus január 6-án zárónyilatkozatot adott ki. A nyilatkozat eredetijének egy példánya – Osváth György jóvoltából – személyes irattáramban van. Most jelenik meg – tudomásom szerint – első ízben nyomtatásban. Megértéséhez ezekre az előzetes megjegyzésekre, a szövegben közölt néhány adathoz pedig magyarázatra van szükség, az utóbbiakat a lábjegyzetekben adom meg.

Az 1956-os forradalom ellen indított szovjet agresszió különböző szakaszai során hatalmas exodus indult meg hazánkból. Körülbelül kétszázezren menekültek a szabad világba, köztük észak-koreai és kínai diákok is, akik magyar egyetemeken és főiskolákon tanultak. A menekültek többsége – érthető módon – a befogadó ország társadalmába való beilleszkedésre törekedett. Sokan, főleg a fegyveres harcokban részt vett vezetők azonban elsősorban nem személyes jövőjük biztosítására törekedtek, hanem arra, hogy tájékoztassák a szabad világot a Magyarországon történekről, és mozgósítsák a világ közvéleményét hazánk megsegítése érdekében. Tevékenységük – úgy remélték – hatásosabb lesz, ha szervezetbe tömörülnek, és együttesen cselekszenek.

Többen Münchenben a Szabad Európa Rádiónál kezdtek dolgozni. Ott Nyeste Zoltán kezdeményezett, Bécsben Kiss Sándor, Párizsban pedig Auer Pál, volt magyar nagykövet és munkatársai segítették a szabadságharcosokat a szervezkedésben. Magam 1956 karácsony hetében találkoztam Kéthly Annával Washingtonban. Mindkettőnknek tudomása volt a különböző szervezkedésekről, azok célkitűzéseivel egyetértettünk, így elhatároztuk, hogy nemcsak támogatni fogjuk egy kongresszus összehívását, hanem személyesen vagy megbízottaink útján részt is veszünk azon. Mindketten szükségesnek tartottuk a forradalmat képviselő szervezet (Forradalmi Tanács) mielőbbi létrehozását.

Mivel együttes meghívásunk volt az Egyesült Államok külügyminisztériumába, azt javasoltam Kéthlynek, hogy oda már egy szervezet képviselőként menjünk, ne csak a forradalom alatt országos felelősséggel járó tisztséget viselt személyiségekként jelenjünk meg. Abból a tényből indultam ki, hogy Nagy Imre kormányának működését a szovjet agresszió teszi lehetetlenné, ezért a Nagy Imre-kormány képviselőjére és nevében való tevékenység céljából hozunk létre „Forradalmi Kormány Bizottság”-ot Kéthly Anna, mint államminiszter elnöklete alatt. Tagjai közé hívunk meg olyan személyiségeket, akiknek szintén országos felelősséggel járó tisztsége volt a forradalom alatt. Magam, mint a „Forradalmi Karhatalmi Bizottság” elnöke a fegyveres erőket képviselhetném. Javasoltam Kővágó Józsefnek, mint a Független Kisgazda Párt főtitkárának a részvételét is. A későbbiekben a feltételeknek megfelelő személyiségekkel folyamatosan bővíthetjük a tagságot. Kéthly helyeselte a javaslatomat. Egyelőre mi ketten megalakítottunk tekintettük a Forra-

dalmi Kormány Bizottságot, amely addig működik, amíg Magyarországot ismét törvényes kormány igazgatja. Elhatároztuk, hogy amelyikünk előbb találkozik Kóvágóval, mindketőnk nevében meghívja őt is.

Ezzel az elképzeléssel mentünk 1957. január első napjaiban a State Departmentbe, ahol Christian A. Herter miniszterhelyettes fogadott bennünket, mint ügyvezető külügyminiszter, a kórházban fekvő John Foster Dulles külügyminiszter nevében és megbízásából. A kórösséges megbeszélés során Herter üdvözölte a kezdeményezésünket, jó gondolatnak tartotta a Forradalmi Kormány Bizottság megalakulását. Kormánya nevében mind a Bizottságnak, mind pedig a tervezett strasbourgi konferenciának támogatást ígért. Abban az időben a Free Europe Committee néven működő társadalmi szervezet – amely kormánytámogatást élvezett – tartotta fenn a Szabad Európa Rádiót, egy Kelet-Közép-Európa számára működő kiadványt, egy osztálya pedig politikailag és pénzügyileg támogatta a kelet-közép-európai demokratikus emigránsok szervezeteit. Ebből a mi bizottságunk is részesült; a strasbourgi konferencia költségének jó részét ők fedezték.

Törekvéseinket és különösen a Strasbourgan tervezett konferenciát számos más kormány és társadalmi egyesület is segítette. A legjelentősebb és leghatásosabb ezek közül az Európa Tanács volt. A Tanács ajánlatára választottuk a kongresszus helyét is. A Strasbourgan székelő Európa Tanácsnak volt egy állandó szerve. „A Nem-képviselet Nemzetek Bizottsága”. A Tanács Európa szerves részének tekintette a szovjet uralom alatt lévő nemzeteket (beleértve a három balti államot is), amelyek csupán a szovjet megszállás következtében nem küldhettek képviselőket a Tanácsba. Az állandó bizottság képviselte ezeket a nemzeteket, köztük hazánkat is. Ebből a feladatából adódóan vált a bizottság elnöke valóságos házigazdánkká, rendelkezésünkre bocsájta tapasztalatait, titkárságát. Mindent elintézt, amire kértük. Nagy nemzetközi sajtókonferenciát szervezett, amelyen az alábbiakban közölt zárónyilatkozat szellemében tájékoztattuk a Nyugatot a kongresszus munkájáról. Az általam tartott bevezetést követően az angol nyelvű kérdésekre én válaszoltam, a francia nyelvűekre pedig Jónás Pál felelt. Ez a sajtókonferencia volt a leghatásosabb, tárgyilagos tájékoztatás, amit a szabad világ „első kézből”, azaz a forradalomban valóban részt vett személyektől kapott.

A konferencia szavazási joggal is rendelkező tagja csakis a forradalomban ténylegesen részt vett olyan személy lehetett, aki nemcsak önmagát, hanem a forradalom valamely szervezetét – igazoltan – képviselte. Az alábbiakban arra szorítkozom, hogy azokat említsem meg, akik a konferencia munkáját tanácsaikkal, javaslataikkal, kritikákkal segítették.

Faludy György, Egri György, Gábor György és Benjamin Olivér a Szociáldemokrata Párt, Kiss Sándor a Parasztszövetség,

Adorján József, Horváth János és B. Rác István a Független Kisgazda és Polgári Párt, Jónás Pál a Petőfi Kör,

Ováth György a Keresztény Demokrata Néppárt Ifjúsági mozgalma,

Nyeste Zoltán és Sztáray Zoltán a Magyar Értelmiségiek Forradalmi Bizottsága,

Benkő Zoltán a Magyar Nemzeti Paraszt Párt,

Nyeste Zoltán ezenkívül még a politikai foglyokat is képviselte. Erre különösképpen alkalmas volt, mert Jónás Pállal együtt a nyilasok és a bolsevisták is bebörtönözték.

Megfigyelőként jelent meg a New Yorkban székelő Magyar Nemzeti Bizottmány tagjai közül:

Nagy Ferenc volt miniszterelnök és Auer Pál volt párizsi nagykövet, a Független Kisgazda és Polgári Párt képviselői,

Pfeiffer Zoltán, volt igazságügyi államtitkár, a Magyar Függetlenségi Párt képviselője és

Hajdú Német Lajos a Keresztény Demokrata Néppárt képviselője.

Sajnálatos módon Kiss Sándor és közvetlen barátai bizalmába beférkőzött Szabó Miklós, a kádárista állambiztonság ügynöke. Bár ezt aényt nem tudhattam, de ennek az embernek a viselkedéséből következtetve gyanakodtam rá, és igyekeztem Kissék támogatása ellenére kiszorítani ezt a visszataszító személyt a bizalmasabb tárgyalásokból. Nyeste Zoltán támogatásával legalább azt meg tudtam akadályozni, hogy bármelyik állandó bizottság tagja legyen. Mint tudjuk, ennek ellenére igen sok bizalmas információt szerzett és működése nem egy emigráns szabadságharcos életébe került.

A kongresszus megnyitó ülésén egyhangú határozatot hozott arról, hogy a Forradalmi Kormány Bizottságot a kongresszus elnökségének nyilvánítja, és jelenlévő tagját, Király Bélát bízza meg a plenáris ülések elnöki tisztségével. Ha mással voltam elfoglalva, Benjamin Olivér helyettesített.

Megoldandó probléma volt, hogy Kiss Sándor és barátai csak a Magyar Nemzeti Bizottmányból kilépett három politikusnak kívántak szót adni, de Pfeiffer Zoltánnak, aki nem mondott le a Magyar Nemzeti Bizottmányban viselt tagságáról, nem. Ezt a felfogást határozottan elleneztem. Nem szerettem volna, hogy az elnökletem alatt lezajlott kongresszus azzal kezdje emigrációs politikáját, hogy denuncióljuk a Magyar Nemzeti Bizottmányt, a magyar nemzet eleddig egyetlen olyan emigráns politikai intézményét, amelyet a Nyugat többé-kevésbé elfogadott. Végül kompromisszum született: a plenáris üléseken csakis hivatalos delegátusok szólhatnak föl, de összehívunk a plenáris üléseken kívüli „baráti találkozókat”, amelyeken tekintet nélkül arra, hogy valaki még tagja-e a Magyar Nemzeti Bizottmánynak vagy sem, kifejtheti véleményét. Így hallgattuk meg mind a négy „öreg” emigránst, az 1945 utáni demokrácia képviselőit. Közülük azok, akik kiléptek a Magyar Nemzeti Bizottmányból, a megalakult Szabad Magyar Nemzeti Képviselőlet tagjai is lettek. Ugyanebbe az új szervezetbe beválasztottuk Kovács Imrét és Szabó Pált is a Nemzeti Paraszt Párt képviselőletében.

Az alábbiakban közölt zárónyilatkozat ennek a kongresszusnak az eredményeit összegzi, a résztvevők együttes céljait nyilatkoztatja ki: történelmi dokumentum. Az olvasó megismerheti a forradalmárok hitét, szándékait, törekvéseiket: sok közülük utópisztikus volt. De vajon méltányos lenne-e mást várni azoktól, akik első ízben voltak Nyugaton, s akiknek látását a – csak hetekkel előbb kinyitott – börtönzárkájuk szokásos félhomálya után a nyugati napfény elkápráztatta, vagy akik néhány héttel korábban még a szovjet agresszorok ellen harcoltak, és ezektől az élményektől nehezen tudtak szabadulni.

A Magyar Forradalmi Tanács kongresszusa által megválasztott politikai bizottság javaslata alapján 1957. január 5–7-én tartott ülésén a Tanács a következő határozatot hozta:

I. A Forradalmi Tanács politikájának elvi alapjai, célkitűzései

A Forradalmi Tanács politikájának elvi alapja az 1956. október 23-i forradalom követelése: az ország függetlensége; felszabadulás a szovjet kolonializmus és kommunista egypártrendszer uralma alól; a nép akaratából, szabad választások által létrejött parlament és kormány; az ENSZ alapokmányában

lefektetett emberi szabadságjogok teljes érvényesítése. Az október 23-i követelések megerősítették az 1945-ben tartott szabad választások útján létrejött parlament által hozott közjogi, gazdasági és társadalmi vívmányokat; nevezetesen a köztársasági államformát, földbirtokreformot, a bányák és kulcsiparok államosítását. A forradalom ezeknek a reformoknak továbbfejlesztését tűzte ki célul, és semmilyen tekintetben sem ment 1945 elé. A Magyar Forradalmi Tanács deklarálja, hogy a magyar nép felkelése szabadságjogainak elnyerésére irányuló forradalom volt.

II. A Magyarország felé irányuló tevékenység módja, lehetősége és formája

A Forradalmi Tanács feladata, hogy keresse a gyakorlati módot és lehetőséget, amelyekkel segítségére lehet a küzdő magyar népnek. Ennek a segítségnek legfontosabb eszközei közé tartoznak a rádió és a sajtó. Lényegesnek tartja, hogy a két szerv vezetése olyan emberek kezében legyen, akik jól ismerik és megértik a magyarországi helyzetet és teljes lélekkel részt vesznek abban a küzdelemben, amelyet a magyar nép szabadságáért vív. A Magyarország felé folytatott ezen tevékenység irányelveiként a következő alapelveket szögezi le: a tájékoztatás legyen az igazságnak megfelelő, tárgyilagos és gyors. Munkája legyen a felvilágosítás és nem az izgatás.¹

III. Emigrációs külpolitika

Külpolitikánk célja az ország felszabadítása: a kommunista egypártrendszer és a Szovjetunió gyarmati elnyomása alól. Törekszik arra, hogy az ország minél előbb elérje függetlenségét, önrendelkezési jogát és semlegességét.

A magyar nép békében és barátságban akar élni minden néppel, és így a Szovjetunió népeivel is. A béke és barátság alapja azonban csak az egyenjogúság lehet. A Tanács mindent megtesz a fenti célok megvalósításának érdekében, és törekszik arra, hogy az ENSZ szervezetében a magyar kérdést mindaddig napirenden tartsák, amíg a nép akaratának és törekvéseinek megfelelő, végleges megoldás létre nem jön. Ennek érdekében kapcsolatot kíván fenntartani az ENSZ tagállamainak kormányaival, a demokratikus pártokkal és szervezetekkel, mozgalmakkal, intézményekkel és személyekkel, hogy céljai elérésében támogassák. A szervezet külpolitikai akciókat tervez és hajt végre. Dokumentációs anyagot gyűjt, amelyek alapot adnak az előbbi munkához. Kiepíti kapcsolatait az idegen nyelvű sajtóval és hírgyűnökségekkel. A világ közvéleményének tájékoztatására, legalább negyedévenként, több nyelven megjelenő, magas színvonalú külpolitikai folyóiratot indít.²

Az ENSZ a magyar kérdésben határozatokat hozott anélkül, hogy ezeknek megvalósításáról, gyakorlati keresztülviteléről gondoskodott volna. A magyar nép a szabad országok közvéleményének tájékoztatásával arra törekszik, hogy a kormányok mindent kövessenek el avégett, hogy az ENSZ határozatainak érvényt szerezzen. Ebből a célból szükséges, hogy a határozatok határidővel és az ENSZ alapokmányában biztosított szankciók kilátásba helyezésével jöjjenek létre. Sajnálattal állapítja meg a Tanács, hogy az ENSZ főtitkára még a mai napig sem ment el Magyarországra, valamint hogy a magyar kérdés kivizsgálására alakult bizottság sem teljesítette feladatát. A Magyar Forradalmi

¹ A strasbourgi kongresszus és a MFT egyaránt elzárkózott a fegyveres harc folytatását javasoló személyektől és csoportoktól. Feladatát a politikai és felvilágosító munkában látta.

² A folyóiratot pénzühiány miatt nem sikerült elindítani.

Tanács felhívja a világ közvéleményének figyelmét arra, hogy addig nem lehetséges nemzetközi békés együttműködés, amíg az ENSZ által hozott határozatok végrehajtását egyes tagállamok büntetlenül megtagadják.³

IV. A Tanács és a régi emigráció viszonya

A Tanács a régebbi magyar emigrációnak is helyet ad az intézőbizottság és a különböző bizottságok soraiban. Helyet ad azoknak, akik a Tanács céljaival, elvi alapjaival egyetértenek, azokért küzdeni képesek, és akik emigrációs múltjukban sohasem tértek le az 1945-ös demokratikus alapról. Az intézőbizottságba delegált régi emigránsok a demokratikus politikai múltjuk és tevékenységük méltánylása alapján, a Tanács tagjaivá válnak. Az intézőbizottság feladatának eredményes elvégzéséhez az általa létrehozott bizottságokba a fenti elveket valló és azoknak megfelelő régebbi demokratikus emigránsokat meghívhat.

V. A Tanács szervezete és felépítése

Neve: Magyar Forradalmi Tanács.

Feladata: az odahaza tovább küzdő magyar nép képviselete szabad földön.

Programja: az október 23-i forradalom követelései.

Tagjai: a nemzet demokratikus forradalmában és szabadságharcában részt vett organizációk és pártok képviselői, az illető szervezetek és pártok képviselői, az illető szervezetek és pártok megbízása alapján. A Magyar Forradalmi Tanács taglétszámának felső határa 100. A közgyűlés utasítja az alakítandó igazoló és összeférhetetlenségi bizottságot, hogy a kongresszusra jelenleg delegáló szervezetek és a kongresszuson részt vevő egyének tagsági jogosultságát vizsgálja felül, és erről az intézőbizottságnak három hónapon belül tegyen jelentést.

Elnöksége: A Magyar Forradalmi Tanács elnököt és két alelnököt választ. Az elnöki tisztségre Kéthly Annát, a Nagy Imre-kormány egyetlen szabad földön élő államminiszterét felkéri és megválasztja. A politikai bizottság javaslata alapján a kongresszus alelnökül Kővágó Józsefet, Budapest polgármesterét, valamint Király Béla vezérőrnagyot, Budapest katonai parancsnokát, a nemzetőrség főparancsnokát és a forradalmi karhatalmi bizottság elnökét, megválasztja.

Az intézőbizottság létszáma, mandátumának időtartama, választásának módja: a Forradalmi Tanács a politikai bizottság javaslata alapján saját tagjai sorából intézőbizottságot választ. Az intézőbizottságba a demokratikus pártok, éspedig a Független Kisgazdapárt 2, a Petőfi Párt 2, a Keresztény Demokrata Párt 2, a Szociáldemokrata Párt 2, Munkástanácsok és Szakszervezetek 2, a Fegyveres Szabadságharcosok 2, a Magyar Parasztszövetség 2, a Petőfi Kör 1, a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa 1, Írószövetség 1, Egyetemi Ifjúság 1, Politikai Üldözöttek 1 tagot delegálhatnak. A négy demokratikus párt, valamint a szakszervezetek, munkástanácsok, továbbá a Parasztszövetség számára egyenként 2-2 helyet tart fenn a Tanács. Az intézőbizottság tagjainak megbízása egy évre terjed. A Forradalmi Tanács elnöke és alelnökei hivatalból tagjai az intézőbizottságnak, annak ülésin elnökölnek. A Forradalmi Tanács felhatalmazza az intézőbizottságot, hogy dolgozzon ki szervezeti szabályzatot, amelyben szabályozza az intézőbizottság hatáskörét, ügyrendi szabályzatát, valamint a

³ A MFT az ENSZ sikertelensége ellenére is a világszervezetre összpontosította figyelmét. Tanácsát állított az magyar kérdéssel foglalkozó ENSZ különbizottság elé. A magyar kérdés napirenden tartása majd onnan való levétele-vezetett el végül is az 1963-as általános amnesztiához.

Forradalmi Tanács felhatalmazása alapján hozott döntéseket, amelyeket utólag jóváhagyás végett a Tanács elé kell terjeszteni. Az intézőbizottság az elkészítendő szervezeti szabályzatot a Tanács minden tagjának 3 hónapon belül köteles megküldeni, hogy a Magyar Forradalmi Tanács legközelebb összeülő kongresszusa hagyja jóvá. Ezen a kongresszuson a Tanács tagjai a szervezeti szabályzatra vonatkozó észrevételeiket is megtehetik.⁴

Amennyiben a két kongresszus közötti időben olyan szervezet jelentkezik felvételre, amely a Magyar Forradalmi Tanács elvi álláspontjainak az összeférhetetlenségi és igazolóbizottság javaslatai alapján megfelel, az intézőbizottság saját hatáskörében intézkedik a Magyar Forradalmi Tanács, illetve az intézőbizottság kiegészítéséről. Az intézőbizottság ebben a kérdésben ideiglenesen dönt, véglegesen az összeülő kongresszus határoz.

A Tanácsban részt vevő politikai pártok és szervezetek jogosultak kiküldötteik számát kizárólag az új emigráció sorából a következőképpen felemleni:

Kisgazdapárt 8, Szociáldemokrata Párt 8, Keresztény Demokrata Párt 8, Petőfi Párt 8, Munkás-tanácsok és Szakszervezetek 8, Fegyveres erők 8, Parasztszövetség 8, Petőfi Kör 4, Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa 4, Egyetemi Ifjúság 4, Politikai Üldözöttek 4, Írószövetség 4.

Felhatalmazza a Tanács az intézőbizottságot, hogy a két közgyűlés közötti időben az itt lerögzített alapelvek figyelembevételével minden, a közgyűlés hatáskörét nem érintő kérdésben saját hatáskörében intézkedjék.

A politikai pártok és szervezetek jogosultak delegáltjaikat bármikor visszahívni, helyükre másokat delegálni.

A Magyar Forradalmi Tanács Kulturális és Tájékoztatói Bizottságának javaslata alapján 1957. január 6-án a Tanács által elfogadott határozatok:

I. Rádió

A Magyar Forradalmi Tanács köszönetet mond a szabad világ rádióinak magyar nyelvű adásaiért, amelyekkel nagymértékben mozdították elő a tájékozódás lehetőségét, valamint az ellenállás szellemének ébren tartását. Az objektív hírszolgálatot teljes egészében a BBC, valamint a Radio Paris adásai szolgáltatták a magyar népek.

A Magyar Forradalmi Tanács szükségesnek látná, hogy külön rádióadóval rendelkezék, amelynek segítségével szempontjait, állásfoglalásait híven tudná a magyar nép felé sugározni, ezért külön adó felállítására törekszik.

A Szabad Európa Rádió fontosságát elismerjük, eddigi műsorát bíráltuk, nem támadjuk. Elismerjük azt a hallatlan értékét, amely a magyar közvélemény kialakulásában döntő módon mutatkozott meg. A kétségkívül előfordult hibák kiküszöbölése szempontjából felhívjuk a megválasztandó intézőbizottságot, hogy lépjen érintkezésbe a Szabad Európa Rádióval, hogy a bizottság jelentése alapján kialakult álláspontunkat tájékoztatás céljából a rádió feladataira, szervezeti és személyi kérdések megoldására a rádió illetékes vezetőinek tudomására hozzák.

Amennyiben a Szabad Európa Rádió illetékes vezetői álláspontunkat elfogadják, a szükséges műsorpolitikai, szervezeti és személyi változásokat eszközlik, a közgyűlés javasolja, hogy a Szabad

⁴ Az MFT-nek nem volt több kongresszusa.

Európa Rádió Magyarország felé sugározandó adásának nevét a magyar néppel való szorosabb kapcsolat biztosítása miatt „Szabad Kossuth Rádió”-ra változtassa meg.⁵

II. Sajtó

1. Hetilap kiadása

A Magyar Forradalmi Tanács szükségesnek tartja, hogy álláspontjainak kinyilvánítására színvonalas, politikai és társadalmi hetilapot adjon ki. A kongresszus megbízza a felállítandó intézőbizottságot, hogy a lap megjelenését a lehető legrövidebb időn belül biztosítsa.

A magyar nyelven megjelent emigrációs lapok közül politikailag és szakmailag a közgyűlés a *Látóhatár* című folyóiratot tartja legmegfelelőbbnek. A kongresszus a *Látóhatár* szerkesztőségének a fenti határozat szellemében táviratot küld.

A kongresszus felhívja a megválasztandó intézőbizottságot, hogy lépjen érintkezésbe a *Látóhatár* szerkesztőségével, és amennyiben a szerkesztőség hajlandó, igyekezzék a *Látóhatárt* az eddigi munkatársak teljes közreműködésével a Magyar Forradalmi Tanács politikai, elméleti folyóiratává kialakítani.⁶

2. Tájékoztatás

A kongresszus megbízza a megválasztandó intézőbizottságot, hogy tájékoztató szervet állítson fel önállóan vagy pedig már meglévő hasonló szervhez kapcsolva. Az információs szolgálat feladata

A) az értesülések megszerzése és

B) tájékoztatás.

A tájékoztatásnak két feladata van;

a) a Magyar Forradalmi tanács tájékoztatása részben a nemzetközi, részben a magyarországi helyzettel kapcsolatban;

b) a közvélemény – külföldi és magyar – tájékoztatása a magyarországi események helyes értékeléséről, valamint a Forradalmi Tanács munkájáról.

III. A Magyar Forradalom Tudományos Intézete felállítása

A Magyar Forradalmi Tanács elhatározza, hogy a magyar forradalom tudományos elemzésére intézetet állít fel.

1. Jellege:

a) Tudományos intézet, amely a magyar felkelés történetével, szellemi előkészítésével tudományos szinten foglalkozik azzal a céllal, hogy a magyar események rendkívüli mértékben fontos tanulságait megfogalmazza. Ebben az értelemben nem szigorúan történeti intézet, hanem ideológiai, szociológiai, filozófiai, közgazdasági is. Szükségesnek látszik, hogy az intézet foglalkozzék a jövő Magyarország – beleértve ebbe a fővárost is – újjáépítési és egyéb műszaki problémáival is.

b) Szervezetileg önálló, tudományos intézet. Székhelye Párizs. A kongresszus kívánatosnak tartaná, hogy a megalakítandó intézet a legszorosabb kapcsolatba lépne és együttműködne részben a Sorbonne, részben más francia tudományos és kulturális intézetek megfelelő részeivel, illetve szerveivel. Az intézet megtartja teljes önállóságát, azonban a magyar forradalomban fogant elvek alapján a Magyar Forradalmi Tanácsnak tudományos és elméleti központjává kell válnia.

⁵ A SZER vezetősége nem fogadta el a javaslatot.

⁶ Ez a terv sem valósult meg.

2. Felépítése:

- a) Osztályai: történeti, közgazdasági, társadalompolitikai, műszaki.
- b) Személyzet: 5 tudományos munkatárs és a szükséges adminisztráció.
A kongresszus megbízza az intézőbizottságot az igazgatóság kijelölésére.
3. A Magyar Forradalom Tudományos Intézete munkájáról negyedévenként tájékoztatót ad ki.⁷

IV. Nevelésügyi kérdések

1. Középiskolások továbbtanulása előmozdítása érdekében a kongresszus elhatározza, hogy a felállítandó kulturális és oktatási csoport köteles:

- a) A különböző országokban lévő középiskolásokról katasztert felvenni.
- b) Kapcsolatot létesíteni a magyar középiskolások között.
- c) Kapcsolatot tartani a különböző országok és nemzetközi intézmények szerveivel.

2. Egyetemi hallgatók részére több országban biztosítani kell, minden rendelkezésre álló lehetőség igénybe vételével, a továbbtanulást. A különböző országokban továbbtanuló egyetemi hallgatók részére lehetőséget kell nyújtani, hogy szervezetüket megteremtsék. A szervezeteket egy koordináló bizottságnak kell nemzetközi síkon összefogni. az egyetemi szervezetek részére a legnagyobb fokú autonómiát kell biztosítani. A Magyar Forradalmi Tanács kongresszusa kívánatosnak tartja, hogy az egyetemi hallgatók felállítandó szervezetük nevét, amint erre már különböző országokban jelek mutatkoznak, Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek szövetsége névben állapítsa meg, tekintve ennek a szervezetnek a magyar forradalomban részt vett nagy jelentőségét.

3. A Magyar Forradalmi Tanács kongresszusa megbízza a felállítandó kulturális és nevelési osztályt, hogy az ifjúsági kérdésekkel való foglalkozás, valamint a szervezetek koordinálása céljából ifjúsági irodát állítson fel.

V. Kulturális kérdések

1. Színészek

A Nemzeti Színház és egyéb magyar színházak külföldre kényszerült művészeiből társulatot kell szervezni, amelynek feladata színvonalas és a magyar nép igazi arculatát képviselő darabokkal ébren tartani a magyar kolóniákban a nemzeti érzést és a hazánkba való visszatérés gondolatát. A gyakorlati lebonyolítást a kongresszus az illetékes osztály feladatkörébe utalja.

2. Magyar kulturális szervezetek

A színészek, zenészek, képzőművészek, filmesek, írók, táncosok problémáival és ügyeivel szervezetszerűen kell foglalkozni.

A Magyar Forradalmi Tanács felállítandó kulturális osztályán belül a kulturális csoportokat és egyesületeket koordinálni kell, valamint meg kell teremteni számukra azt a lehetőséget, hogy egymás munkájáról tájékozódjanak és elhelyezkedésüket biztosítsák.

⁷ Végül ilyen intézet sem jött létre. A néhány évvel később alapított Nagy Imre Intézet Brüsszelben hasonló programmal indult, s a MFT munkatársai közül Sztáray Zoltán is alapító tagja volt, de megalakulása nem volt kapcsolatban a strasbourgi határozattal vagy az ott képviselt intézményekkel.

3. Tájékoztatás Magyarország részére

A kongresszus szükségesnek tartja, hogy a felállítandó kulturális osztály mindent elkövessen arra vonatkozólag, hogy a Magyarország részére sugárzandó rádióadásokban, és minden egyéb módon országunk hírt kapjon a Nyugat szellemi és tudományos eredményeiről, jelentősebb kulturális megnyilatkozásairól és ezzel az elzártságukat csökkentjük.⁸

A Magyar Forradalmi Tanács közgyűlésének állásfoglalása a Szabad Európa Rádió magyar adásával kapcsolatban

Strasbourg, 1957. I. 6.

A magyar népnek feltétlenül szüksége van a szabad tájékozódás, az objektív hírszolgálat minél teljesebb lehetőségére. Ezt a tájékoztatást az adott realitások figyelembevételével a leghatásosabban a Szabad Európa Rádió végezheti.

Akkor, amikor a Szabad Európa Rádió magyar adását vizsgálat alá vettük, ezt abból a célból tettük, hogy a műsor megjavítása közös célunkat: a magyarság töretlen ellenállásának szolgálatát az ellenforradalmi bolsevik diktatúrával szemben, hatásosabban biztosítsa. A kongresszus alaposan megvizsgálta a Szabad Európa Rádió magyar nyelvű adásának problémáit az alanti eredménnyel:

A SZER magyar nyelven tartott adásainak egyik legszembetűnőbb hibája a műsorpolitika statikus jellege volt. Magyarországon a politikai helyzet különböző fázisokon keresztül állandó változásban volt. A SZER viszont mindig körülbelül az 1950-es évek megfelelő hangon beszélt és gondolkodott. Az az érzésünk, hogy a propaganda sok esetben felszínes megfogalmazásban került sugárzásra. Ebből következett a SZER nem túlságosan szerencsés szerepe a forradalom döntő időszakában. A SZER már az első napokban ellentmondásokba keveredett a magyarság helyzetét és az erőviszonyokat számításon kívül hagyva, irreális terveket is javasolt vagy vizsgált. A SZER nem ismerte fel kellő időben – s ez alapvető tévedés volt –, hogy a kibontakozás és konszolidáció kifejeződési pontja csak Nagy Imre és kormánya lehet – legalábbis a szabad választásokig.

A mai helyzetben a magyar nép magára maradt. Az egyetlen, amit a rádió a magyar nép érdekében tehet az, hogy objektíven tájékoztatja és segíti helyes ítéletalkotásában.

A hibák kiküszöbölése érdekében a következőkben látjuk egy átszervezés helyes irányító szempontjait:

⁸ A III-V. fejezetben leírt intézményekre és programokra szükség lett volna mind a magyar és nemzetközi közvélemény tájékoztatása, mind az 1956-os forradalom tanulmányozása céljából. Megvalósításukat pénzügyi akadályozta meg: az emigrációs tevékenység komoly anyagi támogatást csak az Egyesült Államoktól kapott. E támogatás feltételeként létre kellett hozni egy emigrációs csúciszervezetet. Ennek létrehozására az MFT és a Magyar Nemzeti Bizottmány vezetése – az USA kormánya által támogatott – egyeztető konferenciát tartott Bécsben, 1957 nyarán. Az MNB-t Varga Béla, Nagy Ferenc és Pfeiffer Zoltán, az MFT-t Kéthly Anna, Kóvágó József és Király Béla képviselte. Benjamin Olivér és Kéthly kíséretében megjelent Szélig Imre, a Szociáldemokrata Párt londoni képviselője is. A szociáldemokraták az MFT változatlan fenntartását kívánták. A Tanács tagjai közül Király, Kóvágó, Kiss Sándor, Horváth János, Jónás Pál és az összes „régimigráns” tárgyalást kezdett Varga Bélával. Ennek eredményeként alakult meg a Magyar Bizottság, amely az MFT felsorolt tagjaiból és az MNB 1945 utáni demokratikus politikusaiából állt. Az MFT tagjainak követelésére a Magyar Bizottságba nem kerültek be a MNB horthysta tagjai.

1. Politikai előfeltételek

Felfogásunk szerint a SZER október 23-a után nem helyezkedhet más alapra – sem morálisan, sem politikailag, sem lélektanilag –, mint a magyar forradalom.

2. Műsorpolitika

Olyan rádió, amely egy-egy idegen ország szempontjait fejezi ki magyar nyelven Magyarország részére, több van. Olyan rádió, amelynek szervezete, felépítése biztosíthatja azt, hogy nemcsak magyar nyelvű, külföldi műsor, hanem külföldről valóságosan magyar műsört sugározhat, elsősorban a SZER. Tisztában vagyunk azzal, hogy ezt a lehetőséget az amerikai nép áldozatkészsége biztosítja, és a rádió vállalati szervezete kialakult. Ám kétségtelen az, hogy olyan rádió, amelynek programját nem a jelenlegi magyar szempontokkal szerkesztik, készítik és ellenőrzik, nem lehet Magyarország felé se népszerű, se sikeres. Ezért a mi felfogásunk szerint a rádió megfelelő működésének egyik előfeltétele e szempont érvényesítése volna.

3. Feladatok

A rádiónak a jövőben a következő feladatokat kellene ellátnia:

- a) A forradalom alatt a legkülönbözőbb formában, de elemi erővel kinyilvánított programok rendszerezése, elemzése.
- b) A magyarság mai történelmi helyzetének feltárása és tudatosítása.
- c) A világpolitika reális adottságainak részletes magyarázata.
- d) A napi politika eseményeinek széles körű, objektív ismertetése.
- e) A szabad világ tudományos és kulturális eredményeinek ismertetése.
- f) Színvonalas szórakoztatás.

4. Kivitelezés

A fentiek megvalósítására feltétlenül szükséges, hogy a hazánkból érkező híreknek a légkörét is ismerő és érző emberek irányítsák a rádió adásait.

Az előfeltételek részletes megtárgyalása után a Magyar Forradalmi Tanács mind személyi, mind műsorpolitikai kérdésekben szívesen tesz részletes javaslatot.

A módszer egyszerű: Realizmus, józan hang, szigorú tárgyilagosság, minden propagandaszólam vagy fogás mellőzése, s annak az elvnek a maradéktalan keresztülvitele, hogy a minőség fontosabb, mint a mennyiség.⁹

A Magyar Forradalmi Tanács a Menekültügyi és Gazdasági Bizottság javaslata alapján a következő határozatokat hozta:

A Tanács megállapítja, hogy a gazdasági alapok megteremtésénél elsőrendű feladat a Magyar Forradalmi Tanács politikai függetlenségének biztosítása. Ennek az elvnek a szem előtt tartása mellett a következő anyagi források vehetők számításba:

- I. A menekült, vagy már a korábban kivándorolt magyarság részéről:
 1. Társadalmi szervezetek, egyesületek hozzájárulása;
 2. Egyéni hozzájárulások, esetleg tagdíjak;
 3. Sajtótermékek, jelvények forgalomba hozatalából várható bevételek;
 4. Előadások, kiállítások rendezéséből származó bevételek.

⁹ A SZER vezetése ezen állásfoglalás szellemében reformokat hajtott végre.

II. Idegen forrásokból

1. A szabad világ különböző országaiban alakult, vagy alakítandó magyarbarát csoportok gyűjtése, hozzájárulása;

2. Egyéb szervek, intézmények, egyesületek támogatása;

3. Külföldi testvérpártok hozzájárulása,

4. Magánosok és vállalatok hozzájárulása.

A menekültügyekkel kapcsolatban a Tanács elhatározza, hogy a magyar menekültek érdekében a legrövidebb időn belül felveszi a kapcsolatot valamennyi magyar és külföldi kezelésben lévő menekültügyi irodával. Ahol megfelelő menekültügyi iroda még nincs felállítva, ott azok felállítását szorgalmazza.

Szükségesnek tartja a Tanács, hogy mindazokkal a külföldi, illetőleg nemzetközi szervekkel, amelyek a magyar menekültek megsegítésével foglalkoznak, együttműködjék, és hogy a feltétlenül szükséges koordinációt megteremtse.

A Tanács a következő feladatok megoldását látja szükségesnek:

1. Megfelelő szállás és ételmezés biztosítása a menekültek számára, figyelemmel a gyermekek, betegek, öregek és családok különleges igényeire.

2. Ruházattal való ellátás.

3. Gyógyszer, zsebpénz biztosítása.

4. Tanácsadás a menekültek egyéni ügyeiben.

5. Tanácsadás és segítség a menekültek kivándorlásában.

6. Munkaalkalmak biztosítása olyan módon, hogy megfelelő eszközökkel nyilván tartja a munkalehetőségeket és a munkakeresőket, egy erre a célra szolgáló értesítőben azokat időszakosan közzéteszi.

7. Kivándorlási góccokat szervez és feltérképezi a már kivándorolt menekülteket.

8. Közreműködik az egyetemi és főiskolai hallgatók megfelelő egyetemekre való irányításában, figyelembe véve azt, hogy a párizsi egyetemeken igen nagy számú magyar hallgató számára biztosíthatnak felvételt és különböző kedvezményeket.

Elhatározza a Tanács, hogy a magyar szülők gyermekeinek védelme érdekében megfelelő lépéseket tesz annak elérésére, hogy a befogadó államok tegyék lehetővé az óvodákba és napközi otthonokba a magyar szülők gyermekeinek felvételét is.

A Tanács szükségesnek tartja, hogy a világ minden részében szétszórva lévő magyarság egyesületeivel és egyéb szerveivel vegye fel az érintkezést, és egy kooperációs bizottság létesítésével azokat egybehangolva használja arra, hogy a világ magyarságát – beleértve ebbe az otthon maradtakat is – anyagilag támogassák.

A Tanács megállapítja azt is, hogy az elmúlt évtized során az otthon maradt magyarság a tényleges segítség elmaradását kifogásolta leginkább és a legtöbb joggal. Éppen ezért elhatározza, hogy az odahaza megsegítésre szorulókat anyagi támogatásban kívánja részesíteni.¹⁰

¹⁰ E határozatok megvalósítása érdekében az MFT nem fejtethet ki kellő energiát, mert az amerikai pénzügyi támogatást 1957 nyarától a politikai csúcsszervezet megalakulásáig megvonták. A Magyar Bizottság megalakulásával a MNB feloszlatta önmagát, s az MFT tagjai nagy részének az MB-ben való részvételével az MFT is de facto megszűnt.

A MAGYAR NÉPIERŐK TALÁLKOZÓJA (1957)

Köszöntjük a 75 éves Borbándi Gyulát

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc után felpozsduált emigrációs politikai közélet jelentős eseményeinek egyike a Magyar Népi erők Találkozója volt. Ezt 1957. november 22–24-én rendezték Párizsban.

A francia főváros a forradalmat követő egy-két esztendőben különlegesen fontos szerepet játszott az új emigráció kialakulásában és a nyugati magyar politikai erők átrendeződésében. Itt működött a Magyar Forradalmi Tanács, a Petőfi Kör emigrációs szervezete, több szabadságharcos-csoportosulás, a Magyar Írók Szövetsége Külföldön és itt történtek az előkészületek a Nagy Imre Intézet megindítására. Párizst földrajzi elhelyezkedése is amolyan központi szerepre predesztinálta. A nyugat-európai nagyvárosok mind könnyen elérhetőek voltak, a franciák türelemmel szemlélték a menekültek tevékenységét és ennek tudható be, hogy a kelet- és közép-európai száműzöttek támogatásával foglalkozó amerikai intézmények is ott rendezték be irodáikat.

A Magyar Népi erők Találkozója a forradalmat követő helyzet terméke volt, de eredete visszanyúlik a korábbi évekre és szervezői is régi emigránsoknak számítottak 1957-ben. Nem volt tehát ötvenhatos kezdeményezés, sőt terve részben annak ellensúlyozására született, hogy az ötvenhatos szervezetek és intézmények túlságosan amerikai elkötelezettségűeknek tűntek fel. Ez ellen az egyirányú tájékozódás ellen léptek fel azok, akik a „népi erők” összefogását szorgalmazták. Nyomban tisztázni kellene azonban, hogy a kezdeményezők mit értettek „népi erők”-ön. Korántsem a magyar népiség követőit vagy a népi mozgalom Nyugatra került tagjait. A „népi erők” az ő értelmezésükben és fogalmazásukban a baloldali erők szinonimája volt. Talán ezzel magyarázható, hogy a két szót egybe írták, vagyis „népi erők”-ről beszéltek. A népi úgy került a Találkozó elnevezésébe, hogy a két fő szervező, Borsos Sándor és Presser István közül az előbbi Magyarországon a népi mozgalomban tevékenykedett és a Nemzeti Parasztpárt fiatal politikusainak egyike volt.

Az 1920-ban a Vas megyei Söptén született és a budapesti közgazdasági karon doktori diplomát szerzett Borsos 1945 után a Parasztpárt ifjúsági szervezete, a Népi Ifjúsági Szövetség főtítkára volt, majd az 1947. augusztus végi országgyűlési választásokon a Nemzeti Parasztpárt jelöltjeként képviselői mandátumhoz jutott. A párton belül a Veres Péter körül alakult centrumhoz tartozott. Nem tartozott tehát Kovács Imre táborába. Erdei Ferenc mégis elmozdította a Népi Ifjúsági Szövetség éléről, hogy helyébe híveit, S. Hegedűs László és Gosztonyi János népi kollégistát állítsa. 1948-ban Svájcba menekült, ahol két évvel később Vámos Imrével és más parasztpárti barátjaival elindította a *Látóhatár* című folyóiratot, amelynek felelős kiadója és szerkesztője lett. 1951 szeptemberében ott volt Münchenben a Szabad Európa Rádió elindulásánál, de közvetlenül felvétele előtt

Párizsba távozott. A későbbi években mindjobban eltávolodott parasztpárti barátai, főleg Kovács Imre politikai irányvonalától, és bal felé tájékozódva szocialista eszmék befolyása alá került. Megalakulásakor, mint volt képviselő, tagja lett a New York-i Magyar Nemzeti Bizottmánynak, de 1952-ben, Kállay Miklós volt miniszterelnök bevonása után, kilépett. Szerepe a *Látóhatárnál* is 1952-ben szűnt meg, miután politikai és lapszerkesztési ügyekben összekülönbözött Münchenbe került barátaival. Presser Istvánnal még Zürichben találkozott és lett annak az elkövetkező években fő szövetséges.

A Borsosnál jóval idősebb Presser mérnökként a Zürichtől északra fekvő Badenben, a Brown-Boveri Műveknél dolgozott. 1897-ben született Budapesten. Mérnökhallgatóként az 1918-as polgári forradalom és az 1919-es Tanácsköztársaság idejében a Műegyetemi Szocialista Diákok titkára volt. 1919 augusztusában Bécsbe menekült, ahol a szociáldemokrata Világosság csoportban dolgozott. 1938-ban áttelepedett Brüsszelbe, ahol a Világosság helyi csoportjának titkára lett és szorosan együttműködött a Szocialista Internacionálé főtitkára mellett dolgozó Rónai Zoltán baloldali szocialista politikussal. 1943-ban visszatért Magyarországra és 1945-ben a Szociáldemokrata Párt központi értelmiségi titkára lett. 1948-ban újból emigrált, ezúttal Svájcba. Politikailag Bán Antal híve volt.

1949-től 1951-ig én is Svájcban éltem és részt vettem a *Látóhatár* munkájában. Habár nem osztottam minden nézetét, Borsoshoz őszinte barátság fűzött és ennek tudható be, hogy részt vettem azokon a beszélgetéseken, amelyeket Borsos az akkor ugyancsak Zürichben tartózkodó Bán Antallal, valamint Presser Istvánnal kezdett. Az én szerepem jelentéktelen volt. Nem voltam politikus, inkább irodalmár, de érdekelt az emigráns politika alakulása és rokonszenvesnek tartottam azt a merőben új fejleményt, hogy szociáldemokraták és népiek szót váltanak egymással. Ez a harmincas–negyvenes évek Magyarországon különböző okokból nem sikerült. Bán és Presser komoly érdeklődést mutatott a volt parasztpártiakkal való együttműködés iránt és a kapcsolatot Borsossal együtt én is pártfogoltam. Tanúsíthatom, hogy mind Bán Antal, mind Presser István komolyan gondolta a közeledést. Kezdetben két különálló és egymással csak némely kérdésben érintkező irányzat párbeszédéről volt szó. Sem Bán, sem Presser nem akarta ránk erőszakolni a maga álláspontját.

Erre a folyamatra hátrányosan hatott Bán Antal hirtelen halála. A volt iparügyi miniszter 1951. augusztus 26-án, egy operáció után meghalt. A Svájci Szociáldemokrata Párt díszes temetést rendezett neki a zürich-sihlfeldi temetőben. Ezen én is részt vettem, jóllehet már zsebemben volt a Szabad Európa Rádió távirata és Münchenben kellett volna lennem, hogy a felajánlott állást elfoglaltam. Csak a temetés utáni napon ültem vonatra és utaztam a bajor fővárosba, ahol azóta megszokás nélkül élek.

A későbbiekben a népi–szociáldemokrata párbeszédben csak a távolból és annak peremén vehettem részt. Ez kimerült a Borsossal és Presserrel fenntartott levelezésben, valamint ritka személyes találkozóikban. Politikai akcióikkal mind kevésbé tudtam azonosulni és előtűnt is nyilvánvalóvá lett, hogy elveink és helyzetértékeléseink eltérnek egymástól. A barátság és az írásos érintkezés azonban fennmaradt mindvégig, Pressernek 1972 februárjában, Borsosnak 1984 januárjában bekövetkezett haláláig.

Kettejük útja évről évre fokozódó mértékben elvált az emigráció más demokrata csoportjainak útjától. Presser élesen szembekerült a szociáldemokrata emigráció két fő csoportjával, egyfelől Peyer Károly – főleg az amerikai szakszervezetek és a Szabad Európa Bizottság által támogatott – Magyar Szociáldemokrata Pártjával, másfelől a Bán Antal halála után Szélig Imre által vezetett és az Internacionálé által elismert, valamint az angol Munkáspárt által támogatott Magyarországi Szociáldemokrata Párttal, amelynek ő is tagja

volt. Viszonya Szélig Imrével annyira elmérgesedett, hogy a nyugodt és higgadt vita lehetetlenné vált. Presser szociáldemokrata érdekek és értékek elárulásával, Bán Antal emlékének megcsúfolásával vádolta Széliget, ez pedig Pressert azzal gyanúsította, hogy szélsőbaloldalra sodródott és kriptokommunista nézeteket hirdet.

Borsos Sándor is összeütközésbe került a maga régi politikai környezetével, parasztpárti barátaival, főleg Kovács Imrével és a Nemzeti Bizottmányban tevékenykedő Sz. Szabó Pál volt államtitkárral, a NISZ hajdani elnökével. Megbocsáthatatlannak nevezte, hogy összefogtak a Kisgazdapárt embereivel, a Magyar Nemzeti Bizottmányban együttműködnek konzervatív, kereszténypárti, valamint Horthy-korszakbeli politikusokkal, velük együtt szolgálva ki a mindenkori amerikai politikát. A *Látóhatár* szerkesztőivel is megszakadt a régi meghitt kapcsolat. Velük szemben azonban az ellentétet némileg enyhítette, hogy céljaik inkább irodalmiak voltak és csak másodsorban politikaiak, tehát nem kellett állást foglalni minden vitában és viszályban.

Presser és Borsos tehát pártjaik disszidenseiként találtak egymásra és a későbbiekben is főleg olyanok csatlakozásának örvendhettek, akik valahonnan eltávoztak vagy kiszorultak, vagy pedig az emigrációban szerepet játszó amerikai intézményekkel kerültek konfliktusba. Fő ellenfelüket a kelet- és közép-európai emigránsok ügyeivel foglalkozó amerikai szervezetekben látták, ezek köré rajzolták ki ellenségképüket és tartottak gyanúsnak mindenkit, aki „az amerikai politika szolgálatába szegődött”. A legellenszenvesebbnek a Szabad Európa Bizottság tevékenységét tekintették. Kritikájuk olykor megalapozott és indokolt volt, elfelejteni látszottak azonban, hogy az amerikai szerep adott és elkerülhetetlen volt. A kelet- és közép-európai menekültekkel egyetlen ország sem törődött annyira és részesítette oly – politikai és anyagi – segítségben, mint az Egyesült Államok. Az európai kormányok és politikai szervezetek által nyújtott támogatás elenyésző volt. Érthető tehát, hogy az emigráns politikusok azok felé fordultak, akikben – bármilyen megfontolásból és célokat követve – hajlandóság mutatkozott a kommunistaellenes száműzöttek megsegítésére.

Presser és Borsos – az előbbi inkább elméleti, az utóbbi főleg szervező munkával – 1952-től kezdődően politikai bázisuk kiszélesítésére törekedtek. A korábbi népi–szociáldemokrata közeledést és szóértést mint politikai célt felváltotta az emigráns szocialista baloldal megszervezésének gondolata. Ez nem volt könnyű feladat, hiszen a kommunista diktatúrák menekültjeit nehéz volt meggyőzni a baloldaliság és a szocializmus áldásos voltáról. Még nehezebb, mint az amerikaiak ártalmasnak nevezett tevékenységéről. Az amerikai intézményektől való idegenkedés és központi szerepet játszó emigráns szervezetekkel való szembenállás azonban gyakorolt némi vonzóerőt azokra, akik akár az egyikkel, akár a másikkal összekülönböztek.

1952-ben Presserék kezdeményezésére létrejött a Magyar Demokrata Pártok Szövetsége, amely szervezeti működést nemigen fejtett ki, legfeljebb a résztvevők közötti némi nézetazonosságot juttatott kifejezésre. Tagjai voltak: a) Magyarországi Szociáldemokrata Párt (Presser), b) Nemzeti Parasztpárt (Borsos), c) Magyar Szabadság Párt (Sulyok Dezső), d) Polgári Demokrata Párt (Vészy Mátyás), e) Független Kisgazda Párt földmunkás tagozata (Czipó László). A Szövetségben természetesen nem a nevezett szervezetek vettek részt, hanem – kellő felhatalmazás nélkül, egyéni elhatározás alapján – némely tagjai. Sulyok Dezső a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal való összetűzése és kilépése után került neki idegen társaságba. Vészy Mátyás csatlakozását is értetlenség fogadta, hiszen baloldali és szocialista hajlamai nem voltak, más okok sem látszottak indokolni a Presserrel és Borsossal való összefogást.

A Magyar Demokrata Pártok Szövetsége voltaképpen csak a *Valóság* című sokszorosított folyóirat és annak *Tények* című melléklete hasábjain létezett. Ez az orgánus, amelyet 1953 nyarán Borsos indított el és szerkesztett, főleg Presser és Borsos programatikuss írásait közölte.

Sztálin halála és a Nagy Imre-féle új szakasz bevezetése után a *Valóság* részletesen elemezte, valamint helyeslően regisztrálta a Nagy Imre által kezdeményezett óvatos, de az elnyomás légkörét mégis enyhítő, sokakat lélegzethez és szabadsághoz juttató, a parasztság helyzetét javító és a reformer értelmiség szerepét is növelő intézkedéseket. A magyarországi változás arra ösztönözte Pressert és Borsost, hogy az emigrációnak egy demokratikus-szocialista alternatívát kínáljanak és a változásokra irányuló hazai törekvések mögé nyugati magyar támogatást sürgessenek. Ekkor került gondolkodásuk előtérbe a titoizmusnak mint példának a megkedveltetése. Az a felismerésük helyesnek látszott, hogy a jugoszláv modell serkentően hathat a magyar fejleményekre és a kommunisták által is elfogadhatónak minősülő berendezkedés eloszlathatja a moszkvai gyanakvásokat. Abban az időben nem szocialista demokraták is úgy látták, hogy az adott nemzetközi és belső erőviszonyok között a demokráciához vezető úton a kis lépések, az apró változások kínálják a megoldást, mert a szabadság rendje egy csapásra nem teremthető meg. Presser és Borsos a jugoszláv út követését azonban nem átmeneti taktikának, hanem olyan végcélként tekintette, amellyel demokrata szocialisták is kiegyezhetnek. Ezzel különböztek azoktól a demokratáktól, akik graduális fejlődést tartva lehetségesnek, minden jótékony kis intézkedésben a továbblépés lehetőségét és újabb követeléseket elősegítő alkalmat láttak, világossá téve, hogy e fejlődésnek a végén a pluralista társadalomnak kellene állnia. A *Valóság* körének tévedése abban állott, hogy a jugoszláv modellt a tartós és szabad szocializmus megvalósítását elősegítő berendezkedésnek fogták fel. Ennek jegyében Presser és Borsos 1953 szeptemberében Belgrádba látogatott. Az utóbbi 1956 novemberében-decemberében újból járt a jugoszláv fővárosban. A jugoszláv kapcsolat az emigrációs viszonyok között nemigen használt a *Valóságnak*, sőt eléggé elutasító véleményeket váltott ki. Kétségtelenül ártott annak az együttesnek, amely a párizsi folyóirat mögött állt, a titoizmus és a kriptokommunizmus árnyát vetítve rá. Sem az emigrációs jobboldal, sem a szociáldemokraták nem takarékoskodtak a megbélyegző jelzőkkel.

A Magyar Demokrata Pártok Szövetsége két év alatt teljesen felbomlott. Az előre látható, és Sulyokkal mind nyilvánvalóbbá váló ellentéteket csak rövid ideig lehetett leplezni. Presser István egy levelében 1954 elején¹ belső feszültségekről panaszkodott. Másfél évvel később azt állította, hogy Szélig Imrének a szociáldemokrata pártlapban Sulyok egy könyvéről írott kritikája² voltaképpen a Presser-Borsos kettős ledőlését szolgálta.³ Valamivel ezt megelőzően „a magyar emigrációs baloldal eddigi formáinak teljes felbomlását” állapította meg és „egy teljesen új rétegződés kialakulását” jövendölte meg.⁴

¹ Levél a szerzőhöz, Zürich, 1954. márc. 1.

² *Szociáldemokrata Népszava*, London, 1955. máj.

³ Levél a szerzőhöz. Zürich, 1955. aug. 27.

⁴ Levél a szerzőhöz. Zürich, 1955. jún. 15.

Borsos és Presser közös nyilatkozatában 1955 végén az állt, hogy a Demokratikus Blokkot (vagyis a pártszövetséget) Londonból robbantották fel. Londonon Széliget és az általa vezetett szociáldemokrata pártot kellett érteni.⁵

Nem tartott hosszú ideig egy másik baloldali összefogás sem. Ennek nem volt szervezeti formája. Lényegében a *Valóság* körül alakult ki, és magukat szocialistáknak nevező személyek, valamint orgánumok együttműködéséből állott. E társaságba tartozott Erőss Ferenc, Andreánszky István, Kiss Menyhért.

Erőss Ferenc 1925-ben született. 1945 után a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom főtitkára volt. 1948-ban emigrált. Először Peyerral tartott, majd 1951 nyarán Belgiumban Andreánszky Istvánnal Független Magyar Szocialista Mozgalmat indított és egy ideig ennek lapját, a *Fáklyát* szerkesztette. Brüsszelben élt, a Belga Szociáldemokrata Párt támogatását élvezte. 1955-ben Magyar Szocialisták Permanens Európai Konferenciája névvel új szervezetet hozott létre és *Szocialista Szemle* címmel lapot adott ki.

Az 1911-ben született Andreánszky István újságíróként dolgozott 1938-tól a *Népszavánál* és Bajcsy-Zsilinszky *Független Magyarország* című lapjánál. 1945-ben a *Tiszántúli Népszava* főszerkesztője, majd letartóztatják, és a Szociáldemokrata Pártból kizárják. Nyugatra menekül. Belgiumban telepszik le, Szélig híve, de 1951 nyarán Erőssel megalapítja a Független Magyar Szocialista Mozgalmat, kiadja és szerkeszti a *Fáklya* című lapot. 1952 végén kisbarnaki Farkas Ferenchez csatlakozik és „független szociáldemokrata”-ként részt vesz annak Magyar Szabadság Mozgalom nevű katonai-polgári szervezetében. 1961-ben *Szocialista Élet* címmel indított lapot.

Kiss Menyhért újságíró Londonban élt és a *Valóságban* elméleti jellegű cikkeket írt.

A Presser által „Zürich–Párizs–Brüsszel háromszög”-nek nevezett társulás sem volt sikeresebb, mint a Demokratikus Blokk. A szocialista társadalmi rend előnyeiről, a nagyimérés kommunizmus életrealitásáról, az amerikaiakkal ápolt együttműködés ártalmairól vallott nézetek az emigrációnak csak egy szűk körére hatottak és lényeges befolyáshoz sehol sem jutottak. E társaság meghatározó egyéniségei eléggé elszigetelten éltek és működtek, legfeljebb Borsos Sándor dicsekedhetett nagyobb és jelentősebb baráti körrel, amely nem a vele való egyetértés, sokkal inkább személyes rokonszenvek folytán alakult ki.

A Demokratikus Blokkot (így nevezték Presserék a Pártszövetséget) felváltó új együttműködési keret azzal indult, hogy Erőss Ferenc 1955 tavaszán elfogadta Presser és Borsos politikai irányvonalát, amelyhez Andreánszky és Kiss is csatlakozott. A szoros együttműködést demonstrálva kongresszust terveztek és abban reménykedtek, hogy elnyerik a Belga Szociáldemokrata Párt támogatását, mivel úgy látszott, hogy az hajlandó segíteni egy Kelet felé hidat építő magyar, illetve kelet-közép-európai szocialista emigráns alakulatot. A kongresszus terve meghiúsult. Presser és Borsos a kudarcért Erőss tette felelőssé.⁶ Persze szélesebb körű magyar szociáldemokrata részvételre, amelyre a belgák gondoltak, a tervezett összejövetel nem számíthatott, hiszen mind Peyer, mind pedig Szélig határozottan elzárkózott előle.

⁵ A *Valóság*-vonal és Erőss Ferenc. Nyilatkozat, Presser és Borsos aláírásával, 1955. november, postázva 1956 januárjában. Egy neki címzett példány a szerző birtokában. Nyomatásban megjelent a *Múltunk* című budapesti folyóirat 1993/1. számában, 139. o.

⁶ Uo. 138–141. o.

Presser és Borsos 1956 tavaszán a *Valóság* különszámaként kiadott *Tényekben* részletesen kifejtette álláspontját az 1956 eleji magyarországi állapotokról és az emigrációs viszonyokról. Elvetették az „atombombás harmadik világháborút”, felléptek a sztálinizmus és a kommunista „államkapitalista rendszer” ellen, felemelték szavukat a „szabad szocializmus” mellett. Sürgetőnek neveztek egy harmadik utat „a sztálinizmus és az amerikanizáló Nyugat” között. A sztálinista bürokráciából és a polgári demokráciából egyaránt a szocialista demokrácia felé kell vezessen az út – írták. Az európai egységet úgy értelmezték, hogy az Egyesült Nagy-Európára kell törekedni. Nagy Imre „új szakasz”-át folytatandónak és támogatandónak ítélték meg, megjegyezvén, hogy amikor elkezdődött, az emigránsok többsége – beleértve a Szociáldemokrata Pártot – ellene volt. Magyarországon erjedés van – jelentették ki –, megnőtt az írók szerepe, új nemzedék lépett színre, megújult a Népfront, elindult a társadalom demokratizálódása. A diktatúrában élő társadalom – vélték – megsínnylené, ha hirtelen szakadna rá a szabadság. A szabad levegőhöz a társadalmat fokozatosan kell szoktatni. Végül, szerintük, az emigrációban be kellene következnie a baloldali szocialista, paraszti és polgári erők összefogásának.⁷ E téziseket, amelyeket Borsos mint „agrárszocialista” írt alá, vitára bocsátották, de érdemi eszmecsere nem kerekedett róluk.

Vizsont megsemmisítő bírálatban részesült Borsos és Presser müncheni barátjuk, Molnár József részéről, aki elsősorban nem a politikai mondanivalót, hanem a hangot és a stílust, a pontatlan, henye fogalmazást és a nyelvi hibákat kifogásolta. Ezek, persze, napfényre hoztak eszmei tisztázatlanságokat is.⁸ A kritika reakciója a várakozásnak megfelelően ugyancsak éles volt. Presser szemrehányó levelet írt nekem, hogy a folyóirat politikai jellegű közleményeit gondozó főmunkatársként hogyan adhattam helyet Molnár írásának. Szerinte ezzel a *Látóhatár* egy rokonszenvező olvasója és volt szerkesztője, Borsos ellen fordult.⁹ Azt válaszoltam neki, hogy a bírálat szerzőjének joga volt a nyilvánosságnak szóló dolgozatról nyilvánosan véleményt mondani.¹⁰

Presser egy másik levélben, amelyet három társának – Borsosnak, Andreánszkynek és Erőssnek – írt, azt állította, hogy „Molnár József a *Látóhatár* hasábjain Nagy Ferenc megrendelésére útszéli hangon belénk kötött, hogy ilyenfajta „politikuskok” (mármint Borsos és Presser) egyáltalán hogy is merészelnek politikával foglalkozni, ahelyett, hogy a politizálást a Nagy Ferenceknek és Molnároknak engednék át”.¹¹ Ellenzést váltott ki a cikk a *Látóhatár* ausztráliai megbízottjából és munkatársából, Ravasz Károlyból is, aki helytelennek nevezte közzétételét, mert „nem vitatkozik” a szerzőkkel, hanem „sértegeti őket” és „félvállról gúnyolódik”.¹² Arról viszont mind Presser, mind Ravasz megfélemezni látszott, hogy mily fontos érdeknek tekintette Molnár és a *Látóhatár* nyelvünk tisztaságát és a politikai megszólalások színvonalát. A kritika ezért íródott.

Alighogy lezárult ez az ügy, kirobbant a magyar forradalom és hónapokig az foglalkoztatta az emigránsokat. A felkelés sorsa látszólag igazolta a lassú fejlődés és a kis lépések elméletének hirdetőit, de másfelől világossá tette, hogy a társadalom mozgásának saját törvényei vannak és nem irányítható elméleti megfontolások alapján. A nép, ha arra

⁷ Számadásunk és hitvallásunk. *Tények*, Párizs, 1956. máj. 1.

⁸ Zavaros gondolatok, pongyola köntös. *Látóhatár*, München, 1956/3–4. sz. 156–160. o.

⁹ Levél a szerzőhöz. Zürich, 1956. júl. 27.

¹⁰ Szerző levele Presser Istvánnak. München, 1956. szept. 4.

¹¹ Az 1956. aug. 26-án kelt levél teljes szövegét lásd *Múltunk*, id. sz. 156–160. o.

¹² Levél a *Látóhatár* szerkesztőségéhez. Sydney, 1956. júl. 28. A szerző birtokában.

alkalom kínálkozik (olykor alkalom sem kell hozzá), akaratának és elszántságának váratlan fellobbanásával sorsának alapvető megváltoztatására tör és nem elmélkedik a szabadság levegője hirtelen beszívásának következményein.

Pressert és Borsost 1957 első felében főleg az foglalkoztatta, hogyan szerezhetnek híveket az új menekültek köréből. Csalódással tölthette el őket, hogy az ötvenhatosok nemigen lelkesedtek nézeteikért és törekvéseikért. Különösen az gondolkodtathatta el őket, hogy a volt kommunisták, Nagy Imre hívei mily gyorsan váltottak át a polgári társadalmi eszmék, a Nyugat és az Egyesült Államok táborába, amelytől nemcsak sztalinista, de felvilágosult és revizionista korszakukban is idegenkedtek. A politizáló ötvenhatosok túlnyomó többsége a középen álló, mérsékelt és Amerika-barát intézményekhez csatlakozott. (A két fő kivétel a marxista gondolkodónak megmaradt Mészáros István és a trockistává lett Nagy Balázs volt.) Pressert lehangolta, hogy Kéthly Anna azzal a Szélig Imrével fogott össze, akivel ő évek óta hadakozott. Az ötvenhatos szociáldemokraták egyértelműen Kéthly és Szélig mögé álltak. Borsost ugyancsak bosszanthatta, hogy az agrárpárti ötvenhatosok Nagy Ferenc és Kovács Imre táborát gyarapították, tehát a Kisgazdapárthoz, vagy az emigrációs Petőfi Párthoz csatlakoztak. Az új politikai emigránsok a forradalmi csalódások ellenére is többségükben az Amerika-barát irányzat hívei lettek. Borsos kifogásolta, hogy Amerikában némelyek a Petőfi Párt képviselőjében lépnek fel, amikor szerinte ehhez sem joguk, sem felhatalmazásuk nincs. Részt vesznek egy új nemzeti bizottmány megalakításában, amely fölött ismét az amerikaiak gyámkodnak. Azt ajánlotta nekik, hogy segítsék egy szocialista szövetség létrehozását, amely az angol Munkáspárt mintájára minden baloldali erőt tömöríthetne.¹³ Az ajánlást tartalmazó és a volt parasztpártiakhoz intézett körlevele azzal végződött, hogy „folytatni kell a politikát más utakon. Ezért a tervezett »szárszói« konferenciára kell pénzt szerezni”.¹⁴

Ez volt az első jele annak, hogy Borsos és Presser konferenciára készülődik. A „szárszói” elnevezés azonban nem fordult elő többé, hiszen egy szocialistának elképzelt találkozót nehezen lehetett volna a „szárszói” jelzővel illetni. Az említett pénzszerzés elindult. Könnyűnek semmi esetre nem volt nevezhető, hiszen amerikai pénzt aligha fogadhattak el. Maradt tehát Franciaország. A tervek megvalósulását előmozdította, hogy a Francia Szocialista Párton belül kialakult egy csoport, amely a pártvezetőségtől balra állott és hajlott baloldali szocialista törekvéseket támogatni. Ennek a csoportnak a befolyása alatt állott a Szocialista Európa Mozgalom, a Mouvement Socialiste pour les États Unis d'Europe és annak *Gauche Européenne* – Európai Baloldal – című folyóirata. Vezetője pedig André Philip egyetemi tanár, képviselő, korábbi miniszter volt. Borsos és Presser e társaság anyagi támogatását megnyerve elkezdte a Magyar Népierek Találkozója elnevezésű konferencia előkészületeit.

Párizsban közben összeverődött egy kis kör – főleg Borsos barátaiból –, amely, ha nem is értett egyet mindenben a fő szervezőkkel, kellő helyi háttérrel biztosított egy baloldali magyar összejövetelnek, különösen mivel némely tagja jó összeköttetésekkel és némi befolyással rendelkezett Franciaországban. Ezek közé tartoztak Fejtő Ferenc, az Agence France Presse kelet-európai hírmagyarozója, Bolgár László, a Francia Rádió magyar műsorának szerkesztője, Schreiber Tamás, a *Le Monde* cikkírója, Faragó László, Perneki

¹³ Párizs, 1957. júl. 16. (A körlevél egy eredeti példánya a szerző birtokában.)

¹⁴ Uo.

Mihály, Dékány Károly, Farkas Gábor írók és költők, néhány újságíró, valamint a szociáldemokrata Világosság csoport több tagja. Brüsszelben Eröss Ferenc és Andreánszky István, Londonban Kiss Menyhért tartozott a csoporthoz. Ausztráliában Ravasz Károly, Illés Jenő és némileg a *Független Magyarországot* szerkesztő Nagy Kázmér rokonszenvezett a párizsi kezdeményezéssel.

1957. október végén Borsos már konkrétumokat is említett a tervezett konferenciával kapcsolatban. A referátumok megtartására szóló felkérések is megtörténtek. Engem Borsos arra kért, hogy az irodalomról beszéljek. Tájékoztattott, hogy a költségeket az André Philip által vezetett Szocialista Európa Mozgalom fedezi. Ismertetett néhány szervezési eredményt, sikernek könyvelve el, hogy a megnyitóbeszéd elmondását Albert Camus, az irodalmi Nobel-díjjal éppen kitüntetett regényíró vállalta, valamint azt, hogy számítani lehet több Petőfi körös – például Nagy Balázs és Sztáray Zoltán – részvételére is.¹⁵

A Magyar Népiertők Találkozójának francia patronátus alatt történő megrendezését 1957. november 22–24-re irányozták elő. Megalakult a Szervezőbizottság, amelynek elnöke André Philip, főtítkára Enrico Gironella (a Szocialista Európa Mozgalom főtítkára), titkára Borsos Sándor, két tagja pedig Presser István és Bolgár László lett.

Mit akarhatott a találkozóval Presser és Borsos elérni? Az előbbi kétségtelenül a maga baloldali szocialista pozíciójának francia segítséggel történő megerősítését és ezáltal egy olyan tömörülés létrehozását, amely a siker reményében gyakorolhatott volna nyomást az emigráns magyar szociáldemokrata pártra.

A párt Kéthly Anna révén hajlott az amerikaiakkal való szóértésre és együttműködésre, némileg módosítva a Szélig-féle vezetés magatartását, amely erősen az angol Munkáspártra támaszkodott és a Londonban székelő Internacionále közelségére is tekintettel volt. Amerika iránt érdeklődő a párt korábban nem lehetett, mert New Yorkban Peyer pártja rendezkedett be, élvezve mind az amerikai szakszervezetek, mind a Szabad Európa Bizottság támogatását. Peyer 1956. október végi halála, Kéthly Anna emigrálása és sikeres nemzetközi szereplése, valamint vitathatatlan irányító szerepe kiegyensúlyozottabbá tette az emigráns szociáldemokraták külpolitikai tájékozódását. Bebizonyult, hogy az amerikaiakkal való szóértés összeegyeztethető az Internacionáléhoz való hűséggel és az európai pártokkal való együttműködéssel. Presser abban reménykedett, hogy a magyar pártot ki lehet mozdítani ebből a helyzetből és a mérsékelt szociáldemokrata alapállásból át lehet húzni egy európai baloldali szocialista pozícióba.

Borsos is helyzetének megerősítését várta a konferencia sikerétől. E tekintetben elsősorban párizsi baráti körére és parasztpárti társaira számított. A párizsiak üdvözltek a találkozót mint helyi eseményt és az amerikai helyett francia támogatással megvalósult európai kezdeményezést, de polgári származásuk, liberális vagy urbánus múltjuk miatt nem helyeselheték Borsos agrárradikalizmusát. A népi és parasztpárti barátok pedig aligha követték volna hosszú távon, mivel nem önálló, független, autonóm parasztmozgalom képét vetítette eléjük, hanem a szocialisták melletti társutas szerepet, feladva a parasztegység és a kisgazdapártiakkal való együttműködés gondolatát. Egy baloldali szocialista munkás-paraszti-polgári front megteremtésének és tartós működtetésének a nyugati magyarok körében semmilyen esélye nem volt. A hazai Népfrontot nem lehetett átültetni emigrációs körülmények közé.

¹⁵ Levél a szerzőhöz. Párizs, 1957. okt. 29.

A *Látóhatár*, amelynek Borsos alapító szerkesztője és kiadója volt, az iménti koncepcióval nem érthetett egyet és jöllehet a tervezett párizsi konferenciát nem támadta, abban részt venni nem tudott. Legalábbis nem mint folyóirat. Szabad, vitatkozó fórumnak tekintve egyik-másik munkatársa megjelent ugyan egyénileg, de nem a lap képviselőjében, ami elkomorító lehetett Borsosnak, aki erősen számított müncheni barátai közreműködésére.

Szervezőbizottsági meghívónak tekinthető 1957. november 1-jén kelt körlevelében a jelentkezés idejéről és módjáról tájékoztatott. Mellékletként megküldte a Találkozó céljáról megfogalmazott nyilatkozatát. Ennek szövege a következő volt:

A magyarság legjobb fiai évszázadokon át szakadatlan harcot vívtak a szabadságért és az emberiség haladásának az ügyéért. A nagy és általános történelmi, társadalmi mozgóterők jelentkeztek Budai Nagy és Dózsá parasztforradalmában. Mindketten mártírhálált haltak elveikért. Rákóczi és Kossuth folytatja a sort. Mindketten idegenben, száműzésben haltak meg. A múlt századbéli ipari fejlődéssel új osztályharcosok jelentek meg ebben a sorban: az ipari munkások. Az ipari és paraszti szocialista mozgalmak egyre nagyobb erővel dörmöbölnek a múlt század végén a kapukon: bebocsátást kérnek a magyar nép politikai, gazdasági és szellemi vezetésébe. A század elején hozzájuk csatlakozik a magyar radikális értelmiség Ady és Jászi Oszkár vezetésével. Az 1918-as forradalmat – a vesztt háború ezernyi baja között – már ez a három nagy történelmi erő, munkásság, parasztság, értelmiség vívja. Az akkori összekuszálódott nemzetközi helyzet, egyes nyugati nagyhatalmak szűklátókörűsége elbuktatja ennek a nemzedéknek a forradalmát.

A Horthy-ellenforradalom kegyetlen pusztítást végez a magyar munkások, parasztek és értelmiségiek forradalmi rétegében. Ezek pusztulnak el az ellenforradalmi terrorban és tízezrek válnak földönfutóvá szerte a világban.

Azonban a magyar haladás csakhamar magára talál: a történelem és a társadalmi fejlődés törvényeit nem lehet megállítani. A szocializmus és demokrácia erői előbb szellemi körökben bontakoztak ki. József Attila a magyar proletariátus érzéseit, gondját-bajját, egész lázító helyzetét halálra elszántan ordította bele a világba. Szakszervezeti szövetségekben, egyetemi körökben politikai és szellemi csoportok harcolnak a haladásért, a szocializmusért. Országos méreteket ölt a falukutató mozgalom és a nyomában megszülető irodalom, a népi irodalom a parasztság teljes politikai és szellemi igényét követeli. A maradiság, a Horthy-rendszer kegyetlen csapásokat osztogat a sokszor egymással is hadakozó demokrata és szocialista csoportoknak. Börtön és üldözés lesz osztályrésze ezeknek az íróknak és politikusoknak.

A háború előestéjén végre összefog a Márciusi Frontban az összes haladó erő. Benne vannak a kommunisták is. Programjuk antifasiszta és korszerűen demokrata. Újabb üldözés szakad a legforradalmibb csoportok fejére. Mindez hiábavaló erőlködés. A folyamat megállíthatatlanul tovább halad. A háború kellős közepén megalakul a magyar nemzeti ellenállás Függetlenségi Frontja, ahol a kommunista, szocialista, paraszti és más demokrata erők állnak össze. 1943 nyarán Balatonszárszón, József Attila tragikus halálának helyén összeül a magyar szellemi, ifjúsági és politikai élet színe-java, hogy a háborúvesztés utánra megvitassa és megfogalmazza a magyar élet nagy sorskérdéseit.

1944–45-ben bekövetkezett a katasztrófa, a háború teljes elvesztése, amelyet éppen a magyar haladó erők jó előre megláttak. Az ország vezetésének és újjáépítésének a gondja a Függetlenségi Frontnak a vállára került. A magyar nép ezer sebből vérezve csodát művelt: három év után rendbe szedte országát. Megvalósította a földreformot, megteremtette a köztársaságot, államosította a bányákat és a kulcsiparokat. Általában minden vonalon pezsgő életkedv tüntette el a háború okozta sebeket és teremtette meg a korszerűen demokrata fejlődés további alapjait.

Azonban közben aggasztó jelek is mutatkoztak: Sztálin agresszív politikája nyomán, Rákosi lépésről lépésre készíthette elő a rossz „fordulat évét”. A szocializmus megteremtésének formája, módszere elválasztotta Rákosit és csatlósait a Függetlenségi Front azon elemeitől, akik a haladást a magyar történelmi és gazdasági adottságoknak megfelelően akarták megvalósítani. A sztálinista Rákosi megsemmisíti a '30-as évek antifasiszta harcosait, kommunistákat, szocialistákat és parasztiakat, a spanyol önkéntesek legjobbait, a háború alatti ellenállás szervezőit. Kommunisták, szocialisták és parasztiak legjobbjai halnak meg bitófán, vagy táborkban és börtönökben. Sok ezren sínylődnek munkatáborokban és börtönök mélyén hosszú éveken át. Csak páran tudnak külföldre, emigrációba menekülni.

S ez a szocialista eltorzulás tengernyi vér és könny között évekig tartott. Csak az első Nagy Imre-kormány kezdi jóvátenni ezeket a mérhetetlenül nagy bűnöket. S azonnal megindul a munka: írók, munkások és parasztek keresik a szocializmus demokráciájának újabb módszereit és formáit. Javítani, demokratizálni akartak és nem visszautat keresni. Rákosi újabb visszajövele már nem tudja megállítani ezt a zúgó folyamatot. A XX. orosz pártkongresszus ugyanis magában a Szovjetunióban is olyan újfajta politikai, társadalmi és szellemi mozgást indított el, amelyet esetleg időlegesen föl lehet tartani, de megállítani nem.

Nagy Imre első kormányzata az emigrációban is választóvízként hatott. Míg a hivatalos emigráció szerint Nagy Imre éppen olyan kommunista, mint Rákosi vagy Gerő, a demokratikus és szocialista kisebbség kezdettől fogva támogatta Nagy Imre „új szakaszos” politikáját, melynek szerinte a sztálinizmus demokratikus irányba való átalakítását kellett szolgálnia.

1956 tavaszán és nyarán az írók az Írószövetségben, a fiatalok a Petőfi Körben a magyar dolgozók kívánságait fogalmazták meg. Ezek nem az ellenforradalmat, hanem a szocializmus demokráciáját akarták. A kommunista pártiak és pártönkívvüliek éppen a szocializmus alapján találtak. De ez a szocializmus egyszer és mindenkorra szakítani akart minden embertelen módszerrel és minden szolgai utánzással. 1956. október 23-án ezek a szocialista követelések kívántak érvényre jutni. A véres és tragikus eseménysorozatért a felelősség éppen azokat terheli, akik elvakultságukban görcsösen ragaszkodtak a sztálinista politika módszereihez. Megértés helyett provokáltak, céljaik eléréseért pedig magát a Szovjetuniót is félrevezették. S az így összekuszált helyzet eredménye lett a szomorú és véres harc, amelynek következményei csak nehezítik az elmúlt hibák kijavítását nemcsak a Szovjetunióban, hanem Magyarországon is. Ennek a magyar felkelésnek az elintézése a szocializmus harcát is kompromittálta és nehezíti a haladó erők munkáját az egész világon.

A rendszer demokratizálását óhajtó Nagy Imre kommunista létére fogva van. A parasztpárti Bibó, aki novemberben a második orosz beavatkozás után, de decemberben is „kiegyezésre” tett javaslatot és pedig a szocializmus alapján, börtönben van. Az írók éppen szeptemberben tettek egy nagy lépést a kormány felé, de egyelőre mindazok a szocialista elvű javaslatok visszautasításra találnak. A munkástanácsok maradványát, melyeknek éppen a társadalmisított termelés igazgatását kellett volna gazdaságilag és technikailag biztosítani, éppen az utolsó hetekben alakították át egy furcsa üzemi bizottsággá, amelynek a szerepe nagyon korlátozott.

Ilyen előzmények után és ilyen helyzetben szükségesnek látszik, hogy a magyar kérdésben mi is fölemeljük szavunkat és kifejtjük véleményünket. Ezért hívtuk össze a november 22–24. közötti találkozót azokból az új és régi emigránsokból, akik sohasem adták oda magukat a hidegháborús hírverésnek és Nagy Imrét 1953-tól kezdve nem eszköznek, hanem a békés kibontakozás és a szocializmus demokráciája előfutárának tekintették. Most, amikor az ország immár egy esztendő óta a világpolitikai és társadalmi erők szerencsétlen összejátszása folytán súlyos helyzetben sínylődik, a szellemi elit, elsősorban az írók továbbra sem háborúban, vagy újabb véres fölkelésben, hanem a kiegyezés-keresésben látják a kibontakozás útját. Amikor Bibó István börtöne mélyéről is kompro-

misszumot keres a magyarság érdekében, amikor volt párttagok százezrei, de a jelenlegiek tízezrei és sok százezer tisztességes haladó magyar is, akkor nekünk, akik hasonló elveket vallunk és mindenfajta ellenforradalmi készülődést otthon és kint, bármilyen álarcú legyen is, visszaverünk, szintén állást kell foglalnunk, tekintet nélkül a nemzetközi politika pillanatnyi állására, vagy megnyilatkozásunk esetleges visszhangjára. Készen kell állnunk arra, hogy amikor egy napon – talán nem is oly távoli jövőben – a nemzetközi erőviszonyok alakulása Magyarországon is lehetővé teszi az enyhülést, kívülről támogathassuk azokat a honfitársainkat, akik az összes szocialista erő demokratikus összefogását munkálják. Ezt a támogatást igyekszünk előkészíteni, mindenekelőtt magyar vonalon, és pedig az 1957-es világpolitikai és magyar társadalmi, gazdasági adottságoknak megfelelően. De ugyanakkor gondoskodni fogunk arról is, hogy elgondolásaink és javaslataink a nemzetközi közvéleményben is minél szélesebb körű meghallgatásra és támogatásra találjanak.

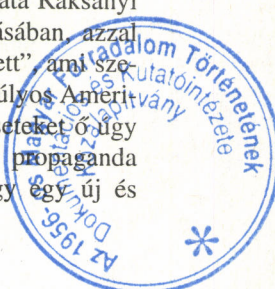
Párizs, 1957. november 1.

Szervezőbizottság

A programtervezet gazdag napirendet kínált. Presser István nyitotta volna meg a tanácskozást, majd André Philip, Albert Camus, Raymond Aron, a neves politikai gondolkodó és író, végül Fejtő Ferenc üdvözölte volna a megjelenteket. A konferencia másnapján Borsos és Presser a forradalom utáni magyar helyzetről, illetve a kommunista tömb országáiban nyíló szocialista távlatokról beszélt volna. E két referátumot Sztáray Zoltánnak a munkástanácsokról és a mezőgazdasági szervezetekéről szóló előadása követte volna, majd nekem kellett volna beszélnem az értelmiség szerepéről. A harmadik nap délelőttjére tervezték Bolgár László előadását az európai egység eszméjéről és a kelet-közép-európai országoknak nyújtandó előnyeiről, délutánra pedig az eszmecsere összegezését és egy zárónyilatkozat megfogalmazását.

Ez a tervezet azonban lemondások következtében a hátralévő időben módosult. A november 14-én kiadott 2. számú tájékoztató azzal a jó hírrel kezdődött, hogy majd negyven meghívott jelezte részvételét és a francia külügyminisztérium ígéretet tett a külföldiek vízumkérelmének gyors elintézésére. (Ez, miként a magam példája is mutatta, megtörtént.) Borsos mint titkár arról is tájékoztatót, hogy Albert Camus lemondta részvételét, mert Algériába kellett mennie, onnan pedig Stockholmba utazik, hogy átvegye a neki adományozott 1957. évi irodalmi Nobel-díjat. „Sajnálata kifejezése mellett azonban – olvasható a körlevélben – ismét biztosított bennünket a magyar nép iránti szolidaritásáról.” További lemondás Sztáray Zoltán és Nagy Balázs részéről érkezett. Ők azért vonták vissza részvételi ígéretüket, mert nehezményezték Borsosnak a Petőfi Kör tagjaihoz intézett levele több kitételét. Például azt a mondatot, amelyben „a magyar nép forradalmát kiaknázó és ellenforradalmi beállítottságú emigránsokat” emlegetett. Borsos később közölte, hogy ez nem vonatkozott a Petőfi körösökre és hozzájuk közel álló személyekre. A rossz érzést, amelyet a levél kiváltott, nem sikerült enyhíteni.

Elpanaszolta tájékoztatójában Borsos azt is, hogy a kereszténydemokrata Raksányi Árpád, aki részt vett a Magyar Forradalmi Tanács strasbourgi megalakításában, azzal vádolta meg Gironella főtitkárnál, hogy „forradalomellenes kijelentéseket tett” a szocialista közönséges rágalom. A Szabad Európa Bizottságnál is megvádolták „súlyos Ameri-ka-ellenes kijelentések” miatt, amit ugyancsak visszautasított. Ezeket az eseteket úgy ítélte meg, hogy „mindazok, akik eddig a jól jövedelmező hidegháborús propaganda szekértolói voltak, most semmilyen mélyütéstől sem riadnak vissza, hogy egy új és

egészséges összefogás láttára veszélyeztetettnek hitt pozíciójukat mentsék". A körlevél azzal zárult, hogy: „A nehézségekre természetesen el voltunk készülve, sőt az emigrációs hitbizományokat őrző érdektársulatok részéről további támadásokra számítottunk. Mindezeket az elmúlt években már megszoktuk. De míg akkor csak néhányan álltunk teljesen elszigetelten, most magunk mögött tudjuk a szocialista és demokratikus beállítottságú új emigráció komoly rétegeit, sőt francia és más nemzetiségű barátaink támogatását is. Ennek megfelelően egy tapodtat sem engedünk korábbi célkitűzéseinkből, programunkból és találkozóink tervéből.”

A november 18-án keltezett 3. számú tájékoztatóval a rendezők megküldték a francia nyelven megfogalmazott hivatalos meghívót és végső programot, valamint az utolsó gyakorlati információkat.

Borsosnak a Szabad Európa Bizottságra vonatkozó értesülése valóban bizonyult. Valóban megváltozott az amerikai intézmény véleménye a konferenciáról. Igaz, kezdetből fogva nem tetszhetett neki a baloldali kezdeményezés, de hazai kapcsolatteremtési lehetőséget látva benne, nem hátráltatta és nem igyekezett a részt venni szándékozók befolyásolni. Amikor például kötelességszerűen bejelentettem a Szabad Európa Rádió amerikai igazgatóságának előadásra való felkérésemet, az egyszerűen tudomásul vette és nem ellenezte részvételi szándékomat. Egy nappal a Találkozó megkezdése és Münchenből való elutazásom előtt azonban a Rádió politikai tanácsadója (aki voltaképpen a műsorpolitika helyi irányítója volt)¹⁶ azt ajánlotta, hogy mondjam le a párizsi utat, mert a Rádió igazgatósága aggályosnak tartja a vállalat munkatársainak a konferencián való részvételét. Ez gyakorlatban tilalmat jelentett. Az elküldött referátumomat ez azonban nem érintette, az elhangozhatott Párizsban.

Nyomban táviratoztam, majd levelet küldtem Borsosnak, hogy „közbejött akadályok miatt távol kell maradnom”. Az igazat megvallva, nem is bántam nagyon. Jóllehet a *Látóhatár* nem kötelezte el magát a Presser-Borsos kettős kezdeményezéseiben, tartottam tőle, hogy az értekezlet nyílt fórumnak történt elkönyvelése ellenére két főmunkatársának (mert Molnár Józsefről is szó volt) jelenléte mégis egyetértésnek fogható fel, holott sok alapvető kérdésben éles ellentétben voltunk Presserrel és Borsossal. Vitánk azonban nem terelődött személyes térre és – más irányzatoktól, pártoktól eltérően – a népi mozgalmi hagyományokat követve az acsarkodás és ellenségeskedés sohasem kapott lábra körünkben. Még a legélesebb ellentétek és összeütközések sem vezettek egymás lejáratásához és mocskolódáshoz. Borsossal minden nézeteltérés és véleménykülönbség ellenére is mindvégig megmaradt a beszélő viszony és személyi érintkezés.

A *Látóhatár* tartózkodását a Népi Értékek Találkozójával kapcsolatban – de más ügyekben is – jelentősen befolyásolta, hogy mind Presser, mind Borsos kész tények elé állítottak minket és politikai koncepciójuk alakulásáról csak akkor tájékoztattak – egyetértésünket kérve –, amikor legfeljebb hozzászólni, de azt érdemben módosítani már nem lehetett. A párizsi konferenciával kapcsolatban is fennállott a veszély, hogy belesodródhatunk valamibe, ami a mi előzetes megkérdésünk és jóváhagyásunk nélkül történik.

A müncheni meghívottak közül Nyeste Zoltán is lemondta a részvételt. Párizsba utazott viszont Molnár József és a baráti körünkhöz tartozó Király Ernő, aki valamikor a

¹⁶ William E. Griffith, aki Münchenből való távozása után az Egyesült Államokban a Massachusetts Institut of Technology tanára, Kelet-Európával foglalkozó több könyv és tanulmány szerzője lett.

Parasztpárt ifjúsági szervezetének funkcionáriusa volt, de még Magyarországon szociáldemokrata lett és akinek jó kapcsolatai voltak a Német Szociáldemokrata Párthoz. Molnár elvállalta előadásom felolvasását és kiegészítését a konferencián. A referátumokat egyébként a rendezők magyar nyelven és francia fordításban még a konferencia előtt a résztvevőknek megküldték, azzal a céllal, hogy a vitára kellően felkészülhessenek.

A Magyar Népierek Találkozója 1957. november 22-én délelőtt nyílt meg a párizsi Maison de l'Europe-ban. A zártkörű összejövetelen mintegy negyvenöt magyar, francia és más nemzetiségű meghívott jelent meg. A megnyitó ülés francia nyelven folyt, utána a referátumok magyarul hangzottak el és a vita is magyar nyelvű volt. A nem magyarok a referátumok francia nyelvű vázlatai és tolmácsok útján követhették a tanácskozást.

Egy laptudósítás szerint a megjelentek nagy része nem tartozott semmilyen emigráns csoportosuláshoz.¹⁷ Ez úgy volt értendő, hogy nem tartoztak az emigráció Amerika-barát fő irányzataihoz.

A megnyitó beszédet André Philip mondta, majd Presser István bevezető előadása után Borsos Sándor a konferencia céljáról és arról beszélt, hogyan alakult a magyarországi helyzet a forradalom leverését követő egy esztendő alatt.

November 23-án délelőtt hangzott el Presser István referátuma „azokról a távlatokról, amelyek a magyar népi demokráciában a sztálinizmus után nyílnak”. Előadásának vázlatát a következőkben adta meg:

Nem indulhatunk ki a mai magyar helyzet vizsgálatánál az 1956. november 4-ből, hanem tekintetbe kell venni az egész történelmi, társadalmi és földrajzi adottságokat.

Vissza kell nyúlnunk legalábbis 1918–19-re: a nyugati diplomácia által bukásba kergetett Károlyi–Jászi–Kunfi-féle népköztársaságig.

A nyeregbe ültetett Horthy ellenforradalom lényege nem az elkövetett atrocitásokban van: ezek csak jellemző módszerek. A lényeg társadalmi síkú: a feudális nagybirtokrendszernek már a legutolsó, 1918-as, dátumon túl is még egy negyed évszázadon át való fosszil fenntartása. Ez jelenti a földnélküli mezőgazdasági proletariátust: a hárommillió magyar koldust. Ez jelenti egy ellenforradalmi antiszocialista és antikommunista ideológiát, amely fentől leig átítatja 25 éven keresztül az egész magyar társadalmat. Ez jelenti a csendőrszuronyokkal és kakastollal való megfélemlítést. Ez jelenti, hogy a magyar munkásság csak kis részében szervezett szociáldemokrata és nagyobb részében vagy szervezetlen vagy későbbben szociális elégedetlenségében, a nyilas agitáció prédája. Ez jelenti, hogy a Szociáldemokrata Párt a Horthy-korszakban 1919-től 1939-ig nem fejlődésben, hanem visszafejlődésben van az első világháború előtti és alatti viszonyokhoz képest. Ez jelenti, hogy a Horthy-rendszer legális ellenzéki pártjai: Kisgazdapárt és Szociáldemokrata Párt képtelenek a földreformot vagy bármilyen egyéb társadalmi és politikai reformot szorgalmazni – és épp így képtelenek a háborús részvételt Hitlerrel és Mussolinivel szövetségben megakadályozni –, hanem ellenkezőleg, fennmaradásuk érdekében bizonyos fokig asszisztálnak is annak. A magyar közélet a Horthy-éra 25 éve alatt még jobban eltávolodik a demokratikus, szocialista és antifasiszta Nyugattól.

Csak a mind kedvezőtlenebbé váló háború utolsó éveiben szerzi vissza a baloldal a cselekvőképességét – és ez a baloldal jelenti a paraszti népi erőknek, a baloldali szocialistáknak és a kommunistáknak egy akcióközösségét. Ez az akcióközösség azonban csak egy elite-re vonatkozik: a horthyizmus-

¹⁷ Première Réunion de la Conférence des Forces Populaires Hongroises en Exil. *Le Monde*, Paris, 1957. nov. 28.

tól beoltott magyar nép 1943–44-ben képtelen egy alulról jött forradalomra. A bevonuló orosz hadsereg az első történelmi pillanatokban a szuronyai hegyén fölülről hozza a társadalmi forradalmat Magyarországra: a fent jellemzett népi összefogás 1945-ben az orosz hadsereg védelme alatt veri szét a magyar feudalizmust, valósítja meg a földreformot és hajta végre a bányák és kulcsiparok államosítását. A földreform hordozói Veres Péter és Erdei Ferenc, az államosítás vezéralakja Bán Antal, a baloldali szocialista.

Boldogan láttunk hozzá a demokratikus szocializmus megteremtéséhez Magyarországon, de a Kelet és Nyugat között rövidesen kitört hidegháború hamarosan lefagyasztotta reményeinket. A demokrácia reményteljes korszaka nem is három évig tartott. Az agresszív vá váló sztálinizmus ugyancsak az orosz hadsereg védelme alatt kiépti a teljes totalitást. A társadalmi forradalom által megvalósított új osztálykép megmarad – csupán egy új parazitaréteg kerül az élére, Rákosi Mátyásnak, a leggonoszabb sztálinista helytartónak a vezetésével. Az elveszett küzdelem után emigrációba menekülünk és innen visszük harcunkat a Rákosi-totalitás ellen, amely a szocializmust Magyarországon súlyosan kompromittálta. Nem mulaszthatjuk el annak a megemléztését, hogy amikor Magyarországon 1947–48-ban fenyegető Rákosi-totalitás ellen harcoltunk, akkor Rákosi uszályában gyakran személy szerint ugyanazok állottak, akik most 1956–57-ben a Nyugaton mint „szabadsághősök” ünnepeztetik magukat.

Sztálin halála. Malenkov előtérbe lépése, Nagy Imre első kormánya: koncentrációs táborok feloszlata, kényszerkolhozok megszüntetése, konzumipar fejlesztése, népfrontmozgalom.

Otto Bauer elmélete az „integrális szocializmusról”. A szocializmus legkülönbözőbb ágai az integrális szocializmus egyazon folyamába torkollnak. Minden helynek és minden időpontnak megvan tehát a maga szocializmusa. Nincsen egyedül üdvözítő anyaszentegyház. Nem ismertük el a sztálinizmus jogát a szocializmus totalitására. Nem ismerjük el tehát a nyugat-európai jobboldali szociáldemokrácia agresszív igényét a Sztálin halála utáni években sem. Vonatkozik ez a magyar szociáldemokráciára is. A mély szakadék magyar baloldali és jobboldali szociáldemokraták között. A gyűlölködő és katasztrófális Nagy Imre-ellenesség. Rákosi végre elért bukása után az azonnali szabad választásoknak a bedobott jelszava, mint egy robbanóanyag működött a túlfűtött magyar légkörben. Az 1956. november 3-án már jelen levő két tucat magyar párt teljesen automatizálta volna a magyar életet és orosz beavatkozás nélkül is két héten belül elsöpörte volna a Nagy Imre-kormányt.

A jobboldali szociáldemokrácia időtől és tértől elvonatkoztatott szűklátókörűsége otthon 1956 nyarán és őszén. A jobboldali szociáldemokrácia totalitások igényei az emigrációban.

Be kell látnunk, hogy a kelet-európai, tehát a magyar kérdés is az oroszok nélkül, vagy egyenesen az oroszok ellenére aligha oldható meg. A cél a szocialista demokrácia. Ennek bázisai egy kiszélesítendő népfront és a munkástanácsok. Állapítsuk meg, hogy a fegyveres felkelést nem a munkástanácsok irányították. A munkástanácsok tulajdonképpen az orosz beavatkozás után léptek fel, mint a munkásság tényleges önkormányzati szervei. Állapítsuk meg azt is, hogy a parasztság, mint osztály, az egész felkelés alatt egy csaknem a passzivitásig menő önmegtartóztatást tanúsított. A parasztság ezzel kifejezésre juttatta, hogy öntudatlanul is érzi 1945 vívmányait a saját számára, tehát bizonyos kényszerintézkedések megszüntetésétől eltekintve, nincsen érdekelve egy erőszakos változásban.

Ma, amikor a legjelentősebb nyugati polgári demokráciákban is, mint Amerika, Anglia, Németország: félreismerhetetlen a kétpártrendszer felé haladás trendje – nem valószínű, hogy a sokpártrendszer rohamtempóban való behozatala éppen a népi demokráciákban hasznos szolgálatokat tehessen a szocialista demokrácia felé való fejlődés irányában. Sokkal valószínűbb, hogy akik ezt a követelést pillanatnyilag felállítják, nem egy fejlődést, hanem egy robbanást akarnak előidézni. Ha azonban a meglévő sztálinista államkapitalizmusnak mint gazdasági alapépítménynek a politikai felépítményét egy szocialista demokrácia irányába kívánjuk ösztönözni, úgy erre az adott társadalmi viszonyokból

a következő megoldás kívánkozik önmagától: Egy szocialistákkal, paraszttal és baloldali keresztényekkel kiszélesített népfrent parlament, mint első kamara; és a városokban az üzemi munkástanácsokra, valamint a falvakban a szövetkezeti és paraszttanácsokra támaszkodó ösztönző tanács, mint második kamara. Ennek a fejlődésnek a hordozói ugyanazok az erők lehetnek, amelyek az 1945-ös változást is előidézték – és ekképpen empirikusan, lépésről lépésre haladva, reparálhatják a sztálinizmus súlyos bűneit és megteremthetik egy jövő magyar szocialista demokrácia alapjait.

Presser István előadása után ismét Borsos beszélt, mégpedig arról a témáról, amelyet a szervezők eredetileg Sztáray Zoltánnak szántak, de aki nemcsak részvételét mondta le, de referátumát is visszavonta. Ennek címe így hangzott: „A munkástanácsok és a mezőgazdasági szövetkezetek mint a politikai és gazdasági haladás alapjai”. E témakörhöz szólt hozzá mint társelőadó a New Yorkból érkezett Medey István¹⁸, „A szakszervezetek feladatairól” címmel.

A délelőtt utolsó napirendi pontjaként olvasta fel Molnár József az általam vállalt előadást „A szellem szabadsága és az értelmiség szerepe korunkban” címmel, hozzáfűzve a maga gondolatait. A referátumban a következőkről volt szó:

E probléma tárgyalását egy mindannyiunkban élő aggodalom és szorongás kényszeríti ki. Napjaink oly bőséges tanúbizonyságát adják annak a ténynek, hogy a szellem szabadságát komoly veszélyek fenyegetik. Közös gondunk készlet tehát minket arra, hogy e veszély méreteit és jelentőségét felmérjük.

Mit értünk a szellem szabadságán?

Értjük a gondolkodás, a vizsgálódás, a bíráló, a kutatás és az emberiség dolgaiban való ítélet és választás szabadságát.

Schiller Don Carlosában Posa márki így kiált fel II. Fülöphez fordulva: „Geben Sie Gedankenfreiheit” – „Adja meg a gondolkodás szabadságát”. Így kiáltunk mi is korunk II. Fülöpjei felé, követelvé a vélemény kimondásának lehetőségét és a szabad bíráló büntetlen kimondásának szabadságát.

De elégséges-e, ha csak követeljük a gondolat szabadságát? Megelégedhetünk-e azzal, hogy másoktól, korunk tirannusaitól kérjük számon a szabadságjogokat, a kritika és ítélet szabadságát?

Vajon élünk-e azokkal a szabadságokkal, amelyek, demokratikus társadalomban élvén, osztályrészül jutott nekünk?

John Stuart Mill az „Essay on Liberty”-ben azt írja, hogy ha egy kivételével az egész emberiség azonos véleményen volna, mégsem volna joga arra, hogy a másképpen gondolkodót elnémi. Megfordítva, ez az egyetlen ember – még ha megvan is hozzá a kellő hatalma – nem jogosult a többieket némaságra kárhóztatni. Sohasem lehetünk ugyanis bizonyosak afelől, hogy az általunk képviselt nézet helyes és igaz, éppen úgy, ahogyan afelől sincs semmiféle bizonyosságunk, hogy az általunk elfojtani kívánt vélemény igaz-e vagy sem. De még ha meg is győződünk arról, hogy a miénktől eltérő nézet helytelen, nincs jogunk elnyomni.

A szellem szabadságához való hűség ott kezdődik, hogy tiszteletben tartom embertársamnak azt a jogát, hogy a maga véleményét szabadon kimondja. És ott folytatódik, hogy magam is élek a nekem

¹⁸ Medey István szociáldemokrata képviselő 1948-as menekülése után a Szélig-, utána a Peyer-, majd végül a Kéthly-Szélig-csoporthoz tartozott.

juttatott szabadsággal és vizsgálódásaim, megfigyeléseim, tanulmányaim eredményét bátran közlöm a világgal. Nem engedem, hogy ettől bárki is eltántorítson.

A szabadság elfojtásának veszélye nemcsak közvetlen erőszak formájában jelentkezik, hanem erőszak nélkül is, különféle csábítások, anyagi előnyök, kényelmes kompromisszumok, és hasonló kísértések alakjában. Ne becsüljük le a konformizmus jelentőségét, és azt a tényt, hogy szabad társadalmakban is mily óriási azoknak a száma, akik véleményük bátor megvallása helyett a hatalomnak, az erősebbnek, a tekintélyesebbnek tetsző nézeteket vallanak. A szabadságot nemcsak elveszteni lehet, de le is lehet róla mondani. Ezt teszik azok, akik szabadok lévén, mégsem gyakorolják e szabadságukat.

Az értelmiséget – amely nem osztály, még csak nem is társadalmi réteg, hanem az értelmes emberek összessége – elsősorban az jellemzi, hogy legfőbb kincsének a gondolkodás és bírálathoz való szabadságát tekinti. Éppen ezért nem véletlen, hogy az elnyomás alatt legtöbbször az értelmiség kel fel szabadsága védelmében elsőnek. Az értelmiségiek érzik legjobban az elnyomás igáját, mert a kifejezés jogát és szabadságát vonják meg tőlük. Ez sokszor még kínosabb, mintha a kenyeret vagy az állampolgári jogokat rabolnák el. De az is igaz, hogy valahányszor a történelemben az értelmiség a véleménynyilvánítás, a bírálathoz, a kutatás és alkotás szabadságáért felkelt, e mozgalma mindig kiterjedt más szabadságjogokra is, magával ragadta a nép egészét és nemzeti, társadalmi felszabadító mozgalommá szélesült.

Így volt ez a tavalyi magyar forradalomban is.

Az értelmiségnek legfőbb szerepe korunkban és társadalmunkban, hogy a szellem szabadságát minden támadás ellen megóvja, de elsősorban maga őrökölje azon, hogy erről a szabadságról gyenge pillanataiban le ne mondjon és a konformizmus mocsarában el ne sülyedjen.

És az értelmiség feladata?

Elsősorban az, hogy alkosson – miként Albert Camus ajánlja.

Az értelmiségnek ugyanis ez a társadalmi szerepe és feladata.

Vannak azonban rendkívüli időszakok és helyzetek, amikor nem elég, ha az értelmiség alkot és dolgozik. Ezek a pillanatok éppen akkor következnek be, amikor a szabadságot veszély fenyegeti, akár közvetlen, akár közvetett. Ilyenkor az értelmiségi embernek fel kell szólalnia és azok oldalára kell állnia, akik az igazságot és a méltányosságot képviselik. Az értelmiség szava nemcsak az elnyomót fékezheti meg, de erőt és bizalmat adhat a népeknek. Utat mutathat és tettekre serkenthet. A példát az elmúlt évek történetében ismét a magyar forradalom szolgáltatta.

A záróülésen, november 24-én került sor Bolgár László előadására. Arra a kérdésre óhajtott felelni, hogy „Megoldható-e a magyar kérdés az Egyesült Európa keretében?” A referátum kivonata:

A mai, lényegében átmeneti korszakban merész feladatnak tűnhet átfogó politikai kép festésére vagy még inkább a kibontakozás útjainak keresésére vállalkozni. Erre az erőfeszítésre ma mégis jobban szükség van, mint valaha, mert a minden korábbi képzeletet felülmúló anyagi és szellemi fejlődés könnyen nemcsak civilizációknak, hanem pusztá fizikai létünk megsemmisüléséhez vezethet, ha nem párosul belső egységgel, felelősségtudattal és őszinte humanizmussal. Nekünk is kötelességünk hallatni szavunkat, akármilyen legyen is a jelenlegi nemzetközi helyzet vagy nézeteink várható fogadtatása.

I.

Az első kérdés, amire nem magától értetődően, hanem alapos megfontolás után kell választ adnunk: háború és béke kérdése. A korszerű technika és a fegyverek fejlődése a múlttal ellentétben ma teljesen megengedhetlenné tesz minden háborút. Elérkezünk ahhoz az időponthoz, amikor órák vagy akár

csak percek alatt emberek százmilliói pusztulhatnak el és bonyolult életrendünk halálos sérülést szenvedhet. A mennyiségi fejlődés foka minőségi ugráshoz vezetett, amit a gyakorlatban sajnos sokan nem realizálnak. Megszokásból, gyávaságból vagy tudatlanságból sokan még mindig háborús politikát üznek, még ha kifelé leplezni igyekeznek is szándékukat. Számunkra nemcsak a magunk, és népünk, hanem az egész emberiség szempontjából döntőnek és alapvetőnek kell lennie a háború elutasításának és a béke keresésének.

A legnagyobb háborús veszélyt nem az egyes emberek, hanem a hibás gondolatok és a rajtuk nyugvó rendszerek jelentik. A második világháború óta a nemzetközi politika legjellemzőbb vonása Kelet és Nyugat kettéosztottsága, aminek oka: Amerikának és a Szovjetunióknak a végletekig menő versengése. Mindkét hatalom bizalmatlan a másikkal szemben, erősebb akar lenni ún. védelmi felkészültségében, és minél jobban meg akarja gyengíteni ellenfelét. Egyelőre ugyan fennáll a kölcsönös félelem mesterséges egyensúlya, de az bármely pillanatban felborulhat. Meg vagyunk róla győződve, hogy a hamis hírveréssel ellentétben sem Amerika, sem a Szovjet nem akar „meleg” háborút. De amíg a versengés szelleme fennáll, minden tartós megbékélés kizártnak látszik.

Csak súlyosbítja a jelenlegi helyzetet, hogy a két szupernagy a polarizáció jegyében tömböket épített ki maga körül, melyeket most az interkontinentális lövedékek és mesterséges holdak ösztönző hatására még szorosabb egységbe akar összevonni. A technikai haladás természete magával hozza, hogy mindegyik tömbön belül fokozódik a távolság leader és szatelliták között, tehát ez utóbbiak befolyásolása, irányítása, sőt elnyomása is egyre könnyebbé válik. Amellett a tömbpolitika megszilárdítja és megmerevíti az amerikai–szovjet párharc adottságait, kiegészíti a hidegháborús évek során kitermelt anyagi és szellemi mechanizmusokat, és ezáltal újabb nehézségeket támaszt a keresett megegyezés útjába.

A mai feszültség valójában alig kisebb, mint Sztálin idejében volt. 1955–56-ban ugyan az enyhülés és közeledés jelei mutatkoztak, de az egyes tömbök belső nehézségei annyira kiéleződtek, hogy megakadályozták a hosszabb időt igénylő békepolitika kiterjedését. Ezekben a belső nehézségeken nyugszik tulajdonképpen a hidegháborús politika mai változata is. Mindegyik fél azt hiszi, hogy a másik rendszere fel fog robbanni. Washington és Moszkva ezt nem csak nyíltan hirdeti, hanem a folyamat meggyorsítása érdekében állandó nyomás alatt akarja tartani ellenfelét. A magunk részéről ezzel a felfogással is szembe kell helyezkednünk, annál is inkább, mivel hirdetői inkább vágyaik, semmint a realitást fejezik ki. De még ha a belső nehézségek csakugyan robbanással fenyegetnének is, fennállana azok háború útján való levezetésének kísértése; a tényleges robbanás pedig olyan kaotikus helyzetet teremtene a világ tekintélyes részén, hogy az a másik fél számára is a legkomolyabb veszélyeket jelentené.

Végezetül élesen el kell határolnunk magunkat mindazoktól a mozgalmaktól és kezdeményezésektől, melyek a tömegek egészséges ösztöneit és békevágyát felhasználva burkolt háborús propagandát fejtenek ki. Gondolunk elsősorban a kommunista békemozgalmakra, vagy a nyugati hatalmak szabadválasztásos akciójára, amelyek során a béke és a szabad választások őszinte híveit akarták behálózni és saját célkitűzéseik érdekében mozgósítani. Ma már szinte minden diplomáciai javaslat, tárgyalás és nyilatkozat a propaganda jegyében születik; mindkét fél leplezni és magyarázni igyekszik saját és a világ közvéleménye előtt igazi, lényegében hidegháborús szándékait.

II.

Mind ez ideig csak arról beszélünk, amit nem akarunk, de nem szóltunk arról, amit akarunk. A háború és az arra vezető polarizációt, tömbpolitikát, fegyverkezési versenyt és propagandát elutasítottuk. Ha azonban csakugyan el akarunk kerülni egy újabb világháborút, akkor pozitíve is meg kell mondanunk, hogy csak egy lehetőség van nyitva: a megegyezés!

A megegyezés a mai világhelyzetben nem könnyű, de nem is lehetetlen. Kétségtelen, hogy éppen a háborús szellem békés ellenhatást, a polarizáció polarizációellenes hatást vált ki stb. Akár akció–reakcióról, akár tézis–antitéziszről beszélünk: a békét és megegyezést sóvárgó erők a háborús veszéllyel arányban nőnek, és végül a természettörvény biztonságával kell győzedelmeskedniük. Persze nem önműködően, hanem a béke híveinek erőfeszítései árán, melyekhez mi is csatlakozni kívánunk. A két ellenséges tömb között harmadik úton, harmadik erőként kell kifejtelnünk akcióinkat, egyforma tévolságra Washingtontól és Moszkvától. Anélkül, hogy e magatartásunk értékítéletet jelentene az egyes rendszerekre nézve, egy tapodtat sem engedhetünk ebből az elhatárolásból, különben mint egyik vagy másik erőcsoport objektív támogatói, végeredményben mi is a háborús fejlődést szolgálunk. A harmadik út ma már a maga horizontális és vertikális elhelyezkedésével tekintélyes erőt jelent a világban. Ha elszórt elemeit sikerül egységbe fogni és dinamizmusát felfokozni, akkor idővel kétségtelenül rá lehet kényszeríteni a szembenálló tömböket a megegyezés keresésére.

A harmadik út politikájának logikusan oda kell hatnia, hogy mindenekelőtt a két szupernagy üljön le tárgyalni. Magukon a háborús és hidegháborús gépezeteken kívül itt akadályt jelentenek a múlt emlékei, amikor is a nagyhatalmi érdekszféra-politika hozzájárult a kisebb nemzetek tragédiájához. A tömbökön belül helyet foglaló kisebb szövetséges hatalmak is attól félnek, hogy egy amerikai–szovjet megegyezésnek elsősorban ők lennének az áldozatai.

A mi felfogásunk szerint nem lenne szó kizárólagos amerikai–szovjet megegyezésről, hanem az összes érdekeltek bevonásával folytatott tárgyalásokról. Minden hatalom csak nyerne azáltal, hogy a fegyverkezésre fordított hatalmas összegek a jövőben békés célokat, nevezetesen a sokat hangoztatott életszínvonal felemelését szolgálják. A tömbök fokozatos feloldódása amellel mindenütt a szélsőséges erők visszaesését és a demokratikus irányzatok előretörését hozná magával.

A tömbök feloldódása következtében az egykori szatelliták visszanyerhetnék függetlenségüket. Nem csak papíron, hanem a valóságban is, ami azt jelentené, hogy véget ér az immár céltalanná vált katonai megszállás és mindennemű külső irányítás. És ha ezt egyetlen tollvonással nem is lehet elérni, minden idegen csapat kivonását és minden külföldi támaszpont kiürítését elengedhetetlen követelménynek kell tekintenünk.

A függetlenségüket visszanyert egykori segédállamokkal kapcsolatban önként is fölmerül a kérdés, hogy mi lesz azok sorsa éppen a mi magasabb egységekre törekvő világunkban. Bennünket származásunknál és érdeklődési körünkénél fogva elsősorban a kérdés közép- és kelet-európai vonatkozásai érdekelnek. Szovjet részről már eddig is azzal a javaslattal találkozunk, hogy a feszültség enyhítésére és fölszámolására kössenek biztonsági szerződést a varsói és az észak-atlanti egyezmény államai között. A javaslat elemzése azonban inkább azt mutatja, hogy ezáltal az oroszok csak újabb előnyökhöz szeretnének jutni a nyugati hatalmak rovására, tehát inkább csak hidegháborús sakkhúzással kísérleteznek. A másik oldalon azt hangoztatják, hogy a függetlenségüket visszanyert népi demokráciákból regionális uniót kellene szervezni. Mindaddig azonban, míg meg nem mondják, hogyan jöhet létre a mai helyzetben egy ilyen összefogás, alapos a gyanú, hogy szovjetellenes leszakítási manőverrel állunk szemben. Nyilvánvaló, hogy ez a két javaslat nem vezethet a kívánt békés és emberi számítás szerint végleges megoldásra.

Kénytelenek vagyunk e helyütt túlhaladottnak minősíteni a semlegesség gondolatát is. 1953-tól kezdve mi voltunk azok, akik erről a megoldásról a legtöbbet beszéltünk és cikkeztünk, noha a nyugati hidegháború propagandistái állásfoglalásunkat a legélesebben elítélték. Ma ugyanezek lettek a semlegesség leghangosabb hívei, különösen azóta, amióta a lendületében túl messzire ment magyarországi forradalom is kimondotta a semlegességet és a Varsói Paktumból való kiválást. A semlegesség csak addig jó megoldás, amíg a két szemben álló szuper nagyot és tömbjét nem lehet megegyezésre

bírni. A semlegesség lényegében negatív álláspont, menekülés a nagyobb rossz elől, mely a békés kiegyezéssel értelmét veszti, azontúl pedig csak megnehezíthet minden nemzetközi együttműködést.

A magunk részéről nem látunk mást, mint az összes független és függetlenségüket visszanyert államoknak európai léptékben való egyesülését. Ha valami aggályunk egyáltalában van, az legfőljebb onnan ered, hogy idővel bizonyára Nagy-Európa is szűk keret lesz a nemzetközi együttműködés legmagasabb formái számára. De addig, míg ez az idő elkövetkezik, már csak földrajzi helyzeténél és történelmi múltjánál fogva is Európa kell hogy egységes élet- és fejlődési teret nyújtson tagállamai számára.

E jelentés célja inkább az volt, hogy háború és béke nagy adottságaiból kiindulva az európai összefogás elsődleges és szinte egyedül célravezető útját keresse és mutassa meg. Egy későbbi időpontban még bizonyára lehetőség nyílik az általunk elképzelt Nagy-Európa tervének részletesebb megfogalmazására. Addig is le kell szögeznünk, hogy Nagy-Európa valóságos szintézis lenne, nem pedig egyes kívülálló államoknak a mai Kis-Európához való csatlakozása. Tartalmilag nem hiszünk, hogy akár a ma Nyugat-Európában uralkodó, de fejlődésének csúcspontján túljutott keresztény demokrácia, akár az ellenzéki harcban fogant és azon túljutni képtelen elavult szociáldemokrácia, akár az sztálinista bürokráción nyugvó keleti kommunizmus képes volna alapot és értelmet adni a nagy európai összefogásnak. Ellenkezőleg, meg vagyunk róla győződve, hogy a ma még csak az elméleti alapvetésnél tartó és sehol meg nem valósult, de láthatóan a széles keleti és nyugati tömegek aspirációjának legjobban megfelelő szocialista demokrácia lesz egyedül képes megvalósítani az immár hosszú évek óta vajdúd Egyesült Európát. Amikor most első ízben gyűltünk össze, hogy gondolatainkat kicseréljük és meghirdessük, ez a fajta európai hitvallás bizonyára legfontosabb programjaink közé tartozik.

Tudjuk, számos emigrációban élő magyar és még több nyugati ember számára nehéz lesz megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a béke és ezen keresztül saját érdekében kénytelen olyan programot vallani, mely ellentétben áll tiszteletre méltó egyéni vagy nemzeti érzéseivel. De ha reális úton és eszközökkel akarunk kiemelkedni a mai válságos világhelyzetből, akkor ezt az áldozatot is meg kell hoznunk. Bármily paradoxul hangzik is: éppen e lemondáson keresztül juthatunk el nemcsak a békés megoldáshoz, hanem érzelmeink és vágyaink beteljesüléséhez is.

Valamennyi előadást vita követte, amelyben a *Le Monde* szerint a magyar helyzetről és a világproblémákról kialakult széles körű nézetek szembesülhettek egymással.¹⁹

A Találkozó befejező aktusaként a résztvevők meghallgatták két munkabizottság jelentését és Enrico Gironella főtitkár záróbeszédét. A kiadott Nyilatkozat szerint a fennálló nemzetközi feszültség pillanatnyilag kizár a két szembenálló politikai tömb között minden megegyezést. Ennek következtében lehetetlenné válik a kelet-európai országok, különösen Magyarország problémáinak kielégítő megoldása. A magyarországi fejlődést tekintve a résztvevők úgy látták, hogy a jövő útja egy hitelesen demokratikus szocializmusban keresendő. Egy ilyen megújult szocializmus feltételezi egyfelől a szocialista megoldásokat kereső pártok pluralizmusát, másfelől a parlament mellett működő munkástanácsok és parasztszövetkezetek politikai és gazdasági szerepének elismerését.²⁰

A párizsi találkozó tehát egy olyan szocializmus mellett foglalt állást, amely tudomásul veszi a szocialista eszmék és törekvések pluralizmusát, kiemelt szerepet juttat a munkásta-

¹⁹ *Le Monde*, i. sz.

²⁰ Uo.

nácsoknak és a mezőgazdasági szövetkezeteknek, mint a munkás és paraszti öngazgatás szerveinek. Ez az álláspont abban különbözött a magyar emigráció egyéb demokrata irányainak és csoportjainak véleményétől, hogy a pluralizmust csak a szocialista eszmekörön belül képzelte el és nem terjesztette ki az egész társadalomra, öngazgatásra is csak a munkástanácsok és az agrártársulások tekintetében gondolt, de nem fordított figyelmet az egész társadalom öngazgató érdekeire és igényeire.

A két fő szervező, Presser István és Borsos Sándor az eredménnyel elégedett volt. A külső sikert mindketten örömmel regisztrálták. A belső sikert – írta Presser – „sokkal kisebbre tudom csak értékelni: »anyám, én nem ezt a lovat akartam!»...”²¹ Arra a rendelkezésemre álló írásos anyagok és szóbeli értesülések alapján nem lehet következtetni, hogy voltaképpen mit hiányolt. Szókimondóbb, nyíltabb, konkrétabb, a baloldali szocializmus mellett elkötelezettebb zárónyilatkozatot vagy az Egyesült Államokkal szembeni fenntartások erőteljesebb kifejezésre juttatását? Hogy ez milyen fontos szerepet játszott gondolkodásában, mutatja 1957 decemberi levelének az a büszkén odavetett mondata, hogy „most végre a franciáknak is van egy magyar emigráns-mozgalmuk, nemcsak az amerikaiaknak és az angoloknak”.²² Az amerikaiak magyar emigráns-mozgalmán a New York-i Magyar Nemzeti Bizottmányt és feltehetően a Magyar Forradalmi Tanácsot is érthette, az angolon minden bizonnyal a Kéthly és Szélig által vezetett Szociáldemokrata Pártot.

Borsos is sikernek könyvelte el a találkozót, amellyel szemben főleg az emigráció keresztény-nemzeti jobboldalán jelentkeztek elítélő hangok, de szociáldemokrata körökben sem volt hiány bírálatban. Kéthly Anna a konferenciát a francia szocialista párt hivatalos lapjában politikailag károsnak nevezte. A *Populaire*-ben „A magyar forradalom folytatódik” címmel két folytatásban megjelent cikket közölt a párizsi találkozóról. „Ezen az értekezleten – írta – olyan nyilatkozatok hangzottak el a magyar forradalommal kapcsolatban, amelyek – nézetem szerint – súlyos csapást mérnek a magyar nép jól felfogott érdekeire”. Sérelmezte, hogy az előadók egyike (akit név szerint nem nevezett meg, de korábbi magatartásának jellemzéséből kivehető volt, hogy Presserre gondolt) azt mondta: a forradalom alatt megalakult kéttucatnyi magyar politikai párt megsemmisítette volna a nemzeti életet és két hét alatt elsöpörte volna, az orosz harcokcsik közbelépése nélkül is, Nagy Imre kormányát. Kéthly szerint ez a kijelentés összecsengett mind a kádári propagandával, mind az emigráns szélsőjobboldal állításaival.

Francia szocialista körökben voltak, akik André Philipe neheztek a konferencia támogatása miatt. Borsos tájékoztatása szerint tovább mélyült ellentéte a pártvezetőséggel, úgyhogy társaival együtt már nem a *Populaire*-ben, hanem az *Express*-ben és a *France Observateur*-ben publikál.²³

A párizsi összefoglaló eredményeként megalakult a Magyar Népi Erők Munkaközössége, amely a Szocialista Európa Mozgalom magyar tagozatának tekintette magát és *Szocialista Magyarország – Szocialista Európa* címmel – Borsos szerkesztésében és kiadásában – havi tájékoztatót indított. E kiadvány a Szocialista Európa Mozgalom folyóirata, a *Gauche Européenne* mellékleteként jelent meg. A Magyar Népi Erők Találkozója visszatekintve Borsos közölte, hogy „Azt akartuk, hogy a nagy kiábrándulás pillanatában

²¹ Levél a szerzőhöz. Zürich, 1957. dec. 15.

²² Uo.

²³ Levél a szerzőhöz. Párizs, 1958. jan. 24.

újra készen álljanak a higgadt erők, akik a szocializmus vonalán keresik a kibontakozást nemcsak Magyarországon, de Európában is. Abban az időben nem kis felhördülés keletkezett erre a figyelmeztető hangra és cselekedetre, melyet a szocializmusért és népünkért való aggodásunk vezetett”. (Titkársági körlevél. Párizs, 1958. márc. 12.)

Persze nem volt meglepetés, hogy a politikai emigránsok körében fejcsoválást és ellenérzést váltott ki az a megállapítás, hogy a konferencia előkészítői nemcsak népükért, de a szocializmusért is aggódtak. Ez egy évvel a forradalom „szocialista” eltiprása után legalábbis különösnek és meglepőnek tetszhetett. Az ilyen fogalmazás azokat is zavarhatta, akik méltányolták a baloldali szocialisták realitásérzékét és a nemzetközi helyzet tényeinek tudomásulvételét sürgették. A magyar emigráció jobboldali térfelén dívó ábrándok, képzelődések és vágyálmok ellen azonban hiábavaló és terméketlen volt ellenkező előjelű téveszmékkel és illúziókkal küzdeni. Ez is közrejátszott abban, hogy a Magyar Népiérek Találkozója az emigráció történetének érdekes epizódja maradt, de ihlető erőnek és hatásos kezdeményezésnek nem bizonyult.*

* A Magyar Népiérek Találkozójának történetére még szeretnénk visszatérni és kiegészíteni Borbándi Gyula fontos és alapos elemzését azoknak a visszaemlékezéseivel, akik részt vettek a párizsi konferencián, valamint az arról fennmaradt egykorú iratok feldolgozásával. – *A szerk.*

Aczél Tamás

KEZDŐK AZ OXFORD STREETEN

Kísérletek egy korszak idézésére*

*Truth lies within a little and
certain compass, but the room
for error is immense.*

Bolingbroke: *Reflections upon Exile*

ÉRKEZÉS, ESŐBEN

Londonba, az 1956-os forradalom leverése után külföldre menekült magyar írók első nemzetközi találkozására 1957. március 12-én érkeztem Bécsből, egy hideg tavaszi éjszaka közepén, hidegen zuhogó esőben. Amikor a BEA Trident hirtelen zökkenéssel megtorpant és propellerjei egyszeriben láthatóvá merevedtek (a *jet* akkor még néhány évnyi távolságra volt az európai és tengerentúli légijáratok általános használatától), az ajtó kinyílt, és szorgos kezek máris odaszorították a meredek lépcsőlejáratot, óriási villám hasított át a láthatatlan égen, bevilágítva – hacsak egy pillanatra is – a Heathrow mindeddig sötétbe burkolt tájait. A repülőtér, mai méreteihez viszonyítva, vidéki vasútállomás benyomását kelthette egy tapasztalt világotutazóban, de a magamfajta provinciális bukfenc, aki még sosem látott valódi repülőteret, a villám kékes robbanása egy ismeretlen világ ismeretlen méreteit villantotta fel, szívszorongató izgalommal. A villámot hatalmas dörrenés is követte – szabályszerűen, de félelmetesen – azt meg újabb villámok sorozata. Hogy ez a váratlan *son et lumière* lelkes üdvözlés volt-e vagy aggóató figyelmeztetés a tapasztalatlan érkező számára, azt nem tudtam akkor, s nem tudom ma sem, 37 esztendő távlatából, noha manapság inkább figyelmeztetésnek venném.

Érkezésem pillanatában azonban – miközben, bőrig ázva, a lépcsőlejárattól a közelben várakozó BEA autóbusz felé futottam – inkább a megérkezés ígéretének bizsergető melegét éreztem, semmint a rám váró ismeretlen hűvös borzongását; azt a fiatalosan naiv reményt, hogy ami előttem van, szükségképp jobb lesz annál, amit a hátam mögött hagytam. Ebben a hirtelen támadt derűben volt jó adag igazság – a londoni szabadság aligha lehetett rosszabb a budapesti rabságnál, ami, ha otthon maradok, nem váratott volna sokáig magára – noha a jövő bársonyos harmóniáit sugalló angyal (minden menekültet szíves őrangyala), megfontoltan és tudatosan, több ezer éves tapasztalatának bölcs latbavetésével, elrejtette az érkező elől a szabadság és rabság pólusai között meghúzódó átmenetek, fordulatok, váratlan meglepetések, érthetetlen színváltozások és érthető konokságok korántsem vigasztaló nüanszait. De így volt ez rendjén. A menekült, aki csak alig három-négy hónapos gyakorlatára támaszkodhatott, csupán helyzetének rendkívüli fluiditását érzékelt és vette tudomásul amióta elhagyta országát, Szeged alatt, szakadó esőben-sárban, lábon álló kukorica-

* Noha az *Évkönyv* általában nem közöl személyes jellegű visszaemlékezéseket, ezúttal kivételt teszünk. A szerzőnek ez az utolsó írása, amely már halála után érkezett hozzánk és az iránta való tiszteletből közöljük. – A szerk.

tablák és elhagyott óratornyok árnyékában, most először sejtett szolid szárazföldet a lába alatt. Londonban volt. Barátok és pályatársak között. Szabó Zoltán meleg üdvözlőszóiraival zsebében, ami Bécsben érte utol, váratlanul, de annál nagyobb örömet okozva. A test még borzongott a nyakába csorgó esőcseppek hideg tapintásától, de a lélek már felismerni vélte a jövő biztonságosabb körvonalait. Fellélegzettem. A busz egy ütött-kopott fabarakk előtt állt meg s utasai csendben sorba álltak az útlevél- és vámvizsgálat formalitásainak teljesítésére.

A *Foreign Office* tisztviselője, kis padkájának és nagy fontosságának védelme mögül mosolytalanul, de nem ellenségesen, csak a rutin közönyével, az éjszakai szolgálat természetes türelmetlenségével vette át útvelemet. Ez a kis füzetecske tulajdonképp nem is volt útlevél, csupán ideiglenes bizonyíték létezéséről, az osztrák külügyminisztérium és rendőrség pecsétjének hivatalos engedélye az ország területének elhagyására és az oda való visszatérésre három hónapon belül, ha egyáltalán szükségesnek látszik majd a visszatérés, ami ellen nekik kifogásuk nincs, bár – őszintén szólva – meglennének nélküle. „Vörös bőrű népi demokratikus” útvelemet (ami gondosan imitált mása volt szegény Majakovszkij „vörös bőrű szovjet” útvelelének, mely a költőben oly nagy büszkeséget keltett, hogy nem sokkal elkobzása után főbe lőtte magát) az osztrák rendőrség már korábban bevonta, s így történt, hogy tisztviselőm most ezt az átmeneti dokumentumot – mely valóban s nemcsak metaforikusan képviselte az átmenetet múlt és jövő, egy régi és egy radikálisan új helyzet, személy, lelkiállapot között – vette vizsgálat alá. Gyakorlott pillantása először személyemet azonosította fényképpel, aztán kis íróasztalának egy rejtett fiókjába rejtett könyvben kezdett lapozgatni, a fenyegetés árnyéka nélkül, csupán Ófelsége Kormányának utasításait követve. Azzal már nem törődött, hogy titokzatos lapozgatása valami titokzatos könyvben (ami kezének mozdulataiból ítélve meglehetősen terjedelmesnek látszott), kellemetlen kavargást idézhet elő az utas gyomrában, aki még élénken emlékezett a pártközponti vagy minisztériumi nagykapuk fenyegető ávos legényeinek sunyi pillantásaira, melyek mindig arra kényszerítették, hogy hirtelen számba vegye sötét bűneit a párt vagy az állam ellen, melyek hirtelen váddá sűrűsödve életét fenyegethették.

Erről itt persze szó sem volt. „*Very good sir*” – mondta tisztviselőm, nevemnek némiképp furcsa hangsúlyozásával. „*How long do you intend to stay in the country?*” Egy, talán két hétig, válaszoltam, s angol hangsúlyom furcsasága hirtelen kiegyenlítette tisztviselőm különös hangsúlyát, egyenlővé tett bennünket – egyszerre – az idegen nyelvek hangsúlyozhatatlan bábelében, testvérekké az érkezés és a távozás nyirkos limbójában. Tisztviselőm ezután udvarias fejbólintással kellemes szórakozást kívánt tartózkodásom rövid idejére, majd gyakorlott mosolytalanságának rutinos közönyével a mögöttem szorongó utas felé fordult. Egy pillanatig még mozdulatlanul álltam előtte, létezésem érdektelen vákuumában, lesújtottan és haragosan (mert jólesett volna néhány szívélyes szót váltani vele, az esőről, a városról, Wordsworth táncoló tűzliliomairól vagy Blake tigriséről az éjszaka vadonában, akármiről, ami ma született barátságunk gyengécske szálait erősebb kötelékké fonta volna egy képzeletbeli holnap számára), de erre most már, hirtelen megértettem, nem kerülhetett sor. Gyorsan a kijárat felé mutató nyíl irányába indultam, haragom elpárolgott. Miért is haragudtam volna rá? A szigetország kapuját tárta szélesre előttem. Kiléptem az esőbe.

A *British European Airways* autóbuszára csak néhány percig kellett várakoznunk a fabarakk csorgó eresze alatt. Két és fél shilling ellenében felkapaszkodhattunk, öten vagy hatan a buszra, ami további várakozás nélkül a város felé indult, nagyokat zöttyenve az öreg

országút buckáin, gödrein. Ez még akkor a régi országút volt a város és az épülő reptér között, évtizedekkel a *Motorway* magasépítésű merész ívei és kecses kanyarjai előtt, abban az átmeneti korszakban, amit Macmillan miniszterelnök „soha ilyen jól nem éltünk” (*we never had it so good*) jelszava tett emlékezetessé. Utunkat keskeny, de jól ápolt füves járdaszigetek, váratlanul felbukkanó *roundaboutok*, pislákoló, halvány utcai lámpák s másodpercenként színüket váltó piros-zöld forgalmi fények tették változatossá és lassúvá. Csend volt a buszban s kívül is, az éjszaka homályában elmaradó kis falvak, kerületek, városrészek utcácskáin. Tizenegy óra felé járt az idő. Minden ismeretlen volt számomra. Az utasok, az utcák, a falakon felvillanó plakátok, az autóbusz ülésének szaga, az esőben feloldódó pirostéglás házak végérhetetlen sorozata. Az ismeretlenség magánya szakad rám. Nem tudtam, hol vagyok, hová tart a busz, hová tartok én, kihez fordulhatok útbaigazításért, tanácsért, meleg otthonért ebben a hideg, nyirkos, esőverte éjszakában. A teremmény kozmikus magányát éreztem, amelyen csak az Úristen változtathatott volna, ha veszendő lelkem hozzá fordul, de ez akkor még nem jutott eszembe. Ignotus Pál meghívólevele jutott eszembe, amit két héttel ezelőtt küldött Bécsbe, és amiben írta, hogy bármikor érkezem, forduljak hozzá, tőle megkapom az (akkor még kidolgozatlan) részleteket. A levél zakóm belső zsebében lapult: megtapogattam, hevesen dobogó szívvel, az egyetlen szilárd pontot ebben a süppedékeny éjszakában.

A busz közben megérkezett valahová – tíz perccel tizenkettő előtt – s lerakta utasait egy halványan kivilágított üzlethelyiség hatalmas ablaka előtt, aztán minden további nélkül elpárolgott, enyhe diesel-illatot húzva maga mögött. Az üzlet, a BEA utazási irodája, természetesen zárva volt. Az utasok gyorsan szétszóródtak. Volt, akire magánautó várt, volt, aki gyalogosan vágott neki a kellemesen lejtő, hosszú útnak, (ami mint később kiderült, a Sloan Street enyhe lankája volt, a divatosan szexi Chelsea felé), minthogy a busz utasait (s ezt rajtam kívül mindenki tudta) a Knightsbridge földalatti-állomás közelében eresztette szélnek, s voltak akik a sarki taxiállomás cabbyjeinek gondoskodására bízták életüket. Ezt tettem magam is, most már kissé megkönnyebbülve (s szégyenkezve is autóbuzsi magányrohamom gyermekesége miatt). Az eső közben elállt, s a város pillanatok alatt, áttetsző csillogással bújt elő az eső kódos függönye mögül. A tiszta, friss levegőt egy közeli parkból érkező, fűszagú, nedves szellő tette még illatosabbá.

Ignotusék, a levél szerint, valami *Conduit mews* nevű utcában laktak, a Paddington pályaudvar mögött, párhuzamosan a Westbourne Terrace kopott georgiánus házaival és elhanyagolt rózsatöveivel – amíg valami tisztességes lakást szerzünk, hangsúlyozta Ignotus levelében, mintegy mentegetődzve a paddingtoni átmenet silánysága miatt, mert (mint gyakorló emigráns, aki életének jelentős részét idegenben töltötte a második világháború alatt), ő már tudta, hogy az emigráció voltaképp átmenet, bizonytalan, imbolygó híd a múlt és a jövő ködbe burkolt partjai között, ami csak lassan – vagy talán sosem – változik megkötött talajjává a vándor lábai alatt, szilárd földdé az idő akácrengetegének gyökeres szorításában. *Cabbym* könnyed fejbőlintással vette tudomásul végcélját: jól megtermett, erős, viasszal pödrott bajszú fiatalember volt, akinek világosszöke haja rendetlenül hullott homlokába, s aki olyasfajta bizalmat árasztott magából, mint a borbélyok és szabók, amikor ollóikat csattogatva nekilátnak munkájuknak. A kocsii megfordult – egyetlen mozdulattal a keskeny *mews*-ban, oly mód, ahogy csak a londoni taxik tudnak fordulni különleges futószerkezetük segítségével – s a Paddington pályaudvar felé vette útját (vagy legalábbis arrafelé, amerre minden kétséget kizáróan a Paddington-pályaudvarnak kellett lennie) – széles boulevardokon, keskeny átjárókon, széles közök macskakövein, mint aki pontosan

tudja rendeltetésének nemcsak célját, hanem a taxisofőrök telepatikus tudományával, értelmét is. De mint már annyiszor életemben – emigrációm előtt és után – most is tévedtem. Legnagyobb megdöbbenésemre kiderült, hogy bajszos cabbym nem tudja, merre található a *Conduit mews*? Keringtünk jobbra-balra az újból megeredő esőben a paddingtoni *mews*-ok, *square*-ek, *lane*-ek, *place*-ek, *gardens*-ek kifogyhatatlan találékonysággal évszázadok alatt alakított labirintusában jó fél óra hosszat, míg végül is (cabbym minden bizonnyal feledhetetlen szégyenére) egy rongyosságában is megejtően méltóságteljes, ismeretlen tárgyak elhullajtott maradványait céltudatosan könnyed mozdulatokkal gyűjtögető csőlakó, a hátunk mögött húzódó utcára mutatott: taxink alig néhány lépésnyire állt a *Conduit mews* sötét házaitól. A cabby, aki nyilván szeretett volna minél előbb megszabadulni kudarcának szemtanújától, gyorsan felém fordult, „*Finished, guv?*” Várakozásra utasítottam. Kelletlenül biccentett, de leállította a motort, és cigarettára gyújtott, egy tisztességes borraivaló reményében.

Ignotusék házának kapuja nyitva állt. Az emeletre egy keskeny, hosszú, meredek lépcső vezetett fel, amely a silány dróton csüngő poros villanykörte kétes fényében végeérhetetlennek tűnt. Lihegve értem fel a harmadik emeletre. A csengő nem működött. Kénytelen voltam kopogni a barna faajtón. Nem jött válasz. Újra megpróbáltam, kissé erőteljesebben, hideg izzadsággal a nyakamban. Elképzeltem Ignotusékat mély, első álmukban, amint a dörömbölés zaja tudatukba ér és óhatatlanul rémképeket idéz fel a múltból, amikor a „tetszhalott házban” várták a „pribék halál” (Hajnal Anna oly sokszor inkriminált versét idézve) érkezését nagy fekete Hillmanok vészjósló fékcsikorgatása közepette. Megborzongtam. Az ajtó tulsó oldaláról némi mocorgásféle hallatszott, s egy halk, rekedtes hang kérdezte, „*Who is it?*” Megmondtam. Az ajtó kinyílt s álmosan, hálókabátban, soványan felmagasodva a lépcsőház és az előszoba kettős fényében, Ignotus állt előttem, Flóra asszonnyal a háta mögött. Átöleltek. Megérkeztem.

NÉGY-ÖT MAGYAR ÖSSZEHAJOL

Negyvenen-ötvenen gyűlhattünk össze, március 15-ének reggelén a Russel Hotel egy kisebb melléktermében, amelynek szürke, homályos üvegablakai mögül szürke, homályosan-üveges fény áradt, s fűtetlen nyirkossága a lassan gyülekező résztvevőket valamiféle meghatározhatatlan, de elkerülhetetlen kellemetlenség előérzetével legyintette meg. Pedig itt, a modern angol irodalom cusanusi „keresztelkedési pontján” éreznünk kellett – s talán éreztük is – a nagy Bloomsbury Csoport élő és halott tagjainak közvetlen szellemi érintését. Rendkívüli árnyak sokasága vett körül bennünket. A szürke, hideg teremben, E. Forster, Aldous Huxley, T. S. Eliot, Lytton Strachey, Clive Bell, Raymond Mortimer, Virginia Woolf és még egy sereg briliáns költő, esszéista, regényíró, kritikus szelleme figyelmeztetett bennünket, vidékről érkezőket arra, eljött az idő (sokan talán még hallani is vélték a dörgedelmes szózatot eme nagyságok szájából), amikor provinciális és balkáni irodalmi hagyományainkat, vagy legalábbis azok maradványait, végre fel kell számolnunk és be kell lépnünk – emelt fővel – a világ szellemi és irodalmi légterébe. Nem azért voltunk itt, hogy elvágjuk a szülőhazához kötő köldökzsinórt, hanem azért, hogy magunkévá tegyük a világ bonyolult univerzalitásának és transzcendens komplexitásának lehetőségeit, s mindezt a magyar irodalom véráramába ömlesszük át. Nem arról volt szó, hogy milyen hírünk van a világban, hanem arról, hogy milyen híreket adunk a világról. Hogy közülünk, gyülekezők

közül ki, hogyan és mennyire értette meg e kimondatlanul is megejtő és váratlan szavakat, nem tudnám megmondani. Annyi bizonyos, hogy a természet, belépésünk pillanatától, valamiféle éles, vibráló feszültség töltötte meg (amit minden bizonyonnyal sokan megéreztek közöttünk), ami nem egyszerűen az alkalom káprázatos vetülete volt, hanem egyfajta mélyebb és bonyolultabb konfliktus, amelynek értelmét még nem tudtuk, vagy talán még sejteni sem akartuk.

A teremben vibráló feszültségnek többféle oka lehetett. Elsősorban a pillanat történelmi emelkedettsége, az a tudat, hogy az elbukott, de győztes forradalom képviselőtét külföldön nekünk kell magunkra vállalnunk, eszméit nekünk kell közvetítenünk, a nemzet fájdalmát nekünk kell elmondanunk a világnak. A helyzet Magyarországon akkor már egyre rosszabbá vált: a letartóztatások tömege volt napirenden, s nem váratott sokáig az írók – Déry, Háy, Zelk, Tardos és sokan mások – őrizetbevétele sem. Az Írószövetséget már régebben feloszlatták vagy betiltották és az *Irodalmi Újság* megszüntetése – mint a magyar forradalom egyik szimbolikus szövegje és harcosa – valósággá vált. Mindez a történelmi helyzet rendkívüli fontosságát és ünnepélyességét jelezte és ez aligha kerülte el a résztvevők figyelmét és tudatát. Az elnöki asztalnál ülők – néhány kivétellel a külföldön élő magyar írók színe-java: Koestler Artur, Mikes György, Tábori Pál, Pálóczi-Horváth György, Faludy György, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Zilahy Lajos (aki valamiféle okból a megnyitás után érkezett, kissé megkéskéve: végigment a pályatársak sorai közötti kis ösvényen, megállt, feszesen az elnöki asztal előtt, s félszegen meghajolva derékban, bemutatkozott, mintha a Kiválóak Iskolája megalapítójának, a *Híd* szerkesztőjének, az *Ararát* szerzőjének öregedésében is éles vonásait senki sem ismerte volna fel) – tisztában voltak feladatuk nagyságával is, lehetetlenségével is. Koestler Arturnak effelől nem voltak kétségei: „Az emigráns íróknak példátlanul felelős missziója van” – szólt hozzánk, magyarul, zavartalan pontossággal. „Nem a propagandaakciót értem ez alatt... mindez nagyon fontos, nagyon fontos, de az emigráns íróknak való missziója súlyosabb és több: ő képviseli a rab nemzet kultúrájának kontinuitását. Ő az őrzője a múlt hagyatékának, ő védi ennek a hagyatékknak igaz lényegét a jelen és a múlt hamisítói ellen. A múltat sem visszahozni, sem eltörölni nem szabad és nem lehet: mindkét próbálkozás véték a szellem ellen.” (*Irodalmi Újság*, London, 1957. május 15.)

Ezzel a magasroptűen általános vallomással vagy útbaigazítással persze mindenki egyetérthetett és egyet is értett a résztvevők közül, de ennek ellenére a feszültség továbbra is az első magyar írótalálkozó meghatározó jelensége maradt. Ez nem volt véletlen. Az emigrációk természetéhez tartozik a konfliktusok, ellentétek, viták – s nemegyszer személyes összecsapások, áskálódások, viharok gyors kifejlődése s később álhatatos perzisztenciája. A szovjet emigráció viselt dolgairól akkor már sokat tudtunk, mert 1953 után a moszkoviták – vagy legalábbis jó néhányan közülük – nem rejtették véka alá konfliktusait, személyes és politikai nézeteltéréseiket, ármánykodásaikat. Engem Sík Endre vezetett be, séta közben a Pasaréti úton, a moszkovita emigráció belső és nem éppen étvágygerjesztő történetébe, 1955–56 viharos éveinek csendesebb pillanataiban. De hogy valójában mi történt – a részletek bonyolult és cseles játszmaiban –, azt később Szamuely Tibortól, az 1919-es csekista Szamuely unokaöccsétől tudtam meg, aki ügyes fordulattal, Algírból (ahol egyetemi történészprofesszor volt, magyar küldetésben) 1963-ban Londonba repült családjával és ügyesen kicsempészett hatalmas könyvtárával egyetemben, azilumot kért és kapott, s nem telt bele egy év, s ő lett az angol sajtó és televízió legartikuláltabb s – kétség nélkül – legkeresettebb szovjet szakértője. A szovjet emigráció valóban vére menő csatáihoz

persze hasonlítani sem lehetett a (későbbi) londoni emigráció perpatvarait: Moszkvában a viták könnyen vezethettek tarkólövéshez vagy a Gulág bejáratához; Londonban legfeljebb egy-egy gunyoros cikkhez, „leleplező” cikksorozathoz, szatirizáló *feuilleton*hoz, rejtett értelmű bökvershez (melyeknek célja nemcsak az ellenfél múltjának kizsigerezése volt, hanem – lehetőleg – jövőjének megsemmisítése is), valamiféle obskúrus magyar nyelvű újságban a földteke valamelyik kisebb-nagyobb kontinensén.

Közgyűlésünk elnöki asztala ily módon nemcsak felmutatta, de már előre is vetítette (tapasztalt emigráns számára) a későbbi ellentétek lényegét is, programpontjait is. Miért lett volna másképp? Életkor, tapasztalat, élmény, emlékezet, könnyeden és gyakran metafizikus gunyorossággal határozta meg a későbbi ellenfelek pozícióit. Akinek szeme volt, láthatta: a népies Szabó Zoltán mellett ott ült az urbánus Ignótus Pál, a virgonc, börtönjárta Faludy György mellett a humortalanul neutrális klasszicista Cs. Szabó László (akiről később kiderült, hogy se nem humortalan, se nem neutrális), a kozmopolita Koestlert az anekdotakedvelő, jókedvű, se nem urbánus, se nem népies Pálóczi-Horváth György szórakoztatta börtönadomáival, gyakran pillantva karórájára, mert dolga mindig volt, sőt mindig sietős dolga volt, s egyébként is (teljességgel érthető módon) halálosan unt minden értekezletet. A tábornoki kartól nem messze helyezkedett el a tisztikar s mellettük a fiatal sorlegények, akik az összejövetel legnépesebb részét alkották, s akiknek őszinte és lelkes megnyilatkozásai frissítően hatottak az idősebb nemzedékek tapasztalatokkal terhes, noha nem kevésbé lelkes és őszinte útmutatásaira. Fiatal írónk már az oxfordi vagy cambridge-i egyetem diákjaiként bukkantak fel az összejövetelen, s magukkal hozták az ősi intézmények szabad, történelmi levegőjét, amit egy évvel ezelőtt még nem ismertek. Itt volt András Sándor, a költő, akiből később a német irodalom ismert szakértője, egyetemi tanár és az *Arkanum* c. folyóirat egyik alapító tagja lett az Egyesült Államokban; itt volt a Lukács-tanítvány, Mészáros István, Déry Tibor irodalmi munkásságának komoly értékelője; itt volt a szemfüles Gömöri György, a lengyel irodalom fordítója és propagátora, aki később a magyar irodalom külföldi művelőinek kérlelhetetlen kritikusa lett a *Times Literary Supplement* hasábjain; itt volt Márton László, könnyű kedvű és frissen futó novellák szerzője; és még sokan mások, akik valamennyien a nemsokára újból meginduló *Irodalmi Újság* hasábjain indították el valódi irodalmi pályafutásukat: az ellentétek és egyetértések bonyolult kavargása komoly értékeket hozott létre a magyar forradalom páratlan tüzeinek izzásában.

Voltak persze olyanok is, akik nem jöttek el, mint Márai Sándor, aki soha nem jött el sehová, csupán halhatatlanságának ablakából nézte-figyelte a bűnös földi halandók vergődését, kisebb-nagyobb megvetéssel lebiggyesztett szája széle körül; nem jött el Horváth Béla sem, a kiváló költő, gyakorlott emigráns, a Szabad Európa Rádió munkatársa, aki később Vámos Imrével egyetemben Budapestre menekült a szabad világ magyar irodalmának silány művelői elől (ekként is aláhúzva Radnóti Miklós egykori disztichonjának igazát). Voltak persze olyanok is, akiket különféle bürokratikus nehézségek akadályoztak meg utazásukban, mint Méray Tibort vagy Enczi Endrét (Párizsból, illetve Kanadából), de akiknek szelleme, tapasztalatai és gyakorlati tanácsai komoly befolyást gyakoroltak a közgyűlés menetére, eredményeire.

Amelyek nem voltak lebecsülhetők. A lappangó és hamarosan élesen materializálódó filozófiai, szociológiai, irodalmi és persze személyes ellentétek ellenére megalakult a *Magyar Írók Szövetsége Külföldön* és lapja, az *Irodalmi Újság*, amerikai politikai és anyagi támogatással (ami később a kádárista sajtó támadásainak egyik középpontjává vált), és a

közgyűlés egyhangú szavazatával. Ebben az egységben kristályosodott ki a lappangó ellentéteken túl, a demokratikus forradalom fennkölt erkölcsisége, nemes eszméje, s ezzel megformálta jövőnk munkásságunk irányát, tartalmát. Történelmi hitelességű pillanat volt, de sajnálatosan tisztavíz-életű.

Ebédre, néhányunkat, Koestler invitált meg egy közeli s – szerinte – több száz éves *pubba*, valahol a Tottenham Court Road és a British Museum között, egy keskeny utcácska kellős közepén, amely Hogarth-ra emlékeztette a szemlélőt. Érkezésem elviselhetetlenül szürke esőjét fénylő, angol kora tavaszi napsütés váltotta fel, a város tündöklött a tavasz kékségében, s noha én még fázósan húztam össze esőköpenyem szárnyait, a londoniak már hóhullámnak deklarálták a langyosnak sem mondható szellőt. Fiatal lányok, könnyű, mélyen dekoltált ruhákban, fiatal férfiak ingujjban futottak dolguk után a színesen hullámozó utcákon. Koestler *pubja* valóban ősréginek tűnt (számomra legalábbis) sötét, erezett faburkolatával, homályos üvegfalaival (amelyek egykor, gyakorlott emigráns szakértőink szerint, a nőket választottak el a férfiaktól), langyos *ale* és keménytojás szagával, amit még pronoszírozottabbá tett a konyhából beszivárgó birkaszőr szaga. Tapasztalt emigránsaink, Pálóczi, Faludy, Mikes, Ignotus, akik itt töltötték háborús éveik javát, megszokott otthonossággal helyezkedtek el a padokon, székeken, melyek sűrű sorokban vették körül az alacsony, kerek asztalokat, s minden további ceremónia nélkül éhesen ropogatni kezdték a kis üvegtálakban vagy apró, nemes veretű sárgaréz tányérokra felajánlott apró sós pereceket, amelyek keménysége a győzelem reményében vehette fel a versenyt a szemközt épülő üzletház vasbeton oszlopainak keménységével.

Koestler, vendéglátó házigazdánk, a kívülálló résztvevők gondtalan vidámságával figyelte kezdőink és újrakezdőink jókedvét s fejét jobb kezének öklére támasztva, szürkés-kék szemének cinkos villanásaival hallgatta a rabság adomáit, hátborzongató történeteit. Ismerte maga is mindezt a spanyol polgárháború idejéből. Barátaink többsége pedig jól ismerte őt, többen mint Ignotus vagy Faludy, a *Szép Szó* korából (mindhárman József Attila szűkebb baráti köréhez tartoztak), amikor Koestler, már akkor is gyakorló emigráns, Németországból jött haza, amint ezt önéletrajzában megírta, látogatóba, s így találkozásuk ma, a londoni *pubban* öreg barátságok folytatása volt, természetes és magától értetődő összejövetel egy régi, képzeletbeli kávéházi asztal mellett, ami korántsem volt mentes az elmúlt esztendő megpróbáltatásainak, szenvedéseinek szinte látható súlyától, de mégiscsak a fiatalság beláthatatlan perspektíváit idézte. Remekül érezték magukat.

Csendben hallgattam őket. Én most találkoztam személyesen először ezzel az eredeti íróval, kiváló gondolkodóval, s ez annál is érdekesebb volt számomra, minthogy – tudtán kívül – két alkalommal találkoztam már vele műveiben s mindkét alkalommal politikai és irodalmi pályafutásom (ha egyáltalán volt ilyen) egzisztenciálisan érzékeny fordulópontjain. A *Sötétség délben* döbbenetes remekművét Somlyó György vagy Karinthy Ferenc hozta haza Párizsból 1947-ben, egyéves ösztöndíjuk végeztével, s akkor olvastam először a *Le zero et l'infini* hidegen érvelt vádiratát a moszkvai perek ellen. A regény, aligha véletlenül, a fiatal és lelkes kommunista haragjának és megvetésének tüzét lobbantotta fel. A hitehagyott áruló mesterkedéseit, hazug „egyenleteit” (így éreztem) közvetlen levélben kell visszautasítanom: ha tehetségét el is kellett ismernem, felháborodásomat nem hallgathattam el. Koestler kiadójának címére küldtem el Londonba, továbbítást kérve. Néhány hét múltán, érkezett vissza, nagyobb felháborodásomra, mint meglepetésemre, szigorú, fekete pecséttel a címzett neve felett. NEM KÉZBESÍTHETŐ. A szűkszavú üzenet postahivataltól nem adott magyarázatot a nem kézbesíthetőség okára, s ugyancsak megtagadta a

felvilágosítást a postahivatalok általános főnöksége is. De egyoldalú levelezésünk nem ért véget. 1955 nyarán került kezembe Koestler kétkötetes életrajza (*Arrow in the Blue, The Invisible Writing*), amelyekben a kommunista párttal való kapcsolatáról és szakításáról számol be. A hívóból ellenzékivé, majd antikommunistává váló író története rólam szolt – magunkról inkább, akik hasonló utat jártak be a háború végeztétől az ötvenes évek közepéig. A visegrádi alkotóházban (ahol akkor valamiféle filmszenárión dolgoztam Keleti Márton számára) Koestler mellett Orwell 1984-e is kezembe került, amit Gimes Miklós hozott haza Genfből, ahol Mérayval együtt az Eisenhower–Hruscsov találkozóról kellett jelenteniök a *Szabad Nép* számára. Szakításom a párttal mind érzelmi, mind ideológiai szempontból akkor már aligha volt kétséges, de a koestleri és orwelli gondolatok és érvelések nemcsak meggyorsították, hanem még jobban meg is alapozták lázadásomat. Még jól emlékeztem a *Sötétség délben* elolvasása után írt levelem postai fiaskójára, de talán éppen ez ösztönzött most egy újabb levél megírására Koestlerhez, amiben elmondtam egykori dühöm és mostani egyetértésem történetét. A levelet most is Koestler londoni kiadójának, Heinemann-nak, küldtem és kíváncsian vártam a folytatást. Nem kellett sokáig várnom. A levél szigorú, fekete pecséttel a címzett neve felett visszajött a feladó címére: NEM KÉZBESÍTHETŐ. A helyzet nem változott sokat, de lelkiállapotom annál inkább. A Pártközpont titkárságának írott levélben tiltakoztam az eljárás ellen, és magyarázatot követeltem a levél cenzúrázását illetően. Erre a levelemre sem jött válasz. A választ a történelem adta meg.

Mindezt szerettem volna elmondani barátunknak – amióta megtudtam, hogy a közgyűlésre Londonba kell utaznom, készültem erre a beszámolóra, erre a vallomásra, erre a számvetésre, amely magamnak sokkal fontosabb volt, mint Koestlernek valaha is lehetett, aki ezt humoros és tipikus történetecskének foghatta fel, míg számomra a nem kézbesíthető levelek *tartalma és értelme* a korszak és tulajdon életem metaforájává vált, egyfajta eliot-i „objektív korrelatívumma”, mely az emlék pusztá jelenlétével foglalta össze évek és válságok történetét –, de erre akkor nem kerülhetett sor. Koestler egy darabig hallgatta a vidám, de egyre komolyabbra forduló beszélgetés emelkedő-eső ritmusát, hogy aztán maga is beleszóljon – mintegy összefoglalva széthulló gondolatait – menetébe, indulataiba. Láncainkat ugyan elvesztettük, mondta (ez egyik kedvelt humoros fordulata volt), de akcentusunkat soha nem fogjuk elveszteni. A közhely Koestler szájában (aki inkább németes akcentussal beszélt angolul, semmint a magunk kemény, hangsúlyos, magyar szólejtésével) a valóságra utaló figyelmeztetés volt: különállásunkat hangsúlyunk elárulhatta, de írásaink nem: a szabadság – láncaink elvesztése – sokkal fontosabb volt jövőnk számára, mint nehéz akcentusunk. De Koestler szerint éppen a kettő együtt adta meg azt a lehetőséget, hogy a szabadság világában, sem a jogik, sem a komisszárok akcentusára ne figyeljünk, mert a szabadság nemcsak a lehetőségek és kötelezettségek összessége, hanem kaland is egyben, a felfedezések ismeretlen őserdejében.

Miközben beszélt, egy másik „éttermi beszélgetés” jutott eszembe, alig egy évvel a londoni *pub* sörszagú összejövetele előtt, a pesti Mátyás pincében, közel az éjfélhez, egy esős májusi éjszakán, Pablo Neruda, Louis Aragon és Elsa Triolet társaságában. Ez az összejövetel a szolgaságról szolt. Felháborodva és méltatlankodva, Neruda és Aragon „pártellenes összeesküvéssel” vádolt bennünket (a jelenlévőket és távolmaradottakat egyaránt), előbb jó szóval, cirógatással, később – ahogy a kesernyés cigarettafüst, halpaprikás- és palacsintaszag mind hidegebb és szürkébb glóriát öregedő fejük köré – alig leplezett fenyegetések kobácsával. Ezúttal azonban mindez kudarcot vallott. Érvelésük silányságára tiszteletlen gúnnyal feleltünk. A törpék efféle nyílt lázadása meglepte az óriások maga-

biztos haditervét: Párizsban vagy Moszkvában évek óta már csak nyilvános és általános közimádatokhoz voltak szokva. De az idő tájt a moszkvai küldöttségek már megszokott, noha egyre sikertelenebb jelenségekké váltak az Írószövetség Gorkij fasori szobáiban. Aragonnal először nem sokkal a háború befejezése után találkoztunk az Írószövetségben, Illyés Gyula mutatta be, fő- és térdhajtással, szellemesen, Aragon Lajosként. Neruda is gyakran járt Budapesten (mint később kiderült a KGB nemes erkölcsi és bőkezű anyagi támogatásával), először talán a negyvenes évek vége felé, amikor egy Pasaréti úti zöldvendéglőben kóstoltgattuk együtt a badacsonyi borokat és kissé becsípve, hangos csatakiáltással – *Por Jorge Amado, contra Madariaga*: így oktatott bennünket Pablo – ürítettük poharainkat az eljövendő világszabadságra a Szovjetunió felsőbbrendű vezetése alatt. 1955 táján már több volt a komoly és megfontolt tárgyalás, mint a vidám, borokkal vegyes baráti mulatság: Tyihonov, Polevoj, Ehrenburg és mások azért jöttek, hogy logikával, érzellemmel, szigorúsággal, meghatottsággal, a múlt dicsőségére és a jövő egyszerűségére hivatkozzva, véget vessenek a magyar kommunista intellektuelek lázadásának, és megakadályozzák annak immár nyílt ellenállásba forduló robbanékony terjedését. A Mátyás pincében most, én inkább Elsa szemét próbáltam kilesni – *Les yeux d'Elsa* – azt a távoli fényt a korosodó szépség múltjából, ami Aragont Elsa bolondjává varázsolta – *Le fou d'Elsa* –, de Elsa szeme fénytelen maradt és éjjel után az asztal körüli heves csata bajnokai is egyre inkább ágyaik hívogatásáig elégedte gondoltak, semmint érvelésük ágyúinak újratöltésére. Kezet fogtunk, udvariasan, de barátságtalanul. A szolgaság elokvens követeit a párt fekete, lefüggönyözött limuzinjai gördítették órséggel körülvett villáikba a Szabadság-hegyen vagy a Rózsadombon. Mi szótlánul ballagtunk hazafelé az üres utcákon a langyos májusi éjszakában.

A londoni *pubban* is véget ért az ebéd. A közgyűlés folytatódott. A délutáni napirend első pontjaként Ignotus olvasta fel Salvador de Madariaga – a kiváló spanyol filozófus, közíró, politikus, Franco egyik legádázabb ellensége, a demokratikus köztársasági gondolat egyik utolsó képviselője – üzenetét a menekült magyar írókhoz. *Por Jorge Amado, contra Madariaga?* Megborzongtam a történelem iróniájának hideg áramlatától.

BÉCSI KÖZJÁTÉK

Mint hogy a Közgyűlés az újonnan megalakuló *Irodalmi Újság* belső munkatársai közé választott – szellemi és technikai jobbkéznek főszerkesztőnk Faludy mellé – szerettem volna mindjárt Londonban maradni és hozzájárítani a lap első számának előkészítéséhez, ami nemcsak a tartalom összeállításából állt: szerkesztőségi helyiséget, nyomdát, személyzetet kellett keresni és válogatni, még hozzá olyanokat, akik az angol közegben kiadandó magyar újság munkáját nemcsak gépiesen végzik majd, hanem meg is értik célját, misszióját. Londonban maradni látogatóvízummal kétes utazási dokumentumom első lapján nem volt olyan egyszerű, mint amilyennek képzeltem. Ahhoz, hogy Londonban letelepedhessek, először vissza kellett mennem Bécsbe s permanens bevándorlási engedélyért kellett folyamodnom, ami – a *Foreign Office* illetékes tisztviselője, a *Petty France* szűk utcácskájának utolsó épületében erről határozottan biztosított – nem volt komoly probléma (minthogy állásom biztosítva volt), inkább csak hosszadalmas eljárás. Beletelhet két-három hónapba is, mondta biztató mosollyal vértelenül keskeny szája körül, ami akár egy kárörvendő mosolynak is beillett volna. De a bürokrácia eme fellegvárának Don Quijote-i ostromára semmi kedvem nem volt. O. Bécsben várt, a Dominikanerbastei szűk kanyonjának egy, a

ferencjóscai boldog emberöltő idején épült, kissé már rogyadozó, bérelt lakásunkban, a Rathaus szecessziós tornyainak aranyozott előkelősége mögött (mely akkoriban kezdett átragyogni az orosz megszállás szürke rosszindulatának ködfüggönyén), nem messze a Donaukanal kétes illatú kanyargásától. Telefonáltam, hogy indulok vissza néhány napon belül: előzetes tárgyalásainkat az *Irodalmi Újság* ügyében Ignotusszal, Pálóczi-Horváthtal, Faludyval még be kellett fejeznünk. Szerencsére, Faludynak már volt állandó vízuma: egy jókora ER-pecsét obskúrus, sárga dél-amerikai útlevelében (hogy azt honnan szerezte, senki sem tudta: sem az ország nevét, sem Faludy titokzatos kapcsolatát a megnevezetlen országgal), amire Párizsban kellett várakoznia hetekig, miközben kifogyhatatlan erudícióval mesélte Méraynak és másoknak ifjúsága párizsi kalandjait a Parc Monceau-ban és a frissen hullott versailles-i hóban, amit persze mindenki ismert verseiből. De ennek a párizsi interludiumnak, mint kiderült, volt komoly tartalma is: Méray Tiborral megbeszélhette az *Irodalmi Újság* problémáit, a szerkesztés főbb vonalait, s itt állapotodhatott meg vele, hogy Méray lesz a lap európai munkatársa, a londoni szerkesztőkhöz hasonló fizetéssel és munkakörrel. Faludy Londonba már a lap szellemi és földrajzi kiterjesztésének gondolatával érkezett.

Én közben Londonban néztem körül, egyedül, kezdő és újrakezdő emigráns turistavezetők és hivatasos városmagyarázók segítségével és támogatása nélkül. A „lármas, fényes Bécs után” (Nadányi Zoltán feledhetetlen verséből Bessenyei György testőr tábornok utolsó éveiről bakonszegi magányában), London még lármasabb és fényesebb volt, de másként. Hogy ez a *másként-valóság* voltaképp mit jelentett, az utas sem magának, sem másoknak nem tudta – egyelőre legalábbis – megmagyarázni. Megértéséhez jó néhány esztendőre volt szükség, alkalom a tűnődésre, ízlelgetésre, tanulmányokra. Tíz év pontosabban. S még tíz ezután, hogy mindez cselekmény és karakter háttereként egy regényben álljon össze, félig magyarázatként az utas számára, félig szórakoztatásként némely olvasó számára. Londoni kószálásaim idején – 1957 márciusában – még csak az autóbuszok pirossága, a daffodilok sárgasága, az eszpresszók kávéillata, a földalatti légáramlatának örvénylő tolakodása, a tömegek és utcák vég nélküli kavargása kapott meg: s persze az élő nyelv furcsa érthetlensége: Shakespeare-t és Keatsset lefordíthattam ugyan, de az autóbuszkalauz készsége és udvarias útbagazításából (hogy hol kell leszállnom, ha a Serpentine kis tavához akarok jutni a Kensington Gardens gyorsan zöldülő bokrai között) már egy árva szót sem értettem. Ez egyformán volt baljós meg mulattató. A szó biblikus értelmében idegen voltam egy idegen városban: a magány, az elveszettség, a holnap félelme a tegnap rettenetei után, ellenállhatatlan erővel támadott meg újból itt, a Picadilly körforgalmában, a Soho eszpresszó, mozzarella és friss osztriga szagáramlatainak kereszteződési pontján, a forró birka-zsír hányingert keltő sístergésének közepén, a Haymarket enyhe lejtőjén, mely a Trafalgar Square oszlopai és galambjai felé vezetett. Itt értettem meg végérvényesen helyzetem megmáshíthatatlan permanenciáját: itt kell élnem, amíg élek. Az átmenetiség szívszorogató bizonytalansága, mely Belgrádban és Bécsben (ahová 1957. január elején érkeztem) nem szűnt meg, csak megváltozott. Amikor Méray Tiborral, Rózsával és kétéves Magdi lányukkal a Szeged alatti őszi kukoricaföldek szomorú sarában kivénhedt Skodámmal átsúsztunk – szó szerint – a jugoszláv határország langyos kunyhójába, még nem adtuk fel a reményt (nem teljesen legalábbis) egy hazai kibontakozás, fordulat, megegyezés lehetőségében. De itt a Picadilly fényes és zajos örvénylésében (mely számomra egyszerre jelentett örömet és szomorúságot, szabadságot és rabságot, szerencsét és szerencsétlenséget), nem volt szükség további önámításra. Az átmenetiség véglegessé állandósult. Emigrációm megkezdődött.

Bécsben már tavaszodott merészen és színesen, az utcasarkokat ellepték a páрмаi ibolyát és wienerwaldi hóvirágokat áruló lányok, a konflisok a húsvéti bérmálásokra fényesített lovakkal sorakoztak az Opernringen vagy a Stadtpark előtt, és a bécsi erdő fenyvesei és tölgyei közt már kidugták apró fejceskéiket a vad ciklámenek rügyei. O. egy sereg gyűrött magyar újságkivágással fogadott, melyekben válogatott gonoszságaim dicsőtelen történetét mondták el hazai újságírók, akik mind a velem való találkozás alapján jelentették hazaárulásaim kisebb-nagyobb epizódjait, de akik soha egyetlenegyszer sem találkoztak velem. Megtudtam, hogy a minap éppen a bécsi magyar követ előtt térdre borulva kértem a kormányt hazatérésem engedélyezésére, amit persze a jog és a szabadság nevében keményen megtagadtak tőlem. Kiderült, hogy szökésem idején, nemcsak néhány használt inget, gatyát, harisnyát vittem magammal kis kofferomban, hanem Sztálin szobrának *orrát* is, amit aztán dollárok ezreiért adtam el amerikai milliómosoknak, s ebből élek Bécsben, mint Marci Hevesen. Akadt, aki tudni vélte, hogy a CIA munkatársai közé sorozott, elképesztő havi fizetéssel, aminek ellenében tudósítanom kellett e nagynevű intézményt bécsi honfitársaink életéről, szokásairól kapcsolatairól, kalandjairól. Regényeim orosz fordítója, egy volt szovjet hadnagy, aki az 1944–45-ös magyarországi harcok idején tanult meg magyarul, s később nyelvünk és irodalmunk tudományából vizsgázott a moszkvai egyetemen, s akit személyes jó barátként tartottam számon moszkvai utazásaim idejéből, első oldalas rövid, de annál tartalmasabb cikket írt a *Lityerturnaja Gazetában*, politikai szélkakasként méltatva egykori irodalmi pályatársát; még nem gondolt arra, hogy alig tizenöt évvel később menekültként, mint a Harvard irodalomtudományi kutatója fogja kérni ennek a pályatársnak közbenjárását egy ösztöndíj megszerzése ügyében. De persze nemcsak magyar honból vagy a nagy Szovjetunióból érkeztek az újságkivágások, Amerikából is. A magyar népi mozgalom egyik vezéralakja, régi emigráns, híres könyvek szerzője, volt országgyűlési képviselő, a *Nation* című lapban közzétette, miszerint nevemet *Altmannról* azért magyarosítottam *Aczélra*, hogy ezzel is közelebb kerülhessek a nagy Sztálin dicsőségéhez. Mindebből csak a magyarosítás volt igaz, bár nem Altmannból, hanem Ádlerből, és nem én magyarosítottam nevemet, hanem apám és testvérei a század első évtizedének közepén, amikor Sztálin még csak grúz postarabló volt. Ezek a tudósítások le is törtek, mulattattak is: hatásukat elkerülni, sztoikus vállrándításom ellenére, lehetetlen volt. De úgy látszott, mindez hozzátartozik az emigráció és a haza politikai életéhez és ha már ezt az életformát választottam (vagy voltam kénytelen választani) ezt is el kellett fogadnom. Válaszra azonban nem voltam hajlandó: 1956-tól 1989-ig egyetlenegyszer sem válaszoltam sem hazai, sem emigrációs támadásokra, rágalmakra. Igaz, 1989 után sem, noha most már alkalmam és terem is lett volna hozzá. De szennyüktől való irtózásom még megvetésem csábításánál is nagyobb volt.

Időközben, a tavasszal egy időben váratlanul megérkezett Budapestről Szász Béla feleségével, Katival, mindannyiunk örömére. Bélával utoljára egy zugligeti zöldvendéglőben találkoztam 1956 nyarán, baráti társaságban, amelynek tagjai egy évvel később már vagy emigrációba kényszerültek, vagy börtönben ültek – Magyarországon vagy Romániában – s néhányuk számára már ácsolták a bitófát Kádár és Biszku pufajkásai. Szász Katit még az egykori *Szikra Kiadó* idején ismertem meg, ahol a szépirodalmi osztály vezetője voltam, s ily módon alkalmam volt őt angol fordításokkal ellátnom, Tamás Aladár, öreg bolsevik vezérigazgatónk hangos tiltakozása ellenére. Szászék hivatalos útlevéllel emigráltak s ez ellenségeik és némely barátaik között azonnal jó okot adott a suttogó vádaskodásra: hogyan és miért engedték ki Kádárék Szász Bélát, a Rajk-per egyik legismertebb

vádlottját, hacsak nem valamiféle (meghatározatlan, de kétségtelen) „ellenszolgáltatás” fejében? Ennek a vádaskodásnak az volt az eredménye, hogy Szász Béla körül megsűrűsödött a levegő és időbe telt, amíg világossá vált, hogy Kádár és társai azért adtak útlevelet neki, mert egyrészt nem akarták újból börtönbe zárni forradalmi tevékenysége miatt, másrészt mert – ismervén makacs önfejűségét és hideg dühkitöréseit – inkább meg akartak szabadulni tőle, semmint ujjat húzni vele a forradalmat követő terror idején. De a pletykák, kacsingató találgatások, gonoszkodó önvallomások, melyek Bélát a Rajk-per legbátrabb vádlottjának kiáltották ki, hogy aztán a háta mögött megismételjék rágalmaikat, végül is üres szappanbuborékként pattantak el, s Szász Béla csatlakozhatott az *Irodalmi Újság* londoni szerkesztőségéhez. Ekkor már megfordult agyábam a *Minden kényszer nélkül* gondolata és sokat beszélgettünk erről a Hanover Square egyik kis espresszójában, ahol jutányos áron, viszonylag ehető ebédet kaphattunk szerkesztőségi gondjaink közepette.

Szászék érkezésével egy időben Enczi Endrétől érkezett levél Kanadából, amelyben türelmetlen indulattal tőlünk kérte számon, amit valójában Ignotustól vagy Pálóczitól kellett volna számon kérnie – annak az okát, tudniillik, hogy az *Irodalmi Újság* egykori és tényleges szerkesztője miért nem volt hivatalos arra a Közgyűlésre, amely a lap újbóli megindítását határozta el, s hogyan lehetséges, hogy még a szerkesztőség tagjai közül is kimaradt? Enczinek ebben teljességgel igaza volt. Ha valakinek, neki volt oka és joga igényelnie az *Irodalmi Újság* szerkesztői folytonosságát, mint egyike azoknak, akik Molnár Miklós és Hámos György mellett, megőrizték és továbbfejlesztették – a pártalkalmazottak fenyegetései és dührohamai ellenére – a lap irodalmi-politikai reformtörekvéseit, a kikristályosodó ellenzék egyre élesebbé váló profilját. Részvételét az újonnan megalakuló *Irodalmi Újság* munkájában annál is inkább igényelhette, minthogy már 1956 decemberében és 1957 januárjában egy komoly, de megnyerő fiatalember közelítette meg Bécsben (igaz, eléggé titokzatos és konspiratív módon) az *Irodalmi Újság* újjászervezésének gondolatával. Ez a magyar fiatalember (aki, amennyire ezt megállapíthattuk), a kaliforniai Stanford Egyetem volt diákja, és sejtésünk szerint az amerikai *Department of State* valamiféle megbízottja, munkatársa lehetett, aki identifikálását mindig gondosan elkerülte, de nem titkolta el sejtelmes feletteseinek azt a határozott kívánságát, miszerint az *Irodalmi Újság* megindítása kívánatos és megvalósítandó. Hajadonfőtt, vastag fekete keretű szemüvegének komolyságával, teveszőr kabátjának és színes selyemsáljának eleganciájával, Kannás Alajos – magyar költő és titkos amerikai megbízott –, aki engem mindig öreg barátomra, Hegedűs Zoltánra emlékeztetett, annak közvetlensége, nyíltsága, analitikus gondolatmódja és hamleti határozatlansága nélkül – megbízta Enczit az IU külföldi változatának részletes kidolgozásával, amire csak azért nem került sor, mert Enczi – hirtelen elhatározással, családja egyre követelőbb nyomásának engedve – Kanadába ment, s ezzel elvágta a lassan, de biztosan mozduló tárgyalások fonálát.

Amit ekkor még nem tudtunk (részben mert az illetékesek bizonyonnyal igyekeztek titokban tartani, részben mert a kommunikáció a bécsi és londoni csoportok között, különféle okokból, amelyeknek a posta csak kis részlete volt, eléggé gyér maradt) az volt, amit Pálóczi-Horváth az Írószövetség alakuló kongresszusának jegyzőkönyve szerint elmondott: „Kb. két hónappal ezelőtt Ignotus és én ajánlatot kaptunk, hogy indítsunk irodalmi folyóiratot, amelyre a pénz rendelkezésünkre áll. Mi ezt a lapot nem indítottuk meg, mert bár a mi személyünkhöz futott be az ajánlat, úgy éreztük, nem a mi személyünknek szól, és úgy gondoltuk, hogy az Írószövetség döntsön róla. Megvizsgáltuk, ki az, aki ezt az ajánlatot tette: a *Congress for Cultural Freedom*. Vezetői kizárólag kulturális célokat

akarnak szolgálni, írásban adják és leszögezik, hogy semmiféle politikai vagy más úton befolyást nem gyakorolnak. Rábízzák az Írószövetség vezetőségére, hogy az irányítsa a lapot. Mi áttanulmányoztuk eddigi kiadványaikat, és lapkivágásokat gyűjtöttünk. Tudományos és művészeti akciókat támogatnak, ösztöndíjakat adnak... A *Ford Foundation* áll mögöttük..." (*Irodalmi Újság, 1957–1989. Dokumentumok a lap történetéből. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzéket írta Nagy Csaba. Bp., Argumentum Kiadó, 1993, 11. o.*)

Abban, hogy az amerikai politikai vezetés különböző csatornák és kapcsolatok felhasználásával próbálta elképzeléseit megvalósítani, nem találhatunk sem meglepő, sem rendkívüli csalafintaságot: egyszerre több vasat tartottak a tűzben, s végül is céljuk – a forradalmi magyar emigráció irodalmi és kulturális befolyásának fenntartása, sőt megerősítése – dicséretre méltó szándék volt, még akkor is, ha politikai-utilitárius elképzelések vezették. Az államok, idézhetnénk De Gaulle tábornokot, az érdekek hideg szörnyetegi. Ebben a jól meghatározott történelmi pillanatban az amerikai érdekek egybeestek a magyar érdekekkel, legalábbis ami az emigráció kulturális és irodalmi aspektusát érintette. Az *Irodalmi Újság* újbóli megindítása és fenntartása – egyelőre – lehetőnek, sőt szükségesnek látszott. Enczi kanadai „száműzetése a száműzetésben” sajnálatos volt (noha ebben ő maga és családja nem kis mértékben viselte a felelősséget), de a lap általános érdekei fontosabbnak bizonyultak. Voltunk néhányan, akik nem felejtettük el teljesen morgós humorát, szerkesztési problémáit, vacillálásait és kiállásait a ránk nehezülő nyomás ellen, s mindent elkövettünk, hogy kanadai magányából, ahol kórházi folyosó felmosójaként kaparta össze filléreit, minél hamarabb kimentsük. Még így is több, mint másfél évbe került, míg végre sikerült áthozatnunk Londonba, ahol elfoglalhatta helyét a szerkesztőség mozgalmas életében, s megállás nélkül szívhatta kedvenc *Senoir Service*-ét, megállás nélkül kortyolgatva kedvenc feketéjét, amiben Rozi asszony – szerkesztőségünk kiváló titkárnője, gépírónője és factotuma – kávéfőzői múltjának hatalmas gyakorlatával állt rendelkezésére. Egyébként, akkor már egy regény gondolata foglalkoztatta (ami később *Úristen, az abc minden betűje!* címen látott napvilágot), s ekként a szerkesztőség munkájában csak nagy mértékletességgel avatkozott bele, ha ezt egyáltalán beavatkozásnak lehetett tekinteni. Magas hajlott hátát, lassan őszülő fejét, bozontos szemöldökét, melyből egyes szálak önálló merészséggel tolaokodtak elő (amiket O. különösképpen utált és Enczi gyakori látogatásai alkalmával házunkban a Parliament Hill-en éles kis körömvágó ollójával távolított el) áthatolhatatlan füstfelhővel vette körül a szerkesztőségben, az utcán, vendéglőkben vagy eszpresszókban – mintha Gorkij fasori szobájának emlékéit kívánná idézni – miközben az emfizémás halál már ott ólálkodott körülötte, gúnyosan-kárörvendő kacsintásokkal igazgatva lépteit utolsó állomása, az oxigénsátor felé, ahol – igaz, csak jó néhány évvel később – végül is sikerült megfosztania tüdejét az utolsó légbuborékoktól is.

Kis tisztviselőnknek a *Petty France* levegőtlen irodájában igaza volt: beletelt két hónapba, míg angliai permanens rezidenciánk engedélyét megkaptuk, azzal a feltétellel, hogy négy héten belül át kell lépniünk az Egyesült Királyság határterületét, különben engedélyünk érvényét veszti. Nekiláttunk emigrációnk legkevésbé szórakoztató, de mint később megértettük, legtipikusabb műveletének – a költözködésnek – végrehajtásához. Ez nem volt különösebben nehéz, minthogy földi javaink alig voltak elegendőek ahhoz, hogy egy-egy közepes nagyságú bőrönd hosszát-mélyét megtöltsék, s inkább vonatadásunk késleltetett a csomagolásnak aligha nevezhető műveletben, mintsem javaink temérdeksége. Nem szívesen hagytuk el Bécsset – a Wienerwald vad ciklámenjeit és tejsarnokát, a Stadtparkban az öröklétnek hegedülő Johann Strausst, az Opernring és a Mariahilferstrasse

konfluációjánál ügködő fehér kesztyűs rendőr tréfáit és füttyeit, de legfőképp Papa Cellinek (a nagy Benvenuto állítólagos leszármazottjának) *ristorante*-ját a Rathaus mögött, mely bennünket, barbár hunok utódait, oly figyelmesen és annyi humorral vezetett be a minestronék, raviolik, lasagnák, parmigiani és románó sajtok, spagettik, makarónik, zittik végtelenül variálható tündérmeséibe, a prosciutto feledhetetlen íz- és illatörvényein keresztül – de végül is nem volt más választásunk, hacsak nem akartuk kihívni *Elizabeth Regina* tisztviselőinek haragját. Az autóbusz kicammogott velünk a Schwechatra, ahol a BEA Tridentje már várt ránk. Alattunk elmaradt a császárváros, búcsút intettünk tornyai-nak, óriáskerekeinek, májgombócós húsleveseinek. Húsz évbe telt – említettem már londoni kísérleteimmel kapcsolatosan –, míg sikerült a nemes és nemtelen Bécs emlékeit egy regényben felidézni; míg távolság és élmény, képzelet és valóság mixtúrája tisztább és egyúttal humorosabb szellemidézésre vezetett az *Illuminációk* talán elfogadhatóan mulat-ságos történeteiben.

SZERKESZTŐSÉGI VÁLTOZATOK

Londonban először a város szívéből, a szíves város központjától messze északra találtunk lakhelyet, túl a Golders Green és a Temple Fortune zsidó kispolgárságának remek fűszer-üzleteitől és virágos, kanyargó utcácskáitól, de még a North Circular Road rohamosan növekvő forgalmán is túl – az Óperenciás-tengeren is túl – a Church End-i Orchard Avenue enyhe lankájának oldalában, egy fura házban, melynek gótikus tornyában Bécsben beszer-zett vadonatúj *Smith-Corona* írógépet oly módon tudtam elhelyezni, hogy munka közben a virágzó rhododendronokra, orgonákra, azáleákra vetett szemmel kereshettem új életem formáit, jelentését, értelmét. Ebben a miniatűr várkastélyban nem laktunk sokáig. Tulajdonosa, Simon Salzberger, egy hirtelen virágzásnak induló antik üzlet tulajdonosa (valahol a Selfridges mögött, az Oxford Street egyik mellékutcájában, ahol a vevők és eladók közötti forgalom nagyobb volt, mint a híres közút elviselhetetlen túlekedése), szerette hallgatni a magyar forradalom kevésbé ismert történeteit, de még ennél is jobban szerette hallgatni önmaga történeteit antik üzletének elképzelhetetlenül gyors fejlődéséről, melynek anyagi sikere lehetővé tette közeli házának műkinccsé való átalakítását – megnéz-hettük magunk is a tiszteletünkre rendezett vacsorán, melyen a rosenthali porcelántálakon felszolgált Belugától kezdve az észak-angliai tőzegmocsarak mélyén lőtt foglyokig mindent feltaláltak, de azért – fizetségként – a vendégeknek végig kellett hallgatniok (visszafojtott lélegzettel, lehetőleg) Simon velős történeteit meggazdagodásának mesebeli mókáiról. Simon szeretett bennünket, tisztelte múltunkat, noha nehezen tudta megérteni szegénysé-günk magas fokát, azt, hogy miért kell valakinek egy írógép mellett gürcölnie fillérekért, amikor egy pult mögött állva kényelmes ezresekre tehet szert, éppen ezért elhatározta, hogy megtanít bennünket a gyors meggazdagodás titkára. A tanfolyam folyt éjjel-nappal, azaz pontosabban, amikor Simon otthon volt, reggel, munkába menet előtt, délben, amikor hazarándult a messzi belvárosból vadonatúj Jaguárján (mert csak Judith asszony főztjét szerette) egy gazdag és zsíros ebédre, vagy este, munkából jövet, néha éjfélig üldögélve pamlagunkon, ami valójában az ő saját pamlagja volt, s éppen ezért addig ült rajta, ameddig akart, noha mi ezt nem bírtuk sokáig.

Innen a Parliament Hillre költöztünk, tízlépésnyire sem a Hampstead Heath zöld dombjainak-völgyeinek, barátságosan kanyargó ösvényeinek bejáratától. A kétemeletes

ház tulajdonosa az idősödő Monsieur Printemps volt, a Carlton egykori főszakácsa, angollá avanzsált francia, aki kedves mosolyával főzte puhára lakóit, hogy aztán hajthatatlan kapzsiségével keményítse ki őket, mint egy inget egy kínai mosodában. M. Printemps nem volt rossz ember, ha az ember pontosan fizette a lakbért, sőt még néhány bútordarabbal is hajlandó volt az üres lakást kiegészíteni, noha ezek a bútordarabok még az egykori Teleki téri zsbivásár igényeit sem elégítették volna ki, s ezért sajnálattal vissza kellett őket utasítanunk, hogy helyettük, a Kilburn High Road nagy bútörüzleteiben viszonylag olcsón, szerezzünk be néhány széket, asztalt, ágyat, meg mindazt, amire szükségünk volt az új élet új formáinak megszilárdításához. Fizetésem garasaiából, ha autóra nem is tellett (a *Central Intelligence Agency*, a *Népszabadság* híradásaival szöges ellentétben, pocsékul fizette alkalmazottait) az Underground északi vonalának puha ülésin kényelmesen utaztam, néhány pennyért, a Belsize Parktól az Oxford Circusig (egy átszállással a Tottenham Court Roadnál), ahonnan pár percnyi sétával elértem az *Irodalmi Újság* szerkesztőségét egy öreg St. George Street-i ház második emeletén, ahonnan nemcsak a Hanover Square forgalmára nyílt kilátás, hanem tulajdon jövőnk egyelőre némiképp formátlan s gyorsan változó tájaira is.

Mire – május végén – Londonba érkezünk, az *Irodalmi Újság* első száma már megjelent (május 15-i keltezéssel), Faludy és Pálóczi szerkesztésében, s barátaink már izgalommal készülődtek a következő számra. Az első szám, noha nyilván magán viselte az indítás kísérletének elkerülhetetlen bizonytalanságát (ami természetes és érthető volt, hiszen az új lap az egykori lázadó újságnak nemcsak nemes és bátorító hagyományait, hanem személyi és ideológiai problémáit is egyesítette magában) szabályos és elfogadható szám volt: sem döbbenetesen újszerű, sem riasztóan ódivatú. A szerkesztők nemcsak a megváltozott helyzet és célkitűzés előidézte adaptáció szükségességét és elkerülhetlenségét ismerték fel, hanem világosan látták az új helyzet előnyeit és korlátait is. Az *Irodalmi Újság* londoni pályafutásának első száma ennek a felismerésnek és belátásnak jegyében született. A magyar újságírás hagyományainak megfelelően, a szerző által nem jegyzett vezércikk (Faludy tollára valló) szenvedéllyel és logikával jelölte meg a lap feladatát, helyzetét a magyar történelem folyamatában csakúgy, mint jelenlegi tragikus pillanatában. Pálóczi-Horváth rövid, drámai beszámolója meneküléséről a „haza határán” a jövő bizonytalanságát emelte a múlt mitikus és csaknem biblikus magasába, a haza határán túli Ararát békésebb világába. Faludy megkezdte döbbenetes börtönverseinek közlését, noha található voltna egy *A vadkacsa* strófáinak minden zsenialitása ellenére is csak lazán összefüggő lassúságánál nagyobb sodrú, mélyebb medrű, hatalmasabb és elragadóbb verset az Andrassy úti fogda és a recski tábor remekművei között. Olvashattuk Szabó Zoltán elegáns és megrázó „*Kívülről*” szemlélt sorozatának nyitó fejezetét, mely talán az első és egyetlen panorámikus igényű vázlat a magyar forradalom belső hullámvásáráról, ahogy megérinti és áthatja a figyelőt, aki egyben – származásánál fogva – résztvevő is, noha – sorsa következtében – mégiscsak külső szemlélő. Ignotus válasza az öreg moszkovita Lengyel József hozzá intézett levelére (amelyben Lengyel gyakorlott bolsevik eredetiséggel a forradalom utáni terrort a Rákosi-korszak hibakiavításának igyekszik feltüntetni, s Ignotust inti tárgyilagosságra a helyzet megítélésében), felháborodott őszinteséggel utasította vissza Lengyel hamis párhuzamait és érvelésének megrendelésre készült rabulisztikáját: „Hát elismerem, hogy Lengyel József és Ignotus Pál jelenleg nem ülnek. Helyettük most Déry Tibor ül. Zelk Zoltán ül, Háy Gyula ül. De hibakiigazításnak ez meglehetősen egyoldalú. Kivált ha meggondolom, hogy nemcsak ők ülnek, hanem vagy egy tucat becsületes és bátor fiatal íróember – nem szólva a szerencsétlenekről, akik már nem ülnek, mert akasztófán végezték,

a hibaigazító kormányzat jóvoltából.” Kovács Imre cikkében – melynek rövidsége nem homályosíthatta el fontosságát – a magyar emigráció lényegének átalakulásával foglalkozik, minthogy „a mai emigráció *Magyarország kicsinyben* (K. I. kiemelése) s így megnyilatkozásai a nemzet tényleges képviselőjét jelentik. Erről szoltak a lap harmadik oldalának beszámolóí Déry Tibor és társai letartóztatásáról, az ezt követő nemzetközi visszhangról, mintegy intonálva az *Irodalmi Újság* későbbi számainak következetesen visszatérő témáját: a börtönbe vetett – fiatal és idősebb – magyar írók szabadságáért harcoló, tiltakozó, jogot és igazságot követelő témáját. A Bécsből érkező számára világos volt, hogy a lap jó úton jár, célkitűzése nyílt, missziója félreérthetetlen. A kényeskedő és mindenben hibát kereső kritikus persze találhatott benne bírálivalót: a szerkesztés henyeségét vagy a tördelés gaffjait, mindez azonban nem változtatott a tényen, hogy a lap a forradalomban pillanatokra megnyilvánult nemzeti akaratot képviselte egy liberális-demokratikus rendszer szélsőségektől és idejétmúlt frázisoktól mentes megalkotására, s hogy az efféle korai hibák minden induló lapnál megtalálhatók, melyek – gyakran hosszú ideig – keresik sajátos hangjukat, intellektuális és irodalmi impresszumukat a kultúra gyorsan fejlődő és változó életében. Ez a törekvés, egyfajta kulturális és széles demokrácia megteremtésére a magyarországi rendszer ellen az *Irodalmi Újság* különböző londoni és párizsi fázisain keresztül is megmaradt központi gondolatnak, egyrészt mert ez volt az egyetlen erő, ami összetartotta az ideológiák, nézetek, egyéni viták és személyes vetélkedések egymást követő áradatában, másrészt mert mindenki felismerte, hogy az egység kizárólag a különbözőségek együttműködésén alapulhat. Manapság – honi és külföldi körökben egyaránt – divatos azzal vádolni az *Irodalmi Újság*ot s támogatóját a *Congress for Cultural Freedom* alapítványát, hogy a lapból valamiféle titoista kiadványt próbált alakítani, noha ezzel a titkos irányzattal néhányan bátran szembeszálltak és megállították a *Congress* machiavellista machinációit, ami a szerkesztőségben viselt állásukba s a lap megszüntetésébe, illetve Párizsba való áttelepítésébe került. Sem a *Congress*, sem a lap szerkesztősége nem kívánt titoista politikai orientációt, egyrészt mert az egyszerűen ostobaság lett volna az adott történelmi és politikai helyzetben, másrészt mert a *Congress* Titót öreg és lejáratos kommunistának tartotta, aki nemcsak Nagy Imrét és társait árulta el és adta ki a szovjet emberrablóknak, hanem ideológiájával is megbukott az 1956. október utáni Magyarországon.

A viták és vetélkedések korszaka persze csaknem abban a pillanatban megkezdődött, amikor az *Irodalmi Újság* első számának oldalain még a nyomdafesték sem száradt meg. Ezek a legtöbbször személyes ellentétek az első időkben majdnem mindig ideológiai-kritikai álarcot öltve léptek fel, ideges száj- és gyomorrandulásukat ellenállhatatlanul baráti mosolyok és vállveregetések mögé rejtve. Alig fél évvel a lap megindulása után, már 1957 októberében hallhatóvá vált a kritika, miszerint a lapnak „nincs konstrukciója” (értsd: rosszul van szerkesztve), s mi több, gyakran „elcsúszik egy »csak azért is kommunistaellenes« hangra, azaz pontosabban nem disztingvál megfelelően a magyar fejlődés többszólamú megnyilvánulásaiival kapcsolatban, nem érzékeli vagy értékeli a nüanszokat, amelyek a kádárista rendszert jellemzik és alapjában véve meghatározzák. Ez a vád elsősorban Faludy publicisztikai polémiáinak szenvedélyesen kommunistaellenes (de ugyanakkor az Egyesült Államok külpolitikai baklövéseit is élesen bíráló) tónusát vette célba Ignotus szociáldemokrata nézőpontjából. Egy hónappal később, 1957 novemberében, már a franciaországi magyar irodalmi kolónia is felemelte szavát, bírálatát a lap szerkesztésének politikai-taktikai vonalával szemben. S nem telt bele egy év, 1958 novemberében az oxfordi vagy cambridge-i fiatalok is hallatták hangjukat, Ignotus politikai álláspontjait támogatva,

s tisztelettel, de elítélően kritizálva a főszerkesztőt, pontosabban annak politikai nézeteit, amelyek leginkább vezércikkeiben nyilvánultak meg. Igaz, hogy Faludy cikkei gyakran siklottak ki „a józan politikai belátások” vágányairól (ahogy a szocializmus gondolatával tovább szimpatizáló fiatal írók, költők, irodalomtudósok és esztéták látni vélték), de az is igaz, hogy ugyanezek a cikkek ellenállhatatlanul vonzották az olvasókat, mert egyes darabjai a magyar polemikus publicisztika legjobb hagyományait folytató kis remekműveknek bizonyultak.

Faludy mindig rendkívüli készséggel és figyelemmel hallgatta végig a bírálatokat, teljesen egyetértett velük, azonnali változtatásokat jelentett be, azután ott folytatta, ahol abbahagyta, csinálta, amit akart. Berijánál és Allen Dullesnél jobban csak a személyes konfrontációkat gyűlölte. Lassan őszülő, drótszerű haját gyakran hátrasimítva, éjfekete szemének csalafinta csillogásával ülte végig – ha nagy ritkán eljött – a szerkesztőségi értekezleteket, *igent* mondott, amikor szíve szerint *nemet* szeretett volna mondani, aztán – huncut Arielként – eltűnt a levegőben: ekkor már pokolbeli szép napjainak idézése foglalta el gondolatait és napjait és ez fontosabbnak tűnhetett neki, mint vitái Szabó Zoltánnal vagy Ignotusszal egy új rovat létrehozásáról vagy egy régi jelző káros politikai hatásáról. Mindez korántsem jelentette, hogy lapjával nem törődött; ellenkezőleg, munkáját mindig pontosan és lelkiismeretesen (ha néha fogcsikorgatva is) végezte el, a tördelés dolgát (például) – ami, többek között, az én gondom lett volna – hűségesen és készségesen megosztotta velem, recski történeteinek hatását rajtam próbálva ki a sűrű cigarettafüstben, autóbuszunk felső dekkjén, hosszú, kanyargó utunkon a Golders Greentől a Temzén túli aprócska nyomdába, ahol már készenlétben várt ránk szedőnk, tördelőnk, mindenesünk, Tábori Mihály (Tábori Pál unokatestvére, frissen menekült testvérünk), s ekként mi késedelem nélkül nekiláthatunk lapunk legfrissebb számának formába öntésének.

Faludy irtózása a személyes összecsapásoktól ugyanúgy köztudomású volt, mint az, hogy Ignotus mennyire kedvelte az efféle párviadalokat. Magasan, de mindig kissé megörbülten, cigarettával jobb kezében, baljában pedig nemzetközi levelezésének a reggeli postával érkezett történelmi fontosságú irataival, mély barázdákkal emelkedett homlokán, melyeket az idő s a börtönök szenvedései tettek emlékezetessé, tonzúrás fejének sárgás glóriájával, mindig készen állt a következő összecsapásra, mintha azok keserű forrásaiból szívta volna magába az élethez szükséges vitális energiát. Írói, publicisztikai, kritikai tehetsége vitán felül állt, s ha különbözött is Faludy emocionális hevétől, költői fordulataitól, történelmi párhuzamaitól (amelyek az ariánus eretnység és a bolsevik heretizmus között vibrálva Európa kétezer éves történetének tragikus eseményeit és vidám adomáit sűrítették formába), aligha maradt el mögötte gondolatgazdagságban, érvelésének cerebrális pontosságában, helyzetet és jellemet idéző színességében – olvasónknak csak *Bolyongás közben* című rovatának egyes miniatűrjeire kell felhívunk figyelmét. Irodalmi tehetségénél csak kellemetlenkedő természete volt nagyobb, s lehet, hogy ezt élvezte jobban, amikor kollégáit és állítólagos barátait vadászkes élességű iróniáinak, csípős gúnyának céltáblájaként használta fel. Ellenségeket könnyebben aligha szerezhetett volna magának, de két asszony is fűtötte szenvedélyeit – Flóra, a legendás börtönszerelemből ambiciózus feleséggé vált szépség, és Sárika húgunk, aki testvére szenvedéseit Angliában élte át, s most készen állt a bosszúra, ha nem is a volt börtönőrök, de a mai barátok ellen – s nem csodálhattuk, hogy Pál az effajta asszonyi presszióknak ellenállni képtelen volt. Flóra és Sárika nemcsak kedvenc – marhanyelv vagy füstölt szardínia – szendvicseit készítették el, hanem ironikus vadászkésének élét is csiszolgatták.

Pálóczi-Horváth mindezzel keveset törődött, mert sietett, sok dolga akadt mindig, kiadók, szerkesztők, előadásait áhítatos figyelemmel hallgató angol polgárok, régi barátok és új ismerősök vártak rá eszpresszóban, kafetériákban, előadótermekben – Brightontól Chichesterig, majd később Észak-Anglia hűvös, esős, zordonabb tájain – esetleg éppen a Soho magyar vendéglőiben, ahol a borjúpörkölt sűrűsége és zamata felvehetette a versenyt bármelyik budapesti vendéglő borjúpörköltjének ízeivel – és amikor szerkesztőségi értekezleteink egyikén valamely kényesebb témáról esett szó, vagy éppen csak szó esett valamiről, „jaj, gyerekek, mennem kell, majd holnap folytatjuk” felkiáltással nyúlt kalapja-kabátja után, s egy pillanat múlva már el is tűnt a Hanover Square délelőtti forgalmának zűrzavarában. Nagy történelmi család leszármazottja, akinek ükapja, Ádám, már csaknem kétszáz évvel ezelőtt *Ötödfélszáz énekeinek* himnuszaival és népi zsoltáiraival biztosította helyét a magyar irodalomtörténet emlékezetében, Pálóczi-Horváth kiváló újságíró, publicista, esszéista volt, világutazó, aki már ifjúkorában a *Pesti Napló* munkatársai közé számíthatta magát, Móricz Zsigmond, Kosztolányi, Karinthy, Szép Ernő, Babits s a két háború közötti magyar irodalom többi nagyságainak közelében, angol és amerikai kollégiumok diplomáival belső zsebében; s minthogy a háború alatt a közel-keleti angol titkosszolgálatnak is dolgozott, nem volt csoda, hogy Péter Gábor hamarosan kiszemelte egyik tanújának angol és amerikai összeesküvést bizonyítandó perében. Pálóczi elegánsan öltözött, magas volt, jól megtermett, boltozatos homlokú, ezüstszürke hajának hullámaint és szürkés-kék szemének vidám villanásait nem vetették meg az asszonyok, s az a hír járta, hogy ő sem vetette meg az asszonyokat, noha a siker – láthatólag – jobban vonzotta a női bájaknál. Sikere nem is maradt el, az angol lapok gyors egymásutánban közölték cikkeit, előadásokra hívták, figyelemmel hallgatták s önéletrajza *The Undeclared*, az 1959-es *Atlantic Non-Fiction* pályadíjat nyert el, barátai öröme, ellenségei alig titkolható bosszúságára. A barátok örömeiben volt valamelyes bosszúság, az ellenfelek bosszúságában akadt némi öröm. Az *Undeclared* érdekes, színes, izgalmas idézése Pálóczi változatos életének, fiatalkori útkeresésétől férfikorának meglátásáig. A nemesi családtag és kommunista párttag egyszerű s mégis bonyolult története ez: társadalmi-történeti háttere valóságos, hihető, élettel teli, nemcsak festett kulissza; a személyes élmények, kalandok, találkozások, csodálkozások, kétségek, felismerések, kiábrándulások hitelessége kétségtelen: a barátoknak volt okuk örömmel üdvözölni a könyvet. Bosszúságuk, pontosabban csalódásuk abban gyökerezett, ami a könyvből kimaradt vagy oldalain nem valósult meg. Potenciálisan, Pálóczi önéletrajza a század magyar (és európai) irodalmának kis mesterműve lehetett volna – tartalmában gazdag, stílusában sziporkázó, gondolataiban reveláló mű –, ha szerzője (ellenfelei öröme) nem siet el a könyv megírását, ha művészi hivatástudatára és nem társadalmi ambíciójára hallgat, ha tollát nem a gyors siker vágya vezeti, hanem művészetének spirituális igénye a teljességre és tökéletességre, vagy legalábbis azok megközelítésére. Tudta – tudnia kellett –, hogy a jó műnek lassú érésre van szüksége, a stílus csiszolt eleganciájának türelme, a portrék, epizódok, helyzetek, konfliktusok ábrázolásának gondos és alapos megformálására. De Pálóczinak sürgős dolga volt, sietnie kellett, hogy művét emigráns vetélytársai között elsőnek adhassa nyomdába, s ilyképp díjat nyerhetett, de a halhatatlanságot elvettette.

Ebben persze nem ő volt az egyetlen. Az emigráció belterjes világában a siker, a hírnév, a státus, a hatalom (bármilyen csekély) és a pénz – *odor lucri* – mozgató erővé vált, mielőtt még az emigráns tudta volna, hol teszi le a fejét éjszakára holnap este. Tapasztalatból tudjuk, hogy így van ez az emigráción *kívüli* világban is, noha a külföldre szakadt, társadalmi,

történelmi, családi gyökereiről levált, az állandósított átmenetiség bizonytalanságában élő emigráns felfokozott érzékenységgel reagál a materiális siker – és az ezzel járó biztonság, önbizalom, sőt önelégültség – lehetőségére (amit mondhatnánk csábításnak is, ha meg tudnánk szabadulni a főnév pejoratív visszhangjának kellemetlen mellékzöngéitől), gyakran még művészi vagy emberi tisztességének, morális tartásának rovására is. A megfigyelő persze nem a sikert ítéli el, annak csupán mellékhatását, a tehetség és jellem konfliktusának rossz irányba fordulását, egymástól való elszakadását: mert ha a siker csábításának jellemrontó ereje nem is általánosítható (kivételeket nem lenne nehéz idéznünk), mindenképp szélesen elterjedt jelenség. Az emberi helyzetek sokfélesége között az emigráns lét különösképp alkalmas az effajta torzulásokra.

Kis szerkesztőségünk vagy baráti körünk többi tagjai – régebbi emigránsok, akiknek tapasztalatai, felismerései és meglátásai már mélyebb vizekbe ereszthették horgaikat – sem voltak immúnisak a veszélytől, a csábítástól, a hatalom vagy a siker kacintó, ígéretes vonzásától, bármennyire szűk körű, provinciális, a külvilág számára jelentéktelen vagy érdektelen volt a hatalom effektusa vagy a siker sugárzása. A magyar népi irodalom csodagyereke, *A Tardi helyzet* feszültségeit hűvös tárgyilagossággal elemző Szabó Zoltán például, sikerét a maga köré gyűjtött fiatal egyetemista költők, írók, irodalomtudósok csodálatának fényével vélte lemérni. Kensingtoni lakásában egy új Széphalom születését látta, amelynek ő volt Kazinczyja: a hatalom számára az a befolyás volt, amit a maga köré gyűjtött fiatal alkotók felett gyakorolni tudott, akik nemcsak egy kiváló és történelmi jelentőségű mű szerzőjeként fogadtak szívükre, hanem irodalmi félistennek kijáró adorációval is. Mindebből nagyobb baj nem származhatott, mindaddig legalábbis, amíg ki nem derült, hogy bálványozott mintaképüknek írói tehetségénél jóval nagyobb bajkeverési képessége. Egyesek a szemverés egy fajtájának minősítették ezt, mások inkább Sz. Z. természetének legbensőbb megnyilvánulását látták felszínre kerülni (ezek leginkább régi barátok voltak, akik nemcsak elbűvölő mosolyát, hanem vulkanikus kitöréseit is ismerték); de bármi volt az ok, annyi bizonyos, hogy ahová Sz. Z. lábát betette, hűséges kutyaként követte a viszály, ahogy jeles hívei is követték őt is, utasításait is – mint a hatalom alattvalói vagy éppen oldalági örökösei –, s ahol csak tudták, szórták a széthúzás magvait. Ebben az atmoszférában született Sz. Z. javaslatára a lapnak *Az Idő Sodrában* című rovata például. Kitűnő ötlet volt, a számunkra fontosnak tűnő, de magvasabb cikket nem érdemlő, kisebb-nagyobb jelentőségű eseményeket komoly vagy humoros glosszákból számba venni s a rovat állandósításával a figyelmet ide irányítani. De Sz. Z. képtelen volt arra, hogy az ötletből valóságot teremtsen, s azt kitaróan folytassa – későbbi életének egyik átka talán az volt, hogy amit elkezdett, nem tudta befejezni – s ekként a szerkesztőségre maradt a feladat, hogy kéthetenként megvalósítsa Sz. Z. ötletét. A baj csak az volt, hogy ezt az ötlet szerzője személyes sértésnek vette (noha ha rábízzuk az *Idő Sodrának* szerkesztését, abból aligha jelent volna meg két – esetleg három – rovatoldal), azonnal lemondott, visszavonult, hogy azután hosszas tűnődés vagy rábeszélés eredményeként, visszavonja lemondását, kezébe vegye a rovat szerkesztését: *da capo al fine*. A segédszerkesztő gyanúja az volt, hogy Sz. Z.-t inkább érdekli a szétzúllás izgalmas folyamata, mint a fejlődés bosszantó buktatói, kihívásai – de Sz. Z. feminin szeszélyein változtatni nem tudott s szerkesztési-tördelési munkáját úgy végezte, ahogy jónak látta, aztán – semlegességének eresze alá húzódva – várta a szabóztólani kitorést. Nem is maradt az el egyszer sem, tanúk vannak rá.

Szerkesztőségünknek négy szobája volt. Egyikben a lap adminisztratív munkatársai végezték munkájukat, az előfizetők számon tartását, új előfizetők iktatását, a költségek és

bevételek könyvelését, de legfőképp a lap postázását, amelynek egyik legfontosabb feladata volt, hogy az *Irodalmi Újság* kéthetenként rendszeresen eljusson Magyarhonba, ami ha nehéz feladat is volt (mert az ország birtokosainak szemfüles felügyelői mindent elkövettek, hogy trükkjeinket leleplezzék és a lap határáttörését megakadályozzák), gyakran mégis sikerült, amint erről különböző úton-módon küldött üzenetekből értesülhettünk. Ebből a kis, de fontos és dolgos szobából nyílt a nagyterem, amely az Írószövetség elnökének irodája volt, aki innen irányította Sárika hűgunk segítségével a Szövetség és bizonyos időszakokban a lap munkáját is (főszerkesztőnk fogcsikorgató bosszúságára); itt rendelkezett időnkkel gyakori látogatásai során Flóra asszony, akinek szervezői és irányítói tehetősége meghaladta férjének néha kínos lassúságú vezérkedő tehetségét s ekként többen tekintették őt a valóságos főnöknek s noha ebben volt némi igazság, Elnökünk tekintélyét semmiképp nem lehetett alábecsülni.

A szerkesztőség legbensőbb szobájába, ahol a lap tervezésének, összeállításának, kivitelezésének munkája folyt, egy rövidke folyosó vezetett az elnöki teremből, melyen át a látogató egy zajos, füstös, kávéillatú helységbe érkezett, itt foglalt helyet, szippantott cigarettájából, szürcsölte kávéját, itt alkotta meg (gyakorta ellenséges) véleményét arról a munkáról, amit állítólagos barátai végeztek. Ide járt a hűvösen-fennkölt Cs. Szabó László, aki leveleiben és beszéd közben magát Csé-nek jegyezte-nevezte, aki – becsületére legyen mondva – *kismesternek* tartotta magát, s méghozzá nemcsak öntelt szerénységből, hanem megfontolt komolysággal felismerve tehetségének határait, mértékét; ide hozta eszméit, esszéit, útleírásait, verseit, novelláit, melyek valóban kis mesterművek voltak rendkívüli tudással, kiművelt eleganciával, fényesre csiszolt stílussal, melyek szóbőséggel csak unalmasságuk vehette fel a versenyt – ám ha arra gondolunk, hogy Goethe Klopstock *Messiasát* a világirodalom egyik legnagyobb, de legunalmasabb mesterművének tartotta, vagy ha figyelembe vesszük, hogy Milton *Elveszett Paradicsoma* sem tartozik az irodalom legizgalmasabb mesterművei közé, nem lehet kétségünk afelől, hogy Csé írásai gyakran elnyerték olvasói tiszteletét, hódolatát és bocsánatát. Itt láthattuk, egyszer-kétszer, a magyar irodalom nagy öregjét, a hajlott hátú, de egyenes gerincű Fenyő Miksát, Ady barátját és kortársát, aki magas kora ellenére is az értelem, izgalom, tapasztalat, huncutság és bölcsesség bőségszaruját hozta ajándékba nekünk New Yorkból, sajnálatosan ritka látogatásai alkalmával. Ebben a szobában kávéztunk Határ Győzővel, a magyar nyelv utolérhetetlen bűvészeivel, akinek mutatványait, tűzijátékait inkább csak a vajtűlűek érthették meg, s mi – egyszerű szerkesztők-olvasók – csak szomorú lemondással csóváltuk fejünket szövődményes sorainak olvasásakor, zavartan, tanulatlanságunk és érzéketlenségünk ilyen nyilvánvaló demonstrációja láttán, mégis reménykedve egy hirtelen revelációként felragyogó megértésben. Itt találkozhattunk kiváló humoristáinkkal, Vajda Alberttel és Kovács Dénessel, akik tréfáik pesties kicsengésével vidfótták fel gyakori lehangoltságunkat; ide járt fiataljaink egész sora is: András Sándor, Márton László, Mészáros István, Gömöri György; ide érkeztek ezenkívül lassan a világ minden tájáról, a versek, elbeszélések, glosszák, cikkek sorozata, egyik jobb, mint a másik (noha a dilettánsok, grafománok, irodalmi idióták tömege sem kímélt meg bennünket kézírataik áradatától), Kanadából Fáy Ferenc melankolikus, de sohasem érzélgős költeményei, vagy Itáliából az ismeretlen Horváth Elemér megdöbbenő, eredeti, rövidségük erejével célba találó versei, melyek formai pontosságukkal és rejtélyes meglátásaikkal azonnal igényt tarthattak a modern hazai és emigráns költészet barátainak figyelmére.

Minden belső vita, viszály, személyes vagy személyeskedő konfliktus ellenére az *Irodalmi Újság* teljesítette hivatását, misszióját, amelyet az 1957 márciusában megtartott

londoni írótalálkozó a levirt és elhallgattatott magyar irodalom nevében feladatként állított elébe, s amit központi gondolatként emeltek magasba szerkesztői, Londonban vagy Párizsban, egészen megszűnéséig, 1989 őszén, a magyar sajtószabadság megszületése pillanatában.

KEZDŐK AZ OXFORD STREETEN

Néhány hónappal érkezésünk után, lassan, de elkerülhetetlenül London kezdett hozzánk nőni, s mi is kezdtünk hozzá nőni Londonhoz. Már szabadabban és biztosabban mozogtunk a város kiismerhetetlen útvesztőjében, mintha Ariadné – szálnalomból vagy szeretetből – kezünkbe adta volna fonalát. Megtanultunk tájékozódni. Tudtuk, hogy Hampstead északra fekszik a Piccadilly Circustól s délre a Kew Gardens vagy a Hampton Court. Ez biztosabbá, sőt büszkébbé tett bennünket. Félelmünk, hogy utunkat (s életünket) veszthetjük az *Underground* titokzatos átszállói, fényei, szélviharai között; hogy soha többé nem kerülünk majd vissza a föld felszínére, nem láthatjuk meg a napot (mely amúgy is oly ritkán tündökölt Anglia egén, noha amikor tündökölt hasonlíthatatlan ragyogásának apollonikus varázsával igézte meg lényünket), alábbhagyott, lassan feloldódott, majd teljesen eltűnt. Kezdtük érteni a nyelvet, hozzáidomultunk fanyar *gerundiumaihoz*, érzékeljük a *participium perfectum* veszélyes csapdáit, melyek a múlt idő befejezettségének félreérthetetlen jelével hiányoztak anyanyelvünk grammatikájának tárházából, s ezért használatuk nagyobb figyelmet, nyelvtani körültekintést követelt tőlünk. Ezzel szemben viszont, e veszély kompenzációjaként, nem kerülte el figyelmünket, hogy lassan már a szigetlakók is érteni kezdték hangsúlyunk keménységét, szintaxisunk az övékkel gyakran ellenkező bolondozásait, s ha néha ki is javították humoros melléfogásainkat, igyekezetünket tisztelettel vették tudomásul. Ekkor már a televízióban nemcsak a BBC 6 órás híreinek nemes angolságát tudtuk követni, hanem nevetni is tudtunk *Steptoe and Son* elképesztő nyelvezetének humoros ízein is, sőt megértettük Perry Mason és Hamilton Burgher gyors amerikai szóváltását is a gyilkos leleplezése előtti pillanatban a bíróság előtt, anélkül, hogy magunkban anyanyelvünkre kellett volna – villámgyorsan – lefordítanunk szócsatáik fordulatait. Naponta több újságot olvastunk. Reggelente átlapoztuk a liberális *Manchester Guardian* és az őskonzervatív *Daily Telegraph* oldalait, délelőtt esetleg a *Daily Mirror* pletykásabb hasábjait, s délutánonként – hazafelé az Északi Vonal egyenlőre még üres vagonjaiban (az esti tömegek vad futamait lehetőleg elkerülve) az *Evening Standard* részletes beszámolóját az aznapi eseményekről. Mint kezdők, jó ideig először a honi híreket kutattuk a lapokban, de csakhamar rájöttünk, hogy hazánk hírei (ha egyáltalán voltak ilyesfélék) egyre kevesebb érdeklődést váltottak ki a szigetország hatalmas olvasóközönségéből, s később még ez a kevés is nyomtalanul kimaradt a lapokból: hazánk sorsa, mely alig egy évvel ezelőtt oly szenvedélyes izgalmat, önzetlen lelkesedést és segíteni akarást teremtett az angol közönségben, már lekerült a történelem napirendjéről csakúgy, mint az angol lapok hasábjairól is. A demokrácia szívmengető jóindulata után alantasabb tulajdonságaival is meg kellett ismerkednünk.

Szerkesztőségünkbe természetesen tömegesen érkeztek magyar lapok, magyar hírekkel Budapestről, New Yorkból, Sydneyből, Buenos Airesből, s azokból nemcsak szétszóródott honfitársaink életéről tudhattunk meg részleteket, hanem személyesen magunkról, sőt az *Irodalmi Újság* belső világáról is. Kevés kivétellel csupa rosszat. Balról és jobbról a támadások villámcsapásai érték lapunkat s szerkesztőit, a „hazaárulók és perccemberké

maroknyi csoportját” (ahogy egy alkalommal a *Népszabadság* bennünket aposztrofált, vajmi kevés eredetiséggel egy, az eredetiségre oly sok kiváló alkalmat nyújtó helyzetben), akiknek renegát népellenségét a párt központi lapja szembeállította a magyar szocializmus kétségbevonhatatlan hazafiságával. Minthogy mindez nem sokkal Nagy Imre és társai kivégzése után nyomtatott le, nem volt különösebb hatása sem Budapesten (ahogy erről titkos forrásaink egyikétől értesültünk), sem Londonban, ami persze érthető. Budapesti bíránk elfelejtették (ha egyáltalán valaha is tudtak róla) dr. Johnson halhatatlan mondását, amit a kiváló Boswell jegyzett le 1775. április 7-én, miszerint „a hazafiság a csirkefogó utolsó menedéke” (*Patriotism is the last refuge of the scoundrel*), ami persze nem azt jelenti, hogy a hazafiság csirkefogóság, hanem azt, hogy amikor a csirkefogó már minden érvből kifogyott, a hazafiság érve mögé bújik utolsó menedékként.

Melegen sütött a nap s mialatt Enczi szerkesztő úr, egy dús vasárnapi ebéd után az igazak álmát aludta Parliament Hill-i lakásunk egyik mély karosszékében (s nyilván arról a puha, zsíros, sárgarépával körített főtt marhahúsról álmodott, amit vasárnaponként O. készített számára, kívánsága és ízlése szerint, őszbe hajló magányának némi enyhítésére) mi, újszülött fiunkkal vadonatúj perambulatorában, vadonatúj óriási mackójával (amit O. nyert a Belsize Park földalatti-állomás mellett található Anyabolt sorsjátékának húzásán) a Heath ravaszul kanyargó, mesebeli gombákkal szegélyezett ösvényein kalandoztunk az enyhe októberi napsütésben, vagy a közeli domb fapadján ülve csodáltuk London beláthatatlan távolságait, túl a Szent Pál dombján, a folyón, a mezőkön, miközben a neves történész, G. M. Trevelyan könyvéből – *England under Queen Anne* – olvastam fel vigaszul O.-nak, akit gyakran gyötört a honvágy és idegennek érezte magát angol földön: „*Micsoda elmék születtek ebben a kis vidéki országban! Ez az alig öt és fél milliós nemzet, amelynek építésze Wren volt, tudósa Newton, filozófusa Locke, esztétája Bentley, költője Pope, kritikusa Addington, szónoka Bolingbroke, satirikusa Swift, hadvezére Marlborough, zsebében hordta a zsenialitás receptjét.*” Megtelepedni itt mégsem volt olyan rettenetes, nemde? Nagy néha ezzel O. is hajlandó volt egy fejbiccentés erejéig egyetérteni, noha nem tartozott azok közé, akik egy kelekótya költő vagy akár egy könyvmoly történész intésére hajlandók lettek volna feladni tulajdon nézeteiket a világról.

Baráti összejövetelekre, kávéra, vacsorára, szakmai triccs-traccsra eljártunk egymáshoz, Faludyék és Szászék Burnt Oak-i házába, nem messze az Északi Vonal edwarei végállomásától és a végtelenség kezdetétől, amikor még Zsuzsa – Faludy börtönverseinek halhatatlan Zsuzsája – élt, és rajtunk próbálta ki, alig titkolt kárörömmel, kétséges konyhaművészetének kísérleti falatjait; vagy Kensingtonba Pálócziékhoz, egy valódi marhapörköltre, vagy Vajdákhoz a Swiss Cottage egyik mellékutcájába egy mesebeli kocsonyára, vagy Kovácsékhoz Kilburn-be egy süteménnyel és kávéval melengető televíziós bemutatóra. Nagyobb, mélyebb és tartósabb barátságok – kevés kivételtől eltekintve – nem alakultak ki közöttünk, megmaradtunk mesterségünk kollegiálisan meleg viszonyánál, ami ha nem is hozott közelebb bennünket egymáshoz az emigráns tévelygések poros gyalogútjain, nem is választotta el kapcsolatainkat a siker, a féltékenység vagy az irigység baljós útkereszteződéseinél.

Lassan-lassan angol ismerőseink és ügyünk támogatói viszonylag szűk köréből néhány jó barátira is szert tettünk, akik túllépték a kötelező koktélfézfogás ernyedt érintését, s bensőbb kapcsolatokat építettek ki emigráns ismerőseikkel. Ezek közé tartozott például Normann McKenzie, munkáspárti képviselő, a *New Statesman and Nation* jól ismert baloldali hetilap egyik balos munkatársa, a magyar forradalom ismerője és támogatója,

akinek irodájában először találkoztam a technológia új csodájával, egy (mai szemmel nézve) özőnvíz előtti Xerox sokszorosító masinával, mely nemcsak McKenzie kéziratait másolta a robotszerkezetekhez illő engedelmes alázattal, hanem az azokban rejlő politikai ostobaságokat is az angol baloldal erkölcsi és társadalmi fölényéről, a tradicionális (értsd: államosító) szocializmus eszméinek igazáról, annak ellenére, hogy élénk vitáink során szüntelenül óvtuk, figyelmeztettük hibás elképzeléseire, konkrét példákkal illusztráltuk emez eszmék gyakorlati hasznavehetetlenségét, sőt bukását 1956 véres napjaiban; így barátoktunk össze a kiváló regényíróval és költővel, John Wayne-nel, aki később az Oxfordi Egyetem költészetprofesszora lett; Melvyn Laskyval, az *Encounter* szerkesztőjével, akinek Bayswater Road-i lakásán először találkozhattunk a börtönből nemrég szabadult Deryvel és Böbével első (és talán utolsó) londoni látogatásuk idején. Egymáshoz közelebb Robert MacFarquarral, a *Daily Telegraph* kelet-európai rovatának egyik állhatatosan konzervatív munkatársával úgy kerültünk, hogy egy szép tavaszi estén azzal a meglepetéssel hívtok fel telefonon, hogy a vele szemben ülő fiatalember Nagy Imre fiának vallja magát, mit csináljon vele? – amire csak egy válaszunk lehetett: – *dobja ki!* Angol barátainkon kívül más emigráns társakban is barátokra találtunk Közép- és Kelet-Európa különböző tájairól. Gyakran konzultáltunk a lengyel Victor Zorzával, a *Manchester Guardian* nagy tudású szovjet szakértőjével, aki porladó újságok példányainak poros piramisai mögé bújva szűk monostori cellájában a *Pravda* naponta érkező számaiban kutatta legújabb spekulációinak és teóriáinak rejtett értelmet és bizonyítékát. Együtt kávéztunk Walter Laqueurrel, a keletnémet menekültek briliáns és elképesztően termékeny publicistájával vagy Leo Labetzel, a *Soviet Survey* szerkesztőjével, az orosz anarchisták, bolsevikok, eszerek, mensevikek történetének két lábón járó enciklopédiájával. De számunkra a legfontosabb és legközelebb álló öreg emigráns mégiscsak Polányi Mihály volt, a kémiaprofesszorból társadalomfilozófussá vált rendkívüli elme, a Galilei-kör egyik egykori alapítója, a Királyi Társaság tagja (F. R. S.)¹ s – bátran vallhattuk – a modern európai filozófia egyik legnagyobb alakja, aki mindmáig nem kapta meg a szellemének kijáró elismerést, de akinek tudása, gondolatai, munkái (*The Logic of Liberty, Personal Knowledge, The Study of Man, The Tacit Dimension, etc.*) egy új világgép körvonalait vetítették agyunk képvásznára. Esszéje (*Beyond Nihilism*) a morális inverzióról, azaz a moralitásra hivatkozó totalitárius immoralitásról, annak történelmi gyökereiről és megnyilvánulásairól, századunk egyik legeredetibb pszichológiai és ontológiai összefoglalását és új elméleti kezdőpontját nyújtotta olvasói számára. Asztalánál a nagy múltú *Athenaeum Club*-ban (ahol a leves mindig hideg volt, a hal nyers, a marhasült száraz, a tészta ragadós, a kávé langyos és a bor dugóízű) vagy oxfordi házának teraszán, vagy a Temze (amit Oxfordban Isis néven ismertek) partján található kis kocsmában gyakran elemezte számunkra a magyar forradalom „üzenetét” (mely esszé formájában később egy *Ten Years After* című esszégyűjteményben jelent meg), miközben boldog, csaknem gyermeketeg önfeledséggel falatozta frissen sült pizstrángját és kortyolgatta langyos barna sörét: így láttuk utoljára mielőtt az *Alzheimer* megfosztotta eszméitől és emlékeitől őt s bennünket humorától, vendégszeretetétől, gondolatai irányító gazdaságától.

Ha időnk és kedvünk engedte, el-eljártunk a *Száműzött Írók PEN klubjának* üléseire a *Polish Hearth*, a lengyel kultúra házába az Exhibiton Roadon, amelynek vitáit (ha ugyan vitának voltak nevezhetők) Tábori Pál, szervezetünk elnöke irányította negyedévenként,

¹ *Fellow of the Royal Society.*

szerény számú hallgatóság előtt. Egy kis szobában találkoztunk, mely egy nagy kerek asztal s némely összecukható szék kivételével teljesen üres volt, mintha ez a nemes és szerény aszkézis önmaga jelenlétével kívánta volna hirdetni szervezetünk kasszájának és tagjaink zsebének állapotát. Az asztal körül helyezkedtünk el s – néha kissé álmosan – hallgattuk az Elnök beszámolóját erkölcsi és anyagi dolgainkról. De ha mi állhatatosan küzdöttünk a ránk törő álmoság alávaló rohamai ellen, barátunk és tagtársunk az öreg orosz Vladimir Vladimirovics Vladimirov, sikeres gyermekkönyvek írója és illusztrátora, hatalmas fejével és óriási ősz bozontjával a kerek asztalra borulva aludta az igazak álmát, de abban a pillanatban, amikor az Elnök anyagi nehézségeink ecsetelésébe kezdett, Vladimir testvérünk felkapta klasszikus szláv fejét, felállt, s botját magasba tartva, csukott szemmel, de látó elmével s nem kevés megvetéssel kiáltotta oda a világnak változatlan, de örök érvényű hozzájárulását gyűlésünk sikeréhez: *Vat ve nyeed iz menyi, menyi manyi*, azaz pontosabban angolul: *What we need is many, many money*, azaz igazának és meggyőző erejének teljes tudatában, újból az asztalra borulva folytatta álmodozásait az orosz szabadság gyors eljövételéről. S ebben is igaza volt.

Egy szürkés-kék kora délután, melynek egén sötét esőfelhők és ragyogó napsütötte foltok oly gyorsasággal váltották egymást, mint némely barátunk elméjében a vélemények, vallomások, virgonckodások, vetélkedések villanásai, Szász Bélával és Faludyal ballagtunk az Oxford Streeten, miután Faludynak sikerült rábeszélnie bennünket *lunchre* egy, számunkra eddig ismeretlen arab vendéglőben az Oxford Street egyik keskeny mellékutcájában, ahol – Faludy szerint – a világ legjobb *kuszkuszát* lehetett kapni néhány shillingért, s méghozzá csirkéből is, borjúból is, nemcsak az eredeti *berber birkából*, ami – ismét Faludy szerint – egy kuszkuszban pótolhatatlan és utánozhatatlan. A vendéglő néhány székből és asztalból állt, tisztasága erősen kétséges volt, de a kuszkusz – csirke, nem birka – valóban remeknek tűnt a finnyásan kóstolgató kezdőknek, akik számára az idegen ízek nemcsak ismeretlen fűszerek, csalafinta aromák keverékét jelentették, hanem – szimbolikusan – idegenségük kézzelfogható vagy legalábbis ízelhető valóságát, a vastag hazai szaftok és kövéren párolgó illatok mindinkább mesébe illő, lassan legendává váló emlékeit. De Faludy, aki gyakran és oly jóízűen mesélte az algériai mézbe mártott birkaszemek elrettentő történetét a világháború kellős közepén, nem vetette meg a meglepő újdonságok felbukkanását a megszokás langyos vizei alól, s most is, ebédünk befejeztével, a *Selfridge's* áruház felé tartott, ahol újfajta fűszerszámokat vagy éppen fogyófélben lévő ízesítőket kívánt bevásárolni otthoni konyhája számára, Zsuzsánk meglepetésére, örömeire vagy éppen mulatságos orrfintorgatására, aki ugyan megértette az ízekkel való kísérletezések kárörvendő nyelvöltögetését, de végső soron mégiscsak Pálóczi humoros és legendás megjegyzésével értett egyet, miszerint az igaz hazafiság tartóssága és ereje kizárólag a marhapörkölt sűrűségével mérhető.

Már magunk mögött hagytuk a Bond Streetet és a kelméinek és selymeinek szemképrázató változatosságáról híres *John Lewis* áruházát, s közeledtünk a *Selfridge's* patinás épületéhez (melyről már gimnáziumunk angolóráin tanultunk – a genitívuszok különböző alkalmazási lehetőségeinek ürügyén –, hogy minőség tekintetében páratlan, választékban utólérhetetlen, udvariasságban megrendíthetetlen, jutányosságban verhetetlen, amint azt alapítója és naggyá tevője *Harry Gordon Selfridge* megtervezte s alkalmazottainak megparancsolta, miután amerikai emigránsként 1906 kora tavaszán Londonba érkezett, hogy itt, a nagy birodalomépítők között érje el fénylő hírnevét és fejezze be életét, kissé megtépve ugyan az élet váratlan viharaiiban, de mégis az emigránsok halhatatlan példaképeként, s

végül is angol alattvalóként, ami a sikerhez úgy tartozott hozzá, mint Mona Lisához a mosoly), amikor felbukkant előttünk az Indián, alig pár lépésnyire kis csoportunktól s mégis valamiféle felmérhetetlen távolságban. Lenyűgöző jelenség volt, csaknem kétméteres magasságával zászlórúdként emelkedve a *lunchtime* befejeztével irodáiba, üzleteibe visszaözlő tömeg fölé, szivárványos színekben játszó, hatalmas tollas fejdíszével, színes csíkokból összevarrt, vállán lezseren átvetett, bokáig érő tógájában, mely alatt egyszerű csíkos ing és fehér vászonpantalló takarta el izmos és arányos testének merészebb domborulatait, míg lábán vérpiros szandál feszült, mintha bíborszínű vértócsákon gázolt volna át. Olyannak tűnt, mint maga a megtestesült Nagy Főnök az égi Vadászmezőkön – egy isteni Chingachgook, egy átszellemült Winnetou –, aki hatalmas, ezüstös tomahawkját nem támadó, hanem védelmező mozdulattal emelte magasba, rézbőrű arcán, éjfélete szemében átsuhanó meleg mosollyal – az amerikai pampákról emigrált indián, aki London kellok közepén tett hitet száműzetésének mulatságos kalandjairól. Megálltunk, álmélkodva. „Ez magyar”, mondta Faludy, „képzeljétek! Én ismerem. Mindjárt idejön hozzánk, ha meghallja, hogy magyarul beszélünk. Ebből él már harminc éve. Nuszbaum a Dohány utcából.”

A történet félelmetesen hasonlított Örkeny legendás történetéhez a Kairo–Luxor közötti vicinálison, nászúton első feleségével, amikor a kupé túlsó oldalán lehunytt szemmel láthatólag imába mélyedt gyönyörű arab, a *hadzs* zöld fejdíszével festői fején, hirtelen felnyitotta szemét, odalépett a szótlanná merevedő fiatal házaspárhoz és így szólt, *Steiner vagyok a Síp utcából, miben lehetnék szolgálatukra?* De ez a hasonlóság nem zavarta Faludyt, akinek határtalan képzeletében költészet és valóság olyként mosódott eggyé, hogy azt senki – legkevésbé ő maga – sem tudta kettéválasztani, s éppen ezért már régen nem zavart bennünket sem. Nuszbaum pedig egyre közelebb jött, már el is ért bennünket, ott ment el előttünk hatalmas, légionárius léptekkel, s beszédünk erőltetetten csalogató magyarsága nem kerülhette el sem fülét, sem figyelmét. De Nuszbaum nem jött oda hozzánk, csak jókedvű és vigasztaló mosolyát küldte felénk anélkül, hogy bemutatkozott volna, elment mellettünk a tömeg sodrában, tomahawkját magasba emelve, lassan, sietség nélkül, átment a túlsó oldalra, a veszettül túlkölköző taxik, autók, autóbuszok kora délutáni kavargásában, majd eltűnt a New Bond Street sarkán, oly hirtelen-váratlan, mintha sohasem létezett volna. Mi szótlánul ballagtunk tovább, az emigránslét eme színes, vigasztaló és meggyőző képviselőjének mosolyával emlékeinkben, noha kissé zaklatott aggodalommal szívünkben, kezdők az Oxford Streeten.

Amherst Massachusetts, 1994. március

Rainer M. János

NYUGATRÓL VISSZATEKINTVE

Az Irodalmi Újság és Magyarország 1957–1973

Az *Irodalmi Újság*, s számos más magyar emigráns periodika története ma még részleteiben feldolgozatlan. Részben ugyanerre a megállapításra juthatunk az egész magyar politikai emigráció történetére vonatkozólag, elsősorban 1956 után. Borbándi Gyula úttörő munkájában¹ az emigráció számvetésszerű önképét rajzolta fel, az elemző objektivitásával, de mégis belülről, s útközben. Ma úgy tűnik, hogy politikai értelemben az út véget ért, vagy legalábbis alapvetően megváltozott. A politikai emigránsküldetés és -misszió 1945, 1956 utáni fejezete a demokratikus átalakulással lezárult vagy gyökeresen más értelmet nyert.

Az 1956 utáni bő másfél évtized keretei között azt vizsgálom, amit az emigráció politikai szempontból leglényegesebb részének érzek: a kényszerből elhagyott hazához való viszonyt. Az *Irodalmi Újság* erre az adott időtartamban kétségkívül kedvező vizsgálati terep. Egyike volt a magyar emigráció legfontosabb, legrangosabb fórumainak; nem kötelezte el magát egyetlen hagyományos szellemi-politikai áramlat mellett sem, ellenkezőleg, teret adott lehetőség szerint valamennyinek; nem is volt kizárólagosan politikai jellegű. Egyedülálló módon egy itthoni irodalmi hetilap, az 1956 előtti olvadás zászlóvivő *Irodalmi Újságja* szerves és tartós folytatójaként működött Nyugaton, s a hasonló színvonalú folyóiratoknál jóval nagyobb gyakorisággal jelent meg egészen a hetvenes évek elejéig².

Valamennyi emigráns politikai és kulturális orgánium kisebb vagy nagyobb mértékben a hazának szólt, noha a tiltás e kapcsolatot igen kemény korlátok közé szorította. (Természetesen szólt a nyugati magyarságnak is, sőt olykor olvasói igény és nyomás is jelentkezett, mely ez utóbbi részarányát növelni kívánta³.) Az otthon kérdéseinek elsőrendű szerepe a nyugati *Irodalmi Újság* első számának tömör programjából tűnik ki legvilágosabban: „Úgy érezzük, szükség van az *Irodalmi Újságra*, legfőképpen azért, hogy elmondjuk mindazt, amit ma hazánkban nem lehet vagy nem szabad elmondani.”⁴ E szerkesztőségi cikk egyszersemind kijelölte a mindenkori mondandó vezérfonalát is, mely a nyolcvanas évek végéig változatlan maradt. Eszerint ugyanis szükség van a lapra továbbá „...azért, hogy irodalmunk nagy hagyományainak megfelelően szót emelhessünk a nép szabadságáért,

¹ Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. I–II. köt. Bp., Európa, 1989.

² 1970-től tért át az *Irodalmi Újság* (a továbbiakban: IU) a kétheti – a hatvanas évek közepétől évenkénti 21–23-szori – megjelenésről a havonkénti, 1972-től a kéthavonkénti megjelenésre.

³ Lásd pl. Juhász Pál olvasói levelét, IU 1961. nov. 15.

⁴ Fájdalom s gond. [Szerkesztőségi vezércikk] IU 1957. márc. 15.

demokráciájáért. Lapunk a magyar irodalomnak azt az eddig páratlan egységét kívánja dokumentálni, amely már a forradalmat megelőző időkben kialakult, a forradalomban továbbfejlődött s tart töretlenül ma is.”⁵ A cikk továbbá kijelölte azt az alapot, amelyhez a szerkesztők mindvégig ragaszkodtak: azt a politikai és morális programot, amelynek sarkköve 1956. Az *Irodalmi Újság* mindig szolidáris volt és maradt a hazai ellenzéki mozgalmakkal, de igazi egymásra találásuk úgy érzem, akkor következett be, amikor e mozgalmak vállalták az 1956-os örökséget.

PROGRAM ÉS KIEGYZÉS

Az örökség értelmezésében, a tartalmi hangsúlyokban természetes módon nem lehetett teljes egyetértés, ezért bizonyára nem véletlen, hogy az *Irodalmi Újság* nyugati történetének első jelentős vitája éppen ekörül forgott. A korabeli olvasók alighanem e vitánál sokkal fontosabbnak érezték persze a londoni szerkesztőség és a Magyar Írók Szövetsége Külföldön erőfeszítéseit, szervező munkáját a bebörtönzött, elítélt írók (Gáli József, Obersovszky Gyula, Déry Tibor, Háry Gyula, Zelk Zoltán, Tardos Tibor, később Bibó István és mások) megmentéséért, kiszabadításáért. Lehetséges, hogy a vita inkább ma, mai és közelmúltbéli vitáink fényében tűnik jelentősnek.

A polémia kiindulópontja éppen a forradalom értékelése volt. Még egy kerek év sem telt el a szovjet csapatok második intervenciója óta. Egy éven át természetesen a londoni kétheti lap hasábjain számos írás foglalkozott 1956-tal. A vitát jellemző módon egy otthonról jött „üzenet”, Bibó Istvánnak 1956-ot széles nemzetközi perspektívában vizsgáló értékelő tanulmányának megjelenése váltotta ki.⁶ Faludy György szerkesztőségi cikke a „Magyarország helyzete és a világhelyzet” című tanulmányt ismertette a forradalom jelentőségét elsősorban abban látta, hogy az drámai erővel mutatott rá a bolsevikok és a bolsevizmus valódi arculatára. Bibó tanulmánya azonban a forradalmat reményként írta le, mégpedig valamennyi nemzetközi csoportosulás (Kelet, Nyugat, s harmadik világ) számára. Faludy alighanem ennek kapcsán jegyezte meg, hogy „Bibó memorandum olvastán gyakran elfogja az embert a bosszúság, milyen pártatlan, milyen elnéző bírálja a bolsevizmusnak, milyen jóindulattal keresi azt a kevés dicséretet, amit elmondhatni róluk”⁷.

Molnár Miklós az *Irodalmi Újság* 1957. november 1-jei számában Faludyt Bibó gondolatainak önkényes értelmezésével vádolta: szerinte a Bibó tervezetét közlő *Irodalmi Újság* olyan irányban fejlesztette tovább Bibó elképzelését, amelynek az eredetihez nincsen köze.⁸ Bibó álláspontjának, s lényegében 1956 programjának magva a sztálinizmus éles bírálata és elutasítása, ugyanakkor modus vivendi keresése a Szovjetunióval, demokratikus politikai és szocialista gazdasági rendszer. Bibó harmadik utat keresett, „két világ közti

⁵ Uo. Az *Irodalmi Újság* szerkesztőségének, a politikai emigrációnak hangulatát és körülményeit az első hónapokban és hetekben szépen idézi fel utolsó írásában a közelmúltban elhunyt Aczél Tamás.

⁶ Bibó István: Magyarország helyzete és a világhelyzet című tanulmánya először a bécsi *Die Presse* hasábjain jelent meg. Faludy írása csak ismertette, majd a vita közben Bibó munkája megjelent teljes egészében az IU 1957. nov. számában. Lásd még *Bibó István összegyűjtött munkái*, 3. köt. Sajtó alá rendezte Kemény István és Sárközi Máttyás. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiad., 1983, 885–900. o.

⁷ Bibó István példája (szerk. cikk), IU 1957. szept. 15.

⁸ Molnár Miklós: Reformok vagy forradalom? IU 1957. nov. 1.

szabad, demokratikus szocialista társadalmat”, az *Irodalmi Újság* mostani gárdájának azonban ez a „platform” nem elég kommunistaellenes.

Molnár írása azonban nem állt meg a forradalom jellegének és célkitűzéseinek kérdésénél. Bár Faludy cikkében ez nem szerepelt nyíltan kimondva, a forradalom szocialista jellegzetességeinek tagadása vagy elhallgatása megkérdőjelezte a volt pártellenzéki értelmiségiek erjesztő szerepét is. Márpedig – mutatott rá joggal Molnár Miklós – ha valami, éppen ez az *Irodalmi Újság* legsajátabb hagyománya. Végül a voltaképpeni vitaindító (Faludy szerkesztőségi cikke nem ilyen szándékkal íródott) tartalmazott egy kifejezetten az emigrációnak szóló programatikus „figyelmeztetést” is. „A kintiek egyre nehezebben érzik át a hazai gondokat. Az otthoniak pedig haragszanak az emigránsokra, mert szüntelenül hallaniuk kell a vádat, hogy londoni képviselőjük és hangadójuk egyik héten Lenint veszi egy kalap alá Sztálinnal, a másik héten arról ír, hogy úgy kell gondolkoznunk, mintha Marx sohasem élt volna...”⁹ Az *Irodalmi Újság*nak minden leírott szónál azt kell mérlegelnie, használ-e a hazai magyar irodalom ügyének. Otthon pedig azt várják, hogy az *Irodalmi Újság* a harmadik utas irányzat lapja lesz, amelybe „hagyomány és az adott világ körülményei egyaránt sodorják a népet és íróit”.¹⁰ Azt várják, zárta fejtegetését Molnár Miklós, hogy a lap a józan kiegyezés orgánusaként működik majd.

Az akkori s közvetlenül reá következő évek fényében könnyű lenne túlzottan optimistán minősíteni Molnár Miklós utóbbi véleményét. Valóban érdekes, hogy a november 4-ét követő napok és hetek olykor kétségbeesett, máskor derűlátó egyezségkeresése milyen sokáig élt tovább az emigráció köreiben. Ugyanakkor a vita inspirálója, a letartóztatás árnyékában író, s tanulmányának publikálásáról csak kihallgatásai során „értesülő” Bibó alap gondolata végeredményben ugyanez volt: sem a magyar társadalom elszánása, sem a világhelyzet nem engedi meg a sztálini rendszer teljes visszaállítását, s a zsákutcás helyzetből való kiút a hatalom és a társadalom közötti valamiféle kompromisszummal (persze: bibói értelemben vett megegyezésről van szó) lehetséges.

Molnár Miklós élesre exponált kérdésfelvetése természetes módon osztotta meg a későbbi hozzászólók táborát. 1956 programjának és a pártellenzékiek előkészítő szerepének vitatása a vita második vonalába szorult, illetőleg csupán érvként szolgált az igazi kérdéshez: milyen is legyen az *Irodalmi Újság* politikai „irányvonala”. Maga Faludy György válaszában világosan ellenkező helyet foglalt el: nem azért emigráltunk – fejtegette –, hogy kiegyezésre buzdítsunk kint és főleg bent. „A kiegyezés feltételeinek szemrevételezése – ez az otthoniak feladata; a teljes igazság hirdetése – ez a mi feladatunk.”¹¹ Az érv továbbra is a múltra (1956-ra) alapozódott. A forradalom elutasította a „szovjet totalitárius zsarnoksággal együtt a kommunizmus többi inkarnációját” az olyanokat is, mint Tito és Gomulka rendszere. Pálóczi-Horváth György szerint a budapesti *Irodalmi Újság* sem tekinthető egyszerűen reformernek, s igazi hagyománya forradalmi számában rejlik.¹² Szász Béla ezzel szemben elismerte, hogy a londoni *Irodalmi Újság* elődje, „... az 1956-os

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Faludy György: [Válasz Molnár Miklósnak] IU 1957. nov. 1.

¹² Pálóczi-Horváth György: Vagy Irodalmi Újság, vagy forradalom: IU 1957. nov. 15.

Irodalmi Újság gyakran ambivalens iránya ...reformtörekvésekben summázható, Nyugaton »nemzeti kommunistának« nevezett reformtörekvésekben.¹³ Ezt azonban nem lehet folytatni Londonban. 1956 éppen az antisztálinista reformtörekvések határait mutatott rá. Lengyelország és Jugoszlávia példája bizonyítja, hogy a „reformkommunizmus” [Szász terminológiája!] ott is az egypárti diktatúra keretei között marad. Ennek programatikus átgondolása azonban otthoni feladat. „Emigránslap nem mondhatja el, amit Magyarországon kellene elmondani, de nem kénytelen elhallgatni, amit az otthoniaknak el kell hallgatniok.”¹⁴

A másik oldalon Faludy egyoldalú és differenciálatlan antikommunizmusát Molnárhoz hasonlóan bírálta a már 1949 óta emigráns Szabó Zoltán. A leninizmus iránti illúziókat elutasította (jóllehet, ilyeneket a vitázók egyike sem hangoztatott), de a múlt értékelése kapcsán rámutatott arra, hogy aki a sztálinizmus ellen leninista tételekkel harcolt '56 nyarán, „az úgy lehet, többet tett az egypártrendszer bukásáért, mint az olyan ember, aki »egyik tizenkilenc, másik egy híján húsz« alapon kommunisták antisztálinista mozgalmait a cseberből vederbe törekvés jelének tekintette.”¹⁵ Szabó Zoltán a vitát „intellektuális pozícióharcnak” nevezte. „A Barátságos disputa [a vita szerkesztőség által adott címe – R. M. J.] is arra vallott, hogy az új menekültek között már jelentkeznek az a gondolatmegbetegedés, amely minden emigrációt megrontott. Nevezetesen az, hogy ki-ki emlékeivel gondolkodik, jövőjét múltjával határozza meg.”¹⁶ Ehelyett arról kellene szólni, mit tartalmaznak Bibó írásai, vagy mi az emigráció feladata.

Bibó kompromisszumot keresett, s Szabó Zoltán is e kompromisszum egyenetését tartotta az emigráns *Irodalmi Újság* legfontosabb feladatának. Közelmúlt helyett azonban a távolabbi múltban keresett jellemző párhuzamot. A mai helyzet – írta – külpolitikai szempontból rosszabb, mint Világos után, mert egy új Königgrätz a Birodalom számára nem ígérkezik. Jobb azonban a forradalom eredményeként – vélte a „Kívülről” szerzője – a belső helyzet, a társadalmi hangulat és morál. Vannak népi erők, amelyeket az elnyomás nem zúzott, s nem is zúzhat szét. Egy kiegyezés alkalmával majd ezek az erők játsszák a meghatározó szerepet. Ezért a forradalom és kiegyezés fogalmát élesen csak az állítja szembe, aki a sorsfordulót valamely világhatalomhoz köti. Aki fenntartja a kiegyezés lehetőségét, számol a Nyugat restségével és a forradalmi erők megsemmisíthetlenségével, de nem árulja el a forradalmat, hiszen az is kész volt kompromisszumot kötni (pl. elfogadta Nagy Imrét miniszterelnöknek).

Hasonló álláspontot képviselt hozzászólásában Fejtő Ferenc is.¹⁷ Szabó Zoltánnal ellentétben azonban úgy látta, hogy az otthoni helyzetet nem a forradalomból merített tartás, hanem ellenkezőleg, a depresszió jellemzi. Amit az emigráció tehet, nem több, mint hogy ezt a depressziót oldani igyekszik. Fejtő valamilyen pozitív megoldás lehetőségét nem kompromisszumtól, „kiegyezéstől” várta, hanem a kommunista rendszer gyakorlatának fokozatos belső átalakulásától. Egyetértőleg idézte Raymond Aront, aki szerint a Nyugat és a Kelet közös érdeke, hogy a kommunizmus belső ellenzéke a rendszer keretein belül

¹³ (Savarius): [Barátságos disputa-hozzászólás] IU 1957. dec. 15.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Szabó Zoltán: Tapintatos taglalás. IU 1958. jan. 1.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Fejtő Ferenc: Irodalmi Újság, nemzet és haladás. IU 1958. febr. 1.

maradjon. Ebből a megközelítésből elsősorban az otthon maradt, vagy újonnan szerveződő „reformkommunisták” kulcsszerepére lehetett következtetni, bár ez kimondva Fejtő Ferenc fejtegetéseiben nem szerepelt.

A vita résztvevői láthatóan egyetértettek abban, hogy a magyar kérdés nem dőlt el véglegesen, de még csak hosszú távra sem, a forradalom leverésével. A majdani, sőt közeli végkifejlet valamiféle kompromisszum lesz, amelyben „megmenthető” a forradalom egyes vívmányai. Hogy melyek, erről ki-ki eltérően vélekedett. Közös meggyőződés volt továbbá abban is, hogy e kiegyezési programhoz az emigráció fontos politikai hozzájárulást adhat; egyesek szerint akár a kiegyezés otthon is képviselhető politikai alapjának megfogalmazásával, mások szerint az optimális megoldás gondolatának ébren tartásával. Noha éppen az *Irodalmi Újság* magyarországi helyzetképei¹⁸ híven mutatták a társadalmi kapitulációt, a szerkesztőség még 1958 tavaszán újabb vitát kezdeményezett a „magyarság sorskérdéseiről”, kimondottan egy közös politikai platform kialakításának szándékával.¹⁹ A vitaindító nem kevesebbet tűzött ki célul, mint a forradalom általános követeléseinek utólag történő részletes kidolgozását. A gyakorlatilag egyetlen hozzászólás, Szász Béláé, nem kevés keserűséggel ugyan, de helytállóan mutatott rá az ilyen tervezgetés hiábavalóságára. Az emigráció nem gondolkozhat a hazaiak helyett a kiegyezés feltételein, s emigránsprogramot nem lehet a hazai feltételek alapján megalkotni. Szász Béla ehelyett írása címében „eszmeccserére és önvizsgálatra” szólította fel az emigrációt, annak elemzésére, mennyire képviseli és képviselheti Október nagy „negativisztikus” célkitűzéseit idegenben.²⁰

Már a Faludy–Molnár-vitát követően az intranzigens és a mérsékelt álláspont hívei össze-összecaptak a lap hasábjain,²¹ a kiegyezés kérdése, mint politikai feladat az emigráció számára, többé nem merült fel. Nagy Imre és társai kivégzése végképpen nyilvánvalóvá tette, hogy ha nem is teljes mértékben, de Magyarországon restaurálódott a sztálinista berendezkedés. Fejtő Ferenc idézett írásában ugyan már 1958 elején rámutatott, hogy a kádárizmus nem azonos a rákosizmussal, de a megtorlások pillanatnyilag az ellenkezőjére mutattak. Egy emigráns politikai program megfogalmazása hosszú időre, lényegében csaknem végleg lekerült az *Irodalmi Újság* hasábjairól.

LIBERALIZÁCIÓ

Az 1960-as évek elejétől Magyarországon lezárultak a megtorló folyamatok, sor került az első korlátozott amnesztiákra. A közvetlen represszió enyhülése, a sztálini totális hatalomgyakorlás bizonyos módosulása, a mindennapi élet, mindenekelőtt a magánélet kis szabad-

¹⁸ Lásd pl. Kormos Miklós interjúját (IU, 1958. jan. 1.), Budapesti jelentés, IU 1958. máj. 1., Budapesti levél. IU 1958. aug. 15.

¹⁹ [Szerk. cikk] Vita a magyarság sorskérdéseiről. IU 1958. ápr. 1.

²⁰ Vincent Savarius: Eszmeccsere és önvizsgálat. IU 1958. máj. 1.

²¹ Lásd pl. Faludy György: A hamis alternatíva. IU 1958. júl. 15., Ignóus Pál: Az elsikkasztott történelem. IU 1958. aug. 1. (Ennek az írásnak történelmi kérdésfeltevései körül 1958–59-ben külön vita zajlott le az IU hasábjain, többek között Iványi-Grünwald Béla, Hatvany Bertalan, Padányi Gulyás Béla, Stolte István, Borsody István hozzászólásával), Szabó Zoltán: Jegyzetlapok. IU 1958. aug. 1., Faludy György válasza Szabó Zoltánnak, IU 1958. aug. 15., Kovács Imre: Jelszó és program: Bibó. IU 1959. jan. 15.

ságainak kiépülése, jelentős hatást gyakorolt a nyugati politikára és közvéleményre. A Nyugat nem kevés reményt fűzött az 1956-ban elakadt hruscsovi liberalizáció folytatásához, a békés egymás mellett élés világrendszeréhez. Az optimista vélemények már-már a kommunista rendszer békés transzformációját jövendölték, megjelentek és divatossá váltak a konvergenciaelméletek.

Mindeme változások egyik különleges mintaállama lett Magyarország, ahol az „engedmények politikáját” természetesen összefüggésbe állították a forradalommal. Kevesebb figyelmet keltett viszont az ugyanebben az időben sikeresen végrehajtott kollektivizálás, kevesebb szó esett a politikai represszió tovább élő formáiról. Arról a szociálpszichológiai hatásról pedig, amit '56 sokkja és az azt követő elnyomás, majd az adagolt és jobbára a magánéletre szorítókozó engedmények okoztak, szinte semmi.

Az 1960-as évek elejének *Irodalmi Újságja* egyfelől természetes módon erőteljesen hangsúlyozta, hogy az élet elviselhetőbb volta 1956-nak köszönhető. A hazai helyzetet elemző cikkek és az otthonról ekkor is érkező írások azonban nem osztották a nyugaton általános optimizmust, inkább a helyzet kétarcúságát hangsúlyozták. Továbbra is napirenden tartották a még börtönben lévő politikai foglyok ügyét (így Bibó Istvánét, Kardos Lászlóét stb.) és beszámoltak az 1961-es nagy egyházellenes perekéről (Havas Géza, Tabódy István és mások elítéléséről), rendszeresen írtak az áruellátási nehézségekről. Bizonyos eltávolodás az ötvenes évek végi éles kritikától azonban a lap hasábjain is megfigyelhető. Az 1961-es újról szerkesztőségi cikk például elismerte, hogy a magyar rezsim nagy és nem is sikertelen erőfeszítéseket tesz a „normalizálásra”. De „mélyebbnek és szervezettebbnek” nevezte az 1953 utáni új szakaszt, amelyben lehetséges volt a szabad bírálathoz.²² Ugyanez év októberében Méray Tibor a kormány átalakítása kapcsán (Münnich Ferenc helyett Kádár János lett a miniszterelnök) megjegyezte: „...van Magyarországon egy hangulat – s ezt megerősítik a Nyugatra látogató honfitársainkkal való beszélgetések –, amely szerint Kádár mégsem olyan rossz, mint amilyen lehetne, vagy amilyen lehetett volna.”²³ A liberalizáció személyes érdeként való beállítása, amely rendkívül divatossá vált Nyugaton is, az emigrációt elég kényes helyzetbe hozta: annak az embernek tulajdonítottak érdemeket, aki személyében maga volt az *Irodalmi Újság* '56-os programjának antitézise. Paradox módon, „önhibáján kívül”, de mégis az *Irodalmi Újság* egy cikke „kölcsonozta” Kádárnak azt a jelszót, amely utóbb szélteben-hosszában elterjedt és világszerte az ún. Kádár-rendszert jellemző közhellyé vált: „Rákosi idejében a párt alap gondolata az volt: »aki nincs velem, az ellenem van«; ma inkább ez: »aki nincs ellenem, az velem van«... általában azt lehetne mondani: valamelyest szerényebb lett a párt” – írta Méray Tibor 1961. október 23-án az *Irodalmi Újságban*.²⁴ Kádár a Hazafias Népfrent Országos Tanácsa előtt elmondott beszédében, 1961. dec. 8-án „nyugati publicisták” véleményeként idézte a fenti jelszót, mint amelyet a párt bízvást vállalhat. (Az idézet pontos forrásáról persze nem tett említést, nem is szólva annak bibliai eredetéről.)

A szovjet párt XXII. kongresszusát követően az *Irodalmi Újság* is „világtörténelmi fordulat” lehetőségéről írt, amely visszafordíthatatlanná tette a szovjet rendszer liberalizá-

²² Hatalmak és lelkek békéje. IU 1961. jan. 1. [Szerk. vezércikk]

²³ Asbóth Elemér [Méray Tibor]: Két műszakban. Kormányalakítás Magyarországon. IU 1961. okt. 1.

²⁴ Méray Tibor: Csodatévők vagy egyszerű emberek. IU 1961. okt. 23.

lódásának folyamatát.²⁵ Hozzátéve azonban: 1956 kérdését ennek ellenére nem lehet a napirendről levenni. 1956 és Nagy Imre megbélyegzése talpköve maradt a „liberalizálódó” Kádár-rendszernek, s ez egyben kijelölte a változások határait. „Beszéljünk egyszer nagyon-nagyon őszintén – írta 1962-ben Kende Péter –: Kádár János és az MSZMP az utóbbi években Nagy Imre 1953. évi eszményét próbálja megvalósítani (az egy parasztkérdéstől eltekintve): kommunizmust, de jobban. Kommunizmust, de úgy, hogy a nép többsége elfogadhatónak érezze. 1953 és 1956 között azonban még egy népes nemzedék volt, amely hitt a reformkommunizmus lehetőségében. De a párt, amelynek 1953 júniusában még voltak esélyei... egymás után fordította szembe magával legértékesebb híveit is. Aztán pedig szovjet hadosztályokkal kellett a – közben módosított személyzetű – reformkommunizmus új indulását biztosítani. Kádárék tudják a legjobban, milyen erkölcsi hátrányt jelent számukra november 4-e.”²⁶

„A teljes belső békét addig nem lehet elérni, amíg az ’56-os forradalom által napirendre tűzött kérdések meg nem oldódnak – fogalmazott Méray Tibor az 1963-as amnesztiát kommentálva. – ...Nem elég az egyéneket kiengedni a börtönből – a nemzetet is ki kell szabadítani.”²⁷

A „nagy amnesztiát” követő években a liberalizálódás hatására az optimizmus mégis visszatért a lapba. Ez természetesen már nem 1956 közvetlen hatásával függött össze, mint a forradalmat követő évek „programvitája” során. Nem is a belpolitikai fejleményekkel, a kulturális élet szabadabb légkörének kialakulásával, amelyre mintha kevesebb figyelmet fordított volna a lap. Az optimizmus alapvetően külpolitikai: a XXII. pártkongresszus utáni szovjet desztalinizáció folytatódásából, és a kelet-európai kisállami függetlenségi törekvések példáiból, elsősorban a szomszédos Romániából táplálkozott. A szovjet–kínai viszály elmélyüléséből arra következtek, hogy a csatlós országok feletti szovjet ellenőrzés gyengülni fog, amit csak erősített a szovjet egységek Romániából való kivonása. „A magyar szabadságra nézve kedvező dinamikus faktorok... jelenleg még leginkább a szovjet világon belül kereshetők. ...A szovjet–kínai viszony... egy olyan polarizálódás felé halad, amely Európában a kommunizmus liberálisabb irányzatának felülkerekedését vonhatja maga után” – írta vezércikkében az *Irodalmi Újság* 1963. nyarán.²⁸ Mintha újrafogalmazódna az 1957–58-as vitából Fejtő Ferenc írása: a kommunista elitnek, a magyar vezetés lépnek a „kiegyezés” ösvényére.

Méray Tibor 1964. újévi írásában az enyhülés folytatódásáról írva Románia és Albánia példáját tűzte ki Magyarország számára. Az alkotmányosság és demokrácia visszaállítása maximális követelés, amely nem időszerű – de ezeknek az országoknak a példái azt bizonyítják, hogy közbelső megoldások is lehetségesek, így a Nyugattal való szorosabb gazdasági kapcsolatok, a szovjeteiktől független külpolitikai lépések stb.²⁹ Ugyanezt javasolta Kovács Imre is, aki egyenesen az ún. „szocialista tábor” felbomlásában bizakodott. Egyben – mintha megint csak felelevenedne a Molnár–Faludy vita – Kovács Imre a

²⁵ Méray Tibor: *Pantha Rei*. A XXII. kongresszus után. IU 1961. dec. 1.

²⁶ Kende Péter: *Az éledező igazság*. IU 1962. szept. 1.

²⁷ Asbóth Elemér [Méray Tibor]: *Amnesztia Magyarországon*. IU 1963. 7. sz., ápr 1.

²⁸ Lutetius: *Nagy Imre, a kommunizmus és a nemzet*. IU 1963. jún. 15.

²⁹ Méray Tibor: *Újévi számvetés*. IU 1964. jan. 1.

„tragikusan elszigetelt” emigrációt ésszerű, lehetséges és kívánatos politikai program kidolgozására szólított fel. Ennek alapja a kommunista rendszerekben külön-külön jelentkező humanizálódási és függetlenségi tendenciák összekapcsolása lehetne, előbbi Magyarországon kívül Lengyelországban, utóbbi Jugoszláviában és Romániában jelentkezik.³⁰ Tegyük hozzá utólag: a két törekvés szintézisére 1989 előtt először és utoljára a magyar forradalom tett kísérletet, nem véletlen tehát, hogy egyetlen kommunista vezető elit sem próbálta meg többé.

A román példa vonzóerejének tetőfokán jelentek meg drámai erővel az első híradások a romániai magyarság helyzetének romlásáról. Az ehhez való viszony ettől fogva a hivatalos Magyarország megítélésének egyik alapkérdésévé vált a demokratikus emigráció körében. Az ún. „Erdélyi Memorandum”, amelyet Edward Crankshaw ismertetett a londoni *Observer* hasábjain, hamarosan megjelent csaknem egészében az ekkor már Párizsban kiadott *Irodalmi Újságban*.³¹ (Magyar nyelven először.) Méray Tibor előbb idézett 1964-es újról cikkében az „erdélyi kérdés felvetését”, vagyis a kisebbségi magyarság ügyének képviselőjét a Kádár-rendszer kívánatos és lehetséges lépései között sorolta fel.

A „MECHANIZMUSREFORM” – PÁRIZSBÓL

A hatvanas évek közepén kialakuló óvatos optimizmus az emigráns *Irodalmi Újságban* elsősorban a hazai realitásokhoz való türelmesebb viszonyban nyilvánult meg. Érdekes módon ez az attitűd éppen akkor változott meg megint, amikor a Kádár-rendszer az 1956 utáni időszak legjelentősebb fordulatát, a gazdaságirányítási rendszer reformját készült bevezetni. Már a reform előkészítésének folyamatát sem kísérte megkülönböztetett figyelem, s bevezetése kapcsán azonnal annak félresikerült, korlátozott jellege került előtérbe. A hazai és közép-kelet-európai szellemi légkör felpettségűsége, a korábbi évekhez képest sokkal elevebb hazai remények mintha elkerülnék a párizsi szerkesztők és munkatársak figyelmét.

Mivel indokolható és az utólag kétségkívül meglepően időzített változás?

Egyrészt kézenfekvő a hatvanas évek eleji reményekben való csalódással magyarázni: a humanizáló és függetlenségi törekvések Magyarországon éppúgy nem találkoztak, ahogy a kommunista tábor többi országában sem. Semmi jel nem mutatott arra, hogy Kádár és társai lazítani kívánnának a szovjet függőségen a nemzetközi politika porondján. A román példa kivételes maradt, s az erdélyi helyzet drámai romlása, a Ceausescu-diktatúra kiépülése erőteljesen mutatott rá a függetlenség drága belső árára.

Másrészt az *Irodalmi Újság* alapvető tájékozási pontja 1956 maradt. A hatvanas évek közepi „liberalizálódás” minden megnyilvánulásában szinte erőlködve keresték a forradalom rehabilitációjának jegyeit. A szovjet–kínai vita során például első ízben került nyilvánosságra közvetlen bizonyíték a magyar forradalom „kezelésében” fennállt szovjet–kínai ellentétekre. Több cikk is utalt akkor, a hatvanas évek elején Kádár ama lehetőségére, hogy kihasználva az alkalmat tisztázhatná – a szó szoros értelmében – saját szerepét a forradalom leverése, majd a represszió irányításában. Erre azonban nem került sor. Éppen

³⁰ Kovács Imre: Mi lesz veled, Magyarország? IU 1964. júl. 1.

³¹ Az erdélyi memorandum. IU 1963. júl. 15.

ellenkezőleg: a hatvanas évek közepén a magyar vezetés semmit sem kívánt kevésbé, mint a felülről jövő tisztán gazdasági reform megzavarását kényes politikai kérdések bolygatásával. Ez a jelenség is oszlatóan hatott a hatvanas évek elejének óvatos reményeire.

Végül a reformmal szembeni kritikus és szkeptikus hangot magyarázza az az általános szellemi közeg, amely Magyarországon és Nyugaton egyaránt a reformokban a baloldaliság, a marxizmus és a szocialista gondolat valamiféle reneszánszának kezdetét látta. Ez a közvélemény e remények kedvéért hajlamos volt elfeledkezni arról, ami '56-ban történt. Azok a baloldali-harmadik utas elképzelések, amelyek 1957–58-ban a „programviták” idején annyira elevenek voltak, elhalványultak. Pontosabban: a szocializmus fogalmát az *Irodalmi Újság* – s benne ekkor a fontosabb vezércikkek jelentős részét író Kéthly Anna – csak 1956 programjába foglalva tudta és akarta értelmezni.

A mechanizmusreformot beharangozó 1966. májusi MSZMP KB-határozat kapcsán a kelet-európai gazdasági reformelképzeléseket összegző írásában Váradi József a magyar elképzeléseket a változtatási tervek óvatos változatai közé sorolta, kiemelve, hogy a csehszlovák és a jugoszláv reform sokkal mélyebb. A reformok okai között első helyen az 1966-os év eleji áremelések nyomán bekövetkezett életszínvonal-csökkenést és nyugtalanságot említette. Ez az okfejtés kétségtelenül okkal mutatott rá a kádári politika sarkkövére, az életszínvonal alakulására. A reform kilátásait a szerző alapvetően borúlátóan ítélte meg.³²

A forradalom 10. évfordulójára 1966. októberében írott vezércikk szerint a hatvanas évek változásait Nyugaton túlzóan és indokolatlanul nevezték liberalizálódásnak. A gazdasági enyhülés érintetlenül hagyta a politikai rendszert, sőt a helyzet ma olyan fordulópontra áll, amelyben vagy enged a kormányzat a balosoknak, vagy a gazdasági nyitással kirántja maga alól a talapatot. A gazdasági reformterveket az írás egyszerűen „Münchhausen-erőlködéseknek” nevezte.³³ Hasonlóan ítélte meg a helyzetet egy fél évvel későbbi elemzés: a párt meg kívánja szilárdítani helyzetét, azaz „a közöny csendjét”, s ezért biztosítani akarja a gazdasági stabilitást és a jólétet. Ezért lett szószólója a „kispolgáriságnak”. Ha azonban az elkezdett úton továbbmegy, akkor számolhat politikai nehézségekkel, amelyeket például az elkerülhetetlen munkanélküliség vet majd fel.³⁴ Kovács Imre 1966. októberi írásában a Kádár-rendszert az „ahogy lehet kommunista változatának” nevezte, hozzátéve, hogy „a liberalizálódás túljutott delelőjén, a rendszer óvatos visszakozásban van.” Lezárulóban van egy másik történelmi folyamat is a térségben: a „deszatelizálódás”.³⁵ Még a reform bevezetését követő első értékelés is a reform veszélyeit (munkanélküliség, infláció, a vezetők alkalmatlansága, a munkások kiszolgáltatottsága) húzta alá.

Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy reform mégiscsak jelentős változásokat, közte pozitívakat is, hozott a magyar társadalom életébe. A polgárosodás új hulláma, a fogyasztói társadalom első szerény jeleinek megjelenése már a hatvanas évek elején felhorgasztotta a magyar szellemi élet hagyományos nagy ellentéteit. 1968 márciusában Kovács Imre, kapcsolódva a nemzet fogalma körül otthon fellángoló nyilvános vitákhoz, s feltehetően a népi írócsoport belső köreiből szóló információkhoz, nagyívű fejtegetésben szögezte le: a

³² Váradi József: Gazdasági reform Magyarországon. IU 1966. aug. 1.

³³ Számvetés a tizedik évfordulón. IU 1966. okt. 23.

³⁴ T. N.: A kör négyesítés. A magyarországi gazdasági reform problémái. IU 1967. ápr. 15.

³⁵ Kovács Imre: A második évforduló: Kádár mérlege. IU 1966. okt. 23.

magyar társadalom a nyugati fogyasztói társadalommá való átalakulás küszöbére érkezett. A rendszer, amelynek keretében ez történik, megszüntette a szó hagyományos értelmében vett nemzetet (itt valószínűleg a tradicionális agrártársadalom felbomlására célzott), s jóvátehetetlenül roncsolta moralitását. Más lehetőség azonban nincs, mint a változások fő irányát tudomásul venni, s ehhez szabni az emigráció politikai programját.³⁶

Jellemző, hogy az utóbbi „felhívásra” lényegileg nem érkezett válasz. Kovács Imre rezignált megállapítása, amely szerint „...abban az értelemben, ahogyan mi vesszük, 1945-ben a magyarság megszűnt nemzet lenni... ami a magyarnak maradt, az nem más, nem több, mint a polgári élet kényelme és biztonsága” – csupán Nagy Kázmért készítette vitázó hozzászólásra. Szerinte a polgári jólét felé való törekvés maga is a nemzetté válás egy fontos része.³⁷

Paradox módon a gazdasági reformokat politikaiakkal kombináló prágai tavasz bukása értékelte „fel” igazán a magyar reformot. Még akkor is, ha a csehszlovákiai invázióban való magyar részvétel – amit az *Irodalmi Újság* előre jelzett, hozzátéve: az nem a magyar nép, hanem a pártvezetés bűne lesz – nagy megdöbbenést keltett. Az általános visszarendeződés és megmerevedés régiójában azonban mégiscsak Magyarország tűnt az egyetlen olyan országnak, amely bizonyos eltérést mutatott. Post festa, de mégis szó esett a hazai '68-as nemzedékről, amely hitt a kommunizmus „humanizálásának” lehetőségében, amelynek nem volt '56-os tapasztalata, de amelynek reményeire az 1968-as invázió jóvátehetetlen csapást mért. Az invázió budapesti visszhangjával kapcsolatosan az *Irodalmi Újság* hasábjain is megjelent a korčulai tiltakozás híre, amely egy gyökeseesen új jelenség, a hazai politikai ellenzék megszületését előlegezte.

Kende Péter 1972-ben a magyar reformot már a szovjet típusú gazdaság történetében – Jugoszlávia kivételével – a legradikálisabb kísérletnek nevezte. Ez volt az első példa arra, hogy piaci elemeket építsenek a központi irányítású gazdaságba, méghozzá nem kényszerből jött, mint például a NEP esetében, hanem tudatos döntés eredményeként. Kende dicsérte a magyar vezetés elszántságát és egyben óvatosságát: a reform főbizottsága olyan jól csomagolta piacos programját marxista nyelvezetbe, hogy az oroszok máig nem vádolták Budapestet revizionizmussal. Az eredmények szembetűnők. Magyarország, 1949 óta először, elkezdett felzárkózni Európához egy sor területen, például az életszínvonal és életforma terén.³⁸ A demokratikus emigráció tudomásom szerint utolsó programszerű politikai platformja, az 1973-as „Szociáldemokrata alternatíva” – eltérően a nyugati szociáldemokrata pártok ekkori álláspontjától – az 1956-os politikai alapot fogalmazta újra, egy öngazgató szocialista társadalom és gazdaság vízióját, észrevehetően építve más kelet-európai, főleg jugoszláv tapasztalatok mellett a '68-as reformra.³⁹ A gazdasági program alapvonalai megjelentek az *Irodalmi Újság* hasábjain is, de a korábbiakhoz hasonló vitát, visszhangot nem keltettek.⁴⁰

Nem véletlenül. Egyrészt az 1972–74-es konzervatív fordulatot követően Magyarországon is beakonyult a reform ügyének. Ez a tény ismét csak véget vetett a nyugati

³⁶ Kovács Imre: Mi a nemzet? Mi a magyar? IU 1968. márc. 15.

³⁷ Nagy Kázmér: Epoch és eposz. IU 1968. ápr. 1/15.

³⁸ Kende Péter: A magyar gazdasági reform. IU 1972. márc. 15/ápr. 15.

³⁹ Szociáldemokrata alternatíva 1973-ból. Múltunk, 1992.

⁴⁰ Kende Péter: Egy gazdasági alternatíva körvonalai. IU, 1973. aug./dec.

emigráció körében a – korábbiakkal ellentétben ezúttal későn feléledt – reményeknek. Másrészt maga az *Irodalmi Újság*, 1972-től évente hatszor, később csupán négyszer megjelenvén, részben elvesztette a hazai helyzetre való rugalmas reagálás lehetőségét. Végül a hetvenes évek közepétől a programban, összefüggő politikai platformban való gondolkodás az emigráció körében természetes módon vesztett jelentőségéből. A hazai demokratikus ellenzék kialakulását az évtized második felében az *Irodalmi Újság* az első pillanattól kezdve jelentőségének megfelelően üdvözölte, és teret biztosított számára. A szabad és nyilvános politikai gondolkodás színtere ezzel visszakerült Budapestre, s új fejezet kezdődött az *Irodalmi Újság* történetében, pontosabban: politikai történetében is.

ADALÉKOK AZ '56-OS EMIGRÁCIÓ TÖRTÉNETÉHEZ

(A bécsi „Magyar Forradalmi Tanács”)

BEVEZETÉS

E tanulmány főszereplői azok az 1956-os menekültek (többnyire volt forradalmi bizottsági tagok, vagy fegyveres felkelők), akik a „szabad földre” érkezve, ahelyett hogy új, békés életfeltételeik kialakításához kezdtek volna, rögvest harcot indítottak a Kádár-rendszer ellen. Erőfeszítéseikkel csak egyik célkitűzésüket, a nyugati közvélemény egy részének tájékoztatását tudták megvalósítani, az otthoni viszonyokon természetesen nem változtathattak. Sőt vakmerő kockázatvállalásuk személyes tragédiákat idézett elő.

A bécsi „Magyar Forradalmi Tanács” egyike volt az osztrák fővárosban tevékenykedő antikommunista csoportosulásoknak. Megalakulása, története egyelőre nemigen ismert, források tekintetében pedig szűkösen állunk. Erről a témáról a legtöbb adat „Renner Péter és társai” peranyagában található.¹ A bűnvádi eljárás három vádlottja (az I., II., III. rendű Renner Péter, Sörös Imre, Czajlik Péter) tagja volt a bécsi „Tanácsnak” (illetve kapcsolatban állt vele), s az ő vallomásukból kell, amennyire lehet, rekonstruálni a szervezkedés történetét. A többi 10 vádlott – aki nem hagyta el Magyarországot – nem sokat tudott a „Forradalmi Tanács” működéséről. E levéltári forrásokat kiegészítik, illetve megerősítik Czajlik Péter visszaemlékezései.² Fontos adatokat tartalmaz Oltványi László kötete³ is, bár hozzá kell tenni, hogy a könyvben számos tévedés van, ami a történezt fokozott óvatosságra kötelezi. A szerző, aki a forradalom idején a XX. kerület nemzetőrparancsnoka volt, egy ideig szintén részt vett a bécsi magyarok mozgalmában, majd több társával Genovában – a Bécsben maradtaktól teljesen függetlenül – folytatta a szervező munkát. Felhasználtam Szabó Miklós volt magyar hírszerző kötetét is.⁴ s módomban állt vele 1994 májusában személyesen is beszélgetni emlékeiről.

Rennerék 1957. februári letartóztatása utáni eseményekről a periratokból természetesen nem tudhatunk meg semmit. Más forrásunk nem lévén a „Tanács” további sorsáról szintén semmit nem tudunk. A volt résztvevők lehetőleg elkerülik ezt a tárgykört. Közülük Pongrátz Gergely és Jankovich István (Zürich) többször nyilatkozott, vagy írt élettörténetéről, de a bécsi mozgalmat nem említi, viszont 1994 februárjában kérésre Pongrátz Gergely elmondta emlékeit emigrációjának első hónapjairól.

¹ Hadtörténelmi Levéltárban (továbbiakban: HL) és a Belügyminisztérium Történeti Irattárában (továbbiakban: BMTI).

² Oral History Archivum (a továbbiakban: OHA). 519. sz. 1994. Készítette: a szerző. [Itt szeretném kifejezni köszönetemet Czajlik Péternek, szóbeli közléseiért.]

³ *Harcok Dél-Budapesten*, 1956. Washington–New York–München, 1981.

⁴ *Csendes háború*. Bp., Zrínyi, 1984.

A BÉCSI „FORRADALMI TANÁCS” MEGALAKULÁSA

A „Tanács” megalakítói – akik a forradalom idején harcostársak voltak – 1956. november 13-án, kalandos körülmények között menekültek el Magyarországról. Közöttük volt Várfalvi Lajos, a XX. kerületi Forradalmi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke, Oltványi László a XX. kerületi nemzetőrség főparancsnoka, Buri István és Értékes József, a csepeli felkelők vezetői, Széchenyi Pál, a dél-budapesti felkelők ifjúsági vezetője, helyettesével, Kerekes Gyulával. Velük volt még két felkelő és két honvéd.⁵

A határátlépés után csatlakozott hozzájuk dr. Jenőfi Nándor, aki szintén azokban a napokban hagyta el Magyarországot. A csoport hamarosan a klosterneuburgi lágerbe (egykori K. u. K.-laktanya) került. Táborvezetőjüknek a visszaemlékezések szerint Jenőfit választották, mivel jól beszélt németül. Úgy határoztak, hogy nem keresik az egyéni boldogulás lehetőségeit, hanem folytatják a harcot a forradalom vívmányainak megmentéséért. Közösen összeállítottak egy memorandumot az ENSZ-tagállamok kormányfői, illetve államfői számára. Ebben összefoglalták a forradalom kitörésének okait és körülményeit, ismertették a felkelés történetét, a Szovjetunió hitszegő támadását, a bábkormány felállítását és a magyar veszteségeket. Nem hallgatták el, hogy csalódtak az ENSZ-ben, mert az tétlenségével nem teljesítette kötelességét. Végül arra kérték a tagállamok vezető politikusait, hogy ismertessék el az ENSZ-szel Magyarország semlegességét, és ennek biztosítására vezényeljenek ENSZ-erőket az országba, a Szovjetuniót pedig nyilvánítsák agresszornak. Javasolták, hogy az ENSZ hallgassa meg a magyar nép küldötseit.⁶ Az emlékiratot végső formájában Várfalvi Lajos fogalmazta, ő maga, Oltványi, valamint Buri írta alá, és a lefordított példányokat november 17. és december 12. között juttatták el a bécsi követségeknek.⁷

Mivel a szervezkedés a láger viszonyai között körülményessé vált, november végén, december elején a csoport Bécsbe költözött. Itt néhány napig egy papi intézet vendégszeretétét élvezték, majd december 8-tól hosszabb időre a Solderer Panzióban rendezkedtek be (I. ker. Heinrichgasse 2.), és itt alakították meg a „Magyar Forradalmi Tanácsot”.⁸

A „MAGYAR FORRADALMI TANÁCS” KIBŐVÜLÉSE

A Solderer Panzió lett az emigránsok egyik találkozóhelye. A Várfalvi vezette „dél-budapestiek” mozgalmához itt csatlakozott dr. Jankovich István (mérnök adjunktus, a Műegye-

⁵ A két katonának nem ismerjük a nevét. Oltványi emlékezete szerint a felkelőket Bartók Jánosnak, illetve Bali Sándornak hívták. Ez utóbbi valószínűleg tévedés, ilyen néven csak a Központi Munkástanács egyik vezetőjét ismerjük. (Oltványi, i. m. 154–166. o.)

⁶ A memorandum teljes szövegét lásd Oltványi i. m. 173–176. o.

⁷ A fordítások angol, francia, német, olasz és spanyol nyelven készültek. Az angol, az argentin, az ausztrál, a belga, a dán, a dél-afrikai, a francia, a holland, a kanadai, a kubai, a norvég, a nyugatnémet, az olasz, a San Marinó-i, az USA-beli, a svéd, az uruguayi, a vatikáni és a venezuelai követségeknek adták át a memorandumot. (Oltványi: i. m. 168–169. o.) A dokumentumot mindenütt érdeklődéssel fogadták. A kubaik támogatást is ígértek – BMTI Sörös önvallomása 1957. V. 31.

⁸ Ezt a megjelölést Oltványi a könyvében nem használja.

tem, akkor: az Építési és Közlekedési Egyetemen), dr. Szentkuthy⁹ József (a periratok szerint közgazdász, egyetemi tanár), dr. Viczián László és Marthold¹⁰ István, egyes források szerint Legáth Tibor is, aki sebesülten érkezett,¹¹ és még sok csepeli, ferencvárosi és Corvin közti felkelő. E legutóbbiak közül Pongrátz Gergely parancsnok, és Renner Péter rajparancsnok neve ismert.

Renner november 26-án menekült Ausztriába, és december elején a bécsi kivándorlási hivatalban véletlenül találkozott Pongrátzcal (Renner Angliába, az édesanyjához készült,¹² Pongrátz pedig rokonságával az Egyesült Államokba), akiről azt hitte, hogy meghalt a november 6-i Víg utcai harcokban. Megörültek egymásnak, és elhatározták, hogy felkeresik a klosterneuburgi táborban volt harcostársaikat. Onnan a Solderer Panzióba vezetett az útjuk, ahol a volt dél-budapesti felkelők boldogan üdvözölték a Corvin köziek legendás parancsnokát. (Előzőleg nem találkoztak vele.) Várfalvi ismertette Pongrátzcal a mozgalom céljait, és igyekezett ezeknek megnyerni őt is. Ezután a két volt corvinista tanakodni kezdett, hogy érdemes-e csatlakozni a mozgalomhoz. Renner a döntést Pongráztól várta, de ő még nem foglalt határozottan állást. Az volt a véleménye, hogy ha Várfalviék célkitűzései komolyak, mindkettőjüknek támogatniuk kell a Tanácsot. Két nap múlva Pongrátz tájékoztatta Rennert, hogy bár hozzátartozói (köztükk testvérei, a szintén excorvinista Pongrátz Ödön és Kristóf) már Amerika felé tartanak, ő részt kíván venni a mozgalomban. Renner, aki Pongrátzban még mindig a corvinista parancsnokot tisztelte, egyelőre szintén lemondott a nyugalmat ígérő londoni kivándorlásról.¹³

A későbbiekben dr. Lehoczky Judit (a corvinisták kezelőorvosa) és férje, dr. Lehoczky Attila (aki ismert Corvin közti felkelő, parlamenti volt) szintén a Solderer Panzióban csatlakozott a mozgalomhoz.

⁹ Nevét a forrásokban különbözően rögzítették: Szentkuthy, Szentkúti, Szentkúti.

¹⁰ Lehetséges, hogy Marhold.

¹¹ Oltványi azt írja, hogy dr. Kiss Sándor (a Magyar Parasztszövetség volt igazgatója), dr. Horváth János (volt kispárti képviselő), dr. Ispánki Béla (Mindszenty egyik volt titkára), dr. Végvári Vazul (a várbeli harcok egyik volt vezetője) szintén hozzájuk csatlakozott. (Oltványi i. m. 169–170. o.) Valószínűbb, hogy velük legfeljebb felszínes kapcsolatot alakítottak ki. Kiss Sándorék tőlük függetlenül tevékenykedtek, rájuk senki más nem emlékszik a Solderer Panzió akkori lakói közül. Ugyanakkor Borbándi Gyula csak őket (Kisst és Horváthot) említi meg, mint a bécsi Magyar Forradalmi Bizottmány tagjait (Borbándi: *A magyar emigráció életrajza*. Bp., Európa Kiadó, 1989. I. kötet, 420. o.). Nyilvánvaló, hogy Bécsben Várfalviékon kívül számos antikadárista szerveződés létezett. – A „Renner Péter és társai” peranyagban a fentiek közül csak dr. Jenőfi, dr. Jankovich, Szentkuthy, Viczián neve szerepel. Marthold Istvánt Oltványi nem említi, pedig ismerte. A bírósági ítélet rögzíti, hogy Jenőfi, Értékes, Szentkuthy, Viczián és Legáth a forradalom alatt szabadult ki a börtönből. Vicziánt 1948. december 15-én ítélték el a „Balázs Aurél és társainak hűtlenségi perében”. (Fehérvári István: *Börtönvilág Magyarországon 1945–1956*. Bp., Magyar Politikai Foglyok kiadása, 1990, 63–64. o.) Oltványit 1953. március 19-én tartóztatták le, és igaztás, lázítás vádjával 5 év 2 hónapos börtönbüntetésre ítélték, de 1954-ben szabadult (Fehérvári István: *Szovjetvilág Magyarországon 1945–56*. Nemzetőr kiadás, München–Santa Fe, 1984, 116. o.)

¹² A brnói születésű, zsidó származású Renner édesanyjának családtagjait a náciak megölték. A család a háború utáni lakosságcsere során vált szét. Így került az apa a fiával Magyarországra, az anya Angliába.

¹³ HL 076/57 Renner Péter és társai tárgyalási jegyzőkönyv (a későbbiekben: tárgy.) 1957. X. 14.

Ugyanitt került kapcsolatba a társasággal Sörös Imre is,¹⁴ aki egyébként Várfalvit és Legáthot még régebről ismerte.¹⁵

A szervezkedésbe folyamatosan bekapcsolódhattak a légerekben felkutatott, vagy az onnan őket megkereső személyek is. Nehézséget jelentett, hogy a magyarok sok helyen szét voltak szóródva a táborokban. (Legtöbbször Oltványi és Buri voltak toborzó úton.) A 16-17 éves Czajlik Péter is így került a Panzióba.¹⁶ Ő a forradalom alatt Szabó János Széna téri csoportjához tartozott. (Társai egyetemistának vélték, s ő nem igyekezett elosztatni ezt a tévhitet.)

Ebben az időben a „Forradalmi Tanács” már harci tervek előkészítésével is foglalkozott. Szerteágazó kapcsolataik, tárgyalásaik eredményeképpen fegyvereket (hangtompítós pisztolyokat, páncéllöklöket, golyószórókat) vártak (egyelőre ismeretlen helyről), és egyes források szerint arról is szó volt, hogy fegyvereseiket Nyugat-Németországban és Szicíliában fogják kiképezni.¹⁷

MAGYARORSZÁGI UTAK

A „Forradalmi Tanács” tagjai számára mindinkább elviselhetetlenné vált családjuk távolléte. Ennek az áldatlan helyzetnek a megszüntetésére december első hetében került sor.

November 28-án¹⁸ vagy december 8-án.¹⁹ Bartók János (volt dél-budapesti felkelő) valószínűleg azért tért vissza Magyarországra, hogy a menyasszonyát kivigye magával (de az sem kizárt, hogy az amnesztiafelhívás miatt döntött így). A magyar hatóságok azonban letartóztatták, és statáriális tárgyaláson ugyanazon a napon, 1957. február 12-én, halálra ítélték és kivégezték.²⁰

Teljes sikerrel járt viszont a december 1–8. között végrehajtott akció. Széchenyi Pál, Kerekes Gyula és Sörös Imre 14-17 személyt (pesterzsébeti lakosokat) szöktetett át Auszt-

¹⁴ Kerekes Gyula révén, akivel már novemberben Klosterneuburgban találkoztak.

¹⁵ Csomokon politikai foglyokként együtt raboskodtak. Sörös 1952-ben, sikeresen átmenekült a jugoszláv határon, de a határőrök átadták a magyar hatóságoknak. Perében kémkedésért és hűtlenségért halálra ítélték, majd 130 napi siralomházi tengődés után életfogytiglan tartó szabadságvesztésre enyhítették büntetését, és 1956 júliusában szabadult. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni az 1957. III. 25. keltezésű rendőri jelentést, amely szerint Sörös lehet, hogy kémkedett, vagy más rendszerellenes tevékenységet folytatott, csak hogy 1953-ban „a túlzásba vitt törvényesség miatt nem engedték hatósági őrizetbevételét...” BMTI V-141853/1. A periratok szerint távol tartotta magát a forradalmi eseményektől, de egy ízben szállított élelmet a felkelőknek.

¹⁶ Értékes József hívására. Már előzőleg a klosterneuburgi táborból ismerte Várfalviékat.

¹⁷ Sörös, jkv. 1957. V. 10., Szabó Miklós: *Csendes háború*, Bp., Zrínyi, 1984. 308. o.

¹⁸ B. V. 2082/57

¹⁹ Oltványi i. m. 170. o.

²⁰ Oltványi úgy tudja, hogy Bartók felkelő társával (lásd 5. jegyzetet) tért vissza, aki osztozott a sorsában. Bartók periratai szerint egyedül jött Magyarországra (FB, 2082/57).

riába.²¹ Az egyik forrás szerint Legáth Tibor is (aki a forradalom alatt valószínűleg a Várfalvi–Oltványi-csoporthoz tartozott) ekkor került a határ túlsó oldalára.²²

E bátor tett előkészítésében és lebonyolításában Söröse volt a főszerep, s mint a kimenekített személyek neveiből is kiderül, ő nem volt érdekelt az akció megindításában. Sörösről egyesek úgy vélik, hogy nem elvi alapon vállalt feladatokat, hanem valamilyen ellenzolgáltatásért (ezúttal továbbtanulásának támogatásáért).

Miután Pongráz Gergely is megismerkedett Sörössel, arra kérte őt, hogy az ő hozzátartozóit is segítse a „szabad földre” juttatni. Sörös újabb magyarországi útjára egyedül készült, és a fenti megbízáson kívül több nevet, címet is megszerzett,²³ s olyan személyek átszöktetését is vállalta, akik ezért anyagi juttatásokat nyújtanak.

A második átszöktetési akciót december 16–21. között hajtotta végre.²⁴

A harmadik „embercsempésző” útra december 28.–január 6. között került sor Czájlik Péterrel együtt. (Czájlik szerint volt szó arról is, hogy Pongráz Gergely velük tart, de ő végül visszakozott.) Kb. 20 főt hoztak át Ausztriába.²⁵ Czájlik szerette volna kimenekíteni volt Széna téri bajtársait is, azonban nem találta meg őket.²⁶ Oltványi szerint még később is sor került ezekhez hasonló akcióra.²⁷

AZ OLASZORSZÁGI ÁTTELEPÜLÉS

A „Forradalmi Tanács” további kibontakozásának részleteit a rendelkezésünkre álló források szűkössége és ellentmondásossága miatt nehéz tisztázni. Annyi bizonyos, hogy szer-

²¹ Várfalvi Lajosné három kiskorú fiával, Széchenyi Pálnét két kislányával, Oltványi Lászlónét, Értékes Józsefnét, Buri Istvánét, Kerekes Gyula menyasszonyát, valamint hozzátartozóit: Kerekes Klárát és Lászlót, Legáth Tibor „Csöpi” becenevű menyasszonyát.

²² Oltványi i. m. 170. o. – HL 076/57 és BMTI V–141853/1 (a továbbiakban: HL BMTI) Sörös Imre kihallgatási jegyzőkönyve (a továbbiakban: jkv.) 1957. V. 2.

²³ Egy bizonyos Freimuth Antal nevű személy révén, aki tapasztalt embercsempésző hírében állt (Sörös, jkv. 1957. V. 2., OHA, Czájlik Péter személyes közlése, 1994.)

²⁴ Ennek eredményeképpen Ausztriába érkezett a legidősebb Pongráz fivér, Ernő, feleségével és két gyermekével, a szintén corvinista Vizi Zsuzsa (akit több visszaemlékező Pongráz Gergely menyasszonyaként emleget), és még kb. 7–10 fő. Balogh Mária (Vizi Zsuzsa barátnője), Várnagy Adrienne, Rajcsányi János Miklós, Sajnovics Györgyné, egy Zsigmond keresztnévű zenész, és talán még 1–2 személy. Pongráz Gergely Sörös vallomása szerint 3–4000 schillinget adott Sörösnek több részletben. (Renner, tárgy. 1957. X. 15.) Pongráz Gergely viszont úgy emlékszik, hogy megbeszélésüknek nem volt anyagi vonatkozása. (Pongráz Gergely személyes közlése, 1994.)

²⁵ A címek nagy részét ismét Freimuth Antaltól szerezte, a személyek átjuttatását ezúttal is pénzért vállalta. (Ekkor Rajcsányi János és felesége, annak Márta nevű testvére, Hidegkuti János feleségével és kislányával, Balogh János, a Pongráz testvérek sógora és annak barátnője és mások hagyták el Magyarországot.) (Sörös, jkv. 1957. V. 2., önvall. V. 28.)

²⁶ OHA, 591. sz. Czájlik Péter életútja, készítette Eörsi László, 1994, 185. o.

²⁷ 1957. február első hetében Genovából Értékes József és Lehoczky Attila indult Budapestre, kisgyermekük kimentésére. (Oltványi i. m. 178–179. o.)

vezkedésük immár közismertté vált, és az osztrák hatóságok nem nézték szívesen működésüket, mivel Ausztria semlegességét sértő politikai tevékenységnek minősítették.²⁸

A Solderer Panzió lakóira is hatással lehetett Richard Nixon amerikai alelnök bécsi látogatása. Nyilatkozataiból az addig túlzott reményeket tápláló emigránsok előtt világossá vált, hogy a nyugati hatalmak részéről nem számíthatnak fegyveres támogatásra, legfeljebb néhány kedvezményre, így a beutazási kvóta emelésére. Ezt követően radikálisan csökkent a Kádár-rendszer ellen szervezkedők száma (miközben a befogadó nyugati államokba utazóké nőtt), mivel egyre többen úgy látták, hogy nincs értelme a további küzdelemnek.²⁹

A „Tanács” alapító, „dél-budapesti” tagjai elfogadták az olasz követség meghívását, és elhatározták, hogy a szervezet működtetését Itáliában folytatják. A vendéglátók biztosították az utazást, 22 fő részére helyet és ellátást, Várfalvi pedig megoldotta az áttelepülés részletkérdéseit. December 15-én a „dél-budapestiek”, s velük az excorvinista Pongrátz³⁰ és Lehoczkyék, valamint Sörös menyasszonya elutaztak Genovába. (Sörös Bécsben maradt, hogy a Magyarországról menekülni kívánó személyeknek segítséget nyújtson. Ebben az időben történt Pongrátz Ernőék átszöktetése is.)

A periratok szerint Várfalviék Jenőfi Nándorra és Viczián Lászlóra bízták Ausztriában maradt társaik irányítását, ám ezt a szerepet Szentkuthy József és Jankovich István vette át. (Erről Oltványi nem tesz említést. Csak az ő írását ismerve, úgy vélhetnénk, mintha az egész bécsi szervezet átköltözött volna Olaszországba, és/vagy az ő távozásukkal egyszerűen megszűnt volna a bécsi mozgalom. Szentkuthy és Jankovich feltehetően már azelőtt is szervezkedett a Kádár-rendszer ellen, mielőtt a „dél-budapestiekhez” csatlakozott.) A konspirációt most már az osztrák hatóságok miatt is komolyabban kellett venni. Pongrátz Gergely és Renner között megmaradt a bajtársi-baráti viszony. Ebben a kapcsolatban Renner továbbra sem törekedett egyenrangúságra, volt parancsnokát még mindig vezetőjének tartotta. Az volt közöttük a megállapodás, hogy Pongrátz csak ideiglenesen lesz Olaszországban (valóban, ő a későbbiekben sem szakadt el a bécsiektől), míg Renner Ausztriában továbbra is felkutatja azokat a magyarokat (főleg volt corvinista bajtársaikat), akikre a konspirációban számítani lehet. (Renner kapcsolatba is került tíz volt Corvin közí harcossal, ám bevetésükre soha nem került sor.) Pongrátz Genovából több levelet is küldött, amelyekben mindig visszatért arra a kérésére, hogy Renner ne utazzon el Angliába, hanem várja meg őt, mert vissza fog térni Bécsbe.

A BÉCSI „MAGYAR FORRADALMI TANÁCS” ÉS AZ ANGOL HÍRSZERZÉS

Oltványi leírása szerint elköltözésükben az is közrejátszott, hogy Bécsben egy másik csoport is feltűnt közelükben, amelyeknek célkitűzése lényegesen különbözött az övékétől, és néhány társukat már el is csábította tőlük.³¹ A volt nemzetőrparancsnok itt minden

²⁸ Oltványi azt írja, hogy egy osztrák rendőr ezredes le akarta őt tartóztatni, s csak egyórás beszélgetés után állt el szándékától. I. m. 170. o.

²⁹ Czajlik, OHA 182. o.

³⁰ Egyesek szerint ő december 20-a körül ment a többiek után.

³¹ Oltványi i. m. 171. o.

bizonytal olyan illegális tevékenységre utal, amely igénybe veszi külföldi hírszerző szervezetek közreműködését.³² A Bécsben maradtak viszont egyöntetűen úgy tudják, hogy Várfalvi Lajos csoportja tartott kapcsolatot különböző „gyanús” szervezetekkel, így kém-szervezetekkel is.³³ Sőt az onnan származó állítólagos nagy összegeket,³⁴ szerintük Várfalvi (vagy Várfalviék) nagyrészt saját szükséglete kielégítésére fordította.³⁵ (Elképzelhető, hogy az olaszországi áttelepülésben is az angol hírszerzésnek volt döntő része.) Ezért a bécsi mozgalmat folytató Szentkuthyék Várfalvit szélhámosnak tartották (társairól nem tettek említést), bár a peranyagban arra is vannak utalások, hogy valamiféle együttműködés megmaradt Várfalvi és Szentkuthy között.³⁶ (Oltványi sem a kétes pénzügyletekről, sem a hírszerzőkről nem tudósít.) A rendelkezésünkre álló források alapján nem lehet pontosan megállapítani, hogy a széthúzásnak valóban ez volt-e az oka, vagy csak tipikus emigráns-szindrómáról volt szó. Minden jel arra mutat, hogy a mozgalom jó néhány tagja kapcsolatba került a bécsi angol hírszerzőkkel.

A „Forradalmi Tanács” egyes tagjait a magyarul jól beszélő Leslie Silly, a bécsi angol konzulátus egyik munkatársa kereste fel. Sörös vallomása szerint, először december 23-án Szentkuthy lakásán tárgyalt vele (Viczián László és Renner jelenlétében). Ekkor Silly kijelentette, hogy Olaszországban járt Várfalviéknál, akik Sörös ügyességét felettébb méltatták. Ettől kezdődően többször is felkereste őt azzal a megbízással, hogy szervezzen Magyarországon egy kémhálózatot, és ezért kellő anyagi juttatást is ígért és előleget adott azonnal. Lehetséges, hogy Sörös egy ideig elhárította az ajánlatot azzal az indokkal, hogy ő csak személyszóktetéssel foglalkozik.

Viczián (álneve: Barátság László) és egy Tóth Aladár nevű emigráns (álneve: Tatai László) valószínűleg már régebben az angol hírszerzés szolgálatában állt (egyes források szerint már a háború óta), és Marthold István is kapcsolatba került velük. Czajlikot szintén megkeresték.³⁷ Könnyebben érthető ez a közeledés, ha meggondoljuk, hogy amikor a Várfalvi–Oltványi-társaság megindította a mozgalmat, szüksége volt anyagi támogatásra, tanácsokra. Úgy látszik, hogy az angol hírszerzéssel ígérkezett hasznosnak az együttműködés.

Bár kapcsolatok, átfedések megvoltak a „Tanács” és Sillyék között is, a Szentkuthy–Jankovich-vezetés elkerülendőnek, kétes eszköznek tartotta az ilyen lehetőségek felhasználását. Renner Péter pedig öntudatos szabadságharcosként hazafiatlannak, sőt árulásnak minősítette az efféle kapcsolatokat, mivel úgy érezte, hogy idegen érdekeket szolgálnak. A fiatal Czajlikot igyekezett is rábeszélni, hogy fejezze be a hírszerzőkkel folytatott tárgyalásait és csatlakozzon a forradalmárokhöz. (Pongrátz emlékezete szerint, Silly őt is be akarta szervezni, de a Corvin volt parancsnoka elutasította az ajánlatát.³⁸ Persze Szentkuthy, Jankovich, Pongrátz és Renner már nem az alakuló, hanem a működésben lévő szervezethez csatlakozott, tehát úgy érezhette, hogy már nem kell külső segítség.

³² Rennert, Söröst és Czajlikot említi meg név szerint az elpártoltak közül, éppen azt a három személyt, aki később perbe került.

³³ Sörös, jkv. 1957. V. 10. – Renner önvall., 1957. III. 12., tárgy. X. 14.

³⁴ A Mautner-cég számláján érkeztek a „Forradalmi Tanácsnak”.

³⁵ Renner, jkv. 1957. II. 25. – Sörös, jkv. 1957. V. 10.

³⁶ Sörös, jkv. 1957. IV. 29.

³⁷ Sörös, jkv. 1957. V. 2., 10. Czajlik, OHA.

³⁸ Pongrátz Gergely személyes közlése, 1994.

A STRASBOURGI KONFERENCIA

A bécsi mozgalom számára fontos eseményt jelentett a számos magyar szervezet és politikai párt részvételével, Kéthly Anna és Király Béla elnökletével tartott 1957. január 5–8. közötti strasbourgi értekezlet. Célja az volt, hogy kifejezésre juttassa a magyarság függetlenségre és szabadságra irányuló törekvését. Felhívták a nyugati hatalmak figyelmét arra a kötelezettségükre, hogy szerezzenek érvényt az ENSZ határozatának: sürgessék a szovjetek magyarországi távozását, és tagadják meg az együttműködést a Kádár-rendszerrel. Megalakították a Magyar Forradalmi Tanácsot,³⁹ amelynek elnöke Kéthly Anna, alelnöke Király Béla és Kővágó József lett.

A Tanács a gyakorlati munka irányítására létrehozta Raksányi Árpád elnökletével a politikai, Jónás Pál elnökletével a tájékoztatási és kulturális, Szabó Miklós elnökletével a gazdasági és a menekültügyi bizottságot is.

Az 1956-os forradalom fegyveres csoportjaiból hetven személy kapott meghívást. A bécsiek képviselőiben Jankovich István és Jenőfi Nándor utazott Strasbourgba. (Jenőfi a Kereszténydemokrata Párt delegáltja volt.) A Genovában levő Várfalviékat azonban nem értesítették az értekezlet összehívásáról, amit ők nagyon sérelmeztek.⁴⁰

Jankovich beszámolt Király Bélának a bécsi mozgalomról, és ismertette annak célkitűzéseit. A „Renner-per” vádlottai szerint Király a hallottakkal egyetértett, és támogatásáról biztosította a bécsieket. E megbeszélésnek – amelynek részleteiről nincs adatunk – nagy jelentősége lett később, mivel ettől kezdődően Szentkuthyék maguk mögött érezték a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács pártfogását is. Nem tudjuk, hogy Jankovich beavatta-e Királyt a bécsi „Tanács” fegyveres terveibe. Ezekhez a tapasztalt katona aligha járult volna hozzá.⁴¹

A konferencia végén Jankovich felkereste Szabó Miklóst is, az emigráns Kisgazdapárt titkárát, a gazdasági és menekültügyi bizottság elnökét,⁴² hogy elnyerje támogatását a bécsi mozgalom számára. Elmondta terveiket és egy borítékban átnyújtotta neki munkatársai címét, telefonszámát. Nem is sejtette, hogy ezzel a tragédia magvát vetette el: a „minden gyanú felett álló” Szabó a magyar hírszerzés embere volt.⁴³

³⁹ Megkülönböztetésül a New York-i Magyar Nemzeti Bizottmánytól, amelyet Strasbourgban Pfeiffer Zoltán, Nagy Ferenc és Auer Pál képviselt. (Lásd fentebb 14. oldal)

⁴⁰ Oltványi i. m. 178. o. Lehetséges, hogy a konferencia előkészítésében nagy szerepet vállaló Kiss Sándortól kapták Jankovichék a meghívást, ugyanis Kiss már régóta Bécsben dolgozott, és feltehetően kapcsolatban állt a bécsi „Forradalmi Tanáccsal”.

⁴¹ Király Béla személyes közlése szerint Jankovich nem osztotta meg vele a konspirációs terveket. A nemzetőrség egykori parancsnoka egyébként – akit az emigrációban mindössze egy ízben kerestek fel ilyen elgondolással –, a forradalom leverése után a leghatározottabban ellenezett bármiféle magyarországi szervezkedést vagy fegyveres akciót.

⁴² Szabó könyvében (*Foglalkozásuk: emigráns*, Bp., Kosuth, 1958, 162. o.) azt írta, hogy többek ajánlatára ő küldte Jankovichnak a meghívót a strasbourgi értekezletre.

⁴³ Szabó ma azzal mentegeti magát, hogy annak idején azért vállalta ezt a munkát, hogy megakadályozzon újabb tragédiákat: az emigránsszervezetek Kádár-ellenes felelőtlen tervei és akciói Magyarországon újabb vérontáshoz vezethettek volna, amelynek elsősorban a kiszolgáltatott kisemberek (mind az otthon maradtak, mind a menekültek köréből) lettek volna a fő áldozatai. Egyébként is helytelenítette az emigránsszervezetek tevékenységét, egymással folytatott káros rivalizálását.

ÚJ REMÉNYEK

A konferencia után a bécsi mozgalom irányítói és tagjai kijelentették, hogy szervezetük a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács része, és vezetőjüknek ettől kezdve az ottani elnökséget, de mindenekelőtt Király Bélát tekintették. Úgy vélték, hogy az új körülmények lényegesen kedvezőbb feltételeket nyújtanak céljuk eléréséhez. Most már a mozgalom magyarországi kiszélesítésén kezdtek dolgozni. Elkészítették a szervezet célkitűzéseit és „elvi nyilatkozatát”.

Erről Renner a bíróságon így vallott:

„A mi szervezetünk a Magyarországon tartózkodó illegális szabadságharcos egységek szabad földön élő delegációja. Célunk a jelenleg is küzdő illegális szabadságharcos erőknél mindennemű segítséget megszerezni és megadni. Szervezetünk a szovjet által törvénytelenül elhurcolt Nagy Imre-kormányt tekinti Magyarország törvényes kormányának, és ezen kormány visszaállításáért küzd. A szervezet vezetősége ideiglenes, ameddig a Magyarországon harcoló szabadságharcos egységek parancsnokai meg nem erősítik őket.”⁴⁴ Szervezetünk semmiféle külföldi titkos szolgálattal, sem egyéb ehhez hasonló, idegen érdekeket szolgáló szervezettel nem működik együtt.

Szervezetünk három részre oszlik:

1. Diplomáciai osztály – dr. Jankovich István vezetésével
2. Gazdasági osztály – dr. Szentkuthy József vezetésével
3. Katonai osztály – Pongrátz Gergely vezetésével.

A katonai osztály további három részre oszlik:

1. Magyarországgal futár és rádió útján való kapcsolat tartása és kiszélesítése. E feladat Pongrátz Gergelyé.

2. A Magyarországra bejuttatandó anyag átvétele Nyugat-Németországban, ezen anyag átcsempészése Ausztrián keresztül és Magyarországra való bejuttatása. E feladat végrehajtásához még nincs megfelelő ember. Egyelőre: Pongrátz Gergely.

3. A megszervezett futárúton a futár indítója és fogadója osztrák területen. E feladat Renner Péteré”⁴⁵

A fentiekből kiderül, hogy a bécsi mozgalom vezetői feltétlenül számítottak Pongrátz Gergely közreműködésére, aki ebben az időben még Genovában tartózkodott, de több ízben is jelezte visszatérési szándékát. Valószínűleg folyamatosan tárgyaltak vele telefonon. (Pongráztot minden bizonnyal a külföldi szervezetektől való független cselekvés eszméje állította Szentkuthyék oldalára.) A résztvevőktől származó közlések alapján számításba vehető személyek csekély száma arra utal (a valóságos politikai viszonyokról nem is szólva), hogy a bécsi szervezet jócskán túlbecsülte lehetőségeit. De talán többen voltak, mint ahányan a forrásokban szerepelnek. Szabó Miklós például a „Jankovich-vonalról”

⁴⁴ Ez a mondat valószínűleg az emigrációban gyakran előforduló hiedelemre utal, amely szerint Magyarországon még 1957 elején is harcban álltak a felkelők.

⁴⁵ Renner önvallomása, 1957. III. 15.

több „ellenforradalmi emigránsra” emlékszik.⁴⁶ Nem világos, hogy ők mennyire kapcsolódtak a „Forradalmi Tanácshoz”.

A túlnyomórészt „dél-budapestiekből” összetevődő genovaiak nem tűztek maguk elé ilyen nagyszabású feladatot. Mivel a magyar helyzet továbbra is foglalkoztatta őket, és az Olaszország 14 lágerében tartózkodó 4700 menekült sorsát is magukénak érezték, megkezdték a Magyar Szabadságharcos Szövetség szervezését. Megalakulására február végén került sor.⁴⁷ Oltványi tudósítása szerint csoportjuk tekintélye annyira megnőtt, hogy az amerikaiak, a britek, a franciák egymás után keresték fel őket. Ekkoriban a számos feladat közül legsürgősebbnek a vatikáni kapcsolat felvételét tartották. Erre január végén került sor: újonnan elkészített memorandumukat Várfalvi és Oltványi vitte Rómába.⁴⁸

„SZERVEZKEDÉSI TERV”

Renner önvallomásában leírta a bécsi „Magyar Forradalmi Tanács” „szervezkedési tervét”, amelyet a „strasbourgiaknak” és Jankovich kapcsolatainak keresztül más támogatóknak is továbbítani szándékoztak vagy ténylegesen bemutatták:

„Az egész szervezet a semleges Ausztriából Nyugat-Németországba költözik, mivel az osztrák hatóságok egyre éberek. Egyedül Renner Péter marad Ausztriában, de Grazba, vagy más Magyarországhoz közeli városba költözik. A szervezés vezetői és futárainak iratai Nyugat-Németországban és Ausztriában egyaránt érvényesek. Szükséges két gépkocsi. (Megfelelő gépkocsivezetőink vannak. Egyik gépkocsi a futárokat szállítja Rennerhez Nyugat-Németországból, és onnan a határhoz, majd vissza. A másik gépkocsi Nyugat-Németországban áll Szentkuthy József és Pongráz Gergely rendelkezésére.) A futárok Rennertől kapják a parancsaikat és neki adják le a magyarországi parancsnokságok kérelmeit és utasításait. A futárok csak Rennert és az egyik sofőrt ismerik, természetesen egymást sem. A levelet, amit visznek, és a választ is sifírozva hozzák, a sifre megfejtését sem ismerik természetesen. Renner minden héten eljön a főhadiszállásra, hogy a jelentéseket Pongráztnak leadja és tőle megkapja. Pongráz pedig a rádióleadót utasíthatja az új válaszok leadására.

Magyarországon bent levő adó-vevők nem adhatnak, mert bemérhetők. A felesleges kockázatot pedig kerülni kell.

Magyarországra bejuttatott fegyvereket tárolni kell és új forradalom kirobbanásáig hozzányúlni tilos. A futár-parancsnokokat (most Rennert) háromhavonként váltjuk, és más beosztásba helyezjük Nyugat-Németországban. Szükséges két állandó futarút fenntartása és egy szállítóút, melyen futár nem mehet. Ezenkívül kell egy állandó tartalék utat is biztosítani, melyet nem használunk, csak ha valamelyik használhatatlanná válna. Szükség van két gépkocsira. Egy házat bérelnünk kell Németországban, az osztrák határtól nem messze, ahol központunkat berendezzük.

⁴⁶ „Így kerültem szoros kapcsolatba Jankovich sógorával, dr. Szentkuthi Józseffel... Sipos Lajossal, a »Rella« építési vállalat mérnökével, Kovács Lászlóval... és Kocsis Gáborral, aki a Szabadföldön Élő Magyar Forradalmi Ifjúság (később: Október 23. Egyesület) nevű szervezet egyik vezetője volt...” (Szabó M. i. m. 317. o., személyes közlés, 1994.) Szabó más emigráns bécsi csoportokról s személyekről is említést tesz a könyvében.

⁴⁷ Olasz neve: „Federazione Combattenti Ungheresi Per La Liberta”.

⁴⁸ Oltványi i. m. 178. o.

Ott lakna Szentkuthy, Pongráz, később a szállító részleg parancsnoka, a két sofőr, egy titkár (gyorsírni, gépírni, telefonüzeneteket átvenni tudjon, és postát jogosult átvenni, de felbontani nem), ez a személy is megvan, egy futár, illetve küldönc Ausztria és Svájc között. Később elhelyezhető talán itt egy rádióállomás.

Szükség van Nyugat-Németországban, három különböző helyen, panziósobára (lehetőleg nem városban) a három futár részére. Ezt a létszámot [a három futárra vonatkozik – E. L.] majd emelni kell, amennyire az anyagi keret engedi.

Szükség van:

11 fő megélhetéséhez	1100 dollárra
11 fő lakásához és telefonhasználatához	600 dollárra
2 gépkocsi üzemeltetéséhez	500 dollárra
küldöncutakra, egyéb kiadásokra	200 dollárra
3 futárút és 1 tartalék út fenntartására	2200 dollárra
Összesen	4600 dollárra.” ⁴⁹

Ez a tervezet január közepe táján készülhetett. Kidolgozásának körülményeiről szinte semmit sem tudunk. Lehetséges, hogy csak a támogatók számára készült, akiktől anyagi juttatásokat vártak. Ám ha a leírtakat komolyan gondolták, csalódhattak, mert amikor ténylegesen hozzáláttak elképzeléseik megvalósításához, látniuk kellett, hogy lehetőségeik messze elmaradnak az elvárásaiktól. Ez azonban nem lohasztotta le a lelkesedésüket.

ELŐKÉSZÜLETEK A FORRADALOM FOLYTATÁSÁRA

Szentkuthyék január közepe táján kezdték meg a konkrét feladatok előkészítését. Az erre vonatkozó adatok szintén meglehetősen soványak. Terveik szerint magyarországi megbízható személyekből illegális csoportokat szerveznek, akik a Nyugatról folyamatosan beküldött röplapokat terjesztik, és egyéb propagandatevékenységet folytatnak, valamint a beküldött fegyvereket tárolják, hogy alkalmas időpontban fel lehessen azokat használni. A létrehozandó csoporttal a „Tanács” állandó kapcsolattartást biztosít. Ebben kiemelt szerepet kap a Magyarországot vöröskeresztesként megismert két svájci diák: Walter Menczel és Walter Renschler.⁵⁰ Először ők juttatják be (vöröskeresztes szállítmányokkal együtt) az első röpiratokat. (Később ezt a szerepet átveszik a futárok.) A svájci diákok eszközökkel (rádió adó-vevővel, sokszorosítóval) is támogatják a szervezetet. Szó volt arról, hogy svájci gépkocsivezetőt bocsátanak a „Tanács” rendelkezésére. (Menzelék több napig tartózkodtak a Solderer Panzióban.) Renner tárgyalt egy nyugatnémet diákszövetségi küldöttel, Kurt Schneidellel is, aki állítólag felajánlotta, hogy rádió adó-vevő készüléket, ha szükséges, az NSZK-ból is működtethetnek. Beszéltek az ottani fegyveres kiképzések lehetőségéről, valamint 200 hangtompító pisztoly átvételéről is.

⁴⁹ Renner, önvallomása 1957. III. 15.

⁵⁰ Őket Széll Kálmán emigráns és Hans Gertner svájci egyetemista (akiket Jankovich irányított Bécsbe), ismertette meg Rennerrel.

A bécsiek reményeit Jankovich széles nemzetközi ismeretségi köre és a tőlük remélt anyagi támogatás fokozta. A „Tanács” finanszírozásáról egyetlen konkrét adatunk van, amelynek hitelességéről nem lehetünk meggyőződve: állítólag 5000 dollárt kaptak a New York-i Nemzeti Bizottmánytól.⁵¹ Különböző szervezetekkel vették fel a kapcsolatot, amelyek közül a források egy nyugat-németországi „antitotalitárius szervezetet” és az ún. „pumásokat” említik. Ez utóbbi a horthysta repülőtisztok csoportja, vezetőjük pedig Incze Gábor volt, aki a forradalom alatt a Széna téri csoportban harcolt. Néhány tárgyaláson a „Tanács”-ot Renner képviselte.⁵²

Január vége felé Pongrátz Gergely Genovából megérkezett Bécsbe.⁵³

Négyen (Szentkuthy, Jankovich, Pongrátz és Renner) megkezdték Magyarországon maradt baráti köreiből kiválasztani azokat a megbízható személyeket, akik a forradalomban aktívan részt vettek és akikről úgy gondolták, hogy számíthatnak segítségükre a harc folytatásában. 40-50 nevet írtak össze.

A terv legkockázatosabb része a két volt corvinista bátorságára alapult: Pongrátz irányításával illegálisan Magyarországra kell utazniuk, hogy felkeressék a kijelölt személyeket és megbeszéljék velük feladataikat.⁵⁴ Ezután szó esett a szervezeti szabályzat kidolgozásáról. Jankovich – az anyagi támogatás lehetőségeit mérlegelve – sürgősnek ítélte ennek elkészítését. Szentkuthy szerint csak akkor érdemes a szabályzatot elkészíteni, amikor a futárok visszatérnek Magyarországról. Ám Pongrátz Gergely váratlanul bejelentette, hogy nem Magyarországra, hanem az Egyesült Államokba megy hozzátartozóihoz és menyasszonyához. Nem tudjuk, mikor határozta ezt el, nincs kizárva, hogy már Genovában. Az egykori felkelőparancsnok úgy emlékszik, hogy már nem látta semmi értelmét az efféle szervezkedésnek, sőt ki is fejezte nemtetszését Jankovichnak a futárok Magyarországra történő beküldéséért, mert felelőtlenségnek tartotta.⁵⁵

Renner viszont – érvényes angol vízum birtokában – egyedül is vállalta a roppant veszélyes utat.⁵⁶ Szentkuthytól megkapta a részletes instrukciókat:

1. Keresse fel a munkástanácsok képviselőit (Kocsis Lászlót a Járműjavító Vállalattól, Zeiner Ferencet, a Fővárosi Autóbusz Vállalattól, Bodócs Pált a LAMPART-ból, Bali Sándort a Beloiannis Híradástechnikai Vállalattól), elsősorban a MÁV-munkástanácsot (Zsigmond Lászlót és Fenyőfalvi Antalt), és tudakolja meg tőlük, hogy mi az ő politikai

⁵¹ Bírósági ítélet, HL 00/76/57.

⁵² Sörös jkv. 1957. V. 21. – Czájlik, önvallomása, 1957. IV. 14.

⁵³ Renner, jkv. 1957. II. 24. – Nem tudjuk, Pongrátz miként vett részt az olaszországi Szabadságharcosok Szövetségének munkájában. Oltványi erre nem tér ki, mindössze azt olvashatjuk könyvében, hogy a februárban alakuló szervezetükben Pongrátz Gergely kilencedmagával elnökségi tag lett. Ez bizonyára téves adat, mivel Pongrátz Bécsből valószínűleg közvetlenül utazott Amerikába (Renner tárgy. 1957. X. 14.). Oltványi egyébként nem is említi Pongrátz bécsi útját. Renner vallomása szerint Pongrátz nem akart Genovában maradni, mert Várfalvi felvette a kapcsolatot az angol titkosszolgálattal, de vele (Rennerrel) dolgozna, mivel véleményük megegyezik az alapvető kérdésekben. (Renner, tárgy. 1957. X. 14.) Ennek a közlésnek a tényszerűsége bizonytalan, már csak a többszörös áttétel miatt is (mindezeket Renner Szentkuthytól hallotta). Mindenesetre a bécsi szervezetben (okkal, tévedésből vagy ok nélkül) nehezelték Várfalvira. Pongrátz végül a bécsiekhez csatlakozott. Sörös úgy tudta, hogy nemcsak Pongrátz, de Oltványi és Széchenyi Pál is el akartak szakadni Várfalvitól. (Sörös jkv. 1957. V. 21.)

⁵⁴ Renner, tárgy. 1957. X. 14.

⁵⁵ Pongrátz Gergely személyes közlése, 1994.

⁵⁶ Renner tárgy. X. 14.

álláspontjuk; vannak-e illegálisan élő, vagy letartóztatott tagjaik; hogyan lehetne rajtuk segíteni. Az illegálisan élőket majd futárokkal kell kivinni külföldre.

2. Tárgyalja meg a vasutasokkal, hogy Sopronból ők továbbítsák a csomagokat, pénzeket, hogy a futároknak ne kelljen feltétlenül nagy utakat megtenniük.

3. Beszélje meg a munkástanácsok vezetőivel, hogy milyen mértékű anyagi támogatást igényelnek: mennyi pénzre van szükségük a munkájukhoz, és az illegálisan élők, valamint a letartóztatottak hozzátartozóinak megsegítéséhez.

4. 15 kg súlyú röpcédulát kell szétszórni, ehhez gyűjtsön össze megfelelő személyeket.

5. Teremtse össze a Központi Munkástanács (Bali Sándor), a MEFESZ, a Petőfi Kör és az Írószövetség tagjaival is. Főleg az utóbbiaknak javasolja, hogy írjanak a Münchenben megjelenő Nemzetőrbe.

6. Készítsen háromféle bélyegzőt (határsáv-, budapesti kijelentő és soproni bejelentő).

7. Szöktessen ki az országból két egyetemistát (Erdélyi Tibort és Swéger Tamást), akiket letartóztatás fenyeget.

8. Helyezze biztonságba a Tanács minifonját, a titkos tárgyalások rögzítéséhez.

9. Teremtse meg egy rádió adó-vevő üzembe helyezésének helyszínét, és értesítse erről a svájci diák barátait; ők majd vöröskeresztes csomagokkal együtt juttatják majd be az országba.

10. Vizsgálja meg annak a lehetőségét, hogy Magyarországon be lehessen állítani egy sokszorosítót, amivel veszélytelenebb és olcsóbb lenne a röplapok terjesztése, mint a beszállítás.

11. Keressen fegyvertárolási lehetőséget a majdani felkeléshez.⁵⁷

A tervekben kiderül, hogy a „Tanács” vezetése a humanitárius segítségnyújtást az egyik legfőbb feladatának, sőt kötelességének tekintette.

SÖRÖS ÉS CZÁJLIK MAGYARORSZÁGI FUTÁRSZOLGÁLATA

Sörös Imre (Acél Ferenc álnévvel) három emberszöktető útvjáról már volt szó, amelyből a harmadikat Czájlik Péterrel („Réka” álnévvel) hajtotta végre (levéltári források szerint december 28. és január 6. között). Ez alkalommal azonban nemcsak személyek átcsempésztését hajtották végre, hanem az angol titkosszolgálat megbízásait is teljesítették.⁵⁸ Feladataik a következők voltak: Sörös Balatonakarattya határában, a csajági elágazásnál elásott egy rádió adó-vevő készüléket (amelyről a belügyi szakértő 1957. V. 17-i jelentésében azt írja, hogy több ezer kilométer távolságra is biztos összeköttetést tud teremteni – így New

⁵⁷ Renner, jkv. 1957. II. 28., III. 18., tárgy. X. 14.

⁵⁸ Eredeti elképzelés szerint nem Czájlik, hanem Marthold István lett volna Sörös társa. Am igazolmányába még nem készült el a hamis határsávengevény. Ezt a munkát egyébként Londonban végezték. (Sörös jkv. 1957. V. 7., 16., önvallomása V. 28.)

Yorkkal is), aminek elhelyezéséről térképvizlatot készített.⁵⁹ Bécsben eközben megkezdtek Kuti Imre nevű emigráns kiképzését rádió adó-vevő készülék kezelésére.

Mindketten több személy beszerzésével (pl. Zsigmond László, MÁV-munkástanács-tag, Ulay Gyula orvos, Murányi Levente és Justus László, Czajlik iskolai barátai) a szovjet katonai alakulatokról (fegyvernemeikről, mozgásukról, rendszámaikról) gyűjtötték az információkat.

Sörös nemcsak az angol hírszerzők megbízását, de Szentkuthy kérését is teljesítette, amikor a Bakonyban meggyőződött arról,⁶⁰ hogy nincsenek ott harcoló felkelők. (Ez a hiedelem idehaza is hosszú ideig makacsul tartotta magát.) Erről szóban Szentkuthy, írásban Várfalvit értesítette.

Az angol hírszerzők a periratok szerint arra törekedtek, hogy Magyarországon kiépítsék, illetve fejlesszék titkos kapcsolataikat. Nem tudjuk, hogy Sörös ebben a feladatban is részt vállalt-e. Czajlik (talán a „Forradalmi Tanács” megbízásából is) felkereste Budapesten néhány barátját, hogy megnyerje őket a Kádár-rendszer elleni szervezkedésnek. Néhányan közülük hozzákezdtek a sejtek kiépítéséhez, de Bánkuti Géza, a sokszoros magyar motorversenyző-bajnok, volt Széna téri szabadságharcos, őrülségnek tartotta az efféle terveket.⁶¹

LEBUKÁSOK, LETARTÓZTATÁSOK

A következő magyarországi utazásra január végén került sor. Ezuttal Sillyék helyesebbnek látták, hogy külön indítsák feladatuk elvégzésére két futárukat. (Ennek okáról nincs konkrét adatunk. Valószínűleg Sörös nemigen lelkesedett a megbízásokért: szeretett volna inkább független maradni, és a politikai célú akciók helyett a bevált embercsempészést folytatni. Sillyék döntésében közrejátszott, hogy Sörös viselkedésén az elbizakodottság jelei mutatkoztak. Magyarországon illetéktelen társaságban felesleges kijelentéseket tett, külföldi csokoládét kínálgatott.)⁶² Úti céljukról keveset tudunk. Czajlikot Viczián bízta meg néhány személy felkeresésével, harckocsik, repülőterek figyelésével, az általános közhangulat felmérésével. 26-án indult el, ám rögtön a magyar határőrök kezébe került. (Feltehetően várták őt.) Sörös január 25-én lépte át a határt, és január 30-án vagy 31-én, szintén ismeretlen körülmények között, amikor egy családot készült kiszöktetni, őt is letartóztatták. Söröst embercsempészés kísérletéért ítélték el három hónapra. Már csak két nap hiányzott szabadulásához, amikor a nyomozószervek tudomást szereztek egyéb megbízataisairól is.

⁵⁹ Sörös elmondása szerint olaszországi elutazásuk előtt Oltványi és Buri beszélte meg vele ezt a feladatot. Visszaérkezése után Genovába készült, hogy átadja Oltványinak a rajzot – ott volt Sörös menyasszonya is, aki Czajlik szerint szintén az angol hírszerzésnek dolgozott (Czajlik, OHA 158–159. o.) –, ám Viczián László megkereste, és közölte, hogy a térképvizlatra Leslie Sillynek, a bécsi angol követség munkatársának van szüksége. (Sörös jkv. 1957. V. 13., Sörös önvallomása, 1957. V. 28.; Renner tárgy. 1957. X. 15.)

⁶⁰ A MÁV-munkástanácsosok: Zsigmond László, Fenyőfalvi Antal és Lajtai Károly bevonásával.

⁶¹ Renner, tárgy. 1957. X. 15. Szabó Miklós beszámoló arról, hogy miután Bánkuti a lebukások után kiszökött az országból, Szabó maga mellé vette őt, aki munkatársi-baráti körének tagja, majd gépkocsivezetője, titkára lett. (Szabó M.: i. m. 326–327. o., személyes közlés, 1994.) Bánkuti bizonyára kiváló kapcsolatainak köszönhető menekülését.

⁶² Zsigmond, jkv. 1957. III. 5.

A „Tanács” kijelölt futára, Renner Péter február 9-én este indult el Bécsből. Jankovichtól kapott pénzt (forintot és schillinget), valamint egy minifont (zsebhangerőgőztő készüléket), Szentkuthytól egy irányítót. Volt nála térkép, pisztoly, 15-20 cím.⁶³

A címlista nem volt teljes, több személy felkutatása is a futárra várt. Magával vitt egy Varga Sándor nevével és adataival, de Renner arcképével kiállított személyi igazolványt is, amit Szentkuthy készített el. (Renner az igazolvány tánczenész gazdájának jazzdobja kijuttatását helyezte kilátásba.) A határt embercsempészek segítségével, 6000 forintért és 1000 schillingért lépte át Várbalognál.⁶⁴

Renner elszántsága és a „Tanács” számítása, eleve kudarcra volt ítélve, mivel Szabó Miklós, akit Jankovich bizalmasan beavatott a „Tanács” vakmerő terveibe, már napokkal előbb szolgálati úton mindent jelentett a magyar hatóságoknak.

Renner útnak indítása – anélkül, hogy megvárták volna Sörös, vagy Czajlik visszaérkezését – már önmagában is elképesztően súlyos hiba volt (távollétükről könnyen meggyőződhetek: Rennerrel ugyanabban a szállóban, ugyanazon az emeleten laktak). Az óvatosság mindenképpen indokolt lett volna, hiszen már két hete elindultak (Sörös eddigi útjai kb. egy hétig tartottak). Renner felkészítettsége – mint látni fogjuk – igen tökéletlennek bizonyult, bár valószínűleg személyi adottságai alapján sem volt szerencsés elgondolás öt ilyen feladattal megbízni. Talán helytelen volt a „Tanács” tagjai részéről oly élesen elutasítani a rutinos angol hírszerzők közeledését: tájékoztatásaikkal esetleg elkerülhető lett volna a bekövetkezett trágédia.

Rennert nem tartóztatták le azonnal, hanem a nyomozószervek bevált szokása szerint megvárták, amíg a szervezkedésbe bevont többi személyt is leleplezi.

Budapesten Renner elmondta Zsigmond Lászlónak, a MÁV-munkástanács tagjának, a „Tanács” fegyveres felkelésre vonatkozó tervét. A periratok szerint Zsigmond nem találta lehetségesnek (vagy nem vállalta) a rádió adó-vevő készülék elhelyezését Kelenföldön. (Renner egyébként elmondta neki, hogy az adás rejtjelezett lesz, és a megfejtés módját is elmagyarázta.) Több hajlandóságot mutatott a „Nemzetőr” és röpcédulák terjesztésére, az anyagok Soprontól Budapestig történő szállításának megszervezésére, valamint hamis okmányok előállítására. A megbeszéléseken részt vevő Fenyőfalvi Antal Zsigmondnál jóval óvatosabb volt, Lajtai Károlyt pedig ez úgy kapcsán csak azzal vádolták, hogy elmulasztotta feljelentési kötelezettségét. A munkástanács e tagjait Sörösék is felkeresték, és bevonták a feladataikba. Ebből, valamint más hasonló jelekből arra következtethetünk, hogy létezett valamiféle kapcsolat a bécsi angol hírszerzés és a „Tanács” között. Renner

⁶³ A személyek többségükben ugyanazok voltak, akikkel Sörös és Czajlik már felvette a kapcsolatot. Renner, aki nem ismerte a kiszemelteket, a periratok szerint úgy tudta, hogy ők Szentkuthy ismeretségéhez tartoznak, hiszen a „Tanács” vezetője hangsúlyozta, hogy az érintettek el fogják vállalni a feladatokat. Czajlik viszont azt állítja, hogy ezeket a címeket Jankovich, Szentkuthy és Renner közvetlenül Czajliktól és Söröstől kapta meg.

⁶⁴ Renner jkv. 1957. II. 28. – Szabó M. i. m. 320–321. o., Szabó könyvének minősítése nem lehet feladatunk. Ezúttal elég csak azt megemlíteni, hogy a bécsi „Magyar Forradalmi Tanács” nem volt azonos a „Márciusban újra kezdjük” nevű, mindmáig kérdéses eredetű mozgalommal. A „MUK” a tárgykörhöz kapcsolódó források közül szinte csak a kádárista kiadványokban olvasható. Meglepő viszont, hogy Várfalviékról, Sillyékről és magyarországi futárjaikról semmilyen utalás nem szerepel a kötetben. Személyes közlése szerint nem ismerte egyiküket sem. Ez azt bizonyítja, hogy létezett bizonyos távolságtartás a „Tanács”, a „genovaiak” és az angol hírszerzés között.

ennek ellenére nem titkolta a munkástanácsosok előtt, hogy neheztel Sörösre hazafiatlan hozzáállása miatt.⁶⁵

Erdélyi Tiborral (akiről tévesen hitték, hogy külföldre kell szöktetni) szintén megállapodtak a titkosírás használatáról. Szó volt közöttük a külföldi propagandaanyagok terjesztéséről is, valamint a konspirációs megbeszélések rögzítéséről, amit a Renner által behozott minifonnal oldottak volna meg. A műgyetemista kapcsolatban állt a „Tanács”-ot segítő svájci diákszervezet tagjaival Walter Menzellel és Walter Renschlerrel. Összehozta Rennert (Kovács Teréz segítségével) az Írószövetség két prominens személyiségével, Koczkás Sándorral és Reményi Bélával, munkástanács-vezetőkkel (köztük Bali Sándorral, aki a periratok szerint sem a röplapterjesztést, sem a fegyvertárolást nem vállalta), és néhány MEFESZ-taggal. A bajba jutott munkástanács-tagok és egyetemisták számára pénzt adott át.

Az Írószövetség képviselőivel történő találkozás ügyetlenül alakult. Az írókat teljesen meglepte az a javaslat, hogy írjanak a müncheni Nemzetőrnek. Provokációt gyanítva elküldték a Tanács megbízottját és egyetemista kísérőt, Erdélyit és Kovács Terézt.⁶⁶

A futár felkereste Ulay Gyula orvost is (akinek fia, ifj. Ulay Gyula, Czájlik régi barátja, a forradalom után Nyugatra menekült). Az orvos nem zárkózott el a mozgalom munkájában való részvételtől. A rádió adó-vevő készülék, esetleg a fegyverek elhelyezésére barátját, Sebők Gézátt javasolta, akinek a Balatonnál nyaralója volt. Renner e megbeszélés után (Szentkuthyval történt megállapodás alapján) a belvárosi főpostáról felhívta Svájcban Menzelt, hogy ne Ulay, hanem Sebők címére küldje a csomagot. Czájlik úgy tudja, hogy ez volt a végzetes lépés, mert a telefont lehallgatta a rendőrség (állítólag ennek bizonyítékát be is mutatták Rennernek a nyomozás során).⁶⁷

Renner felkereste Czájlik (és ifj. Ulay) egykori iskolatársát és barátját Justus Lászlót, majd Murányi Leventét. Nekik is beszélt a készülő felkelés tervéről, és illegális sejt megszervezésére, valamint röplapok terjesztésére biztatta őket. Ezekre a feladatokra Murányi nagyobb hajlandóságot mutatott, mint Justus, őt a sifírozásra is megtanította. Renner azonban súlyos felelőtlenséget követett el ezekkel a fiatalokkal szemben, mivel nem tájékoztatta őket arról, hogy barátjuk, Czájlik nem tért vissza Bécsbe, így sorsa legalábbis bizonytalan. (Ennek a mulasztásnak akkor mutatkoztak meg a tragikus következményei, amikor valamennyiüket letartóztatták. Murányiék ugyanis úgy tudták, hogy Czájlik biztonságban van Ausztriában.)⁶⁸

Bán Tibor egyetemi tanárt (Jankovich ismerősét) arra kérte, hogy bocsássa rendelkezésre a forradalomról készített fényképeit, hogy Nyugaton majd fel lehessen használni azokat.

Törökbálinton felkereste Dulácska Pált, aki a rendőrségi és határsávbélyegzők elkészítését vállalta.

Renner az említett személyeken kívül másokkal is kapcsolatba került. Mindenütt a Kovács Péter álnevet használta (noha személyi igazolványa Varga Sándor névre volt kiállítva), és a strasbourgi konferenciára hivatkozva, Király Béla küldöttjeként mutatkozott

⁶⁵ Zsigmond, jkv. 1957. II. 26., V. 7.

⁶⁶ Kovács egyébként előzőleg semmit sem tudott Rennerről.

⁶⁷ Czájlik, OHA, 149. o.

⁶⁸ Murányi, jkv. 1957. II. 25.

be. (Ezt azért tette, mert a Nemzetőrség volt parancsnokát mindenki ismerte. Hangsúlyozni kell, hogy Királyék nem támogattak volna ilyen akciót.) Voltak, akiket meglepett elhanyagolt külseje, de ennél még sokkal feltűnőbb volt, hogy felfogása, megnyilvánulásai minden alkalommal az 1956. október–novemberi atmoszférát tükrözték, s ez 1957 februárjában az itthon maradtak körében megdöbbenést váltott ki. Nem véletlen, hogy a peres eljárás vallomásteveőinek nagyobb része provokátornak tartotta, és fontolgatta, hogy ne jelentse-e fel.

Rennert február 24-én tartóztatták le illegális határátlépésért. (Másnap kellett volna visszatérnie Ausztriába.⁶⁹) Erdélyi közlése szerint éjjel a Móricz Zsigmond körtér közelében ugrottak rá többen valamelyik kapuból. Így megszerezhették a nála lévő „bűnjeleket”⁷⁰

Ezek után következett a többiek lefogása is (Erdélyi, Kovács, Zsigmond, Fenyőfalvi, Lajtay, Ulay, Sebők, Murányi, Justus, Dulácska). Ők és Renner Sörösnek és Czájliknak lettek a vádlott-társai.

EPILOGUS

Az 1957. októberi, illetve az 1958. februári perben a katonai bíróságok Renner, Sörös és Zsigmond ügyében három halálos ítéletet hoztak, amelyet 1958. február 5-én végrehajtottak. A többi vádlottat 1 év 3 hónaptól 18 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték.⁷¹ Közülük Sebők Géza 1960 májusában meghalt, Murányi és Justus az 1959-es⁷², Czájlik és Erdélyi az 1963-as amnesztiával szabadult. A többiek sorsáról nem tudunk.

A bécsi „Magyar Forradalmi Tanács” további történetéről, mint említettem, semmi forrásunk nincs. A „Tanács” megszervezői, a „dél-budapestiek” olaszországi tevékenységéről Oltványi tudósít: 1957 február végén a szerző elnökletével megalakították a Magyar Szabadságharcosok Szövetségét,⁷³ majd március 16-án Rómában az ENSZ ötös bizottságának kiküldöttei előtt Buri, Oltványi és Várfalvi tanuvallomást tett a forradalomról.

A következő hetekben azonban a Szövetség tagjai – Oltványi kivételével – nemcsak Olaszországot, de a kontinenst is elhagyták.⁷⁴

⁶⁹ Renner, jkv. II. 25.

⁷⁰ *Beszélő*, 1993. XI. 11. 2. o. Renner cellatársának, V. S. katonatisztnak elmondta, hogy a nyomozás során a vizsgálók fényképekkel bizonyították, hogy a határátlépés óta (de lehet, hogy már Bécsben is) megfigyelés alatt állt. (V. S. szóbeli közlése, 1994).

⁷¹ Lásd a függelékét.

⁷² Ezek az adatok Czájlik Pétertől származnak.

⁷³ Elnökségi tagok: Pongrátz Gergely, Buri István, Dr. Csizmadia Zoltán, Legáth Tibor, a Lehoczky házaspár, Major Lajos, dr. Mihályi Géza, dr. Széchenyi Pál, Várfalvi Lajos.

⁷⁴ Oltványi, i. m. 179–183. o.

FÜGGELÉK

Ítéletek „Renner Péter és társai” ügyében

Név	I. fokú ítélet	II. fokú ítélet
I. RENNER Péter	halálos	halálos
II. SÖRÖS Imre	halálos	halálos
III. CZÁJLIK Péter	életfogytiglan	12 év
IV. ERDÉLYI Tibor	életfogytiglan	18 év
V. ZSIGMOND László	halálos	halálos
VI. MURÁNYI Levente	2,5 év	3,5 év
VII. JUSTUS László	2 év	3 év
VIII. SEBŐK Géza	8 év	12 év
IX. KOVÁCS Teréz (Bócz Sándorné)	2,5 év	1,5 év
X. FENYŐFALVI Antal	10 év	10 év
XI. LAJTAI Károly	1,25 év	1,25 év
XII. ULAY Gyula	10 év	10 év
XIII. DULÁCSKA Pál	6 év	6 év

MENEKÜLT MAGYAR EGYETEMISTÁK KANADÁBAN 1956–1957

Az 1956-os forradalom után a nyugati demokráciák, köztük Kanada is, egymással versengtek abban, hogy letelepedést biztosíthassanak az iskolázott magyar emigráltak számára. 1956 novemberétől, más menekültekkel egyetemben, nagy számban érkeztek magyar diákok is Ausztriába. Az egyetemi ifjúság közel egynegyede, mintegy 7-8000 diák, hagyta el az országot.¹ A diákoknak a befogadó országok azt ígérték, hogy biztosítják a lehetőséget megkezdett tanulmányaik folytatására.

A genfi székhelyű Egyetemista Diákok Nemzetközi Irodája (World University Student Service), a Nemzeti Diákszövetség Titkársága (Secretariat of the National Union of Students) és az Osztrák Nemzeti Diákszövetség (Österreichische Hochschülerschaft) még november közepén megalakította a Nemzetközi Diáksegélyezési Koordinációs Bizottságot (Coordinating Committee for International Student Relief), míg a magyar diákok pénzügyi támogatásáról a Nemzetközi Vöröskereszt, az Osztrák Belügyminisztérium és a Caritas gondoskodott.²

1956 novembere és 1957 áprilisa között a World University Student Service körülbelül 6800 menekült diákot írt össze Bécsben.³ Jugoszláviában további 1326 diákot vettek nyilvántartásba.⁴ A diákok között nemcsak egyetemisták voltak, hanem csekély számban középiskolások, iskolából kimaradt tanulók, valamint néhányan, akik a jobb bánásmód reményében diáknak adták ki magukat. Az egyetemisták pontos számát nehéz megállapítani. A Szabad Magyar Diákok egy későbbi párizsi kongresszusa által nyilvánosságra hozott adatok szerint 7948 egyetemi hallgató választotta az emigrációt.

Sopronból érkezett Ausztriába a legnépesebb csoport. November 4-én lépett át a határon 220 erdőmérnök-hallgató 230 egyetemi alkalmazottal és azok családtagjaival. Később egy második, bányamérnöki, geofizikai, olajmérnöki vagy geodéziai szakhoz tartozó tanárokból és diákokból álló úgynevezett technikai csoport is nekiindult a világnak. A két csoport egyesítése nem volt egyszerű. A technikai csoport 80 tagja fegyverrel a kézben

¹ Várallyay Gyula, „Tanulmányúton”. *Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után*. Budapest, Századvég, 1956-os Intézet, 1992, 57.

² National Archives of Canada (Kanada Nemzeti Levéltára), NAC, RG 26, Box 146, File 3–41–22.

³ J. S. Macdonald, Kanada követe külügyminiszterének Ottawába, 1957. április 25-én, NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555–54–562–2, part 2.

⁴ M. H. Wershof, Permanent Mission, Geneva, küldi a Külügyminisztérium államtitkárának Ottawába, 1957. július 5, magyar menekült ügyek, NAC, RG 76, Box 862, File 555–54–565, pt. 3.

érkezett. Őket a klosterneuburgi katonai táborba internálták, ahonnan csak akkor szabadul-
tak ki, amikor Kanada felajánlotta a befogadásukat. A csoport fegyvertelenül érkezett
tagjait Judenauba vitték. A diákok innen felvették a kapcsolatot Roller Kálmán dékánal,
aki a Traiskirchenbe került erdőmérnöki csoport ügyeit intézte.⁵

Az Osztrák Belügyminisztérium és Oktatásügyi Minisztérium végül Strobl am Wolf-
gangsee-ban és St. Wolfgangban helyezte el a soproniakat.⁶ Egy ideig a tanárok és diákjaik
fent tudták tartani a kapcsolatot Soproni Egyetemmel. Tankönyveket csempészték ki az
országból. November végére számuk 604-re nőtt. November 26-án arra az elhatározásra
jutottak, hogy három fakultást hoznak létre. Ezek újonnan választott vezetőinek volt a
feladata, hogy olyan országot találjanak, amelyik befogadná az egyes szakokat. Roller
dékán így összegezte munkájuk eredményét:

„Először Anglia válaszolt. Sajnálattal tudatták, hogy Nagy Britannia nem tud sem
pénzügyi, sem egyéb forrásokat biztosítani egy ilyen nagy csoport részére. Olaszország
ugyan felajánlott egy régi kastélyt, ahol az Erdőmérnöki Egyetem, esetlegesen saját
tanáraival is, folytathatná az oktatást, de pénzügyi támogatást ők sem tudtak nyújtani. Mi
több, az egyetem elvégzése után a diákok állást sem remélhettek volna, mivel már túl sok
erdőmérnök volt Olaszországban. Nyugat-Németországból azt a választ kaptuk, hogy a
nyugat-berlini egyetem hajlandó befogadni minket, de csak mint egyéneket, tanárként vagy
hallgatóként. Állást ők sem tudtak garantálni. A bécsi egyetem nyíltan kijelentette, hogy
Ausztriában nincs szükség egy soproni egyetemre és annak diplomáját az osztrák faipar
nem ismerné el. Más országokból is hasonló válaszok érkeztek...”⁷

Általában a német nyelvterület volt a legvonzóbb a magyar diákok számára, noha
kevesen tudtak németül. Ezek az országok sok ösztöndíjat ajánlottak fel, kultúrájuk nem
volt egészen idegen és nem is estek távol Magyarországtól. Németországban több ösztöndíj
volt, mint magyar jelentkező. 1200 állami és Ford-ösztöndíjra lehetett pályázni. Ausztriá-
ban 534 ösztöndíjat ajánlott fel a Szabad Európa, a Máltai Lovagrend, az Osztrák Nemzeti
Tanács, a Ford Alapítvány és egyéb vallási, szociális szervezetek. Más európai országok is
bőkezűek voltak, de kulturális és gazdasági okokból a magyar diákok nem mindig éltek
ezekkel a lehetőségekkel. Svájcban, a Studenthilfe segítette a magyarokat, akiknek itt is a
Szabad Európa és a Ford Alapítvány adott ösztöndíjat. A Dániába vándorló 39 menekült
diák mind állami ösztöndíjban részesült. Hollandiában az Universiter Aezel Alapítvány
biztosított öt évre ösztöndíjat mind a 117 magyar jelentkezőnek. Norvégia pénzügyi
támogatást ajánlott 1957 végéig, majd munkába állás után visszafizetendő kamatmentes
kölsönöket. A svéd kormány mind a 350 jelentkezőnek teljes ösztöndíjat kínált. Anglia,
Olaszország és Franciaország, valamint az Egyesült Államok és Kanada is igen csábító volt
a diákság körében. Ezek az országok csak részleges ösztöndíjat és kisebb anyagi juttatásokat
ajánlottak fel.

⁵ László Adamovich és Oszkar Sziklai. *Foresters in Exile. The Sopron Forestry School in Canada* (A Soproni Erdőmérnöki Egyetem Kanadában). Vancouver, The University of British Columbia, 1970.

⁶ *Sopron Chronicle: Hungarian Foresters in the Western World, 1919–1986* [Soproni Krónika. Magyar Erdőmérnökök a Nyugati Világban, 1919–1986], by the Sopron Alumni U. B. C. Első Rész: Hungarian Foresters in Canada. A Successful Freedom Flight of a Forestry School from Sopron, Hungary to Vancouver, British Columbia (Sikeres menekülés a Szabad Világba Sopronból kanadai Brit Kolumbiába). Roller J. Kalman. Toronto, Rákóczi Foundation Inc., 1986, 50, 127.

⁷ Uo., 55–56.

Kísérletek történtek arra is, hogy a magyar fiatalok tengerentúli kivándorlását megakadályozzák. A Ford Alapítvány egymillió dollárt fordított kétéves ösztöndíjakra, nyolc európai országban, de elutasító választ adott azonban L. B. Pearsonnak, Kanada külügyminiszterének, aki negyedmillió dollár támogatást kért a magyar diákok iskoláztatására. A Rockefeller Alapítvány Ausztriában adott ösztöndíjakat. A diákok legtöbbje tanulmányait szerette volna befejezni a lehető legtávolabb Közép-Kelet-Európa állandó politikai zűrzavarától. Kanada bevándorlási minisztere, Jack Pickersgill, erre alapozva dolgozta ki bevándorlási politikáját.

A magyar exodus kezdete óta Kanada bécsi követsége élénken érdeklődött a kivándorló egyetemisták sorsa iránt. Decemberben úgy az Erdőmérnöki Kart, mind a technikai csoportot a legkívánatosabb bevándorlók kategóriájába sorolták.⁸

„Egy szombat délután, 1956. december elsején érkeztem Bécsbe egy háromnapos látogatásra” – írta évekkel később Pickersgill. „Ahogy megérkeztem, azonnal leültem tárgyalni Kanada bevándorlási hivatalnokaival és a követség más tagjaival... Gordon Cox még érkezésem napján beszámolt a Soproni Erdőmérnöki Egyetemről.”⁹

Pickersgillnek azonnal megtetszett a gondolat. Megkérte James Sinclairt, a halászati minisztert, hogy beszélje meg a soproniak ügyét egy közös barátjával, N. A. M. MacKenzie-vel, a Brit Kolumbiai Egyetem (University of British Columbia, UBC) rektorával.¹⁰ MacKenzie és Sinclair meg is állapodott abban, hogy támogatni fogják a vállalkozást, amelybe az erdőipar is bevonják. Felvetődött a Foley testvérek neve. Harold és Joe Foley, a Powell River-i papírgyár két tulajdonosa, vállalta is az Erdőmérnöki Kar vendégül látását 1957 szeptemberéig, MacKenzie pedig megígérte, hogy befogadja a soproniakat a következő tanévre.¹¹ Bécsi idő szerint éjjélkor, még vasárnap, Sinclair felhívta a bevándorlási minisztert és közölte vele, mit intézett. Másnap reggel Pickersgill Cox társaságában elment St. Wolfgangba, hogy személyesen adhassa át a meghívást a magyar diákoknak és professzoraiknak. A soproniak a meghívást elfogadták.¹² Elmondták Pickersgillnek, hogy van egy másik soproni csoport is, az úgynevezett technikai csoport. A miniszter ígéretet tett arra, hogy az ő érdekükben is eljár. Hágából telefonált a torontói egyetem elnökének. Sidney Hook mély lélegzetet vett és habozás nélkül válaszolta: „Számíthatok ránk.”¹³

Ezután Pickersgill hozzálátott a gyakorlati feladatok megvalósításához. Elintézte az Erdőmérnöki Kar Kanadába utaztatását és két tanárt, valamint két diákot előreküldött a terep felmérésére. James Sinclairt megkérte, hogy mozgósítsa a vancouveri magyarokat.¹⁴ Ugyancsak Hágából utasította helyettesét, Laval Fortiert, hogy vegye fel a kapcsolatot a

⁸ Cox Fortienak, 1956. december 10, NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555-54-562-2, part 1.

⁹ „Forword” (Előszó). J. W. Pickersgill. *Sopron Chronicle: Hungarian Foresters in the Western World 1919-1986*, 10.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Sopron Chronicle*, 10.

¹² *Ibid.*, 58; *Foresters in Exile*, 2.

¹³ J. W. Pickersgill: *My Years with Louis St. Laurent. A Political Memoir* [Louis St. Laurent kormányában. Egy politikai emlékirat]. Toronto és Buffalo: University of Toronto Press, 1975, 243.

¹⁴ Pickersgill Fortiernak és James Sinclairnek a szövetségi halászati miniszternek Vancouverbe, 1956. december 4., NAC, MG 32, B34, Box 56, File 1-2-5545D, 1956-57, Magyar Menekültek. Diák Csoport.

manitóbai egyetem elnökével, Victor Siftonnal a technikai csoport ügyében.¹⁵ Laval Fortier a francia-kanadaiakra is számított. Felvette a kapcsolatot a quebeci Mezőgazdasági Telepítési Társasággal és arra kérte őket, tárgyaljanak a francia-kanadai egyetemekkel a soproni technikai csoport esetleges meghívásáról.¹⁶ A vancouveri egyetem egyik dékánja és a Powell River-i vállalat igazgatója Bécsbe repült, hogy találkozhasson a soproniakkal, majd az egész csoport utazását megszervezte január közepére. December 10-én a kanadai delegáció büszkén jelentette be az Egyesült Nemzetek közgyűlésén, hogy a Brit Kolumbiai Egyetem Vancouverben befogadja a Soproni Egyetem Erdőmérnöki Karát, amelynek diákjai és professzorai menedékjogot kértek Kanadától. Kanada további több száz egyetemista érkezését várja.¹⁷

Miközben a soproniak készülődtek a nagy útra, Kanadában fogadásukat szervezték. Fortier megpróbálta a bányamérnök-hallgatókat Quebecbe telepíteni. A Laval Egyetem 175 soproni diákot és tanárt hívott meg, valamint kérte a kormányt, hogy küldje el a magyar delegációt Quebec városába, mielőtt a soproniak döntenének letelepülésük helyéről. A Lavalon volt a legjobban felszerelt bányamérnöki kar, a tanítás francia nyelven folyt, de angol tankönyveket használtak. Ez különösen megnehezítette volna a magyar diákok helyzetét. „Mondd meg Lavalnak – sürgönyözte Pickersgill Fortiernek –, hogy az utazó magyar delegáció számításba fogja venni az ő egyetemük ajánlatát is, úgy, mint más egyetemét.”¹⁸ Úgy tűnik, Pickersgill ekkor már Manitóbát választotta, amit a magyar diákok csak feltételesen fogadtak el, amennyiben nem találnának jobb helyet maguknak.

A Manitóbai Egyetem feladata nem volt egyszerű. A technikai csoport az erdőmérnökkel ellentétben nem képviselt önálló, önképzésre alkalmas egységet. Ennek ellenére együtt szeretett volna maradni és meg is próbált menekülni, magyar származású tanárokat toborozni. Sifton, az egyetem rektora, ezt helyeselte, de igen csodálkozott, amikor elolvasta a soproniak levelét, amelyben azok másfél millió dollárt kértek teljes ösztöndíjjal az elkövetkező öt évre. Tett egy méltányos ajánlatot: mind a húsz tanárnak munkát ajánlott a Kanadában szokásos munkafeltételek alapján 1958 májusáig, vagy szükség esetén 1960 májusáig. Az oktatás folyhatott volna magyarul, a végzős diákok pedig a Manitóbai Egyetem diplomáját kapták volna. Manitóba ezen kívül még teljes ellátást, lakást, ingyen tankönyveket ajánlott fel. Elvárták a diákoktól, mint ahogy elvárták a kanadaiaktól is, hogy 1958 nyaratól dolgozzanak, gyűjtsenek a tandíjra és minden más egyéb költségre. Sifton nyári munkalehetőségeket ígért és esetlegesen kölcsönök folyósítását.¹⁹ A helyzet hirtelen gyökeresen megváltozott, amikor kiderült, hogy a csoport nem tud kellő számú tanárt

¹⁵ Pickersgill Hágából Laval Fortiernak Ottawába, 1956. december 7., NAC, RG 26, Box 146, File 3-41-22; Pickersgill Fortiernak, ismételőző Bécsnek, 1956. december 7., NAC, MG 32, B 34, Box 56, File 1-2-5545D, 1956-57.

¹⁶ Laval Fortier Pickersgillnek Hágába Ottawából, 1956. december 7., NAC, RG 26, Box 146, File 3-41-22.

¹⁷ Candel New Yorkból a Külügyminisztériumnak Ottawába, 1956. december 10., NAC, G 25, 86/87/336, Box 160, File 5475-EA-4-40/2.

¹⁸ Pickersgill Fortiernak Ottawába, 1956. december 12., NAC, MG 32, B 34, Box 56, File 1-2-5545D, 1956-57, Magyar Menekültek, Diák Csoport.

¹⁹ Victor Sifton Laval Fortiernak, 1956. december 10., NAC, RG 26, Box 146, File 3-41-22; Fortier Pickersgillnek Londonba Ottawából, 1956. december 11., NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555-54-562-2, part 1; Alberta Egyetem Elnöke Pickersgillnek, 1956. december 11., NAC, MG 32, B 34, File 1-2-5545D 1957, Magyar Menekültek, Diákok; A. R. Tucker, a Manitóba Egyetem Elnöke Pickersgillnek, 1957. január 3., NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555-54-562-2, part 1.

összetoborozni, ami az önállóság és a magyar nyelvű oktatás előfeltétele volt. Manitóba ilyen körülmények között visszakozott és helyhiányra hivatkozva már nem akarta felvenni a magyar diákokat. A technikai csoport már útban volt. Érkezését január 14-re várták. Szerencsére más egyetemek is készek voltak a soproniak befogadására. A legelőnyesebb ajánlat Torontóból érkezett. Tárgyalásra már nem maradt sok idő.

Bernolák Imre, a Bevándorlási Hivatal képviselője, Pickersgill és dr. Smith, a torontói egyetem elnöke, két nap alatt megegyezett a részletekben, miután elnyerték a bányaipar támogatását. R. A. Bryce, a bányavállalkozók képviselője, a technikai csoport minden költségét felvállalta 1958 júniusáig. Otthont és intenzív angolnyelv-oktatást, a nyári szünetben pedig olaj- és bányavállalatoknál munkát ajánlott. Az egyetem két évvel akarta meghosszabbítani az egyetemisták tanulmányait. A tanárok felvételét is megígérték képzettségük és tudományos munkásságuk felmérése alapján. Amint a soproniak elfogadták a feltételeket, az egyetem a tartományi (ontariói) kormány és a Kanadai Vöröskereszt segítségével fogadóközpontot szervezett és felkészült a menekült diákok és tanáraik elhelyezésére.²⁰

Pickersgill bevándorlási miniszternek nemcsak a soproni menekült diákságra volt gondja. Megkérte a Kanadai Egyetemek Nemzeti Tanácsát (National Conference of Canadian Universities, NACCU), hogy segítsen a magyar diákok indexeinek kiértékelésében és megfelelő egyetemi elhelyezésükben. Gyorsan kellett cselekedni, mert még több, mint 2000 egyetemista várakozott Bécsben és a követség jelentése szerint ajánlatokkal halmozták el őket. C. E. Smith, a Bevándorlási Hivatal igazgatója elrendelte, hogy minden '56-os menekült egyetemi hallgatónak vízumot kell adni.²¹

Kanada bécsi követségén a magyar menekült mozgalom leglelkesebb támogatója Gordon Cox volt, aki mint Pickersgill ügynöke, az egyetemisták gyors Kanadába szállítását intézte ebben az időben. Cox sietett, mert a nyugatnémet tartományokkal állt versenyben, amelyek főleg az államvizsga előtt álló diákokra vadásztak előnyös ajánlatokkal. Cox viszont nem volt felhatalmazva semmiféle ígélet tételére és így csak általánosságokra szorítkozhatott. Általánosságok, amiket könnyű volt félreérteni a bécsi bábeli zűrzavarban.²²

Az Egyetemek Nemzetközi Irodája (World University Service, WUS) 1957. március végéig küldte rendszeresen a magyar menekült diákokat a bécsi kanadai követségre. A Cox helyébe lépő új bevándorlási referens a követségen már csak 150 kérvényt fogadott el montreali beutazásra. A Bevándorlási Hivatal igazgatója ugyanis nem osztotta minisztere lelkesedését. Azt javasolta új bécsi referensének, hogy ne vegye fel a listájára az első éves

²⁰ Stirling, a Központi Kerületi Bevándorlási Főfelügyelő az Ügyintéző Főosztály Főnökének, Manion úrnak, 1957. január 16., NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555-54-562-2, part 1; Bernolák Imre jelentése a Miniszterhelyettesnek, részletes jelentés a soproni egyetemi hallgatók áttelepítéséről (nem erdőmérnök csoport), 1957. január 24., NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555-54-562-2, part 1.

²¹ Laval Fortier Ottawából, Dr. F. Stilingnek, a NACCU elnökének Londonba (Ontario), 1956. december 17., NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555-54-562-2, part 1; C. E. Smith J. L. Manionnak, 1956. december 18., NAC, RG 76, Vol. 862, File 555-54-565 part 1.

²² Gordon E. Cox memorandumja Fortiernak, 1957. január 8., NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555-54-562-2, part 1.

egyetemistákat, a gimnazistákat és a tanulmányaikat már befejezettek.²³ Majd utasítás érkezett Bécsbe, hogy ne adjanak ki több vízumot, mivel „kevés a lehetősége annak, hogy (a menekült diákok) Kanadában folytathassák egyetemi tanulmányaikat.”²⁴ Ekkor még mindig közel 1000 magyar menekült egyetemista volt a WUS bécsi listáján. Tizenöt százalékuk szeretett volna Kanadába kivándorolni.²⁵

A menekült diákok jó részének az volt a benyomása, hogy Kanadában ösztöndíjjal folytathatják tanulmányaikat. Ma már nehéz megállapítani, hogy félreértették-e, amit ígértek nekik vagy félrevezették őket.

Két soproni professzor így emlékezik az „ígéretekre”:

1. A soproni erdőmérnöki kar hallgatói magyarul fejezhetik be tanulmányaikat, majd hivatásos erdőmérnökökként dolgozhatnak Kanadában.
2. Kanada fizeti a szállítási költségeket Vancouverbe.
3. A kanadai kormány a tanárokat és a diákokat pénzügyi támogatásban részesíti a képzés egésze alatt.
4. A tanárok és a diákok bármikor szabadon visszatérhetnek Magyarországra.²⁶

Ezeket az ígéretek soha nem foglalták írásba. Az ígéretek az első és a harmadik pont kivételével betartották, de a be nem tartott szavak sok vitát, zavart és keserűséget okoztak. A Powell River-i társaság igazgatóságának elnöke, aki vállalta az Erdőmérnöki Kar vendégüllátását, napokon belül visszakozott. Az ottawai kormánytól követelt pénzt az érkező soproniak ellátására, ruházására, kisebb napi költségekre és a konyhai személyzet fizetésére.²⁷ Torontó azt sürögnyözte a bécsi követségre Gordon Coxnak, hogy úgy a diákok, mint a tanárok papírjait egyenként kell kiértékelni, mielőtt pénzügyi támogatás egyáltalán szóba kerülhet.²⁸ A legvitatottabb kijelentés a bécsi követségtől, valószínűleg Coxtól ered. Cox a következő szöveget táviratozta Pickersgillnek december 19-én: „További intézkedéseket teszek egy csoport diák Kanadába szállítása érdekében... csak arról szándéksom biztosítani őket, hogy fizetjük utazási költségeiket, valamint *megfelelően elrendezzük* (a szerző kiemelése) azok továbbtanulását, akik a (helyi) követelményeknek megfelelnek.”²⁹ Coxnak tudnia kellett, hogy Magyarországon teljesen ingyenes volt az oktatás és még ösztöndíjat is kaptak azok az egyetemi hallgatók, akiknek erre szükségük volt, valamint a tanulmányi eredményük alapján arra érdemesek. Cox jóhiszeműleg feltételezhette, hogy országa anyagilag biztosítani fogja a menekült '56-os diákok kanadai továbbtanulását. A diákok pedig a „megfelelő elrendezés” kifejezést úgy értelmezték, hogy ösztöndíjat kapnak tanulmányaik befejezéséig. Minthogy a november és február között meginterjúvoltak között sokan voltak olyanok, akik elég jól beszéltek és értettek angolul,

²³ J. S. Cross memoranduma a miniszterhelyettesnek, 1957. március 14., NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555-54-562-2, part 1.

²⁴ Az adminisztratív osztály ideiglenes főnöke a bécsi kanadai követség vízumosztályának, 1957. március 25., NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555-54-562-2, part 1.

²⁵ J. S. Macdonald nagykövet a külügyminiszternek Bécsből Ottawába, 1957. április 25., NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555-54-562-2, part 1.

²⁶ Adamovich-Sziklai: *Forésters in Exile*. 14. o.

²⁷ A Powell River-i társaság igazgatósági tanácsának elnöke James Sinclairnek, a Halászati Miniszternek, 1956. december 7., NAC, NAC, MG 32, B 34, Box 56, File I-2-5545D, 1957.

²⁸ Hellyer Torontóból Gordon Coxnak Bécsbe, 1956. december 10., NAC, RG 26, Box 146, File 3-41-22.

²⁹ NAC RG 26, Box 146, File 3-41-22; ugyancsak NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555-54-562-2, part 1.

nem lehet kollektív félreértésről szó. Ottawában ugyancsak egyértelműen, de másként értelmezték az ígéretet. Mielőtt az újonnan alakult NCCU magyar diákokkal foglalkozó bizottságának első ülésére elment, a Bevándorlási Hivatal igazgatója a következőket jegyezte le emlékeztetőnek:

„Menekült diákoknak tett ígéretok:

a) ingyen szállítás,

b) a diákok kapcsolatba hozása az NCCU bizottságával; elvárjuk, hogy munkát vállaljanak”.³⁰

Az ülés után Coxot utasították, hogy újabb ígéreteket ne tegyen a diákoknak.³¹ Az instrukció későn érkezett. Ferenczi Oszkár, a Montreálba utazó diákok önjelölt vezére nyilvánosan tiltakozott, Cox ígéretére hivatkozva.³² Stanley Hart, a McGill Egyetem Liberális klubjának elnöke kérte Pickersgill minisztert, hogy fogadja Ferenczit. A bevándorlási miniszter ebbe bele is egyezett, de előre jelezte álláspontját: ígéreteket nem tett senki. Közben Smith, a Bevándorlási Hivatal igazgatója, a diákok bebocsátásának megszigorítását szorgalmazta. „Ha fenntartjuk a diákokat szeptemberig, azzal fognak minket vádolni, hogy a menekültekkel jobban bánunk, mint más bevándorlókkal, sőt jobban, mint a kanadaiakkal” – írta Smith már február 15-én.³³

Másoknak is voltak fenntartásai Pickersgill politikájával szemben. N. A. M. MacKenzie, a Brit Kolumbiai Egyetem rektora, aki eredetileg lelkesen üdvözölte az erdőmérnöki csoport felkarolásának gondolatát, idővel már nem tartotta reálisnak azt az elvárást, hogy a faipar és az egyetem egyedül finanszírozza a soproniakat és rendkívüli szövetségi pénzsegély kiutalását kérte Pearson külügyminisztertől.³⁴ Kettejük többszöri levélváltásának végül is meglett az eredménye: Ottawa kiutalt 100 000 dollárt a soproni csoport támogatására. Ennek az összegnek a túlnyomó részét az oktatók fizetésére fordították.³⁵ Az UBC viszont nem vette fel az egyetem állományába a soproni tanárokat, és úgy határozott, hogy a magyar professzoroknak és dékánjuknak csak évi 3000 dollárt fizet a szokásos 8000 helyett. A docensek 6500–7500 dollár helyett 2600-at kaptak, a tanársegédeknek pedig csak 2200–2500 dollárt fizettek 5–6000 helyett. Ingyen lakhattak egy katonai támaszponton. Ez azonban sokuknak nem tetszett. Voltak, akik véglegesen eltávoztak, mások beköltöztek a városba, de többségük híj maradt diákjaihoz a „sovány fizetség” ellenére. Az egyetemisták semmiféle kedvezményt nem élveztek, teljes tandíjat fizettek.³⁶

Kezdetben a kanadaiak, különösen az egyetemi hallgatók, az '56-os menekültek nehéz helyzetére nemes nagylelkűséggel reagáltak. Ösztöndíjakat biztosítottak és pénzt gyűjtöttek számukra.³⁷

³⁰ 1957. január 9., NAC, RG 26, Box 146, File 3–41–22.

³¹ 1957. január 11., NAC, RG 26, Box 146, File 3–41–22; RG 26, Int. 180, Box 863, File 555–54–562–2, part 1.

³² Morrie Shoet, a McGill Egyetem diákbizottságának elnöke Lewis Perinbannak Torontóba, 1957. január 30., NAC, RG, Box 146, File 3–41–22.

³³ C. A. S. Smith memoranduma a miniszternek, NAC, MG 32, B34, Box 56, File 1–2–5545D, McGill.

³⁴ L. B. Pearson Pickersgillnek, 1957. január 18., NAC, MG 32, B 34, Box 56, File 1–2, 1957.

³⁵ MacKenzie Pickersgillnek, 1957. február 12., MAC, MG 32, B 34, Box 56, File 1–2–5545D, 1957.

³⁶ P. W. Bird, Bevándorlási Főfelügyelője a Csendes-óceáni Körzetnek a Bevándorlási Hivatal Igazgatójának, 1957. július 12., NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 55–54–562–2, part 2.

³⁷ WUS, News, 1956. december 3., NAC, RG 26, Box 146, File 3–41–22.

December 25-én az erdőmérnöki „előőr” két tagja visszatért Vancouverból Ausztriába, és beszámolt a Kanadában tapasztaltakról. Két nap múlva a soproniak tábort bezárták és a menekülteket a Salzburg melletti Hellbrunn és Rositten táborba helyezték át. Ekkor már 570-en voltak. Itt jelent meg Habsburg Ottó és Marosi Ferenc, hogy rábeszéljék a soproniakat az Európában maradásra, de nem tudták meggyőzni őket. December 29-én indult egy vonat Bécsből 191 magyar utassal. Salzburgban csatlakozott hozzájuk 289 soproni. Indulás előtt a kanadai bevándorlási tisztviselők ujjlenyomatot vettek, beoltották őket különböző betegségek ellen, majd kiosztották az ideiglenes vízumokat. Liverpoolból hajózott ki új otthonába a soproni csoport.³⁸

1957. január 8-án érkeztek meg New Brunswick tartomány St. John kikötőjébe. Montreal január 19-én hagyták el. Az úgynevezett „szabadságvonat” az erdőmérnök csoport 289 tagjával indult Brit Kolumbiába. A kanadaiak lelkesen üdvözölték a soproni menekülteket, ahol csak a vonat megállt. Ottawában szövetségi miniszterek is megjelentek az állomáson rendezett ünnepségen.

„Sajnos az ünneplés, ami jól mutatta a a nép lelkesedését a magyar forradalomért, nem terjedt a messzi Vancouverig. Akkor és később is a Brit Kolumbiai Egyetem diákjai kevés szimpátiát mutattak a soproniak iránt és sok támogatást sem nyújtottak nekik.”³⁹

A „szabadságvonat” utasai január végén érkeztek meg a Powell River-i társaság munkástáborába. A tanárok alakítottak egy tanácsadó bizottságot, hogy kidolgozzák a tantervet, valamint a programok és a diplomák elismeréséről tárgyaljanak a vancouveri egyetemmel. A diákok közben napi nyolc órát tanultak angolul, sportoltak, ismerkedtek a kanadaiakkal. A helyiek először gyanakodva tekintettek a közéjük csöppent fiatalokra, de a soproniak kitűnő viselkedése hamarosan elnyerte Powell River lakosságának bizalmát. A menekültek mindent megtettek hogy önmagukat ellássák. Egy magyar estet szerveztek a helybelieknek, majd egy más alkalommal pénzt gyűjtöttek az ottani sportklubnak.⁴⁰ A legnagyobb problémát az ideiglenes állás megszerzése jelentette. Az 1957-es recesszió és a szakszervezetek ennek köszönhetően ellenséges magatartása demoralizálta a soproniakat.⁴¹ Szeptemberben a Bevándorlási Hivatal felajánlotta a Sea Island-i légiertámaszpont barakkjait. Itt látott hozzá a tanári kar az új tanév megszervezéséhez. Új tanárokat szerződtettek, mert nem voltak elegenden. Az oktatás magyarul folyt. Ennek eleinte örültek a diákok, de később nagy árat fizettek ezért a könnyítésért. Ez és az általános elszigeteltség eredményezte, hogy a soproni diploma másodosztályú mérnöki diplomává értékelődött le. John Diefenbaker új konzervatív kormánya a soproniaknak személyenként havi 65 dollár ösztöndíjat utalt ki tanulmányaik befejezéséig és döntésével egyidejűleg beszüntette a magyar menekültek bevándorlását Kanadába.

Az első év volt a legnehezebb úgy tanulmányi, mint társadalmi szempontból. Az erdőmérnöki csoport 191 tagjából 51 feladta tanulmányait az év folyamán. Az iskola négy

³⁸ *Sopron Chronicle*, 60–61.

³⁹ *Hungarian Refugee Relief; Report on the relief for Hungarian refugees undertaken by the League and member Societies in Austria, Yugoslavia and countries of transit and resettlement, October 1956 - September 1957*. Geneva, League of Red Cross Societies, 1957, 66–67.

⁴⁰ 1957. július 24., NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555–54–562–2, part 2.

⁴¹ *Sopron Chronicle*, 75–76, 79, 80, 82.

évig működött. A tanári kart 1958-ban 20-főről 13-ra csökkentették, majd végül hétre. A vancouveri Soproni Egyetem 1961-ben zárta be kapuit.⁴²

A technikai csoport 1957. január 21-én érkezett Torontóba. A liberális szövetségi kormány és a konzervatív tartományi kormány között azonnal kitört a harc velük kapcsolatban. Amikor a tartományi hatóságok első otthonukból kiebrudalták a magyarokat, Pickersgill azonnal szerzett új szállást. „Minden kanadainak, akinek az ország jövője fontos, boldognak kell lennie, hogy meg tudtuk nyerni e nagy jövőjű fiatalembereket. Az ő műszaki képzésüknek a befejezése igen fontos ma a nemzet jövője szempontjából” – írta a miniszter egy barátjának Torontóba.⁴³ Amikor viszont a minisztertől torontói főfelügyelője azt kérte, hogy a diákok zsebpénzét a heti egy dollárról kettőre emelhesse, mert a tanulóknak villamospénzre van szüksége, Pickersgill emlékeztette beosztottját, hogy a menekült diákok zsebpénzzel való ellátása ellen már határozott a minisztérium.⁴⁴ Míg a politikusok vitáztak, a diákok angolul tanultak, és vizsgáztak.

Nyáron a Torontói Egyetem munkát keresett számukra. Szeptemberben felvételiztek. Aki elég jól megtanult angolul, azt felvették. A legtöbbjük vesztett egy-két évet, de boldogok voltak, hogy folytathatták tanulmányaikat.⁴⁵

Nehéz volt sikereket elérni a nyelvi problémák és a tanítási rendszer eltérő volta miatt. Az 1957/58-as tanévben például az általános mérnöki karon egy kivételével minden hallgató megbukott. Egy évvel később valamennyien újrakezdték és legkésőbb 1961-ben diplomát szereztek.

Az '56-os menekült egyetemisták nagy részének hasonló problémákkal kellett megküzdenie. A diákok többsége először Montrealba került. A Bevándorlási Hivatal úgy tervezte, hogy kis, 25 főből álló csoportokban fogja őket elosztani Kanada egyetemi városai között. Hamilton, Kingston, Guelph, Frederickton, Edmonton, Saskatoon, Winnipeg, Quebec és az ontariói London kerültek szóba. A diákok különleges bánásmódban részesültek 1957. május 31-ig, de utána már közönséges bevándorlóként kezelték őket. Az egyetemek intenzív angol kurzusokat szerveztek és Kanadáról tartottak nekik előadásokat. A Bevándorlási Hivatal segített a nyári munka megszerzésében, igaz, kevés sikerrel.⁴⁶

A Kanadai Egyetemek Nemzeti Tanácsa 1957. február 1-jén nyitotta meg a Magyar Menekült Diákok Központját (Hungarian Refugee Students Centre, HRSC). Fennállása alatt 658 diák ügyében járt el. Két héttel korábban érkezett meg Montreal dorvali repülőtérére az első ötven magyar egyetemista az előre jelzett 400-ból. Egészségügyi vizsgálatok és párnapos vesztégzár után St. Paul l'Hermite-ből a St. Antoine utcai volt börtönbe költöztették őket. A diákok nem voltak felkészülve a kemény kanadai télre, amin a kiutalt tíz dolláros gyorssegély sem tudott sokat segíteni. A Kanadai Vöröskereszt, a Nemzetközi Menekültügyi Bizottság és a Magyar Segélyező Társaság (Hungarian Relief Society) kezdtek használni a gyűjtésbe. Május közepére már megtelt a „börtön”. Ekkor már 450

⁴² *Sopron Chronicle*, 102–6, 108, 114, 119–121.

⁴³ Pickersgill Charles J. Henrynek, 1957. március 4., NAC, MG 32, B 34, Box 56, File 1-2-5545D, 1957.

⁴⁴ 1957. február 19., NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555–54–562–2, part 1.

⁴⁵ *Foresters in Exile*, 130–132.

⁴⁶ D. W. Sloan, az Adminisztratív Szekció főnöke az összes főfelügyelőnek, 1957. március 11., NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555–54–562–2, part 1.

diák lakott ott. A L'Aide aux Réfugiés Hongrois átvett 50 diákot és a McGill Egyetem megnyitotta a Petőfi Házat.⁴⁷ Egy kis bizottság Hartland Molson szenátor vezetésével dolgozta ki a magyarok elszállásolásának, ellátásának és oktatásának részleteit: a lányokat a YWCA szállójában helyezték el, mindenki kapott zsebpénzt, és heti 24 órában angolul tanult. Május 31-től csak a munkanélküliek kaptak segélyt. Amíg a Petőfi Ház augusztus közepén bezárta kapuit, összesen 204 magyar nevezhette otthonának a kollégiumot.⁴⁸

Molsonék, a szenátor és magyar felesége, szerettek volna legalább negyedmillió dollárt összegyűjteni a Montrealba érkezett 500 diáknak, de munkájukat nem koronázta siker. Kapcsolatba léptek dr. Cyril Jamesszel, a McGill Egyetem rektorával is, akivel a meglévő helyzet kiértékelése után ezt írták Pickersgillnek:

„Ez a diákság a magyar diákság krémje, átlagon felüli képességekkel, akik fontosabbak lehetnek Kanada vagy Magyarország jövője szempontjából, mint a többi menekült csoport. Ugyanakkor azt is meg kell mondanunk, hogy mivel nagyon intelligensek, érzékenyek is. Amennyiben a jelenlegi helyzet folytatódik, elkeseredettség lesz úrrá rajtuk.”⁴⁹

Közben az egyetemek fejedáaszai Montrealba érkeztek, hogy kiválasszák a legjobb diákokat. Ian MacDonald dékán, a Nemzeti Ösztöndíj Bizottság elnöke, húsz ösztöndíjat osztott szét. Az Egyetemisták Világszolgálat március közepére még csak 68 kérvényt intézett el érdemileg a 300-ból. Az Albertai Egyetem beleegyezett 25 diák képzésébe azzal a feltétellel, hogy Pickersgill fizet fejenként napi három dollár hozzájárulást. Egyetlenegy diák felvételét sem garantálták szeptemberre. Alberta tartomány művelődési minisztere nem nyújtott pénzügyi hozzájárulást a magyar diákok nyelvoktatási költségeinek fedezésére. A nyelvi és az állampolgári kurzusok támogatására Pickersgill végül is küldött 2950 dollárt.⁵⁰ A Nyugat-Ontariói (Londoni) Egyetem orvosi fakultásának dékánja is a központi kormánytól próbált pénzt szerezni. Az egyetem végül 25 egyetemistát hívott meg, és ötnek helyet biztosítottak szeptemberre.⁵¹ A hamiltoni (Ontario) McMaster Egyetem is meghívott 25 menekült egyetemistát, de ez az intézmény sem bizonyult bőkezűnek. Ezt írták Pickersgillnek:

„Egyetemünk nem tudja garantálni, hogy felveszi a magyar csoportot vagy annak bármely tagját ősszel az egyetemre. Jelenleg nem tudjuk megígérni a tandíj elengedését, kivéve annak a háromnak, aki már korábban megérkezett és készül az új tanévre. Diákjaink nincsenek abban a helyzetben, és semmi hajlandóságot nem mutatnak arra, hogy bármit is tegyenek idén ezekért a magyar menekült diákokért.”⁵²

⁴⁷ Report of the National Conference of Canadian Universities. Hungarian Refugee Students' Centre. Covering Full-Time Period Office, February 1st to September 30th, 1957 (no signature), 1957. szeptember 30 (?), NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555-54-562-2, part 2; Report of the NCCU Committee on Hungarian Refugee Students, 1958. június 5., NAC, RG 26, Int. 180, Box 863, File 555-54-562-2, part 2.

⁴⁸ E. Clifford Knowles, „Petofi House”, 1957. október 15., NAC, RG 26, Int 180, Box 863, File 555-54-562-2, part 2.

⁴⁹ 1957. február 7., NAC, MG 32, B 34, Box 56, File I-2-5545D, McGill.

⁵⁰ Aval Fortier memorandumuma a miniszternek, 1957. április 9., NAC, MG 32, B 34, Box 56, File I-2-5545D, 1957.

⁵¹ C. E. S. Smith, a Bevándolási Hivatal Igazgatójának memorandumuma, 1957. április 8., NSC, MG 32, B 34, Box 56, File I-2-5545D, 1957.

⁵² G. P. Gilmour Hamiltonból Pickersgillnek Ottawába, 1957. március 19., NAC, MG 32, B 34, Box 56, File I-2-5545D, 1957, McMaster.

A New Brunswick-i Egyetem, az Ottawai Egyetem és a Winnipegi Egyetem ugyancsak felajánlotta segítségét, ami itt sem vonatkozott az egyetemi férőhelyek biztosítására. 1957 márciusában Pickersgill már világosan látta, hogy alig van pénz a magyar diákok megsegítésére, és ha nem találunk valami megoldást, a meghívott egyetemisták közel fele nem folytathatja tanulmányait. E reménytelen helyzetben Pearson külügyminiszter közvetítésével az amerikai Ford Alapítványhoz fordult segítségért. Sikertelenül, mert az Alapítvány igazgatósága csak az Európában maradó diákok segélyezését támogatta.⁵³

Az '56-os menekült magyar diákok tele reménnyel érkeztek Kanadába, de amikor a várt ösztöndíjakat nem kapták meg, aggodalom töltötte el őket. A kanadai társadalom nem minden rétege helyeselte a „potyautasokat”. Egyes egyetemi igazgatóságok azzal tiltakoztak a kormánynál, hogy előbb a hazai diákság részére biztosítsanak újabb ösztöndíjakat. Június elsejétől a Bevándorlási Hivatal beszüntette a napidíjak fizetését, és így az egyetemistáknak munkát kellett keresniük saját fenntartásukra és tanulmányi költségeik fedezésére. A helyi egyetemisták is a négyhónapos nyári szünetben gyűjtötték össze a tandíjra való, de a nyári munka a magyarok számára azt eredményezte, hogy nem volt idejük felkészülni a szeptemberi felvételekre. Sokuknak nem sikerült bejutni az egyetemre, vagy ha be is jutottak, az első kanadai tanévet nem tudták sikeresen elvégezni. Ez alól kivétel csak az erdőmérnöki csoport volt, ahol nem voltak nyelvi problémák.

A két soproni csoporton kívül 280 menekült diák iratkozott be kanadai egyetemekre 1957/58-ban. Közülük 215 fő kapott valamiféle pénzügyi támogatást. A diákok 34 különböző főiskolára jártak. Egy 1958-as összeírás szerint összesen 1030 menekült egyetemista érkezett Kanadába.

A legbőkezűbbek a montreali egyetemek (McGill és a Sir George Williams) voltak. Az előbbi 74 diákot vett fel és 70-nek adott pénzügyi támogatást valamilyen formában. Az utóbbira 27 menekült iratkozott be és 22-nek volt ösztöndíja. A két soproni csoportot Brit Kolumbia és Ontario egyetemei, valamint a szövetségi kormány és a bányáipar támogatta. Teljes támogatást, azaz tandíjmentességet és teljes ellátást csak 40 diák kapott. 64-et mentettek fel a tandíj fizetése alól. Tandíjmentességben és némi pénzügyi támogatásban részesült 33, különböző kisebb támogatást kapott 312 egyetemista. A magyar menekült diákok fele nem járt egyetemre 1957-ben, de ezek nagy része előbb-utóbb elvégezte az egyetemet a maga erejéből. Magyarországra véglegesen alig egypár tért vissza.

Ma az '56-os menekült egyetemisták neve ott található a legtöbb kanadai egyetem tanári listáján. Kanada segítsége szerény volt, de Pickersgill menekült diákokat támogató politikája meghozta gyümölcsét. Ez a történet inkább kanadai, mint magyar történet, amely bemutatja Kanada és a kanadaiak politikáját, állásfoglalását és szimpátiáját az '56-os menekült magyar egyetemistákkal szemben, e diákok kálváriáján és sikerein keresztül.

⁵³ Pickersgill Pearsonnek, 1957. március 21., NAC, RG 25, 86-87/336, Box 152, File 5475-DW-51-40, part 3; L. B. Pearson Rowan Gaither Jr.-nak, NAC, RG 25, 86/87/336, Volume 160, File 5475-EA-4-40, part 4; H. Rowan Gaither Jr. Pearsonnek, 1957. ápril 3., ibid.

Menekült magyar diákok kanadai egyetemeken 1957-ben⁵⁴

Egyetem/Főiskola	Felvett diák	Ebből ösztöndíjas
Acadia University	1	1
University of Alberta	18	13
Assumption University	1	1
British Columbia	23	11
Soproni Erdészeti Főiskola csoportja	193	193
Carleton	3	2
Dalhousie University	4	2
Laval University	2	2
University of Manitoba	21	4
McGill University	73	71
McMaster University	7	7
University of Montreal	6	6
Mount Allison University	1	1
University of New Brunswick	5	5
Nova Scotia Technical College	1	1
Ontario Agricultural College	1	-
University of Ottawa	9	8
Queen's University	12	12
St. Dunstan's College	2	2
St. Francis Xavier	4	4
St. Joseph's University	1	1
St. Mary's University	2	2
University of Saskatchewan	4	4
Sir George Williams College	27	22
University of Toronto	28	7
Soproni műegyetemi csoport	49	49
University of Western Ontario	16	12
National Research Council	2	-
Université Sacre Coeur	1	1
École de Médecine Veterinaire	1	1
École des Hautes Études	1	1
École Polytechnique	8	8
Loyola College	1	-
Ontario Veterinary College	1	-
Alberta College	2	2
Alma College	2	2
Prince of Wales College	2	2

⁵⁴ Report of National Conference of Canadian Universities Hungarian Refugee Students' Centre, Covering Full-Time Period of Office, February 1st to September 30th, 1957, NAC, RG 26, Int. 180. Box 863, File 555-54-562-2.

CIKKEK, TANULMÁNYOK,
MŰHELYMUNKÁK

FRANCIA DOKUMENTUMOK 1956-RÓL

A magyar forradalom francia visszhangja – hivatalos és társadalmi szinten egyaránt – bizonyos értelemben különleges érdeklődésünkre tarthat számot.

Franciaország 1956-os szerepe nem hasonlítható ugyan a két szuperhataloméhoz, amelyeknek állásfoglalása közvetlenül hatott ki a magyar forradalom sorsára, de Franciaország akkor is nagyhatalom volt, és részint önsúlyánál, részint a szuezi konfliktusban való részességénél és az ENSZ-ben, illetve a Biztonsági Tanácsban játszott nagyon is aktív, szerepénél fogva jelentős részvevője volt az akkori bonyolult politikai helyzetnek és diplomáciai játszmának.

Ezzel összefüggésben: Franciaországnak ez időben is nagy múltú és kiváló diplomáciai gárdája volt, méghozzá nemcsak Nyugaton vagy az átalakuló Ázsiában és Afrikában, hanem Kelet- és Kelet-Közép-Európában is. A francia diplomaták jó értelmiségi kapcsolatokkal és információs forrásokkal rendelkeztek, ennél fogva tájékozottak voltak, értették az összefüggéseket (a térségen belül egymást is informálták), s többnyire kitűnő és érdekes jelentéseket és elemzéseket küldtek a Quai d'Orsay-ra.

Különösen érvényes ez az 1956–57-es és az azt követő időszakra, mégpedig legalább két okból. Egyrészt Franciaországnak ez időben szocialista kormánya volt, amely igyekezett Kelet felé nyitni, s e törekvésében találkozott a Sztálin utáni szovjet vezetés próbálkozásaival. Az angol–amerikainál baloldaliabb francia tradíciók és beállítottság több kontaktust és jobb megértést tett lehetővé.

Másrészt erre készítette, sőt kényszerítette a francia politikát és diplomáciát maga a francia szellemi élet és értelmiség is. A jelentős francia baloldal s benne az akkor még különlegesen erős, egészében sztálinista szellemű kommunista párt számára a magyar forradalom nem „külső ügy” volt, hanem húsba vágó, izgató és az egész szellemi és politikai életet élesen megosztó probléma. Hiszen nem kevesebbről volt szó, mint saját választott vagy meghirdetett jövőjükről, eszményeik életrevalóságáról, ami most annak megítélésétől látszott függeni, hogy a magyar nép maga a szocialista rendszer avagy annak csupán rossz, „hibás” alkalmazása ellen lázadt fel egy emberként.

A magyar '56 tehát, amellettt hogy más nyugati országokéhoz hasonló, de azokénál még erőteljesebb szolidaritási megmozdulásokat váltott ki Franciaországban, itt komoly szellemi és politikai hatást is gyakorolt, különösen a baloldalra. Ennek legmagasabb szintű dokumentumai (Aron, Camus, Fejtő, Sartre, Merleau-Ponty és mások akkori írásai, vitacikkei) egy év óta magyarul is olvashatók. (Lásd '56 és a franciák. Összeállította és fordította Sulyok Miklós, Molnár Miklós bevezető tanulmányával. Bp., Font Kiadó, 1993.)

Ami a Francia Kommunista Pártot illeti, ennek feltétlenül szovjetbarát, a magyar ügygel szemben merev és ellenséges álláspontja eddig is ismert és dokumentálható volt a pártsajtó cikkeiből és riportjaiból, a párt központi bizottságának nyilvánosságra hozott határozataiból. Mindezekből a párt álláspontja – a magyar „ellenforradalom” elutasítása, majd a szovjet beavatkozás és a kádári rendcsinálás egyértelmű igenlése – más kommunista pártoktól eltérően, teljesen egységesnek látszott. A valóság ennél természetesen bonyolultabb. Kisebb nézetkülönbségek a központi bizottságban is felmerülhettek, az ülések hangszalagra rögzített anyaga azonban mind ez ideig (!) nincs leírva, s egyelőre nem tanulmányozható, akárcsak a párt nemzetközi levelezése.

1993. decemberi párizsi tanulmányutam során¹ azonban – tudomásom szerint első kutatóként – módom nyílt az FKP Politikai Bizottságának 1956–1958-as ülésein hozott (s a KB székházában őrzött) határozatok tanulmányozására.

A határozatok hangnemén már 1956 tavaszától jól érződik a kényszeredettség, az elutasító magatartás bármiféle szemléletváltással szemben. Február–márciusban a PB hangoztatja ugyan az SZKP XX. kongresszusának nemzetközi jelentőségét, de értékelése nem megy túl a frázisokon és a sztálinista Thorez beszámolójának visszakerődzésén.

1956. október 26-án a PB jóváhagyja a pártvezetők és a pártsajtó addigi megnyilatkozásait, s egyértelműen leszögezi: „Továbbra is erőteljesen hangsúlyozni kell, hogy a magyarországi zavargásokat reakciós és fasiszta elemek szították az imperialista hatalmak segítségével. Az eseményekkel kapcsolatban a *l'Humanité*-ban és a pártsajtóban óvatos magatartást kell tanúsítani, és csakis olyan pozitív információkat közölni, amelyek segítik a nemzetközi munkásmozgalmat. Anélkül, hogy beavatkoznánk a lengyel és magyar testvérpártok belső ügyeibe, ismertetni kell a PB értékelését e két párt politikai irányvonálával kapcsolatos alapvető kérdésekről.”

November 2-án a PB újra rögzíti a propaganda alapelveit: hangsúlyozni a Szovjetunió iránti barátságot és a Vörös Hadsereg felszabadító szerepét; megünnepelni november 7-ét; kiemelni a népi demokratikus országok fő vívmányait anélkül, hogy nehézségeiket elhallgattánánk; fokozni a felvilágosító munkát az értelmiség körében.

1956. november 7-e azonban – a magyarországi szovjet beavatkozás keltette friss indulatok által hevítve – éppenséggel a háború utáni évek legnagyobb antikommunista demonstrációjának napja lett Párizsban. Többezres tömeg támadta meg előbb a pártszékházat, majd a *l'Humanité* székházát, pusztítva, gyújtogatva, lincshangulatban, amelynek egy áldozata is volt. Kétségtelen, hogy a veszélyhelyzet szülte dac és szolidaritás is hozzájárult a sztálinista szellemű pártegység fenntartásához. „A zűrzavar kellős közepén az ember nem vált lovat” – idézi a kommunista Eugène Aubel-t a történész Philippe Robrieux (*Histoire intérieure de Parti Communiste*, II. 1945–1972. p. 475.). November 8-án a párt nagy ellentűntetéssel válaszolt.

A PB november 10-i, minden addiginál hosszabb és részletesebb határozata is leszögezi: „A párt székháza és lapjai elleni fasiszta támadások sokaknak megmutatták a fasiszta veszély komolyságát. Ez hozzájárult a november 8-i tüntetés sikeréhez.”

A határozat ezután részletesen előírja, mit tartalmazzon a *l'Humanité* november 12-i vezércikke, hol és hogyan válaszoljon a pártsajtó Sartre-nak és a *France Observateur*nek (a *Nouvelle Observateur* elődjének). André Stilt, a *l'Humanité* főszerkesztőjét sürgősen

¹ A párizsi kutatásra a Fonds National Suisse de la Recherche Scientifique támogatásával került sor.

Budapestre (vagy Prágába) indítják információgyűjtés céljából (ennek gyümölcse lett a híres cikk: „Budapest visszanyerte mosolyát...”), Roger Garaudy-t pedig Rómába, hogy tisztázza a nem lényegtelen magatartás-különbséget az olasz KP vezetőivel. Ez utóbbi probléma a következő hetekben, sőt hónapokban (még 1957 elején is!) állandó, visszatérő témája maradt az FKP legfőbb vezetőinek, akik rendszeresen Garaudy-t, majd Francois Billoux-t bízták meg annak tisztázásával, miért jár „külön utakon” az OKP és különösen annak elméleti folyóirata, a *Rinascita*.

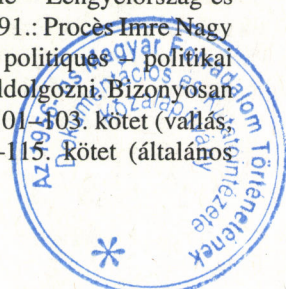
November végén és december elején a PB szűkszávú határozatai is tükrözik már a párttagság egy részének elégedetlenségét: J. F. Rolland-t kizárják a pártból, új vezetőket kap a *France Nouvelle*, válaszolni kell egy kollektív levélre, André Stilnek nyilvánosan kell beszámolnia magyarországi tapasztalatairól, a Nemzetgyűlésben is meg kell magyarázni a párt álláspontját.

Nem a kommunista pártarchívumból, hanem a Külügyminisztérium levéltárából tudható, hogy a KP és a vezetése alatt álló szakszervezetek egyes szekcióiban nyílt és éles viták, válságos helyzetek alakultak ki. 1956. december 22-én Vienne megye prefektusa jelenti Poitiers-ból a miniszterelnöknek, hogy a megye kommunista vezetésű pedagógus szakszervezetének tagsága fellázadt – magyar ügyben – a vezetés ellen. „Mi nem fogadjuk el ezt az orosz intervenciót, ugyanúgy elítéljük, mint a szuezi háborút vagy az észak-afrikai háborút” – jelentette ki „A magyar ügy” (*L'affaire hongroise*) című körlevélben a szakszervezet egyik tagja. (*AD Europe 1956–60, URSS, Vol. 260., p. 144–149.*)

A Francia Külügyminisztérium Irattára (*Archives Diplomatiques – AD*) a nemzetközileg oly mozgalmas 1956-os esztendőnek is egyik legjelentősebb és legszínesebb forrásgyűjteményét őrzi. A magyar anyag egy része a levéltárosok szívességéből már három évvel ezelőtt is kutatható volt, s ugyanakkor jelent meg a Külügyminisztérium hivatalos kiadványsorozatának az 1956-os év utolsó három hónapját érintő legfontosabb dokumentumokat tartalmazó kötete. (*Documents Diplomatiques Français, 1956. Tome III. (24. octobre–31. décembre). Paris, Imprimerie Nationale 1990.*)

A múlt évben azután – az AD-ban végzett folyamatos feltáró és rendező munka eredményeként – megnyílt a kutatás számára az európai diplomáciai anyag új, *1956–1960-as fondja*. Mivel pedig a rendezők az anyag csoportosításánál együttesen veszik figyelembe a nemzeti, az időrendi és a tárgyi szempontot, egy-egy fontosabb eseménynél, mozzanatnál egymás mellett ott találjuk pl. a moszkvai, a budapesti, a belgrádi, a bécsi, a berni, a bukaresti, a washingtoni, a varsói francia diplomaták jelentéseit, és legtöbbször a Quai d'Orsay véleményét is. Bár ily módon sok dokumentum (másolatban) több helyen is megtalálható, ez végeredményben nem menti fel a teljességre törekvő kutatót az alól, hogy pl. a magyar '56-hoz (vagy annak valamely részletkérdéséhez) a szomszédos és az egyéb érintett országok megfelelő anyagát is végignézzék.

A magam részéről a rendelkezésre álló idő alatt a szovjet iratanyag három kötetét (*URSS Vol. 260.: Relations avec les PC étrangers – Kapcsolatok a külföldi KP-kal; 267.: Relations politiques – Politikai kapcsolatok; 287.: Pologne, Hongrie – Lengyelország és Magyarország*), valamint a magyar anyag hét kötetét (*Hongrie, Vol. 91.: Procès Imre Nagy – Nagy Imre-per; 92–93.: Insurrection – felkelés; 95–96.: Partis politiques – politikai pártok; 104–105.: Questions culturelles – kulturális ügyek*) tudtam feldolgozni. Bizonyosan érdekes még a 88–90. kötet (*Kádár*), a 97–98. kötet (*emigráció*), a 101–103. kötet (*vallás, egyházak*), a 106. kötet (*francia–magyar kapcsolatok*) és a 111–115. kötet (*általános kérdések*).

A *szovjet anyag*, mint a kötetcímeiből is látható, a szó legszélesebb értelmében nemzetközi jellegű. Témánk szempontjából fontosabb, illetve új információt tartalmazó tárgykörei a következők:

1. A kommunizmus általános válsághelyzete, a bomlás jelei, a Kominform feloszlátása s ennek hatása, majd a lengyel és magyar reformmozgalmak. Számos jó elemzés olvasható a bizonytalan szovjet–jugoszláv viszonyról, s már 1956 nyaratól kezdve arról az erősödő tendenciáról, hogy Moszkva – különösen Poznan után – visszatérően van a nyílt beavatkozások politikájához, a kommunista tábor „egységének” feltétlen helyreállításához. (URSS Vol. 260. Bukarest, ápr. 26., Washington, jún. 28., Moszkva, júl. 27.)

2. Egy 1956. június 13-i berlini jelentés szerint szovjet kívánságra megalakult a keleti blokk „Biztonsági Bizottsága”. Elnöke M. Filipov, tagjai Wolanski ezredes (Lengyelország), Rudolf Doelling (NDK), Pőcze Tibor [rendőr] tábornok (Magyarország), Jindrich Kotel ezredes (Csehszlovákia) és Zacev százados, a bolgár rendőrfőnök öccse. Jugoszlávia és Albánia nincs képviselve. Később, július 6-án a varsói francia követség reagál a hírré azzal az információval, hogy a Biztonsági Bizottság híre nincs megerősítve, Wolanski ezredest pedig leváltották tisztségéből. (URSS Vol. 287.) – A fenti névsor, de maga a helyzet is valószínűsíti, hogy az eredeti hír nem volt légből kapott, s a bomlásjelenségek hatására legalábbis tervbe vették egy ilyen koordináló szerv létrehozását.

3. Az egész időszakban, de különösen 1956 októberében részletes hangulatjelentések és sajtóelemzések érkeztek Párizsba magáról a moszkvai nagykövetségről. J.-M. Soutou október 25-i megfigyelése szerint a Pravdában kezdik használni a „szodrjusesztvo” (commonwealth) kifejezést. Október 27-én ugyanő megállapítja, hogy a lengyel ügyben az október 20-i viharos Pravda-cikk óta nincs állásfoglalás. A magyar eseményekről szóló október 25-i cikk címét („A népellenes kaland kudarca”) két nappal később már jövő időbe kellett tenni (...felé). A moszkvai lakosság a francia diplomata szerint nagy izgalommal figyeli és követi a lengyel és magyar eseményeket, főként a BBC-ből, amit nem mindig zavar. Két nappal később, október 29-én azonban már pontosabb és differenciáltabb képet ad a moszkvai hangulatáról: „Tudomásom szerint a szovjet diákok semmiféle szolidaritási akciót nem szerveztek a lengyelek és a magyarok mellett Moszkvában. A lakosság véleménye egyébként megosztott. Egyesek nacionalista beidegzéseiknek engedve elítélik a lengyeleket és a magyarokat, mert »árulóknak« tartják őket. ...Másokat viszont felháborít a magyarországi megtorlás brutalitása. Ami azonban közös: mindnyájuknak hirtelen tudomásul kellett venniük azt, amit eddig jórészt nem tudtak, hogy mennyire népszerűtlen a kommunizmus és még inkább a Szovjetunió a népi demokratikus országokban.” (URSS, Vol. 287. p. 36–41.)

4. Dejean moszkvai francia nagykövet 1956. november 6-án részletesen beszámol Sepilov külügyminiszterrel folytatott aznapi beszélgetéséről, amelyre a miniszter kezdeményezésére került sor. Sepilov természetesen Suezről kívánta ismertetni a szovjet kormány elítélő véleményét, Dejean viszont – ellensúlyként – a magyar ügyet s az erről adott szovjet magyarázat elfogadhatatlanságát, a szovjet beavatkozás által kiváltott nemzetközi felháborodást hozta szóba. Sepilov ugyesen hárfított, s ütötte félre a témát: a magyarországi események a magyar nép belügyét alkotják. Hogy ott is külső erők beavatkozása történt? Bizony, ma láthatjuk, milyen eredménnyel járt a kívülről támogatott romboló erők munkája. Akárcsak a Közel-Keleten... – Ugyanígy pergett le a szovjet vezetésről Guy Mollet francia miniszterelnök Bulgaryinhoz intézett másnapi, november 7-i üzenete is. (URSS, Vol. 267. p. 130–132., 137–138.)

5. Figyelemre méltó, hogy a francia diplomaták aránylag korán, jóval a magyar forradalom előtt felfigyeltek az amerikai politika és propaganda következetlenségére és felelőtlenségére. „A republikánusok és a csatlósok” című 1956. január 18-i washingtoni jelentés idézetekkel mutatja be a hangzatos és üres ígéretekkel hemzsegető amerikai politikát. Eszerint a mérsékelt republikánusok és a demokraták közös politikája: bátorítani a rab népeket és emigrációjukat, de veszni hagyni a lázadókat, mondván, hogy a szabad népek példája majd hatni fog. Az elemző elismeri, hogy a hang a genfi csúcskonferencia óta határozottan mérséklődött, ami viszont az emigráció csaldódságát és tiltakozását hívta ki. (Vol. 287. p. 7–12.)

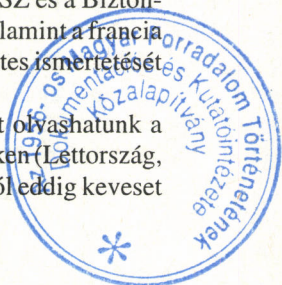
6. A francia diplomaták figyelemmel kísérték a nemzetközi kommunista mozgalom 1956 körüli differenciálódását. A berni nagykövet november 13-án a *Neue Zürcher Zeitung* idézi: a magyar események hatására a kommunista világ kettészakadt, egyfelől a sztálinistákra, másfelől a jugoszlávok és lengyelek csoportjára. Beszámolót találunk az északi zóna (Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország) kommunista pártjainak november 25–26-i stockholmi értekezletéről, ahol „a magyar ellenforradalmi mozgalommal” szemben foglaltak állást. Dejean nagykövet 1956 végén a tanulmányok egész sorát szentelte a Szovjetunió és a kommunizmus válságjelenségeinek, s különleges figyelmet fordított a kínai álláspont-ra. (Vol. 260. p. 105–112.)

7. Végül nem érdektelen, hogy Laloy, a Külügyminisztérium Politikai Főigazgatósága európai ügyosztályának vezetője „A népi demokráciák politikai fejlődése” című tanulmányában már 1956. május 29-én világos, tömör elemzést ad az ideológiai és ténybeli változásokról Kelet-Európában, s ennek alapján e korai időpontban megfogalmazza egy déttente-politika lehetőségét és alapelveit. (Vol. 287. p. 19–23.)

A *magyar anyag* kötetei mindenekelőtt a budapesti francia követség (ekkor még nem nagykövetség!) három vezető emberének rendszeres jelentéseit, rejtjeles táviratait és hosszabb elemzéseit tartalmazza. E három ember: Jean Paul-Boncour követ, aki 1956 nyarán vette át a követség vezetését, Henri Quioc első tanácsos, aki éppen a forradalom idején érkezett Budapestre, s a november 4-ikét követő héten, amikor Paul-Boncour a harcok következtében a követi rezidencián, a budai Csaba utcában rekedt, ténylegesen vezette a követség munkáját, és Guy Turbet-Delof kultúrattasé, egyben a budapesti Francia Intézet igazgatója, aki sokrétű magyar értelmiségi kapcsolatokkal rendelkezett, s teljesen magáévá tette a magyar forradalom ügyét: október utolsó napjaiban Bécsbe utazott, hogy az ottani követségről küldhessen részletes jelentést Párizsba budapesti és dunántúli tapasztalatairól (útközben minden községben és városban megállt), mindvégig naplót vezetett az eseményekről, 1957 végén pedig javaslatot dolgozott ki egy 1956-tal foglalkozó nemzetközi kutatóintézet felállítására. (Lásd erről a *Világosság*, 1993/10. számában közölt ismeretésemet.)

Az „Hongrie” feliratú dossziékban azonban állandóan – ha nem is hiánytalanul – jelen van a nagyvilág, a nemzetközi vetület is, természetesen a világ legkülönbözőbb részein állomásozó francia diplomaták jelentéseinek tükrében. Idetartoznak az ENSZ és a Biztonsági Tanács ezzel kapcsolatos üléseiről és munkájáról szóló beszámolók, valamint a francia ENSZ-delegátusoknak küldött utasítások is. (Lásd erről Békés Csaba részletes ismertetését a brit levéltári anyag alapján, intézetünk 1993-as évkönyvében.)

A különböző országokból érkező sajtószemlék mellett beszámolókat olvashatunk a magyar felkelés lelkes visszhangjáról olyan távoli országokban és földrészekben (Lettország, Portugália, Svédország, Ausztrália, Új-Zéland), amelyeknek szolidaritásáról eddig keveset

tudtunk. Hasonló szellemű, csak éppen keserű hangnemű körképet kapunk a szovjet beavatkozás, majd jó másfél évvel később, Nagy Imréék kivégzése után. (Wellingtonban 1958. június 17-én David Ojsztrah adott koncertet a szovjet követségen, a nyugati diplomaták azonban lemondták a megjelenést. Két nappal később Nash új-zélandi miniszterelnök nagy beszédben ítélte el az elnyomás és megtorlás politikáját. (Hongrie, Vol. 91. p. 90–95.)

Ennél is fontosabb, hogy a jelentések betekintést adnak a nemzetközi fogadtatás kevésbé lelkes és lelkesítő, ám a reális erőviszonyokat annál inkább befolyásoló mozzanataiba. Egy 1956. október 30-i újdélhi jelentés beszámol róla, hogy október 26-án Nehru miniszterelnök utalt ugyan nyilatkozatában a lengyel–magyar események nemzeti jellegére, de alapjában továbbra is „megőrizte hallgatását”, s azt az álláspontját, hogy „belső ügyről” van szó. A *Hindustan Times*nek a jelentésben idézett cikke viszont jól mutatja az indiai kormány szovjetbarát és Amerika-ellenes alapállását: „a magyar nép érdeke – írta a lap –, hogy a nagyhatalmak ne halásszanak zavaros vizekben”. (Vol. 92. p. 230.)

Az október 31-i helsinki beszámoló „zavart fogadtatásról” beszél finn hivatalos oldalról a magyar forradalommal kapcsolatban, abból az alkalomból, hogy az amerikai ügyvivő ismertette a finn külügyminiszterrel az Egyesült Államok álláspontját. Azt a „meglepő közlést”, hogy Finnország különleges helyzete nem zárja ki automatikusan a szolidaritás minden gesztusát, a francia diplomata afféle bátorításnak tekintette, hogy a Nyugat nem tekinti a finneket teljesen bekebelezetteknek, elvárja csatlakozásukat a nyugati lépésekhez. (Uo. p. 258–260.)

Magyar szempontból igen fontosak az ekkori bécsi jelentések, egyrészt a közelség, másrészt az osztrák kormány ekkori kényes helyzete és aktivitása miatt. Seydoux bécsi francia követ rendszeresen beszámol a két másik nyugati nagyhatalom helyi képviselőivel s az osztrák külügyminiszterrel folytatott egyeztető, tájékoztató megbeszélésekről, sőt a szovjet követtel való időnkénti érintkezésről is. 1956. október 30-i jelentésében elmondja, hogy aznap este, a brit és az amerikai nagykövettel és Figllettel folytatott megbeszélés után Bruno Kreisky külügyi államtitkár fejtette ki ugyanezeknek súlyos aggodalmait a magyar helyzetet illetően. Szerinte Magyarországon lelkes, de politikailag tapasztalatlan fiatalok a hangadók, ez széteséssel és kudarccal fenyegeti a forradalmi mozgalmat. Itt lenne az ideje, hogy a nyugati hatalmak ésszerű javaslatokkal és az ENSZ útján végrehajtott akciókkal – a szovjet csapatkivonás nemzetközi garانتálása, szabad választások előkészítése, nagyszabású gazdasági segítség – segítsenek mederbe terelni a zavaros és diffúz törekvéseket. Meg kell értetni a magyarokkal, hogy a Nyugat nem hagyja őket sorsukra. – Másnap, október 31-én Seydoux növekvő optimizmusról számol be a vezető bécsi diplomáciai és politikai körökben, de hozzáteszi, hogy Kreisky nem osztja ezt a hangulatot, s hangoztatja, hogy ENSZ-bizottság kiküldetésére és sürgős gazdasági segítségre van szükség. (Vol. 92. p. 234., 263.)

Több jelentés szól a lengyel és a magyar helyzet összefüggéséről, Gomulka nehézségeiről és manőverezéséről, különösen a Nagy Imre-per után, amikor lemondásáról is hírek keringtek (Vol. 91. p. 98–99.). – A jugoszláv vezetők sokrétű szerepe és felelőssége nem volt kétséges a francia diplomaták előtt, éppen ezért szorgalmasan firtatták ennek konkrétumait. Paul-Boncour 1956. október 24-én jelenti Budapestről, hogy a jugoszláv követség nincs meglegedve a magyar vezetés összetételével. Gerő, Kovács, Apró iránt bizalmatlanok, s Nagy Imre miniszterelnöksége mellett Kádárt kívánják a párt élén látni. (Vol. 92. p. 2.) Ugyanő a kivégzések után hosszabb beszélgetést folytatott a budapesti jugoszláv

követtel a Nagy Imre-per nemzetközi politikai háttéréről (Vol. 91. p. 116.). – A jó jelentésektől függetlenül, a Quai d'Orsay-n néha előbb, közvetlenül szerezték meg a fontos információkat. Laloy már 1956. november 3-án este 10 óra 30-kor körtáviratban értesíti az érdekelt francia képviselőket, hogy Krovcev, a párizsi szovjet nagykövetség tanácsosa aznap délután kijelentette: Nagy Imre már nem képvisel senkit, hatalma megszűnt, semlegességi nyilatkozatát nem kell komolyan venni. (Vol. 92. p. 109.)

A francia külpolitikának természetesen – függetlenül attól, hogy a rokonszenven és együttérzésen kívül amúgy sem tudott semmit nyújtani a Nagy Imre-kormánynak – tudomásul kellett vennie a tényeket, s november 4-e után egy-két héttel már elsősorban az új magyar vezetéssel, annak főbb alakjaival és politikájával kellett foglalkoznia. A Külügyminisztérium kelet-európai osztálya 1956. november 21-én részletes jelentést készít a minisztérium főtitkára számára „Kádár helyzete a nemzetközi kommunista mozgalomban” címmel, ismertetve Tito, Gomulka, a pekingi vezetés és a Francia KP vezetőinek véleményét. (URSS Vol. 287. p. 58–61.) A későbbiekben is állandó figyelemmel kísérik – elsősorban a budapesti követség különféle forrásokból merítő beszámolóí révén – a magyar párt- és kormányzati vezetők minden olyan megnyilvánulását, amelyből következtetéseket lehetett levonni akár a várható jövőbeli politikára, akár a múltira, pl. Kádár 1956. november első napjaiban tett moszkvai „látogatásának” körülményeire és tartalmára.

Úgy tűnik azonban, hogy a kádári konszolidáció egész folyamatából két terület érdekelte legjobban a francia diplomatákat: a megtorlás és a kultúrpolitika, illetve az írók és a hatalom viszonya.

Maga a követ, Jean Paul-Boncour 1958. március 19-i dátummal, „A leigázás útjai” (Les chemins de la servitude) címmel hosszabb, többrészes elemzést készít, amelyben egyrészt a rezsim felhasználható fegyvereit, eszközeit, másrészt az ellenállás lehetőségeit vizsgálja. (Hongrie, Vol. 91. p. 11–24.) Ugyanő 1958. szeptember 9-én a „tipikusan megtorló jellegű ítélezésekről” értekezik, amelyekre Kádárnak szerinte azért van szüksége, hogy – 56-os bűneit feledtetve – alkalomadtán dokumentálhassa keménykezű politikáját az „ötök bizottsága” (ti. az SZKP és a „testvérpártok” vezetői) előtt. (Uo. p. 152–154.)

A megtorlás pererei közül a legtöbbet Nagy Imre és társai, Bibó, az írók, Kosáry Domokos, valamint Mérei Ferenc és társai ügyével foglalkoztak, az utóbbi kettővel főleg a francia kapcsolatok miatt. De ezeken túlmenően, gyűjteni és értékelni igyekeztek a megtorlás minden fontosabb adatát és mozzanatát. 12 oldalas jelentés készült a szegedi Perbíró-perről, ismertetve a vádlottak nevét, a vádpontokat és a per sajtóbeli „tálalását” (Vol. 91. p. 27–40.), a Tóth Ilona és társai perről (Vol. 104. p. 72–75.), a Balogh-Péché Géza–Békési-perben hozott halálos ítéletekről (Vol. 91. p. 51.), Brusznyay Árpád kivégzéséről (uo. 61–69.), a fiatakorúak kivégzésével kapcsolatos hírekről (uo. p. 266.).

A készülő Nagy Imre-perrel kapcsolatban a franciák minden apró adatot, jelzést összeszednek. Számítanak a perre, az ítélet azonban, mint mindenkit, őket is váratlanul éri. Az első, június 17-i jelentésben Henri Quioc feltételezi, hogy Kádár is csak az utolsó napon kaphatott tájékoztatást, hiszen június 14-én még „békülékeny” beszédet tartott (uo. p. 53.). Paul-Boncour is hajlamos feltételezni, hogy Kádár a megbékélés híve, és Münnich a megtorlásé. Nagy Imréről készített pályarajzában arra az eredményre jut, hogy Nagy nem volt elég jó politikus, mégis a magyar kommunizmus általa képviselt liberális szárnya volt az, amely elviselhető alternatívát nyújtott (uo. p. 61–73.).

Néhány nappal később Paul-Boncour szóvá teszi, hogy Nagy Imrét és társait – Maléter kivételével – szerinte nem helyes „a forradalmi mozgalom vezéreinek” nevezni, hiszen

Nagy szüntelenül fegyverletételre szólított fel, s Belgrád cáfolja, hogy november 4-én a követségről ellenállásra buzdított volna (uo. p. 90.). A francia diplomaták sokoldalúan számolnak be a per külföldi és hazai visszhangjáról, így például Maléter Pál özvegyével szembeni méltatlan bánásmódról (uo. p. 84.), s Quioc a vádiratról készült elemzésében arra a következtetésre jut, hogy a megtorlásnak ezzel nincs vége, következni fog pl. a Bibó-per (uo. p. 105–111.)

Bibó István sorsát végig aggodó figyelemmel kísérik, s még az augusztusi per és ítélet után is félnék az esetleges súlyosbítástól. Tudják, hogy Bibó és Göncz érdekében magas szintű indiai intervenció történt Moszkvában és Budapesten, s K. P. S. Menonnak azt a – téves – információját is továbbítják, hogy Bibót először halálra ítélték, s ezt csak később enyhítették. (Uo. p. 155.)

Sok és aprólékos (többnyire pontos és helytálló) jelentés készült Déryről és az íróperekről, valamint Kosáry Domokos vizsgálatáról és peréről, amelyben az egyik vádpont éppen a francia követnél és kultúrattasénál 1957 elején tett látogatás volt. Mérei és társai letartóztatása, majd pere azért kelt meglepetést és csalódást, mert 1958 őszét a francia diplomaták már az enyhülés kezdeti időszakának tekintik (uo. p. 159.).

A magyarországi konszolidáció erősen összetett problematikája egyébként már 1957 őszétől fogva rendszeresen foglalkoztatta őket. Egyrészt azt firtatták és elemezték, hogy a hatalom milyen erőtényezők és megfontolások hatására, milyen mértékben és meddig alkalmazza az erőszakos megtorlás, illetve a megbékélés, megkegyelmezés és édesgetés módszereit. Érdekes információt továbbít e tekintetben a budapesti követség 1957. november 23-i távirata, mely szerint a Moszkvából hazatért Kádárt egy Bajkov nevű szovjet funkcionárius, a belső pártellenőrzés „specialistája” is elkísérte, hogy a keményvonalas sztálinisták javára döntse el azt a belső küzdelmet, mely ezek és a megbékélés hívei (Kádár, Biszku és társaik) között folyt. A november 7-re tervezett amnesztia is a moszkvai jóváhagyás hiánya miatt maradt el, s Déryék is ezért kaptak súlyosabb ítéletet. (Vol. 104. p. 191.)

A másik oldalon a magyar társadalom, az értelmiség, s ezen belül is elsősorban az írók magatartása, behódolásra, illetve együttműködésre való készsége foglalkoztatta őket. E tekintetben fordulópontnak tekintik az ENSZ-ügyben 1957 szeptemberében több száz író és művész által aláírt nyilatkozatot, amelyről Paul-Boncour követ szeptember 27-i, „Vége a tollak sztrájkjának” című jelentése számolt be. (Uo. p. 97–101.) Október 9-én ugyanő már átfogó beszámolót készít „A rezsim és az írók” címmel. Kiindulópontja a kor legnagyobbnak mondott magyar költőjének, Szabó Lőrincnek ekkor bekövetkezett halála, melyet közvetlen összefüggésbe hoz a hatalom és az írók konfliktusával, a kierőszkolt aláírásokkal és az ellenállás megtörésével. A franciák információja szerint az aláírások nagy száma egyfelől az írók egyenkénti és csoportos beidézésével magyarázható (a Népfrontnál pl. Orbán László a vezető írókat egyrészt újabb íróletartóztatásokkal fenyegette, másrészt a lecsukottak enyhébb kezelésével kecsegtette), másfelől azzal, hogy Tamási Áron, a népi írók egyik vezéregyénisége kifejtette: minél tömegesebben írják alá a minél durvábban politikai szöveget, annál nyilvánvalóbb a kényszerjelleg. – A követ 12 oldalas jelentése kitér a szabadult írókra és művészekre, Illyés Gyula helyzetére s végül Szabó Lőrinc temetésére, amelynél hangsúlyozza, hogy épp október 6-án, a nemzeti gyásznapon, s pontosan egy évvel a Rajk-temetés után volt. (Uo. p. 104–115.)

A Déry-per lezajlását és mellékszövegét elemezve, a franciák jól látják, hogy a hatóságok milyen cinikusan játszottak rá az antikommunista és antiszemita érzelmekre. (Uo. p.

116–118.). Ugyanakkor találóan állapítja meg az egyik jelentés: „A Déry-per ítéletei a rettegettnél enyhébbek, a remélnél keményebbek voltak. Olyanok, mint Kádár.” (Les demi-mesures de Kadar – Kádár felemás rendszabályai. Uo. p. 157–173.)

A három vezető budapesti francia diplomata 1957 végén egymást kiegészítő, nagy „tanulmányokban” fejtik ki véleményét a magyarországi helyzet sajátosságáról és a francia politika ebből adódó lehetőségeiről. „A magyar értelmiség »kollaborál« Mi a teendő?” – közli már november 4-i jelentése címében Paul-Boncour, aki a rendszerrel alapjában szemben állók új magatartását négy pontban foglalja össze:

1. A nyílt, különösen pedig a fegyveres ellenállás feladása;
2. gyakorlati együttműködés a rezsim közigazgatásával;
3. a vallási, szellemi, nacionalista meggyőződés fenntartása és megszilárdulása – addig is, míg ismét érvényesíthető lesz majd;
4. a Nyugat és Kádár korrekt kapcsolatának igenlése.

Ennek alapján a követ részletes javaslatokat terjeszt kormánya elé a Kádár-rezsim, a magyar emigráció és az egész magyar kérdés értő, differenciált kezelésére, a magyar kormány kezdeményezéseinek mérlegelésére, helyenkénti elfogadására. – A jelentésre egyébként Párizsban kézzel ráírták: „Amit javasol, az körülbelül az, amit máris csinálunk”. (Uo. p. 123–128.)

Alig két héttel később keletkezett Turbet-Delof már idézett, „Kádár felemás rendszabályai” című tanulmánya, amely Quioc első tanácsos bevezetésével érkezett a Quai d’Orsay-ra. Mindketten hangsúlyozzák, hogy Franciaországnak ki kell használnia a magyar rezsim készségét a nyugati kulturális nyitásra, annál is inkább, mert a magyar értelmiség is „reálpolitikát” folytat, mégpedig két irányban: az egyik a keleti és nacionalista, a másik a nyugati és humanista irányzat. Kiadják a francia írók addig betiltott műveit, a szovjet–magyar kulturális hónap után valóságos „francia–magyar hónapot” rendeztek stb.

A francia politika tehát, amely a forradalom napjaiban és a megtorlás kezdeti időszakában az erkölcsi szolidaritásláson túl már csak a szuezi intervenció miatt sem tudta segíteni a magyar ügyet, a nyugati hatalmak közül valószínűleg elsőnek ismerte fel az 1956 utáni Magyarországgal folytatható újfajta politizálás, kulturális kapcsolatteremtés és a fokozatos fellazítás lehetőségeit, amelyek egyébként inkább csak az 1960-as években kezdtek realizálódni. Más kérdés, hogy Franciaország – különféle belső okok, így elsősorban nyilván az 1958-as mély belpolitikai válság miatt – nem tudta valóra váltani a keleti diplomatái által kezdeményezett politikát.

Standeisky Éva

A KREML CSENDJE

Vercors a magyar írókért 1957-ben

Az 1956. november 4-i magyarországi szovjet intervenció után Vercors¹ elhatározta, hogy „kibékíti” egymással a szovjet és a magyar írókat: az „eszme”, a szocializmus megmentése érdekében közelíti egymáshoz a győztes és a legyőzött álláspontját. Úgy érhet el eredményt – gondolta –, ha Moszkvába utazik, s a szovjet írószövetség vezetőit megnyerve egyenleti az utat a „kibéküléshez”. Amikor azonban végül is eljutott a szovjet fővárosba, az események végképp túlhaladták jó szándékú, naiv tervét. A szovjet álláspont egyre merevebbé vált, Magyarországon pedig „az ellenforradalom eszmei előkészítőire” is kiterjedt a megtorlás.

A francia író moszkvai látogatásáról két érdekes dokumentum maradt fenn az egyik központi orosz levéltárban.² A Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) Központi Bizottságához eljuttatott szovjet írószövetségi jelentésekből jól érzékelhető az írói függetlensége teljes hiánya, s maga a hatalmi mechanizmus is, amely a szellem embereit besűgői szintre alacsonyította.

A közölt dokumentumokból, valamint az alább ismertetett korabeli magyar, francia és indiai forrásokból kitűnik, hogy Vercors-on kívül más francia, valamint olasz baloldali írók is kiálltak a november 4-i szovjet beavatkozás után a magyar írók mellett.

*

Vercors neve eléggé ismert volt Magyarországon. Műveit többször is kiadták nálunk. Az író ugyan ifjúságától kezdve rokonszenvezett a kommunista mozgalommal, de a kommunista pártba nem lépett be. A kommunista mozgalmon belüli törvénytelen ségek, mindenekelőtt a Rajk-per mélyen megrendítették. Az SZKP XX. kongresszusa után nagy reményeket fűzött a mozgalom megújulásához. Meggyőződése volt, hogy október 23-án a magyarok jogosan keltek fel a sztálinista hatalom ellen, s hogy a felkelők többsége a Rákosi-féle vezetés bűnei ellenére is a szocializmus híve maradt.

¹ Jean Bruller, 1902–1991. Francia író és képzőművész. Apai ágon magyar származású. Eredeti foglalkozása mérnök. Szépiróként 1942-ben tűnt fel *A tenger csendje* című művével. Ekkor vette fel írói álnévként az Alpok egyik erdős előhegységének nevét, amely a német megszállók ellen harcoló francia partizánok egyik központja volt.

² Alekszandr Csakovszkij és Borisz Polevoj jelentése Mihail Szuszlovnak, az SZKP KB ideológiai titkárának. A két dokumentum az egyik központi moszkvai levéltárban, a Centr Hranjnyija Szovremennoj Dokumentacii-ban (CHSzD) található. Ezúton mondok köszönetet Anatolij Mihajlovics Petrovnak, aki a két iratra felhívta a figyelmet.

Franciaországban az Írók Nemzeti Bizottságának (CEN) vezetősége november 6-án tiltakozott a szovjet beavatkozás ellen. A kezdeményezés Vercors névéhez fűződik, aki 1945-től tagja, 1953–57 között elnöke volt az 1942-ben alakult, baloldali francia írókat tömörítő szervezetnek. „Alulírottak – olvasható a táviratukban –, mint az Írók Nemzeti Bizottsága vezetőségének tagjai, bár véleményünk megoszlik a jelenlegi magyarországi események értelmezésében [Az én kiemelésem. S. É.], egybegyűltek, mint tenni szokták, amikor a kultúra védelméről van szó, hogy arra kérik Kádár miniszterelnököt, mentse meg a jövőt: biztosítsa a magyar írók és értelmiségiek életét, fizikai szabadságát és erkölcsi integritását, bármi volt is a szerepük, illetve felfogásuk a hazafiúi kötelességről, hiszen az emberi kultúra képviselőiről van szó. Kívánjuk, hogy minden értelmiségi szervezet, kelettől nyugatig, ilyen értelemben járjon közben érdekükben.” Az aláírók: Louis Aragon,³ Jean-Paul Sartre,⁴ Vercors és mások, kommunisták és nem-kommunisták.⁵

A kiemelt szövegrész az ortodox kommunisták, mindenekelőtt Aragon kételyeire utal. Aragon nem csupán híres író, hanem nagy befolyású pártember is volt, akinek feltétlen szovjethűségéhez nem fért kétség.⁶

A kommunista szimpatizáns Vercors tartós baloldali összefogásban reménykedett. Ennek esélye valójában egyre csökkent. A „párt-útítársak kacskaringós országútját járó” (Molnár Miklós) Sartre például ekkor jóval kritikusabban ítélte meg a Szovjetunió politikáját, mint Vercors.⁷

A francia baloldal talán utolsó nagy jelentőségű akciója az a november 7-i nyilatkozat volt, amelyben kommunista (többek között Claude Roy,⁸ Jacques-Francis Rolland,⁹ Claude Morgan¹⁰) és nem kommunista értelmiségiek (köztük Vercors, Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir¹¹) tiltakoztak a szovjet beavatkozás ellen. Az előző nap még tiltakozó Aragon ezt a nyilatkozatot már nem írta alá. A huszonegy, magát szovjetbarátnak és szocialistának valló francia író, értelmiségi elítélte a Szovjetunió magyarországi fegyveres beavatkozását, bár a nyilatkozók szerint bizonyos „reakciós elemek” a saját céljaikra akarták kihasználni a felkelést. A szocializmus elkötelezett híveiként tagadták, hogy a vágyott célt erőszakos

³ L. Aragon (1897–1982) költő, regényíró, esszéista, kritikus. 1956-ban tagja lett az FKP központi bizottságának.

⁴ J.-P. Sartre (1905–1980) író, filozófus, esszéista, kritikus. A század szellemi életének egyik legnagyobb hatású és legnépszerűbb, ugyanakkor egyik legvitatottabb alakja.

⁵ A magyar miniszterelnöknek küldött üzenet a *Les Lettres Françaises* 1956. november 8-i számában jelent meg. A magyar írók a Magyar Írók Szövetsége 1956. december 28-i taggyűlésén rögtönzött fordításban értesülhettek róla. *Literatura*, 1989/1–2. 286–287. o.

⁶ Lásd erről bővebben: David Caute: *Communism and the French Intellectuals 1914–1960*. Andre Deutsch [1964], valamint *'56 és a franciák*, Bp. Font Kiadó, 1993. Ez utóbbiban különösen Molnár Miklós bevezetőjét.

⁷ Lásd Sartre hosszú és tartalmas interjúját a *L'Express* 1956. november 9-i számában.

⁸ C. Roy (1915–) költő, regényíró, esszéista, kritikus, műfordító. Az 1940-es évek elején jobboldali újságokba írt, majd Aragonnal és Eluard-ral megismerkedve kommunista lesz.

⁹ J.-F. Rolland (1922–) író, történelemtanár, riporter.

¹⁰ C. Morgan (1898–) író. Eredeti foglalkozása mérnök. Az ellenállás idején az illegális *Les Lettres Françaises* egyik alapítója, később az Írók Nemzeti Bizottsága titkára.

¹¹ S. de Beauvoir (1908–1986) író, Sartre élettársa és harcostársa. *Mandarinok* című kulcsregényében a francia értelmiség háború utáni vívódását rajzolja meg.

úton, fegyverekkel elérhető lenne. Aggódtak a magyar írók sorsa miatt is, ezért kijelentették, hogy az aláírók „idejekorán fellépnek minden olyan esetleges eljárás ellen, amely szabadságukat [ti. a magyar írókét] veszélyezteti”. (Aggodalmuk jogos volt, hiszen a szovjet és a magyar belügyi szervek már decemberben több író-t és értelmiségit letartóztattak.) „Legfontosabb követelésünk mind a szovjet, mind a francia kormány felé – írják – az igazság. Ahol az igazság győzedelmeskedik, a bűn lehetetlenné válik, ahol pedig az igazságot elnyomják, ott nincs sem béke, sem szabadság.” Az akciót Vercors szervezte, a tiltakozás szövegét is ő írta.¹²

A szovjet vezetők nem tehettek meg, hogy egyszerűen ne vegyenek tudomást a neves aláírók nevével fémjelzett tiltakozásról. Hetekbe tellett azonban, amíg a franciáknak adandó szovjet válasz elkészült. A szokásnak megfelelően a párt bizalmát élvező író-funkcionáriusok először választervezetet készítettek. A jelen esetben Konsztantyin Szimonov¹³ és Vszevolod Kocsetov¹⁴ kapott erre megbízást. A kényes és nehéz munkába bevonták író társaikat: Katajevot, Szurkovot, Inbert, Csakovszkijt, Mihalkovot, Nyikulint, Markovot és Guliját. A levéltervezetet azután eljuttatták az SZKP illetékes vezetőinek. Maga a tervezet nem, csupán az SZKP Központi Bizottságának címzett kísérőlevél áll a rendelkezésünkre, amelyben az elküldendő válaszhoz fűzött megjegyzések olvashatók. „Egyhangúan szükségesnek tartjuk – írja Kocsetov és Szimonov –, hogy a francia írók nyilatkozatának teljes szövege is mellékelve legyen a válaszukhoz. Ez arra kötelezi őket, hogy a mi levelünket is teljes egészében közöljék. A franciák nyilatkozatában, bár fő téziseik elfogadhatatlanok, semmi olyan sértő kifejezés nincs, amely megakadályozná a szöveg teljes közzétételét. ...Ha a teljes szöveg nem állna az olvasók rendelkezésére, azt gondolhatnák, hogy mi elhallgatjuk, ami nekünk nem tetszik. A levél nemzetközi jelentősége is megnőne, ha azt is publikálnánk, amire válaszolunk. Valamennyien úgy véljük, hogy visszafogott, méltóságunkat nem sértő formában vessük fel felelősségünket, amiért nem sikerült idejében elejét venni a magyar eseményeknek. E megjegyzés nélkül igazságtalannak hinnének, és semmiféle nemzetközi hatásban nem reménykedhetnénk.”¹⁵ A szovjet hagyományokhoz képest meglepően liberálisnak tűnő javaslatot a pártvezetés illetékesei elfogadták.

A levél fogalmazói azt szerették volna, ha a „szovjet írók reagálása” már a november 17-i *Lityerturnaja Gazetában* megjelenik. Javasolták, hogy Solohov, Fegyin, Leonov, Ehrenburg, Panova, Pogogyin és Ovecskin is írja alá a franciáknak küldendő választ.

A pártvezetés megfogadta az írók tanácsát. November 22-én a szovjet irodalmi lap terjedelmes és terjengős válaszvezércikkben (az oroszul publikált francia nyilatkozat terjedelmének többszörösében) próbálta meggyőzni a francia tiltakozókat arról, hogy a

¹² A tiltakozás a *France Observateurben* jelent meg *A szovjet beavatkozás ellen* címmel. Újraközölte a *Lityerturnaja Gazeta* 1956. november 22-i száma. Lásd még: David Cauter: *Communism and the French Intellectuals...* I. m. 227. o. A szerző lábjegyzetként Vercors: *For the Time Being* című művének 78–79. o.-ára hivatkozik. További adatokat nem ad meg. Az 1956-os magyarországi események franciaországi visszhangjáról l. még Litván György kötetünkben olvasható írását: *Francia dokumentumok 1956-ról*.

¹³ K. Szimonov (1915–1979), író, költő, publicista. 1954–58 között a *Novij Mir* főszerkesztője.

¹⁴ V. Kocsetov (1912–1973), író, kritikus, 1955–61 között a *Lityerturnaja Gazeta* szerkesztője. 1955–66-ig az SZKP Központi Revíziós Bizottságának tagja. Az SZKP XX. kongresszusa után is dogmatikus, értelmiségellenes.

¹⁵ Centr Hranjénijja Szovremennoj Dokumentacii (CHSZD) 5. f. 30. cs. 182. ó. e. 68–69. o.

szovjet beavatkozás a faszizmustól mentette meg Magyarországot. *A Lássuk a teljes igazságot!* című cikk harmincöt aláírója¹⁶ – szándékoltnan többen, mint a franciák! – elismerte, hogy részben a Szovjetunió is felelős a magyarországi hibákért, de megvádolta a Nyugatot, hogy kívülről ösztönözte az eseményeket. „Őnök tudják – olvasható a szovjet válaszban –, hogy a reakció sohasem áll meg féluton. Nem akarjuk, hogy 1933 ismétlődjék akár Magyarországon, akár másutt.”¹⁷

Baktay Ervin magyar indológus Új-Delhiben olvasta a szovjet reagálást. Az indiai kormány jószolgálatában bízó tudós kötelességének érezte, hogy felhívja az indiai vezetők figyelmét a hamisításokra. A szovjet írók szerint, írja felháborodottan Baktay, a Szovjetunió a magyar kormány kérésére vetett véget a fasiszta terrornak és a vérontásnak. A szovjet válaszolók egyenlőségelet tesznek az ellenforradalmárok és a nácik közé, s azt állítják, hogy korábbi hitlerista tiszték és katonák százai tértek vissza Nyugatról – foglalja össze a franciáknak adott szovjet választ Baktay, aki reméli, hogy a francia írók nem adnak hitelt a fentebbi hazugságoknak. „Csak egy örült gondolhatja azt, hogy 60 000 ember azért fogott fegyvert Magyarországon, hogy visszaállítsa a 45 előtti uralmat. Ez egy jellegzetesen bolsevik eljárás. A magyar forradalom lerántotta a leplet az orosz kommunizmusról, amelynek sohasem volt köze a demokratikus szocializmushoz” – írja.¹⁸

A szovjetek válaszára olasz írók is reagáltak. Carlo Levi¹⁹ és Italo Calvino²⁰, valamint a kiadó, Giulio Eonaudi udvarias, de kritikus hangvételű levelét több olasz baloldali lap is leköszölte. „A magyar forradalom rendezetlen, kaotikus és anarchista megmozdulás volt. [...] Olasz népi szólás szerint – írják – a fürdővíz talán nem volt tiszta, de a második intervencióval a gyereket is kiöntötték. És a »gyerek« ez esetben nem csupán a szocialista magyar nép, hanem a világ szegénységének reménye is volt.” Felvetették, hogy az ellentétes vélemények megvitatására üljenek össze szovjet, francia, olasz és esetleg más nemzetiségű írók és értelmiségiek a magyar írókkal. „Legyen jelen köztünk Lukács György, az egyetemes szocialista kultúra egyik legfényesebb, legvilágítóbb személyisége és ... Déry Tibor és a többi magyar író, akiket nagyra becsülünk, s akikkel folytatnunk kell félbeszakadt beszélgetéseinket.”²¹ Vercors nem az egyetlen volt tehát, aki az ellentétek kibékítése, a

¹⁶ Két kivétellel a korábban említettek, valamint: Bazsan, Ivanov, Azsajev, Szergejev-Censzkij, Fors, Brovka, Gladkov, Tvardovszkij, Tyihonov, Dolmatovszkij, Prokofjev, Kornyejcsuk, Iszakovszkij, Marsak, Pausztovszkij, Vasziljevskaja, Kazakevics, Lavrenyev, Kaverin és Szmírnov. Az előkészítők között még szereplő Ehrenburg és Gulija nem írta alá a választ.

¹⁷ Ezt a részt idézi: *Népakarat*, 1956. nov. 25. Francia és szovjet írók vitája a magyar eseményekről. Teljes szövege a *Lityeraturnaja Gazeta* 1956. november 22-i számának első oldalán olvasható.

¹⁸ Baktay Ervin 1956. november 23-i levele A. Rahman indiai diplomatának. In: *The Hungarian Revolution 1956*. Documents, volume I. From the Archives of Ministry of External Affairs New Delhi. 53–56. o. OSzK–1956-os Intézet, OSzK Kézirattár, 1956-os fond. Év nélkül, sokszorosítás. A dokumentumgyűjteményt India kormánya ajándékozta Göncz Árpád köztársasági elnöknek 1991-ben, aki a válogatást megőrzésre és feldolgozásra az 1956-os Intézetnek adta át.

¹⁹ C. Levi (1902–1975), író és festő. Eredeti foglalkozása orvos. Az olasz ellenállási mozgalom résztvevője, a politikai baloldal elkötelezettje.

²⁰ I. Calvino (1923–1985), író. A második világháborúban partizán. 1949–50-ben az *L'Unita* munkatársa.

²¹ *The Hungarian Revolution 1956*. 1956. december 6. I. m. II. k. 54–57. o.

kommunizmus eszméjének megmentése érdekében találkozót javasolt a magyar, illetve a szovjet, a francia és az olasz írók között.

A szovjet válaszról Vercors is kifejtette a maga véleményét.²²

Vercors méltányolta azt az egyébként természetes, de a Szovjetunióban merőben szokatlan eljárást, hogy a szovjet fél leköszölte azt a nyilatkozatot is, amelyre reagált. Nem lepődött meg azon, hogy a magyar események megítélésében nem változott a szovjetek véleménye. Azt pedig kifejezett előrelépésnek tekintette, hogy a szovjetek ez alkalommal nem bélyegezték eretnekeknek a véleményükkel szembeszegülőket.

Viszontválasz fogalmazásába kezdett. Némileg sértődöten, ugyanis megtudta, hogy íróársai is válaszára készülnek, de ennek összeállításából őt, a „konformistát” kihagyták. Attól is tartott, hogy a nélküle készülő reagálás túl kritikus hangú lesz, s elriaszthatja a békülékeny oroszokat.

A szovjet íróknak címzett nyílt levelében kétségbe vonta, hogy szovjet íróársai valóban a „teljes igazságot” látják. A tények másat mondanak, írja Vercors. A magyar munkásosztály szemben áll a Kádár-kormánnyal, sztrájkkal tiltakozik a beavatkozás ellen. Nagy Imrét és Rajk özvegyét („Igen! Rajk özvegyét!” – jegyzi meg felháborodottan) hitszegő módon elfogták és deportálták. A magyar írók hallgatással protestálnak. Mindezek után, teszi fel a kérdést, tiszta lehet-e a szovjet írók lelkiismerete? Hozzáteszi azonban: azért van szükség az őszinteségre, „mert szeretjük a Szovjetuniót, s mert semmi sem esik olyan rosszul, mint azt látni, hogy szeretteink éppen úgy tesznek, mint azok, akik ellen harcolunk”. Vercors úgy véli, kölcsönös információcserére lenne szükség, ezért levelét a következő szavakkal zárja: „Találkozunk Budapesten!”²³

Szovjet viszontválasz nem érkezett. A Francia Kommunista Párt ellenben a francia íróknak adott válasz miatt bíralt szovjetek segítségére sietett. A szovjet írók sokak számára elfogadhatatlan álláspontját „autentikus” magyar véleményekkel támogatta meg. A kommunista internacionalizmus gyakorlatának megfelelően a francia (mindenekelőtt a francia kommunista) közvéleményt végül is két magyar író (Böloni György, Illés Béla) – és egy festő (Pór Bertalan) – közreműködésével dezorientálták. December elején a kommunista *l'Humanité* Illés Béla írását, az Aragon szerkesztette *Les Lettres Françaises* Böloni György nyilatkozatát publikálta. Mindketten a magyarországi szocializmust fenyegető ellenforradalmi veszélyről írtak. A Magyar Írók Szövetsége táviratban utasította vissza Böloni és Illés nyilatkozatát. Vercors-nak külön sürgönyöztek. A távirat szövege a következő:

„Vercors, l'Humanité, Les Lettres Françaises, Liberation. 1956. december 20.

A Magyar Írószövetség elnöksége kijelenti, hogy Illés Béla és Böloni György, akiket nem választottak be az elnökség szeptember 17-én tartott demokratikus választása alkalmából, a mi szövetségünk legfeljebb öt vagy hat tagjának véleményét képviselik. Nincs tehát joguk kijelentéseket tenni a magyar írók nevében. Sajnáljuk, hogy a haladó francia

²² Az író 1957-ben *Pour prendre congé. Ou le concours de Blois* (Editions Albin Michel, Paris, év nélkül) címmel dokumentumgyűjteményt adott ki, a többnyire általa írt leveleket, cikkeket, nyilatkozatokat memoár jellegű összekötő szöveggel kapcsolta össze. A cím – *Bücsűzól, avagy a blois-i verseny* – a 15. században lezajlott költői versenyre utal, amelyet Villon nyert meg *Ellentétek* című balladájával.

²³ *Pour prendre congé* I. m. 133–136. o.

sajtó nem ismervén az eseményeket, helyt ad hasábjain olyan kijelentéseknek, melyek ellentétesek a valósággal és eltorzítják a tényeket.²⁴

Vercors január 7-én hosszabb levélben válaszolt a neki küldött táviratra, amelyet a címezett, a Magyar Írók Szövetsége nem kapott meg. Vercors írása a magyar politikai nyomozószervekhez került. Fontosabb részei a következők:²⁵

Kedves Barátaim!

Abban a megtiszteltetésben részesítettek, hogy személyesen hozzám fordultak. Ebből azt a következtetést kell levonnom, hogy az, amit tettem, vagy mondtam a magyar tragédiával kapcsolatban, úgy tűnik, az Önök szemében nem maradt következmények nélkül, valamint azt, hogy velem kapcsolatban valamiféle zavart vagy nyugtalanságot éreznek. Ezt szeretném tisztázni. [...]

A politikával kapcsolatos írói tevékenységemben tíz év óta két fronton harcolok: a szocializmusért, és a hazugságok ellen a szocializmuson belül. [...] Nehéz probléma, sőt gyakran fájdalmas is, saját táboron belül harcolni a hazugság ellen, mivel úgy tűnhet néha, hogy az ember éppen azt az ügyet támadja, amelyet védeni akar. De írói becsület dolga, hogy az ember ezt a kockázatot is merje vállalni, hiszen ezt Önök jobban tudják, mint én. [...] Becsapták a magyar népet. Amikor Önök ezt megértették, bátran vettek részt abban, hogy kinyissák a szemét. Azok a terhek és bajok, amelyeket szilárd szívvel viselt el a nép, amíg szocialista hite erősítette őt ebben az erőfeszítésben, kibírhatatlanokká váltak számára a bitorlás időszakában. A hazugság *ellen* lázadt fel, sokkal inkább, mint a szenvedései miatt. Ez az, ami ebben a lázadásban csodálatos és példaadó; és mindig dicsőséges lesz az önök számára, hogy ennek kifejezést adtak. De éppen ez az, ami miatt jelenleg ez nem veszélytelen. [...] A hazugság elrohasztotta a magyar nép hitét. Ezért kizárólag a hazugok bűnösök. De ha már elrohadt, az mégis nagy veszély arra a népre nézve, amelyet elhagyott a hite. Ilyen körülmények között a népnek legsürgősebben szüksége van – talán inkább, mint szénre és acélra – arra, hogy újra megtalálja cselekvése és jövője szilárd alapját. [...] Igazságos és igaz azt mondani, amint azt Önök teszik, hogy a magyar nép felkelése nem volt és nem is akart reakciós felkelés lenni. Ennek ellenkezőjét állítani: rosszindulat, vagy pedig, ha őszinte az ember: kiáltó hiba. [...] De nem lenne helyes azt elhítni, hogy nem létezett és nem létezik a reakciónak a veszélye, a nagy veszélye. De a veszély minden felbomlott hitben benne rejlik. Ezt a reakciós erők jól tudják. Tudják jól, hogy nincs jobb szövetségesük, mint a nép kétségbeesése, és ezt gyűlöletes módon ki tudják aknázni. E kétségbeesés kiaknázása megtörtént Magyarországon, és jelenleg is folytatódik. Igazolja-e ez valamiben is a szovjet katonai intervenciót? Nem. Sőt – ellenkezőleg: ...hiba volt, minthogy még fokozta és súlyosbította ezt a kétségbeesést. És ezzel együtt a reakció veszélyét, amelyet éppen el akart fojtani. [...] Önök megmutatták és most is mutatják szilárdságukkal, bátorságukkal, büszke helytállásukkal, hogy a magyar forradalom az Önök

²⁴ Aláírók: Illyés Gyula, Déry Tibor, Veres Péter, Háy Gyula, Erdei Sándor, Kassák Lajos, Képes Géza, Sinka István, Tersánszky J. Jenő, Zelk Zoltán, Szabó Pál, Tamási Lajos, Tamási Áron, Szabó Lőrinc, Benjámín László, Féja Géza, Fodor József, Ignotus Pál, Jankovich Ferenc, Juhász Ferenc, Karinthy Ferenc, Kónya Lajos, Kolozsvári Grandpierre Emil, Keresztury Dezső, Kodolányi János, Kuczka Péter, Lakatos István, Németh László, Örkény István, Rónay György, Simon István. Magyar Országos Levéltár (MOL), XX-5-h, Lócsei Pál-per iratai, Operatív és vizsgálati iratok 51. d. 3. k. 164. o.

²⁵ A szervek a levelet lefordították és a készülő íróper nyomozati irataihoz csatolták. A fordítás, amelyből idézünk, suta és magyartalan. Az eredeti szöveget lásd: Vercors: *Pour prendre congé*. I. m. 143–148. o.

szemében továbbra is a szocializmus útján haladó marad. [...] ...tisztában vannak azzal a reakciós veszéllyel, amelynek a szocializmus ki volt téve, és felfigyelnek arra, aminek még most is ki van téve. Megnyugtató lenne, ha ezt hallanánk Önöktől. [...] Megnyugtató lenne számunkra, ha nem hallgatnának tovább is, – még ha ez a hallgatás ideiglenesen igazoltnak látszik is a sürgősségi sorrend miatt – arról, ami lezajlott és jelenleg is zajlik Magyarországon, és nem a szocializmus irányába mutat. [...] A legnagyobb világosságra van szükség. És ez az, kedves barátaim, ugyanez a világosság az, amelyet szovjet elvtársainktól is követelünk. Az ő igazságuk pillanatnyilag talán tévelyeg, fordított csapdákba esik. De nem akarok kételkedni abban, hogy végül ők is, mint mi mindannyian, rákényszerülnek arra, ami igaz és igazságos. Ami engem illet, legjobb tudásom szerint keresem majd velük és értük ezt a célt. Végül is elvitathatatlan, hogy előbb-utóbb találkozunk egymással; amint ismét testvériesen haladunk ugyanazon az úton: a hosszú, kalandos és gyakran járatlan úton, amelynek a végén azonban a csillag vár.

Teljes szívből az Önök Vercors-ja²⁶

Vercors levele mindenekelőtt az író jó szándékát, a magyar forradalom melletti elkötelezettségét bizonyítja. Ugyanakkor szavaiból az is kiviláglik, hogy nem ismerte eléggé a szovjet intervenció utáni magyarországi helyzetet. Feltételezte, hogy a magyar írók megbántottságból, sértődöttségből hallgatnak, s csupán tőlük függ, hogy megszólalnak-e. Azt hitte, hogy a különféle politikai erők, így a jobboldal cselekvési szabadsága is, megmaradt november 4-e után.

Az író hazájában egyre inkább elszigetelődött. A szovjet vonalat egyre merevebben követő FKP vezetése fellépett a renitens párttagok ellen,²⁷ a párton kívüli Vercors javaslatát pedig egyszerűen figyelemre sem méltatta. Az Írók Nemzeti Bizottsága lényegében a szovjetpárti kommunisták befolyása alá került. A szervezet január 13-i rendkívüli közgyűlésén Vercors kiábrándult, keserű szavakkal beszélt a szolidaritás megbomlásáról, amely szerinte leginkább a szocializmus eszméjének ártott.²⁸

Vercors-t többen, nem minden él nélkül, „moralistának”, az „igazság bajnokának” nevezték. Az író sokkal inkább a tettek emberének tartotta magát. Akkor sem adta fel, amikor megfogyatkozott a vele egyetértők száma. Sőt mintha a nehézségek fokozták volna elszántságát: január közepén útra kelt, hogy béketeremtő tervét megvalósítsa. Csaknem két hónapig volt távol. Előbb Londonba utazott, ahol többek között Ignotus Pállal találkozott, majd a Szovjetunióba repült. Már hónapokkal korábban meghívták Moszkvába: egy francia festészeti kiállítás megnyitójára kérték fel. Ezt az alkalmat kívánta felhasználni arra, hogy a magyar és a szovjet írók közelítésének tervét fölvesse az általa ismert szovjet íróknak. Kérte a szovjet írószövetséget, hogy székházukban – a *Háború és béke*-ből ismert Rosztov-házban – beszélgethessen a szovjet írókkal. Kitérő, bizonytalan választ kapott. Végül mégis megszervezték számára egy találkozót. Vercors addigra már bőséges tapasztalatokat szerzett a szovjet íróknak a magyarországi eseményekkel kapcsolatos véleményéről, ezért nem

²⁶ MOL XX-5-h Déry és társai-per. Operatív iratok. 59. d. 25. k. 243–245. o.

²⁷ Tíz kommunista – köztük Picasso – ellen, akik azt kérték az FKP Központi Bizottságától, hogy a magyar felkelésből adódó problémák megtárgyalására hívják össze a párt rendkívüli kongresszusát, fegyelmi eljárást indítottak. Claude Roy párttagságát egy évre felfüggesztették. Több kommunista értelmiségi ekkor szakított az FKP-val.

²⁸ Beszédének teljes szövegét l.: *Pour prendre congé*. I. m. 57–63. o.

mondta el előre elkészített, túl élesnek ítélt beszédét, amelyet azután teljes terjedelmében megjelentetett franciául fentebb már többször idézett könyvében.

E szerint Vercors helytelenítette, hogy a szovjet írók vakon bíznak a hivatalos álláspontban, s olyan tények, mint a Rajk-per és az 56-os magyarországi események sem nyitják fel a szemüket a nyilvánvaló igazságra. Utalt a szovjet törvénytelenésekre is. („Ma már önök is tudják – fordult volna a szovjet írókhoz –, hogy az igazság nem volt olyan egyszerű. Antiszemitizmus volt, a jiddis írókat megtizedelték. A zsidókat szörnyű körülmények között deportálták. Arról is tudnak, hogy bűnök sokaságát követték el titokban. Önök nem gondolhatnak fájdalom és megaláztatás nélkül Iszaak Babelra, Platonovra, Pilnyákra.”) Kitért arra is, hogy a szovjet válasz után az enyhülésben reménykedőket mekkora csalódás érte, amikor január közepén felfüggesztették a Magyar Írók Szövetségét és több magyar író letartóztatott. Mélységes aggodalommal töltötte el, hogy a szovjet írók nem reagáltak ezekre a lépésekre. („Az önök csendje – írja Vercors – bennünket az Iszaak Babel, a Kolcov, a Meyerhold körüli csendre emlékeztet.”)

Magyarország a magyarokra erőszakkal rákényszerített rezsim miatt „elgennyedt sebzés a szocializmus testében” – állapította meg.

A szocializmus jövője főgoc kockán – vélte az el nem mondott beszédben –, éppen ezért nincs kedve, amint azt a szovjetek ajánlották, a jelen problémái helyett Tolsztojról és Stendhalról beszélni. Nagy kudarc lesz számára – írja –, ha úgy tér vissza Párizsba, hogy a szovjet írókkal nem tudta „nyíltan és szabadon megvitatni” a francia írókat gyöttrő problémákat.²⁹

Valójában pedig ez utóbbi következett be. Igaz, négy szemközti beszélgetéseken szóba hozta kételyeit. Szovjet író ismerősei azonban óva intették attól, hogy ezeket nyilvánosságra is hozza. Örüljön, hogy egyáltalán beengedték a Szovjetunióba, s nem akadályozták meg, hogy szabadon találkozzék az írókkal.

Az írószövetségi gyűlésen, amelyet végül is megszerveztek számára, óvatosan fogalmazott. Arra kérte a szovjet írókat, hogy az igazság kiderítése érdekében, a teljes egyenjogúság alapján kezdjenek párbeszédet magyar író társaikkal, s ugyanakkor ne zárkózzanak el a francia írók tájékozódó kérdései elől. Javaslatát kínos csend követte. Egyetérteni nem mertek vele, szembeszegülni pedig szégyelltek.

A Moszkvában történekről két forrás tudósít. Egyrészt Vercors-nak a történéseket némileg megszépítő terjedelmes beszámolója, amely a *Le Monde* 1957. május 12–13-i számában jelent meg,³⁰ másrészt szovjet beszélgetőpartnerei bizalmas jelentései.

„Az egyik szovjet író – írja Vercors – magyar kollégáit azokhoz a kollégiumi »újoncokhoz« hasonlította, akik ahelyett, hogy megértenék azt a néma és türelmes küzdelmet, amelyet a »régiek« folytatnak a besúgók ellen, kiborítják a levesestálat, vagy betörnek az ablakot, és ezzel hosszú időre újjáélesztik a már lankadni kezdő felügyeletet.”

Az *Élet és Irodalom*, mint korábban Aragon folyóirata, a *Les Lettres Françaises*, egyetértett a szovjet állásponttal. Szerkesztőségi cikkben biztosította olvasóit a szovjet és a magyar írók közötti felhőtlen, baráti viszonyról. Nem zárta ki azonban egy francia–magyar írótalálkozó lehetőségét Budapesten, amely a cikkíró szerint leginkább a franciáknak

²⁹ Valamennyi idézet: *Pour prendre congé*. I. m. 150–162. o.

³⁰ Ebből tendenciózusan válogatott, az éleket lekerékítő részleteket közölt az *Élet és Irodalom* május 24-i száma *Szóváltás a magyar írókról. A francia Vercors vitája Moszkvában* címmel. I. o.

jelentene segítséget, hiszen „a francia hazafiaknak fokozottabb harci készenlétre van szükségük nemzeti függetlenségük védelmében” (sanda utalás a francia–algériai konfliktusra, amelynek megítélésében Vercors egyébként nem osztotta a szocialisták vezette francia kormány véleményét).

Az SZKP Központi Bizottságához eljuttatott két jelentést Alekszandr Csakovszkij³¹, illetve Borisz Polevoj³² írta. Mindkét jelentést teljes egészében közöljük.

Csakovszkij azt ígérte Vercors-nak, hogy a Szovjet Írók Szövetségének elnöksége elé terjeszti javaslatát, amelynek lényege, hogy a szovjet és a magyar írók közötti közvetítést a francia írók vállalják. Csakovszkij valójában a párt főideológusának, Mihail Szuszlov-nak³³ küldte meg jelentését. Ugyanezt tette Polevoj is. Feltehetően erre maga Vercors is számított.

Polevoj beszámolójából kitűnik, hogy Vercors ezen a megbeszélésen már figyelembe vette Csakovszkij ellenérveit, ezért javasolta a közvetítők körének kibővítését angolokkal és olaszokkal, s ezért a két nem kommunista magyar író (Illyés Gyula és Veres Péter) mellett két szovjet- és Kádár-hű író (a „moszkovita” Madarász Emilt és a kommunistákhoz húzó népi író Szabó Pált) is megnevezett.

A pártvezetés elvetette a találkozó gondolatát. Vercors terve eleve kudarcra volt ítélve. Nem lehetett közös nevezőre hozni a legyőzöttek és a bosszúsomjas győztesek eltérő álláspontját. Vercors morális szemszögből közelített meg egy nyersen politikai problémát. Hitre és igazságosságra hivatkozott ott, ahol durva hatalmi érdekek döntöttek.

Moszkvai útja kudarcának jelentős része volt abban, hogy Vercors hazatérése után visszavonult a társadalmi szerepléstől. Csalódott a megújulásra képtelen kommunista mozgalomban. Kiábrándulásának állomásairól, amelyek között hangsúlyosan említi a Rajk-pert és a magyar felkelés elleni szovjet intervenciót, még ugyanabban az évben megjelent, dokumentumokban gazdag könyvében, a már többször idézett *Pour prendre congé*-ban számolt be.³⁴

³¹ A. Csakovszkij (1913–) író, közéleti személyiség. 1954-ben a *Lityerturnaja Gazeta* párizsi tudósítója. 1955–63 között az *Inosztannaja Lityeratura* főszerkesztője.

³² B. Polevoj (1908–1981) író, publicista. A Béke Világtanács tagja.

³³ 1902–1982. Az SZKP elnökségének tagja, a KB titkára.

³⁴ Az 1960-as évek első felében készült szovjet irodalmi lexikon, a *Kratkaja Lityerturnaja Enciklopédiyija* nem sokkal később megjelent első kötete (929.) o. szerint „a *Pour prendre congé* ingadozásról és elfáradásról tanúskodó manifesztum, és Vercors átmeneti írói krízisének bizonyítéka”.

DOKUMENTUMOK

1.

Alekszandr Csakovszkij jelentése Vercors-ral folytatott beszélgetéséről

D. T. Sepilov et.-nak.³⁵

P. N. Poszpelov et.-nak³⁶

Kérem áttanulmányozni.

Meg kell beszélni.

M. Szuszlov. II. 26.

Utasítottuk Szurkov³⁷ e.-at, hogy ilyen tanácskozást ne rendezzenek.

D. Sepilov III. 5. [Kézírás]

TTTKOS.

M. A. Szuszlov elvtársnak

Tisztelt Mihail Andrejevics!

Tegnap (február 21-én) Vercors francia író és felesége volt nálam vendégségben.

Röviden össze kívánom foglalni az ön számára négyórás beszélgetésünk lényegét.

Vercors szóba hozta a szerkesztők zürichi találkozóját (1957 szeptember),³⁸ s ennek kapcsán én élesen bíráltam Silone-t,³⁹ mondván, hogy ő is, mint minden renegát, rosszabb a nyilvánvaló ellenségénél. Ezzel politikai témákra tértünk át.

VERCORS. Látszólag igaza van. Silone tagja volt a kommunista pártnak, s ön renegátnak tarthatja őt. Számos vonatkozásban eltér a véleményem az övétől: ő a kommunizmus és a Szovjetunió ellensége, én hiszek a kommunizmusban és a Szovjetunióban. Én csupán azért nem lépek be a kommunista pártba, mert ismerem magamat: nagyon élesen reagálok az igazságtalanságokra, és feltételezem, ha belépnek a pártba, s aztán kilépnek belőle valamilyen ok miatt, nagy kárt okoznék a kommunizmusnak. Én pedig nem akarok renegát lenni. Egyébként én Silone-t is, akit ön annyira elítél, szubjektíve becsületes embernek tartom: az *Express*-ben megjelent legutóbbi cikkében kénytelen volt

³⁵ Dimitrij Trofimovics Sepilov (1905–), a Szovjetunió külügyminisztere, az SZKP KB titkára, az SZKP Elnökségének póttagja.

³⁶ Pjotr Nyikolajevics Poszpelov (1898–1979), az SZKP KB ideológiai kérdésekben illetékes titkára, 1957-től az SZKP KB Elnökségének póttagja.

³⁷ Alekszej Alekszandrovics Szurkov (1899–1983), költő, újságíró, irodalomkritikus. 1949-től a Szovjet írószövetség titkára.

³⁸ Elírás! A találkozó 1956-ban volt. Négy baloldali nyugati lap szerkesztője – Stephen Spender (*Encounter*), Nicol Chiaromonte és Ignazio Silone (*Tempo Presente*) és Georges Bataille (*Critique*) és Maurice Nadeau (*Les Lettres Nouvelles*) – az SZKP XX. kongresszusa utáni enyhülés szellemében kötetlen találkozóra hívta az *Inosztannaja Lityeratura* és a *Znamja* folyóiratok képviselőit – A. B. Csakovszkijt és I. I. Anyiszimovot, ill. V. M. Kozsevnikovot, valamint egy lengyel és egy jugoszláv folyóirat főszerkesztőjét. A megbeszélésről tendenciózus cikkben számolt be Csakovszkij az *Inosztannaja Lityeratura* 1957. 2. számában 219–227. o.

³⁹ I. Silone (1900–1978), író, politikus. Az Olasz Kommunista Párt egyik alapítója. Az OKP küldöttségeinek tagjaként több alkalommal látogat a Szovjetunióba. 1930-ban szembefordul a kommunista mozgalommal, amelynek éles kritikusává válik, mindenekelőtt diktatórikus jellegét bírálja. 1946-tól független értelmiségiként a közélet jeles szereplője.

elismerni, hogy a jövő mégiscsak a kommunizmusé. Én barátja vagyok a Szovjetunióknak, de, őszintén megmondom önnek, nem szeretem a Francia Kommunista Pártot [Ez utóbbi fél mondatot valaki aláhúzta.], s megnyilatkozásaim, amelyeket ön esetleg rosszindulatúnak értelmezhet, valójában soha nem a Szovjetunió, hanem a francia kommunisták közvetett bírálatait tartalmazzák.

Tudtam és tudom, hogy a jövő a kommunizmusé. Hittem és hiszek a Szovjetunióban, de engem mindig megráztak azok a törvénytelenségek, amelyeket az önök országában és a nemzetközi kommunista mozgalomban láttam (például a Rajk-per). Tulajdonképpen azt hittem, hogy még sok-sok évnek kell eltelnie ahhoz, amíg véget vetnek ezeknek a törvénytelenségeknek, s amikor rájöttem, hogy ez a vártnál jóval hamarabb bekövetkezett (az SZKP XX. kongresszusán), szívem mélyéből örültem. Önök ezután jóval közelebb kerültek hozzám. De engem és elvbarátaimat megijesztett, hogy a francia kommunisták nem vonták le a XX. kongresszus tanulságait, s eltérően önöktől, nem kezdtek neki a párt demokratizálásának. A francia kommunisták magatartása számos értelmiségit eltaszított a párttól, de még a párton belül is forrongást és tömeges tagkilépést okozott. A francia szocialisták, akiket én a fő ellenségnek tartok, s akiket ki nem állhatok, nem késlekedtek kihasználni ezt a szakadást arra, hogy a nép figyelmét elvonják Algériáról... És ehhez még hozzájöttek a magyarországi események... Higgycs el, én nagyon is megértem, hogy katonai, területi és más okok miatt elkerülhetlenné vált, hogy az önök csapatai bevonuljanak Magyarországra.

CSAKOVSKIJ. Mint barát mondom önnek, hogy ezt a féle értelmezést én nem fedeztem fel azokban a felhívásokban, amelyeket ön aláírt. Valamikor Wilde⁴⁰ azt mondta, hogy egész zsenialitását életébe fektette, s könyveiben csak a tehetsége van...

Az ön tehetsége a könyveiben nyilvánul meg, a felhívásokban azonban a legjobb esetben is csak a vérmérséklete...

VERCORS. Meg kell értenie a körülményeket, amelyek között élek... meg kell értenie, hogy nekem olvasóim vannak, emberek, akikre támaszkodom... Értsen meg engem... Amikor elhatároztam, hogy a Szovjetunióba utazom, azt kockáztattam, hogy mindezt elvesztem... Elutazásom előtt azt mondták a barátaim, hogy a saját temetésemmre utazom... A moszkvai francia nagykövet, aki a legutóbbi utazásaimnál olyan nagy tisztelettel fogadott, most nem fogadta el a névjegyemet... Elutazásom előtt éppen ezért egy nyilatkozatot tettem közzé, amelyben kijelentettem, hogy azért utazom a Szovjetunióba, hogy vitatkozzam... Szörnyű lesz számomra, ha úgy térek majd vissza a Szovjetunióból, hogy nem végeztem semmit...

CSAKOVSKIJ. Tulajdonképpen mire gondol?

VERCORS. A fő kérdés a magyar írók kérdése. Ez a kérdés nagyon izgatja a francia – és nem is csak a francia – értelmiséget. Az én elsődleges célom, hogy „kibékítsem” önökkel a magyar írókat, s ezáltal a Kádár-kormányhoz is közelítsem őket... Éppen most voltam Londonban, ahol találkoztam Ignotus⁴¹ magyar íróval. Igen fontos beszélgetést folytattunk. Ő azt mondta nekem, hogy először is a magyar emigránsok többségét csirkefogónak és gazembernek tartja, nem pedig „szabadságharcosnak”. Másodsor: az ő feltételezése szerint az távolította el a magyar írókat a Szovjetuniótól és Kádártól, hogy önök fasisztának tartják őket. „Hibázhattunk – kiáltott Ignotus –, de nem vagyunk fasiszták!”

Ha önök, szovjet írók, nyilvánosan kijelentenék, hogy önök azt feltételezve bírálják a magyar írókat, hogy tévelyegtek, de nem fasiszták, ez gyökeresen megváltoztatná a helyzetet...

⁴⁰ Oscar Wilde (1856–1900) író származású angol író.

⁴¹ Ignotus Pál (1901–1978) író, publicista, lapszerkesztő. 1949-ben koholt vádak alapján elítélik, 1956-ban szabadul. 1956 szeptemberében beválasztják a Magyar Írók Szövetsége elnökségébe. 1957-től Londonban él.

CSAKOVSKIJ. Én nem ismerem Igotust, aki vagy téved, vagy szándékosan félrevezet bennünket. Ön tudja, hogy milyen szerepet játszottak a magyar írók a magyar puccsban. Ön tudja, de ha nem is tudja, mint politikusán gondolkodó embernek nem lehet nem tudnia, hogy mind a Kádár-kormánynak, mind, természetesen, a nemzetközi munkásmozgalomnak *érdeke* volt, hogy a puccs elfojtása után az írókat megnyerje a szocialista Magyarország építésére. Az a beállítás, hogy valaki szándékosan meg akarta bontani a kormány és az írók egységét, és hogy ezt mi, vagy Kádár tettük volna, ez egyszerűen ostobaság. Sajnos ezek az írók, akik a felkelésben ellenforradalmi szerepet játszottak, folytatták ezt a szerepüket akkor is, amikor Magyarország számára az egység és a stabilizáció kérdése élet-halál kérdéssé vált. A Kádár-kormány hetekig, hónapokig nem nyúlt ezekhez az emberekhez, időt adott nekik a gondolkodásra...⁴²

Miért gondolja ön, hogy nekünk, szovjet íróknak mindezek ellenére ki kellene jelentenünk a magyar íróknak, hogy tévelygőknek tartjuk őket és nem fasisztáknak? Nem lenne logikusabb, hogy ők, a magyar írók jelentenek ki, hogy elítéli a nyilvánvaló fasiszta összeesküvést, és megkísérelnék megmagyarázni saját magatartásukat, akár csupán mint eltévelyedést, valamint ha kinyilvánítanák, hogy támogatják a Kádár-kormányt?

VERCORS. Nézze, mégiscsak figyelembe kéne venni azt a körülményt, hogy az önök csapatai vonultak be Magyarország területére és nem fordítva... Meg kell értenie az emberek hangulatát. A németek elleni elmúlt háborúban volt egy olyan epizód, amikor az angoloknak, Franciaország szövetségeseinek az ügy érdekében lőniük kellett a francia flottát. Franciák is elpusztultak. És akkor a franciák egy részének nagyon ellenszenvesek lettek az angolok...

Ezért gondolom, hogy a békekezdeményezésnek önköztől kell kiindulnia. És éppen ezzel kapcsolatban szeretném elárulni azt a titkolt gondolatot, amellyel ideérkeztem... Egy teljesen titkos, a nyilvánosság teljes kizárásával szervezendő találkozóról lenne szó szovjet, francia és magyar írók között.

Francia részről részt vehetnének benne Sartre, Roy, Morgan és én. A magyarokat Veres Péter és Illyés Gyula képviselhetné. [Valaki utólag a neveket aláhúzta.]

CSAKOVSKIJ. Néhány kérdésem lenne.

1. Mi a célja és az értelme ennek a konferenciának? Nem gondolja-e ön, hogy akkor, amikor Magyarországnak az a legfontosabb, hogy teljes nyugalom legyen és figyelmüket az építő munkára összpontosítsák, egy ilyen konferencia csak arra jó, hogy „elmérgesítse a sebeket”, hogy újabb viták és szóváltások ürügye legyen stb. Hiszen ön tudja, hogy Magyarországon az ellenforradalom leverése után közös ellenségeink mindent megtettek, hogy a magyar kérdés napirenden maradjon, hogy vég nélkül csak erről beszéljenek... Ez az ellenség részéről nem más volt, mint a háború folytatása más eszközökkel. Nem nekik tennék szívességet egy ilyen konferenciával?

2. Miért éppen ilyen összetételű legyen a tanácskozás? Miért nem más országok vennének rajta részt? Úgy kell-e ezt értelmezni, hogy a francia írók közvetítő szerepet vállalnak a magyar és a szovjet írók „kibékítésében”? Feltétlenül így kell hogy legyen?

3. Számít-e ön arra, hogy egy ilyen találkozó esetén elfogadható lenne egy olyan határozat, amely legalább a következő három pontban közös álláspontra jutna:

a) Hogy Magyarországon gondosan előkészített fasiszta összeesküvés volt, amely Rákosi–Gerő korábbi hibáinak következtében is vált széleskörűvé?

⁴² Ez csak részben igaz. Az Írószövetség két titkárát már december elején letartóztatták, rajtuk kívül több író is börtönbe került. Igaz, hogy december végén még ülészhettek az írók: 28-i taggyűlésükön szabadon fejthették ki véleményüket, de januárban már felfüggesztették az Írószövetség működését, s nagyobb méreteket öltött a megtorlás.

b) Hogy a magyar írók elítélik saját magatartásukat, habár igyekeznek azt megmagyarázni?

c) Hogy ezek az írók kijelentik, hogy támogatják Magyarországon a szocializmus építését és Kádárt, de legalábbis bíznak abban, hogy a kormány határozottan nekilát a múltban elkövetett hibák kijavításának?

VERCORS – válaszol:

1. Ezzel a konferenciával az az egyetlen célom, hogy „nyugvópontra jusson” a magyar kérdés, hogy azoknak a haladó értelmiségieknek a rokonszenvét, akik a magyar események következtében eltávolodtak önöktől, újra megnyerjük, és végül – s ennek sikeréről meg vagyok győződve –, hogy a magyar írókat a Kádár-kormányhoz közelítsük.

Az a félelme, hogy a találkozó az ellenség saját céljaira kihasználhatja, nem megalapozott, mivel vannak tapasztalataink mindennemű nyilvánosság kizárásával történő találkozók levezetésében, s mivel a résztvevők tudatosan törekszenek majd arra, hogy a fentebb kifejtett célokat elérjék.

2. Azért neveztem meg Franciaországot, mert a dolog úgy alakult, hogy a magyar írók bennünk bíznak, és részvételünk haszonnal fog járni. De nincs ellenemre, hogy ha bevonnánk Olaszországot is C. Levi személyében.

3. Erre a kérdésre nehezen tudok határozott választ adni. Egyben azonban biztos vagyok: ez a találkozó közelíteni fogja a magyar írókat a Kádár-kormányhoz. Már magának a találkozásnak a ténye, és egy olyan közleményé, hogy a résztvevők megállapodtak abban, hogy a jövőben újra találkoznak, komoly hatást keltene.

* * *

A beszélgetés végén Vercors nyomatékosan kérte, hogy még szovjetunióbeli tartózkodása alatt adjunk választ javaslataira.

Személy szerint nekem az a benyomásom, hogy Vercors kitartóan és rámenősen a következőket akarja „áttételesen” belénk táplálni:

1. Hogy a körülmények kényszerítő hatása folytán volt kénytelen így, s nem másként fellépni Franciaországban.

2. Hogy nagyon szeretne kiutat találni a kialakult helyzetből.

3. Számára elképzelhetetlen, hogy a kiút csupán egyszerű „fordulat” lenne korábbi, ellentétes nyilatkozataihoz képest.

4. Hogy ezt a fordulatot csupán újabb események hatására teheti meg, beleértve az általa kigondolt találkozót. [E pont mellé a margón valaki két függőleges vonalat húzott.]

5. Hogy amikor szól, akkor egyben olyanok nevében is beszél, mint Sartre, Roy, Morgan.

Azt mondtam Vercors-nak, hogy javaslatáról beszámolok az Írószövetség vezetőinek.

A. Csakovszkij

1957. február 23.

[Gévelt másolat]

CHSzD 5. f. 30. ő. e. 236. cs. 14–20. o.

Borisz Polevoj jelentése Vercors-ral folytatott beszélgetéséről

Szuszlov M. A. elvtársnak

Itt küldöm Önnek B. Polevoj et. feljegyzését arról a beszélgetésről, amelyet Vercors francia íróval folytatott, amelyről már beszéltem Önnek, valamint Szentiványi magyar író nyilatkozatát.⁴³
1957. II. 23. P. Poszpelov

[Külön lapon, kézzel írva]

Részlet B. Ny. Polevojnak Vercors (Jean Bruller) francia íróval folytatott beszélgetéséből.

– A haladó francia írók helyzete nagyon nehéz. Mi, olyanok, mint Sartre, én és a többiek, a nem kommunista közvélemény egyetlen olyan csoportját képezzük, amely kitartó harcot folytat az algériai háború befejezéséért. A magyar események azonban megkötötték a kezünket, különösen azért, mert azok a francia kommunisták, akik 1956 januárja óta támogatják Guy Mollet kormányát, annak idején az algériai kérdésben teljes körű felhatalmazást szavaztak a kormánynak. Megértjük, hogy ezt a Népfront létrejöttének reményében tették, de ez hiú ábrándnak bizonyult, amint a későbbi események ezt meg is erősítették.

Úgy gondoltuk, hogy egy beszélgetést kell szervezni az írók – főként a Szovjetunió, Magyarország és Franciaország (azért éppen Franciaország, mert a francia haladók már nyilvános párbeszédbe kezdtek a szovjet írókkal), és esetleg néhány más ország képviselőivel, hogy a legégetőbb kérdésekben valamiféle közös megegyezésre jussunk.

Meg kell mondanom, hogy ezzel a kezdeményezéssel, amelyet itt felvettem, nagyon nagy kockázatot vállaltam. Az, hogy éppen most utaztam a Szovjetunióba, s a kialakult helyzetben beszéltem a szovjet írókkal, és mindezek után üres kézzel térek vissza Franciaországba, diszkreditálna engem azokban a körökben, amelyek rám és miránk, haladókra hallgatnak. Egy íróbarátom még azt is mondta nekem: „Mostani szovjet útjával saját temetésére utazik.”

De én, és velem együtt más haladó írók, a Szovjetunió barátai, vállaltuk ezt a kockázatot.

A következő javaslattal élünk:

„Írókonferenciát rendezünk, körülbelül a következő összetételben: francia részről – Sartre, Vercors, Claude Roy, Claude Morgan; magyar részről Veres Péter, Illyés Gyula, Szabó [Pál], Illés Béla és Madarász [Emil]; szovjet részről – [A nevek helye üresen van hagyva. S. É.] Amennyiben más országok képviselőit is meghívjuk, olasz részről Carlo Levit, angol részről Jack Lindsay⁴⁴ és Doris Lessinget.⁴⁵

⁴³ Szentiványi Kálmán (1921–) író. 1945 után a Nemzeti Parasztpárt funkcionáriusa, majd 1952–54 között szakszervezeti alkalmazott. 1957–60 között a *Földművelő* című lap főszerkesztője. 1957-ig egy verseskötete, két kisregénye és hét regénye jelent meg. 1957 elején Solohovnak címzett, 27 oldalas levélben fejtette ki a nyilvánosságának szánt véleményét a magyarországi eseményekről. A történekeért mindenekelőtt a dogmatikus, sztálinista magyar politikusokat tette felelőssé, valamint azokat az „urbánus” írókat, akik 1953 után „köpenyeket fordítottak”: szektásokból revizionistákká lettek.

⁴⁴ J. Lindsay (1900–1990) 1926-tól Angliában élő, baloldali elkötelezettségű ausztrál költő, író, fordító, 1936-tól Nagy-Britannia Kommunista Pártjának tagja.

⁴⁵ D. Lessing (1919–) angol regényíró. A kommunista mozgalom aktív résztvevője.

Előzetesen meg kell egyezni, hogy a konferencia zárt ajtók mögött zajlik, hogy a konferenciáról kiadott kommunikét csupán a résztvevők egyhangú határozata után lehet publikálni, tekintettel arra, hogy lehetséges (bár kevéssé valószínű), hogy a konferencia nem éri el célját. Meggyőződésünk, hogy ha lehetőséget adunk a résztvevőknek, hogy elmondják, ami a szívükön fekszik, és ha kölcsönösen elpanaszolhatják sérelmeiket, egyezségekre lehet jutni.

Útban a Szovjetunió felé nyolc napot töltöttem Londonban és többször hosszasan beszéltem Ignótus [Pál] magyar íróval. Ignótus a Petőfi Kör egyik aktív résztvevője⁴⁶, az október–novemberi események résztvevője; a Nagy–Lukács-csoport száműzéséig hazájában maradt, azt követően a megtorlástól való félelmében Londonba költözött. Az Ignótusszal folytatott beszélgetésekből számomra világossá vált, hogy a magyar írók számára különösen elviselhetetlen, hogy fasisztáknak nevezik őket. Minden jel szerint, ha a szovjet írók egy ilyen konferencián nyilvánosan kijelentenék, hogy magyar kollegáikat nem tekintik fasisztáknak, hanem mindössze hibát elkövető embereknek, az utóbbiak minden mással megbékélnének, és hajlandók lennének támogatni a jelenlegi magyar kormányt.

Téves az a feltevés, hogy a magyar kérdés teljes elhallgatása, az, hogy viták sem folynak e kérdés körül, odavezethet, hogy „Magyarország kísértete” magától eltűnik. Ezt a gondolatot, *mondja Vercors* [a kiemelt szavakat valaki kézzel írta be.], olvastam ki többek között Ehrenburg szavaiból. Valójában a fordítottja történik: a „kísértet” kiengedjük a palackból.

A konferencia idejét, helyét és összetételét vitára lehet bocsátani. Annak idején a szovjet íróknak küldött levelemben Budapestet javasoltam, de nem ragaszkodom ehhez.

Szeretnék még pontos információt kapni Lukács sorsáról. A francia haladó közvéleményt nyugtalanítja Lukács sorsa, s amennyiben én úgy térhetnék haza, hogy megalapozottan szólhatnék arról, hogy Lukács jó körülmények között él, lehetősége van az írásra és tovább folytathatja munkásságát, ez megfelelő hatást váltana ki Franciaországban, sokakat, többek között Sartre-t, megnyugtatná és megbékítené.

A francia kultúra képviselői körében kialakult hangulat jellemzéseként a következő tény hozhatom még fel. Franciaországból történő elutazásom előestéjén Emmanuel d’Astier mondotta nekem, hogy nem biztos abban, hogy hazaérkezésem után a Liberation szerkesztői posztján találom őt, mivel „a kommunistákkal egyre nehezebb dolgozni”. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Charles Tillonnak⁴⁷ az elmúlt napokban történt rehabilitálása reményt ébreszthet.

[Géppel írott másolat]

CHSzD 5. f. 30. ő. e. 236. cs. 115–149. o.

⁴⁶ Ez az információ téves.

⁴⁷ C. Tillon (1897–) politikus. 1922-től az FKP tagja, szakszervezeti vezető, a francia ellenállási mozgalom egyik szervezője, 1944–47 között miniszter. 1952-ben kizárták az FKP KB-ből.

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS A MAGYAR SEMLEGESSÉG 1956-BAN

A magyar forradalommal kapcsolatos nyugati politikáról nem csak a hazai közvéleményben máig nem alakult ki reális kép, hanem a témával foglalkozó publikációkban is időről időre felbukkan valamilyen formában az a nézet, hogy 1956-ban a Nyugat cserbenhagyta Magyarországot. Ennek az álláspontnak az alapja az a magyar forradalom leverése után keletkezett és mindmáig ható téves helyzetértékelés, amely szerint a magyarországi felkelés olyan világpolitikai jelentőségű esemény volt, ami kivételes alkalmat teremtett az európai status quo megváltoztatására, ám ezt a Nyugat elmulasztotta kihasználni.

AZ EISENHOWER-KORMÁNYZAT ÉS A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI KOMMUNISTA ÁLLAMOK

A Nyugat felelősségének felvetésekor a legélesebb kritika természetesen az Egyesült Államok ellen irányul, hiszen az Eisenhower-kormányzat 1953 és 1956 között folytatott ún. felszabadítási propagandája valóban nagymértékben hozzájárult annak a kelet-európai tévképzetnek a kialakulásához, hogy Amerika csak a kedvező alkalomra vár, s ha az bekövetkezik, mindent megtesz, akár fegyveres segítség formájában is, hogy a második világháború után a szovjet birodalomhoz csatolt kelet-európai népek visszanyerjék függetlenségüket. Ma már világos azonban, hogy a szovjet-amerikai illetve a kelet-nyugati viszony szilárdnak bizonyult alapja a hidegháború egész időszakában az európai status quo kölcsönös elismerése és tiszteletben tartása volt. Ennek megfelelően, bár a két szuperhatalom között számos alkalommal került sor közvetett összeütközésre *Európán kívüli* konfliktusok esetében, az európai kommunista rendszerek összeomlásáig nem történt komoly kísérlet arra, hogy az európai status quót megkérdőjelezve beavatkozást kíséreljenek meg egymás érdekszférájába. Ez a racionális belátás tette elkerülhetővé egy termonukleáris világháborúval fenyegető közvetlen kelet-nyugati konfliktus kitörését a hidegháború idején, így nem túlzás azt állítani, hogy a második világháború után létrejött európai status quo a világbéke fennmaradásának egyik legfontosabb pillére volt.

1945 után az amerikai kormányok Kelet-Európa-politikájának fő célja mindvégig a kommunizmus további terjeszkedésének megakadályozása, feltartóztatása volt (containment policy), s a mindenkori amerikai külpolitika a hidegháború egyes szakaszaiban csupán

ennek az alapelvnek az adott körülmények között való alkalmazására törekedett.¹ Az Eisenhower-kormányzat politikája 1956 előtt valójában csak abban különbözött a későbbi évtizedek amerikai politikájától, hogy míg a hatvanas-hetvenes években az Egyesült Államok egyre közeledett az európai status quo *de jure* elfogadásához, addig a hidegháború kezdeti szakaszának logikája szerint ez még megengedhetetlen engedménynek számított. Ez vezetett az Eisenhower-kormányzat kétarcú külpolitikájának kialakulásához: 1953–1956 között jelentős összegeket költöttek a Kelet-Európába irányuló felforgató propaganda céljaira, valamint emigráns szervezetek támogatására, a „rab nemzetek felszabadításának” ígérete pedig állandó tétel lett a legmagasabb szintű politikai nyilatkozatokban is, ezzel azt a látszatot keltve, mintha a csatlós államok sorsa az amerikai külpolitika sarkalatos pontja lenne.

A valódi amerikai külpolitika ebben az időben ugyanakkor a realitások tudomásulvétele és az európai status quo *de facto* elismerésének alapján igyekezett maximálisan kihasználni a Sztálin halála utáni új szovjet vezetés tárgyalási hajlandóságát és megpróbált egyezséget kötni a Szovjetunióval minél több területen. Eisenhower nem csak a propagandában, hanem a valóságban is arra törekedett, hogy a hidegháborús feszültség minél alacsonyabb szintre csökkenjen, s komoly reményeket fűzött a szovjetekkel folytatott fegyverzetkorlátozási tárgyalásokhoz, amelyektől a világban felhalmozott atomarzenál szintjének korlátozását, s egyúttal a hazai gazdasági növekedés fenntartása érdekében az amerikai hadikiadások csökkentését remélte. A kétoldalú szovjet–amerikai kapcsolatok 1955–1956 folyamán a háború vége óta nem tapasztalt fejlődésnek indultak; a kereskedelmi forgalom növekedésén túl ez mindenekelőtt a tudományos és kulturális kapcsolatok létesítését jelentette, amit amerikai részről már ekkor igyekeztek az eszmék szabad áramlásának elősegítése érdekében kihasználni.

Mint látható, az Eisenhower-kormányzat külpolitikájában valójában – az egyidejűleg folytatott hangos hidegháborús és antikommunista propaganda ellenére – már az 1950-es évek közepén számos olyan tendencia jelen volt, amely aztán később, a hatvanas-hetvenes évek amerikai politikájában vált meghatározóvá. A új szovjet vezetésnek a korábbinál lényegesen pragmatikusabb hozzáállása mellett ez a realitásokkal nagyon is számoló amerikai külpolitika tette lehetővé az 1953–1956 közötti években kialakult első détentekorszak kibontakozását, amelynek legfontosabb eredményeként a koreai háború lezárását, a genfi négyhatalmi csúcstalálkozót, az osztrák államszerződés megszületését, a leszerelési tárgyalások megkezdését kell megemlíteni.

¹ Az Eisenhower-kormányzat külpolitikájának megértésében elsősorban az alábbi művek voltak segítségemre: John W. Spanier: *American Foreign Policy Since World War II*. Second Revised Edition, Frederick A. Praeger, Publishers, New York, 1965; Walter Lafeber: *America, Russia, and the Cold War 1945–1975*. Third Edition, John Wiley and Sons, Inc., New York, 1976; Chester J. Pach, Jr.–Elmo Richardson: *The Presidency of Dwight D. Eisenhower*. Revised Edition, University Press of Kansas, 1991; Richard H. Immerman (Ed.): *John Foster Dulles and the Diplomacy of the Cold War*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1990. A Kelet-Európával kapcsolatos amerikai politika felvázolásában pedig – saját levéltári kutatásaimon túl (lásd a 4. számú jegyzetet) – mindenekelőtt a következő kiadványokra támaszkodtam: *Foreign Relations of the United States, 1955–1957*. Eastern Europe. Volume XXV. Washington D. C. United States Government Printing Office, 1990 (a továbbiakban: FRUS 1955–1957, Vol. XXV.; Bennett Kovrig: *The Myth of Liberation, East-Central Europe in U.S. Diplomacy and Politics since 1941*. The Johns Hopkins University Press, 1973; James David Marchio: *Rhetoric and Reality: The Eisenhower Administration and Unrest in Eastern Europe, 1953–1959*. University Microfilms International, 1992.

A kelet-európai országok sorsa ebben az enyhülési folyamatban szükségszerűen alárendelődött a szovjet–amerikai viszony alakulásának, így a két szuperhatalom közeledésével az amerikai vezetés számára kezdett mindinkább teherként jelteni a „rab nemzetek” felszabadítása ügyében vállalt elkötelezettsége. A szovjetekkel folytatott tárgyalások során ugyanis hamar kiderült, hogy a csatlós államok státusának megvitatásától Moszkva mereven elzárkózik, így a kérdés további erőltetése csak veszélyeztetné az amúgy ígéretesen alakuló enyhülési folyamatot. Mindenekelőtt ennek a helyzetnek a belátása, valamint az időközben bekövetkezett szovjet–jugoszláv kibékülés motiválta azt az amerikai külpolitikában végbement, 1955 őszétől 1956 júliusáig tartó átértékelési folyamatot, amelynek eredményeként megszületett a Nemzetbiztonsági Tanács 5608 sz. határozata a csatlós államokkal kapcsolatban követendő amerikai politika alapelveiről.²

Az 1956. július 12-én elfogadott dokumentum megállapította, hogy az adott világpolitikai helyzetben az Egyesült Államoknak rendkívül korlátozottak a lehetőségei arra, hogy elősegítse a kelet-európai országok függetlenségének visszaállítását, ezért az amerikai kormánynak arra kell törekednie, hogy ezekben az államokban első lépésként a nemzeti kommunista politikai erők hatalomrajtúását segítse elő. A szovjet–jugoszláv viszony alakulása ugyanis azt a reményt keltette az amerikai politikusokban, hogy a jugoszláv példa követőkre talál a kelet-európai országokban, és hogy adott esetben a szovjetek hajlandók lennének tolerálni egy, az addiginál nagyobb külső és belső önállósággal rendelkező nemzeti kommunista rendszert.

Az 1956. októberében kirobbant lengyelországi és magyarországi válság előestéjén tehát az érvényben lévő amerikai politika arra irányult, hogy Kelet-Európában olyan politikai változásokat segítsen elő, amelyek az adott társadalom nagyobb szabadságát eredményezik, ám amelyek egyúttal még a Szovjetunió számára is elfogadhatók.

AZ AMERIKAI KORMÁNY ÉS A MAGYARORSZÁGI FELKELÉS³

A lengyelországi eseményeket így érthetően rendkívül nagy meglepéssel vették tudomásul Washingtonban, hiszen Varsóban néhány nap alatt pontosan olyan változások mentek végbe, mint amilyenek elősegítése a fent vázolt aktuális amerikai politika célja volt.

² *FRUS 1955–1957*, Vol. XXV. 198–209 pp.

³ Jelen tanulmánynak nem célja a magyar forradalommal kapcsolatos amerikai politika átfogó, minden aspektusra kiterjedő bemutatása, elemzése; a fő tendenciák felvázolásán túl ez az írás elsősorban arra a közvéleményt és a történészeket egyaránt máig foglalkoztató kérdésre szeretne választ adni, hogy az Egyesült Államok kormánya 1956-ban miért, milyen okok miatt nem támogatta a magyar semlegesség ügyét. A szerző ugyanakkor egy olyan monográfia megírásán dolgozik, amely a nagyhatalmaknak a magyar forradalommal kapcsolatos politikáját vizsgálja a legutóbbi években kutathatóvá vált levéltári források alapján. Ennek a munkának az eddigi eredményeit foglalja össze *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában* című, dokumentumokat is közreadó kiadvány, amely a közeljövőben fog megjelenni az 1956-os Intézet gondozásában. Az amerikai politikáról szóló korábbi elemzések közül Molnár Miklós (*Egy vereség diadala*. Párizs–New Jersey, 1988) és Brian McCauley (*Hungary and Suez 1956: Limits of Soviet and American Power*. *Journal of Contemporary History*, October, 1981, pp. 777–800.) írásait találtam a leginkább megalapozottnak. Az elmúlt néhány évben már megjelent néhány olyan feldolgozás is, amely részben, vagy teljes mértékben levéltári források felhasználásával készült: John C. Campbell: *Az Egyesült Államok kormánya és a magyar forradalom*. *Világosság*, 32. évf. 10. sz. 739–749. o., James David Marchio, op. cit., Daniel F. Calhoun: *Hungary and Suez, 1956. An Exploration of Who Makes History*. University Press of America, 1991.

Ráadásul mindezért az Egyesült Államoknak semmit sem kellett tennie, s ami még fontosabb, a változásokat, ha nem is örömmel, végül a szovjetek is elfogadták.

Annál nagyobb lett a zavarodottság az amerikai kormányzatban a magyarországi fegyveres felkelés hírére, hiszen nemcsak hogy a társadalmi elégedetlenség ilyen radikális kitörésére nem számítottak, de ilyen esetre semmiféle stratégiájuk nem volt. Minél inkább nyilvánvalóvá vált a felkelés antikommunista és szovjetellenes jellege, annál kényelmetlenebb problémát kezdett ez jelenteni az amerikai vezetés részére. Az elmúlt években kutathatóvá vált elnöki és külügyminisztériumi iratok vizsgálata alapján⁴ a magyar forradalom zavarba ejtő jellege mindenekelőtt az alábbi három területen mutatkozott meg:

1. Az Eisenhower-kormányzatnak ekkor kellett szembesülnie azzal, hogy az évek óta folytatott felszabadítási propaganda által Kelet-Európában keltett elvárásokkal szemben az Egyesült Államok, a világ legerősebb katonai hatalma valójában milyen rendkívül korlátozott lehetőségekkel rendelkezik bármiféle beavatkozásra a szovjet érdekszférához tartozó területeken. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy amennyiben Amerika, „a rab nemzetek védőszentje”, egy ilyen nem várt kihívásra nem tud megfelelően válaszolni, azaz nem képes megakadályozni, hogy a szovjetek a felkelést leverjék, az Egyesült Államok presztízse mind a nyugati, mind pedig a harmadik világban jelentősen csökkenhet.

2. A State Department elemzői már a magyar forradalom első napjaiban jelezték azt az aggodalmukat, hogy a budapesti események hatására a szovjetek esetleg keményebb fellépésre kényszerülnek Lengyelországban is, hogy legalább ott megelőzzék a magyarországihoz hasonló súlyos válság kialakulását. Ez egyértelműen az addig legreménykeltőbbnek tekintett kelet-európai nemzeti kommunista kísérlet bukását, s egyben a fent vázolt új amerikai politika kudarcát jelentette volna. Ráadásul a magyar forradalom várható fegyveres leverése önmagában is annak veszélyét vetítette előre, hogy az az egész kelet-európai térségben visszaveti az SZKP XX. kongresszusa utáni időszakban megindult liberalizálódási folyamatot, s így a kelet-európai kommunista rendszerek evolúciós úton történő felbomlásához fűzött amerikai remények legalábbis jó időre megalapozatlannak bizonyulnak.

3. A hidegháborús feszültség csökkentésére és az enyhülési folyamat elmélyítésére törekvő amerikai külpolitika számára a magyarországi felkelés a legnagyobb gondot azonban abban a tekintetben jelentette, hogy a válság elmélyülésével egyre kisebb lett annak az esélye, hogy az Egyesült Államok elkerülheti, hogy a Szovjetunióval, ha csak a propaganda szintjén is, konfliktusba bonyolódjon. A magyarországi fejlemények, s különösen az október utolsó és november legelső napjaiban bekövetkezett politikai változások ugyanis sajátos csapdahelyzetet teremtettek az amerikai vezetés számára, amelyben Eisenhowernek és munkatársainak a következő két, saját szempontjukból egyformán rossz megoldás között kellett választaniuk:

⁴ 1992-ben a washingtoni Woodrow Wilson International Center for Scholars Cold War International History Projectjének ösztöndíjával három hónapot töltöttem az Egyesült Államokban, amelynek során az alábbi levéltárakban folytattam kutatásokat: *Dwight D. Eisenhower Library*, Abeline, Kansas (Dwight D. Eisenhower: Papers as President of the United States; Dwight D. Eisenhower: Records as President, White House Central Files; John Foster Dulles: Papers.); *National Archives*, Washington D. C. (Department of State, Central Decimal Files, Policy Planning Staff, Office Files, Assistant Secretary for European Affairs; Joint Chiefs of Staff, Chairman's File, Admiral Radford); *Seeley G. Mudd Manuscript Library*, Princeton University, Princeton, New Jersey (John Foster Dulles Papers, Allen W. Dulles Papers); *United Nations Archives*, New York, N. Y. (PSCA Confidential Notes, Chronological Summary regarding Hungary, Andrew Cordier File). Terjedelmi okokból a fenti felsorolás csupán a kutatás folyamán megvizsgált legfontosabb irategyütteseket tartalmazza.

a) A szovjetekkel való jó viszony fenntartása érdekében nem tesznek semmit, hogy még a látszatát is elkerüljék annak, hogy az Egyesült Államoknak bármi köze van a magyarországi felkelés kirobantásához. Egy ilyen passzív magatartás azonban az évek óta folytatott felszabadítási propaganda következtében mind az amerikai társadalom, mind a világ közvéleménye számára érthetően komoly csalódást okozott volna. A harmadik világ országaiban pedig egyenesen annak a meggyőződésnek a megerősödéséhez vezethetett volna, hogy mivel Amerika, ígéretei ellenére, konkrét válsághelyzetben meg sem próbálja megvédelmezni egy kis állam függetlenségét, jobb lesz a másik szuperhatalom, a Szovjetunió felé orientálódni.

b) A másik megoldás az volt, hogy – mivel a status quo politikából adódóan katonai, vagy akár komolyabb politikai beavatkozás szóba se jött – az Egyesült Államok a *propaganda szintjén* igyekszik meggyőzni a világot, hogy számára milyen fontos a magyar forradalom ügye, úgy azonban, hogy ezzel minél kevésbé terhelje meg az amerikai–szovjet viszonyt.

Az amerikai vezetés ezt az utóbbi forgatókönyvet választotta, s így lett a magyarországi helyzettel kapcsolatos nemzetközi tárgyalások egyetlen színhelye az Egyesült Nemzetek Szervezete, ahol a Biztonsági Tanács október 28-án napirendre tűzte a kérdést. Ez a megoldás azonban szintén számos veszélyt rejtett magában az Egyesült Államok számára: először is, a szovjetek még ezt a rendkívül visszafogott amerikai magatartást is úgy értékelték, mint a saját érdekszférájukba történő illetéktelen beavatkozást, és ez önmagában is elég volt ahhoz, hogy azonnal az amerikai imperializmust tegyék meg felelősnek a felkelés kirobantásáért. Ez a „kézenfekvő” moszkvai interpretáció, amely valójában alig függött attól, hogy az Egyesült Államok ténylegesen mit tett, vagy mit nem tett, egyben a szovjetek számára „jogalapot” szolgáltatott ahhoz, hogy a rend helyreállítása érdekében szükség esetén akár a legkeményebb eszközöket is igénybe vegyék. Minél valószínűbbé vált ugyanakkor, hogy a szovjetek az egyre radikálisabb magyarországi változásokat nem fogadhatják el, így nem marad más választásuk, mint a felkelés leverése, illetve az addig általuk is legitímnek tekintett Nagy Imre-kormány megbuktatása, annál világosabb volt, hogy az Egyesült Államok egy ilyen szovjet lépést kénytelen lesz élesen elítélni. A szovjetek érzékenységének ismeretében azonban várható volt, hogy a moszkvai vezetés ezt nem hagyná válasz nélkül; így a magyar forradalom valójában az amerikai külpolitika számára kezdettől fogva azt a veszélyt rejtette magában, hogy az, ha csak időlegesen is, a szovjet–amerikai viszony megromlását eredményezi és ezáltal visszaveti a kelet–nyugati viszonyban bekövetkezett enyhülési folyamatot.

Ebben az összefüggésben Washington számára a legváratlanabb fordulatot és egyben a legnagyobb kihívást a magyar kormány november 1-jei semlegességi nyilatkozata jelentette. Addig ugyanis Nagy Imre és kormánya tevékenységét nagyfokú bizalmatlansággal kezelték, és az október végéig bejelentett politikai változások mögött is jobbra a felkelők leszerelését célzó és a szovjetekkel egyeztetett manővert sejtettek. Nagy Imrének az ENSZ főtitkárához még ugyanaznap eljuttatott távirata azonban a semlegesség deklarálásán túl egyben azt is kérte, hogy a négy nagyhatalom nyújtson segítséget az ország semlegességének megvédelmezésére. Ez nem kevesebbet jelentett, mint hogy egy a szovjet érdekszférába tartozó ország kormánya, s annak kommunista miniszterelnöke, ha közvetve is, Nagy-Britannia és Franciaország mellett az Egyesült Államok segítségét kéri függetlensége megőrzése érdekében. Ez a nem várt fejlemény alaposan feladta a leckét az amerikai politikusok számára, hogy az új helyzetben hogyan lehet a régi, be nem avatkozási politikát folytatni.

A MAGYAR KORMÁNY SEMLEGESSÉGI NYILATKOZATA

Az 1956. október 24-én a tömegnyomás hatására miniszterelnökké kinevezett Nagy Imrénem csak az ország belső életének átalakítását célzó, napról napra radikálisabb társadalmi követelésekkel kellett szembenéznie, hanem már kezdettől fogva olyanokkal is, amelyek alapjaiban kérdőjelezték meg Magyarországot adott nemzetközi státusát, illetve a szovjet szövetségi rendszerben elfoglalt helyét.

A szovjet csapatok távozásának követelése, ami csak néhány héttel korábban is a legnagyobb eretnekségnek számított volna, már a felkelés első napjaiban országszerte általánossá vált, és mivel a szovjet fegyveres beavatkozás elvi alapjául a Varsói Szerződés Szervezete szolgált, várható volt, hogy a forradalmi közvéleményben előbb-utóbb megfogalmazódik a katonai szövetségből való kilépés igénye is. Ez nagyon rövid idő alatt bekövetkezett és október legvégén már nemcsak a különféle forradalmi szervezetek, hanem az újjáalakuló pártok részéről is rendkívül erős nyomás nehezedett a Nagy Imre-kormányra, hogy mondja fel a Varsói Szerződést és deklarálja az ország semlegességét. A semlegesség követelése látszólag logikusan következett a katonai tömbből való kiválás lehetőségének felvetődéséből; e tekintetben egyrészt a jugoszláv el nem kötelezett külpolitika 1955–1956 folyamán elért látványos sikerei, másrészt pedig az osztrák államszerződés létrejötte, illetve az ország örökös semlegességének kinyilvánítása jelentettek vonzó példát. Csakhogy ezeknek az elképzeléseknek az adott nemzetközi helyzetben semmiféle realitásuk nem volt: a szovjetek számára ugyanis Magyarország státusa nem volt összetéveszthető Jugoszláviáéval, még kevésbé Ausztriáéval, és a moszkvai vezetés számára valójában fel sem merült, hogy beleegyezzen bármelyik csatlós országnak a szovjet blokkból történő kiválásába.

Így az adott helyzetben a Varsói Szerződés felmondásának és a semlegesség deklarálásának követelése, bármily nemes célok is motiválták ezeket, valójában a forradalmi eufória öngerjesztő mechanizmusának irracionális termékei voltak, amelyek még akkor is a helyzet destabilizálásának és egy újabb szovjet beavatkozásnak a veszélyét növelték volna, ha azokat a Nagy Imre-kormány nem fogadta volna el. A szovjeteknek azonban október utolsó napjaiban az addig bekövetkezett politikai változások ismeretében már nem volt szükségük további bizonyítékokra ahhoz, hogy meggyőződjenek róla, Magyarországon a „szocializmus ügye”, azaz a szovjet típusú kommunista rendszer végveszélybe jutott, s így az SZKP Elnöksége október 31-i ülésén megszületett a döntés a fegyveres rendteremtés szükségességéről.⁵

A magyar kormány semlegességi nyilatkozatának megszületésével kapcsolatban még számos fontos részletkérdést kell tisztáznia a további kutatásnak,⁶ a lényeg azonban az elérhető források alapján is világos: erre a radikális lépésre csak azután került sor, miután az újabb csapatok beözönlése, valamint Andropov nagykövet magatartása alapján egyértelművé vált, hogy küszöbön áll a felkelés leverését célzó újabb szovjet invázió. Nagy Imre ugyan már egy 1956 januárjában írott tanulmányában állást foglalt amellett, hogy Magyar-

⁵ A „Jelcin dosszié”. *Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Bp., Századvég K.–1956-os Intézet, 1993, 70. o.

⁶ Ma sem ismerjük pontosan a külügyminisztérium apparátusának, illetve Losonczy Gézának a szerepét a nyilatkozat előkészítésében, mint ahogy azt sem tudjuk, történtek-e kísérletek a nyugati hatalmak előzetes véleményének kipuhatolására.

országnak a nemzeti függetlenség megvalósítása érdekében a Jugoszlávia által gyakorolt „aktív egymás mellett élés” politikáját, azaz el nem kötelezett külpolitikát kell folytatnia, ennek megvalósítását azonban korántsem valamiféle egyoldalú lépés következményeként képzelte el, hanem egy evolúciós folyamat eredményeként, amit a kelet–nyugati viszonyban bekövetkezett enyhülés, valamint a szovjet vezetés rugalmas magatartása tesz majd lehetővé.⁷

Nagy Imre a szovjet párt Budapestre érkezett kiküldöttjeivel folytatott tárgyalásain mindvégig arra törekedett, hogy a tömegnyomást is felhasználva egyre komolyabb engedményeket csikarjon ki a moszkvai vezetésből, egyúttal azonban igyekezett a szovjetek bizalmát is megőrizni. Mint a szovjet birodalmi politikát jól ismerő politikus, ugyanis jól tudta, hogy a forradalom sorsa attól függ, Moszkvában meddig hajlandók tolerálni a magyarországi változásokat, és mikor döntenek úgy, hogy a politikai megoldás keretei végképp kimerültek. Ebben a helyzetben tehát aligha valószínű, hogy Nagy Imre akár önszántából, akár a forradalmi közvélemény nyomásának engedve rászánta volna magát egy ilyen kifejezetten provokatívnak számító lépésre, ha továbbra is látott volna komoly reményt a szovjetekkel való megegyezésre. November elsejére azonban ebben a tekintetben a helyzet annyira kilátástalanná vált, hogy azon a magyar kormány bármiféle intézkedése valójában tovább már nem ronthatott. Nem helytállóak tehát azok a nézetek, amelyek szerint a Varsói Szerződés felmondása és a semlegesség deklarálása elsietett, átgondolatlan lépések voltak. Ellenkezőleg: paradox módon, amennyire irreális és irracionális volt a forradalmi közvéleménynek ez a követelése *a Nagy Imre-kormánygal szemben*, az adott helyzetben annyira racionális volt maga a kormány által végül meghozott döntés.

Jogosan merül fel azonban a kérdés, hogy egy ilyen, a szovjet blokk történetében precedens nélküli lépés után Nagy Imre miben reménykedett, mi módon próbálta megakadályozni az összeomlást. Arra természetesen nem sok esély volt, hogy a szovjet vezetők komolyan veszik a magyar semlegességet és szomorúan bár, de beletörődnek a helyzetbe, majd az országot sorsára hagyva kivonják csapataikat. Annak ellenére, hogy november 1-jén és 2-án az ENSZ-főtitkárnak küldött üzeneteiben a magyar miniszterelnök a négy nagyhatalom segítségét kérte az ország semlegességének megvédéséhez, a valóságban nem sok reményt fűzött a Nyugat, vagy akár az ENSZ támogatásához sem. A közelmúltban ismertté vált szovjet források alapján egyre világosabb, hogy Nagy Imre, akit korábban gyakran jellemeztek határozatlan, az eseményekkel sodródó politikusnak, a november 1-je és 3-a közötti válságos napokban jó érzéssel talált rá az egyetlen lehetőségre, ami a reménytelen helyzetben a sikernek legalább a minimális esélyét ígerte: megpróbált taktikázni és alkudozni a szovjetekkel.

Valójában ez a megközelítés jellemezte Nagy Imrének már a november 1-jei lépéseit is: az újabb szovjet csapatok bevonulásának hírére még a délelőtti folyamán két ízben személyesen, egyszer pedig telefonon beszélt Andropov nagykövettel, akitől mindannyiszor megpróbált biztosítékot szerezni arra, hogy az akciót leállítják és további csapatok nem lépik át a határt.⁸ Miután azonban Andropov magatartása alapján nyilvánvalóvá vált számára, hogy többé nem élvezi a szovjetek bizalmát és megpróbálják őt félrevezetni, a

⁷ Nagy Imré: *„A magyar nép védelmében” – Vitairatok és beszédek 1955–1956.*, bővített és javított kiadás, a Magyar Füzetek kiadása, Párizs, 1984, 236–237. o.

⁸ *Az igazság a Nagy Imre ügyben.* Századvég Kiadó és a Nyilvánosság Klub közös kiadása, Bp., 1989, 86–87. o.

kialakult súlyos helyzet megvitatására még a délelőtti folyamán összehívta a kabinetet. A testület azonban, minden bizonnyal Nagy Imre szándékainak megfelelően, konkrét döntést még ekkor is csak arról hozott, hogy a kormányfő ismételten tiltakozzon Andropovnál az újabb csapatok bevonulása ellen.⁹

A kormány további lépéseit a nagykövet válaszáól tették függővé, azaz feltételes döntést hoztak arról, hogy amennyiben a válasz nem lesz kielégítő, a tiltakozást „meg kell küldeni a követeknek, valamint az ENSZ-nek és nyilvános közleményt kell róla kiadni”. Figyelemre méltó, hogy bár a kabinet bizonyosan tárgyalta a Varsói Szerződés felmondásáról és a semlegességről is,¹⁰ az ülés jegyzőkönyvében ennek semmi nyoma sincs, így elképzelhető, hogy „a beavatkozás elleni tiltakozás” eredetileg ezeket a lépéseket nem tartalmazta. Ez a megoldás egy kétlépcsős eljárást tett volna lehetővé: először csak az újabb szovjet csapatok bevonulása elleni tiltakozását hozta volna nyilvánosságra a kormány abban a reményben, hogy a szovjetek a világ közvéleménye előtt nem vállalják egy nyílt agresszió előkészítését, s ha ez mégsem hozna eredményt, akkor bejelentik a szakítást a szovjet szövetséggel és deklarálják az ország semlegességét.

Nagy Imre a kabinet határozatától eltérően nem egyedül fogadta Andropovot, hanem meghívta a testület délután 5 órakor kezdődő újabb ülésére.¹¹ Ezzel valószínűleg az volt a célja, hogy a nagykövet személyesen győződjön meg róla, a kormány egységes a helyzet megítélésében, így a szovjeteknek egy invázió esetén nemcsak a magyar társadalom, hanem a politikai vezetés ellenállásával is számolniuk kell. Mivel a kabinet tagjai nem tartották kielégítőnek Andropovnak az újabb szovjet csapatok bevonulásával kapcsolatban adott magyarázatát, a testület Nagy Imre javaslatára úgy határozott, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződésből, kinyilvánítja az ország semlegességét, az ENSZ-hez fordul azzal a kéréssel, hogy a négy nagyhatalom nyújtson segítséget az ország semlegességének védelmére, egyben kéri a magyar kérés soron kívüli tárgyalását. Nagy Imre azonban, aki mindvégig arra törekedett, hogy a szovjetekkel való tárgyalások lehetőségét a legreménytelenebb helyzetben is fenntartsa, még ebben a drámai pillanatban is tartogatott egy meglepetést: jól érzékelve, hogy a szovjetek számára az adott helyzetben mindebből egyedül az ENSZ bevonása okozhat komolyabb kellemetlenséget, felajánlotta Andropovnak, hogy amennyiben a Szovjetunió leállítja csapatainak előnyomulását és azokat visszavonja saját határaihoz, cserébe a magyar kormány azonnal visszavonja az ENSZ-hez intézett kérését, bár Magyarország akkor is semleges marad.

Ugyanez a taktikázás figyelhető meg az ENSZ-főtitkárhoz küldött üzenet megszövegezésénél is. Habár a kabinet arról döntött, hogy a magyar kérés soron kívüli tárgyalását kell kérni, Nagy Imre november 1-jei táviratában az szerepelt, hogy azt a magyar kormány a Közgyűlés soron következő – azaz a november 12-én kezdődő rendes – ülészakán kéri napirendre tűzni.¹² Holott az ENSZ Biztonsági Tanácsa már október 28-án megkezdte a magyarországi helyzet tárgyalását, az ENSZ rendkívüli közgyűlése pedig éppen ezen a

⁹ A kormány és a párt vezető szerveinek dokumentumaiból 1956. október 23.–november 4. Közli: Glatz Ferenc. *História*, 1989, 11. évf., 4–5. sz. (A továbbiakban: *História*, 1989. 4–5.sz.)

¹⁰ A „Jelcin dosszié”, 75. o.

¹¹ *História*, 1989. 4–5.sz.; Andropov jelentését a kabinet üléséről közli: A „Jelcin dosszié”, 73–74. o.

¹² A távirat magyar nyelvű tervezetét közli: Források a Nagy Imre-kormány külpolitikájának történetéhez. Közli: Kiss József–Ripp Zoltán–Vida István, *Társadalmi Szemle*, 48. évf., 1993, 5. sz. 86. o. (A továbbiakban: Források...)

napon ült össze a közel-keleti válság megvitatására. Nagy Imre ugyanis minden valószínűség szerint időt akart adni a szovjeteknek, hogy az Andropovnak tett alkujánlatát megfontolhassák, hiszen annak esetleges elfogadása – elvben legalábbis – sokkal komolyabb reményekkel kecsegtetett, mint a Világszervezet bármilyen állásfoglalása. Ehhez azonban el kellett kerülni, hogy az ENSZ azonnal akcióba lépjen, mert egy gyorsan meghozott és a Szovjetuniót elítélő határozat – ma már tudjuk, ennek a veszélye valójában egyáltalán nem fenyegetett – Nagy Imre ajánlatának csereértékét szüntette volna meg. Ezt a feltételezést erősíti meg az is, hogy a távirat tervezetében eredetileg szerepelt egy olyan bekezdés, amely szerint „a Magyar Népköztársaságot fegyveres agresszió érte” a Szovjetunió részéről, ezért a magyar kormány kéri „az Egyesült Nemzetek Szervezete Biztonsági Tanácsának azonnali közbelépését.”¹³ Az ENSZ főtitkárnak küldött üzenetből azonban ez a pont végül kimaradt, mivel az a fent vázolt logika szerint jelentősen növelte volna egy esetleges nem kívánatos gyors ENSZ-akció lehetőségét.

November 2-án Nagy Imre ismét magához kérte Andropovot és határozottan tiltakozott amiatt, hogy újabb és újabb szovjet csapatok lépik át a magyar határt, de egyúttal azt is kifejtette, hogy a Magyarország hosszú távú baráti kapcsolatokat kíván fenntartani a Szovjetunióval. Közölte a nagykövettel, hogy a magyar kormány a legújabb fejleményekről tájékoztatni fogja a budapesti külképviseleteket valamint az ENSZ Biztonsági Tanácsát is.¹⁴ Valóban, a miniszterelnök ezen a napon újabb táviratot küldött az ENSZ főtitkárának, ám abban még mindig nem a Biztonsági Tanács „azonnali közbelépését” kérte, hanem csupán azt, hogy a főtitkár szólítsa fel a nagyhatalmakat Magyarország semlegességének elismerésére és hogy a Biztonsági Tanács utasítsa a szovjet és a magyar kormányt a szovjet csapatok kivonásával kapcsolatos tárgyalások azonnali megkezdésére.¹⁵ Nagy Imrének ugyanis nem az volt a fő célja, hogy a folyamatban lévő szovjet inváziót az ENSZ elítélje, hanem hogy a Biztonsági Tanács nyomását felhasználva rávegye a szovjeteket, hogy tárgyaljanak kormányával.

November 3-án a miniszterelnök táviratban utasította a magyar ENSZ-küldöttség vezetésével megbízott Szabó Jánost, hogy a Biztonsági Tanács aznapi ülésén nyomatékosan kérje a testülettől, hogy az „szólítsa fel a nagyhatalmakat Magyarország semlegességének elismerésére, és haladéktalanul szólítsa fel a szovjet és a magyar kormányt a tárgyalások megkezdésére”.¹⁶

Szabónak egyúttal arról is be kellett számolnia, hogy Budapesten a két hadsereg parancsnoksága között megkezdődtek a tárgyalások a csapatkivonás technikai feltételeiről, illetve hogy a szovjet delegáció ígéretet tett, hogy további szovjet csapatok nem lépik át a magyar határt. Nagy Imre tehát az utolsó pillanatban még egy kétségbeesett kísérletet tett arra, hogy – ezúttal már közvetlenül a magyar ENSZ-képviselő útján – megkísérelje az ENSZ fórumát felhasználni a fenyegető szovjet intervenció megakadályozására. A Biztonsági Tanács azonnali tájékoztatása a fenti ígéretről valószínűleg azt a célt szolgálta, hogy

¹³ Uo.

¹⁴ A „Jelcin dosszié”, 81. o.

¹⁵ Nagy Imre november 2-i, az ENSZ főtitkárához intézett táviratát közli: *Népszabadság*, 1956. november 3.

¹⁶ Nagy Imre miniszterelnök utasítása Szabó János magyar ENSZ-megbízottnak, 1956. november 3., Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), XIX-J-1-j, Külügyminisztérium, Miniszteri titkárság iratai, 66. doboz. A táviratot közli: *Források...* 90. o.

így annak megszegése minél több bonyodalmat okozzon a szovjetek számára. Ha így volt, Nagy Imre számítása nem jött be: Szabó, aki vélhetően már ekkor konzultált Szoboljev szovjet ENSZ-megbízottal a másnapra várható fejleményekről, a Biztonsági Tanács november 3-i ülésén a miniszterelnök utasításának szándékosan csak a „pozitív”, azaz a tárgyalások megkezdésére vonatkozó részét tolmácsolta, a semlegesség kérdését pedig meg sem említette.¹⁷ Ez azután nagyban megkönnyítette a halogató taktikát folytató amerikai és jugoszláv képviselő dolgát, s így némi vita után a Tanács ülést november 5-re napolták el.

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS A MAGYAR SEMLEGESSÉG

A lengyelországi események és különösen a magyar felkelés során érzékelt egyre határozottabb antikommunista tendenciák azt eredményezték, hogy az amerikai kormány, amely, mint láttuk, néhány hónappal korábban „belső használatra” már átértékelte a csatlós államokkal kapcsolatos politikáját, most arra kényszerült, hogy ugyanezt a nyilvánosság előtt is megtegye. Csakhogy míg a Nemzetbiztonsági Tanács 5608. számú határozatának megszületését többheti szakértői előkészítő munka előzte meg, erre az október végi zavaros napokban nem volt idő, így az új irányvonal kialakítására végül a legfelső politikai vezetők meglehetősen ad hoc jellegű megbeszéléseinek eredményeképpen került sor.

Az átértékelés igénye először a Nemzetbiztonsági Tanács október 26-i ülésén merült fel, ahol Harold Stassen, az elnök leszerelési tanácsadója azt javasolta, biztosítani kellene a szovjeteket arról, hogy amennyiben a kelet-európai országok elnyernék szabadságukat, ez nem veszélyeztetné a Szovjetunió biztonsági érdekeit, mivel egy ilyen helyzetet a nyugati hatalmak nem használnának ki a Szovjetunió elleni katonai lépésekre.¹⁸ Bár a javaslatot a Tanács nem fogadta el, Stassen nem adta fel, és még aznap felkereste Dulles külügyminisztert,¹⁹ az elnöknek pedig levélben fejtette ki tervének továbbfejlesztett változatát.²⁰ Eszerint tudatni kellene a szovjetekkel, hogy az Egyesült Államok kormánya elfogadná, ha a csatlós országok Ausztriához hasonló semleges státust kapnának, és beleegyezne, hogy ne legyenek tagjai a NATO-nak. Ennek a javaslatnak az alapját az a megfontolás képezte, hogy mivel az osztrák államszerződést előkészítő négyhatalmi tárgyalások során a semlegesség kinyilvánítása és a NATO-tagság tilalma éppen a szovjetek által támasztott feltételek voltak, Stassen feltételezte, hogy a csatlós államok vonatkozásában tett hasonló nyugati engedmények megnyugtadják a Szovjetunió biztonsági érdekei miatt aggódó moszkvai vezetőket. A hasonlat persze sántított, hiszen míg Ausztria esetében valódi nagyhatalmi alkuról volt szó, a szovjet érdekszférába tartozó csatlós államok „semlegesítése” fejében a Nyugat valójában nem tudott mit felajánlani. Mivel azonban a javaslatban foglalt látszóla-

¹⁷ Szabó János nyilatkozata a Biztonsági Tanácsban 1956. november 3-án, MOL, XIX-J1-j, Külügyminisztérium, Miniszteri titkárság iratai, 66. doboz.

¹⁸ Dwight D. Eisenhower Library (a továbbiakban: Eisenhower Library), D. D. Eisenhower Papers as President (a továbbiakban: Whitman File), National Security Council Records. Közli: *FRUS 1955-1957*, XXV. Vol., 295-299. pp.

¹⁹ Feljegyzés Dulles külügyminiszter és Harold E. Stassen megbeszéléséről, 1956. október 26., Eisenhower Library, Dulles Papers, General Memoranda of Conversations Series. Közli: *FRUS 1955-1957*, XXV. Vol. 305. p.

²⁰ Harold E. Stassen levele Eisenhower elnökhöz, 1956. október 26., Eisenhower Library, Whitman File, Administration Series.

gos alkuajánlat még mindig a legtöbbször tűnt, amit az adott helyzetben az amerikai kormány a kelet-európai országokért, s mindenekelőtt Magyarországot érte, Eisenhower magáévá tette az elképzelést. Még ugyanaznap, október 26-án felszólította Dulles külügyminisztert, hogy a másnap Dallasban tartandó választási beszédébe építsen be egy olyan passzust, amely szerint az Egyesült Államok nem kívánja a kelet-európai országokat a NATO-ba bevonni és azokat katonai szövetségeseivé tenni, mindössze azt reméli, hogy ezek az országok Ausztriához hasonló státust kaphatnak.²¹ Dulles azonban, aki a javaslattal kezdettől fogva nem értett egyet, mert azt túlzott elvi engedménynek tartotta, részben az elnököt meggyőzve, részben pedig önhatalmúlag jelentősen letompította a javaslat életét, kihagyva abból mind a semleges státus, és az osztrák példa, mind pedig a NATO-tagság tilalmának tételes említését. Az amerikai külügyminiszter beszédének azóta híressé vált mondata így aztán végül mindössze ennyit tartalmazott: „Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek.”²²

Ezért aztán ezt a kifejezetten defenzív hangvételűre módosított időzített üzenetet Moszkvában nem volt nehéz az adott helyzetre úgy értelmezni, hogy az Egyesült Államok nem szándékozik semmit sem tenni Lengyelország vagy Magyarország érdekében.²³

Az idézett kijelentés azonban – amelyet még november 4. előtt számos alkalommal nyilvánosan megismételtek az amerikai politikusok és amit közvetlen úton is a moszkvai vezetők tudomására hoztak – még ebben a radikálisan módosított változatban is történelmi jelentőségű volt. Ezt megelőzően ugyanis az Eisenhower-adminisztráció valamennyi Kelet-Európával foglalkozó nyilvános kijelentése arra a feltevésre alapult, hogy amennyiben ezek az országok egy napon visszanyernék szabadságukat, ez egyet jelentene a nyugati világhoz való csatlakozásukkal, ami a hidegháború kontextusában a NATO-tagságot is magában foglalta. Annak kinyilvánítása tehát, hogy az Egyesült Államok nem tekinti a csatlós országokat potenciális katonai szövetségeseinek, lényegében ennek a korábbi álláspontnak a feladását jelentette és kiindulópontja volt annak a hatvanas és hetvenes években végbement folyamatnak, amelynek eredményeként, a felszabadítási propaganda maradványainak fokozatos eltűnésével, megszűnt az amerikai külpolitika kétarcú jellege.

Ez a rendkívül tömören megfogalmazott új amerikai politika ugyanakkor még a fent idézett formában is magában foglalt egy olyan, néhány nappal később nagyon is aktuálissá vált potenciális ígéretet, hogy amennyiben a kelet-európai országok függetlenné válnának a Szovjetuniótól, Amerika támogatná, hogy semleges státust kapjanak. Mint láthattuk, ez az olvasat nagyon is megfelelt Stassen és Eisenhower eredeti szándékának, Dulles külügyminiszter azonban, aki legszívesebben az említett részt teljes egészében kihagyta volna beszédéből, valójában egy percig sem gondolta komolyan, amit a csatlós országokkal kapcsolatban az elnök nyomására végül mégis el kellett mondania. Eisenhower és Dulles

²¹ Feljegyzés Eisenhower és Dulles telefonbeszélgetéséről, 1956. október 26., Eisenhower Library, Dulles Papers, White House Telephone Conversations Series. Közli: *FRUS 1955–1957*, XXV. Vol. 305–306. pp.

²² Seeley G. Mudd Manuscript Library, J. F. Dulles Papers, Box 106.

²³ Az amerikai külügyminiszter dallasi beszédét megelőző legfelső szintű egyeztető tárgyalásokról, valamint Harold E. Stassen további javaslatairól bővebben lásd: Békés Csaba: Demokratikus eszmék és nagyhatalmi érdekek – Egy megvalósulatlan amerikai javaslat az 1956-os magyar forradalom megsegítésére. *Holmi*, 5. évf., 1993, 10. sz., 1402–1408. o.

ugyanis, amint az részben már az eddigiekből is kiderült, korántsem egyformán ítélték meg a semlegesség kérdését. Dulles morális alapon utasította el a semlegességet, arra hivatkozva, hogy jó és rossz között nincsen középút, az el nem kötelezett államok mozgalmát pedig kifejezetten veszélyesnek tekintette az Egyesült Államok érdekei szempontjából. Az elnök viszont 1955–1956 folyamán egyre inkább arra a meggyőződésre jutott, hogy a semlegesség nem feltétlenül elítélendő dolog, s arra törekedett, hogy a harmadik világ országaiban Amerika gazdasági segítségnyújtás révén növelje befolyását. Eisenhower ezt a véleményét 1956 júliusában egy sajtókonferencián olyan őszintén fejtette ki, hogy – mivel az korántsem egyezett a hivatalos állásponttal – másnap Dulles közbenjárására a Fehér Háznak külön közleményt kellett kiadnia az elnök szavainak pontos értelmezése céljából. A külügyminiszter ugyanakkor a semlegességet nem csupán az el nem kötelezett államok vonatkozásában utasította el, hanem úgy vélte, az nem lehet követendő példa a csatlós országok számára sem. Dulles október 26-án, véleményét előzőleg egyeztetve testvérével, Allen Dulles-szel, a CIA főnökével,²⁴ a Stassennel folytatott megbeszélése során lényegében azt fejtette ki, hogy ha a kelet-európai országok valami módon kiszabadulnának a szovjet fennhatóság alól, akkor függetlenségüket teljes mértékben helyre kell állítani és azt nem szabad olyan kötöttségekkel korlátozni, mint amilyeneket Ausztriának kellett vállalnia a semlegesség kinyilvánításával. Eisenhower viszont három nappal később, október 30-án arról beszélt a budapesti állomáshelyére induló Edward T. Wailles követnek, hogy amennyiben a csatlós államok függetlenek és semlegesek lehetnének, ez nagy mértékben elősegítené, hogy a világpolitikában egy konstruktív korszak következzen be.²⁵

Ilyen előzmények után értesültek november 1-jén a szuezi válság lázában égő Washingtonban a magyar kormány lépéseiről; a Varsói Szerződés felmondásáról, a semlegesség deklarálásáról, valamint arról, hogy Nagy Imre az ENSZ-hez fordult és a semlegesség védelmére a négy nagyhatalom segítségét kéri. Nagy Imre, akinek tevékenységét az amerikai vezetők mind ez idáig maximális gyanakvással figyelték, ennél nagyobb meglepetést aligha tudott volna okozni számukra. Dulles fent vázolt álláspontja alapján nem meglepő, hogy ő egyáltalán nem igyekezett eleget tenni a magyar kérésnek, bár kérdéses volt, az amerikai kormány milyen indokkal tartózkodik a semlegesség elismerésétől, különösen, miután tudomást szerzett róla, hogy Nagy-Britannia és Franciaország hajlandónak mutatkozott a kérelem támogatására. Az elnöknek a semlegesség kérdésében elfoglalt jóval rugalmasabb álláspontja alapján elvileg feltételezhető lett volna, hogy ő másként ítéli meg a helyzetet, csak hogy a dolgot ő sem így képzelte el. Eisenhower valójában abban reménykedett, hogy az *enyhülési folyamat eredményeként, fokozatosan* jön létre az az állapot, amelyben a *szovjetekkel tárgyalásos* úton lehet majd megegyezni a csatlós államok függetlenségének visszaállításáról. A magyar kormány egyoldalú radikális lépésének nyílt támogatása, azaz a semlegesség elismerése azzal fenyegetett, hogy az amerikai kormány ezzel olyan nemzetközi kötelezettséget vállal magára, amelytől a magyar felkelés várható leverése után nehéz lenne megszabadulni. S ami Eisenhower számára még fontosabb volt,

²⁴ Feljegyzés Allen Dulles és John Foster Dulles telefonbeszélgetéséről, 1956. október 26. Eisenhower Library, Dulles Papers, Memoranda of Telephone Conversations Series.

²⁵ Feljegyzés Eisenhower és Edward T. Wailles budapesti amerikai követ megbeszéléséről, 1956. október 30., Eisenhower Library, Whitman File, D. D. Eisenhower Diaries Series.

egy ilyen lépés a szovjetek kiszámíthatatlan, de várhatóan vehemens reagálása miatt komolyan veszélyeztethette volna az amerikai–szovjet viszony, s közvetve az egész enyhülési folyamat alakulását. Így nem csoda, hogy az elnöki iratokban nincs nyoma annak, hogy november 1-je és 3-a között Eisenhower akár csak foglalkozott volna a magyar semlegesség kérdésével.

Ezekben a napokban az elnök figyelmét amúgy is teljes mértékben a közel-keleti válság kötötte le, hiszen jól tudta, hogy ott, eltérően Kelet-Európától, az Egyesült Államoknak vannak eszközei a válság sikeres rendezésére. A magyarországi fejlemények figyelemmel kísérése így ezekben a válságos napokban a Dulles testvérekre maradt, akik hamar megtalálták a megoldást arra, hogy miként lehet elkerülni a semlegesség elismerését: rájöttek, a legjobb, ha nem vesznek róla tudomást. Ennek megfelelően a State Departmentben egyszerűen nem foglalkoztak azokkal a különböző javaslatokkal, amelyek a magyar kormány kérelmének támogatását indítványozták, a nyilvánosság előtt kifejezetten mellőzték a téma felvetését, sőt még a külügyminisztérium belső irataiban is, ahol csak lehetett, elkerülték a semlegesség említését.

Ennek a taktikának az alkalmazására került sor az ENSZ Biztonsági Tanácsának november 2-án és 3-án a magyar kérdéssel foglalkozó ülésén is. A három nyugati nagyhatalom ENSZ-képviselői a magyarországi helyzettel kapcsolatban október 27-étől folyamatos titkos egyeztető tárgyalásokat folytattak, de az Egyiptom elleni izraeli (majd angol–francia) támadás után az Egyesült Államok érdekei ebben a kérdésben is szembekerültek Nagy-Britannia és Franciaország céljaival. Utóbbiak ugyanis ettől fogva mindent elkövettek annak érdekében, hogy a magyar ügy a Biztonsági Tanácsból kerüljön át a szuezi válság tárgyalására november 1-jén összehívott rendkívüli közgyűlésbe, ahol reményeik szerint a két válság együttes tárgyalása jelentősen javította volna pozícióikat. Ez magyarázza, hogy az Egyesült Államoktól eltérően Anglia és Franciaország azonnal hajlandónak mutatkoztak a magyar semlegesség elismerésére, mivel ezt olyan horderejű eseménynek tekintették, amely egyértelműen indokolja az „egyesülés a békéért” eljárás lefolytatását, majd annak eredményeként a magyar kérdésnek a rendkívüli közgyűlés elé való utalását.²⁶ Az amerikai taktika viszont egészen november 4-ig éppen ennek a lépésnek a megakadályozására irányult, és ennek megfelelően Henry Cabot Lodge, az amerikai képviselő szándékosan késleltette a határozathozatali folyamatot. Ezért az angolok és a franciák azt tervezték, hogy a Biztonsági Tanács november 3-i ülésén olyan határozati javaslatot terjesztenek be, amely tartalmazza a magyar semlegesség elismerését, s amelyet – figyelembe véve a világ közvéleményének egyértelmű szimpátiáját a magyarokkal szemben – az amerikai képviselőnek nehéz lesz *nem* megszavazni.²⁷ Lodge diplomáciai erőfeszítéseinek és még inkább a

²⁶ *Documents diplomatiques français 1956*. Tome III. (24 octobre–31 décembre). Paris, Ministère des Affaires Étrangères, 1990, 91. p.; A Foreign Office 1459. számú számjeltávirata az Egyesült Királyság New York-i ENSZ-képviselőjének, 1956. november 1. A dokumentumot közli: A magyar kérdés az ENSZ-ben és a nyugati nagyhatalmak titkos tárgyalásai 1956. október 28.–november 4. (Brit külügyi dokumentumok), Közli: Békés Csaba. In: *Évkönyv II.*, Bp., 1956-os Intézet, 1993, 58. o. – A nyugati nagyhatalmaknak a magyar kérdéssel kapcsolatos érdekellentétéről lásd bővebben: Békés Csaba: A brit kormány és az 1956-os magyar forradalom. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992, 19–38. o.

²⁷ Henry Cabot Lodge amerikai ENSZ-képviselő 474. és 476. számú táviratai a Külügyminisztériumnak, 1956. november 3., National Archives, Department of State, Central Decimal Files, 764.00/11–356.

rendkívüli közgyűlésben zajló közel-keleti vita „jótékony” visszatartó hatásának köszönhetően azonban a nyugat-európai szövetségeseket végül sikerült visszavonulásra kényszeríteni, így aztán az amerikai képviselő maga terjesztette be egy olyan határozati javaslatot, amely természetesen meg sem említette a magyar kormány semlegességi nyilatkozatát, sőt még ezt a javaslatot sem bocsátotta szavazásra.²⁸

Nem tudjuk, az amerikai kormánynak milyen hosszú ideig sikerült volna folytatnia még ezt a politikát; a november 4-i magyarországi szovjet intervenció mindenesetre végleg megoldotta számukra a problémát, s ettől fogva végképp úgy tehetek, mintha a magyar kormány semlegességi nyilatkozata soha nem is létezett volna.

²⁸ *FRUS 1955–1957, XXV. Vol. 372. p.*

A LENGYEL PÁRTVEZETÉS ÉS AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM

1956. október 24-én többszáz ezres nagygyűlés zajlott le Varsóban a Tudomány és Kultúra Palota előtti hatalmas téren. Ez a gyűlés – ezt akkor szinte senki sem vette észre – a néhány nappal korábban kezdődött „lengyel forradalmi változások” csúcspontját és nem kiindulópontját jelentette. Ez az óriási tömeg azért gyűlt össze, hogy támogatásáról biztosítsa a frissen megválasztott új pártvezetést Wladyslaw Gomulkával az élen. Néhány egyetemista csoport, az előző napi budapesti tüntetésekről értesülve, magyar zászlóval vonult fel, amely az összegyűlteket körében nagy tetszést váltott ki.¹ A nagygyűlésen elhangzott beszédet az immár másodszor a párt élére került Gomulka tartotta, aki közölte, éppen most kapott Hruscsovtól ígéretet arra vonatkozóan, hogy az október 19–20-án a Varsó felé menetelésükben megállított szovjet csapatok két napon belül visszatérnek bázisaikra. Egy ekkora nyilvánosság előtt tett kijelentés után a Szovjetunió – még ha továbbra is szándékában állt volna – akkor is nehezen tudott volna eme kötelezettségétől visszalépni, de ezt erősítette meg az is, hogy 24-én már nem a „lengyel kérdés” állt a szovjet vezetők figyelmének középpontjában. A „lengyelországi felfordulást” – amely a robbanás lehetőségét magában hordozó veszély ellenére mégiscsak békés úton oldódott meg – villámgyorsan követték a magyar forradalom eseményei.² Mindezek tükrében az új lengyel pártvezetés megalakulásának körülményei már mint követendő megoldásként szolgálhattak válsághelyzet esetén, nemcsak a Szovjetunió, de még az Amerikai Egyesült Államok számára is. A State Department magas beosztású tisztviselői több ízben is elmondták a washingtoni lengyel követség diplomatáinak, hogy míg a lengyelek képesek voltak problémáikat a szovjetekkel nyugodtan, békés úton elintézni, addig a magyarok „rebelliót” csináltak, és ezzel nekik, az amerikaiaknak számtalan kellemetlenséget okoztak. Magyarország igazán példát vehetett volna a lengyelektől, hogyan is kell az ilyen kérdéseket megoldani. Gomulka már ekkor, október 24-én megkezdte a részben még irányíthatatlan politikai és társadalmi viszonyok ellenőrizhető korlátok közé szorítását. Az említett beszéde végén arra szólította fel a téren összegyűlteket és a rádióhallgatókat, hogy vessenek véget a gyűlésezési hullám-

¹ Oral History Archivum (OHA), 572. szám. Interjú Emanuel Planerrel, a Lengyel Rádió Tájékoztató Osztálya egykori vezetőjével, készítette Tischler János, 1993.

² 1956. október 24-re eredetileg azért hívták Moszkvába a testvérpártok képviselőit, hogy Hruscsov tájékoztatást adjon a néhány nappal korábban Varsóban folytatott tárgyalásairól, de az ülés napirendjén már a lengyel és a magyar helyzet szerepelt. Lásd: Az 1956. október 24-i moszkvai értekezlet. Közli: Hajdu Tibor. In.: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992, 149–156. o.

nak és lássanak hozzá a mindennapi munkához.³ Ez a mondat a napok óta felfokozott hangulatban élő tömeget csalódással, szűkebb és tágabb környezetét viszont megelégedéssel töltötte el. A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának (LEMP KB) első titkára ugyanis – és ebben élvezte a vele még bizalmatlan pártapparátus túlnyomó többségének egyetértését is – nem szerette a tömegmegmozdulásokat, főként az alulról és önkéntes alapon szerveződőket, mert nagyon tartott attól, hogy a párt könnyen elveszítheti az ellenőrzést ezek fölött, és akkor az utca veszi a kezébe az irányítást. Ennek igazolását is látta később a magyar forradalom első időszakában. Valószínűleg ezért is fejezte ki a 24-i gyűlést követő napon elégedetlenségét az élő rádióközvetítést vezető személynek amiatt, hogy a gyűlés eseményeiről folyamatosan beszámoló tudósító hangosan üdvözölte a magyar zászló megjelenését a téren, és ezzel provokálta a rádió a Tudomány és Kultúra Palotája előtt összegyűlt embereket és a rádiókészülékek előtt ülőket.⁴

I.

Ahhoz, hogy jobban megérthessük, miért és miben tért el a Gomulka vezette Politikai Bizottság (PB) illetve tágabb értelemben a LEMP irányító szerveinek magatartása a magyar forradalom és az ezt követő időszak (mintegy két év) eseményeit illetően a Varsói Szerződés többi tagállamának magatartásától, érdemes szemügyre venni a korábban mellőzött Gomulka 1956. őszi visszatérésének előzményeit és körülményeit.

1956. március 12-én tüdőgyulladásban elhunyt Boleslaw Bierut, az addigi mindenható és Moszkva utasításait készségesen végrehajtó lengyel pártvezető, aki a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusára utazott a szovjet fővárosba, és onnan élve már nem tért vissza Lengyelországba. Noha egyáltalán nem örvendett népszerűségnek, mégis az a tény, hogy a Szovjetunióban halálozott el, megmozgatta az országot.⁵ Bierut temetésének másnapján, március 20-án ült össze a LEMP KB 6. plénuma, hogy az utódlásról döntsön. Az erről folyó vitát személyesen felügyelte az elhunyt lengyel első titkár temetésére Varsóba érkezett Nyikita Hruscsov, aki ezzel elejét akarta venni annak, hogy Molotov külügyminiszter emberei szerezzék meg a hatalmat a LEMP-en belül.⁶ A játszma végül is döntetlenül végződött. Átmeneti emberként a KB első titkárának azt az Edward Ochabot választották meg, aki egykoron Sztálin kedveltje volt, de nem tartozott az 1956 tavaszán létrejött, egymással szemben álló pártcsoportok egyikéhez sem, éppen ezért a pártberkekben el nem kötelezett, „pragmatikus” politikusnak tartották. Jóllehet 1948–49-ben leginkább ő vette ki részét a Gomulka elleni támadássorozatból, mégis az ő hatalomra jutásával

³ A gyűlésen elmondott beszédét az október 25-i napilapok közölték.

⁴ Lásd az 1. számú jegyzetet.

⁵ Boleslaw Bierut moszkvai halála furcsa hasonlóságot mutat Georgij Dimitrov 1949-ben és Klement Gottwald 1953-ban, szintén a Szovjetunióban bekövetkezett halálával. Bierut halálának helyszíne és az említett analógia nemcsak az átlag lengyelek körében, hanem magában a lengyel pártban is alig titkolt gyanút és szovjetellenességet váltott ki. A LEMP KB épületében felravatalozott koporsónál tömegek jelentek meg és közülük nagyon sokan a halottat takaró lepedőt felhajtvá kerestek gyilkosságra utaló nyomokat. Ugyanakkor mind a mai napig egyetlen jel sem mutat Bierut erőszakos halálára, és egyelőre ésszerű indokot sem lehet találni erre.

⁶ Andrzej Albert (Wojciech Roszkowski): *Najnowsza historia Polski 1918–1980* (Lengyelország legújabbkori története 1918–1980). London, Puls Publications, 1991, 706. o.

nagyjából egy időben kezdett a párttagok és a társadalom tömegei között elterjedni az a szóbeszéd, hogy a néhány éve félreállított egykori első titkár visszatér a politikai életbe. A sztálini időszak enyhülését jelezte az a tény is, hogy felsőbb pártutasításra – Ochab egyetértésével – Hruscsovnek a XX. kongresszuson elmondott, Sztálint bíráló titkos beszédét 20 000 számozott példányban kinyomtatták és a lengyel párttaggyűléseken terjesztették. Sőt ezt a szöveget Lengyelország-szerte, viszonylag elérhető áron, mindenhol meg lehetett vásárolni a feketepiacon, és ez a híressé vált beszéd Nyugatra is Varsón keresztül jutott el. Mindazonáltal Ochab nem volt képes a párton belüli erjedést megállítani és az egyre világosabban érzékelhető általános elégedetlenséget leszerelni. Ebben az időszakban az előző évek elhibázott gazdaságpolitikájának és a Szovjetunió Lengyelországban folytatott rablógazdálkodásának következményei a társadalmi feszültség rohamos növekedéséhez vezettek. Ennek mindenki számára egyértelmű figyelmeztető jele volt az 1956. június végén Poznanban kirobbant munkásfelkelés, amit azonnal kegyetlenül vérbe fojtottak. Viszont ez a változások szükségességére mutató tragikusan komoly, féltreérthetetlen poznani jelzés többszörösen felgyorsította a LEMP-en belül eddig is jelentkező erjedési folyamatokat. A „poznanai véres csütörtök” nyomán kialakult robbanásveszélyes és a párt szempontjából „anarchiával” fenyegető helyzetben mindenütt felerősödtek és komoly súlyt nyertek a Gomulka visszatérését követelő, addig meglehetősen elszórt és gyér hangok. Még azok is ezt mondták, akik annak idején aktívan közreműködtek eltávolításában és megbélyegzésében.

1956. augusztus 5-én a *Trybuna Ludu*, a LEMP KB központi lapja rövid közleményben adta hírül, hogy Wladyslaw Gomulkát visszavették a párt tagjai közé. A hír azért is keltett szokatlanul nagy feltűnést, mert Lengyelországban mindenfelé élénken emlékeztek arra, hogy 1949-ben „Wieslaw elvtársat” (ez volt az illegális munkásmozgalomban használt fedőneve) „jobboldali nacionalista elhajlásért” zárták ki először a KB-ból, majd 1951-ben a pártból is, és ezután az 1951–1954 közötti időszakot szigorú háziőrizetben töltötte. A pártba 1956-ban ismét felvett Gomulkát két belső irányzat is igyekezett magának megnyerni, amelyek azonban semmiképpen sem nevezhetők frakcióknak. Ez a két laza csoportosulás azt a jellegzetességet viselte magán, hogy túlnyomó többségében a sztálini időszakban kompromittálódott személyeket tömörítette soraiba. Mind a két csoport változtatni szándékozott a Moszkvától való függés szorosságán, s valamiféle demokratizálódást is szorgalmazott, és mindkettő Gomulkában látta a megoldás kulcsát. Amiben eltért a két csoportosulás véleménye, az a függés enyhítésének és a demokratizálási folyamatnak a mértéke és mélysége volt. Egyidejűleg Ochab és Józef Cyrankiewicz miniszterelnök, akik ekkortájt már szintén a reformok szükségességét hirdették, úgy vélték, hogy Lengyelországban a kommunista hatalommegőrzés szempontjából Gomulka személye jelenti a változások biztonságos végrehajtását.⁷

⁷ Amikor összehasonlítjuk az 1956-os év lengyel és magyar eseményeit, élesen szembetűnik, mennyire különbözőt egymástól Ochab és Gerő, illetve Cyrankiewicz és Hegedüs András miniszterelnök magatartása, noha nagyon hasonló helyzetben voltak. Míg Lengyelországban Gomulka mellett Ochabnak és Cyrankiewicznek köszönhető leginkább, hogy nem került sor vérontásra az év őszén, addig Gerőt és Hegedüst nagy felelősség terheli abban, hogy Magyarországon a politikai és társadalmi feszültségek jelentős véráldozattal és pusztulással járó robbanáshoz vezettek. A magyar és a lengyel politikusok eltérő magatartásának mozgatórugóit érdemes lenne külön is feldolgozni. Ochab 1956 előtti tevékenységéről már szó esett, de meg kell említeni azt is, hogy politikai karrierjének csúcspontját éppen 1956 jelentette, mert jóllehet ez a szürke funkcionárius – 1954-től 1968-ig a LEMP KB PB tagja maradt, de jelentős szerepet 1956 után nem játszott és 1968-ban minden funkciójából leváltották, majd

Ebben a várakozás- és feszültségteljes légkörben érkezett el 1956 forró ősze. A KB a párt 8. plénumát október 19-re tűzte ki, de már napokkal előbb elterjedt a híre, hogy Ochab átengedi a visszatérő Gomulkának a KB első titkári székét. Ő viszont ennek elfogadását ahhoz kötötte, hogy a Politikai Bizottságból és a Titkárságból távozzanak mindazok az emberek, akik a leginkább hitelüket veszítették. Ez egyenértékű volt azzal, hogy mindkét párttestületben szinte teljes személycsere várható. Az SZKP vezetése elejét kívánta venni a vele előzetesen nem egyeztetett és valóságos szovjetellenes puccsnak tűnő leváltásoknak. Mivel a plénumot megelőzően nem sikerült egy Ochab vezette küldöttséget Moszkvába hívni, ezért a plénum megnyitásának napján váratlanul Varsóba érkezett a Hruscsov, Kaganovics, Molotov, Mikoján összetételű szovjet pártküldöttség. (A sors furcsa fintora, hogy Hruscsovon kívül a küldöttség többi tagja elfogadta és aláírta a szovjet párt 1940. március 5-i határozatát, amely a szovjet fogságba esett közel 15 ezer lengyel tiszt és 7000 polgári alkalmazott halálos ítéletét jelentette Katynban és más fogolytáborokban.⁸) Hruscsovval tartott még Zsukov honvédelmi miniszter és Konyev, a Varsói Szerződés egyesített fegyveres erőinek főparancsnoka is. Hruscsov már a repülőtéren fenyegetőleg lépett fel, közölte, hogy a fegyveres beavatkozástól sem riad vissza a lengyel pártban tervezett változások megakadályozása érdekében. Hogy a szovjet vezető szava nem volt üres fenyegetés, azt alátámasztja az, hogy a Lengyelországban állomásozó szovjet csapatok, és Rokosszovszkij szovjet tábornok, lengyel nemzetvédelmi miniszter parancsára lengyel egységek is megindultak Varsó irányába. A híre megmozdultak a főváros munkásai és egyetemistái, hogy ha kell, szembeszálljanak a szovjet csapatokkal. A Belbiztonsági Hadtest⁹ is a leendő új pártvezetés mellett kötelezte el magát. Mindezek ellenére a szovjet hadsereg nem ütközött volna komoly ellenállásba. Az is felettébb kétséges, hogy 12 évvel a Varsói Felkelés után, amikor a város szinte teljesen romhalmazzá vált és százezrek pusztultak el, a lengyel társadalom vállalhatott volna-e egy újabb, hatalmas vérvesztést és rombolást okozó összecsapást (Varsó egy része még nem épült újjá 1956-ban!). Emellett elég csak utalni a második világháború közel hatmillió lengyel áldozatára, az 1939-től 1945-ig tartó folyamatos hadiállapokra, majd az ezt követő kétéves „polgárháborús időszakra”. Így azután a nem kommunista meggyőződésű többség jelentős része is a „jobboldali nacionalista elhajló” Gomulkát támogatta, mert ez a jelző azt engedte sejtetni, hogy „Wieslaw” nem Moszkva parancsainak feltétlen és hűséges végrehajtója. Az elkerülhetetlen változások olyan megvalósítóját látták benne, aki az adott körülmények között a végső határig elmegy. Ez a határ viszont – mint később kiderült – Gomulka politikai felfogásának megfelelően gyakran nem ott húzódott, ahol azt sokan elvárták volna tőle. Ez a támogatottság levelek és táviratok ezreiben mutatkozott meg már a lengyel–szovjet feszült légkörű tárgyalások idején, és szünet nélkül zajlottak az új pártvezetés iránti szolidaritást kifejező gyűlések a 8. plénum üléseinek időszakában is.

nyugdíjba küldték. Cyrankiewicz 1931-től a kommunistákkal élesen szemben álló Lengyel Szocialista Párt tagja volt. A második világháborúban megjárta az auschwitzi és a mauthauseni koncentrációs tábor. Pártja főtitkára volt, amikor 1948-ban megtörtént az erőszakos egyesítés a Lengyel Munkáspárttal (a lengyel kommunista párttal), aminek eredményeként megalakult a LEMP. Cyrankiewicz 1948 és 1971 között a LEMP KB PB tagja, ezenkívül 1948-tól 1970-ig – rövid megszakítással – a Lengyel Minisztertanács elnöke volt.

⁸ Katyn. Válogatás a lengyel Jelcin dossziéból. Szabó Lajos Máttyás bevezetőjével. *Társadalmi Szemle*, 1993. 6. szám, 87–94. o.

⁹ A belső rendfenntartó erőként szolgáló Belbiztonsági Hadtest szerves részét alkotta az ún. Belvédelmi Csapatoknak, amelyek a Belügyminisztérium felügyelete alá tartoztak.

A LEMP KB 8. plénuma az előzetes terveknek megfelelően október 19-én reggel 10 órakor kezdetét vette, de hamarosan félbeszakadt, és a még régi Politikai Bizottság Gomulkával, a megválasztandó új első titkárral kiegészülve tárgyalni indult Hruscsovval a Belweder-palotába, a lengyel kormány akkori székhelyére (ezzel szemben helyezkedett el a varsói szovjet nagykövetség épülete). Ezek a megbeszélések – rövidebb-hosszabb megszakításokkal – egész másnap hajnalig tartottak. 20-án kora reggel az SZKP küldöttsége úgy tért vissza Moszkvába, hogy a csapatmozgásokat leállította és elfogadta a LEMP-en belüli személyi változásokat.

Sok tényező közrejátszott abban, hogy a szovjet pártvezetés ilyen engedményekre kényszerült. A Kínai Kommunista Párt például erőteljesen ellenezte a szovjet beavatkozást Lengyelországban.¹⁰ Az is tény, hogy Ochab védte Gomulkát és kitartott a tervezett változások mellett. Ezenkívül maga a leendő első titkár is biztosította Hruscsovot, hogy ő a Szovjetunió igaz barátja és nem kíván kilépni sem a Varsói Szerződésből, sem az országban állomásozó szovjet csapatok távozását nem óhajtja. Sőt kifejezte azon meggyőződését is, miszerint a lengyel pártnak nagyobb szüksége van a Szovjetunióra, mint fordítva.¹¹ Nem tudni, Hruscsov mennyire adott hitelt Gomulka ezen szavainak – már csak azért sem, mert a szovjet vezető nem volt híve a rehabilitált személyek hatalomba történő visszatérésének –, de az biztos, hogy amikor az SZKP KB első titkára végül is beleegyezett Gomulka személyébe, még maga sem tudta, milyen szerencsés volt ez a választás. Ezt Hruscsov számára a magyar forradalom eseményei tették világossá, akkor mérhette fel, mitől mentesítette a Szovjetuniót a lengyel válság politikai megoldása.¹²

A sok mindent átélt Gomulka komolyan gondolta azt, amit Hruscsovnak október 19–20-án mondott. Teljesen tisztában volt ugyanis azzal, hogy a valóban tényleges – de mint később kiderült ideiglenes – tömegtámogatás ellenére, amit akkor élvezett és ami egyedülálló volt a népi demokráciák történetében, a Szovjetunió katonai jelenléte nélkül a lengyel kommunista párt egymaga nem képes egyeduralmát megőrizni. Ezt a katonai jelenlétet viszont kétoldalú – lengyel–szovjet – szerződésben megfelelő jogi garanciákkal szabályozni kívánta, amit 1956. november közepén Moszkvában alá is írtak. Másrészt pedig az 1945-ben Potsdamban meghúzott új nyugati lengyel határok egyedüli garantálója ismételten csak a Szovjetunió volt, és minden hivatalos propaganda mellett, akkor még Lengyelországra komoly fenyegetést jelenthetett a kétségkívül létező német területi revizionizmus. Ezt a veszélyt és a magyar forradalom vérbe fojtását a LEMP KB első titkára saját rendszere konszolidációja érdekében 1956 őszen–telén nagy hatékonysággal ki is használta. Továbbá Gomulka tökéletesen tisztában volt azzal is, hogy Lengyelországról az SZKP vezetése nem fog „lemondani”, mert ezzel együtt járna az NDK „ elvesztése” is, amiért a szocialista tábor vezető ereje a háború kockázatát is vállalta volna. Gomulka elképzelése az volt, hogy a keleti szomszéd nyújtotta „függetlenséget” maximálisan meg-

¹⁰ Tischler János: Az 1956. októberi szovjet intervenció Lengyelországban. Újonnan előkerült dokumentumok tükrében. *Magyar Nemzet*, 1994. január 8.

¹¹ Gomulkának ezt a megjegyzését Hruscsov említette meg másfél évvel később, amikor lengyel újságírókat fogadott Moszkvában. Lásd: Archiwum Akt Nowych (AAN, Újkori Iratok Levéltára), KC PZPR, paczka 113, tom 28. Materiały do stosunków partyjnych polsko-radzieckich z lat 1958–1960, kart 438, s. 207.

¹² 1956 októbere után Hruscsov nemegyszer adott hangot meglegedésének Gomulkát illetően, és a következő hónapokban a Szovjetunió hatalmas gazdasági engedményeket tett Lengyelországnak, részlegesen helyreállítva ily módon a lengyelországi szovjet rablógazdálkodás okozta óriási károkat.

tartja és ameddig lehet tágítja, következetesen felszámolja a sztálini időszak összes maradványait, és nemzeti jelleget kölcsönöz a szocializmus építésének. Ehhez kapcsolódik, hogy nem Nagy Imre nézeteivel való azonosulást, hanem az ismét megjelenő sztálini módszerek elítélését és elfogadhatatlanságát jelentette az, miszerint Gomulka nemegyszer igyekezett elérni, hogy 1956. november 4. után Nagy Imre sorsa kompromisszumok útján rendeződjék. Ez a gondolkodás vezette őt arra, hogy amikor 1957 májusában Adam Willman budapesti lengyel nagykövet tájékoztatta őt Nagy Imre visszaszállításáról a magyar fővárosba és valószínűsíthető perbe fogásáról¹³, akkor a közlés után egy héttel a lengyel pártvezető közbenjárt Hruscsovnál a törvényes magyar miniszterelnök védelmében.¹⁴

1956. október 20-án mondta el a plénumon nagy visszhangot kiváltó beszédét „to-warzysz Wieslaw”, amelyben átértékelte a pozsnani eseményeket, szabad teret engedett az egyéni gazdálkodásnak, megbélyegezte a korábbi időszak törvényesértéseit – amelyeknek őnmaga is áldozatul esett – és meghirdette a szocializmus „lengyel útját”, a demokratizálási folyamat továbbvitelét.¹⁵ Ezek után másnap megválasztották a LEMP KB első titkárává.

Október 26-án nagyon jelentős esemény történt Lengyelországban: néhány esztendei háziőrizet után visszatérhetett prímási posztjára Stefan Wyszynski bíboros. Az ő rugalmas, ugyanakkor határozott és következetes politikai tevékenységének köszönhető, hogy a lengyel egyház mindvégig komoly erő maradt a kommunista párttal szemben. Wyszynski kompromisszumkészsége és pragmatizmusa abban mutatkozott meg, hogy az ország érdekét és a társadalmi béke megőrzését szem előtt tartva 1956 őszén Gomulka mellé állt. Ezzel elejét vette az akkoriban nagy áldozatokat magában hordozó konfrontációs politikának.¹⁶

A magyar forradalom eseményeiről a lengyel vezetés több információs csatornán keresztül is tudomást szerezhetett. A budapesti lengyel nagykövetség rejtjelezett táviratai – csakúgy, mint a más országokban működő lengyel külképviseletek jelentései –, sorra érkeztek a Politikai Bizottsághoz és a Titkársághoz, vagy név szerint ezen testületek tagjaihoz, Gomulka első titkárral és Cyrankiewicz miniszterelnökkel az élen. Ez nem csupán formalitás volt, mert Gomulkáról tudjuk, hogy rendszeresen olvasta ezeket és Cyrankiewicz-csel együtt minden forrást megragadtak a minél pontosabb és hitelesebb tájékozódás érdekében.¹⁷ Ilyen forrásnak számított a Lengyel Rádió, a PAP lengyel hírügynökség és a két intézmény sajtófigyelő szolgálata által mindennap összeállított, szigorúan

¹³ Tischler János: Egy 1957. májusi lengyel követjelentés Budapestről. *Népszabadság*, 1993. február 13. Willman nagykövet informátora a Moszkvából nemsokkal korábban hazatért Révai József volt.

¹⁴ Hruscsov: „Nagy Imre volt a zászló”. Közli: Tischler János. *Népszabadság*, 1993. június 16.

¹⁵ A lengyel napilapok mellett a beszéd teljes szövege megjelent a *Szabad Nép* 1956. október 23-i számában is. Lásd: *1956 sajtója*. Bp., Tudósítások Kiadó, 1989.

¹⁶ Az 1956-os lengyel- és magyarországi eseményeket szemügyre véve, óhatatlanul felmerül a párhuzam Mindszenty József és Stefan Wyszynski között. A magyar egyházfő nem igyekezett elősegíteni a Nagy Imre-kormány programjának megvalósítását, Wyszynski bíboros viszont anélkül, hogy a lengyel egyház alapelveit és érdekeit feladta volna, mindig hajlott a megegyezésre a kommunista hatalommal, amikor törekvéseik időlegesen egybeestek vagy a helyzet ezt úgy kívánta.

¹⁷ Walery Namiotkiewicz, Gomulka személyi titkára könyvében leírja (*Dzialalnosc Wladyslawa Gomulki. Fakty, Wspomnienia, Opinie* – [Wladyslaw Gomulka pályafutása és tevékenysége. Tények, visszaemlékezések, vélemények] – Wybór i opracowanie Walery Namiotkiewicz. Warszawa, wyd. „Książka i Wiedza”, 1985, pp. 319–338), hogy ezeket a jelentéseket a KB első titkára mindennap elolvasta és észrevételeivel látta el. Emanuel Planer az említett interjúban (1. számú jegyzet) elmondta, hogy Cyrankiewicz miniszterelnök több ízben fordult a Rádió vezetőihez – így őhozá is – azzal a kérdéssel, vannak-e friss információik Budapestről.

belső használatra készített tájékoztató, amely a kiemelt külföldi rádióadók és sajtótermékek legfontosabb tudósításait, elemzéseit tartalmazta. Az ily módon a Politikai Bizottsághoz eljutó hírek mellett a még gyenge pártvezetésre szintén nyomást gyakorolt a közvélemény, amely a magyar forradalomban teljes azonosságot vélt felfedezni a „lengyel forradalommal” és ekkor már tömeges véradással segítette a „magyar testvéreket”. Ez a kettős hatás megmutatkozott a PB október 28-i ülésén is. Egyúttal a kétségtelen változások útjára lépett Lengyelország régi-új vezetői támaszt, szövetségest kerestek a Varsói Szerződés tagországai között, ahol akkor még a „sztálinista vonal” volt az erősebb. Ezt a szövetségést Magyarországnak vélték felfedezni. Egyúttal a magyar forradalom megosztotta a két ország között az addig csak a lengyelekre nehezedő, Moszkvából érkező erőteljes politikai és részben katonai nyomást. Ez előnyös volt a lengyelekre nézve, hiszen így könnyebben véghez lehetett vinni az elodázhatatlan változásokat, például Rokosszovszkij leváltását, a szovjet tisztek és katonai tanácsadók hazaküldését.

A Politikai Bizottság október 28-i üléséről készített 133. számú jegyzőkönyv¹⁸ szerint az ülés első napirendi pontjában a PB megköszönte a kínaiak kiállítását a 8. plénum mellett a szovjet intervencióval fenyegető forró októberi napokban. A második napirendi pontnál csak egyetlen mondat szerepel: „Elhatározták, hogy a LEMP KB felhívást intéz a magyar nemzethez.” Erre annál is inkább szükség volt, mert az október 23-át követő napokban a lengyel vezetés hallgatott, hiszen maga sem tudta pontosan az egymásnak is gyakran ellentmondó hírek özönében, mi is történik valójában Budapesten. Ugyanakkor a még képlékeny lengyelországi események fényében tovább már nem lehetett hallgatni, főként úgy nem, hogy a LEMP KB központi orgánuma és az ennek megfelelő különböző vajdasági pártlapok – a megfelelő szervek engedélyével vagy az ekkor tökéletesen talaját veszített cenzúra tehetetlenségét kihasználva – vezércikkekben üdvözölték a magyar felkelést és tettek hitet mellette. Egy ilyen felhívás ráadásul jótékony hatást gyakorolhatott a magyar forradalom és ezáltal közvetve a lengyelországi helyzet konszolidációjára. A 28-i PB-ülés harmadik pontja arról szólt, hogy a PB közzéteszi a hírt a sajtóban és a rádióban Rokosszovszkij szovjet marsall, lengyel nemzetvédelmi miniszter szabadságra távozásáról. (Rokosszovszkij hamarosan meg is vált miniszteri székétől és a szovjet tisztekkel, katonai tanácsadókkal együtt – már aki akart közülük – magas lengyel állami kitüntetésekkel elhalmozva visszatért a Szovjetunióba.)

Ugyanezen a napon Gomulka megbízásából, a közvetlen tájékozódás és helyzetfelmérés céljából kétfős küldöttség indult Varsóból Budapestre. Ezenkívül feladatuk szabták meg számukra azt is, hogy a lengyel pártvezetés érdekeinek megfelelően igyekezzenek lehetőség szerint elejét venni a magyar forradalom további jobbratolódásának, kíséreljék meg rábírní Nagy Imrét és Kádár Jánost a változások adott szinten történő lezárására, ami Gomulka szemében is előnyös megoldást jelentett volna. Emellett ez a látogatás jó alkalom volt arra, hogy támogatásukról biztosítsák az új magyar vezetést, és egyértelműen elítéljék azt, hogy a „közrend helyreállítása céljából” Gerő segítségül hívta a szovjet csapatokat. Lengyelországban az új összetételű vezetés a magyar forradalom fejleményeinek ismeretében örülhetett annak, hogy náluk a néhány nappal korábbi válsághelyzetben ilyesmire nem került sor. Gomulka és a vezetés más tagjai is gyakran hangot adtak a lengyelek politikai higgadsága

¹⁸ AAN, KC PZPR, paczka 15, tom 58. Protokoly Biura Politycznego KC za rok 1956, numery 71–151, oryginaly podpisane, kart 237, s. 200.

iránti megelégedettségüknek. Az említett küldöttséget Marian Naszkowski külügyminiszter-helyettes, és Artur Starewicz a KB póttagja, majd nemsokkal később a KB mellett működő Sajtóiroda vezetője alkotta. Amint megérkeztek Budapestre, rögtön kapcsolatba léptek a magyar vezetéssel és ezt tudatták a LEMP KB Politikai Bizottságával.¹⁹

Azt nem lehet tudni, hogy diplomáciai csatornán jutott-e el a PB-ülésem említett felhívás szövege Willman budapesti lengyel nagykövethez, vagy ez a kétfős küldöttség vitte-e magával, mindenesetre Willman azt az utasítást kapta, hogy azonnal fordíttassa le ezt magyarra, mert a 29-i magyar újságokban a felhívásnak meg kell jelennie.²⁰ A nagykövet elvégezte a fordítást (az ebben segédkező magyar személy neve egyelőre nem állapítható meg), majd éjfélkor a lengyel eredetit és a magyar szöveget átadta Kádár Jánosnak és Nagy Imrének, akik arra kérték Willmant, tolmácsolja a lengyel testvérpárt vezetőinek „forró köszönetüket” az irántuk tanúsított nagy segítségért.²¹ 29-én valóban az összes lengyel napilap és a *Szabad Nép* egymással szinkronban tette közzé a LEMP KB felhívását a magyar nemzethez.

Ennek megerősítéseként a lengyel KB Szervezési Osztálya ezen a napon az összes vajdasági pártbizottsághoz leiratot intézett,²² amely szerint az elkövetkező napokban zajló gyűléseken a Központi Bizottságnak ezt a „magyar Testvérekhez” intézett felhívását kötelezően fel kell olvasni. Ehhez hozzátették, ha kifejezetten a magyarok iránti támogatás céljából hívnának össze bármiféle tömegrendezvényt – Gomulka egyértelmű kívánsága ellenére –, akkor a felhívás felolvasása után győzzék meg az egybegyűlteket arról, hogy nyilvánítsák ki egyetértésüket a felhívásban megfogalmazott gondolatokkal. Ezzel kísérelték meg csillapítani a gyűlések érzelmi hangulatát és további megerősödésükig ideiglenesen fel tudták még maguk mögött sorakoztatni a további változások radikálisabb szószólóit is. Az új lengyel pártvezetés valóban sok azonosságot vélt felfedezni a lengyel és a magyar változások között és ezért támogatta ezekben a napokban Nagy Imrét és Kádár Jánost. Ugyanakkor a reménybeli szövetséges országon kívül belpolitikailag is igencsak szüksége volt ekkor még támaszra – amelytől később meg kellett majd szabadulnia – és, gyenge lévén, most sok olyan kompromisszumot kellett kötnie, amelyek rendezett körülmények között nehezen lettek volna elképzelhetőek. Gomulka, amikor október 29-én lapszerkesztőkkel találkozott, nem rejtette véka alá jelenlegi erőtlenségüket és a konszolidáció irányába tett mérhetetlen erőfeszítéseiket, amelyeket egyelőre vajmi kevés siker koronázott.

A magyarokhoz intézett felhívást a KB nevében Wladyslaw Gomulka első titkár és Józef Cyrankiewicz miniszterelnök (mindketten a PB tagjai) írta alá. Ebben először kifejezték a vérontás és a Budapestet ért súlyos pusztítás miatti fájdalomukat, majd felszólították a magyarokat a „testvérgyilkos harc” mielőbbi beszüntetésére. Ezután az üzenet így folytatódik: „Ismerjük a magyar nemzeti kormány programját, a szocialista demokráciának, a jólét növekedésének, a munkástanácsok megalakításának, a szovjet csapatok Magyarországról való kivonásának és a lenini egyenjogúsági elvek alapjára helyezett szovjet–magyar barátságának a programját. Távol áll tőlünk, hogy beavatkozzunk belső ügyeitekbe. Úgy

¹⁹ Lengyel követségi dokumentumok az 1956-os magyar forradalom idejéből. Követjelentések és táviratok. Közreadta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Tischler János, *Társadalmi Szemle*, 1992, 10. szám, 81. o., 17654. számú távirat.

²⁰ OHA, 571. szám. Interjú Adam Willman egykori budapesti lengyel nagykövettel, készítette Tischler János, 1991.

²¹ Lengyel követségi dokumentumok az 1956-os magyar forradalom idejéből, 82. o., 17662. számú távirat.

²² AAN, KC PZPR, Wydział Organizacyjny, Pisma okólnie, 1954–1955, 1957 i b. d., 237/VII–2715, kart 42, s. 33.

véljük azonban, hogy ez a program megfelel a magyar nép, az egész béketábor érdekeinek... Úgy gondoljuk, hogy a magyar nemzeti kormány programját csak azok vehetik el, akik Magyarországot le akarják téríteni a szocializmus útjáról... Ti is, mi is ugyanazon az oldalon állunk – a szabadság és a szocializmus oldalán... Legyen úrrá a béke Magyarországon, a béke és a nép egysége, amely annyira szükséges számotokra, hogy megvalósíthassátok a demokratizálást, a haladás és a szocializmus széles körű programját, amelyet nemzeti kormányotok kitűzött.”²³

Különösen szembetűnő ellentmondást tartalmaz az a mondat, amelyben a lengyel vezetés helyesli a szovjet csapatok kivonását Magyarország területéről. Mint már szó esett róla, Lengyelország vonatkozásában ezt a LEMP KB PB elképzelhetetlennek tartotta. Az ezt követelő egyre erőteljesebb megnyilvánulásokra október végén Gomulka még csak azt válaszolhatta, hogy Magyarország geopolitikai helyzete teljesen eltér Lengyelországtól, és akik ezt követelik, azok a belső és a külső reakció kezére játszanak, amely ugrásra készen áll, hogy a helyzetet a maga javára használja ki.²⁴ Szükség volt még néhány napra és néhány nagy jelentőségű eseményre ahhoz, hogy Gomulka megtalálja az ideillő és később hosszú évekre használatba vett formulát a „lengyel államérdekről”.

Október 29-én este Gomulka sok programja mellett ellátogatott a varsói Műszaki Egyetemre és ott találkozott a műegyetemi hallgatókkal, akik rendkívül aktívak voltak a „lengyel Október” napjaiban. Az egyetemisták által feltett számos kérdés között szerepelt az is, vajon a Magyarország iránti szolidaritás jeleként nem kellene-e Lengyelországban nemzeti gyászt elrendelni. A KB első titkára elvetette ezt és kijelentette, hogy ami Magyarországon végbement, az a magyarok számára dicsőséges és boldog (sic!) eseményként fog bevonulni a történelembe, és Lengyelország mellett, hogy együtt érez a magyarokkal az elszenvedett emberi és anyagi veszteségek miatt, örül annak, hogy Magyarország lerázta a szolgaság, a rabság láncait és Lengyelország lehetőségeihez képest segítséget fog neki nyújtani.²⁵ A válasz meglepéssel töltötte el az egyetemistákat, de Gomulka kijelentése egyáltalán nem volt üres frázis. Ezt az előző és a következő napok eseményei is bizonyították, amikor a lengyel pártvezetés a kapcsolódás közös pontjait keresve „lehetőségeihez képest” valóban igyekezett politikai segítségben részesíteni Magyarországot. Nem támasztott adminisztratív akadályt (nem is tudott volna) az elé sem, hogy a lengyel sajtó objektíven számoljon be a magyar forradalomról és hogy ennek célkitűzéseivel egyetértő írások, felhívások és táviratok lássanak napvilágot. Ugyancsak nem akadályozták a lengyel társadalom alulról és önkéntes alapon szervezett, az egész országra kiterjedő segélyakcióját (véradás, pénz-, élelmiszer- és gyógyszergyűjtés) a „tragikus sorsú és a szabadságukért harcoló magyar Testvérek” számára, amely a legelső és a legnagyobb mértékű külföldről érkezett segítség volt a magyar forradalom napjaiban.

Időközben az október 28-án Budapestre érkezett kétfős lengyel küldöttség – Starewicz és Naszkowski – még aznap találkozott Nagy Imrével és Kádár Jánossal, valamint Szántó Zoltánnal, az akkor posztjáról frissen távozott varsói magyar nagykövettel és Horváth Mártonnal, a *Szabad Nép* főszerkesztőjével. A találkozóról a lengyel fél többoldalas

²³ 1956 sajtója. A LEMP KB felhívása a magyar nemzethez, *Szabad Nép*, 1956. október 29.

²⁴ AAN, KC PZPR, Przemówienia Władysława Gomułki, 20.10.–23.11.1956, 237/V–840, kart 99, s. 47–48.

²⁵ Marcin Kula: *Paryż, Londyn i Waszyngton patrzy na październik 1956 r. w Polsce* [Párizs, London és Washington az 1956. októberi Lengyelországra tekintenek]. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych PAN, 1992, 140. o.

rejtjelezett jelentést küldött egyenesen Gomulkának és Rapacki külügyminiszternek (egyben a PB tagja) címezve a Gorkij fasorban található lengyel nagykövetségről.²⁶ Ez a titkos távirat a magyar beszélgetőpartnerek által adott, az előző napok történéseit és a kibontakozás lehetőségét megfogalmazó objektív helyzetleírást tartalmaz. A lengyel küldöttség szerint „a pártvezetésből senki sem tudott említeni nekünk egyetlen reakciós központot sem, sőt a mozgalom kifejezetten antikommunista és antiszocialista jellegéről tanúskodó tényeket sem a fővárosban”, ugyanakkor a magyar vezetők egyetértettek abban, „hogy a harc elhúzódásának minden napja, minden órája elkerülhetetlenül a reakciós és antikommunista söpredéket helyezi a felkelő mozgalom élére”. Starewicz úgy látta, hogy a valóban a demokratizálásért és a „szocializmus megjavításáért” folytatott békés küzdelem akkor fajult el véglegesen, amikor a szovjet hadsereg közbeavatkozott. Ez vezetett az egész mozgalom jobbratolódásához és a párttal való szembefordulásához. A szovjet beavatkozás a Magyar Dolgozók Pártját is megbénította, sőt még a párttagság nagy része is a másik oldalra állt.²⁷ A Budapesten látottak alapján a tágabb lengyel vezetés két tagja személyesen is szembesülhetett azzal, hogy a 8. plénum időszakában fellépő krízis vértelen megoldása milyen katasztrófától mentette meg országukat és pártjukat, hiszen ők is tisztában voltak azzal, hogy a szovjet csapatok varsói bevonulása esetén – a mindennemű konfrontációt elkerülni kívánó józan megfontolások ellenére is – Lengyelországban egy elemi erejű felkelés tört volna ki, amelyen a LEMP képtelen lett volna úrrá lenni, csakúgy, mint ez Magyarországon is történt.²⁸ Csakhogy egy esetleges fegyveres harc Lengyelországban nagyságrendekkel nagyobb arányokat öltött volna, felszakítva a háború ütötte és épphogy behegedt sebeket.

Az október 29-én Starewicz és Naszkowski által szintén Gomulkához intézett következő rejtjeltávirat már jóval pesszimistább hangvételű, mint az előző. A jelentés a helyzet általános rosszabbodásáról számol be, megfogalmazói láthatólag közvetlen élmények hatására írták le észrevételeiket.²⁹ Szintén ezen a napon a két lengyel küldött a szovjet nagykövetségen találkozott az éppen Budapesten tartózkodó Mikojánnal és Szuszlovval, akik szándékaikról nem tudtak vagy nem akartak egyértelműen nyilatkozni, annyit mondtak, hogy minden attól függ, vajon a Nagy Imre-kormány sikeres-e ellenőrzése alá vonnia az eseményeket.³⁰ Október 30-án tért vissza Naszkowski és Starewicz Varsóba, és még aznap a Politikai Bizottság ülésén számoltak be magyarországi tapasztalataikról³¹ ami egyesek szerint megnyugtatta Gomulkát a magyarországi konszolidációt illetően, míg mások szerint a helyzetet továbbra is kaotikusnak látta és nem is nagyon titkolta nyugtalanságát. Viszont a lengyel közvéleményt tájékoztató Starewicz válaszai a Lengyel Rádió riporterének kérdéseire a normalizációt tükrözték, és annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a szovjet csapatok budapesti kivonulása után megkezdődhet a Nagy Imre-kormány programjának megvalósítása.³²

²⁶ Lengyel követségi dokumentumok az 1956-os magyar forradalom idejéből, 82. o., 17685. számú távirat.

²⁷ Tischler János: Lengyel szemmel 1956-ról. Interjú Artur Starewiczcsel, a LEMP KB Sajtóirodájának egykori vezetőjével. *Múltunk*, 1992, 2–3. szám, 277–278. o.

²⁸ Uo.

²⁹ Lengyel követségi dokumentumok az 1956-os magyar forradalom idejéből, 83. o., 17709. számú távirat.

³⁰ Lengyel szemmel 1956-ról, 278–279. o.

³¹ AAN, KC PZPR, paczka 15, tom 58, s. 201, protokól nr. 134.

³² Archiwum Polskiego Radia i Telewizji, Polityczne Nagrania Archiwalne, 4351/3, Muzyka i Aktualnosci, 30.10.1956.

II.

1956. november 1-jén délelőtt a szovjet–lengyel határ mentén fekvő Bresztben Hruscsov, Malenkov és Molotov találkozott Gomulkával, Cyrankiewiczcsel és Ochabbal. A szovjet fél tájékoztatta őket a küszöbönálló magyarországi intervencióról, amelyről az SZKP KB Elnöksége október 31-én hozta meg a végleges döntést.³³ Bár a lengyelek „különvéleményüket” hangoztatták, hiszen azt fenntartások nélkül nem fogadhatták el, hogy az ilyen jellegű válságokat – mint a magyar vagy 12 nappal korábban a lengyel kérdést – egy idegen hatalom egyszerűen saját fegyveres erejével intézze el, ellenben azzal ők is egyetértettek, hogy Magyarországon komolyan fennáll az ellenforradalom veszélye. Mégis a szovjet beavatkozás erőltlen ellenérveként megemlíttették azt, hogy Magyarországon a szovjeteknek hosszan tartó partizánháborúval kell számolniuk.³⁴ Az ilyen feltételezés erőtlensége nem abban rejlett, hogy ez vajmi kevés valóságallappal bírt, hanem abban, hogy Gomulkáék tökéletesen tudták, ha a világoralmi pozíciókról van szó, akkor az emberveszteségek nagysága egyáltalán nem merülhet fel visszatartó erőként a szovjet vezetés részéről. Mindazonáltal a szovjet döntést – más egyebet nem tehetvén – ők is tudomásul vették. Viszont két és fél hónappal a breszti találkozó után, 1957. január 11–12-én Gomulka úgy összegezte Csou En-laj kínai miniszterelnökkel tárgyalva a breszti megbeszélések tartalmát, hogy – saját szándékukról egyetlen szót sem szólva – a szovjet elvtársak csak azt kérdezték meg tőlük, hogyan ítélik meg a magyarországi helyzetet? Erre ők azt válaszolták, hogy ebben a bizonytalanságban a szovjet csapatoknak ott kell maradniuk, ahol jelenleg is állomásoznak, abból az alapelvből kiindulva, hogy a csapatok jelenléte a legfőbb biztosítéka annak, hogy a „horthysta reakció” ne vehesse át a hatalmat és ne szakadjon ki Magyarország a szocialista blokkból. Ehhez a LEMP KB első titkára még hozzátette, legfontosabb gondjuk az volt, miszerint az új magyar kormány (a Moszkvában felállítandó magyar kormány – T. J.) támaszt találjon a munkásosztályban.³⁵

Gomulka annyiban nem állított valótlan a breszti találkozóról ebben a kissé későbbi visszaemlékezésében, hogy az ő politikai nézetrendszerének alapját a Varsói Szerződésbeli tagságon túl ténylegesen a szovjet csapatok – Gomulka esetében lengyelországi – jelenléte képezte. Ezt a felfogását a vezetés minden tagja osztotta. A lengyel pártvezető november elejéig önellentmondásban is volt, mivel addig precedenst teremtett a Nagy Imre-kormány eme programpontjának támogatásával, amit ráadásul a lengyel sajtó megfelelően széles körben közzé is tett. Így egyre nehezebb lehetett odahaza megmagyaráznia, hogy Magyarországhoz hasonlóan miért ne lehetne Lengyelországból is a szovjet hadsereg egységeit kivonni? A breszti szovjet közlés minden negatívuma ellenére egyedülálló adut adott a kezébe, mert ettől fogva politikai meggyőződését taktikázás nélkül egyértelművé tehetta a „lengyel államérdekre” hivatkozva, amely a fenti két alapillér mellett a lengyel határok megváltozhatatlanságát is magában foglalta. Ezt azzal lehetett a megfelelő és elrettentő súllyal alátámasztani, hogy a „lengyel államérdek” figyelmen kívül hagyása vagy megsértése Lengyelországot Magyarország tragikus sorsára juttathatja, ezt pedig egyetlen

³³ A „Jelcin-dosszié”. *Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Századvég K.–1956-os Intézet, Bp., 1993, 70. o., II/12. számú dokumentum.

³⁴ Lásd a 14. számú jegyzetet.

³⁵ AAN, KC PZPR, paczka 107, tom 5. Materialy dot. stosunków polsko-chińskich i problemów wewnetrnych Chin z lat 1956–1957, kart 388, s. 92.

józanul gondolkodó lengyel sem akarja, ezért az egyetlen helyes megoldás az, ha egy ilyen véstérhes külpolitikai helyzetben a nép felsorakozik a LEMP mögött. Ezzel függött össze az is, hogy a Gomulka-féle rendszer megszilárdítását és a „magyar Testvérek” iránt a társadalomban – még a párttagok között is! – megnyilvánuló általános és sokféleképpen kifejeződő rokonszenvet a pártvezetés a „magyar tragédiára” utalva tudta nagyon hatékonyan egyre szűkebb mederbe terelni.

A „lengyel államérdek” nyílt megfogalmazása először a LEMP KB november 1-jén kelt, a lengyel nemzethez intézett felhívásában kapott helyet, és szintén ebben a felhívásban található meg az aznap délelőtt Bresztben a lengyelek által Hruscsovna kifejtett „különvélemény” is. A breszti találkozó fontosságát mutatja, hogy néhány órával később jórészt csak azért ült össze a LEMP KB Politikai Bizottságának összes tagja – a „breszti hármakkal” kiegészülve –, hogy megvitassa a Magyarországgal kapcsolatos új fejleményeket. Az ülésről készített 135. számú jegyzőkönyv³⁶ 1. napirendi pontja szerint „a PB áttekintette a magyarországi politikai helyzetet, a szovjet csapatok magyarországi bevonulásának ügyét”, és a „PB eléltőleg foglalt állást a Szovjetunió magyarországi fegyveres intervenciója ügyében”. A napirendhez kapcsolódó határozat kimondja, hogy egy, a nemzethez intézett felhívásban közzé kell tenni a párt álláspontját, miszerint „Magyarországon a néphatalom és a szocializmus vívmányainak védelmét és fenntartását a magyar népnek, nem pedig külső intervenciónak kell megoldania”. Elhatározták azt is, hogy november 2-án a különböző párttaggyűléseken fel kell olvasni a PB által készített, a párt álláspontját kifejtő tájékoztatót a magyarországi helyzetről és a lengyel–szovjet kapcsolatokról.

A november 1-jei PB-ülésen elhatározott két szöveg – a lengyel nemzethez, illetve a párttagokhoz szóló – megfogalmazására egy szerkesztőbizottságot hoztak létre Jerzy Morawski PB-tag irányításával. A nemzethez intézendő felhívás másik célja az volt (amely a jegyzőkönyvben nem szerepelt), hogy „hideg vizet öntsenek a túlságosan felforrósodott fejekre”,³⁷ mivel Gomulka emlékezetes ajánlása – elég a gyűlésezésből, lássunk hozzá a mindennapi munkához! – ellenére még erősen hullámozottak a „lengyel Október” és a valamivel később a magyar forradalom felszabadította érzelmek. A felhívás Magyarországra vonatkozó szakasza elítélte az MDP korábbi vezetését, amely szembeállt a munkásosztály és a nemzet többségének akaratával, a demokratizálás helyett a szovjet csapatokat hívta segítségül. A folytatásban a LEMP KB hangsúlyozta az egyre növekvő reakciós és ellenforradalmi veszélyt, rámutatott a magyarországi helyzet kaotikus voltára, a „reakciós bandák” önbíráskodására és a kommunisták bestiális legyilkolására. A Magyarországot a katasztrófa felé sodró reakciós erőket Lengyelország nevében a LEMP KB határozottan elítélte, kifejezve egyúttal azon reményét, hogy a magyar munkásosztály és a dolgozó tömegek képesek egyesülni és ezáltal a „reakciós merényletet” elhárítani. Ezután kapott helyet a felhívásban a PB-ülésen megfogalmazott határozat az idegen beavatkozás helytelenségéről, majd ezt követte, hogy a szovjet hadsereg a potsdami egyezmény alapján, az NDK-ban lévő csapataik utánpótlási vonalait biztosítandó állomásokig lengyel területen. Így kivonásuk Lengyelországból addig elképzelhetetlen, míg Németországgal a békeszerződés meg nem születik, vagy amíg mind a négy nagyhatalom egyidejűleg ki nem vonja csapatait német földről. Az utánpótlási vonalak biztosításán kívül éppen a szovjet csapatok

³⁶ AAN, KC PZPR, paczka 15, tom 58, s. 203.

³⁷ OHA, 473. szám. Interjú Jerzy Morawskival, a LEMP KB PB egykori tagjával, készítette Tischler János, 1991.

lengyelországi jelenléte védi az ország nyugati határait a német revíziós étvággal szemben, de az itt-tartózkodásuk feltételeit és körülményeit a megfelelő jogi formák szabályozzák majd, amelyekről a lengyel vezetés megállapodást fog kötni a szovjet kormánnyal. Végezetül a párt leszögezte: a nemzetközi viszonyok ismeretében a kivonásuk követelése ellentétes a legalapvetőbb lengyel államérdekkel, valamint a jelen időszak nem a tüntetéseket és a gyűléseket, hanem a nyugalmat, a fegyelmet és a felelősségtudatot követeli meg, „ez most a legfontosabb parancs”.³⁸

A „szigorúan bizalmas” megjelölést viselő, a taggyűléseken felolvasott szöveg alapvonásaiban nem különbözik a sajtóban közzétett felhívástól, eltérések csak a megfogalmazásokban mutatkoznak. A Magyarországra vonatkozó részben az áll, hogy a Központi Bizottság nem ismeri, melyek közvetlenül azok az okok, amelyek kiváltották a szovjet csapatok újabb beözönlését Magyarországra, a KB csak azt tudja, hogy a magyar nemzet által a szabadságért és a demokráciáért folytatott harc során – amit a lengyel nemzet „forrón támogatott” – szóhoz jutottak a helyzet destabilizására törekvő erők is. A november 1-jei PB-határozat e helyütt úgy jelent meg, hogy az anarchia, a gyilkosságok és az önbíráskodások ellenére a lengyel kormány szerint idegen csapatok fegyveres beavatkozása helytelen cselekedet – még akkor is, ha ezt a szabadság és a szocializmus nevében teszik –, ha ezt a magyar nemzet és a magyar munkásosztály nem kívánja. A lengyel belpolitikai viszonyokat taglaló részben a KB megállapította: az októberi krízis idején tanúsított, megfontoltsággal és hidegvérrel párosult bátorság óvta meg Lengyelországot Magyarország sorsától, emellett az ország nem nagyhatalom, hanem egy olyan állam, amelyet nem is olyan régen a háború összes borzalma sújtott, embervesztesége milliókra rúgott, területe pedig rom- és hamuhalmazzá vált. Ez még egyszer nem ismétlődhet meg, ezért kerülni kell a beláthatatlan következményeket rejtő felelőtlen lépéseket, figyelembe kell venni az ország geopolitikai fekvését, és a „politikai józan ész” tudatában kell cselekedni bármit is.³⁹

A szovjet fegyveres beavatkozásra mutató összes jel ellenére Naszkowski külügyminiszter-helyettes aláírásával a Lengyel Külügyminisztérium azt az utasítást intézte november 2-án Willman budapesti lengyel nagykövethez, hogy Nagy Imre november 1-jei segítségnyújtási kérésére válaszolja azt, a lengyel vezetés reményei szerint segítséget jelent számára a LEMP KB-nak a lengyel nemzethez írott felhívásában megfogalmazott azon hivatalos álláspont – erről, mint láttuk a PB november 1-jén este döntött –, amely leszögezi, hogy „Magyarországon a néphatalom és a szocializmus fenntartását csak a nemzet belső erői oldhatják meg, nem pedig a külső intervenció”.⁴⁰

Ugyanennek a felhívásnak a visszhangjaként egy érdekes feljegyzés jutott el „Morawski elvtárs megbízásából” november 2-án a PB tagjaihoz.⁴¹ A feljegyzést Emanuel Planer, a Lengyel Rádió Tájékoztató Osztályának akkori vezetője készítette. (Planer volt az, aki október 26-án az első lengyel repülőgépes segélyszállítmányt megszervezte, amely egyben az első, Magyarországnak eljuttatott vér- és gyógyszerzállítmány volt.)⁴² Ebben a

³⁸ A felhívás szövege az 1956. november 2-án megjelent valamennyi lengyel lapban olvasható.

³⁹ AAN, KC PZPR, paczka 15, tom 59. Zalczniki do protokolów Sekretariatu i Biura Politycznego za rok 1956, dot. uchwal i instrukcji Sekretariatu i Biura Politycznego, numery 1–17, kart 63, s. 16–19.

⁴⁰ Lengyel követségi dokumentumok az 1956-os magyar forradalom idejéből, 91. o., 14498. számú távirat.

⁴¹ AAN, KC PZPR, paczka 16, tom 62. Zalczniki do protokolów Sekretariatu i Biura Politycznego KC za rok 1956, dot. krajów demokracji ludowej, numery 1–18, kart 89, s. 54–55.

⁴² Lásd az 1. számú jegyzetet.

feljegyzésben azt olvashatjuk, hogy Marian Bielicki, a Lengyel Rádió budapesti különtudósítója – miután ott a rádióban hallotta a LEMP KB felhívását – telefonált Varsóba, és elmondta, hogy a felhívásban a magyarországi helyzetet leíró megfogalmazások nem felelnek meg a valóságnak, különösen ami az „ellenforradalmi, fasiszta bandák térnyerését és a kommunistákkal szemben megnyilvánuló általános terrort” illeti. Ezután Bielicki egy nagyon pontos és objektív helyzetértékelést adott, amelynek végén megállapította: a Szovjetunió iránti érzelmek a bekövetkezett események tükrében olyanok, hogy Nagy Imrének és kormányának nem maradt más választása, mint szakítani a Varsói Szerződéssel. Ugyanakkor a budapesti lengyel tudósító szerint a magyar kormánykoalíció különböző politikai irányultságú képviselői a lehető legbarátságosabb viszonyt óhajtják Lengyelországgal és a szomszédos népi demokratikus országokkal. Bielicki összefoglalva észrevételeit és fenntartásait, határozottan leszögezte, hogy az olyan felületes meghatározások a magyarországi helyzet további fejlődését illetően, amelyek a LEMP KB felhívásában helyet kaptak, hozzájárulhatnak magyar földön a Nyugat-barát érzelmek túlsúlyba jutásához, és ha az ilyesfajta megfogalmazást a lengyel belpolitikai helyzet diktálta, akkor is szükséges egy olyan lépés megtétele lengyel részről Magyarország vonatkozásában, ami a magyarok lengyelek iránti rokonszenvét továbbra is fenntartja. Ezután Planer azon kérdésére, vajon a fenti véleményt a *Trybuna Ludu* budapesti különtudósítója és az ottani lengyel nagykövetség egész személyzete osztja-e, Bielicki igennel válaszolt. Ez a Planer-féle feljegyzés érdekes reagálást váltott ki a Politikai Bizottság tagjai között: még aznap késő délelőtt a Lengyel Külügyminisztérium rejtjeltáviratot küldött Budapestre Willman nagykövetnek, amelyben megemlítve a Lengyel Rádió tudósítójának telefonhívását, a nagykövet helyzetértékelését kérték.⁴³ A feltett kérdésre a másnap Varsóba érkezett válaszjelentésében Willman lényegében megerősítette Bielicki véleményét.⁴⁴

November 2-án este Willmantól egy rejtjelezett távirat érkezett Rapacki külügyminiszternek címezve, amelyben a magyar kormány azt kérte a lengyel kormánytól, egyezzen bele, „hogy Varsó legyen a színhelye a Magyarország és a Szovjetunió kormányküldöttségei közötti tárgyalásoknak, amelyeknek a témája a két fél közti kapcsolatok rendezése, ezen belül is a szovjet csapatok magyarországi állomásozásának kérdése”.⁴⁵ Nyilvánvaló volt, hogy a „szovjet csapatok magyarországi állomásozásának” megvitatása a szovjet hadsereg távozásának követelését jelentette magyar részről, egy olyan követelést, amelyet a lengyel vezetés Lengyelország vonatkozásában nem egészen egy nappal korábban újólág és mindenki számára érthetően teljes egészében elvetett. Mégis, másfél órán belül megszületett és elindult a magyar fővárosba a válasz, ha mindkét félnek megfelel, akkor a lengyel kormány beleegyezik, hogy a színhely Varsó legyen, sőt ha a tárgyalások időpontja ismertté válik, erről a kormány tájékoztatni akarja a lengyel közvéleményt is.⁴⁶ Nem ismeretes, hogy a pozitív válasz megszületésében mekkora szerepe lehetett Willman november 1-jén kelt, valóság-hű jelentésének a magyar helyzetről,⁴⁷ vagy Marian Bielicki november 2-i reggeli telefonjának és az erről készített Planer-féle feljegyzésnek. Azt sem lehet megállapítani,

⁴³ Lengyel követségi dokumentumok az 1956-os magyar forradalom idejéből, 90. o., 14458. számú távirat.

⁴⁴ Uo., 88. o., 17976. számú távirat.

⁴⁵ Uo., 87. o., 17890. számú távirat.

⁴⁶ Uo., 90. o., 14492. számú távirat.

⁴⁷ Uo., 86. o., 17858. számú távirat.

vajon eljutott-e addigra Gomulkához vagy a PB bármely más tagjához a PAP lengyel hírügynökség által naponta összeállított Különleges Értesítő november 2-i száma, amelyben ott szerepelt Nagy Imrének az olasz *Giornale D'Italia* tudósítójának október 31-én adott interjúja.⁴⁸ Ebben a magyar miniszterelnök nyugati típusú demokráciát jelölt meg Magyarország számára, amely nem hasonlítana sem a titoizmushoz, sem a Gomulka-féle irányvonalhoz, hanem a „sajátos magyar úton” kíván haladni. Sőt Nagy Imre a riporter kissé erőszakos kérdésére nem zárta ki Nyugat-Németország magyar elismerését sem. Amennyiben az interjúról értesült a lengyel pártvezetés, ez az elutasító választ is kiválthatta volna. Ugyanakkor az is feltételezhető, hogy a breszti közlés után a LEMP KB PB „különvéleményét” hangsúlyozandó, minden mindegy alapon, vagy azért, mert ily módon – utolsó szalmaszálként! – mégiscsak elkerülhetőnek, illetve tompíthatónak ítélte a hamarosan meginduló második magyarországi fegyveres beavatkozást: a magyar kormány kérésének eleget tett.

Ami pedig a Varsói Szerződést illeti, a hivatalos lengyel szervek két úton is közvetlenül kapták kézhez a magyar kormány erre vonatkozó november 1-jei állásfoglalását. Egyrészt Nagy Imre ezen a napon magához kérte a Magyarországra akkreditált külföldi követeket és nagyköveteket – köztük a lengyel nagykövetet is – és a nekik átadott jegyzékben tudatta az ország semlegességének kinyilvánítását.⁴⁹ Másrészt Kenéz István ezredes, a varsói magyar nagykövetség katonai attaséja – Misur György sajtóattasé kíséretében –, a Budapestről diplomáciai úton érkezett utasításnak megfelelően november 3-án átadta a Nagy Imre-kormány hivatalos jegyzékét Magyarországnak a Varsói Szerződésből történt kilépéséről Jerzy Bordzilowski szovjet tábornok, lengyel vezérkari főnöknek. Amikor Bordzilowski a jegyzéket átvette, csak annyit mondott: „Önök tudják, mit cselekednek.”⁵⁰

November 3-ról 4-re virradó éjszaka érkezett az a távirat Willmantól a Lengyel Külügyminisztériumba, amely a lengyel nagykövet Nagy Imrével november 3-án kora délután folytatott beszélgetését tartalmazza. A kilátástalannak tűnő helyzet ellenére Nagy Imre igyekezett minden aprócska lehetőséget megragadni a politikai helyzet normalizálására. Mivel azt feltételezte, hogy Mindszenty hercegprímás „reakciós szellemben léphet fel”, azt kérte a lengyel kormánytól, érje el Wyszynski bíborosnál, hogy a lengyel egyház feje „megfelelő befolyást gyakoroljon Mindszentyre a magyarországi feszültség csökkentése érdekében”.⁵¹ A november 4-én kezdődött új fordulat, a „magyar tragédia” következő felvonása sok más dologgal együtt tárgytalanná tette ezt a kérést is.

Varsóban 1956. november 4-én éppen tanácskozott a LEMP országos pártaktíva-értelkezlete. A Központi Bizottság első titkárának szándéka a tanácskozás összehívásával az volt, hogy megegyezést kössön a nagy politikai földrengéstől megrémült és talaját veszített

⁴⁸ Polska Agencja Prasowa, Biblioteka PAP, Biuletyn Specjalne 1–15. XI. 1956 r. Biuletyn Specjalny nr. 3473, Warszawa, dnia 2 listopada 1956 r., (Dzial:) Materialy i dokumenty, s. 3–4.

⁴⁹ A „Jelcin-dosszié”, 82–83. o., II/17. számú dokumentum.

⁵⁰ OHA, 569. szám. Interjú Misur Györggyel, a varsói magyar nagykövetség sajtóattaséjával, készítette Tischler János, 1993–1994. Egyébként a magyar kormány utasítását a Varsói Szerződésből (VSZ) történt kilépést tartalmazó diplomáciai jegyzék kézbesítéséről végrehajtotta Magyarország moszkvai VSZ-képviselője, Szilágyi László ezredes is, aki a Nagy Imre-kormány határozatát Konyev marsallal, a VSZ Egyesített Fegyveres Erőinek akkori főparancsnokával közölte. Erre vonatkozólag lásd: OHA, 570. szám. Interjú Tadeusz Pióro tábornokkal, a Lengyel Vezérkar egykori moszkvai VSZ képviselőjével, készítette Tischler János, 1994.

⁵¹ Lengyel követségi dokumentumok az 1956-os magyar forradalom idejéből, 88–89. o., 17984. számú távirat.

vidéki, többségében konzervatív pártapparátussal, valamint meggyőzze az aktívát arról, hogy szükség van rájuk és a jövőben nem fenyegeti semmi veszély őket. Jóllehet ez az apparátus igazán nem bízott Gomulkában, mégis – egyéb lehetőség híján – kénytelenek voltak felsorakozni mögé. Ezen kölcsönös egymásrautaltság öltött konkrét kiegyezési és együttműködési formát a tanácskozáson, ahol az új lengyel vezetés „tisza lapot” nyitott a sok mindenben vétkes pártapparátusnak, ők pedig kifejezték támogatásukat. Ezen a rendezvényen értesült Gomulka a Magyarországon bekövetkezett újabb fordulatról, és rögtön állást is kellett foglalnia ebben a kérdésben. Szavaiban fel sem merült az, hogy bármilyen formában is tiltakozni kíván a szovjet lépés ellen. Sokkal erősebben uralkodott benne az a félelem, hogy a szocialista tábor egy láncszemének elszakadásával jön majd a következő, az pedig Lengyelország lesz, vagyis a magyarországi szocialista rendszer meggyengülése az ő helyzetüket is erőteljesen megingatta volna. Noha újfent megerősítette a LEMP KB november 1-jei felhívásában a Magyarországra vonatkozó legfontosabb kitéltelt egy külső intervenció helytelenségéről, mégis felülkerekedett benne a „szocialista blokk egysége és a belső nyugalom mindennél előbbre való” gondolata. Elismerte azt is, hogy bár minden beavatkozás helytelen és elítélendő dolog, de Lengyelországot kész helyzet elé állították ezzel a szovjet támadással, és a lengyel vezetésnek politikai realistának kell lennie, hosszú távú politikát kell folytatnia és az ország „érdekeit” nem szabad feláldozni a pillanatnyi célokért hirtelen meghozott döntésekkel. Hozzátette azt is, hogy ebben a vészterhes időszakban a társadalmi béke és a nyugalom egyedüli biztosítéka az erős, egységes és aktívan tevékenykedő párt, amelynek apparátusán nagy felelősség nyugszik a még meglévő felfokozott légkör lecsillapításában és a nyugalom minden áron való megőrzésében. Elmondta még azt is, hogy tekintettel kell lenni a két világtábor, a kettéosztottság meglétére, az ország geopolitikai fekvésére. Ugyanakkor a Magyarországon történtek semmi hatást sem gyakorolhatnak a KB 8. plénuma irányvonalának továbbvitelére és a Szovjetunióval rendezendő vitás gazdasági és katonai kérdések mihamarabbi megoldására (ez utóbbi túlnyomórészt már 1956 november–decemberében meg is történt). Gomulka érezte azt is, hogy Lengyelország mindenképpen tagja marad a szocialista tömbnek, mert ott a helye, hiszen egymagában az ország a rá és a társadalmi berendezkedésre leselkedő különböző külső és belső reakciós és revizionista veszélyeket nem lenne képes elhárítani, márpedig ezeket az erőket felbátorítaná, ha Lengyelország nehezményezné a Szovjetunió Magyarországon követett eljárását. Véleménye szerint Magyarországon már így vetődött fel a kérdés: szocializmus vagy kapitalizmus. Erre minden lengyel párttag csak egyféleképpen felelhet: szocializmus. Leszögezte, hogy a nemzetnek mindig az igazat kell mondani, hogy Lengyelország soha ne kerüljön olyan helyzetbe, amilyenbe ezen a napon, november 4-én Magyarország került. Befejezésül a lengyel pártvezető a „kínai elvtársakat” idézte, akik szerint a LEMP KB 8. plénuma és az ezzel összefüggő események a szocialista tábor országai közötti kapcsolatok kérdése, míg Magyarország esetében az ottani helyzet már nem a táboron belüli viszonyok függvénye, hanem egyértelműen túlmutatott azon, a népi demokrácia léte vagy nemléte forgott kockán.⁵²

Az országos pártaktíva-értekezlet berekesztése után, november 4-én este csak azért ült össze a Politikai Bizottság, hogy döntést hozzon, hogyan szavazzon Lengyelország az ENSZ rendkívüli közgyűlésén a magyarországi fegyveres szovjet beavatkozást elítélő amerikai határozat ügyében. Ezen a PB-ülésen ismertették azt a feljegyzést, amelyet

⁵² AAN, KC PZPR, Narada aktywu partyjnego, 4. XI. 1956. 237/V–241, kart 225, s. 28–30., 182–186.

Naszkowski külügyminiszter-helyettes készítette a varsói kínai nagykövettel aznap délután folytatott találkozásáról, amelynek során a nagykövet kifejtette neki kormánya hivatalos álláspontját a magyarországi eseményekkel kapcsolatban. Eszerint a Kínai Népköztársaság teljességgel támogatja a Kádár-kormányt, és a szovjet álláspontot az ENSZ-ben, majd a nagykövet elismertelte a már sokszor hangoztatott érveket a Nagy Imre-kormány ellenforradalmi jellegéről. A kínaiak szerint a szocialista tömb érdekeit szem előtt tartva a Kádár-kormány létrejöttét győzelemként kell értékelni, s ezért az a következtetésük, hogy a testvérpártoknak üdvözölniük és támogatniuk kell ezt az új magyar kormányt. A varsói kínai nagykövet biztosította a lengyel vezetést arról, hogy a kínai kormány fenntartás nélkül a Gomulka-féle pártvezetés mellett áll, egyúttal kifejezte kormánya azon reményét, hogy az ENSZ-ben a lengyel küldött a Szovjetunió és a Kádár-kormány mellett fog szavazni.⁵³ A feljegyzés ismertetése után a Politikai Bizottság úgy határozott, hogy a lengyel ENSZ-képviselő az amerikai határozat ellen foglaljon állást, és nyilatkozatban fejtsse ki, miért járt el így.⁵⁴

A szavazáskor a Lengyel Népköztársaság valóban a szocialista blokk többi országával összhangban szavazott, és a lengyel küldött indoklásában kifejtette: Lengyelország jogszerűnek tartja, hogy minden nemzet a saját sorsáról önmaga határozzon, és országa már az első perctől fogva támogatta, sőt segítséget nyújtott a szocialista demokráciáért küzdő magyar erőknek, de amikor a Nagy Imre-kormány elveszítette uralmát a helyzet felett és lábra kapott a terror is, akkor új kormány alakult Kádár vezetésével, a szovjet csapatok segítségével, amely kormány a szocialista rendszer védelméért száll síkra, és első teendői között tartja számon a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok ügyének rendezését a Szovjetunióval történő megegyezés útján. Ezért a lengyel kormány úgy véli, hogy nem szabad megnehezíteni ennek a kérdésnek a megoldását és Magyarországon a rend helyreállítását.⁵⁵ Mindezek ellenére ez az állásfoglalás nem jelentette a magyarországi szovjet intervencióval, a Kádár-kormánnyal, de leginkább a „Nagy Imre-kérdés” elintézési módjával való teljes azonosulást. 1956 ősze után még két olyan év következett, amikor a lengyel pártvezetés amellett, hogy kölcsönök formájában és a nemzetközi fórumokon mindig segítette a Kádár-kormányt, egyértelműen kinyilvánította, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt módszereivel, főként az általuk alkalmazott eszközökkel nem ért egyet. Ezért kellett másfél évet várni, míg a lengyel pártvezető elfogadta végre Kádár meghívását, de még akkor is előzetes feltételt szabott és csak az erre adott magyar biztosíték birtokában látogatott el 1958 májusában Magyarországra.⁵⁶

A Gomulka nevével fémjelzett 14 esztendő (1956–1970) meglehetősen ellentmondásos volt, hiszen 1970-ben olyan dicstelenül távozott a hatalomból, amilyen dicsőséges volt politikai visszatérése 1956-ban, de kétségtelen, hogy Wladyslaw Gomulka az első években mindent megtett, hogy az ország kül- és belpolitikájában ne kerüljenek többé előtérbe a Lengyelországban 1956 októberében egyszer s mindenkorra elítélt sztálinista módszerek. Ez a magyarázata a korai kádári időszakkal szemben tanúsított távolságtartásának.

⁵³ AAN, KC PZPR, paczka 107, tom 5, s. 6.

⁵⁴ AAN, KC PZPR, paczka 15, tom 58, s. 204., protokól nr. 136.

⁵⁵ Tischler János: Lengyel jelentések, 1956. november 4–14. *Valóság*, 1993/3. szám, p. 101., 14559. számú távirat. A Lengyel Külügyminisztérium értesítette a budapesti lengyel nagykövetet, hogyan szavazott Lengyelország az ENSZ-ben, és milyen indokok alapján.

⁵⁶ Egy a közeljövőben elkészülő külön tanulmányban kívánom feldolgozni a lengyel és a magyar pártvezetés kapcsolatát az 1956 novembere és 1958 októbere közötti időszakban.

A FORRADALOM TATABÁNYÁN

Kronológiai vázlat

Összeállította: Germuska Pál

Tatabánya említésekor az elmúlt évtizedek földrajz- és történelemkönyveiben elmaradhatatlanul ott találjuk: a szocialista város. A település ezt a jelzőt a szénbányászatnak köszönhette, mely a háború után az erőltetett ütemben fejlesztett nehézipar óriási nyersanyag- és energiahordozó-igénye miatt stratégiai ágazattá lépett elő. Hatalmas összegeket fordítottak újabb és újabb aknák megnyitására, új szénmezők felkutatására, a bányák közelében új városok felépítésére. Az ország minden részéből toborozták a munkaerőt, a létszámhiányt rabokkal és katonákkal pótolták, a megfelelő életkörülményeket viszont alig-alig sikerült biztosítani. Az 1956 őszen robbanásszerűen felszínre törő feszültségek ezekben a „szocialista” átalakításokban, vagy éppen ezek elmaradásában (kevés lakás, kevés óvoda stb.) gyökereztek.

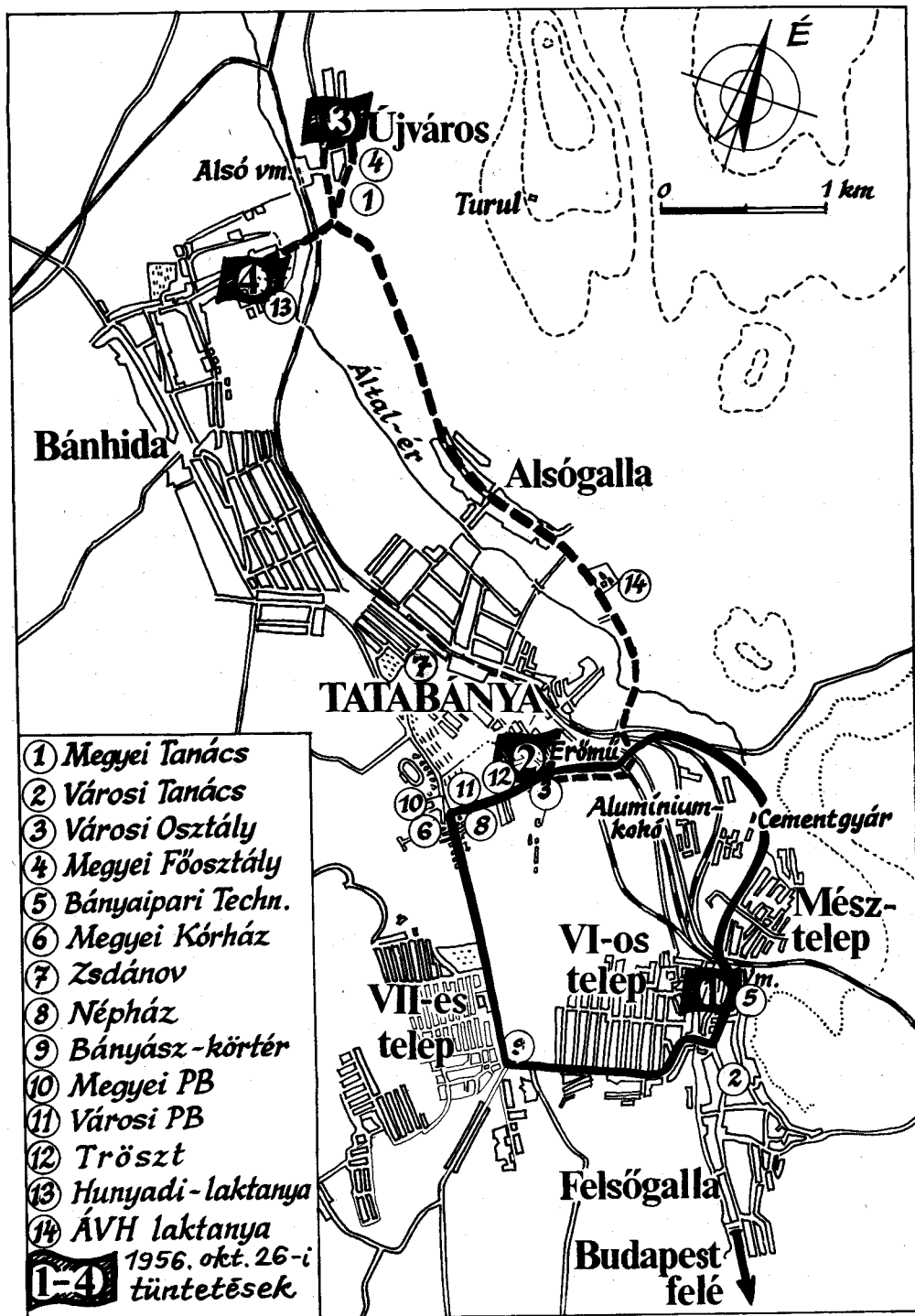
Az alábbi kronológia a forradalom előtti eseményeket, és a megtorlást nem dolgozza fel, ez egy később elkészülő dolgozat témakörébe tartozik. Mostani időhatáraink 1956. október 23. és 1956. december 30., a forradalom kirobbanása és a Tatabányai Szénbányászati Tröszt Központi Munkástanácsa (továbbiakban: tröszt KMT) vezetőinek letartóztatása. A dolgozatban megjelenik a város minden forradalmi eseménye október 23. és november 4-e között, majd elsősorban a szénbányánál történtek.

A kronológia összeállításánál főként a Belügyminisztérium Történeti Irattárában található vizsgálati anyagokra, és az Országos Rendőr-főkapitányság napi összefoglaló jelentéseire támaszkodtam.¹ Az ettől eltérő forrásokat a lábjegyzetekben fogom jelezni. (A vizsgálati, illetve peranyagok történeti forrásként való felhasználásának metodológiai problémájával részletesen foglalkozik Eörsi László tanulmánya,² így ezt a kérdéskört nem érintem.)

Néhány szót szólni kell az események helyszíneiről (lásd a mellékelt térképet is). Tatabánya majdnem 10 km-es hosszúságban terül el a Vértes és Gerecse hegységek találkozásánál, a Tatai-árokban. Földrajzilag igen széttagolt település, mivel négy község (Felsőgalla, Alsógalla, Bánhida, és Tatabánya-bányatelep) összevonásával hozták létre 1947-ben. Igazi városközpontja ma sincs. A városrészek közül 1956-ban Felsőgallán

¹ A következő vizsgálati dossziékat használtam fel: Mazalin György és társai V-144-902., V-144-902/1., V-144-902/2.; Klébert Márton és társai V-146-060., V-146-060/1.; Esztó Zoltán V-146-073.; Solymos Mihály és társa V-144-904.; továbbá az Országos Rendőr-főkapitányság napi összefoglaló jelentéseit: BM. Történeti Irattára (továbbiakban: BM TI) 2-100-4-től 2-100-61-ig.

² Eörsi László: A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban. In: *Évkönyv 1. Bp.*, 1956-os Intézet, 1992, 55-60. o.

(Tatabánya-Felső) volt a Városi Tanács, a Bányaiipari Technikum, a Cementgyár, és a hozzá kapcsolódó Mésztelep. Felsőgallától nyugatra a VI-os és VII-es telep, a város egykor legforgalmasabb terével (ahonnan a munkásbuszok is indultak), a Bányász körtérrel (más néven Körönd) és az Állami Áruházzal. Innen északnyugatra a városrészt Tatabánya-Középsőnek (Óvárosnak) nevezik. Itt található akkoriban, egymástól csekély távolságra, a Megyei Kórház, a Megyei Pártbizottság, a Városi Pártbizottság, a BM Városi Osztály (rendőrkapitányság), a Tatabányai Szénbányászati Tröszt központja, a Népház (művelődési ház), a Bányász Rádió (helyi hangosbemondós állomás), kicsit távolabb pedig a Zsdanov Munkásotthon. Az Óvárostól északra található Alsógalla, az ÁVH-s laktanyával, északnyugatra Újváros (Tatabánya-Alsó), a BM Megyei Főosztállyal (megyei rendőr-főkapitánysággal), és a Megyei Tanácscsal. Újvárostól délnyugatra találjuk Bánhidát, ahol a Hunyadi Lövésztiszti Iskola laktanyája volt.

A XX. kongresszus korábban elképzelhetetlen „olvadást” indított meg Magyarországon is. 1956 nyarán az MDP-ben lezajlott vezetőszerék, a rehabilitálások megindulása, majd a Rajk-temetés jelezte: ez így nem mehet tovább, „valaminek” történnie kell... A Petőfi Kör vitái, az írók mozgalma pezsgő szellemi életet varázsolt Budapestre. A vidék, különösen egy bányászváros mindezt távolságtartással figyelte, az emberek sokkal inkább mindennapi gondjaikkal voltak elfoglalva. A helyi lap (*Komárom Megyei Dolgozók Lapja*) októberi számaint olvasva is ez tűnik a szemünkbe.

Az országban fokozódó feszültséget, paradox módon a helyi vezetők a lakosságnál jobban érzékelték. Október 15–20-a között a Hunyadi Lövésztiszti Iskola (továbbiakban: laktanya) parancsnoka Tóth József honvéd ezredes többször összeült Bódi János honvéd őrnaggyal, a laktanya politikai tisztjével, Takács Györggyel, az MDP Tatabánya Városi Pártbizottságának titkárával, és Havasi Ferencsel, az MDP Komárom Megyei Pártbizottságának titkárával, azonban érdemi eredményre nem jutottak a teendőket illetően, felsőbb utasítás vagy tájékoztatás pedig nem érkezett. Tóth Károly rendőr alezredesnek, a BM Komárom Megyei Főosztály vezetőjének az operatív anyagok alapján sem volt tudomása semmilyen illegális szervezkedésről, így ő sem tehetett semmit. Teljes bizonytalanságban várták az eseményeket...

Október 23.

Hajnaltól riasztják a BM Megyei Főosztályt (továbbiakban: Főosztály). Éjjel 3.30-kor riadóparancsot kap a laktanya is a Honvédelmi Minisztériumtól: fokozott készenléti állapotot rendelnek el, a laktanya és a fegyverraktár őrségét meg kell erősíteni. Tóth honvéd ezredes visszahívja az állandó tiszti állományba tartozókat. Aznap többször felhívja telefonon a HM-et, azonban ott is csak a rádióból értesülnek az eseményekről.

A nap a városban szinte eseménytelenül telik el, csak az értelmiségi ankét hoz lázba egy szűk réteget.

19 órakor kezdődik a Zsdanov Munkásotthonban az az ankét, melyen 200-300 fő vesz részt. Jelen van a helyi értelmiség, és a város párt-, katonai és közigazgatási vezetői is. Az előadónak meghirdetett Darvas József népművelési miniszter a budapesti események miatt már nem tud elindulni, ezért 19.30 körül Nagy Kálmán, a megyei pártbizottság első titkára tartja az előadói beszédet. A 20 órakor elhangzó Gerő-beszéd felkorbácsolja a hangulatot, a rendszert és az egész fennálló gyakorlatot élesen bíráló felszólalások hangzanak el. Nagy

Kálmán önkritikus, mentegetődző beszédben válaszol, majd rövidesen távozik, mivel az MDP KV éjszaka ülést tart. Az ankét rendben véget ér, a résztvevők hazamennek.³

Az események miatt estétől a Szénbányák Trösztnél Gál István vezérigazgató mellett állandó készenlétben áll a tröszt főmérnöke, a termelési osztály és a munkaügyi osztály vezetője a rendkívüli helyzetek megoldására.

A nap folyamán jelenik meg utoljára a megyei pártlap, a *Komárom Megyei Dolgozók Lapja*.

Október 24.

Mindenhol szokásos munkakezdés a városban, csak az iskolákban tapasztalható némi nyugtalanság.

Tóth rendőr alezredes Kovács Lajos ÁVH főhadnagy vezetésével 10-15 fős erősítést küld Esztergomba (az ottani pártbizottságra).

A megyei pártbizottság köznevelési felelőse telefonon kéri a megyei tanács oktatási osztályának vezetőjét, hasson oda a középiskolák igazgatóinál, hogy tartsák féken a diákságot.⁴

13 óra előtt a bányászok az egyik aknánál elkergetik, majd a hatóságoknak átadják a Budapestről érkezett fiatalokat, akik tüntetésre, sztrájkra buzdítják őket.⁵

Délután a Kossuth Rádió szerint: „az oroszlanói és tatabányai bányászok nem engedtek a »fasiszta provokációnak«, és munkásgárdákat szerveztek a termelés biztosítására. Mind az első, mind a második műszakban valamennyi bányász elfoglalta munkahelyét.”⁶

Október 25.

Kora reggel a megyei pártbizottságon Tóth rendőr alezredes tárgyal Nagy Kálmán megyei első titkárral, és Havasi Ferenc megyei titkárral. Nagy Kálmán Esztergomba készül távozni, kíséret kér. Tóth rendőr alezredes Ungi Ferenc rendőr őrnagyot adja mellé. Szó esik a párttagok felfegyverzéséről is.

7-8 óra között értesítik Ungi Ferenc rendőr őrnagyot: 8 órakeres az esztergomi (páncélos) hadosztályhoz kell kísérmie Nagy Kálmánt. 10 óra körül érnek oda, és ott is maradnak.

Tóth rendőr alezredes visszamegy a Főosztályra, ahol Tóth honvéd ezredes és Bódi honvéd őrnagy várnak rá. Ők körülbelül 150 ember felfegyverzésében egyeznek meg. Az e célra szánt fegyvereket átszállítják a Főosztályról a laktanyába, és Oroszlányba.

Az esztergomi, dorogi kapitányság jelenti, hogy a környéken röplapokat osztogató csoportokat észleltek.

A pártbizottság fegyvereket toboroz, de a behívás nehezen halad. A jelentkezők a Hunyadi laktanyában gyülekeznek este, és fegyverekkel látják el őket. 25 fő (köztük Beer

³ „Tatabánya az 1956-os forradalomban”. Gyüszí László előadása. In: *Tatabánya 45 éve város*. Tatabánya városná nyilvántartásának 45. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia. Tatabánya 1992. október 1–2. Tudományos Füzetek, 7., Tata, Komárom–Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága. 1992. Szerk: Fűrészné Molnár Anikó (továbbiakban: *Konferencia*, 1992), 135. o.

⁴ *Konferencia*, 1992. Gyüszí László előadása. 135. o.

⁵ *A forradalom hangja, Magyarországi rádióadások 1956. október 23.–november 9.* Bp., Századvég–Nyilvánosság Klub (Századvég Füzetek, 3.), 1989. (továbbiakban: *A forradalom hangja*), 35. o.

⁶ *A forradalom hangja*, 44. o.

János tartalékos őrnagy) Ángyán honvéd százados vezetésével átmegy Dorogra a pártbizottság védelmére. (Ez a csoport 26-án este visszatér a laktanyába, mivel erősítést nem kaptak.)

Október 26.

Az éjszaka folyamán további 80-90 kommunista, tartalékos tiszt jelentkezik a laktanyában, hogy felfegyverezzék őket.

8.30 körül jelentik Tóth rendőr alezredesnek a tatabányai VI-os aknáról, hogy autóval röplapokat hoztak (valószínűleg Budapestről).

10–11 óra között telefonon jelentik Tóth rendőr alezredesnek az oroszlányi rabmunkahelyről, hogy a rabok kitörésre készülnek.⁷ Később Tóth rendőr alezredes újabb információkat kap: a rabok meg is kísérelték a kitörést, s azt csak fegyverhasználattal sikerült megakadályozni. Több halott és sebesült van.

A déli órákban a Bányaiipari Technikum tanulóinak utcára vonulásával kezdődnek meg a tüntetések. Még Felsőgallán elsőként csatlakoznak hozzájuk a MÁVAUT dolgozói. A 150-200 fős tömeg a megyei pártbizottsághoz, illetve a tröszthez vonul a VI-os telep és a Körönd érintésével. A 14 órás műszakváltás után a munkából hazatérők közül sokan csatlakoznak a tüntetőkhöz, akiknek létszáma lassan a duplájára nő. A tömeg elhatározza: a felsőgallai üzemek felé folytatják útjukat. Így az Alumíniumkohó, a Karbidgyár, a Cementgyár és a Mésztelep érintésével érkeznek vissza Felsőgallára, már 17 óra körül. Innen sokukat teherautók viszik a laktanyához, a Főosztályhoz,⁸ ahol később az Óváros felől érkező tömegekhez csatlakoznak.

A laktanyában 25-30 tiszt, körülbelül ugyanannyi honvéd tartózkodik, mivel a bánhidai, és a felsőgallai erőművekhez, és a gyutacsgyárhoz is a laktanya ad erősítést. Ezért délután Tóth honvéd ezredes a baji laktanyába átküldi Ocskai honvéd hadnagyot, aki 60 embert hoz magával, egy tiszt vezetésével. Így összesen 100-120 fegyveres tartózkodik a laktanyában. (Az ÁVH és a rendőrség helyi erőiről egyelőre nem ismeretesek adatok.)

A délután folyamán megjelenik a Komárom Megyei Dolgozók Lapjának egy lapos különszáma, mely 23-a óta az első sajtótermék Tatabányán.

14 és 17 óra között újabb tüntetések szerveződnek, valószínűleg Felsőgalla, VI-os, VII-es telep térségében.

17 óra tájban Tatabánya-Középsőn, a Népháznál vannak már a tüntetők. A közelben lévő Bányász Rádiónál többen a budapestihez hasonló 14 pont bemondását követelik a rádió

⁷ A Tatabányai Szénbányászat Tröszt (melyhez ekkor az oroszlányi bányák is tartoztak) irányítása alatt álló bányüzemek közül az oroszlányi XVII–XVIII-as, és a tatabányai X-es, XIV-es és síkvölgyi aknáknál foglalkoztattak rabmunkásokat, KOMI (Közérdekű Munkák Igazgatósága) tábor keretében. A XIV-es aknán 1951–1953 között általában 400-600 közbüntényes rab dolgozott. Őket 1953 augusztusában körülbelül 500 fő Vácra szállított politikai elítélt váltotta fel, és a köztörvényeseket a X-es és XVIII-as aknákra szállították át. 1956 májusától a XIV-es aknán számos politikai elítélt ügyét felülvizsgálták, és júliustól folyamatosan történtek szabadon bocsátások, így a létszám 250-300 főre csökkent. A hiányzó munkaerőt katonákkal pótolták. Lásd részletesen Tóth Attila: „A pokol tornácán” c. előadását. In: *Konferencia*, 1992. 127–128. o. Az említett katonai alakulat valószínűleg a Pf. 1204-es zászlóalj. Lásd Politikatörténeti Intézet Levéltára 290. f. 76. öe., Magyar Távirati Iroda- (MTI-) jelentések. 120. o. A zászlóalj közleménye. A rabok részletes adatainak feltárása jelenleg is tart.

⁸ *Konferencia*, 1992. Gyüszí László előadása. 136. o. Gyüszí László, mint azt előadásában elmondja, a megyei pártbizottságtól személyes résztvevője is a tüntetésnek.

munkatársaitól, akik először ezt megtagadják, mire a tüntetők elfoglalják a stúdiót. A felháborodott tömeg össze akarja törni a stúdió berendezését, és ezt csak hosszas rábeszéléssel tudják megakadályozni a rádió technikusai. A Népház előtt álló tömeghez a rádión keresztül és élőszóban is több lelkesítő beszédet intéznek alkalmi szónokok.

Tóth rendőr százados, városi rendőrkapitány jelenti a Főosztálynak, hogy körülbelül 300 ember tüntet a BM Városi Osztály (továbbiakban Városi Osztály) előtt, és annak a három fiatalnak a szabadon bocsátását követelik, akik reggel a VI-os aknához röplapokat hoztak.

17 óra körül a(z akkor a Népházzal szemben álló) városi pártbizottságnál folytatódik a tüntetés. A pártbizottságról Havasi Ferenc megyei MDP-titkár, Kutrucz Béla, a megyei pártbizottság párt- és tömegszervezetek osztályának vezetője felhívják telefonon a laktanyát, hogy védelmet, fegyvereket kérjenek. Tóth honvéd ezredes 10 önkéntest küld oda Bartucz honvéd százados vezetésével, de az őket szállító teherautó útját elállja az épületet körülfogó tömeg. Erre a pártbizottság vezetői, a hátsó kijáraton kiszökve, a laktanyába menekülnek. Tóth honvéd ezredes további erősítéseket küld ki: 18 embert a Főosztályra, és 12-t a megyei pártbizottságra.

18 órára a laktanya védelmét megszervezik. Rakéta fellövése lett volna a jel a tömegre tüzelésre.

19 óra körül ér a tüntetők első hulláma, 400-500 fő a Főosztályhoz (Újvárosba). A kapitányság vezetői lemennek a kapuhoz tárgyalni. A tömeg a három röplapozó fiatal kiadását követeli a rendőrkapitánytól. 6-7 fős küldöttség megy be a Főosztályra megtekinteni a fogdát, amit üresen találnak. A küldöttek közlik a kint várakozókkal, hogy a fogda üres, itt nincsenek foglyok. A tömeg erre távozik az épülettől. Tóth Károly rendőr alezredes felhívja Tóth ezredest, hogy a tüntetők (első hullámának) érkezésére figyelmeztesse. Ugyanekkor jelenti a tatabányai X-es munkahely parancsnoka Tóth rendőr alezredesnek: a rabok memorandumban követelik kiengedésüket, és robbanóanyagot helyeztek a transzformátor alá.

20 óra előtt 800-1000 fős tömeg érkezik a Városi Osztályhoz. Négyfős küldöttség bemegy a rendőrség épületébe, követelik a politikai foglyok szabadon bocsátását. Az ÁVH Vizsgálati Osztályán fogva tartott 7-8 őrizettest Tóth rendőr százados kiengedi. A tömeg elvonul a laktanya, illetve a Főosztály irányába (második hullám). Ezután Tóth rendőr százados jelenti a Főosztálynak, hogy az Újváros felé tartó újabb tömeg fegyvereket követelt tőle. Tóth öt főt Bakos rendőr hadnaggyal hátrahagy az operatív anyagok megsemmisítésére, a többi rendőrrel pedig levonul a Főosztályra.

Az este folyamán egy tüntető csoport kiszabadítja a tatabányai XIV-es aknai KÖMI táborban raboskodó politikai elítélteket. Az őrség nem tanúsít ellenállást.⁹

20.00–20.30 körül érkezik az első tüntető csoport a Hunyadi laktanyához, főleg diákok, asszonyok, gyerekek. A pártbizottság vezetői rövid vita után döntenek, hogy a vérengzést el kell kerülni, Tóth ezredes tárgyaljon. A kerítés előtt álló tömeghez lemegy Tóth honvéd ezredes, Simon honvéd őrnagy, és Bódi honvéd őrnagy. Egy öttagú küldöttséget behívnak tárgyalni. Rövid beszélgetés után megegyeznek, a küldöttség visszatér a várakozókhoz, eléneklik a Himnuszt, majd a küldöttséggel együtt a tömeg is távozik az épülettől.

⁹ *Konferencia, 1992.* Gyüzi László előadása. 136. o. és Tóth Attila: „Az önismeret keserű, de hasznos”. Interjú Tima Endrével. 24 óra. 1991. október 22.

20.00–20.30 között a Főosztályon Tóth rendőr alezredes az esztergomi páncélosoktól kér segítséget, de azok csak a baji laktanyából, és csak HM engedéllyel tudnának adni. A tatabányai X-es munkahely parancsnoka ugyanekkor jelenti, hogy a BM Központi Ügyeletétől engedélyt kapott a rabok szabadon bocsátására. (Valószínűleg a BM-mel is beszél telefonon az alezredes.)

21 óra körül Tóth Károly rendőr alezredes ismét telefonál Tóth ezredesnek, és közli: a BM-ből szerzett értesülései szerint Oroszlányban a rabok kiszabadultak, és Tatabánya felé igyekeznek.

21.30 körül 15 teherautónyi tüntető (második hullám, köztük rabok is) érkezik a Főosztály elé. Tóth rendőr alezredes a BM Központi Ügyeletétől próbál tanácsot kérni. A tömeg már fegyvert követel, mikor Tóthnak végül sikerül kapcsolatba lépnie Piros László belügyminiszterrel, aki azonban legjobb belátására bízta hogyan cselekszik. „K” vonalon Bata István honvédelmi miniszterrel is beszél Tóth. Bata közli: nem baj, ha elviszik a Főosztályról a fegyvereket, majd ők „szétlövik” őket Pesten, a baji ezred pedig Budapestre megy.

22 óra előtt Tóth rendőr alezredes közli az állománnyal: nem adhatnak fegyvert a tüntetőknek. A vezető rendőrök egy része elhagyja a Főosztály épületét. Tóth rendőr alezredes, 8-10 géppisztolyossal lemegy, hogy tárgyaljon a tüntetőkkel, de a kapun kilépve már szóhoz sem jut a főkapitány, azonnal beszorítják őket, és a tömeg előzönlí az épületet, viszik a fegyvereket. Az állomány néhány tagja is menekülésre fogja a dolgot: Tata felé, a hegyoldalba „vonulnak vissza”.¹⁰

22 óra után (22.30 körül?) a laktanyához megérkezik a tüntetők második hulláma, rabok is, több száz fő, teherautókon, buszokon. Tóth ezredes, Bódi őrnaggyal és Pócz honvéd századossal ismét lemennek a tüntetőkhöz, akik ekkor már határozottan fegyvert követelnek, s közülük többen beugrálnak a kerítésen. A katonatisztek csitítani próbálják a tömeget, azonban őket félre lökve, a kaput benyomva betódulnak a laktanya udvarára, és feltörik a raktárat. A laktanyaraktárban található összes fegyvert¹¹ szétosztják, illetve a tömeg széthordja Tóth ezredes, Bódi őrnagy, Fazekas honvéd százados jelenlétében. Az egyik körletben maradnak fegyverek.¹²

A tömeg jó része teherautókra szállva távozik. Bódi őrnagy jelenti a HM-nek: Bicske (Budapest) irányában elindultak a tüntetők. A HM-ből megígérik: „vární fogják” a felkelőket. (Ezt a több teherautóból álló konvojt Budaörs vagy Budakeszi térségében magyar katonai alakulatok várták, és tűzharcba keveredtek velük, aminek több áldozata volt.)¹³

A laktanya területét a még ott lézengő polgári személyektől megtisztítják, és néhány civiltől vissza is vesznek fegyvereket. Tóth Károly rendőr alezredes segélykérő telefonjára,

¹⁰ Tóth Károly rendőr alezredes a Főosztály harc nélküli átadása és a fegyverek kiadása miatt 1957 elején leváltották a megyei főkapitányi tisztiségből, letartóztatták, és vizsgálatot indítottak ügyében. Vádat végül nem emeltek ellene, és „bűncselekmény hiányában” szabadlábra helyezték 1957 őszén. Lásd BM TI V-146-060/1.

¹¹ 80 puskát, 4 golyószórót, néhány géppisztolyt, közel 140 pisztolyt, gyakorló puskákat és kardokat.

¹² 140 karabély és puska, 40 géppisztoly, 27 golyószóró, 14 Maxim géppuska. Tóth József honvéd ezredes a laktanya harc nélküli átadása, és a karhatalommal való későbbi ellentétei miatt letartóztatták, és elítélték. Lásd BM, TI, V-146-060/1.

¹³ Lásd BM TI V-150-372., a Komárom Megyei Főosztály összefoglaló jelentése. 1959. május 25. Lásd még Oral History Archivum. 417. sz. Életútinterjú Hívős Oszkárral. Készítette: Germuska Pál, 1992-ben.

hogy betörték a tüntetők a Főosztályra, Tóth ezredes átküldi Dévai Béla tartalékos alezredest és Kökény honvéd századost katonákkal.

A Főosztálynál a tömeg a fegyverek megszerzése után gépkocsikon szintén Budapest felé indul (hogy csatlakoznak-e a laktanyától induló felkelőcsoportokhoz, illetve hogy eljutnak-e Budapestre, nem tudni). Kapuvári rendőr hadnagy, és Valent rendőr hadnagy jelentést tesznek a BM-nek a történekről, és arról, hogy elindult 18 tehergépkocsi felkelőkkel megrakva a főváros felé. Tóth rendőr alezredes Baller rendőr százados vezetésével megszervezi a kapitányság őrzését és távozik. Még éjjel előtt az egyik rendőr százados az összes operatív anyagot, és más dokumentumokat semmisít meg.

Éjjel körül újabb támadás éri a Főosztályt: fegyveres szabadult rabok a szinte teljesen fegyvertelen rendőröket kikergetik az épületből, és mindent feldúlnak, majd távoznak.

Október 27.

Reggel 7 óra tájban a Főosztály udvarán összegyűlt 15-20 rendőr a járőrözés megkezdése és a fegyverek összeszedése mellett dönt. A délelőtt folyamán vagy fél teherautónyit be is gyűjtenek (ezt a Bányász Rádió 12 óra körüli felhívására abbahagyják). A begyűjtött fegyverekkel a városi kapitánysághoz hajtanak, de az ott lévő tömeg feltartóztatja a teherkocsit, és elviszik a fegyvereket.

8.30 körül Tóth Károly rendőr alezredes bemegy a Főosztályra, megteszi jelentését a BM-nek, és mielőbbi segítséget kér a rend helyreállításához.

Délelőtt megkezdődik a forradalmi tanács szervezése. Sokan megfordulnak a Bányász Rádiónál javaslatokkal, követelésekkel, problémákkal. A város közellátását biztosítani kell, a szétfutott, szétesett államapparátus feladatait el kell látni. A nap folyamán csak a forradalmi tanács magja, az Ideiglenes Intéző Bizottság jön létre, többek között Klébert Márton főorvos, Molnár István ügyvéd, Mazalin György tanár, Berinke Kornél orvos, Solymos Mihály főmérnök (a Tatabányai Szénbányák Tröszt képviselőjében) részvételével. A nemzetőrség szervezésével Szabó Viktor bányászt bízzák meg.

Megjelennek a megyei és a városi pártbizottság képviselői is: Havasi Ferenc, Takács György és más funkcionáriusok. Mazalin nyilatkozásra szólítja fel őket: csatlakoznak-e a tanácshoz? Ők azt ígérik: rövidesen választ adnak írásban.

12 órakor a Kossuth Rádió jelenti, hogy többek között Oroszlányból több száz rab szabadult ki, és egy részük Székesfehérvárra szivárgott be.¹⁴

17 órakor nagygyűlést tartanak a Népházban, körülbelül 500 fő részvételével, főleg munkások, akik azonban nem a munkástanácsok küldöttei, hanem kíváncsiskodók. Így nem választanak állandó forradalmi tanácsot. Az Ideiglenes IB nevében Tima Endre lemond, a jelenlévők azonban közfelkiáltással bizalmat szavaznak nekik 29-ig, amikor új gyűlést hívnak össze a munkástanácsok képviselőiből.

Délután egy, főleg tatabányai fiatalokból álló, csoport teherautón a baji laktanyához megy, hogy fegyvert szerezzenek. A páncélos laktanyából a sikertelen alkudozás után sortűzzel válaszolnak. A lövéseket már az épülettől távozóban, hátulról kapták a fiatalok. Szürkület előtt érkeznek meg a baji laktanyába Ungi rendőr őrnagy, Bujáki honvéd őrnagy, Felczán Andor határőr alezredes: megállapítják, hogy ártalmatlanná tették az „ellenforradalmárokat” a laktanyabeliek. (Utóbb a forradalmi tanács megpróbálta megtalálni a felelő-

¹⁴ A forradalom hangja, 101. o.

söket, ez azonban az idő rövidsége miatt sem sikerülhetett. A laktanyában hivatalos vizsgálat is indult az ügyben, ennek eredménye ez idáig ismeretlen.)

Este a szakszervezeti tanácssteremben, a Népházban az Ideiglenes IB tagjai tanácskoznak, és felosztják egymás között az ügyköröket. Az elnök Horváth Endre, a titkár Klébert Márton lett.

A nap folyamán Tóth honvéd ezredes felhívást ad ki, melyet 28-tól terjesztenek a városban: a forradalmi tanács őt bízta meg a közbiztonság fenntartásával, a nemzetőrség felállításával, és a kint lévő fegyverek összegyűjtésének megszervezésével. A nemzetőrség szervezésekor a fegyverek kicserélése és a fegyvertartási engedélyek kiadása előbb a városi rendőrkapitányságon, majd a Hunyadi laktanyában folyik.

Az MTI napi összefoglalója szerint: a bányákban csak biztosítási munkálatok folytak, termelés nem. A két tatabányai erőmű és az alumíniumkohó csökkentett létszámmal ugyan, de folyamatosan működött. A városban nyugalom van.¹⁵

Késő este, éjszaka felkelők és katonák szállják meg a Főosztály épületét.

Október 28.

Délelőtt az üzemek (ideiglenes) munkástanácsai küldötteinek részvételével nagygyűlést tartanak a Népházban. 16 pontos követeléscsomagot fogalmaznak meg, amit a kormányhoz eljuttatnak, és annak elfogadásától, illetve végrehajtásától teszik függővé a munka felvételét. Felolvassák a pártbizottság írásos állásfoglalását is, mely elviekben helyesnek tartja a forradalmi tanács megalakulását, és munkájában támogatja azt. A gyűlés végén, már a déli órákban megválasztják a városi Munkás- és Katonatanácsot.

15 órakor Baller rendőr százados jelentésben összegzi a rendőrség helyzetét a BM-nek, miszerint a rabok teljesen kifosztották a Főosztály épületét, a személyi igazolványokat, bélyegzőket, a polgári és rendőrruhákat, valamint a még fellelhető valamennyi pénzt mind elvitték. A berendezést szétzúzták. Ezután a rendőrök a Főosztályt át is adják a forradalmi tanácsnak.

A Büntetés-végrehajtás Ügyelete jelenti a BM Központi Ügyeletének, hogy az orosz-lányi objektumból 1090 fő, a tatabányai X. aknai objektumból 600 fő rab szabadult ki, illetve szökött meg (a tatabányai XIV-es aknát nem említi a jelentés).

A nap folyamán Szabó Viktor Hívős Oszkárt nevezi ki a tatabányai fegyveres csoport vezetőjévé, hogy szervezze meg a járőrözést és az illetéktelenektől szedjék be a fegyvereket. Továbbá megalakul a megyei tanácsnál a forradalmi munkástanács (esetleg előző nap, 27-én), mely a továbbiakban intézkedett a helyi tanácsok megszüntetéséről, és a Nemzeti Tanácsok létrehozásáról. A Szabad Győr Rádió 18 óra előtt bemondja a Komárom Megyei Nemzeti Tanács közleményét, miszerint Hegyeshalomtól Esztergomig szabadon lehet közlekedni, nincs akadály.¹⁶ A városi tanácsnál is megalakul a Tatabányai Nemzeti Tanács, mely a közigazgatás átszervezésével foglalkozott a későbbiekben.

Október 29.

Reggel néhány bányász felveszi a munkát a szivattyúkezelőkön és fenntartókon kívül is, de kinyilvánítják: míg a forradalmi tanács 16 pontos követelésére válasz nem érkezik a

¹⁵ PIL 290. f. 76. óe. MTI-jelentések. 23. o. Telex.

¹⁶ *A forradalom hangja*, 161. o.

kormánytól, addig csak annyi szemet termelnek, amennyi a kórház és a középületek üzemben tartásához, illetve fűtéséhez szükséges.¹⁷

Nagy Kálmán megyei első titkár jelenti a pártközpontnak Esztergomból, hogy Tata-bányán sem a megyei pártbizottsággal, sem a többi megyei szervekkel nem tudja felvenni a kapcsolatot. A megyei pártbizottság nem működik, teljesen szétesett.¹⁸

A laktanyában körletet rendeznek be a nemzetőröknek, akik azt 14 óra körül el is foglalják, körülbelül hetvenen, majd négyes-ötös csoportokat szervezve órségeket állítanak a város fontos pontjain.

17 órakor kezdődik a nagygyűlés a Népházban (folytatódik az előző napi tanácskozás új résztvevőkkel), melyen Horváth Endre beszámol az Ideiglenes IB addigi munkájáról. Majd körülbelül 120-an, a „választmány” átvonulnak az ún. Bartók terembe, és vezetőséget választanak. Az ügykörök felosztása hasonló a 27-e estéhez: Horváth Endre elnök, Klébert Márton titkár, Tima Endre sajtófelelős, Szabó Viktor a Nemzetőrség parancsnoka, Solymos Mihály a Szénbányászati Tröszt képviselője stb. A megválasztott vezetőség (a neve ekkortól Forradalmi Munkás- és Katonatanács; továbbiakban: FMKT) a szakszervezeti tanácssteremben folytatja a munkát. Tima és Solymos felveti a pártbizottság bevonásának lehetőségét, de a tanács leszavazza őket.

20.50-kor a Szabad Győr Rádió közli: több bányázküldöttség tárgyalt egymással, és a dorogi, pécsi, tokodi, miskolci munkástanácsok mellett a tatabányai is kinyilvánította, hogy addig nem veszik fel a munkát, míg a szovjet csapatok nem távoznak.¹⁹

Október 30.

A Szénbányászati Trösztnél termelési értekezletre ülnek össze az üzemek főmérnökeinek és egy-egy munkásának részvételével. Itt az FMKT-t Solymos Mihály és Pálffy Csaba képviselik. A munkások a (26-a óta tartó) sztrájk folytatását javasolják. Végül mégis a munka felvétele mellett dönt az értekezlet, mely még aznap meg is indul a bányákban, és november 3-áig folyamatosan emelkedik a termelés (a győri rádió október 31-i és november 1-jei hírei, lásd alább, ennek ellentmondani látszanak).

Október 31.

Reggel a Bartók teremben (a Népházban) választmányi ülést tart az FMKT, körülbelül 100 fő részvételével, s a munka felvételéről tárgyalnak. A gyűlés után Tima Endre Gyüszí Lászlóval és Báthori Pállal tárgyal egy új megyei napilap beindításáról, mivel 26-a óta semmilyen helyi sajtótermék nem jelent meg.

Délelőtt Gyüszí és Báthori átmennek a *Dolgozók Lapja* szerkesztőségébe, hogy a szerkesztőség tagjaival ismertessék a javaslatot. Kedvező fogadtatásra talál, és *Komárom Megyei Figyelő* névre keresztelik az új sajtóorgánumot.

Délután az FMKT megbeszéléseket folytat a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt és a kommunisták képviselőivel. Teljes egyenrangúságra törekedve megállá-

¹⁷ PIL 290. f. 76. 6e. MTI-jelentések. 62. o. Telex

¹⁸ Összesített jelentések. 1956. október 29. PIL 290. f. 76. 6e. 80. o.

¹⁹ *A forradalom hangja*, 212. o.

podnak a párthelyiségek kijelölésében, és elosztásában, hogy mindhárom párt azonnal megkezdhesse helyi szerveinek kiépítését.²⁰

A baji laktanyánál történt incidens során lelőtt 8 fiatal hős halottaknak kijáró tisztelettel, katonai díszpompával temetik el Tatabányán. A búcsúztató beszédet, az FMKT nevében Mazalin György mondja.

A délután folyamán elkészül a *Komárom Megyei Figyelő* első lapszáma. A szerkesztőség tagjai a komáromi nyomdába viszik a cikkeket, ahol ki is nyomtatják november 1-jei dátummal az újságot.

A nap folyamán Bódi őrnagy utasítja a nemzetőröket, hogy költözzenek át az (üressé vált) ÁVH-laktanyába, így azok elhagyják a Városi Osztály épületét, amit addig az FMKT-val együtt használtak.

Estétől éjjel fél kettőig ülésezik Győrben a Dunántúli Nemzeti Tanács, s úgy határoznak: a munkát csak akkor veszik fel, ha az utolsó szovjet katona is igazolhatóan elhagyta Magyarországot. A további sztrájk mellett foglaltak állást Dunapentele, Tatabánya, Székesfehérvár, Mátra, Dorog, Oroszlány, a dél-zalai olajmezők, Győr bányász- és szakszervezeti küldöttségei. (A hírt november 1-jén ismerteti 14 órakor a Szabad Petőfi Rádió, Győr.)²¹

November 1.

Délelőtt a megye járásainak, városainak küldöttei megválasztják a Komárom Megyei Nemzeti Tanácsot, s annak ideiglenes vezetőségét.²² (A tanács magja már 28-án létrejött, erre utal a Szabad Győr Rádió aznapi adásában elhangzott hír. Lásd feljebb.)

Délelőtt a *Figyelő* szerkesztőségében összevont értekezletet tartanak: Csaba Imre, a *Dolgozók Lapjának* volt főszerkesztője, a szerkesztőség régi és új tagjai, az MTI szerkesztőség, Molnár István, az FMKT részéről és Báthori Pál, kinevezett új főszerkesztő részvételével. Báthori csak az „új szellemű” munkatársakkal hajlandó együttműködni, ezért a régi gárda többsége Csaba Imrével együtt távozik. A többiek rögtön munkához látnak.

Dél körül Tóth Károly rendőr alezredes az FMKT-től megbízást kap a megyei rendőrség megszervezésére, amit azonban órákon belül megvonnak tőle, és tartózkodási helyéül a lakását jelölik ki.

14 óra körül Tóth rendőr alezredes a Főosztályon (állomány)értekezletet tart, 40-50 fő részvételével, hogy forradalmi tanácsot hozzanak létre a rendőrségnél. Tóth rendőr alezredest kéri fel az elnökség elvállalására, aki azonban közli: megbízását az FMKT visszavonta, és ő tatai lakásán fog tartózkodni. Ezek után rövid helyzetelemzést ad, és távozik.

A nap folyamán Tóth József honvéd ezredes parancsára 30-30 fővel három polgári karhatalmi (nemzetőr) csoportot szerveznek.

Este Győrött a Dunántúli Nemzeti Tanács a magyar nemzeti tanácsok és a munkástanácsok küldöttségének gyűlésén határozatban is kimondja, hogy az általános sztrájk azonnal megszüntetendő, mindenekelőtt a szénbányászatban. Szintén a bányaiüzemek azonnali indítása mellett foglal állást Budapesten, az Építők Székházában tartott forradalmi tanácsi

²⁰ PIL 290. f. 76. §e. 108. o. MTI-jelentések. A megbeszélések résztvevőit az MTI-hír nem nevezi meg név szerint.

²¹ *A forradalom hangja*, 378. o.

²² PIL 290. f. 76. §e. MTI-jelentések. 122. o.

munkásgyűlés is. (Közli a Kossuth Rádió, november 2-án dr. Kassai Ferenc bányamérnök, a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Ideiglenes Forradalmi Bizottsága elnökének a bányászokhoz intézett felhívását, melyben minden ágazatbeli dolgozót kér a munka megkezdésére.)²³

November 2.

Hajnaltól Budapestre utazik a *Figyelő* szerkesztőségének több tagja, és a Szikra Lapnyomdában kinyomtatják a *Komárom Megyei Figyelő* második (és egyben utolsó) számát. Míg néhányan a nyomtatás körül ügyködnek, addig Báthori Pál a Parlamentben elintézi a papírigényt és a sajtóengedélyt. A friss újságokkal csak este térnek vissza Tatabányára.

A nap folyamán Tóth József ezredes Székesfehérváron jár tájékozódni, és Kemendi Béla honvéd ezredestől (aki a VI. lövészhadtest törzsfőnöke, majd október 31-től a hadtest megbízott parancsnoka) olyan parancsot kap, hogy csak a HM utasításait szabad végrehajtania. (Tóth csak másnap tér haza Székesfehérvárról.)

November 3.

Reggel a *Figyelő* második száma az utcára kerül.

10 órakor szerkesztőségi ülés a *Figyelő*nél. Az újságírók nagy része vidékre megy anyagot gyűjteni a következő lapszámhoz, és november 6-i „zárórában” egyeznek meg. Báthori bent marad a szerkesztőségben, a sajtóköltségvetést elkészíteni.

Tóth József honvéd ezredes, Legeza Róbert városi ügyész, Molnár István, az FMKT képviselőjében a rendőrség munkájának beindításáról tárgyalnak. Szóba kerül, hogy a nemzetőrök egy részét át kellene irányítani a rendőrséghez.

A nap csendes eseménytelenségben telik, már a hétfői munkakezdésre készül a város lakossága.

November 4.

Kora reggeltől délig a Bányász Rádió többször bemondja a Forradalmi Munkás- és Katonatanács felhívását, mely a szovjet csapatokkal szembeni utolsó emberig való kitartásra szólít fel. Reggel a felhívásra az ÁVH-laktányánál 400-500 fő jelentkezik szolgálatra. Szabó Viktor zászlóaljparancsnokként, Dévényi Béla tartalékos főhadnagy pedig törzsparancsnokként intézkedik.

Szabó Viktor egy teherautót átküld a Főosztályra. Ott élelmiszert, ruhaneműt, lőszert, kézigránátokat rakodnak fel (bár furcsának tűnik, hogy a néhány napja teljesen kifosztott épületben ennyi minden található...), és az ÁVH-laktányához hajtanak. A laktanya előtt az utcán parkolnak le a teherautóval, majd 5-10 perc múlva valami módon egy kézigránát felrobban a kocsin, több embert megölve és megsebesítve a kocsikörnyékén.

Közben Dévényi átmegy a Hunyadi laktanyába, és ott Simon őrnaggyal megbeszéli, hogy a felkelőkkel felvonulnak a hegyekbe. A Turulhoz beszélnek meg találkozót.

9 óra előtt az FMKT utolérhető tagjai helyzetértékelő tanácskozásra ülnek össze a megyei pártbizottság épületében: Klébert, Horváth Endre, Remenyi, Horváth János, Berinkey, Solymos, Tóth ezredes, Mazalin, Molnár. Berinkey először ellenállást javasol, majd a

²³ A forradalom hangja, 400. o.

többiek lebeszélnek erről. Parlamenterek kiküldését határozzák el, akik átmennek Tatára tárgyalni a szovjet csapatokkal: ne vonuljanak be a városba, mivel itt teljes nyugalom van, és a fegyvereseket ők maguk leszerelik. Majd nyilatkozatot fogalmaznak: az FMKT nem áll ellen, a lakosság a fegyvereket adja le, mindenki őrizze meg a nyugalomát. A Bányász Rádió az új szövetség felhívást körülbelül déltől sugározza.

10 óra előtt (?) Dévényi az ÁVH-laktanyába visszatérve körülbelül 200 emberrel elindul a találkozóhelyre, lassú gyaloglás után odaérve ott senkit sem találnak, ezért Vértesszőlős felé haladnak tovább, de Tatabányáról jött katonákkal találkozva értesülnek róla, hogy az FMKT új felhívásában már nyugalomra szólított fel. Rövid tanácskozás után mindenki a hazatérés mellett dönt.

10 óra körül Klébert Márton, Remenyi István, Tóth József ezredes és Daru Zsigmond honvéd százados, tolmács mennek át Tatára parlamenterként. A szovjet parancsnok elfogadja az ajánlatot, és másnap délig jelentést kér a helyzetről, Tóth ezredest pedig megbízza a fegyverek begyűjtésével.

Délután a Hunyadi laktanyában megszervezik a védelmet Bódi János őrnagy vezetésével az erdőbe, hegyekbe rejtőzött fegyveres felkelőktől tartva. A tatai szovjet erőkkel azonnal felveszik a kapcsolatot, és gyakori hívásokkal tartják a továbbiakban.

Havasi Ferencel még a nap folyamán tárgyal Horváth Endre, hogy hozzák létre az Operatív Bizottságot, az FMKT helyett, de annak tagjainak bevonásával, a város ideiglenes irányítására.

November 5.

Megalakul az MSZMP Komárom megyei és Tatabánya városi együttes Ideiglenes Intéző Bizottsága, melynek tagja lett, többek között: Havasi Ferenc, Manhercz Antal, Tolmácsi Ferenc, Vass József. „Határozatok születtek az ellenforradalom elleni harc megszervezésére, a közéletben uralkodó anarchikus állapotok megszüntetésére és a párt-szervek tevékenységének biztosítására.”²⁴

Éjjel megkezdődik a meggyőződéses kommunisták, tartalékos tisztek behívása karhatalmi szolgálatra. A tartalékos tisztek parancsnokává Beer János tartalékos őrnagyot nevezik ki (ez az osztag lesz az ún. Beer-csoport). Túl kemény fellépései, bizalmatlansága miatt állandó súrlódások lesznek a későbbiekben a Hunyadi laktanya tiszti állományával. A viszály odáig fajul, hogy a Beer-csoport átköltözik a hónap közepén a volt ÁVH-laktanyába, és teljesen önálló tevékenységet folytatnak. A két csoport csak december 7-e után egyesül újra.

November 6.

Megalakul az FMKT és a pártbizottság tagjaiból egy közös ideiglenes ügyintéző testület: az Operatív Bizottság. A nap folyamán megjelenik a bizottság felhívása, melyben kötelezettséget vállal a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 15 pontjának elismerésére és a rend megeremtésére.²⁵

²⁴ Takács Tihamér: A város dolgozóinak harca a munkáshatalomért, a szocialista vívmányok védelméért. In: *Tatabánya története. Helytörténeti tanulmányok.* Tatabánya, 1972, Tatabánya Városi Tanács VB. Szerk.: Gombkötő Gábor (továbbiakban: *Tatabánya tört.* 1972), 64–65. o.

²⁵ *Tatabánya tört.* 1972., 64. o.

November 7.

Tóth Károly rendőr alezredes Havasi Ferencsel átmegegy Tatára a szovjet alakulatokhoz, hogy felkérjék őket: Tatabányára is küldjenek csapatokat. A szovjetek eleget is tesznek a kérésnek.

A rendőrség a laktanya tisztai állományával karöltve megkezdi a „portyázásokat”, a járőrözést. A pártbizottság aktivistái gyűlések, egyéni beszélgetések útján próbálják a bányászokat a munka felvételére rábírn.

November 9.

Az Operatív Bizottság utolsó ülése, majd feloszlatják a testületet.

Összeül a kommunista pártaktívák Tatabányán. Az előadó Havasi Ferenc, az MSZMP Komárom megyei és Tatabánya városi együttes Ideiglenes Intéző Bizottság titkára. Kifejti: a helyzet normalizálásának, konszolidációjának alapvető feltétele a párt szervezeti erejének, irányító és ellenőrző tevékenységének helyreállítása.²⁶

November 10.

A rendőrség a szovjet erők segítségével mintegy 3000 szálfegyvert, géppisztolyt, golyószórót, és 5 tehergépkocsira való lőszert gyűjt be. 20 fő karhatalmistát szerelnek fel a nap folyamán.

November 12.

A Szénbányászati Minisztériumban elkészülnek az új bérjavaslatok, a Tatabányai Szénbányászati Tröszt is megkapja a határozatokat a fizetésemelésekről.²⁷ A tröszt főmérnökei értekezletre ülnek össze, ahol napi limitet²⁸ állapítanak meg, amelynél többet nem szabad termelni a bányauzemekben a részleges sztrájk idején. Az így kitermelt szenet járandóságként lehet kiosztani a bányászok között, illetve kórházak, középületek fűtésére szabad szállítani. Megkezdik a bértáblázatok elkészítését, és próbaszámításokat is végeznek a bányászok majdani keresetéről.

A rendőrség mellett 30 karhatalmista teljesít szolgálatot. A járőrbrigádok 13 fegyveres felkelőt fognak el. A város környéki erdőket szovjet egységek fésülik át.

Az alapvető élelmiszerek egy része hiánycikket képez: nincs liszt, só, zsír. A legtöbb üzletben áruhiány tapasztalható, mivel a dolgozók „megvadultan” vásárolnak, és akadozik az áruutánpótlás is.

November 13.

A Tatabányai Szénbányászati Tröszt tanácstermében az oroszlanói, tatabányai bányauzemek ideiglenes munkástanácsainak küldöttei, a trösztigazgatóság, a szakszervezet, az MSZMP képviselői közös értekezletre ülnek össze a helyzet megvitatására. Döntenek arról,

²⁶ Tatabánya tört. 1972., 65. o.

²⁷ A szén-, érc- és ásványbányák dolgozóinak kiemelt bérezéséről csak decemberben intézkedtek legfelső szinten. Lásd 18/1956. (XII. 8.) Korm. számú határozat.

²⁸ Becker Ferenc trösztfőmérnök szerint ennek napi 5000, Solymos Mihály termelési osztályvezető szerint napi 1500 tonnának kellene lennie. December végéig, valószínűleg nem a limit tudatos betartása miatt, a termelés napi eredményei e két érték között mozogtak. Lásd az Országos Rendőr-főkapitányság napi összefoglaló jelentéseit: BM TI 2-100-4-től 2-100-61-ig.

hogy a következő néhány napban minden üzem megválasztja a végleges munkástanácsokat, s ezek az üzemi munkástanácsok delegálnak küldötteseket a tröszt KMT-be. Elkülönbítik a szakszervezet, a párt, és a munkástanács majdani feladatköreit; az előbbi kettőt kizárva az üzemek irányításából, a termelési kérdésekből.

A tatabányai cementgyár egyáltalán nem termel, az alumíniumkohó energiahiány miatt áll (szolidaritásból sztrájkolnak is, de az elhúzódnó bányászsztrájk miatt 1957. februárjáig nem is tudják újraindítani a kohót).

November 14.

A tröszt KMT elsőik között csatlakozik a Nagy-budapesti Központi Munkástanácshoz.²⁹

November 18.

A MÁVAUT dolgozói reggel felveszik a munkát, megindul az autóbusz-közlekedés, de rövidesen tömeg verődik össze a buszgarázsoknál és a buszok felborításával, a sofőrök megverésével fenyegetik meg őket. A városi közlekedés ismét leáll. A megyében, Tatabányát kivéve, a helyi vonatok csökkentett számmal, de közlekednek. A megye területére október 23-a óta budapesti (országos) sajtótermék nem jutott. A megyei újság, a *Komárom Megyei Hírlap* hetenként egyszer jelenik csak meg.

November 19.

A tröszt KMT megtartja alakuló ülését a tröszt tanácstermében. Egy-egy üzemet 2-2 dolgozó képvisel, összesen körülbelül 80-100 fő jelenik meg. Az ülésen Kindli József (XI. aknai munkástanács) beszámol november 10-11-i budapesti útjukról, amikor egy oroszlandi küldöttséget kísérve a kormánnyal próbáltak kapcsolatba lépni. Kindliék azonban megbízás nélkül tárgyaltak, ezért a jelenlévők erősen rosszaképpen értékelik az önkényeskedésüket. A résztvevők ezután megválasztják a tröszt KMT Ideiglenes Intéző Bizottságát. Ennek tagjai többek között: Solymos Mihály (elnök), Esztó Zoltán (titkár), Felső József, Kindli József. A tröszt KMT Ideiglenes Intéző Bizottságát felhatalmazta az értekezlet, hogy létesítsen szoros kapcsolatot a többi bányavidék munkástanácsaival, intézkedjék a helyi szükségletek kielégítéséről, lépjen érintkezésbe a karhatalommal.

November 20.

Az Ideiglenes Intéző Bizottság kidolgozza a kormány elé terjesztendő kérdéscsomagot. Solymos Mihály több munkástanácstaggal átmegy Dorogra, hogy egyeztessék követeléseiket, miután a pécsi, komlói, közép-dunántúli trösztökkel már megegyeztek. A dorogiaiak is delegálnak tagokat a küldöttségbe, és másnap reggeli budapesti találkozót beszélnek meg.

A részleges bányászsztrájk rendületlenül folytatódik. A tatabányai VIII-as aknán kijelentik, hogy ha máshová szállítják a kórházaknak szánt szenet, akkor a minimális mennyiséget sem termelik ki.

²⁹ A Nagy-budapesti Központi Munkástanács alakuló határozata. 1956. november 14. MOL Legújabb kori Gyűjteménye. XIX-A-2-gg, Apró Antal iratai. 47. doboz.

November 21.

Reggel kettős küldöttség utazik Budapestre a trösztli KMT Ideiglenes Intéző Bizottságtól: az Országos Munkástanácsot megalakítandó sportcsarnokbeli betiltott, majd az Akácfa utcában mégis megtartott gyűlésre Esztó Zoltán, Oláh László, Dancsok János; a Parlamentbe pedig Solymos Mihály, Kindli József, Felső József, Boros Antal a trösztli KMT, és Vass József, a helyi MSZMP képviselőjében mennek. Az Akácfa utcában Esztó bejelenti a tatabányai trösztli KMT csatlakozását a Nagy-budapesti Központi Munkástanácshoz. Solymosék a Szénbányászati Minisztériumnál találkoznak a dorogi delegációval (Tolnai Gáborral és több más munkástanácstaggal), majd az Országházban a borsodi és pécsi bányászok küldöttségével. A kormányt Apró Antal képviseli a tárgyaláson. A delegációk Solymost jelölik ki szóvivőnek, így ő ismerteti az egyeztetett követeléseket: függetlenség, többpártrendszer, a kormány foglaljon állást a Nagy Imre-kérdésben, a bányászok bérezésének rendezése, és további kedvezmények – ingyenes lakás, fűtés, világítás – biztosítása a bányászoknak.

Apró Antal a szakmai kérdéseket elutasítja, arra hivatkozva, hogy már szerveződik a szakminisztérium,³⁰ és az ő feladatuk lesz ezeknek a problémáknak a kezelése. Nyugalomra int mindenkit, ígérve, hogy a bányászok fizetése lesz a legmagasabb az ipari munkások között, és bejelenti azt is, hogy nagyszabású lakásépítkezést indítanak a közeljövőben. Valószínűleg e napon Felső József a Szakszervezeti Központban (SZOT Dózsa György úti székházában) tárgyal a sztrájkbérek ügyéről, s eléri, hogy a vállalat november 20-ig terjedően kifizethesse azokat.

A Cementgyár továbbra is áll. Nyugodtabb a hangulat a városban, és csökken a felvásárlási láz is.

November 23.

A trösztli KMT Ideiglenes Intéző Bizottságnak beszámolnak a küldöttek a Nagy-budapesti Központi Munkástanáccsal, és a parlamentben folytatott tárgyalások eredményeiről. Solymos beszél a 19-i ülésen megszabott feladatok végrehajtásáról is: a többi bányavidek munkástanácsaival sikerült felvenni a kapcsolatot, a város szénellátását az üzemi munkástanácsok ellenállása miatt nem lehet biztosítani, és a helyi karhatalom kérdésében sincs előrehaladás. Az ülésen megjelentek a MÁV és a MÁVAUT képviselői is a munkásszállítás rendezése érdekében. Hosszú vita után a munka november 24-ével való felvétele mellett döntenek.³¹

November 24.

A megye nagy részén megindul a munka, Tatabányán 1850 bányász termel. Dorogon csak fenntartás folyik, Esztergomban pedig folytatódik a sztrájk.

³⁰ Ekkor az ágazati tárca újabb átszervezés alatt áll, az 1956-ban létrehozott Bánya- és Energiaügyi Minisztérium helyett 1957. január 1-jével Nehézipari Minisztériumot (NIM) hoznak létre. Lásd 1956. évi 33. sz. tvr.

³¹ *Komárom Megyei Hírlap*, 1956. november 27., 1. o.

November 26.

A város iskoláinak igazgatói értekezletre ülnek össze. Egyetértenek ők is a munkafelvétellel, de a szénhiány miatt december 2-ig szénszünetet rendelnek el.³²

A munkásságnak már 70-80%-a felveszi a munkát. A közlekedés hiánya miatt azonban a távolabb lakó bányászok nem jutnak el munkahelyükre.

Este a trösztigazgatóság és a tröszt KMT Ideiglenes Intéző Bizottság felhívást ad ki a kétműszakos termelés megindítására. A megtermelt szén nagy részét a helyi szükségletek emésztik fel.³³

November 28.

A tatabányai és a dorogi bányaiüzemek ismét csak fenntartást végeznek. A VI., VIII., XI., XIV., XV-ös aknák küldöttei megbeszélést, illetve munkásgyűlést tartanak a XI-es aknánál. A bányászok nem értenek egyet a munka felvételével, mivel szerintük nincsenek meg a megfelelő garanciák követeléseik teljesítésére, és a tröszt KMT Ideiglenes Intéző Bizottság részéről jelen lévőkől (Solymos, Kindli) újabb, a kormánnyal való tárgyalást, vagy Kádár Jánossal való személyes találkozást követelik. Továbbá, hogy a karhatalomtól szereljék le a kompromittált személyeket, és fizessék ki a sztrájk idejére is a rendes bért.

November 29.

A bányászok éjfélig várnak választ előző napi követeléseikre, kilátásba helyezve, hogy különben újra sztrájkba lépnek. A lakosságot élénken foglalkoztatja, hogy a volt ÁVH-sok visszakerülhetnek-e a rendőrség kötelékébe.

November 30.

Reggel egy háromtagú bányászdelegáció utazik Budapestre, hogy Kádár Jánossal tárgyaljanak.

Délelőtt megjelenik Tatabányán Sándor József, Kádár János titkára, és felszólítja Solymost, hogy 12-re-1/2 1-re hívja össze a tröszt KMT-t, mivel magas rangú vendég érkezik. Telefonon értesítik a KMT Ideiglenes Intéző Bizottság tagjait, és a bányaiüzemek munkástanácsainak képviselőit. Így 100-120 fő gyűlik össze.

Déltájban helikopteren megérkezik Kádár János és Apró Antal. Solymos Mihály tartja a közelnegy órás tanácskozás bevezetőjét, melyben kifejti: a munkástanácsok nem ismerik el a Kádár-kormányt, de kénytelenek vele tárgyalni. Közli: Kádár november 26-i beszéde, az abban tett megállapításai a sztrájkról, a karhatalomról, a politikai irányvonalról csak fokozzák a nyugtalanságot, nem a konszolidációt szolgálják. Követeli a párt programjának gyökeres megváltoztatását.

Kádár János válaszában ellenforradalomként emlegeti 1956. októberét, Nagy Imréről is elmarasztalólag szól, és a munka feltétel nélküli, azonnali felvételét követeli a bányászoktól. Szavai hatalmas felzúdulást keltenek. Heves felszólalások hangzanak el, helyzet-

³² *Komárom Megyei Hírlap*, 1956. december 1., 3. o. Az oktatás megindításáról már a 7/1956. (XI. 12.) Korm. számú határozat rendelkezett.

³³ *Komárom Megyei Hírlap*, 1956. december 1., 1. o.

értékelését és szinte minden megállapítását támadják és visszautasítják. A tanácskozás megállapodás nélkül ér véget.³⁴

December 1.

Reggel a munkástanácsok képviselői gyűléseket tartanak, ahol beszámolnak a Kádár Jánossal folytatott előző napi tárgyalásokról. Többen a munka felvétele mellé állnak, de ehhez elengedhetetlen lenne, hogy az ÁVH-s laktanyában állomásozó Beer-csoportot leszereljék. Ha ez nem történik meg, 3-án nem veszik fel a munkát – ígérik.

A megyei kórház igazgató főorvosa, Kabdebo József nyilatkozik a *Komárom Megyei Hírlap*nak: a forradalom ideje alatt 23-25 sebesültet láttak el a kórházukban (halottakat nem említ).³⁵

December 3.

Az esztergomi és a dorogi Nemzeti Tanács vezetői, egy korábbi értesítésnek megfelelően délelőtt megjelennek Tatabányán, hogy részt vegyenek a Komárom Megyei Munkástanács megalakításában. A trösztnél érdeklődnek először: ott Solymossal és Esztóval beszélnek, akik semmit nem tudnak a meghirdetett tanácskozásról, mire a küldöttség sértődötten hazatér.

December 4.

Délelőtt Dorogon (a lábatlani 4. Sz. Épületelemgyár november 29-i felhívása nyomán) megalakul Dorog, Komárom, Almásfüzitő, Lábatlan, Nyergesújfalu, Tokod, Esztergom üzemei munkástanácsainak részvételével a Dunamenti Központi Munkástanács.

Aktívaértekezletet tart az MSZMP tatabányai szervezete körülbelül 200 fő részvételével. Kimondják: az üzemi pártszervezeteknek megfelelő kapcsolatot kell találniuk a munkástanácsokkal.³⁶

A munkát a legtöbb üzemben felveszik.

December 5.

Az esti órákban Budapesten, a Szénbányászati Minisztériumban több vezető mérnököt letartóztatnak: Esztó Miklóst (Esztó Zoltán tröszti KMT-titkár bátyját), dr. Láng Lászlót és másokat.

A bányákban rendes termelőmunka folyik.

December 6.

Az előző esti letartóztatások miatt a MÁVAUT járművei reggel már el sem indulnak, az aknáknál pedig tüntetésre, sztrájkra szólító felhívások keringenek.

³⁴ A tanácskozásról beszámol a *Népszabadság* és a *Népakarat* 1956. december 1-jei száma is, a helyi sajtó azonban semmiféle tájékoztatást nem ad a történetekről.

³⁵ *Komárom Megyei Hírlap*, 1956. december 1., 4. o.

³⁶ *Komárom Megyei Hírlap*, 1956. december 5., 3. o.

Délelőtt körülbelül 1500 fős, délután több száz fős tüntetés alakul ki a megyei pártbizottság előtt: a pufajkások leszerelését, a helyi rádió vezetőinek leváltását követelik. A tömeget hazatérésre felszólító karhatalmistát megverik, és csak estére oszlik szét a tömeg.³⁷

A nap folyamán minden üzemben leáll a munka.

December 7.

10 óra körül kezdődik a tüntetés 1000-1200 fő részvételével a városi pártbizottság épülete előtt, majd a megyei pártbizottság előtt (150-200 méterrel arrébb) folytatódik. Beszédet hangzanak el, a tüntetők egyes, oda nem való személyeknek a karhatalomból való leszerelését követelik. A rövidesen megérkező Beer-csoport beveszi magát az épületbe. Baranya László ezredes, a megyei karhatalom parancsnoka és Bódi János őrnagy, a laktanya politikai tisztje szónoklatokkal próbálja leszerelni a tüntetőket.

12 óra körül riasztják Tóth Károly rendőr alezredest, illetve a megyei rendőrkapitányságot, hogy veszély fenyegeti a pártbizottságot. Az alezredes értesíti a szovjet erőket is.

13–13.30 körül ér a pártbizottsághoz Tóth rendőr alezredes. Majd a szovjet segítség is megérkezik egy harcokcsi (Bódi őrnagy szerint két harcokcsi és két páncélaút) formájában. A tüntetők a harcokcsi elé tolják Baranya ezredes Pobjedáját, és később felgyújtják.

14 óra körül érkezik meg a pártbizottsághoz Tóth József honvéd ezredes, és a Hunyadi laktanya tiszti karhatalmi osztaga 25 fővel, Berki Mihály honvéd százados vezetésével.³⁸

17 óra körül Tóth alezredes elhagyja a pártbizottságot, miután neki sem sikerül a tömeget lecsendesíteni, illetve hazatérésre bírni.

17 óra után tárgyalások kezdődnek a bent lévő Beer-csoport leszereléséről. Baranya ezredes szabad elvonulást kér a pufajkásoknak. A tömeg hallani sem akar ilyen megoldásról, a feszültség egyre növekszik. A Hunyadi laktanya tiszti osztaga megunva az alkudozást, és megijedve a várható konfliktustól, gépkocsira száll és visszatér a laktanyába.

Sötétedéskor már kövekkel dobálják a tüntetők a párházat, a helyzet tarthatatlanná válik. A karhatalmisták a kitérés mellett döntenek: előbb a levegőbe lött riasztólövésekkel, majd a lábak elé célzott sorozatokkal kezdik oszlatni a tömeget. A szovjet harcokcsi is akcióba lép: az eléje tolt személykocsit maga alá gyűri, és riasztólövés(eke) ad le ágyújával. A tömeg percek alatt szétoszlik.

A *Komárom Megyei Hírlapban* (december 15-én) közreadott hivatalos közlemény szerint: halálos áldozata a tömegoszlatásnak nem volt. A kórház sebészetén 12 könnyebb

³⁷ Fodor József jelentése, aki a SZOT alelnökének, Vas Witteg Miklósnak megbízásából tartózkodik Tatabányán. Jelentés, Bp., 1956. december 10., a Tatabányai Múzeum Irattárában, szám nélkül.

³⁸ Berkit december 6-án vezényelték karhatalmi szolgálatra Tatóról Tatabányára, ahol később egy 20 tisztból, illetve tisztiiskolából és 10-12 rendőrből álló karhatalmi alakulat parancsnoka volt a VI-os telepen, 1957. március 12-ig. Berki Mihály: *Pufajkások*. Bp., Magyar Fórum Könyvek, 1993, 152. o.

sérültet láttak el ekkor, további 6 fő szintén kórházi kezelésre szorult, egy kivételével könnyebb sérülésekkel.³⁹

Késő este döntés születik a Beer-csoport és a Hunyadi tiszti osztag közös karhatalmi zászlóaljba való összevonásáról. A pártbizottság javaslatára újabb tartalékos tisztek csatlakoznak a pufajkásokhoz (létszámuk így eléri a 100 főt), a Hunyadi tiszti állománya pedig 30 fő erősítést kap a tatai páncélostiszti laktanyából. Továbbá tartalékos tisztekből szervezni kezdik a „felderítő csoportot”, mely kezdetben egyedül, később a rendőrséggel együttműködve, nyomozásokkal, házkutatásokkal, letartóztatásokkal foglalkozik.

A nap folyamán Kindli József Dorogra megy, a tröszi KMT Ideiglenes Intéző Bizottság megbízásából, hogy átadja a másnapi Nagy-budapesti Központi Munkástanács illegális gyűlésére szóló megbízóleveleket az ottani munkástanácsnak.

December 8.

Éjjel 2 óra tájban a karhatalmisták több üzemi munkástanács-vezetőt és a MÁVAUT munkástanácsának elnökét, Vizi Ferencet letartóztatják, és a karhatalmi parancsnokságon tartják őket fogva, többüket Budapestre szállítják.⁴⁰ A tröszi KMT követelésére soron kívül kivizsgálva ügyüket, néhány őrizetést már a nap folyamán szabadlábra helyez a karhatalom.⁴¹

Reggel Kindli József a dorogi küldöttséghez csatlakozva utazik Budapestre a Nagy-budapesti Központi Munkástanács gyűlésére, melyen a 48 órás sztrájkról döntöttek. Fel is szólal a tanácskozáson, s elmondja: a 7-i tatabányai tüntetésnek halálos áldozatai is vannak (utóbb a vizsgálati fogságban állítja, hogy ezt csak a szavai hatásának fokozására mondta, valójában nem tud áldozatokról), a bányászok nem dolgoznak, s addig nem is fognak, míg követeléseiket nem teljesítik; kitartást ígért a tatabányaiak nevében. A továbbiakban csatlakozik a 48 órás sztrájkfelhíváshoz a tröszi KMT nevében.

Tatabányán a letartóztatások miatt a sztrájk folytatódik, a délelőtti órákban ismét 400-500 fős tüntetés van a városi pártbizottság előtt. A tömeget fegyverhasználat nélkül oszlatják fel a karhatalmisták.

A VI-os telepen az előző napok sorozatos letartóztatásai, a fiatalok elhurcolása miatt polgárőrséget kezd szervezni Lados István és Pendli József. Éjjelente néhány lakos vigyázza a telepet, és riasztja a többi lakót, ha el akarnának vinni valakit. Az őrség fegyvereket is szerez, és az éjszaka a Baross Gábor utcán haladó karhatalmista járőrre rálőnek.

³⁹ *Komárom Megyei Hírlap*, 1956. december 15., 2. o. A Megyei Rendőr-főkapitányság december 7-i, az Országos Rendőr-főkapitányságnak adott telexjelentése, és a későbbi napijelentések sem említenek halálos áldozatokat. Lásd BM, TI, 2-100-38. és az utána következőket. Berki Mihály ettől eltérő adatokkal rendelkezik: tudomása szerint hat halálos áldozatot követelt a lövöldözés. Állítása másodkézből származó szóbeli információn alapszik. Lásd Berki Mihály: *Sortűz a bányászokra* című cikkét a *Magyar Fórum* 1993. szeptember 9-i számában. Berki megismétli állítását a karhatalom történetét feldolgozó könyvében is: Berki Mihály: *Pufajkások*. 93-94. o. A *Sortűzek, 1956* című kötet Berkiével megegyező verziót ismertet a tatabányai tüntetésről, valószínűleg Berki kutatásait felhasználva. Lásd *Sortűzek, 1956*. Igazságügyminisztérium Tényfeltáró Bizottság. Lakitelek, 1993, Antológia Kiadó. Szerk.: Kahler Frigyes. 24. o. Újabb dokumentumok felbukkanásáig azonban nem dönthető el megnyugtatóan a kérdés.

⁴⁰ Fodor József jelentése. Bp., 1956. december 10., a Tatabányai Múzeum Irattárában, szám nélkül.

⁴¹ *Komárom Megyei Hírlap*, 1956. december 15., 1. o.

December 9.

Kindli a sztrájkfelhívást írásban eljuttatja Dorogra, majd Tatabányára. Ezzel párhuzamosan a Nagy-budapesti Központi Munkástanács önálló küldötte, Mester Endre is elhozza a felhívást tartalmazó üzenetet, és tárgyal is a tröszti KMT képviselőivel.⁴² A trösztnél Esztó telefonon megkérdezi a MÁVAUT-osoktól: járnak-e a buszok? A válasz nemleges, mivel Vizi Ferencét még mindig fogva tartják, és míg szabad nem lesz, sztrájkolni is fognak. A sztrájkfelhívást a tröszti KMT többi tagjával is ismertetik, és a szolidaritás mellett döntenek. Ennek ellenére sztrájkötő felhívást tesznek közzé (lásd alább).

Este a VI-os telepet több belövés éri a járőröző karhatalmisták részéről, az őrségben állók viszonozzák a tüzet. A telepen a Borbély és Füzes utca sarkán tévedésből rálőnek egy ügyeletes orvosi autóra is.

A Tatabánya újavárosi vasútállomásnál támadás éri az egyik rendőrajárót.

December 10.

A megyei hírlapban csak december 15-én jelenik meg a tatabányai és oroszlányi összevont munkástanács (azaz a tröszti KMT) közleménye: változatlanul fenntartják a november 23-i felhívásukat a munka felvételére. A tröszti KMT sikraszáll a dolgozók érdekeiért, ez azonban csak úgy lehetséges, ha a munkát felvették. A további munkabeszűntetéseket egyéni kezdeményezésnek kell tekinteni, és azokért a munkástanács felelősséget nem vállal.⁴³

A nap folyamán Lados István tárgyal Tóth ezredessel és Beer őrnaggyal, majd Baranya ezredessel is, hogy a karhatalom szüntesse be a járőrözést és a lövöldözést a VI-os telepen. Ladostól a telep teljes lefegyverzését követelik.

Éjfél előtt megkezdődik a karhatalom szovjet páncélosokkal támogatott akciója a VI-os telep fegyveresektől való megtisztítására. Az éjszaka folyamán komoly tűzharcban sikerül csak felszámolni az ellenállást. Elfogni azonban egyetlen felkelőt sem tudnak a karhatalmisták, csak a telep őrzése szűnik meg. Az akciónak három sebesült, és három halálos áldozata van a lakosság köréből; egy karhatalmista könnyebb sérüléseket szenved.

December 11.

Éjfélkor kezdetét veszi a 48 órás sztrájk, amit a tröszthöz tartozó bányauzemekben maradéktalanul betartanak.

A tröszti KMT Ideiglenes Intéző Bizottság ülést tart, melyen meghallgatják Kindli beszámolóját a december 8-i budapesti tanácskozásról, és új, végleges vezetőséget választanak. A 48 órás sztrájjal való szolidaritásuk ellenére taktikázásból munkára szólító felhívást adnak ki, ami azonban teljesen hatástalan marad, mivel Tatabányán december 6-a óta áll a munka.

A nap folyamán Tatabányán körülbelül 800 bányász száll le, ebből 500-an az oroszlányi üzemekben. Termelés nincs, fenntartási munkák folynak. Rendzavarás nem történik.⁴⁴

⁴² Rác Sándor és társai vádirata. In: *Magyar munkástanácsok 1956-ban*. Párizs, 1986, Magyar Füzetek kiadása. Sajtó alá rendezte: Kemény István és Bill Lomax. 318. o.

⁴³ *Komárom Megyei Hírlap*, 1956. december 15., 1. o.

⁴⁴ Megyék információs jelentései, 1956. december 11. MOL MDP-MSZMP Iratok Osztálya. 288. f. 9/1956/6., 93. o.

Budapesten az MSZMP Ideiglenes Központi Intéző Bizottsága Fehér Lajost nevezi ki a szénbányászat kormánybiztosává, és megbízzák, hogy egy napon belül szervezze meg azt a törzsgárdát, akik a szénmedencékben különleges kormány megbízottak lesznek.⁴⁵

A tatabányai X-, XI-es aknákon bányatűz van, az oltás egyelőre nem kezdődik meg.

A megyei karhatalom szabadlábra helyezi Vizi Ferencet, a MÁVAUT munkástanácsának elnökét, akit a 7-i tüntetés miatt tartóztattak le.⁴⁶

December 12.

A nap folyamán a Tatabányai Szénbányászati Trösztnél megjelenik munkahelyén 1089 dolgozó, ebből 447 száll le, és 11 fő (!) dolgozik szénfalon. Oroszlányban 642 fő száll le, 139 fő végez termelőmunkát. Minden középület hideg marad. Szén nincs. Valamennyi termelést Oroszlányban várnak, ami azonban szénjárandóságként kerül szétosztásra.⁴⁷

December 13.

A karhatalmi erők erős fedezet mellett ismét átfésülik a VI-os telepet és tekintélyes mennyiségű fegyvert gyűjtenek be.

Budapesten a minisztertanácsnál a 30 kormány megbízott részvételével, akik közül öten egy-egy teljes bányavidékért felelnek, aktívaülést tartanak.⁴⁸ A tatai bányavidék (szénmedence) szénkormánybiztosává Molnár Lászlót nevezik ki.⁴⁹

23 óra tájban Tatabányán a XI-es aknában az egyik omlásos szakaszban öngyulladás következtében újabb tűz üt ki, amit másnap (14-e) délelőtt 10.00 órára sikerül eloltani.⁵⁰

December 15.

Az energiahiány miatt a megyében számos üzemben továbbra sem lehet megkezdeni a munkát.

A *Komárom Megyei Hírlap*ban megjelenik a karhatalmi parancsnokság közleménye „Senkit sem tartanak indokolatlanul letartóztatva” címmel. Hivatalosan is elismerik, hogy a december 7-i „fegyveres provokáció” nyomán több személyt őrizetbe vettek, és kihallgattak, és közlik, hogy néhányat közülük már másnap (8-án) elengedtek.⁵¹

December 17.

Budapesten az MSZMP Ideiglenes Központi Intéző Bizottságának ülésén Fehér Lajostól beszámolót hallgatnak meg a széntermelés helyzetéről. Ebben többek között

⁴⁵ Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet, 1956. november 11.–1957. január 14. Bp., 1993, Politikatörténeti Intézet. Szerk.: Némethné Vágyi Karola-Sípos Levente (továbbiakban: *MSZMP vez. test. jkv.* 1993), 255. o. Az egyes nagyüzemekbe küldendő kormány megbízottak kiküldéséről a 4/1956. (XI. 24.) Korm. számú rendelet intézkedett.

⁴⁶ *Komárom Megyei Hírlap*, 1956. december 15., 1. o. Vizi Ferencet később ismételtelen elfogták, és el is ítélték. Lásd BM, TI, V-144-903.

⁴⁷ Ipari megyék jelentései, 1956. december 12. MOL MDP-MSZMP Iratok Osztálya. 288. f. 9/1956/6., 105. o.

⁴⁸ *MSZMP vez. test. jkv.* 1993, 259. o.

⁴⁹ Jelentés a szénkormánybiztosok öthónapos működéséről. MOL MDP-MSZMP Iratok Osztálya. 288. f. 25/1957/2., 113. o.

⁵⁰ *Komárom Megyei Hírlap*, 1956. december 15., 1. o.

⁵¹ *Komárom Megyei Hírlap*, 1956. december 15., 1. o.

ismerteti a bizottsággal, hogy Tatabányán 21–22-e körül tervezik a pártszervezet megalakítását; továbbá, hogy meg kellene vizsgálni a karhatalom kérdését, bár a karhatalom új parancsnokot kapott Csaba ezredes személyében.⁵²

A bányüzemekben Tatabányán, Oroszlányban már két műszakban folyik a termelés.

December 19.

A helyi MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottság aktívaülésein dolgozza fel az MSZMP Ideiglenes Központi Intéző Bizottságának az „Ellenforradalmi felkelés és annak motíváló okairól” című december 15-i elemzését. A jelenlévők sürgetik a pártalapszervezetek szervezésének meggyorsítását, a „politikai felvilágosító munka hatékonyságának növelését”.⁵³

A megyei hírlapban a tatabányai karhatalom vezetői nyilatkozatot tesznek közzé, melyben minden felelősséget elhárítanak maguktól „az elmúlt héten történt több provokációs kísérletet”, többek között a VI-os telepi fegyveres ellenállás december 10–11-i éjszakai felszámolását illetően is. Közlik továbbá, hogy leszereléseket a karhatalmi egységekben nem hajtották végre, sőt minden erővel a megerősítésen dolgoznak.⁵⁴

Ugyancsak a megyei hírlapban felhívás jelenik meg, miszerint a volt ÁVH tagjainak felülvizsgálata megkezdődött, s a megyei ügyész kijelenti, hogy amennyiben valaki terhelő adattal rendelkezik az ÁVH-sokat illetően, az jelentkezzen a Komárom Megyei Rendőr-főkapitányságon.⁵⁵

Több Duna menti üzem áll energiahány miatt, ezért a lábatlani, nyergesi, tokodi üzemek kollektíven kérik a bányüzemeket: termeljének megfelelő mennyiségű szenet.

December 23.

Tatabányán és Oroszlányban Apró Antal pártaktíva-nagygyűlést tart összesen 800-900 fő részvételével. A hozzászólók többsége gazdasági kérdéseket feszeget, Oroszlányban többen felvetik a halálbüntetés eltörlésének lehetőségét.

December 29.

Délután Molnár László, az MSZMP megyei első titkára, Havasi Ferenc, Beer őrnagy, Baranya ezredes, Tóth rendőr alezredes helyzetértékelő megbeszélésre ülnek össze. Vita után elfogadják, hogy a lehető legrövidebb időn belül le kell tartóztatni az FMKT és a trösztii KMT vezetőit.

December 30.

Az éjszaka folyamán letartóztatják Solymos Mihályt, Esztó Zoltánt, Klébert Mártont, Mazalin Györgyöt, Molnár Istvánt, és több üzemi munkástanács elnökét.⁵⁶

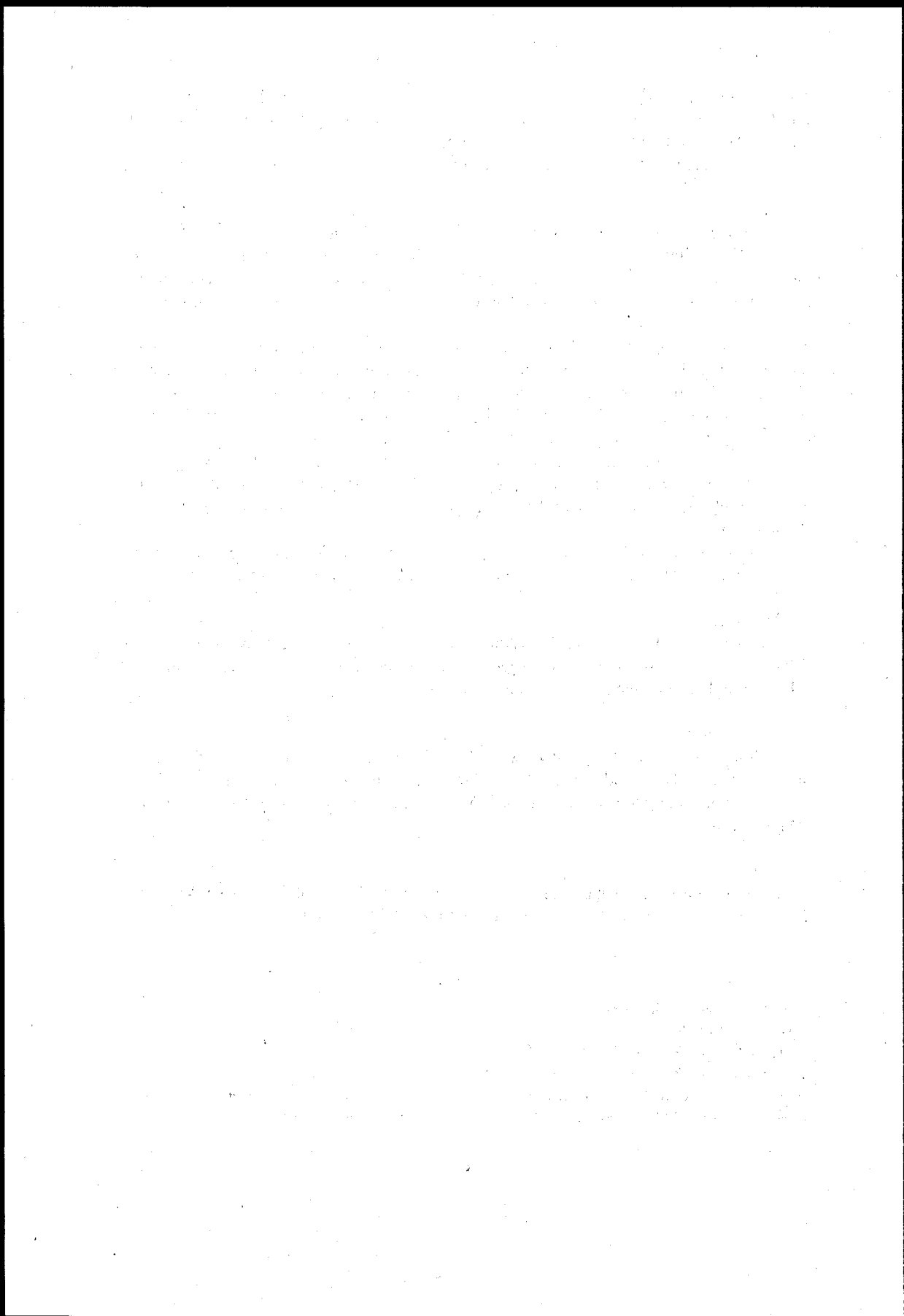
⁵² MSZMP vez. test. jkv. 1993, 260. o.

⁵³ Tatabánya tört. 1972. 69. o.

⁵⁴ Komárom Megyei Hírlap, 1956. december 19., 1. o.

⁵⁵ Komárom Megyei Hírlap, 1956. december 19., 4. o.

⁵⁶ A fent nevezetteket bíróság elé állították, és elítélték. A megtorlás eseményeit, a szénbányászati újjászervezését, Tatabánya életének „normalizálását” egy később elkészülő tanulmány dolgozza majd fel.

BESZÁMOLÓK

BESZÁMOLÓ AZ INTÉZET 1993–1994. ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Intézetünk a legutóbbi Évkönyv megjelenése (1993. október) óta is a korábbi szervezeti keretek között végzi munkáját. A Nemzetközi Kuratóriumot 1993 őszén Tóth Lajos ügyvéd, 1994 kora tavaszán Benda Kálmán professzor, a Kuratórium társelnöke s júliusban Heltai György halálával súlyos veszteségek érték. 1993. november 28-i ülésén a testület a még 1993 tavaszán eltávozott Juhász Gyula az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója és Tóth Lajos megüresedett helyére kooptálta Forintos György szociológust és Pomogáts Béla irodalomtörténészt. A Nemzetközi Kuratórium összetétele így a következő: Andorka Rudolf akadémikus, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem rektora, Federigo Argenterii történész (Róma), Bácskai Vera történész, tanszékvezető egyetemi tanár, Forintos György szociológus, Für Lajos egyetemi tanár, országgyűlési képviselő, Gosztonyi Péter történész, a Kelet-Európa Könyvtár igazgatója (Bern), Jónás Pál közgazdász, egyetemi tanár (Albuquerque), Kende Péter politológus, egyetemi tanár, Király Béla ny. vezérezredes, egyetemi tanár, Bill Lomax szociológus (Nottingham), Méray Tibor író, szerkesztő (Párizs), Molnár Miklós történész, egyetemi tanár (Genf), Nagy Ernő könyv- és lapkiadó, Nagy Gáspár költő, szerkesztő, Pomogáts Béla irodalomtörténész, Szabad György akadémikus, országgyűlési képviselő, Szabó Miklós történész, országgyűlési képviselő, Varga János akadémikus, történész, Varga László történész, a Budapest Főváros Levéltára főigazgatója, Vásárhelyi Miklós sajtótörténész, Vitányi Iván szociológus, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő. A Nemzetközi Kuratórium társelnökei Kende Péter és Király Béla.

Fentebb említett ülésén a testület elfogadta Litván Györgynek, az Intézet igazgatójának beszámolóját az 1993. évi tudományos munkáról, valamint Hegedűs B. András ügyvezető igazgató jelentését az Intézet működéséről. A Kuratórium az igazgató előterjesztése alapján az Intézet tudományos igazgatóhelyettesének választotta Rainer M. Jánost. Az ülésre elkészült a Szervezeti és Működési Szabályzat első változata, amelynek véglegesítése az Országgyűlés 1994. tavaszi ülészakán elfogadott törvények figyelembevételével folyamatban van.

Munkánk anyagi feltételeit – amint az eddigiekben is – a Magyar Tudományos Akadémia, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, a Soros Alapítvány, az amerikai National Endowment for Democracy és a Committee for Danubian Research, az MTA Jelenkorkutató Bizottsága, és az Országos Tudományos Kutatási Alap biztosítja. Támogatást kaptunk ezenfelül munkánkhoz az Intereurópa Banktól, a Hungária Biztosító Rt.-től és a MALÉV Rt.-től, a Külügyminisztériumtól, a Komplex Külkereskedelmi Vállalattól, Budapest Főváros V. és VII. kerületi Önkormányzatától is, valamint kiadványaink megjelentetéséhez a Magyar Könyv Alapít-

ványtól. Külföldi kutatásainkhoz a Svájci Fonds National de la Recherche Scientifique, a Central European University Research Support Scheme, valamint a Woodrow Wilson International Center for Scholars Cold War International History Project nyújtott támogatást. Valamennyi támogatóknak ezúton mondunk köszönetet.

1994 áprilisában Intézetünk a Kincstári Vagyonkezelő Szervezet nagyvonalú támogatása eredményeképpen – amelyért külön köszönetet mondunk – új helyre, Budapest VII. ker. Dohány utca 74. szám (II. em., postai irányítószám 1074) alá költözött. Ezzel korábbi „földrajzi szétagoltságunk” (az V. ker. Zoltán utcai, ill. I. ker. Országház utcai helyiségeink) megszűnt, s ez alapvetően új, a korábbinál jóval kedvezőbb feltételeket teremt további munkánkhoz. Dohány utcai intézeti helyiségeink nem csupán a munkatársak zavartalan egyéni tevékenységét biztosítják, hanem könyvtárunk, adatbankunk és az Oral History Archivum megnyugtató, végleges és szakszerű elhelyezését, fejlesztését is.

Április 13-án az új helyiséget Göncz Árpád köztársasági elnök és Kosáry Domokos az MTA elnöke adta át rendeltetésének az Intézet vendégeinek, a szakmai és társadalmi élet személyiségeinek jelenlétében.

GYŰJTEMÉNYEINK FEJLŐDÉSE

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában elhelyezett 1956-os hazai és külföldi források gyűjteményében a magyarországi helyi levéltárak '56-os forrásainak másolata a korábbihoz képest szerényebb ütemben bővült. Nyolc megyei levéltár és a Hadtörténelmi Levéltár gyűjteményéből kaptunk újabb másolatokat. Beérkezett külföldi forrásegyüttesek közül kiemelkedő jelentőségű az Egyesült Államok Külügyminisztériumának 1955–1959 közötti magyar vonatkozású, kutatható iratainak 25 mikrofilmtekercsen található gyűjteménye, a Bang-Jensen Társaság adománya. Ez a fontos forrásegyüttes a világ több nagy levéltárában és könyvtárában tanulmányozható, Magyarországon azonban eddig nem volt elérhető. Ugyancsak jelentős irategyüttesel gyarapodott a gyűjtemény Nagy András író gyűjtőmunkája eredményeképpen, aki Povel Bang-Jensen dán diplomata, az ENSZ magyar ügyvel foglalkozó különbizottságának titkára életéről és munkásságáról szóló dokumentációt az Intézet OSzK-béli fondjában helyezte el. A Külügyminisztérium átadta az Intézetnek a román kormánytól kapott, a magyar forradalommal kapcsolatos iratmásolatok gyűjteményét. (Az OSzK-ban lévő dokumentumok gyarapodásáról lásd Weeber Tibor összeállítását az Évkönyv 283. oldalán.)

Az Oral History Archivumban az elmúlt egy évben csaknem 40 új interjú készült, ebből 5 az erdélyi kutatási terv (az 1956-os magyar forradalom fogadtatását és következményeit az erdélyi magyarság körében vizsgáló kutatás) keretében. A teljes gyűjteményből immár 250 interjú kivonata került számítógépre, s az adatbankba. Elkészült az OHA összesített névmutatójának első teljes, számítógépre vitt változata. (Az OHA munkájáról és terveiről lásd Kozák Gyula tanulmányát az Évkönyv 257. oldalán; az 1956-os interjúk annotált jegyzékét – előző két Évkönyvünk hasonló jegyzékeinek folytatását – a 267. oldalon. Ebben az évben megjelentetjük a kutatók számára hozzáférhető nem 1956-os tárgyú életútinterjúk annotált jegyzékét is, lásd az Évkönyv 271. oldalán.)

Az Intézet Adatbankja a Dohány utcába való átköltözésünk óta valamennyi munkatársunk számára dolgozószobájában, a kiépített hálózat segítségével elérhető és használható. A tovább gyarapodó OHA, bibliográfiai (könyvek), sajtó és video-adatbázis mellett

(ezekről lásd az Intézet 1992–93-as tevékenységéről készült beszámolót az Évkönyv 1993. évi kötetében) elkészült az 1956–1961 között kivégzettek, ezen belül kiemelten a forradalomban való részvételért halálra ítélték számítógépes feldolgozása. Ez utóbbi kiépítése során kidolgoztuk az 1956 utáni politikai elítélések számítógépes adatkezelési programját. Ez utóbbi adatbázis feltöltése a következő évek feladata. (A halálraítéltek adatainak feldolgozását, az első eredményeket ismerteti Szokolczai Attila tanulmánya az Évkönyv 237. oldalán.) Ugyancsak a közeli jövőben, a végleges elhelyezés nyomán válik lehetővé az intézeti kézikönyvtár állományának rendszerezése és az eddigieknél tervszerűbb fejlesztése. Kuratóriumunk társelnöke, Kende Péter 1993-ban a könyvtárnak adományozta saját könyvtárának értékes 1956-os és jelenkortörténeti vonatkozású gyűjteményét.

Gyűjteményeink közül a könyvtár – helyben olvasásra – valamennyi kutató rendelkezésére áll (kedd és csütörtök 10–14 óra, szerda 10–16 óra között). Az Oral History Archivum saját kutatási szabályzata szerint ugyancsak nyitott a kutatás számára. Az OSzK Kézirattárában őrzött fondok anyagai a Kézirattár nyitva tartása és kutatási szabályai szerint kutathatók; a bekerült levéltári másolatokra az érvényben lévő általános kutatási korlátozások irányadók (pl. a bírósági és ügyészégi iratokba az illetékes bíróság engedélyezi a betekintést).

KUTATÓMUNKA

Munkatársaink az elmúlt egy esztendőben is folytatták korábban megkezdett egyéni kutatási témáikat. Eredményeikről a publikációs jegyzékek, s a jelen kötet egyes tanulmányai, közleményei adnak számot. Az alábbiakban egyes kutatóink egyéni témáinak felsorolása mellett közöljük azokat a részterületeket, vizsgált levéltári fondokat, amelyeket a múlt év során kiemelten tanulmányoztak.

1956 nemzetközi vonatkozásai

Az 1956-os forradalom és a nagyhatalmak

- Litván György (a forradalom ausztriai, amerikai és franciaországi visszhangja; a forradalom hazai és külföldi historiográfiája) a francia külügyminisztérium és a Francia KP levéltára.
- Békés Csaba (az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és az 1956-os magyar forradalom)

1956 és Lengyelország

- Tischler János (a Lengyel Egyesült Munkáspárt vezető szerveinek iratai, oral history-források; a lengyel és a magyar '56)

1956 olaszországi forrásainak feltárása

- Somlai Katalin (külső munkatárs). (Olasz Köztársaság Külügyminisztériumának iratai, a Kereszténydemokrata Párt iratai)

A volt Német Demokratikus Köztársaság 1956-ra vonatkozó forrásainak feltárása

- Bernd Rainer Barth (külső munkatárs, Berlin, volt NDK-pártarchívum, Stasi-archívum)
- Hegedűs B. András, a volt NDK Külügyminisztériumának irattára.

A forradalom hazai története

A fegyveres felkelés története

- Eörsi László (Belügyminisztérium Történeti Irattára, Fővárosi Bíróság Irattára; a Corvin közti felkelők, a Tompa-Ráday utcai csoport tevékenysége, az október 30-i Köztársaság téri események)
- Baló A. Péter (BM, TI; a II. kerületi felkelőcsoportok és a Szabad Nép-székház fegyvereseinek tevékenysége, Dudás József életrajza)

A Petőfi Kör története

- Hegedűs B. András

Nagy Imre életrajza

- Rainer M. János (Magyar Országos Levéltár Jelenkori Iratok Gyűjteménye, Minisztertanács iratai, Nagy Imre miniszterelnök személyes iratai; OHA-visszaemlékezések; Politikatörténeti Intézet Levéltára, Komintern-iratok; MOL MDP-MSZMP-iratok gyűjteménye, MDP és MSZMP vezető szerveinek iratai)

Az írók és 1956

- Standeisky Éva (MOL Jelenkori Iratok Gyűjteménye, Legfelsőbb Bíróság iratai, az összegyűjtött források feldolgozása)

Bibó István tevékenysége a forradalom alatt és pere

- Kenedi János (BM TI, Bibó István periratai)

Az 1956 utáni politikai büntetőperek iratainak számítógépes feldolgozása

- Szokolczai Attila és kutatócsoportjának tagjai (MOL, BM TI, Hadtörténelmi Levéltár, megyei levéltárak); az 1956 decembere és 1961 vége között magyar bíróságok által halálra ítélt személyek periratai

A forradalom vidéken

- Valuch Tibor (BM TI, Hajdú Bihar Megyei Levéltár, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár; Kelet-Magyarország forradalmi eseményei, a restauráció politikatörténete, a forradalomban való társadalmi részvétel kérdései, helyi társadalmak az 1950-es évek közepén)

Fenti kutatási főirányokon és témákon kívül az 1956-os Intézet szorosabban vagy lazábban több kutatást is irányított és támogatott az elmúlt évben. Így együttműködünk a Hadtörténeti Intézet kutatóival a Magyar Néphadsereg 1956-os tevékenységének kutatásában, elsősorban Horváth Miklóssal Maléter Pál életrajzának megírásában, Huszár Tiborral az ELTE Szociológiai Intézet egyetemi tanárával Bibó István életrajzi dokumentumainak összegyűjtésében és kiadásában, Hajdu Tiborral, az MTA Történettudományi Intézetének osztályvezetőjével 1956 nemzetközi vonatkozásainak kutatásában, Csicsery-Rónay Istvánnal és Cserenyi Gézával az ún. „köztársaság-ellenes összeesküvés” (1947) forrásainak feltárásában stb. Az elmúlt évben fejeződött be Szidiropulosz Archimédész kutatása a Magyarországon élő görög menekültek 1956-os tevékenységéről. A Magyar Mozgóképfilm Alapítvány támogatásával külső munkatársaink megkezdték 1956 filmdokumentumainak, és a forradalommal kapcsolatos későbbi dokumentum- és játékfilmek feltérképezését. Ez a munka a következőkben is folytatódik, a Magyar Filmintézet Filmarchívumában, a Magyar Televízió archívumában és külföldön is.

Hazai levéltári kutatásokon kívül munkatársaink 1993–94-ben külföldön is folytattak kutatómunkát: Litván György 1993 végén Párizsban, 1994 elején Bécsben,

Tischler János (több alkalommal) Varsóban, Somlai Katalin 1993 őszén Rómában, Standeisky Éva és Rainer M. János ugyancsak 1993 őszén Moszkvában. Hegedűs B. András 1994 nyarán Berlinben.

INTÉZETI VITÁK

Ahogy az eddigiekben, 1993–94-ben is két-három hetente az Intézet szakmai vitákat, ill. megbeszéléseket rendezett. Közös helyre költözésünk előtt (1994. április) ezek egyszerűsmind jószerével az egyedüli alkalmat jelentették valamennyi munkatárs együttlétére. Szerdai összejöveteleinken így számos esetben szervezeti és ügyviteli kérdéseket (szervezeti szabályzat, éves beszámoló és munkaterv, kiadványszerkesztési kérdések, a gyűjtemények és adatbázisok helyzete, szerkezete stb.) beszéltünk meg.

Műhelyvitáink alapját rendszerint egy-egy hosszabb-rövidebb kézirat, olykor szóbeli vitaindító, esetleg megjelent kiadvány képezte. Munkatársainkon kívül 1993–94-ben e beszélgetéseken rendszeresen részt vettek meghívott vendégek, külső szakértők is. Úgy véljük, hasznos lehet néhány jelentősebb vita tartalmának rövid felidézése e beszámoló keretében.

1993 szeptemberében került sor Baló A. Péter: Dudás József – arcképvázlat című kéziratának vitájára (előzményét, a szerző „Dudás József élete és tevékenysége” című kronológiai összeállítását lásd az *Évkönyv II.* kötetében). Valamennyi résztvevő egyetértett abban: a dolgozat érdeme, hogy Dudás portréját 1956 előtti és alatti valóságos cselekedetei alapján rajzolta fel. Ez annál is inkább fontos, mert maga Dudás ellentmondásos személyiség, ellentmondóan cselekvő ember volt, s a hozzá fűződő legendák és torzítások már a forradalom napjaiban megszülettek, meghatározták megítélését a Kádár-korszakban, de még mai megítélését is befolyásolják. Sok minden feltárandó még vele kapcsolatosan: a mögötte álló Széna téri erők, a csoportja és a közötté lévő ellentmondásos viszony, politikai elképzelései stb. Leghevesebb vitát az a kérdés váltotta ki, hogy vajon az eddigi ismeretek alapján Dudás a forradalom négy fő politikai irányzata (erről lásd Litván György tanulmányát az *Évkönyv I.* kötetében) közül a konzervatív és a szélsőjobboldali, vagy tisztán csak a szélsőjobb irányzat képviselője volt-e.

1993 októberében a moszkvai kutatóútról néhány napja visszaérkezett Rainer M. János és Standeisky Éva beszámolója alapján az oroszországi levéltári kutatási lehetőségekről tartottunk vitát. Tapasztalataik és (szerény) eredményeik ismertetése nyomán arra a következtetésre jutottak, hogy a mégoly gondos tartalmi előkészítés sem garantálja a sikert: 1992 óta jelentősen megnehezültek a kutatás feltételei, a „titoktalanítás” folyamata lassan és a kisebb-nagyobb politikai változásoknak kiszolgáltatottan halad. Noha 1993 tavasza óta létezik a hazai kutatók, levéltárosok koordinált munkálkodását segítő nemzetközi megállapodás, a gyakorlatban ez kevésbé érvényesül. A másolási lehetőségek és díjak olykor a hozzáférhető anyagok felhasználását is lehetetlenné teszik. Külön problémakör az oroszországi kutatókkal, történészekkel, levéltárosokkal való szakmai együttműködésé, amely az esetleges előrelépés legkézenfekvőbb lehetősége.

1993 decemberében került az intézeti műhely elé Eörsi László „A Tompa–Ráday utcai fegyveres csoport a forradalomban” című kézirata. A szerző évek óta kutatja a ferencvárosi fegyveres felkelő csoportok történetét. A vita alapkérdését egyfelől az jelentette, hogy beszélhetünk-e egyáltalán külön „Tompa–Ráday utcai fegyveres csoportról”, hiszen „tag-

jainak” majd fele szerepel másutt is, s a csoport létszáma szembeötlően csekély. Másrészt egy fontos módszertani kérdés is felmerült: miként lehet e sajátos kutatási területen a feldolgozást hitelesen (a spontaneitást is visszaadva), ugyanakkor történelmi, szociológusi megalapozottsággal elvégezni. Számos vélemény szerint ezen a területen új feldolgozási struktúra is kell: el kell választani az utólagos rendőri vizsgálat alapján eleve torz eseménytörténetet és az összehasonlító módszerrel, oral historyval stb. rekonstruálható szociológiai hátteret, mentalitást stb. Olykor kiemelésre érdemes egyes szereplők „története” is.

1994. február elején „Az oral history mint történelmi forrás – publikációs lehetőségek és kérdések” címmel rendeztünk vitát, amelyen vendégként részt vettek többek között Kemény István (MTA Szociológiai Intézet) és Tóth Pál Péter (KSH Demográfiai Kutatóintézete). Előbbi vitaindítója nyomán a meglehetősen heves vita középpontjába az Oral History Archivum előző év őszén megjelent, a munkástanácsok vezetőinek visszaemlékezéseiből válogató kötete került. Többen, így legelősebben a beszélgetést elindító Kemény, vitatták a kötet ama szerkesztési koncepcióját, hogy az eredeti életútinterjúkat megszerkesztve, azokból fontosnak ítélt részleteket montázszerűen kiragadva közli. Innen a vita két általánosabb kérdés irányába ágazott el: egyrészt, hogy a Magyarországon és Közép-Kelet-Európában művelt oral history-gyűjtés hogyan viszonyul az oral history eredeti fogalmához és alapjában angolszász történelmi-szociológiai hagyományához. Nyilvánvaló, hogy az OHA tevékenységét alapvetően nem mikroszociológiai vagy társadalomtörténelmi érdeklődés ösztönözte (bár részben az is), hanem a korábban hiányzó írásos források pótlásának szándéka. Ahogy egy résztvevő fogalmazott: „ezek az interjúk céllal készültek: hogy az elmúlt évtizedek bizonyos nagyon fontos eseményeire fény derüljön. S amikor ezek az interjúk készültek, az írott források hozzáférhetősége még több mint kétséges volt...” Ugyanakkor az említett eseményeket minden esetben (néhány célzott '56-os interjú leszámlálva) egy-egy teljes életpálya, sors keretében, „szituáltan” próbálták az interjúkészítők „körüljárni”. A vita másik csomópontja ehhez kapcsolódott: vajon az interjúalanyok visszaemlékezései egy-egy történelmi eseményre vonatkozó forrást jelentenek-e, vagy – szélső álláspont szerint – csupán az interjú pillanatában benne élő képzeteket és reflexiókat rögzítik. Ezen a ponton – bár teljes nézetazonosság éppen nem alakult ki – arra a következtetésre jutottunk, hogy mindkét megközelítés lehetséges, s mindenképpen helyénvaló a sajátos „oral history-forráskritika” körültekintő alkalmazása. Abban többé-kevésbé mindenki egyetértett, hogy további publikációk esetén helyesebb a teljes életútinterjúk közlése.

1994 márciusában vitattuk meg Szokolczai Attila „Az 1956 után kivégzettek” című kéziratát. Közel háromévi kutatómunka után (az előzményekről lásd Kresalek Gábor beszámolóját az Évkönyv I. kötetében) sikerült a kivégzettek pontos számát megállapítani, s elválasztani a forradalomban valamilyen módon részt vettek azoktól, akik ettől teljesen függetlenül követtek el köztörvényes bűncselekményt. Szokolczai Attila kézírata megkísérelt az eseményekben való részvétel és az elítélés okaként feltüntetett „bűncselekmények” alapján egy tipológiát kidolgozni. Természetes módon ez a csoportosítás, ennek terminológiai kérdései kerültek a vita középpontjába. Ahogyan korábban sejtettük, igen népes csoportot alkotnak e szomorú listán az 1956 után, de a 2. világháború alatti cselekedetektől kivégzettek (jobbára csendőrök). A vizsgálat nem igazolta ugyanakkor azt a korábbi feltételezést, mely szerint a „tisztán köztörvényes” cselekmények elkövetőivel szemben 1956 után néhány évig különös szigor érvényesült: legalábbis a halálos ítéletek tükrében az ítélezési gyakorlat a korábbi és későbbi évekhez hasonlít. (Szokolczai Attilának a vita eredményei alapján átdolgozott tanulmánya a jelen Évkönyv 237. oldalán olvasható.)

Már új helyünkön 1994. május végén került sor Csicsery-Rónay István és Cserenyei Géza Intézetünk által támogatott kutatási programja, az 1947-es ún. „köztársaságellenes” összeesküvéssel foglalkozó kutatás első beszámolójának vitájára, többek között Vida István (MTA Történettudományi Intézete) és Bencsik Zsuzsa (Budapest Főváros Levéltára) részvételével. A szerzők közül Csicsery-Rónay István maga is a perek egyikének vádlottja volt. A Kisgazdapárt szétzűzésére irányuló konstruált per külpolitikai háttéréről (amellyel a tanulmány viszonylag keveset foglalkozott) érdekes vita bontakozott ki, melynek résztvevői egyetértettek abban, hogy az 1946–47 fordulóján Magyarországgal kapcsolatban még nem alakultak ki teljesen a szovjet politikai elképzelések. Ebben a helyzetben a Magyar Kommunista Párt vezetése viszonylag önállóan dönthetett, s az „összeesküvés ügy” konstruálása és kihasználása is ezt bizonyítja.

Június 1-jén meghívott történészek – Macej Kozminski lengyel nagykövet, Hajdu Tibor és Szokolay Katalin –, valamint az Intézet munkatársai megvitatták Tischler János „A lengyel pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom” című kéziratát. A többéves levéltári kutatás során összegyűjtött dokumentumok feldolgozása még a következő évek feladata. Az Évkönyv 179. oldalán közölt dolgozat vitáján a résztvevők hangsúlyozták a lengyel–magyar összehasonlító történetírás fontosságát, a politikus-életpályák árnyaltabb kidolgozásának szükségességét, különösen Gomulka ellentmondásos szerepének megítélésében.

TUDOMÁNYOS KAPCSOLATOK

Munkatársaink 1993–94-ben több hazai és külföldi konferencián tartottak előadást. 1993. szeptember elején a csehországi Opocnában a közép-kelet-európai országok 1945–1948 közötti történetéről rendezett nemzetközi konferencián Litván György a koalíciós korszak magyar politikai pártjairól, Békés Csaba a Magyar Kommunista Párt kül- és belpolitikájának összefüggéseiről, Standeisky Éva a koalíciós korszak ideológiai arculatáról és kultúrpolitikájáról tartott előadást. Szeptember végén a budapesti Goethe Intézet és az Európa Intézet „A közelmúlt feldolgozása a politikában és a történettudományban” című nemzetközi konferencia „Politika és jogi felelősség” kérdéseiről tartott kerekasztal-beszélgetésén vett részt Litván György és Hegedűs B. András.

1993 októberében a moszkvai Magyar Kulturális Központban Rainer M. János tartott előadást „1956: új kutatási eredmények és viták” címmel. Még e hónapban a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum rendezett konferenciát az emigráns *Irodalmi Újság* történetéről, melynek nyitóelőadását Rainer M. János tartotta (szövege az Évkönyv 95. oldalán olvasható).

1993 októberében Litván György Lipcsében az 1956-os év kelet-európai összefüggésével foglalkozó nemzetközi konferencián az 1956-tal kapcsolatos újabb kutatásokról és vitákról adott elő.

1993 novemberében Litván György az American Association of Slavonic Studies évi kongresszusán (Honolulu, Hawaii, USA) részt vett az 1956 utáni magyar menekült-interjúk anyagáról szóló elemzések vitájában.

1993 decemberében a Friedrich Ebert Alapítvány „A múlt feldolgozása. A posztsozialista társadalmak politikai-morális örökségének kezeléséről” címmel rendezett vitautlést, amelynek egyik előadója Hegedűs B. András volt. Ebben a hónapban Litván György

Párizsban nemzetközi konferencián vett részt, ahol a jelenkori magyar történelem „hivatalos felfogásáról” tartott előadást.

1994. februárban a Politikatörténeti Alapítvány „Történelem és igazságtétel” című kerekasztal-vitáján Rainer M. János vett részt. Áprilisban a varsói Magyar Kulturális Intézet Kossuth-konferenciáján Tischler János tartott előadást a kossuthi hagyományok szerepéről az 1956-os magyar forradalomban. Márciusban a prágai Jelenkortörténeti Intézet és a washingtoni National Security Archives által rendezett, az 1968-as Prágai Tavasz történetének újabb kutatási eredményeiről szóló nemzetközi konferencián Békés Csaba a nyugati nagyhatalmak 1956-os és 1968-as politikájának összehasonlításáról, Litván György 1968 és a magyar demokratikus ellenzék kapcsolatáról adott elő.

Litván György 1994. január elejétől fél évet meghívott kutatóként (Visiting Fellow) Bécsben töltött az Institut für die Wissenschaften vom Menschen vendégeként. Januárban itt előadást is tartott „A történelem visszatérése Közép-Kelet-Európában” címmel. 1994 májusában a magyarországi polonisztikai kutatásokról az Eötvös Loránd Tudományegyetemen rendezett konferencián Tischler János tartott referátumot a lengyel pártvezetés és az 1956-os forradalom kapcsolatáról.

Hegedűs B. András 1993-ban részt vett az olaszországi Sienában a Nemzetközi Oral History Association végrehajtó bizottsági ülésén, majd nemzetközi tudományos konferenciáján. 1994 júliusában a nemzetközi V. Bautzen-Fórumon képviselte intézetünket (a Friedrich Ebert Alapítvány támogatásával), amely az állambiztonsági (Stasi) iratok feldolgozásának elvi és gyakorlati kérdéseivel foglalkozott és több megbeszélést folytatott felsőoktatási és állami intézményekben a kutatási együttműködés lehetőségeiről.

Végül az elmúlt időszakban Intézetünket számos külföldi kutató kereste fel tájékoztató, hosszabb-rövidebb kutatómunka, együttműködés szándékával. 1994 májusában Leszek W. Gluchowski, a hamiltoni MacMaster University (Kanada) professzora tartott előadást az Intézetben az 1956-os lengyel eseményekről, legújabb levéltári kutatásai tükrében.

FELSŐOKTATÁS

Munkatársaink közül az elmúlt tanévben Hegedűs B. András az ELTE Bölcsészettudományi Karán docensként tanította 1956 és a Kádár-korszak politika- és társadalomtörténetét. Ugyanitt Ständeisky Éva megbízott előadóként tartott szemináriumot a hatalom és az irodalmi élet kapcsolatáról 1956 után. Békés Csaba a szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészkarán tanította az 1945 utáni magyar külpolitika történetét, Rainer M. János a Századvég Politikai Iskolán adott elő magyar politikatörténetet.

KÖZSZEREPLÉSEK

Munkatársaink az elmúlt évben számos alkalommal szerepeltek a rádió és a televízió jelenkori magyar történelemmel foglalkozó ismeretterjesztő műsoraiban. Ezek a szereplések általában 1956 évfordulóhoz (október, június), illetve a szakterülethez tartozó jelentősebb eseményekhez (pl. könyvek megjelenéséhez) kapcsolódtak. Elsősorban Litván György, Békés Csaba és Rainer M. János számos előadást tartottak vidéki városokban

történelemtanárok továbbképzésének keretében, illetve különféle helyi szerveződések, egyesületek, múzeumi baráti körök, klubok stb. felkérésére.

Közszerepléseink sorából kiemelkedik az 1993. október 21-én a Középiskolások Szövetsége által szervezett '56-os emlékest, amelyen részt vett Göncz Árpád köztársasági elnök, Kosáry Domokos, az MTA elnöke, Wittner Mária, Pomogáts Béla és mások. Intézetünk részéről az esten közreműködött Hegedűs B. András és Rainer M. János.

1993 májusában kezdődött a Pro Patria et Libertate Alapítvány 1956-ról szóló vitasorozata, amelynek egyes ülésein közreműködött Litván György, Hegedűs B. András és Eörsi László.

Munkatársunk, Baló A. Péter történész szakértőként dolgozott Puszt Tibor operatőr-rendező Dudás József-ről szóló portréfilmjének elkészítésében, valamint Hegedűs B. András Magyar József: *A győzelem dicsőséges és ostoba percei* című, az 1956-os forradalommal foglalkozó háromrészes filmjének szakértője volt.

Tischler János kiállítást rendezett a budapesti Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központban „Veletek voltunk... – '56 lengyel szemmel” címmel, amelyet 1993. október 19-én Göncz Árpád nyitott meg. A kiállítást 1994 márciusában Varsóban is bemutatták, s ebből az alkalomból Tischler János több rádió- és televíziónyilatkozatot adott, sőt egy háromrészes rádiós dokumentumműsort is készített a lengyel rádió számára.

1993. október 22-én avatták fel Nagy Imre emléktábláját a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, ahol Andorka Rudolf rektor, Kuratóriumunk tagja és Hegedűs B. András mondott beszédet.

Kijevben 1993 októberében Demszky Gábor főpolgármester, és az Intézet képviselőjében Hegedűs B. András nyitotta meg az Intézet közreműködésével rendezett (vö. *Évkönyv II.* 163–171. o.) kiállítást. (Poznan–Budapest, 1956).

KIADVÁNYOK

Az 1993-as Évkönyv kiadásával egyidejűleg, 1993 októberében jelentette meg Intézetünk a Századvég Kiadóval közös sorozatában Eörsi Lászlónak a Tűzoltó utcai felkelőcsoport történetéről szóló kismonográfiáját. Ugyancsak a sorozat keretében, az MTA Jelenkorkutató Bizottsága támogatásával adtuk ki az Oral History Archivum interjúból az első kötetünket, „*Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!*” címmel.

Az 1994-es ünnepi könyvhétre két kiadványunk készült el: Wiktor Woroszylski lengyel újságíró, író 1956-os magyarországi naplója (amely a nyolcvanas évek elején Krassó György gondozásában szamizdatban már megjelent Budapesten), és Tyekvicska Árpád levéltáros-történész monográfiája Mindszenty József kiszabadulásáról 1956-ban, és ezzel összefüggésben Pálkás-Pallavicini Antal és társai peréről *A bíboros és a katona* címmel.

1994 októberében jelenik meg a *Petőfi Kör vitái – hiteles jegyzőkönyvek alapján* sorozat hiányzó két (V. és VII.) kötete Hegedűs B. András szerkesztésében, valamint az Oral History Archivum fegyveres felkelők visszaemlékezéseiből készített válogatása *Pesti utca* címmel.

Az Intézet eddigi kiadványainak listáját Évkönyveink tartalmazták, a teljes listát a mostani *Évkönyv* Függelékéeként közzétesszük.

AZ INTÉZET KIADVÁNYAI

Évkönyv II. Budapest, 1956-os Intézet, 1993. 361 o.

Eörsi László: *A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban.* Bp., Századvég Kiadó–1956-os Intézet, 1993. 99 o.

„Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!” Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből. Szerk. Kozák Gyula, Molnár Adrienne, Kőrösi Zsuzsanna. Bp., Századvég Kiadó–1956-os Intézet, 1993. 356 o.

Woroszyłski, Wiktor: *Magyarországi Napló, 1956.* Ford.: Kerényi Grácia–D. Molnár István. Bp., Századvég Kiadó–1956-os Intézet, 1994. 123 o.

Tyekvicska Árpád: *A bíboros és a katona. Mindszenty József és Pálinkás-Pallavicini Antal a forradalomban.* Bp., Századvég Kiadó–1956-os Intézet, 1994. 178 o.

1956 dokumentumai Hajdú-Biharban. Szerk.: Filep Tibor, Valuch Tibor. Debrecen közös kiadványként 1956-os Intézet, Hajdú-Bihar megyei kutatócsoportja, 1993. 507 o.

A *Világosság* c. folyóirat 34. évfolyam 10. száma. 1993. október.

Molnár Miklós, Szakolczai Attila, Tischler János, Bak János, Litván György, Kenedi János, Palló Gábor és Szidiropulosz Archimédész írásai, illetve dokumentumközlései.

AZ INTÉZET MUNKATÁRSAINAK PUBLIKÁCIÓI

BAK M. JÁNOS

Szászországi pásztorlevél a magyar forradalomról. *Világosság*, 1993. 10. sz. 55–57. o.

BALÓ A. PÉTER

Dudás József élete és tevékenysége. Kronológiai vázlat. In: *Évkönyv II.* Bp., 1956-os Intézet, 1993. 221–228. o.

BÉKÉS CSABA

A magyar kérdés az ENSZ-ben és a nyugati nagyhatalmak titkos tárgyalásai 1956. október 28.–november 4. (Brit külügyi dokumentumok) In: *Évkönyv II.*, Bp., 1956-os Intézet, 1993. 39–71. o.

Demokratikus eszmék és nagyhatalmi érdekek. Egy megvalósulatlan amerikai javaslat az 1956-os magyar forradalom megsegítésére. *Holmi*, 5. évf. 1993. 10. sz. 1402–1408. o.

Bibó István távirata az amerikai elnökhöz. *Magyar Hírlap*, 1993. október 22.

A nagyhatalmak ötvenhatja. Lantos Gabriella interjúja. *168 óra*, 5. évf. 43. sz. 1993. október 26.

EÖRSI LÁSZLÓ

Iván Kovács László a forradalomban. (Részlet Iván Kovács László önvallomásából, 1957. III. 16.) In: *Évkönyv II.* Bp., 1956-os Intézet, 1993. 209–219. o.

Az ellenforradalmárok támadásától a sortűzig. *Beszélő* 1993. 12. sz. 21. o.

Sem ellenforradalmár, sem áruló nem volt (Iván Kovács László, 1930–1957) *Népszabadság*, 1993. május 26.

Mindent Pongrátzért (Mindent a hazáért I.–II. Ordódy György filmje az 1956-os Corvin közről). *Népszabadság* 1993. október 13.

Egy megvádolt áldozat (Pongrátz Gergely, Renner Péter és a bécsi Magyar Forradalmi Tanács). *Beszélő* 1993. 42. sz. 22–23. o.

Tűzek, sortűzek, ébresztők. *Élet és Irodalom* 1993. december 17.

A bizonyítékok szegény tárháza (Tényfeltárás a sortüzekről). *Beszélő*. 1993. 51–52. sz. 8–10. o.

Történetírás – divat szerint (Berki Mihály: Pufajkások). *Magyar Hírlap* 1994. január 6.

„Döntse el az olvasó”. *Magyar Hírlap* 1994. jan. 13.

HEGEDŰS B. ANDRÁS

Interjú Nagy Elekkel a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsa elnökével. (Szerkesztette Kozák Gyula.) In: „*Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!*”. Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből. Bp. Századvég Kiadó–1956-os Intézet, 1993. 11–56. o.

Elmaradt katarzis. *Anti* – Az ELTE BTK lapja, 1993. nov. 18. I. évf. 4.

Decsy János emlékére. *Magyar Nemzet*, 1993. okt. 28.

Hogyan ne szerkesszünk kronológiát! *Beszélő*, 1993. jún. 26. IV. évf. 25. sz. 14–15. o.

Péter György, 1903–1969. Egy reformközgazdász emlékére. (Tudományos ülés, 1992. április 24-én). Szerk. Árvay Jánossal. Bp., Cserépfalvi–T–Twins K., 1994, 158 o. Széll Jenő, 1912–1994. *Beszélő*, 1994. jan. 27.

Egy fehér folttal kevesebb (Balás Piri László: Emberek fehérben, 1993. 307. o.) *Beszélő*, 1994. febr. 10. 45. o.

Egy teljes élet. (Benkő Zoltán: Történelmi keresztutak, 1941–1956.) *Beszélő* 1994. febr. 17. 28–29. o.

A titkos iratok újra titkosak? Hegedűs B. András a történelmi kutatás korlátozásáról (Javorniczky István interjúja), *Magyar Nemzet*, 1994. máj. 26.

Nem attól nagy, hogy törvényt hoznak róla. (Pogonyi Lajos interjúja.) *Népszabadság*, 1994. június 16.

KENEDI JÁNOS

Pietro Nenni a forradalomról. *Világosság*, 1993. 10. sz. 62–66. o.

KOZÁK GYULA

„*Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!*”. Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből. (Előszó Molnár Adriennel) Bp. Századvég Kiadó–1956-os Intézet, 1993. 356 o.

Interjú Nagy Elekkel a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsa elnökével, uo. 11–56. o.

KÖRÖSI ZSUZSANNA

Kiegészítések az Oral History Archivum 1956-os interjújegyzékéhez. (Molnár Adriennel közösen.) In: *Évkönyv II*. 1993. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 323–327. o.

Interjú Bácsi Józseffel, a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsa elnökhelyettesével. In: „*Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!*”. Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből. Bp. Századvég Kiadó–1956-os Intézet, 1993. 57–74. o.

Interjú Lukách Tamással, a Ganz Vagon- és Gépgyár Munkástanácsának titkárával. Uo. 75–89. o.

Interjú Horváth Csabával, az Esztergomi Szerszámgyépgyár Munkástanácsa és a városi Nemzeti Tanács titkárával. Uo. 321–341. o.

LITVÁN GYÖRGY

Ebrei, antistalinismo e rivoluzione. *L'Europe ritrovata*. Anno IV, n. 4, ottobre–dicembre 1993. p. 92–96.

Műltszépítés. *Mozgó Világ*, 1994. 1. sz. 50–54. o.
Tunézia kiállása a magyar forradalom mellett. *Világosság* 1993. 10. sz. 58–61. o.
La mémoire officielle de l'histoire du temps présent en Hongrie. *La Nouvelle Alternative* No. 32. 10–12. o.
Búcsú Széll Jenőtl. *Népszabadság*, 1994. január. 27.
Műlftirtatás, emlékezés és -kutatás. *Népszabadság*, 1994. aug. 1.

MOLNÁR ADRIENNE

Kiegészítések az Oral History Archivum 1956-os interjújegyzékéhez. (Kőrösi Zsuzsannával közösen.) In: *Évkönyv II.* 1993. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 323–327. o.
„Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!”. Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből. (Előszó Kozák Gyulával.) Bp. Századvég Kiadó–1956-os Intézet, 1993. 356 o.
Interjú Abod Lászlóval, a Nagybudapesti Központi Munkástanács tagjával. Uo. 118–147. o.
Interjú Rimán Jánossal, a miskolci LKM munkástanácsának elnökével. Uo. 168–186. o.
Interjú Turbók Gyulával, a DIMÁVAG munkástanácsának elnökével. Uo. 187–207. o.
Interjú Papp Miklóssal, a Borsod Megyei Munkástanács elnökhelyettesével. Uo. 208–234. o.
Interjú Bogár Károllyal, a Borsod Megyei Munkástanács elnökhelyettesével. Uo. 235–268. o.
Interjú Földvári Rudolfval, az MDP Borsod megyei első titkárával és a megyei munkástanács elnökével. Uo. 269–292. o.
Interjú Horváth Csabával, az Esztergomi Szerszámgépgyár Munkástanácsa és a városi Nemzeti Tanács titkárával. Uo. 321–341. o.

RAINER M. JÁNOS

Hungarian Society in Film (A View of Society, Its Values and Ideologies). 1948–1956. *Moveast*, 1992. 1. sz. 21–47. o. (Kresalek Gáborral.)
1956 – a másik oldalról. A „Jelcin-dosszié”. 1–2. rész. *Élet és Tudomány*, 1993. 8. sz. 246–247. o. 9. sz. 264–265. o.
Dokumentumok 1956-ról *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 1993. 3. sz. 337–340. o. (Recenzió.)
The Soldiers of Art. *The Hungarian Quarterly*, Vol. 34. No. 130. Summer, 1993. 124–130. o. (Recenzió.)
Hazugságok és hamisítások. Keletkezés, célok és módszerek – Nagy Imre-per Fehér Könyve. In: *Levéltár és nyilvánosság*, BFL-napok 1992. Szerk.: Kresalek Gábor. Bp. Budapest Főváros Levéltára 1993. 29–42. o.
A szovjet nagykövetség és az 1956-os forradalom. *Budapesti Negyed*. 1. évf. 1. sz. 1993. Nyár, 79–96. o.
Töprengések Nagy Imréről, 1993. júniusában. *Valóság*, 1993. 10. sz. 13–19. o.
István Bibó – A Great Political Diagnostician. *The Hungarian Quarterly* Vol. 34. No. 132. Winter 1993. 32–40. o.
Szovjet döntéshozatal Magyarországról 1956-ban. In: *Évkönyv II.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 19–38. o.
1956 – The Other Side of the Story. Five Documents from the Yeltsin File. *The Hungarian Quarterly*, Vol. 34. No. 129. Spring, 1993. 100–114. o.
Nagy Imre: Viharos emberöltő (Részletek). *Holmi*, 1993. 10. sz. 1374–1389. o.

Magyarország a szovjet érdekszférában. In: *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. Szerk.: Gyurgyák János. Bp., Századvég Kiadó. 1994. 325–361. o.
1956: Forradalom? Szabadságharc? *Iskolakultúra*, 1994. 6. sz. 44–47. o.

STANDEISKY ÉVA

Visszapillantás a hatvanas évekre. A fiatal írók 1969-es lillafüredi konferenciája. (Reményi József Tamással). In: *Korforduló. Kísérletek és változatok az autonómiára 1968–1992*. Az 1992. évi Tokaji Írótábor tanácskozása. A Tokaji Írótábor Évkönyve II. Szerk.: Zimonyi Zoltán. Miskolc, 1993. 121–142. o.
Déry Tibor és Nagy Imre. *Magyar Hírlap*, 1993. január 2.
Két dokumentum, 1956–1957. (A Magyar Írók Szövetségének levele a Nagy-budapesti Központi Munkástanácshoz. 1956. december 1. és Illyés Gyula tanúkihallgatása. 1957. március 26.) *Holmi* 1993. 10. sz. 1389–1395. o.
A hatalom és az írók. *Rubicon*, 1993. 7. sz. 7–10. o.
Az íróperek előkészítése. A letartóztatástól a vádemelésig. In: *Évkönyv II*. Bp. 1956-os Intézet. 1993. 261–289. o.
Arbeiterbewegung und Kunst: Lajos Kassák in Wien und in Budapest 1920–1932. In: *Sozialdemokratie: Zeichen, Spuren, Bilder*. W. Bandhauer/J. Bernard/G. Withalm (Hg.) Wien, Passagen Verlag 1993. 227–238. o.
Új Zelk-dokumentumok. Zsarutoll és költészet. *Heti Világgazdaság*. 1994. március 5. 65. o.

SZAKOLCZAI ATTILA

A tények után – a dokumentumok elé. *Világosság* 1993. 10. sz. 37–39. o.
Az 1956-os magyar forradalmat követő politikai megtorlás áldozatainak hiteles névsora. *Beszélő*, 1994. június 16. 27–29. o.

TISCHLER JÁNOS

„Politikai hiba volt az ítélet”. Hangulatjelentések Lengyelországból a Nagy Imre-per-ről és az 1958. júniusi kivégzésekről. In: *Évkönyv II*, Bp. 1956-os Intézet, 1993. 143–161. o.
„A Jóisten áldja meg a lengyeleket segítségükért”. Magyarországról Varsóba küldött levelek 1956–57 fordulóján. *Hitel*, 6. évf. 1993. 10. sz. 49–55. o.
„...A szörnyű magyar dráma még nem ért véget...”. Részletek a Lengyel Írószövetség 1956. november–decemberi kongresszusának jegyzőkönyvéből. *Holmi*, 5. évf. 1993. 10. sz. 1409–1415. o.
Követjelentések és táviratok. A budapesti lengyel nagykövetség diplomáciai tevékenysége 1956. november 20-ától december 3-áig. *Társadalmi Szemle*, 48. évf. 1993. 10. sz. 79–94. o.
Budapest jelenti Varsónak. A budapesti lengyel nagykövetség rejtjelezett táviratai, 1956. december 4–29. *Világosság*, 34. évf. 1993. 10. sz. 40–54. o.
Tajna korespondencia ambasady PRL w Budapeszczie i MSZ z okresu rewolucji węgierskiej 1956 r. *Wież*, rok 36. 1993. nr. 10. 120–135. o.
Bylismy z Wami 1956. *Gazeta Wyborcza*, 23–24 października (október) 1993, wydanie sobotnio-niedzielne.
Az 1956. októberi szovjet intervenció Lengyelországban. Újonnan előkerült dokumentumok tükrében. *Magyar Nemzet*, 57. évf. 6. sz. 1994. jan. 8. 18. o.
Polska wobec Powstanie Węgierskiego 1956 roku. *Wiadomosci Historyczne*, 205 (XXXVII) 1994/1/Styczen-luty, 10–21. o.

Reakcja w Polsce na wiadomosc o procesie i straceniu Imre Nagya (1958). Zeszyty Historyczne, zeszyt 107, 152-177. o. Instytut Literacki, Paryz, 1994. A lengyel egyetemisták és a magyar '56. In: *A Bölcsészkar az 1956-os forradalomban* (az 1992. november 25-én tartott tudományos konferencián elhangzott előadások). Budapest, 1994. 76-83. o.

VALUCH TIBOR

„Alany akarok lenni, nem tárgy” Kenedi János esszéi. *Alföld*, 1993. 3. sz. 86-88. o.
Adalékok Hajdú-Bihar megye forradalmi bizottmányainak történetéhez. In: *Évkönyv II.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 175-194. o.

Interjú Mervó Zoltánnal az Orvosi Műszergyár munkástanácsának elnökével. In: *„Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!”* Bp. Századvég-1956-os Intézet, 1993.

Interjú Zeke Lászlóval a dohánygyár munkástanácsának elnökével. Uo.

Illúziók nélkül. Fejtő Ferenc: Szép Szóval, *Alföld*, 1993. 11. sz. 74-78. o.

A korszerűtlenség dicsérete. A magyarországi polgári radikalizmus két világháború közötti történetéhez I. rész. *Kommentár*, 1993. nov. 13-18. o.

1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei eseményeinek kronológiája. (Gazdag István-nal) In: *1956 dokumentumai Hajdú-Biharban*. Debrecen Az 1956-os Intézet Hajdú-Bihar megyei Kutatócsoportja. 1993. 451-467. o.

A FORRADALMAT KÖVETŐ MEGTORLÁS SORÁN KIVÉGZETTEKRŐL

Sokáig titok övezte az 1956-ot követő politikai megtorlás méreteit. A legkülönbözőbb végletes számok terjedtek el, erősen alá-, illetve fölébecsülve a valóságot.¹ Az eredeti dokumentumok 1989–90-ig hozzáférhetetlenek voltak a történészek számára, csak egyes kiváltságosoknak volt módjukban azokba betekinteni, munkáik azonban – az általuk szolgált politikai szempontok miatt – nem hitelesek, túl azon, hogy nem is törekedtek a teljes megtorlás dokumentálására. Rainer M. János még 1984-ben elsőként kísérelte meg tudományos hitelességgel feltárni, kiket sújtottak 1956-os cselekedeteikért a legsúlyosabb ítélettel, ám csak nagyon korlátozott mértékben használhatott – akkor még *illegális* – kutatásához dokumentumokat, csak „részleges statisztikák, korabeli sajtóközlések és a tendenciózus történeti irodalom”² állt rendelkezésére. A munka további fázisaiban ennek az „öslistának” a pontosítása folyt. 1988–89-ben, amikor föltámadt az érdeklődés a forradalom, illetve az azt követő megtorlás iránt, kísérlet történt a névsor szűrésére, további pontosítására, ez azonban a rendelkezésre álló idő rövidege miatt nem eredményezhetett tudományos igényű megoldást.

Intézetünk egy kutatócsoportja 1991 tavaszán kezdett hozzá a bíróságokon található iratok módszeres feldolgozásához, Rainer M. János többször javított eredeti névsora alapján. Hároméves feltáró munka után most jutottunk megnyugtató eredményre.³

A munkát számos tényező nehezítette. Alapvető problémánk a periratok föl kutatása volt; ezt végül a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságának országos nyilvántartása segítségével tudtuk megoldani, ahol a valamennyi elítéltről felvett adatlapon megtalálható az ítélet rövid indoklása és száma, ez alapján pedig meg lehetett keresni azt a helyet, ahol az irat fellelhető.⁴

¹ Méray Tibor 2000–2500-ra tette a halálos ítéletek számát. (Méray Tibor: *Nagy Imre élete és halála*. München, Griff, 1978. 350. o.) Krassó György ezernél többre becsülte. (Bill Lomax: *Magyarország, 1956*. Bp., Aura, 1989. 201. o.) A Kahler Frigyes vezette Tényfeltáró Bizottság még idén is 367, illetve „megközelítően 400” halálra ítéltről ír jelentésében. (*Sortűzek – 1956. II. jelentés*. Lakitelek, Antológia, 1994. 24. o.)

² Rainer M. János: Az 1956 után kivégzettek névsorához. In: *Halottaink*, II. Bp., Katalizátor Iroda, 1989. 5. o.

³ A munkacsoport tagjai: Balog Piroksa, B. Kádár Zsuzsa, Cseh Zita, Eörsi László, Fabó Bea, Farkas Attila, Gyenes Pál, Horváth Miklós, Jenei Károly, Jenei Károlyné, Kresalek Gábor, Paróczai Csilla, Pintér Attila, Rainer M. János, Szokolczai Attila.

⁴ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani azoknak, akik a legtöbbet segítettek: Forgó András és Tóthné Horváth Erzsébet bv. századosoknak.

Hogy a hiba lehetőségét a legkisebbre csökkentjük, a tudottan vagy sejthetően politikai perek mellett az összes 1961 végéig kivégzett személy bírósági iratait feldolgoztuk.⁵ Összesen 341 halálraítéltről vettük fel az 1992-es *Évkönyv*ben leírt adatlapot,⁶ és állítottunk össze rövid életrajzot az 1956-ot követő politikai megtorlás áldozatairól. Rendelkezünk tehát egy hiteles listával, pontosan tudjuk az áldozatok számát. A felvett kérdőívek adatait számítógépre vittük. Az adatbázis tartalmazza a perek legfontosabb paramétereit, a halálraítéltek fontosabb személyi adatait, felderített '56-os cselekményeiknek vázlatát, a vád és az ítélet(ek) lényegét.

A feltáró munka során kizárólag azokat az eseteket vizsgáltuk, amelyekben magyar bíróság által meghozott, jogerőre emelt halálos ítélet nyomán került sor az elítélt kivégzésére. Ezt a talán önkényesnek tűnő szűkítést az indokolja, hogy így juthattunk egy pontosan körülírható, egzakt csoporthoz, amely egyértelmű, sem nem bővíthető, sem nem szűkíthető, így ebből a szempontból egynemű, összevethető. Kimaradt tehát a vizsgálatból a legismertebbek közül Losonczy Géza, aki máig tisztázatlan körülmények között még az első tárgyalás előtt meghalt a börtönben 1957. szeptember 5-én; a börtönben (véltétően) az öngyilkosságot választó Szigethy Attila; vagy a börtönkórházban az első fokon meghozott halálos ítélet kihirdetése után meghalt Zöld Ádám ugyanúgy, mint a Salgótarjánban meggyilkolt Hargitay Lajos és Hadady Rudolf.⁷ Kutatásunk tehát nem terjedt ki a rögtönítélő szovjet hadbíróságok tevékenységének vizsgálatára.⁸

A jogerős ítélettel kivégzettek két nagyobb csoportot alkotnak:

1. forradalmi cselekményeikért kivégzettek,
2. köztörvényes vagy a forradalommal nem szervesen összekapcsolódó politikai bűncselekményekért halálra ítélték.

1. táblázat. *Végrehajtott halálos ítéletek Magyarországon 1956-tól 1961-ig*

Az ítélet alapjául szolgáló cselekmény	Kivégzettek száma (fő)	Kivégzettek aránya százalékban
Forradalmi cselekményért kivégzettek	229	67
1956-hoz nem kapcsolódó cselekményért kivégzettek	112	33
<i>Összesen</i>	<i>341</i>	<i>100</i>

Az öt éven át tartó megtorlás során tehát 229 személyt végeztek ki magyar bírósági eljárás nyomán, azaz a halálos ítéletek kétharmad részét a politikai bosszúhadjárat eredményezte. Összevetve ezt az adatot az újabb kori magyar történelem más politikai leszámolásával, megállapítható, hogy ez volt valamennyi közül a legvéresebb.

⁵ Azoknak az iratairól, akiket 1961 után végeztek ki, nem készült dokumentáció. 1961 után már nem volt kivégzés 1956-os cselekmények miatt.

⁶ Kresalek Gábor: Az 1956. november 4-e után politikai okokból kivégzettekkel kapcsolatos kutatásról. *Évkönyv I.* Bp., '56-os Intézet, 1992. 301–302. o.

⁷ L.: Dávid–Geskó–Schiffer: *Forradalom – sortűz – megtorlás*. Budapest, Progresszió, 1990.

⁸ Vö.: Pongrácz Gergely: *Corvin köz – 1956*. Bp., a szerző kiadása. 1992. 222. o.

2. táblázat. Az újkori magyar politikai megtorlások '56-hoz viszonyított aránya⁹

Időszak	Bírósági ítélet alapján kivégzettek száma	A kivégzettek 1956-hoz viszonyított százalékos aránya
1956 után	229	100
1848-49 után	123	54
1919 után	65	28
1945 után	189	83

A BÍRÓSÁGI IRATOK

A különböző bíróságok 1956-os iratai – ezek közül azokat, amelyekben halálos ítéletek is születtek, dolgozta föl munkacsoportunk – vitathatatlanul fontos forrásai a kornak. Tanulmányozásuk, dokumentálásuk azonban csak nagyon igényes kritikai megközelítéssel lehetséges, hiszen az aktákból nem elsősorban az derül ki, hogy az eljárás alá vont személy mit csinált 1956-ban, hanem hogy miért vonták felelősségre: mi volt az, amit egyfelől az eljáró rendőri szervek, ügyész, bíró, másfelől az igazságszolgáltatást (sokszor nem is annyira a háttérből) irányító politikai apparátus fontosnak tartott. A halálos ítélet után kivégzettek bírósági iratainak áttanulmányozása igazolta ezen perek jelentős részének prekonceptióis¹⁰ voltát. Nem egy cselekmény vagy csoport fölött ítélték, hanem valamilyen előzetes elgondolás alapján szerkesztették meg a pert, állították össze a vádlottakat, a tetteket, amelyeket a bíróságnak vizsgálnia kellett (s több esetben magát az ítéletet is). Így történhetett, hogy az egy perbe vontak sok esetben a tárgyaláson találkoztak először egymással.¹¹ Az esetek túlnyomó részéről elmondható, hogy egyik fél törekvése sem a valóság maradtalanul pontos, tárgyyszerű feltárására irányult. Érthető, hogy a vádlottak – életük védelmében – igyekeztek szerepüket kisebbiteni, elhallgatni, tagadni bizonyos vádpontokat.¹² A bíróságoknak pedig a megtorlás, a bosszúállás volt a – hatalomtól folyamatosan ellenőrzött – feladatuk; nem a valóság feltárására, hanem a vádlott elítélésére törekedtek, s ha sikerült valakiről annyit – számukra bizonyított – bűncselekményt feltárni, amelyért őt

⁹ 1849 utánra lásd *Magyarország története* 6/1. kötet. Bp., MTA, 1979. 451. lap és Gosztanyi Péter: *A magyar Golgota*. Bp., Százszorszép, 1993. 19–23. o. 1919-re: Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció*. Bp. 1982. 60. o. és Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Szeged, 1993. 1945-re: Zinner Tibor: *Háborús bűnösök pereit. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások, 1945–1949*. TöSz. 1985. 1. sz. 138–139. o.

¹⁰ Ezek a perek részben hasonlítanak az '56-os forradalmat megelőző perekhez, részben azonban különböznek is tőlük. Közös bennük a kívülről, előre megtervezettség, de különböző viszonyuk a valósághoz. Az 1956 előtti, teljességgel légből kapott vádakra épülő eljárásokkal szemben az '56-os perek nagyobbik részének valóságtartalma elvitathatatlan, hiszen a vádlottak részben valóban elkövették azokat a cselekményeket, amelyekkel vádolták őket, ezekben az esetekben tehát a bíróságok optikája a valóságot torzította büntethető cselekménnyé.

¹¹ A mosonmagyaróvári népi ítélet bűnösei fölötti megtorlás szelleme sodorta egy perbe Földes Gábort, Tihanyi Árpádot, Gulyás Lajost vádlott-társaival (Győri Megyei Bíróság: 009/1957). A másodfokú bíróság bizonyítottság hiányában mindhármukat felmentette a gyilkosság vádjá alól. (Vö. még: Galgóczi Zoltán és társainak pere: Fővárosi Bíróság: 8068/1958, Körösi Sándor és társainak pere: 742/57/Hadtörténelmi Levéltár stb.)

¹² 56 pátosza ugyanakkor nem egy esetben a bírósági tárgyalóteremben is továbbélt: sokan a halálos ítélet árnyékában is megvallották hitüket, meggyőződésüket.

halálra lehetett ítélni, sőt indokoltnak tűnt, hogy kegyelemre sem lehet ajánlani, akkor befejezték a bizonyítási eljárást, lezárták a pert, és kihirdették a halálos ítéletet. Különösen szembetűnő ez az ítélezési mód a fegyverrejtegetés vádjával indított statáriális eljárások esetében. Az általános gyakorlat szerint a bíróságok csak a fegyverrejtegetés tényére hivatkoznak ítéletükben, még akkor is, ha a vádlottnak egyéb, a korban büntetendőnek számító cselekedeteire is fény derült.¹³

Meghatározza a bírósági anyagokból nyerhető információt az eredeti koncepció is. A felsőbb szervek elvárásaihoz igazodva a bíróságok időről időre más-más cselekményre koncentráltak, és akkor sem foglalkoztak az eredeti képbe nem tartozó eseményekkel, ha ezek a korban főbenjáró vádat is maguk után vonhattak.¹⁴ E téren a periratok időrendi elemzését kell a jövőben összevetni az MSZMP dokumentumaival az eddig megismertek szakszerű és pontos bizonyítása érdekében.

A korabeli bírósági ügyvitel (véltetően az ügyek nagy tömegéből és a rendelkezésre álló személyek alacsony szakértelméből fakadóan) rendkívül hanyag volt. Ez is komoly nehézségeket jelentett a feldolgozás és jelent a további elemzések során. Az adminisztráció hibái komoly zavarokat eredményezhetnek: csökkentik a források eseménytörténeti értékét, megnehezítik a további kutatást. Ezek közül a legfontosabbak:

1. Névelírási hibák

Még a kivégzettek esetében is gyakori, hogy a különböző helyeken másképpen írják a vádlottak nevét. Ezekben az esetekben, ha volt rá mód, az illető saját kezű aláírásában szereplő formát tekintettük hitelesnek. Ennél sokkal gyakoribb az anya nevének hibás írása, ami elsősorban a gyakoribb nevű (Tóth, Kovács stb.) vádlottak azonosításánál jelent nehézséget.

2. Az ítélet indoklása

Gyakori, hogy nem szerepel az indoklásban a hatályos anyagi büntetőjogi szabályoknak (BHÖ)¹⁵ az a pontja, amely szerint az elkövetett tettet minősítette a bíróság, illetve amely alapján az ítéletet kiszabta. Ez ugyan a szöveges indoklásból nagy valószínűséggel javítható, pótolható. Problematikusabb viszont, ha a hivatkozott szám nem egyezik a szöveggel: például az egyik „tevékeny részvétel”-nek, a másik „vezetés”-nek minősítette a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezetben való tevékenységét.¹⁶

¹³ Geczkó István társaival – részben a salgótarjáni sortűz hatására – 1956. december 8-án felrobbantotta a Pásztó és Szurdokpüspöki közötti vasúti hidat, az ítélet indoklásában csak a robbanóanyaggal való visszaélés büntette szerepel (2157/1957/Hadtörténelmi Levéltár). Szívós Géza fegyveresen vett részt a Köztársaság téri párház ostromában, és jelen volt november 7-én egy megbeszélésen, ahol a szovjetek elleni fegyveres harcra tárgyaltak. Az ítélet indoklásában ez esetben is csak a fegyver- és lőszerrejtegetés büntette szerepel (2003/1957/Hadtörténelmi Levéltár).

¹⁴ A Nagy József és társai elleni perben (Fővárosi Bíróság: 8016/1958) például a vádlottak november 4. utáni szervezkedésére fektette a fő hangsúlyt a bíróság, ez volt a per prekonceptiója, a fegyveres harcban való szerepüket érdektelennek tartották, az iratokban csak mellékes megjegyzések találhatók e tárgyban. (Igaz ugyanakkor az is, hogy a halálos ítéleteket azokra osztották ki, akik a fegyveres harcokban is részt vettek.)

¹⁵ Büntető törvénykönyv híján A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása című gyűjtemény (melyet röviden BHÖ-nek neveztek) tartalmazta – egyebek mellett – a bűncselekményeket és a kiszabandó ítélet paramétereit.

¹⁶ Míg a *tevékeny részvételért* „csak” börtönbüntetést írt elő főbüntetésként a BHÖ, addig a *vezetés* vádjával halálos ítéletet is kiszabhatott a bíróság.

3. Tárgyi tévedések

Ezek elsősorban az iratok eseménytörténeti forrásként való felhasználását nehezítik meg, az innen vett adatok csak más helyről való megerősítés esetén fogadhatók el ténynek. Az egyik perben például arról esik említés, hogy november 7-én egy fegyveres csoport megkísérelt csatlakozni Maléter Pál hűvösvölgyi egységéhez. Malétert ugyan az ország számos hegységében látni vélték a november 4-ét követő napokban (Bakony, Mecsek, Mátra), mégis valószínűbb, hogy ezúttal Király Bélával keverik őt össze. Nem tudni, kinek a tévedését őrizte meg az irat, hiszen Maléter és Király Béla a bírák számára is ugyanazt jelentette, mint – természetesen ellenkező előjellel – a forradalmárok számára: a felsőbb katonai vezetőt. A felkelésben részt vevőknek sem feltétlenül volt biztos ismeretük – akár egységük hovatartozásáról sem –, a bíróságok pedig, még ha volt is biztos információjuk, nem látták érdemesnek az ilyen téves állítások kijavítását.

Még gyakoribb és érthetőbb a történetek hibás datálása. Természetes, hogy a vádlottak emlékezetében – esetenként több év távlatából, hiszen többeket csak 1958-ban vagy 1959-ben vettek előzetes letartóztatásba – összekeveredtek a napok, az események, és esetleg minden külső körülménytől is mentesen, az eljárás különböző fázisaiban maguk is más és más dátumot vélték helyesnek. A bíróság szempontjából pedig, egy-egy cezúra értékű naptól vagy kiemelkedő eseménytől eltekintve, végképp semmi jelentősége nem volt a pontos időmeghatározásnak.

4. A vádlottak életrajza

Az iratokban általában az szerepel, amit a vádlott az eljárás különböző szakaszaiban magáról elmondott, ezt leginkább csak a büntetett előéletéről nyert pontosabb, terhelőbb információkkal egészítette ki a bíróság. A szülőkről a perbe vontak általában akkor adtak bővebb információt, ha osztályhelyzetüktől, esetleges párttagságuktól vártak enyhébb elbírálást; az eljárók pedig akkor, ha ezt felhasználhatták a vádlott ellen súlyosbító körülményként. (Egyaránt súlyosbító tényezőnek minősült a baloldali, kommunista elkötelezettségű munkás családból származás [osztályának tudatos elárulója] és az osztályidegenség.)

Feltűnően kevés tájékoztatást adnak az iratok a vádlottak családjáról. Leginkább a feleség leánykori neve és gyermekeik száma szerepel, de a feleség foglalkozása, iskolai végzettsége, vagy akár a gyerekek neve, életkora már sokkal ritkábban.

5. Az iratok mennyisége, minősége

Kutatócsoportunk jórészt az utolsó pillanatban végezte el az iratok feltárását. Egyrészt – egyes katonai bíróságoktól eltekintve – igen rossz minőségű papírt használtak. Ezek a nem szakszerű tárolás és a napjainkban megnövekedett érdeklődés következtében rendkívül megrongálódtak: szakadozottak, sok esetben olvashatatlanok. Ennél sokkal érthetlenebb és megdöbbentőbb az iratok folyamatos fogyatkozása: sok esetben hiányoznak a tárgyalási jegyzőkönyvek, a vádirat, sőt nem egy esetben egyetlen első- vagy másodfokú ítélettel sem rendelkezik az adott iratörző hely.¹⁷

¹⁷ Ebből következő probléma, hogy nem azonos minőségű iratokból gyűjtöttünk össze többé-kevésbé egységesen kezelt adatbázist, noha egyértelmű, hogy a kihallgatási vagy a tárgyalási jegyzőkönyvek hiányában közelítően sem lehet az igazságot oly mértékben kihámozni az aktákból, mint ha mindezek a kutató rendelkezésére állnak, sőt a bíróság korabeli dokumentumokat, röplapokat, verseket, egyéb saját kezű feljegyzéseket is megőrzött. Nyomozati iratok, illetve tárgyalási jegyzőkönyvek híján nehéz megállapítani az ítéletben leírtak viszonyát a valósághoz, a

A POLITIKAI MEGTORLÁS ÁLDOZATAI

Kutatási adataink szerint 229 emberen hajtották végre a halálos ítéletet 1956. december 15-e és 1961. augusztus 26-a között. Közülük 41 kivégzett esete külön alcsoportot képez.¹⁸ A feltárás többszemponút elemzést tesz lehetővé; elsőként ezek közül annak vizsgálata készült el, hogy mik voltak azok a főbb formái a forradalomban való részvételnek, amiért a bíróságok nagyobb számban alkalmazták a leg súlyosabb büntetést.

1. A legtöbb személyt a *fegyveres harcokban való részvételért* ítélték el (117 fő, a 188 kivégzett mintegy kétharmada). Az eseményeken belül fontos cezúra 1956. november 4-e. Forradalom és szabadságharc a magyar történelemben nem először zajlott egymásba fonódva, egymást erősítve, és ahogy 1848–49 esetében el lehet különíteni a két szakaszt, ahol az elsőre a forradalom, a másodikra a szabadságharc dominanciája (de korántsem kizárólagossága) volt jellemző, ugyanúgy érvényes ez 1956-ra is. Október végéig, november elsejéig, amíg Nagy Imre kormánya nem valósította meg – vagy legalább nem garantálta – a forradalom legfőbb bel- és külpolitikai követeléseit, a felkelés éle a – noha kényszerpályán mozgó, de relatíve a szovjetektől függetlenül cselekvő – magyar kormány ellen fordult, s csak mint ennek támogatóit támadta a jelen lévő szovjet csapatokat. A november 4-i második beavatkozás lényegileg változtatta meg ezt a helyzetet, mivel ekkortól a szovjet politika már nem a fennálló viszonyok megőrzésére korlátozódott, hanem a megváltozott Magyarország visszarendezésére; politikájukkal már nem a fennállót segítették, hanem ők restauráltak – magyar asszisztencia mellett – valami régi-újat. Azaz: míg a november 4-e előtti időszakra a forradalmi jelleg az inkább jellemző, addig a második periódusra a szabadságharc (de természetesen mindkét tartalom, csak más-más súllyal, jelen van mindkét periódusban). Esetünkben pedig különösen indokoltnak tűnik e belső korszakhatár fölvétele, hiszen annak tekintette a Kádár-kormány is, s e szempontját a megtorlás során is érvényre juttatta.

A fentiekből a következő alcsoportok adódnak:

1.1. Huszonkilenc főt végeztek ki azért, mert az *1956. november 4-e előtti fegyveres harcokban* részt vett.

Ebbe a kategóriába azok tartoznak, akik (általában) még október folyamán kapcsolódtak be a felkelésbe, s harcoltak akár a szovjet csapatok, akár az ÁVH vagy más, a változással szembeszegülő (fegyveres) erő ellen; a november 4-ével kezdődő küzdelemben azonban, esetenként eltérő okok miatt nem vettek részt (vagy a bíróságnak erről nem volt információja).

1.2. Huszonnyolcan a *november 4-ét követő fegyveres harcban* való részvételért kellett hogy elszenvedjék a halálbüntetést.

Ide tartoznak azok, akik november 4-ig az eseményeknek passzív szemlélői vagy arctalan résztvevői voltak, s csak a második szovjet beavatkozás készítette őket kívülállásuk

szöveget nem lehet ütköztetni a vádlottak, tanúk (különböző alkalmakkor tett) vallomásaival. Az anyag egységesítése, a hiányok pótlása a további kutatás egyik középponti feladata, amikor a BM Történelmi Irattárában, valamint a büntetés-végrehajtási intézetek különböző nyilvántartásaiban őrzött iratokkal kívánjuk az eddig föltártakat kiegészíteni.

¹⁸ Lásd az 5. táblázatot.

feladására. A kivégzett hivatásos vagy sorállományú katonák zöme ebbe a csoportba tartozik, nem kevés azonban azoknak a civileknek a száma sem, akik november 4-ig úgy érezték, hogy az események nélkülük is megfelelő eredményre fognak vezetni, s csak ekkor jutottak arra a felismerésre, hogy szabadságuk megvédése érdekében nekik is fegyvert kell ragadniuk.

1.3. A legnagyobb számban azokat ítélték halálra, akik november 4-e előtt és után is fegyveresen harcoltak a forradalom céljaiért (60 fő).

Amint a számok is mutatják, a halálraítéltek közül hozzávetőleg annyian tették le a fegyvert 4-én, mint ahányan ekkor kapcsolódtak be a küzdelembe (érdekes módon a bíróságok előtt mindkét oldalról többen hivatkoztak Nagy Imre rádióbeszédére), míg a többség nem tekintette cezúrának e napot, folytatta a – néhány napra esetleg megszakított – küzdelmet.

2. 34 embert végeztek ki azért, mert a fegyveres harc bukása után is folytatták az ellenállást, sőt tevékenységük ekkor emelkedett magasabb szintre (vagy egyértelműen ezért, szinte csak ezért a cselekedetükért állították őket bíróság elé). E csoporton belül is három alcsoport különül el.

2.1. Tízén egyetlen politikai – általában fegyveres – cselekményben (tüntetés, fegyveres támadás, szabotázsakció) vettek részt – vagy tervezték az elkövetését – november 4-e után.

Forradalom alatti tevékenységük nem volt jelentős, noha a bíróságok esetenként súlyosbító körülményként, a tudatosság bizonyítékeként figyelembe vették.

2.2. Tizenötén a második szovjet beavatkozás után is huzamosabb ideig tudtak tevékenykedni; megkíséreltek újabb fegyveres felkelést előkészíteni, ellenálló csoportokat szerveztek, megpróbálták ezeket fegyverrel is ellátni, röplapokat, újságot adtak ki és terjesztettek, vagy bármi más módon igyekeztek megakadályozni a Kádár-rezsim stabilizálódását.

2.3. Külön alcsoportot képeznek azok, akiket a bíróságok elsősorban valamely külföldi vagy külföldön lévő szervezettel, csoporttal való kapcsolat kiépítéséért, fenntartásáért vontak felelősségre (9 fő).

Külön kezelésüket az indokolja, hogy a kor igazságszolgáltatása is külön, súlyos bűncselekményként tartotta számon – az eljárás során kémkedésnek titulált – kapcsolatfelvételt, akár a magyar emigrációval, akár az ENSZ-szel, akár egyéb külföldi szervezettel.

3. 23 főt végeztek ki azért, mert politizált: intézte, szervezte szűkebb vagy tágabb pátriájának ügyeit, vezető tisztséget vállalt valamelyik forradalmi intézményben.

A csoporton belül elkülöníthetők

az országos vezetők (Nagy Imre és vádlott-társai);

kisebb vagy nagyobb helységek vezetői (pl. Szeged: Földesi Tibor, Kovács József; Nyíregyháza: Szilágyi László, Tomasovszki András; Győr: Földes Gábor, Tihanyi Árpád; Veszprém: Brusznai Árpád; Dabas: D. Szabó Károly stb.);

nagyobb – vagy nagyobbban tartott – szervezetek vezetői (Fáy Ferenc, a nagytétényi nemzetőrség parancsnoka, Dudás József);

végül egy-egy politikai akció vezetője (mint az ítélet indoklása szerint Pálinkás Pallavicini Antal).

15 személyt pusztán azért ítélték halálra a rögtönítélő bíróságok, mert elrejtettek fegyvereket, vagy tudtak elrejtett fegyverekről.¹⁹ Őt vádlott ellen a bíróság a fegyverrejtegetés vádján túl semmit nem tudott felhozni. A többiek, bár a forradalom idején tagjai voltak a nemzetőrségnek, semmi olyan cselekményben nem vettek részt (ilyen vádként sem hangzott el ellenük), amiért akár csak súlyosabb börtönbüntetést is kaphattak volna a kor ítélkezési szokása szerint is.

A különböző csoportok egymáshoz való arányát a harmadik táblázat szemlélteti:

3. táblázat. A kivégzettek csoportosítása a forradalomban játszott szerepük szerint

A vád alapja	Elítéltek száma (fő)	Elítéltek százalékos megoszlása (%)
Fegyveres harc november 4-ig	29	15
Fegyveres harc november 4 után	28	15
Fegyveres harc	60	32
<i>Fegyveres harc összesen</i>	117	62
November 4. utáni akció	10	5
November 4. utáni szervezkedés	15	8
November 4. utáni külkapcsolat	9	5
<i>November 4. utáni összesen</i>	34	18
Irányítás/politika	22	12
Fegyverrejtegetés	15	8
<i>Összesen</i>	188	100

Természetesen egy táblázat nem tudja a maga teljességében bemutatni a valóságot, ráadásul a fenti adatsor kényyszerű egyszerűsítést is tartalmaz: minden kivégzett személy egyetlen csoportba kerülhetett csak, jöllehet nem kevesen az ellenállás valamennyi formájában részt vettek, így több csoportba is elhelyezhetőek lettek volna.²⁰

Bárany János a felkelés idején a Tompa utcai fegyveres csoport parancsnoka volt, november 22-én beválasztották a Csepeli Gépgyár munkástanácsába, egyidejűleg tagja lett a Csepeli Forradalmi Ifjúsági Szövetségnek is. December elején bekapcsolódott a Nagy József vezette szervezkedésbe, ahol röpcéduláztak, megkíséreltek előkészíteni egy újabb fegyveres felkelést, ennek során felvették a kapcsolatot a bécsi magyar emigrációval is (Fővárosi Bíróság: 8016/1958). A besorolásokat három szempont együttes vizsgálata alapján végeztem el. A fő irányelv az volt, hogy mit állított az ügyet tárgyaló bíróság a per

¹⁹ Ez a szám nem tévesztendő össze a statáriális bíróságok által halálra ítéltékével, annál lényegesen kevesebb. Azokban az esetekben ugyanis, amikor a per során fény derült a vádlott tényleges '56-os cselekményeire, abba a csoportba került, amelybe elkövetett tettei alapján tartozik. Itt csak azokat említjük, akik esetében vagy semmi, vagy semmi lényeges cselekmény nem derült ki a bírósági iratokból a fegyverrejtegetés tényén kívül.

²⁰ A Tóth Ilona perében halálra ítélt Gyöngyösi Miklós például október végén csatlakozott a Landler Jenő utca 44. szám alatti fegyveres csoporthoz, s vett részt annak különböző akcióiban. A november 4-ét követő harcokban személyes bátorságáért a csoport tagjai vezetőjükké választották, majd november 8-a, a fegyveres harc bukása után bekapcsolódott a politikai ellenállásba: részt vett az *Élünk* című lap készítésében, terjesztésében (Fővárosi Bíróság: 164/1957).

középpontjába;²¹ ezt a besorolást módosíthatta a történelmi szakirodalom, illetve az igazságszolgáltatás hierarchiája. Az ítélezési gyakorlatból ugyanis egyértelműen kiderül, hogy legsúlyosabban a fegyveres ellenállókat büntették, így ha valaki részt vett fegyveres cselekményben, de helye lehetett volna a vezetők között is, akkor azt általában a fegyveresek közé soroltam.²²

A táblázatból egyértelmű, hogy a bíróságok leginkább a fegyveres cselekményeket elkövetőket ítélték halálra: 117 embert a fegyveres harcokban való részvételért, sőt a november 4. utáni ugyancsak fegyveres akciókban részt vevőkkel és a szintén potenciálisan fegyveres ellenségé válható fegyverrejtegetőkkel együtt 142 főt a 188-ból. Igazolt tehát az eddigi feltételezés, miszerint a hatalmát stabilizálni kívánó Kádár-kormány – a lehetséges fegyveres ellenállással számolt le a legkeményebben. A fenti számadatokból azonban hiba lenne az arányokat illetően túlzott következtetéseket levonni. Nem szabad ugyanis elfeledkezni egyfelől arról, hogy az e korban (is) érvényes törvényi rendelkezések – a szigorítottak is – főként az élet elleni akciókat rendelték halállal büntetni. A fegyveres harcban részt vevőket halálra lehetett ítélni – még ha be is bizonyosodott róluk, hogy egyetlen ember haláláért sem felelősek – meg nem határozható számú gyilkosság kísérletének vádjával. Másrészt a fegyveres harcban való részvételt lehetett úgy elemeire bontani, hogy halmazati büntetesként kiszabható legyen a halálbüntetés.²³

Szélsőséges esetben – és ilyen nem egy előfordult – semmiért is halálra lehetett ítélni valakit. Dr. Fáy Ferenc a nagytétényi nemzetőrség parancsnoka volt; minden kisebb és nagyobb helységben megalakult idővel a nemzetőrség, ha valamennyinek a parancsnokát kivégzik, megtizedelik az ország lakosságát. Nagytétényben nemcsak hogy halálos áldozat nem volt, de még személyi sérülés sem történt a forradalom alatt. Fáy Ferencet mégis halálra ítélték. Népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetéséért (nemzetőrparancsnok). Többrendbeli személyes szabadság megsértéséért (előállított négy személyt, akiket kihallgatásuk után hazaengedett, volt, akit kocsival hazavitetett; egy államvédelmi főhadnagyot, aki nem volt hajlandó a nemzetőrök kérdéseire válaszolni, továbbvitetett Budafokra). Társadalmi tulajdon rovására elkövetett különösen nagy kárt okozó rablásért (az egyik, a nemzetőrség által használt teherautónak nyoma veszett);

²¹ Ennek alapján került Harmincz István és Lakos János a november 4. utáni akcióban részt vevők közé, jóllehet mindketten részt vettek nemzetőrként a község irányításában, Lakos a helyi nemzeti bizottságnak is tagja volt. A fegyveres harc bukása után megpróbálták megőrizni az októberben megválasztott helyi irányítást – párhuzamosan megakadályozni a volt vezetők reaktiválását (ezt illegális szervezkedésnek minősítették). A perben azonban szinte kizárólag a Bikszai Miklós halálával végződő december 10-i események voltak érdekesek a bíróság számára.

²² Például Szabó bácsit, a Széna téri parancsnokot vagy Angyal Istvánt a Tűzoltó utcaiak vezetőjét.

²³ A fegyveres tevékenység értékelésén túl majd minden esetben kiegészült a vád társadalmi tulajdon rovására elkövetett lopás, rablás büntetével (ez alatt leggyakrabban a csoportok írásbeli elismervénnyel dokumentált élelmezése, felszerelése, valamint felfegyverzése rejlik); orgazdasággal (amennyiben a szerzett javak közül valamit továbbadott); személyi szabadság megsértésével (előállítás, őrizetbe vétel; ha ennek során erőszakot is alkalmaztak, az emelte a büntetési tételt); magánlaksértéssel és lopással (előállítások és házkutatások alkalmával a felkelők – magukat hivatalos személynek kiadva [ez is súlyosbító körülménynek számított] – behatoltak mások lakásába, s ilyenkor soha nem maradt ki a vádból, hogy különböző ingóságokat is magukkal vittek); hatóság vagy hatósági közeg elleni erőszakkal (amennyiben az előállított hatósági személynek minősült, vagy például a helyi rendőrsőt támadták meg, akár fegyverszerzés végett); fegyver, lőszer és robbanóanyag rejtegetése – és mindezek mindegyike elkövetésére célzott „bünszövetkezetben”.

valamint rablásra való felbujtásért (a vád szerint parancsba adta az ÁVH-s főhadnagy előállítására induló nemzetőröknek, hogy az illető csizmáját akár fegyveres erőszak árán is rabolják el, amit azok meg is tettek); Fővárosi Bíróság: 2999/1957.

Végül a fegyveresek között voltak legnagyobb arányban megtalálhatók a büntetett előéletűek, akiket mint visszaesőket súlyosabb ítélettel lehetett sújtani (amellett hogy ezt propagandájában is felhasználta a rendszer).

Ha tehát az arány túlzott is, az bizonyos, hogy a Kádár-kormány különböző céljai érdekében (bosszúállás, elrettentés, stabilizáció) a lehetséges fegyveres ellenállással kívánt (vagy tudott) a legszigorúbban leszámolni, amellett, hogy kiiktatta a társadalomból azokat, akik, bírva szűkebb vagy tágabb környezetük bizalmát, vele szemben, vagy akár csak tőle függetlenül, szervezni, irányítani tudtak volna.

*

A forradalom után kivégzettek közül 41 személy esetében kétséges, hogy az ítéletben pusztán politikai motiváció alapján született-e meg. Ide tartoznak a kizárólag népítéletekben való részvétel vádjával kivégzettek; akik a forradalomban való jelentős szerepük mellett súlyos köztörvényes bűncselekményeket is elkövettek; akik külföldi szervezetek számára szolgáltatott adatokat – nem kizárólag a forradalom utóvédharcaival, illetve a megtorlással kapcsolatban, azaz a perek politikai jellegűek ugyan, de nem '56-osok; és végül ide soroltam azokat a mindenképpen vétkes áldozatokat, akiket magával sodort a gyilkos gépezet, akiknek a kivégzését semmivel nem lehet megindokolni.

Nem kétséges, hogy ők is a megtorlás áldozatai közé tartoznak, hiszen kivégzésükben szerepet játszott a forradalom alatti tevékenységük, mégis indokoltnak tűnik külön csoportosításuk.

4. táblázat. A megtorláshoz kapcsolódó kivégzések

Vád	Kivégzettek száma
Népítéletben való részvétel	22
Köztörvényes bűncselekmény is	9
Adatszolgáltatás	4
Vétkes áldozatok	6
Összesen	41

1. A népítéletben való részvétel vádjával kivégzettek közé csak azokat számítottam, akik a forradalom során semmilyen más, politikai tevékenységben nem vettek részt²⁴.

Nem eufémizmusból használom lincselés helyett a népítélet kifejezést. Míg előbbi a gyilkosság brutalitását, addig utóbbi az önbíráskodást emeli ki, morális minősítés nélkül határozza meg az elkövetett cselekményt. Ugyanakkor szélesebb kört is ölel fel: minden, többek által, harci cselekményeken kívül elkövetett (politikai jellegű) gyilkosságot, tekintet nélkül arra, hogy durva, drasztikus volt-e a módja vagy sem. Nyilvánvaló és vitathatatlan,

²⁴ Így egyetlen személy sincs ebben a csoportban, akit a Köztársaság téri párház elfoglalását követő atrocitásokért vontak volna felelősségre, hiszen valamennyien részt vettek más forradalmi, fegyveres cselekményekben is.

hogy ezek a tragikus események is részei 1956-nak (mint ahogy a Bastille őreinek lemészárlása része a francia forradalomnak, vagy Lamberg felkoncolása²⁵ 1848-nak). Ugyanakkor az is vitathatatlan, hogy az önbíráskodás nem forradalom, az ebben való részvétel nem forradalmi tett, hanem a forradalom hordaléka. Az e váddal kivégzettek tehát nem feltétlenül a politikai megtorlás áldozatai, mindazonáltal tettük és haláluk része 1956-nak.²⁶

Ezekben az esetekben hatványozottan érvényes, hogy csak az egyes, konkrét történeteket szabad vizsgálni, értékelni. Általános tendencia volt ugyanis, hogy több személyt ítéltek halálra e váddal, mint amennyien az egyes népitéleteknek áldozatul estek; ha pedig a valódi tettesek külföldre menekültek a felelősségre vonás elől, vagy más okból nem sikerült azonosítani őket, akkor helyettük azokon torolták meg a gyilkosságokat, akik elérhetőek voltak; még akkor is, ha a tárgyalás során be is bizonyosodott, hogy az ő tettük nem eredményezhette az áldozat halálát.²⁷

A kellő szám elérése érdekében rendkívül gyenge, közvetett bizonyítékok alapján is kiszabták – nem is egy esetben – a halálos ítéletet.²⁸

2. A kor ítélkezési trendje szerint kilenc kivégzett esetében eldönthetetlennek tűnik, hogy a bíróságok politikai okokból vagy attól legalább részben függetlenül hozták-e meg ítéletüket. Ezek a vádlottak valamennyien jelentős részt vállaltak a fegyveres harcokból vagy az azt követő ellenállásból – olyannyira, hogy a kor igazságszolgáltatása (az átlagos gyakorlatot figyelembe véve) pusztán ezen tetteikért is kiszabhatta rájuk a halálos ítéletet. Ugyanakkor – a forradalomhoz kapcsolódva vagy attól teljesen függetlenül – mindannyian súlyos bűncselekményeket is elkövettek. Ezen ítéleteknél tehát (a kutatás jelenlegi állása szerint) elkülöníthetetlen a politikai, illetve az attól független motiváció.²⁹

²⁵ Ma Budapesten tér van elnevezve arról a Kolosy Györgyről, akit 1850. január 23-án gróf Lamberg királyi megbízott felkoncolásában való részvételért végeztek ki.

²⁶ A forradalom valamennyi irányzata elhatárolta magát a népitéletektől, figyelmeztetve annak veszélyeire: „A forradalmi ifjúság haladéktalanul szükségesnek tartja, hogy állítsák bíróság elé azokat, akik a vérontásban bűnösök, az ÁVH-s bitangokat, a néparulókat. Ugyanakkor tiltakozik az ellen, hogy egyes feleltelen emberek önbíráskodással szennyezik be forradalmunk tiszta ügyét. Az önbíráskodás anarchiához, a forradalmi vívmányok veszélyeztetéséhez vezet, elsősorban nem a bűnösök, hanem az ártatlan lakosság életét és biztonságát veszélyezteti. Őrizzük szervezetségünket, mert ez a forradalom lelke!” *Magyar Ifjúság*, 1956. november 1. In: *1956 sajtója*. Bp., Kolonel, 1989: 305. o. Lásd még e mű 342., 349., 372. stb. lapjait.

²⁷ Ezért végezték ki Takács Kálmánt és Bokor Jánost (Fehér István és társainak pere: Fővárosi Bíróság: 1990/1957); ahogy Balla Pált is (Balla Pál és társainak pere, Pest Megyei Bíróság: 154/1957).

²⁸ Lásd Földes Gábor és társainak pere: Győri Megyei Bíróság Különtanácsa, 009/1957. Ebben a perben Weintráger László ellen a legfőbb bizonyíték egy fénykép volt. Nem fogadták el a vádlott védekezését, miszerint ő éppen azért volt jelen, hogy megpróbáljon segíteni az áldozaton, akivel jó barátságban volt. Ugyanebben a perben Cziffrik Lajos tehenész ellen a legfőbb bizonyíték az volt, hogy az eset után véres kabátban látták. Hiába védekezett azzal, hogy tehenet elletett a tsz-ben, a bíróság véleménye szerint ennyi idő távlatából már nem lehet megállapítani, hogy a kabát emberi vagy állati vértől volt szennyezett, így a gyilkosságban való részvétel melletti bizonyítékként fogadták el.

²⁹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy e csoport tagjai feltétlenül bűnözők lennének. Az egyik kivégzett, Bódi József 1956. október 26-án csatlakozott egy csepéli fegyveres csoporthoz, november 7-ig részt vett annak legkülönbözőbb akcióiban. Október 26-án bekísérés közben agyonlőtte a letartóztatott Kalamár Józsefet, Csepel volt tanácselnökét (Fővárosi Bíróság: 3563/1959). Vö. még: Szmrek Benjamin és társainak pere, Pest Megyei Bíróság: 150/1957.

3. A legkisebb csoportot azok alkotják, akik valóban szolgáltatott adatokat Magyarországról,³⁰ és ez a tevékenységük részben kapcsolódott a forradalomhoz vagy az azt követő megtorláshoz. A következő szempontok alapján különítettem el ezt a csoportot a fentebb leírt, hasonló váddal kivégzettekől, valamint azoktól, akiknek az adatszolgáltatása semmilyen kapcsolatban nincs '56-tal:

a) E csoport tagjai érdemi tevékenységet sem a forradalom alatt, sem a második szovjet agresszió nyomán nem folytattak.

b) Ténylegesen nem a magyar emigrációval vagy az ENSZ ötös bizottságával álltak kapcsolatban.

c) Tevékenységüket részben pénzért folytatták.

d) Nemcsak szovjet, hanem magyar vonatkozású adatokat is kiszolgáltattak.

e) Adatközlésük nem szorítkozott a politikai életre, a megtorlásra, hanem kiterjedt a magyar gazdaságra is.

f) Tevékenységüknek azonban van '56-os vonatkozása is: tudósították a világot a Nagy Imre-perről, általában a megtorlásról, a restauráció bizonyos részleteiről, így halálra ítéletük feltétlenül kapcsolódik az 1956-ot követő politikai represszióhoz. (Ezen jellemzők együttes vizsgálata döntött.)

4. Hat embert anélkül végeztek ki, hogy ezt akár a tárgyalt kor igazságszolgáltatási elvei, módszerei is indokolni tudják. Semmi nem indokolhatta – a kor ítélkezési átlagát is figyelembe véve – túldimenzionált ítéletüket. Ha el is követtek valamit, semmi esetre sem olyan súlyút, amiért akár csak végrehajtható szabadságvesztés büntetésre is számíthatnak volna. Nem forradalmárok (a bírósági iratok tanúsága szerint), mert nem vettek részt a forradalomban. Nem közbűntényesek, mert nem követtek el köztörvényes bűncselekményt. Áldozatok. Mert abban a korban éltek. Elítéltetésük leginkább a véletlennel, vagy talán a helyi előirányzott terv teljesítésének szándékával magyarázható.

Az esetek egyik részében teljességgel abszurd a vádban foglalt tényállás, amit majd az ítélet is megismétel,³¹ más esetben azért ítélték halálra a vádlottat, mert valakit felelősségre kellett vonni,³² de előfordult, hogy valakire addig igyekeztek rábizonyítani valamilyen bűncselekményt, addig ijesztgették a felelősségre vonással, mígnem elkövetett valami olyat, amiért már megkaphatta az ítéletét.³³

³⁰ Ennek hangsúlyozása azért fontos, mert 1956 előtt és után is minden valós alap nélkül emberek tucatjait vádolták meg kémkedéssel.

³¹ Erdélyi Gyulát például azért végezték ki, mert állítólag felgyújtott egy bányát, miközben maga is a tárnában tartózkodott (Pest Megyei Bíróság: 362/1958).

³² Farkas Imre jelen volt 1956. október 26-án, amikor fegyveres felkelők lelőtték Bordás Andrást. A tanúvallomások szerint szóval és tettel igyekezett megakadályozni a fegyverhasználatot. A csoport tagjai közül azonban Nagy Józsefen kívül csak ő volt csepei, így csak őt tudták azonosítani. Nagy Józseffel együtt őt is kivégezték (Fővárosi Bíróság: 1991/1957).

³³ Huszár László jóval 1956 előtt, nem politikai okokból szökött Nyugatra. A forradalom hírére hazatért, itthon azonban kisebb csoportok előtt tartott beszédeken túl semmit nem csinált. A bukás után – mivel nem volt igazolványa, és joggal számíthatott büntetésre korábbi disszidálása miatt – többször megpróbálta elhagyni az országot, de egyik akciója sem volt sikeres. A sokadik alkalom után a nyomozó – felbuzdulva a számos szökési kísérleten – megpróbált valami komolyabb büntényt előcsalni belőle, s ennek érdekében megfenyegette, hogy amennyiben neki nem tesz vallomást, úgy katonai bíróság elé kerül, amely garantáltan halálra ítéli. Huszár erre megpróbált megszökni a vizsgálati fogságból, őret is megsebesítve, de akciója nem sikerült. Ekkor már meg lehetett hozni a legsúlyosabb ítéletet (0086/1959/ Hadtörténelmi Levéltár).

1961-ig tehát 229 embert végeztek ki '56-os cselekményekért. A következő táblázat szemlélteti, hogy a megtorlás milyen arányban szedte áldozatait – most már – az összes kivégzettet együttesen vizsgálva.

5. táblázat. A forradalmat követő megtorlás valamennyi áldozata

Vád	Kivégzettek száma (fő)	Kivégzettek százalékos aránya
Fegyveres harc	117	51
November 4. utáni tevékenység	34	15
Irányítás/politika	22	10
Fegyverrejtegetés	15	7
Népítéletben való részvétel	22	10
Köztörvényes bűncselekmény is	9	4
Adatszolgáltatás	4	2
Vétlen áldozatok	6	3
Összesen	229	100

* * *

1956 után is folytak eljárások a forradalommal nem szerves³⁴ kapcsolatban lévő ügyekben, és ezekben is születtek halálos ítéletek. Az eljárás alapjául szolgáló cselekmény szerint három csoport különböztethető meg:

1. háborús és emberiség elleni bűncselekmények vádjával kivégzettek;
2. a nem 1956-hoz kapcsolódó politikai elítéltek;
3. köztörvényes bűncselekményeket elkövetők.

1. 1958–59-ben folyt bírósági kampány (még a második világháború alatt vagy azt megelőzően elkövetett) háborús és emberiség elleni bűntettek tettesei ellen. A bírósági iratokat tanulmányozva szembetűnő, hogy a tényleges bűnösök mellett milyen nagy számban találhatóak vétlen vagy csak enyhén szankcionálandó cselekményeket elkövetők; hogy közöttük túlnyomó többségben vannak azok, akik cselekményeiket a visszacsatolt területeken (elsősorban a Délvidéken) követték el.

Ezek a perek *politikailag* feltétlenül kapcsolódnak a forradalom megtorlásához. A legitímációra törő rezsim ezzel egyrészt elhatárolta magát a Rákosi-korszaktól (felelősségre vonva azokat, akiket korábban nem, vagy szerinte nem megfelelő mértékben büntettek meg), másrészt „tényekkel” tudta igazolni, hogy bíróságai valóban a „fasisztákra” sújtanak le (amely fogalom alá a forradalom jónéhány szereplőjét is sorolták).³⁵

³⁴ Azért tartom szükségesnek a „szerves” jelzőt, mert bizonyos, több-kevesebb kapcsolat ezen esetek egy részénél is volt, lehetett a forradalommal.

³⁵ Igaz mindez akkor is, ha ezt a kampányt még az '56-os pereknél is nagyobb titkosság övezte. Ez a vezetés elsősorban önmagára hallgatott, mivel ő volt önnön ellenőre is, önmagának akart bizonyítani.

2. Ezekben az években is születtek halálos ítéletek politikai „bűncselekményekért”, a forradalomtól függetlenül. Kémkedés vádjával állítottak embereket bíróság elé (azokban az eljárásokban, amelyekben halálos ítéletek is születtek). A Kádár-kormány külpolitikai nehézségei megnövelték a vezetők érzékenységét a tömbön kívüli világ iránt, így a vizsgált időszakban több perben is igen súlyos ítéleteket hoztak, noha az elkövetett tettek nem voltak igazán veszélyesek, komolyak.

3. Végül ebben a korban is ugyanúgy követtek el köztörvényes bűncselekményeket, mint máskor, így születtek halálos ítéletek politikától teljesen független esetekben is: szinte kizárólag gyilkosságért.

6. táblázat. A megtorlástól független kivégzések

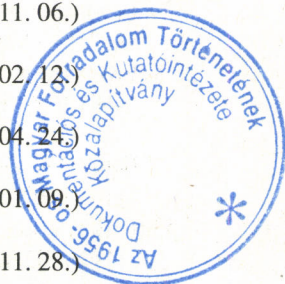
Bűncselekmény	Kivégzettek száma (fő)
Háborús és emberiség elleni	36
Adatszolgáltatás	13
Köztörvényes	63
Összesen	112

Megneveztük a megtorlás során legsúlyosabb ítéleteket elszenvedetteket. A bírósági iratokból egyéni sorsok, tragédiák körvonalai bontakoznak ki. Egyénenként is, összességükben még inkább: a nemzet sorsa, a nemzet tragédiája. További célunk, hogy a nevek mögé odarajzoljuk az arcot, a személyt is. Amennyiben újra lehetővé válik a jelenkortörténeti kutatás a magyar levéltárakban, feltárjuk a perek előtörténetét, és reményünk szerint választ kapunk a kérdésre: miért éppen ők? Az '56-os Intézet Oral History Archivumában található életútinterjúk földolgozása folyamatban van. Az egykori harcostársak, börtöntársak visszaemlékezései árnyalhatják a kivégzettek portréját, egyben felbecsülhetetlen értékű forrásai életük utolsó periódusának. Célunk, hogy minél teljesebb, hitelesebb életrajzokat adjunk az érdeklődő olvasók kezébe. Erre kötelez a kegyelet is.³⁶

³⁶ Függetlenül közöljük a kivégzettek hiteles névsorát, aminek első közreadására ezúttal is a *Beszélő* vállalkozott. (*Beszélő*, 1994. június 16.)

AZ '56-OS FORRADALMAT KÖVETŐ MEGTORLÁS SORÁN KIVÉGZETTEK

1. Ábrahám József
(1924. 12. 20.–1958. 06. 11.)
2. Ács Lajos
(1938. 06. 21.–1959. 09. 08.)
3. Alapi László
(1920. 12. 10.–1957. 05. 06.)
4. Andi József
(1924. 03. 27.–1958. 03. 06.)
5. Angyal István
(1928. 10. 14.–1958. 12. 01.)
6. Angyal Józsefné
született Friedl Valéria
(1912. 03. 25.–1959. 07. 21.)
7. Babér István
(1928. 03. 12.–1959. 02. 13.)
8. Babolcsai István
(1905. 04. 12.–1958. 03. 06.)
9. Bakos Gyuláné
született Salabert Erzsébet
(1930. 08. 10.–1958. 11. 28.)
10. Balázs Ferenc
(1933. 05. 20.–1957. 04. 10.)
11. Balázs Géza
(1935. 03. 22.–1957. 07. 20.)
12. Balla Pál
(1919. 01. 05.–1957. 10. 25.)
13. Balogh László
(1925. 06. 09.–1958. 04. 22.)
14. Bán Róbert
(1934. 04. 22.–1957. 11. 29.)
15. Barabás Tibor
(1917. 04. 28.–1959. 10. 28.)
16. Bárány János
(1930. 01. 24.–1959. 02. 18.)
17. Bartha Béla
(1927. 10. 21.–1957. 06. 25.)
18. Bartók János
(1936. 05. 04.–1957. 02. 12.)
19. Batonai István
(1928. 04. 05.–1957. 02. 05.)
20. Batonai László
(1927. 02. 10.–1957. 02. 05.)
21. Békési Béla
(1926. 11. 03.–1958. 04. 22.)
22. Bencsik József, ifj.
(1932. 04. 05.–1957. 04. 08.)
23. Berecz György
(1924. 05. 11.–1958. 01. 28.)
24. Berta József
(1934. 05. 13.–1958. 01. 02.)
25. Bobek Károly
(1933. 01. 23.–1957. 05. 16.)
26. Bódi József
(1938. 01. 01.–1958. 12. 23.)
27. Bognár Ottó
(1931. 10. 09.–1958. 03. 14.)
28. Bokor János
(1919. 10. 05.–1958. 11. 06.)
29. Bóna Zsigmond
(1930. 06. 10.–1957. 02. 12.)
30. Bosnyák Gábor
(1930. 06. 04.–1958. 04. 24.)
31. Brusznay Árpád
(1924. 06. 27.–1958. 01. 09.)
32. Burgermeiszter József
(1938. 04. 07.–1958. 11. 28.)

33. Czakó András
(1928. 06. 06.–1959. 05. 22.)
34. Czédli István
(1935. 10. 19.–1958. 08. 09.)
35. Czermann Lajos
(1926. 12. 16.–1959. 03. 28.)
36. Cziffrik Lajos
(1914. 08. 10.–1958. 01. 15.)
37. Czimmer Tibor
(1923. 10. 07.–1957. 11. 29.)
38. Csányi Sándor
(1929. 04. 12.–1959. 10. 28.)
39. Császár József, ifj.
(1929. 09. 29.–1957. 04. 12.)
40. Csehi Károly
(1928. 06. 09.–1959. 07. 30.)
41. Csermák János
(1928. 01. 04.–1959. 10. 28.)
42. Csiki Lajos
(1931. 08. 15.–1958. 05. 10.)
43. Csizmadi Ferenc
(1932. 12. 07.–1958. 11. 12.)
44. Dobi Károly
(1931. 08. 07.–1959. 12. 22.)
45. Dóczy Dénes
(1932. 11. 20.–1958. 10. 07.)
46. Dudás József
(1912. 09. 22.–1957. 01. 19.)
47. Ekrem Kemál
(1924. 10. 30.–1957. 11. 29.)
48. Erdélyi Gyula
(1925. 08. 15.–1959. 03. 25.)
49. Erdész József
(1927. 08. 21.–1957. 08. 15.)
50. Erdősi Ferenc
(1935. 08. 09.–1958. 05. 10.)
51. Erős István
(1913. 09. 27.–1958. 10. 10.)
52. Fánicsik György
(1933. 10. 29.–1960. 01. 03.)
53. Farkas Imre
(1929. 02. 21.–1958. 02. 28.)
54. Farkas Mihály
(1928. 10. 10.–1957. 02. 02.)
55. Fáy Ferenc
(1908. 10. 30.–1958. 03. 14.)
56. Fejes József Tibor
(1934. 03. 05.–1959. 04. 09.)
57. Folly Gábor
(1919. 03. 20.–1957. 05. 14.)
58. Földes Gábor
(1923. 05. 31.–1958. 01. 15.)
59. Földesi Tibor
(1923. 07. 09.–1958. 01. 31.)
60. Franyó Ferenc
(1927. 12. 13.–1958. 02. 20.)
61. Futó János
(1936. 04. 19.–1959. 10. 28.)
62. Gábor László
(1930. 02. 04.–1959. 09. 23.)
63. Gábor Péter
(1919. 10. 19.–1958. 06. 16.)
64. Galgóczi Zoltán
(1933. 03. 09.–1958. 11. 28.)
65. Garamszegi Alfréd
(1918. 04. 05.–1959. 02. 03.)
66. Géczi József
(1930. 03. 19.–1958. 11. 11.)
67. Geczko István
(1926. 09. 04.–1957. 05. 06.)
68. Gémes
(Gránitz) József
(1909. 06. 30.–1959. 07. 30.)
69. Gerlei József
(1930. 08. 23.–1958. 04. 22.)
70. Gimes Miklós
(1917. 12. 22.–1958. 06. 16.)
71. Gombos László
(1924. 07. 31.–1959. 10. 10.)
72. Gönczi Ferenc
(1931. 08. 03.–1957. 06. 26.)
73. Grosszmann Frigyes
(1920. 08. 23.–1959. 10. 28.)
74. Gulyás Lajos
(1918. 02. 04.–1957. 12. 31.)
75. Gyöngyösi Miklós
(1929. 08. 08.–1957. 06. 26.)

76. Gyulai Lajos
(1931. 01. 25.–1958. 12. 03.)
77. Hámosi István
(1917. 10. 23.–1961. 08. 26.)
78. Harazin János
(1908. 12. 10.–1957. 08. 31.)
79. Harmincz István
(1928. 12. 25.–1957. 10. 25.)
80. Havrila Béláné
született Sticker Katalin
(1932. 12. 26.–1959. 02. 26.)
81. Herczegh József
(1933. 05. 23.–1957. 10. 04.)
82. Horváth István
(1936. 06. 18.–1957. 01. 26.)
83. Hullár Gábor
(1924. 07. 31.–1957. 02. 07.)
84. Huszár László
(1932. 03. 24.–1959. 11. 21.)
85. Huzián István
(1924. 12. 06.–1959. 12. 22.)
86. Iván Kovács László
(1930. 08. 18.–1957. 12. 30.)
87. Ivicz György
(1936. 06. 15.–1959. 02. 18.)
88. Józsa György
(1933. 08. 18.–1957. 04. 12.)
89. Kálmán Dezső
(1934. 07. 08.–1958. 11. 15.)
90. Kanyó Bertalan
(1900. 05. 01.–1957. 04. 27.)
91. Katona István
(1920. 02. 04.–1957. 10. 17.)
92. Katona Sándor
(1915. 05. 05.–1957. 02. 12.)
93. Keller Károly
(1925. 06. 23.–1959. 10. 28.)
94. Kicska János
(1931. 05. 22.–1958. 11. 15.)
95. Kiss Antal
(1933. 07. 30.–1957. 12. 31.)
96. Kiss István
(1928. 12. 02.–1958. 10. 16.)
97. Klenovszky István
(1936. 09. 03.–1958. 10. 04.)
98. Kocsis Sándor
(1928. 03. 01.–1957. 09. 04.)
99. Kokics Béla
(1924. 03. 15.–1958. 05. 08.)
100. Kolompár Mátyás
(1924. 11. 15.–1957. 10. 07.)
101. Kolonics János
(1935. 04. 29.–1959. 05. 06.)
102. Kolozsi István
(1913. 08. 31.–1958. 10. 22.)
103. Komjáti Ferenc
(1920. 05. 02.–1957. 07. 20.)
104. Kondorosi Imre
(1922. 01. 17.–1959. 10. 28.)
105. Korsós József
(1935. 07. 06.–1958. 08. 09.)
106. Kósa Ferenc
(1938. 06. 11.–1958. 06. 25.)
107. Kósa Pál
(1921. 01. 25.–1959. 08. 05.)
108. Koszterna Gyula
(1933. 01. 21.–1959. 07. 30.)
109. Kóté Sörös József
(1927. 07. 17.–1959. 02. 26.)
110. Kovács Dezső
(1920. 12. 04.–1958. 10. 07.)
111. Kovács Ferenc
(1931. 12. 17.–1957. 06. 26.)
112. Kovács Imre
(1929. 10. 13.–1958. 10. 07.)
113. Kovács József
(1926. 08. 30.–1958. 10. 06.)
114. Kovács Lajos
(1927. 12. 01.–1961. 08. 26.)
115. Körösi Sándor
(1932. 03. 18.–1958. 03. 06.)
116. Krausz Gyula
(1934. 12. 22.–1959. 10. 28.)
117. Lachky Albert
(1933. 10. 06.–1958. 11. 28.)
118. Lakos János
(1920. 02. 23.–1957. 10. 25.)

119. Laurinyecz András
(1927. 01. 24.–1957. 11. 29.)
120. Léderer Jenő Tibor
(1935. 05. 06.–1957. 02. 15.)
121. Lénárd Ottó
(1929. 06. 26.–1958. 01. 28.)
122. Lengyel László
(1936. 08. 19.–1957. 09. 05.)
123. Lukács László
(1923. 04. 23.–1959. 01. 13.)
124. Magori Mária
(1913. 04. 03.–1959. 10. 28.)
125. Magyar János
(1934. 01. 02.–1958. 11. 15.)
126. Magyar Zoltán
(1933. 03. 10.–1958. 10. 22.)
127. Major Ernő
(1915. 01. 15.–1958. 03. 06.)
128. Maléter Pál
(1917. 09. 04.–1958. 06. 16.)
129. Mansfeld Péter
(1941. 03. 10.–1959. 03. 21.)
130. Mány Erzsébet
(1936. 09. 14.–1957. 02. 02.)
131. Mayer Antal
(1913. 01. 23.–1958. 01. 14.)
132. Mecséri János
(1920. 04. 28.–1958. 11. 15.)
133. Micsinai István
(1917. 03. 18.–1957. 04. 18.)
134. Minczér József
(1932. 12. 12.–1956. 12. 20.)
135. Modori Sándor
(1923. 05. 05.–1958. 10. 07.)
136. Molnár Imre
(1934. 05. 14.–1957. 10. 03.)
137. Molnár Károly
(1930. 10. 26.–1958. 07. 05.)
138. Molnár Sándor
(1933. 05. 24.–1958. 03. 06.)
139. Motzer Nándor
(1930. 07. 10.–1959. 04. 09.)
140. Nagy András
(1934. 07. 12.–1958. 06. 11.)
141. Nagy Imre
(1896. 06. 07.–1958. 06. 16.)
142. Nagy József
(1929. 09. 12.–1958. 11. 28.)
143. Nagy József
(1929. 05. 01.–1958. 02. 28.)
144. Nagy József
(1936. 05. 29.–1959. 02. 18.)
145. Nagy József
(1934. 06. 21.–1959. 04. 23.)
146. Nagy Lajos
(1927. 07. 18.–1957. 10. 01.)
147. Nagy Sándor, S.
(1902. 06. 02.–1959. 07. 30.)
148. Nagy Zoltán
(1926. 10. 31.–1957. 07. 20.)
149. Németh József
(1912. 04. 04.–1959. 10. 28.)
150. Nickelsburg László
(1924. 04. 10.–1961. 08. 26.)
151. Oláh Miklós
(1935. 06. 01.–1957. 04. 12.)
152. Onestáyk László
(1938. 06. 28.–1958. 11. 22.)
153. Ozsvát Károly
(1933. 12. 01.–1959. 05. 14.)
154. Pálházi Ferenc
(1903. 07. 24.–1957. 05. 10.)
155. Pálinkás
(Pallavicini) Antal
(1922. 07. 30.–1957. 12. 10.)
156. Palotás József
(1935. 04. 06.–1958. 03. 14.)
157. Panczer Gyula Ferenc
(1902. 09. 02.–1958. 10. 23.)
158. Patyi István, ifj.
(1913. 11. 24.–1957. 10. 10.)
159. Péch Géza
(1930. 05. 07.–1958. 04. 22.)
160. Pekó István
(1914. 10. 04.–1957. 10. 10.)
161. Pércsi Lajos
(1911. 07. 21.–1958. 05. 10.)

162. Petrus József
(1936. 04. 28.–1958. 03. 05.)
163. Pintér József
(1936. 07. 30.–1957. 01. 16.)
164. Pólya Ferenc Sándor
(1913. 07. 24.–1957. 04. 08.)
165. Pópa (Papp) József
(1927. 09. 15.–1958. 04. 16.)
166. Preisz Zoltán
(1925. 09. 27.–1957. 05. 10.)
167. Preszmayer Ágoston
(1934. 05. 17.–1957. 11. 07.)
168. Rajki Márton
(1901. 09. 23.–1959. 07. 30.)
169. Rémiás Pál
(1930. 06. 07.–1958. 11. 15.)
170. Renner Péter
(1933. 03. 20.–1958. 02. 05.)
171. Rizmajer József, ifj.
(1935. 02. 19.–1957. 08. 31.)
172. Rusznay László
(1933. 10. 05.–1957. 11. 29.)
173. Schiff János
(1930. 06. 08.–1957. 04. 25.)
174. Sikó Dezső
(1930. 05. 07.–1957. 05. 16.)
175. Silye Sámuel
(1932. 02. 16.–1959. 11. 21.)
176. Simon Gábor
(1934. 03. 24.–1958. 11. 28.)
177. Sipos Zsigmond
(1934. 07. 05.–1957. 08. 15.)
178. Soltész József
(1927. 08. 30.–1956. 12. 15.)
179. Somlai István
(1936. 08. 14.–1957. 04. 27.)
180. Somogyi Tibor
(1935. 03. 06.–1958. 03. 06.)
181. Sörös Imre
(1932. 10. 27.–1958. 02. 05.)
182. Spamberger György
(1913. 04. 22.–1957. 11. 08.)
183. Steiner Lajos
(1930. 11. 28.–1958. 08. 05.)
184. Szabó István
(1920. 02. 24.–1957. 06. 27.)
185. Szabó János
(1897. 11. 17.–1957. 01. 19.)
186. Szabó János
(1926. 07. 01.–1960. 03. 02.)
187. Szabó Károly, D.
(1924. 01. 18.–1959. 01. 14.)
188. Szabó Lajos
(1930. 02. 09.–1959. 02. 18.)
189. Szabó Pál
(1915. 08. 20.–1958. 11. 15.)
190. Szántó Farkas Béla
(1929. 09. 04.–1958. 12. 29.)
191. Szász Zoltán
(1930. 12. 31.–1957. 07. 20.)
192. Szegedi Flórián
(1929. 12. 11.–1958. 09. 03.)
193. Szelepcsényi István
(1932. 01. 30.–1959. 09. 08.)
194. Szendi Dezső
(1923. 06. 02.–1958. 11. 15.)
195. Szente István
(1937. 03. 17.–1958. 12. 23.)
196. Szente Károly, id.
(1906. 01. 17.–1958. 12. 23.)
197. Szilágyi József
(1917. 04. 24.–1958. 04. 24.)
198. Szilágyi László
(1924. 11. 20.–1958. 05. 06.)
199. Szirmai Ottó
(1926. 11. 16.–1959. 01. 22.)
200. Szivák István
(1934. 09. 10.–1959. 10. 28.)
201. Szívós Géza
(1931. 03. 09.–1957. 01. 03.)
202. Szmrek Benjamin
(1934. 02. 04.–1957. 09. 05.)
203. Szobonya Zoltán
(1909. 11. 07.–1958. 09. 29.)
204. Szörtsey István
(1891. 05. 05.–1957. 11. 21.)

205. Takács Kálmán
(1909. 09. 13.–1958. 11. 06.)
206. Tihanyi Árpád
(1916. 01. 07.–1957. 12. 31.)
207. Tomasovszki András
(1923. 12. 22.–1958. 05. 06.)
208. Toracz Sándor
(1930. 01. 24.–1958. 09. 03.)
209. Tóth György
(1909. 10. 12.–1957. 09. 03.)
210. Tóth Iona Gizella
(1932. 10. 23.–1957. 06. 27.)
211. Tóth József
(1927. 07. 24.–1959. 02. 26.)
212. Tóth László, G.
(1914. 12. 12.–1957. 07. 20.)
213. Tóth Tibor
(1937. 10. 22.–1959. 12. 22.)
214. Török István
(1930. 11. 12.–1958. 12. 02.)
215. Törzsök Géza
(1911. 06. 27.–1958. 05. 20.)
216. Tumbász Ákos
(1935. 04. 09.–1959. 03. 28.)
217. Tutsch József
(1929. 02. 06.–1959. 09. 24.)
218. Újvári József
(1927. 02. 26.–1958. 06. 25.)
219. Varga József
(1928. 05. 05.–1957. 01. 22.)
220. Varga Péter
(1933. 11. 17.–1958. 10. 22.)
221. Vass Lajos
(1936. 01. 18.–1958. 11. 28.)
222. Veréb László
(1935. 12. 16.–1959. 10. 06.)
223. Viskovics János
(1918. 03. 23.–1958. 11. 12.)
224. Weinráger László
(1928. 07. 04.–1958. 01. 15.)
225. Zódor János
(1936. 07. 08.–1958. 10. 24.)
226. Zrínyi János
(1925. 12. 24.–1958. 03. 14.)
227. Zsendovics László
(1931. 09. 30.–1958. 12. 23.)
228. Zsigmond Imre
(1924. 06. 07.–1957. 12. 31.)
229. Zsigmond László
(1921. 10. 12.–1958. 02. 05.)

GONDOLATOK ÉS TERVEK AZ INTERJÚGYŰJTEMÉNYRŐL

Az '56-os Intézet Oral History Archivumában ma már több mint 700 interjú van. Az elmúlt évben is folytattuk a gyűjtemény bővítését, elsősorban olyan szóbeli emlékezőkkel, akik többsége a forradalom résztvevője volt. Utcái harcosok, munkástanácstagok, politikai vezetők szerepelnek az interjúalanyaink között. Ezen felül, az eredeti célkitűzéseinknek megfelelően, a magyar társadalom és közélet más személyiségeivel is készült életútinterjú vagy – kisebb számban és kivételes esetben – rövidebb beszélgetés.

Egy ilyen terjedelmes gyűjtemény rendezése és bővítése mellett egyre nagyobb figyelmet kell fordítanunk arra, hogy megkönnyítsük az interjúk kutathatóságát, és gyűjteményünket minél több tudományág kutatói számára felhasználhatóvá tegyük. Korábban már beszámoltunk arról, hogy a gyűjtemény hogyan jött létre és milyen feladatokat kíván ellátni.¹ Az interjúk meghatározott céllal készültek, ehhez a célhoz választottuk ki az alkalmazott módszert. Célunk volt olyan emberek megszólaltatása és élettörténetének hangszalagra rögzítése, akiknek élettapasztalatát, történelmi ismereteit érdemes és fontos a jelen és az utókor tudományos kutatói számára megőrizni. Az interjúk hasznos információkkal szolgálnak a huszadik század magyar történelmének az utóbbi mintegy 50-60 esztendejéről. Természetesen lényegesen több információt talál az interjúkban az, aki az '56-os forradalommal, a Kádár-rendszerrel vagy az '50-es évekkel foglalkozik, mint aki a korábbi éveket vizsgálja. Ennek oka, hogy az interjúk csak azokat a generációkat ölelhetik fel, amelyek még élnek, és elérhetőek, illetve elérhetőek voltak az elmúlt másfél évtizedben az OHA számára.

A gyűjtemény a történészek által hasznosítható leginkább, de éppen azért, mert teljes életutakat rögzítettünk, más tudományok képviselői is eredményesen felhasználhatják: szociológusok, szociográfusok, antropológusok stb. Arra is számítani kell, hogy a nem is olyan távoli jövőben a ma elgondolhatótól teljesen különböző szempontokat érvényesítő tudósok is kézbe fogják venni az interjúkat, s azokban olyan információkat keresnek majd, amelyekre ma még nem is gondoltunk. Nem nehéz elképzelni például, hogy akár már 20-30 év múlva lesznek olyan nyelvészek, akik egy meghatározott társadalmi réteg szókincsét fogják kutatni, s ehhez használják fel az interjúkat, és ha esetleg az OSZK-ban tárolt hangfelvételek megélik azt a kort, magát a hanganyagot is. Talán még arra is kísérletet tesznek, hogy felmérjék a magyar nyelv artikulációs bázisának változását az angol nyelv térhódítása nyomán.

¹ Kozák Gyula: Az Oral History Archivumról. *Évkönyv I*, Budapest, 1956-os Intézet, 1992, 255–266. o.

Az interjúkészítés módszere – az elkészült interjúk legtöbbszörében – viszonylag egységes. Nem törekedtünk a privátszféra teljes mélységű feltárására, kikerültük az intimításokat, óvakodtunk a pszichoanalitikus jellegű vizsgálódásoktól. Ugyanakkor mindig nagy súlyt helyeztünk arra, hogy a teljes életutat rögzítsük, s hogy a szociológiai „kemény” és „félkemény” adatok minden interjúban szerepeljenek, részletesen kívántuk megismerni azokat az eseményeket, amelyek miatt interjúalanyunkat kiválasztottuk.

Mindazonáltal nincs olyan interjú, amely pusztán eseménytörténeti felsorolás lenne. Az emlékezések történelmi kontextusba ágyazott egyéni sorsokat tartalmaznak, amelyeket azok mondanak el, akik megélték. Ezért természetes, hogy a lecsupaszított történezen túl az elbeszélő reflektál is mindarra, ami vele történt, annál is inkább, mert a legtöbbször nem mindennapi események tanúi szólnak meg.

Egy interjú sematikus váza a következőképpen néz ki:

Az interjúalany teljes életútja, a családi háttérrel együtt (nagy szülők, szülők, testvérek, releváns rokonság), a primer szocializáció folyamata, az iskola, iskolák hatása, az öntudatosodás folyamata, az ideologikus én kialakulása, vagyis annak a személyiségnek a létrejötte, amelyik önreflexióval bír, a felnőtté válás folyamata, a munka és családtörténet – s ebbe beágyazva, a megkérdezett jelentőségének függvényében –, mindazok a történelmi, politikai események, amelyek miatt az interjút készítettük. Mindez – az elkerülhetetlen időbeli kalandozásoktól, kiegészítésektől eltekintve – szigorú időrendben. Az OHA interjúinak terjedelme általában arányban van az interjúalany által átélt események jelentőségével, illetve az interjúalany elbeszélő és értékelő hajlamával.

AZ OHA ÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNY

A szóbeli forrásokat a történész elsősorban akkor használja, ha olyan terület megismerésére törekszik, amelyről írásos feljegyzések nem, vagy csak kis számban, esetleg csak korlátozott értelmezési lehetőséggel léteznek. A szóbeli történelem műformája azokon a területeken terjedt el, amelyeknél még elérhetőek voltak olyan személyek, akik forrásértékű információval rendelkeztek, illetve akik a színhagyomány útján az előző generációktól szerzett információkat megőrizték. Elsősorban kisebbségek, ritka foglalkozási csoportok, speciális tulajdonságokkal rendelkezők, illetve különleges szituációk résztvevői azok, akik a történelmi kutatások számára fontos információk forrásai, hordozói lehetnek.

Az 1989–90-es rendszerváltozásig az 1956-os magyar forradalom abba a kategóriába tartozott, amelyben a források hozzáférhetetlenek voltak. Amikor az OHA megkezdte gyűjtőmunkáját, a forradalom egykori szereplőinek visszaemlékezéseiből kívánta rekonstruálni azokat a történéseket, amelyekről semmilyen írásos anyag nem állt a kutatók rendelkezésére. Természetesen számítanunk kell arra, hogy az interjúk, mind a rendszerváltozás előtt, mind az azután készültek, torzítanak. Az előző rendszerben leginkább a félelem, a másokért való aggodás, az évtizedekig megőrzött konspirációs szigor készítette az embereket bizonyos tények elhallgatására. Ma pedig – egyebek mellett – a megjelenő írások befolyásolják az emlékezőt, hogy egy eseményt valóban úgy élt-e át, ahogy arra harminc éven keresztül emlékezett. Saját verziójába már beszűrődhetnek, gyakran szándéktalanul is, az olvasmányélmények, egykori társak visszaemlékezései, televízióból, rádióból, sajtóból szerzett információk.

A levéltárak megnyílása után a források egy jelentős részéről kiderült, hogy azokat még keletkezésük idején szándékosan meghamisították, az egykori események belőlük csak nagyon nehezen vagy egyáltalán nem rekonstruálhatók: ilyenek például a rendőrségi, ügyészségi kihallgatási jegyzőkönyvek. Számos olyan területe maradt a forradalomnak, amelyről nincsenek írásos feljegyzések. Vagy azért, mert a forradalom lendülete nem tette lehetővé minden esemény dokumentálását még akkor sem, ha a résztvevőknek volt is ilyen szándékuk (például a munkástanácsok esetében), vagy azért, mert a résztvevők nem érezték szükségét írásbeli dokumentumok készítésének (jellemző példát nyújtanak erre a fegyveres felkelőcsoportok). Számos esetben a szóbeli források kiegészítik, értelmezik az írásos forrásokat, gyakran pedig azokat a motívumokat ismerhetjük meg belőlük, amelyeket semmilyen írásos forrás nem tartalmazhat.

Az interjúgyűjteményt eddig is használhatták és használták is a kutatók (elsősorban történészek), mégpedig oly módon, hogy az interjúalany személye alapján kiválasztották a számukra érdekesnek tűnőt s azt elolvasták, az abban lévő információt beépítették kutatásukba. Az interjúk annotált jegyzéke folyamatosan készült, s ez a kutatók számára megkönnyítette az eligazodást a hatalmas anyagban. Szükségessé vált azonban olyan segéd-eszközök kimunkálása, amelyek a kutatást lényegesen megkönnyítik és az információhoz jutást jelentősen gyorsítják.

ÖSSZESÍTETT NÉVMUTATÓ

Valamennyi interjúhoz készült névmutató. Az eligazodásnak igen egyszerű módja a nevek alapján történő tájékozódás, különösen akkor, ha egy személy konkrét eseményhez kapcsolódik, vagy a kutató valamely történelmi személyt keres. Az egyedi, tehát egyetlen interjúhoz rendelt névmutatók azonban korábban csak akkor voltak használhatók, ha a kutató minden interjút egyenként kézbe vett és megnézett. Ez a munka sok száz interjú esetében szinte megoldhatatlan volt. Ezért kezdtük el egy összesített névmutató készítését. Nem használtunk semmilyen különös számítógépes programot, mivel a névre történő keresés bármely használatos szövegszerkesztő segítségével megoldható. A feladat azonban csak látszólag egyszerű. Közismert történelmi személyiségeknél nem okoz gondot a beírás, azonban minél kevésbé ismert személyről van szó, annál nehezebb egy rövid, de a későbbiek során jól használható meghatározást adni a név mellé.

Az interjúk mellett lévő névmutatókban a szövegkörnyezet többnyire egyértelművé tette a megnevezett személyek kilétét. Mivel maga az interjú is a kutató kezében volt, könnyen a megadott oldalra lapozhatott, s az esetleges félreértést könnyen tisztázhatta. Az összesített névmutatóban azonban több száz interjú több tízezer neve szerepel, s mivel magukat az egyedi névmutatókat sem egyetlen személy készítette, a nevek melletti definíciók sem egységesek. Az egyedi névmutatónál arra törekedtünk, hogy minden név mellett először a személy általános jellemzője szerepeljen, (mérnök, katonatiszt, kisgazda politikus stb.) második helyen pedig az interjúalanyhoz való viszonya (kolléga, barát, rabtárs, kihallgató tiszt stb.). Am az, aki az egyik interjúban mérnökként szerepelt, egy másik interjúban szerepelhetett az MSZMP KB tagjaként, attól függően, hogy az adott interjúalany mikor találkozott a névmutatóban szereplő személlyel. A viszonyító (relációs) mutató pedig még ennél is jobban változhat, hiszen ugyanaz a személy egyik interjúalanyunknak lehetett a rabtársa, a másiknak pedig, egy más történelmi korszakban kollégája.

Az összesített névmutató elkészítése során azt a célt tűztük ki, hogy a lehetséges mértékig egyértelművé tegyük a nevek mellett szereplő meghatározást, hogy a kutató a legkevesebb erőfeszítéssel találja meg a keresett személyeket. A mechanikusan egybegé-
pelt és alfabetikusan rendezett összesített névmutatóban minden Kovács Jánosnak meg kell kapnia azt az azonosítót, amely egyértelművé teszi kilétét. Továbbá tartalmaznia kell a névmutatónak azt is, hogy valamely személy melyik interjúban milyen gyakran fordul elő.

Ennek a munkának még csak a kezdeténél tartunk. Az előforduló nevek nagy száma szükségessé teszi, hogy a végtermékbe, az összesített névmutatóba ne kerüljön bele minden név. Tekintettel arra, hogy az interjúk kevés kivételtől eltekintve teljes életutakat tartalmaznak, igen sok családtag, ifjúkori barát, ismerős, osztálytárs, munkatárs neve is elhangzik azokban. Kihagyhatók például mindazok az ifjúkori tanítók, tanárok, bajtársak, lakótársak, akik egy adott pillanatban az emlékező számára fontosak voltak ugyan, de a történelem kutatóját nem érdeklik, mert szerepük mind az interjúalany, mind a történész számára érdektelen, s nincs esélye annak, hogy más interjúban is előforduljanak, vagy olyan történelmi eseménnyel kapcsolatban bukkanjanak föl, amely miatt érdemes lenne őket az összesített névmutatóba felvenni. Egyébként a kihagyott neveket a rendkívül időigényes pontosítás nélkül egy önálló számítógépes file-ban fogjuk tárolni, s ha valakit érdekel, kikeresheti őket.

Az összesített névmutató készítése csak akkor fejeződhetne be, ha az OHA beszüntetné tevékenységét. Fejlesztésére, kiegészítésére mindaddig szükség van, amíg új interjúk készülnek. Ezért ez a kutatási segédeszköz az OHA hosszú távú tervei között az állandóan fejlesztendő és karbantartandó munkák között szerepel. Terveink szerint 1994 végére elkészül az összesített névmutató pontosított, a felesleges nevektől megtisztított és a tudományos kutatás számára használható változata, amely az intézet adatbankjának részeként lesz hozzáférhető.

AZ INTERJÚK SZÁMÍTÓGÉPES FELDOLGOZÁSA

A kutatás számára az életútinterjúk csak akkor hasznosíthatók, ha a bennük lévő minden fontos információhoz viszonylag könnyen hozzá lehet férni. Sok ezer oldal végigolvasása a kutató számára nem gazdaságos, sőt kifejezetten riasztó, különösen akkor, ha nem biztos abban, hogy a munkájához szükséges információt megleli. Ezért az OHA olyan kutatóbarát számítógépes rendszert alakított ki, amely a téma iránt érdeklődőnek percek alatt rendelkezésre bocsátja azoknak az interjúknak a jegyzékét (s azon belül az oldalszámot is), amelyekre szüksége lehet. A Textar nevű könyvtári program megfelelő átalakításával olyan szabad-hívószavas keresési rendszert alakítottunk ki, amely valamennyi '56-tal kapcsolatos eseményről részletes, az interjúalany egész életéről pedig átfogó információt ad. Eddig már 250 interjú anyagát vittük be ebbe az adatbankba.

A feldolgozás útja a következő. Az interjúkból 3–6 oldalas, nem teljes mondatokban fogalmazott kivonat készül, amely röviden tartalmazza a legfontosabb személyi adatokat (születési hely, év, a család szociális helyzete, iskolák, munkahelyek, stb.) s ennél részletesebben mindazokat az eseményeket, amelyekben az interjúalany részt vett vagy amelyeknél jelen volt. Ezek a kivonatok ellenőrzés után kerülnek a számítógépbe, amelyben a „beszélő” mezőnevek segítségével technikai problémára redukálódik a szükséges információ kinyerése.

A bevétel nem mechanikus feladat, hanem alkotó munka, mert az interjúalanyok is, és a kivonatkészítők is más szavakkal, gyakran azonos értékű szinonimákkal jelölnek hasonló vagy azonos eseményeket. Éppen ezért egyetlen személy végzi az információk számítógépre vitelét, s a lehetőségeken belül egységes szóhasználatot alkalmaz. Például: a „sortűz” igen sok interjúban fordul elő. Van, ahol vérengzésnek, van, ahol mészárlásnak, s van ahol lövöldözésnek vagy éppen ártatlan emberek lemészárlásának nevezik. Az a kutató, aki a sortűzekekről kíván információt szerezni, csak akkor tud gyorsan a forráshoz eljutni, ha valamennyi sortűz azonos néven szerepel a számítógépes adatbázisban. A bevívó és a kivonatokat ellenőrző munkatársak feladata, hogy egységesített konvenció szerint jelenjenek meg az azonos nemű események, illetve hogy milyen események kerüljenek egyáltalán a számítógépes adatbázisba.

A program segítségével az '56-os forradalom helyszíneire, időpontjaira, szervezeteire, megnevezett eseményeire a forradalomban részt vevő személyekre, illetve ezek kombinációira, együttes előfordulásaira lehet keresni. A programból az is megtudható, hogy egy adathoz még milyen személyek, események és időpontok kapcsolódnak. A számítógépen rögzített interjúkivonatok már az adatbevétel során is az intézet belső és külső kutatóinak rendelkezésére álltak, s azt munkájukban többen eredményesen használták fel. Terveink szerint először az '56-os interjúk kerülnek a számítógépes rendszerbe. Később a gyűjtemény minden interjút ily módon fogjuk feldolgozni és számítógépre vinni. Az összesített névmutatóhoz hasonlóan ez a tevékenység is mindaddig tart, amíg az OHA-ban új interjúk készülnek.

A PUBLIKÁCIÓKRÓL

Az oral history műfaját a kutatásokban és a publikációkban általában kétféleképpen alkalmazzák. Az egyik irányzat a rádióriportokból „nőtt ki”, ennek legjelentősebb reprezentánsa Stud Terkel Amerika-szerte ismert rádiós személyiség. Ennek a ma már klasszikus módszernek a legkiválóbb alkalmazói (a chicagói iskola tagjai és követői) nem az egyes embert állítják egy kötet (vagy kutatás) fókuszába, hanem az eseményt, s azt járják körül az informátor, a meginterjúvált emlékeinek rögzítésével. Ezekben az interjúkban nem bontakozik ki a teljes személyiség, hanem csak a vizsgált jelenség vonatkozásában ismerjük meg a megszólaló véleményét és az általa megélt, megismert, vele történt eseményeket. Ilyen interjúfüzér készült például a második világháborúról, s magyarul is megjelent a Chicagót bemutató interjúgyűjtemény,² amelyben az amerikai nagyváros különböző társadalmi állású lakói szólnak meg s vallanak életükről, városukról, városukkal kapcsolatos érzelmeikről. Fontosnak és az egyik lehetséges útnak tartjuk e módszert, olyannyira, hogy az '56-os Intézetben is született már önálló mű hasonló tudományos apparátussal.

A másik, ettől jelentősen különböző publikációs (felhasználási) módszer, amikor valamilyen eseményhez, helyhez, foglalkozási csoporthoz tartozó emberek (vagy csak akár egyetlen személy) szólnak meg, ám azoknak teljes életét tartalmazza a kötet. Ilyenkor az olvasónak lehetősége nyílik a mikrotörténetek világának megismerésére is, tanulmányozhatja a megjelenített ember teljes élettörténetét, s választ kaphat olyan kérdésekre,

² Stud Terkel, *Chicago (Keresztmetszet)*. Budapest, Európa Kiadó, 1972, 544 o.), illetve *The Good War, An Oral History of World War Two* (New York, Ballantine Books, 1985, 592 o.)

hogy miért éppen úgy alakult egy sors, ahogyan alakult. E módszer segítségével bizonyos kemény adatok és azok következményei is értelmezhetővé válnak, hiszen az egyes emberek sorsát összefüggéseiben ismerhetjük meg.³

Amikor csupán egyetlen személy egy publikáció tárgya, akkor vagy a személy jelentősége, vagy az általa átélt események, vagy a kettő együtt indokolják a mű megszületését.⁴

AZ OHA-KÖTETEK

Az OHA, még az 1989–90-es rendszerváltás előtt megkezdte egy önálló könyvsorozat kiadását.⁵ Akkor – természetesen – nem volt lehetőség arra, hogy kifejezetten '56-os kötet jelenhessen meg. A rendszerváltás első időszakában az OHA interjúit részben vagy egészben felhasználó, több '56-os tematikájú könyv és folyóirat-publikáció is napvilágot látott. 1992-ben az '56-os Intézet az MTA Jelenkorkutató Bizottsága közreműködésével új sorozat kiadását kezdte meg. A munkástanács-vezetők interjúiból összeállított kötet után 1994 októberében a fegyveres felkelőkkel készített interjúválogatást jelentetünk meg, s ezt követi majd az 1956-ban újjáalakult pártok vezetőivel készült interjúkból szerkesztett kötet. Az utóbbi három kötetben egyenként 10–12 interjú szerkesztett és rövidített változata szerepel. Ezekkel kapcsolatban több kérdésre is választ kell adnunk. Milyen alapon készül a válogatás? Milyen megfontolások alapján történik a szerkesztés? Mi e kötetek funkciója?

Az OHA interjúi az adott témakört statisztikai értelemben nem reprezentálják, azonban a kötetekbe bekerülő interjúk tartalmazzák azokat a legfontosabb információkat, amelyek az adott történelmi esemény, illetve a hozzá kapcsolódó szervezetek tevékenységének megismerését teszik lehetővé. A válogatás bázisa az OHA gyűjteménye, azon belül a témát legjobban megjelenítő interjúk kerülnek a kötetekbe. Azok az interjúk, amelyeket kötetben, szerkesztett formában megjelentetünk, az írott források, illetve más interjúk szerint is hiteles információkat tartalmaznak az interjúalany szemszögéből. A válogatásnál ügyelünk arra is, hogy a forradalom eseményei közül egyesek ne sikkadjanak el, mások pedig ne kerüljenek túlsúlyba.

A munkástanács-vezetőkkel készült interjúválogatásból például elsősorban azt tudjuk meg, hogy a forradalom és a forradalom utáni néhány hónap szereplői, akik a történelmet maguk is alakították, hogyan élték meg ezt az időt, mi vezette őket a történelmi szerepvállaláshoz, milyen indulatok vezérelték cselekedeteiket, és természetesen megtudhatjuk azt

³ Két művet említünk itt. Thomas J. Morian, *Prairie Grass Roots, an Iowa Small Town in the Early Twentieth Century*. (Iowa City, Iowa University Press, 1988, 287 o.) például egy amerikai mezőgazdasági kisváros 1900 és 1930 közötti életét dolgozza fel az élőszóban elmondott történelmi emlékek segítségével; Jonathan Kozol, *Rachel and Her Children: Homeless Families in America* (New York, Crown, 1988, 261 o.) c. könyvében két és fél éven keresztül követte egy hajléktalan család életét s ennek a történetét írta meg. Az első jellegzetesen agrártörténeti mű, a második a „szegénységkutatás” körébe sorolható, s olyan situációkat mutat be, amelyet csak a részt vevő megfigyelés és a szereplők beszélgetése útján ismerhetünk meg.

⁴ Az egyik leghíresebb és legvitatottabb ezek közül Bonnie Smith, *Confessions of a Concierge: Madame Lucie's History of Twentieth-Century France* (Egy házmester vallomása: Madame Lucy huszadik századi Franciaországa). New Haven, Yale University Press, 1985, 156 o. Smith tíz éven keresztül természetesen szakaszosan interjúzott Lucie Brunnel, aki 1900-ban Normandiában született, majd Párizs 11. kerületében volt házmester.

⁵ Az Oral History Archívum interjúnak felhasználásával készült publikációk jegyzékét az *Évkönyv I.*, 1992 a 266. oldalon tartalmazza.

is, hogy az egyes gyárakban, üzemekben, illetve a megyei és a fővárosi munkástanácsokban mi történt. Megismerkedhetünk a munkástanácsok választásának légkörével, a tanácsok belső életével, a vitákkal, dilemmákkal, a programkészítések emberi, politikai vívódásaival, a megtorlások belső mechanizmusával, amelyről egyébként semmilyen írásos forrás nem áll rendelkezésünkre.

A kötetek sok száz oldalas interjúkból tartalmaznak néhány tíz, esetleg a száz oldalt alig meghaladó szerkesztett változatot. A szerkesztőnek úgy kell elvégeznie a rövidítést, hogy a lényegi részeket érintetlenül hagyja, hogy a szerkesztett változatot maga az interjúalany is elfogadja, s abban a történelmi események, az interjúalany véleményei és életének legfontosabb történései egyaránt jelen legyenek. A szerkesztő másik feladata, hogy az előbeszédet olvasható szöveggé változtassa. A publikált interjúkat elláttuk lábjegyzetekkel is. Ezek elsősorban a jobb megértést, pontosítást szolgálják: feloldanak utalásokat, korrigálnak időpontokat, eseményeket, intézményneveket, azonosítanak ma már nem, vagy csak kevéssé ismert személyeket.

Mivel az eddig megjelent kötetek a forradalomról vannak hivatva alul-, illetve belülnézeti tájékoztatást adni, a szerkesztés során a forradalom eseményei kapják a legnagyobb terjedelmet. A forradalom alatti szereplés motívumai azonban nem mindig lennének érthetőek, ha nem ismernénk az élettörténet korábbi eseményeit, amelyek hatására egyes személyek munkástanács-vezetők, mások fegyveres felkelők, megint mások pártpolitikuskok lettek. De ugyanilyen fontos a társadalomtudós számára az is, hogy milyen családi, szociális háttér milyen cselekvésekre, politikai megnyilvánulásokra készítette a forradalom szereplőit. Az előélet és a forradalom alatti cselekedetek megismerésén túl fontosnak tartjuk, hogy a megtorlásról, annak formális (tehát jogi eszközökkel végrehajtott) és nem formális (politikai, munkahelyi, a mindennapokat átszövő) változatairól is képet adjunk. Végezetül fontosnak tartjuk azt is, hogy a szerkesztett interjú tartalmazza azokat a reflexiókat, amelyekben az interjúalany, a forradalom egykori résztvevője visszatekintve értékeli életét, illetve annak meghatározó szakaszát, szakaszait. A terjedelmi korlátok is szükségesé teszik a szövegek erőteljes rövidítését. Azonban soha nem adtuk fel azt a törekvésünket, hogy teljes emberi sors jelenjen meg a közzétett interjúban.

A kötetek funkcióját illetően már említettük, hogy a motivációk, az egyedi történések megismerése az egyik cél, de ennél fontosabb, hogy a köteteket egybefűző téma (munkástanácsok, utcai harcok, pártpolitika) a csak e módszer segítségével lehetséges nézőpontból is megismerhető legyen. Továbbá azért, hogy a teljes élettörténetbe ágyazva jelenjen meg a politikai történések, a történelmi események, mind az érdeklődő olvasó, mind a tudományos kutató olyan összefüggésekre bukkanhat, amely az írott források révén nem áll rendelkezésre. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat az érdeklődőket sem, akik nem olvasnak történelmi szakmunkát, ám szívesen kézbe vesznek egy olvasmányos visszaemlékezés-gyűjteményt, amelynek segítségével megismerhetik, felidézhetik illetve rekonstruálhatják az egykori eseményeket, mégpedig azokkal az emberi indulatokkal megerősítve, amelyek az eseményeket átélte emlékezőtől származnak.

Interjúgyűjteményeinket történelmi szociográfiának tekintjük, mert egy meghatározott problémakört járnak körül az életútinterjúk segítségével. Szociográfia a szónak abban az értelmében, hogy nem reprezentatív szociológiai kutatás végterméke, ugyanakkor nem is írói adatgyűjtés alapján, szabadon kezelt anyag, s a megformálás is a lehetőségesség határain belül alkalmazkodik az eredeti szöveghez, nyelvi fordulatokhoz, gondolatfűzésekhez. Természetesen az interjúalanyok hozzájárultak a közléshez, ők maguk hitelesnek fogadták

el a megjelenő szövegeket. A kötetekben szereplő sorsok és események mint lehetséges és tipikus példák váltak érdekessé a publikálásra, a szerkesztett interjú a szó nem statisztikai értelmében (hanem példaszzerűen) reprezentálja azt a társadalmi és történelmi közeget, amelyet az emlékező képvisel.⁶

Az interjúkban szükségképpen megjelenik a napi politika. A készítés idejétől függően (1989–90 előtt vagy után) eltérő politikai indulatok jellemezték a nyilatkozót. A késő Kádár-korszakban a megalázottság, a rendszerváltás után pedig a rehabilitáció volt a legfontosabb kérdés az ötvenhatosok számára. A szerkesztés során tudatosan kihagytunk minden olyan reflexiót, amely a napi politikai életre vonatkozik, ugyanakkor nem hagytuk ki azokat az életvezetésre vonatkozó, gyakran tragikus tényeket, amelyek jellegzetesen a volt ötvenhatosok sajátjai.

AZ ÖTVENHATOSOK MÁSODIK NEMZEDÉKE

Idén az OHA egy új, hároméves kutatást indít, Az ötvenhatosok második nemzedéke címmel. Több szempont is indokolja, hogy az 1956-os forradalom utáni megtorlás során börtönbüntetést szenvedettek, illetve kivégzettek gyermekeinek vizsgálatához kezdjünk. Az egyik az, hogy egyre kevesebb azoknak a forradalomban szereplőknek a száma, akik lényeges új információval járulhatnak hozzá a forradalom eseményeinek jobb megismeréséhez. A másik, hogy a forradalom leverése után a hatalom a közvetlenül kiszabott büntetéseken túl azokat is sújtotta, akik büntetőjogilag még az akkori törvények szerint sem voltak felelősségre vonhatók. Ezek közé tartoznak egyrészt azok, akiket ugyan a forradalom alatti cselekedeteikért nem vontak felelősségre, de életüket, főleg munkájukat megnehezítették, lehetetlenné tették előrejutásukat, másrészt az elítéltek házastársai és gyermekei. Az eddigi életútinterjúkból viszonylag jól megismerhettük a házastársak helyzetét, illetve azoknak a sorsát, akik nem kerültek az igazságszolgáltatás karmai közé, de a mindent átszövő pártállam megkeserítette életüket. Nem ismerjük viszont az elítéltek gyermekeinek sorsát, sem azt, hogy azokban az időkben, amikor szülőjük börtönben volt, milyen repressziók érték őket, sem azt, hogy egész életükre hogyan hatott a szülőre kiszabott büntetés és az azzal együtt járó, igen sokáig tartó kitaszítottóság a társadalomból. Végül harmadik okunk, hogy elkezdjük ezt a kutatást, annak a törekvésünknek az egyik első megnyilvánulása, hogy az '56-os Intézetben folyó munka időbeli határait tágítsuk, közelítsünk a jelen felé, a módszerekben pedig törekedjünk a multidiszciplinaritásra s a témaválasztásban fokozatosan bővítsük a szigorúan vett '56-os tematikát.

Az 1956-os forradalomban mintegy 20 000 személyt ítéltek el jogerősen, ezek közül több mint 200 esetében halálbüntetést szabtak ki.⁷ A jogerős börtönbüntetést elszenvedet-

⁶ Oscar Lewis munkásságát tartjuk példaértékűnek, aki az irodalom és a tudomány határmezsgyéjén egyensúlyozva hozta létre életművét. Irodalom abban az értelemben, hogy mesterien tömöríti és dramatizálja a történeket, de tudomány abban az értelemben, hogy az elbeszélők szavait megőrzi és az információkat tudományos módszerekkel szerzi meg. A nálunk is megjelent *Sanchez gyermekei* c. művében (Budapest, 1968, Európa Kiadó, 644 o. Fordította: Bartos Tibor) a család minden tagjával magnóra mondatta élete történetét s ebből az anyagból formálta meg „szociálantropológiai regényét”, megtartva az eredeti durva szóhasználatot, az eredeti nyelvi fordulatokat stb. A párhuzamos élettörténetek egymásba fűzése nyomán érthetjük meg egyrészt a családot, másrészt a mexikói szegénység életét.

⁷ Ld. e kötetben Szokolczay Attila, „A forradalmat követő megtorlás során kivégzettekről” c. tanulmányát.

teket – a pontos információ hiányában – nem tudjuk a büntetés mértéke szerint osztályozni, mert csak az egyéb, köztörvényes bűnözőkkel együttes statisztika áll rendelkezésünkre, s arra vonatkozóan nincsenek adataink, hogy hány életfogytiglan, hány öt év feletti és hány öt év alatti ítélet született az ötvenhatosok ügyében. Ezért a megkérdendőket körét az '56-os Intézet eddigi kutatásaira alapozva válogatjuk ki; az OHA '56-os interjúi és a kivégzettek teljesnek tekinthető katasztere alapján.

A vizsgálatba egyaránt be kívánjuk vonni a halálraítéltek, az ún. nagyidősök és a kisidősök azon gyermekeit, akik az ítélet kiszabásakor és letöltésekor még nem voltak önállóak, óvodába, iskolába jártak. Foglalkozni kívánunk a forradalomban vezető szerepet betöltő értelmiségiek, munkástanácsstagok, harcosok gyermekeivel, fővárosiakkal és vidékiekkel egyaránt.

Az archívumban már meglévő interjúink sok információt tartalmaznak arról, hogy a forradalom résztvevői milyen stratégiát alakítottak ki a túléléshez, a családok milyen módon reagáltak a szülő büntetésére. Ezeket az információkat leginkább a közvetlenül érintettek, vagyis az elítéltek szemszögéből ismerjük, a kivégzettek esetében a házastárs vagy a testvér beszámolója alapján. Keveset tudunk azonban arról, hogy az elmúlt közel negyven esztendőben mit jelentett ötvenhatos elítélt gyermekének lenni. E kutatás során az ő sorsuk alakulását kívánjuk vizsgálni. Ezen belül egyrészt a családon belüli erőviszonyokat, másrészt pedig a szűkebb és a tágabb társadalmi környezet reakcióit (iskola, lakóhelyi közösség stb.) utóbbiak esetében a formális, intézményes és az informális reakciókat egyaránt.

Meggyőződésünk, hogy a kutatás során nyert információk alapján megismerhetők lesznek azok a jellegzetes sorsok, magatartástípusok, amelyek az elítéltek gyermekeinek életét jellemezték. Interjúalanyaink kiválasztásánál elsősorban gyűjteményünk interjúira támaszkodunk, mert a már meglévő visszaemlékezések jól kiegészítik a gyermekek által elmondottakat.

Mivel a vizsgálatba bevont személyek egyrészt nem voltak szereplői azoknak a történelmi eseményeknek amelyek miatt szülőjüket s ezen keresztül őket is büntették, másrészt életkorukból következően csak később érthették meg teljes valóságában, hogy mi is történt körülöttük, annak a megismerésére törekszünk, hogy az eseményekkel azonos időben mit tudtak a gyermekek az őket körülvevő világról, mindezek milyen hatásokat, milyen érzelmeket váltottak ki belőlük.

Az OHA-ban eddig alkalmazott, korábbi, a teljes életút megismerését célzó interjútervet úgy változtattuk meg, hogy a nagybetűs történelem helyett a súlypontot azokra a problémákra helyezük, amelyek az egyes ember életében voltak meghatározó jelentőségűek. A korábbiaknál nagyobb súlyt kapnak a pszichológiai, szociálpszichológiai vonatkozások, a mindennapi élet – család, iskola, baráti kör stb. – eseményei, reakciói.

Szeretnénk megismerni, hogy a szülőt ért megtorlásnak milyen közvetlen és közvetett hatásai voltak, a társadalom különböző intézményei mely esetekben büntették a gyermeket, s a külvilág reakciói időben és térben hogyan változtak. Volt-e hivatalos diszkrimináció, peremhelyzetbe sodorta-e a szülő „bűne” a gyermeket, a szűkebb és tágabb társadalmi környezet hogyan kezelte azt a másságot, azt a stigmát, amelyet a gyermek a szülő miatt viselt.

A hangsúlyt a gyermekkori, ifjúkori események rekonstruálására helyezzük, arra az időszakra, amikor a személyiség még erőteljesen formálódik, s amelyben a történelem „büntetése” bekövetkezett. A vizsgálni kívánt személyek eltérő életkorúak voltak a kritikus

időszakban, ezért az őket ért hatások, és az azokra adott válaszok is eltérőek voltak. De eltérőek voltak az idő előrehaladtával is mind a társadalom kihívásai, mind pedig az azokra adott válaszok.

A kutatás választ kíván kapni arra a kérdésre is, hogy a megtorlások idején még gyermek- és ifjúkorúak életében keletkeztek-e törések a szocializációs folyamatban, mennyire volt egész életre szóló hatása a szülőt ért büntetésnek. Különösen fontosnak tartjuk megismerni azoknak a családoknak a helyzetét, ahol az apát kivégezték illetve amelyek éppen az egyik szülő börtönbüntetése miatt bomlottak fel, s az amúgy is meglévő traumát a család szétesése súlyosbította.

Az 1956 utáni magyar társadalom különböző rétegeiben, az ország különböző helyein és intézményeiben nem egyformán, nem a központilag elvárt módon reagáltak az emberek az '56-os eseményekre, illetve a forradalom alatti cselekedeteikért elítéltekre és azok hozzátartozóira. A represszió, túl azon, hogy az idő előrehaladtával csökkent, még a forradalom leverése utáni időszakban is eltérő volt, s jelentősen függött attól, hogy kik azok, akik hivatva vannak a kirekesztő, büntető politikát a hétköznap nyelvére lefordítani. Vizsgálatunkból arra a kérdésre is választ kaphatunk, hogy társadalmi rétegenként, településtípusonként, illetve az egyes kisebb közösségekben mennyire eltérő volt a hatalom, illetve a közösség magatartása. A második nemzedék vizsgálata vélhetően – legalább részlegesen – tükrözni fogja a magyar társadalom jellegzetes reakcióit az ötvenhatosokkal, illetve családtagjaival szemben.

AZ ORAL HISTORY ARCHIVUM ÚJABB '56-TAL KAPCSOLATOS INTERJÚINAK ANNOTÁLT JEGYZÉKE

A jegyzék tartalmazza az 1992. és 1993. Évkönyvben közöltek kiegészítését.

Közöljük az interjúalany nevét, születési évét, foglalkozását, '56-os tevékenységét és bírósági ítéletét.

Az utolsó sorban jelöljük az interjú nyilvánosságának szintjét, nyilvántartási számát, készítésének évét, terjedelmét (ívben), valamint készítőjét.

Az interjúk nyilvánossági szintje a következő módon értelmezendő: nyilvános = szabadon kutatható és idézhető a forrás megjelölésével; kutatható = szabadon kutatható, de idézéshez az interjúalany és az interjúkészítő engedélye szükséges; korlátozott = mind a kutatáshoz, mind az idézéshez az interjúalany és az interjúkészítő engedélye szükséges.

András Gusztáv Ágoston (1914), nagyváradai tanár. Az 1956-os magyar forradalmat követően koncepciós perben szervezkedés vádjával tizennyolc év börtönbüntetésre ítélték. 1964-ben szabadult.

[*nyilvános*] (502) 1993. 4 ív, Gagy-Balla István

Bakonyi Blum József (1929), kalauz. 1956-ban részt vett a Rádió épületének ostromában, a BESZKART munkástanácsának elnökhelyettese volt. 1958-ban nyolc év börtönbüntetésre ítélték.

[*nyilvános*] (494) 1993. 2 ív, Eörsi László

Balla Bálint (1928), jogász, szociológus. 1956-ban a Ravill munkástanácsának elnöke. 1965-ben Németországba emigrált. Az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem egyik alapítója, egyetemi tanár Berlinben.

[*kutatható*] (347) 1991. 9 ív + mell. Kozák Gyula

Beck Tibor (1936), kertészmérnök. 1956-ban a Kertészeti Egyetem MEFESZ-szervezetének titkára és nemzetőr. 1956 novemberében röplapokat terjesztett, ezért 1957 novemberében letartóztatták, 1958 júniusában másfél év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.

[*nyilvános*] (525) 1993. 10 ív, ifj. Beck Tibor

Bihari Sándor (1932), költő, szerkesztő. 1956-ban Miskolcon felszólalt az egyetemi diákparlamenten, majd tagja lett a városi nemzeti bizottságnak. 1958-ban a miskolci íróper egyik vádlottjaként két év börtönbüntetésre ítélték.

[*nyilvános*] (521) 1992–93. 10 ív + mell. Molnár Adrienne

Bordás Attila (1941) – *Jancsó Csaba* (1941), faipari technikusok. 1956-ban alapító tagjai a Székely Ifjak Társaságának, ezért 1958-ban tizenkét, illetve tíz év börtönbüntetésre ítélték őket.

[*nyilvános*] (515) 1993. 5 ív, Gagy-Balla István

- Börzsöny Attila* (1939), mérnök, építésvezető. 1956-ban tizenhét évesen csatlakozott a Széna téri, illetve a Maros utcai fegyveres csoportokhoz. November közepén elhagyta az országot, Ausztriába, majd Angliába emigrált. Jelenleg Új-Zélandon él.
[kutatható] (510) 1993. 5 ív, Kőrösi Zsuzsanna
- Bulárka István* (1920), géplakatos. 1956-ban Temesvárott a Szoboszlai-féle összeesküvéssel összekapcsolva huszonöt év börtönbüntetésre ítélték. 1964-ben szabadult.
[nyilvános] (516) 1993. 4 ív, Gagy-Balla István
- Csernák Emília* (1920), tanár. Az interjúban az ötvenes, hatvanas évek nagyváradi társadalmáról, hatalmi mechanizmusáról és az '56-os magyar forradalom kiváltotta hatásokról beszél.
[kutatható] (505) 1993. 5 ív, Gagy-Balla István
- Csontos András* (1923), gépész, szállításvezető. 1956-ban a Berettyóújfalui Forradalmi Bizottmány karhatalmi szekciójának tagja, majd a nemzetőrség parancsnoka. 1957 őszén letartóztatták, és hat év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (523) 1993. 4 ív, Valuch Tibor
- Doby István* (1925), kiskereskedő, költő. 1944–45 telén az Ideiglenes Nemzeti Kormány tisztviselője, majd hadifogoly a Szovjetunióban. 1947–49 között az FKGP központjában dolgozott, ezt követően terményfelvásárló. A forradalom első napjait Fehérgyarmaton töltötte. A Magyar Írók Szövetsége november 2-i taggyűlésének aktív résztvevője.
[nyilvános] (492) 1993. 3 ív, Ständeisky Éva
- Emericzy Kálmán* (1915), tisztviselő, jogász. 1952-ben jogi diplomát szerzett, de kinevezését – morális okokból – visszautasította. 1956-ban a politikai foglyok kiszabadításának kezdeményezője, vezetője volt, ezért 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (517) 1993. 2 ív, Kőrösi Zsuzsanna
- Erdős Péter* (1925–1990), újságíró, popmenedzser. 1944-ben Borba, majd Buchenwaldba hurcolták. 1946 után a *Szabadság* és a *Szabad Nép* munkatársa. 1950-ben kémkedés hamis vádjával letartóztatták. 1953-as szabadulása után csatlakozott a pártellenzékhez. 1956 februárjában koncepciós vádakkal ismét letartóztatták, áprilisban szabadult. November 4-én közreműködött abban, hogy a Nagy Imre-csoport több tagja a jugoszláv követségre jusson. 1957 márciusában letartóztatták, másfél év múlva szabadult. Ezt követően a Szerzői Jogvédő Hivatal, majd a Hungaroton munkatársa.
[kutatható] (73) 1988. 22 ív + mell. Acsay Judit
- Fisch, O. Robert* (1925), orvos. 1956. október 24-én bekapcsolódott az önkéntes mentőszolgálat munkájába. November második felében elhagyta az országot, 1957 januárjától az USA-ban él.
[nyilvános] (518) 1993. 5 ív, Gyenes Pál
- Futó Barnabás* (1921), ügyvéd. 1956–58-ban Angyal István védőügyvédje volt.
[nyilvános] (526) 1993. 4 ív, Eörsi László
- Hirth László* (1941), katonatiszt. 1956. október 29-ig a dabasi forradalmi események résztvevője, majd a budapesti Tűzoltó utcai csoport tagja. November 4-én megsebesült.
[nyilvános] (352) 1992. 4 ív, Eörsi László
- Huszár Tibor* (1930), szociológus, egyetemi tanár. 1945–56 között ifjúsági funkcionárius. 1955-ben mint a DISZ Budapesti Bizottságának titkára részt vett a Petőfi Kör megalakításában, majd munkájában.
[nyilvános] (499) 1993. 9 ív, Hegedűs B. András

Jancsó Csaba lásd *Bordás Attila*

Karászy János (1929), katonatiszt. 1944-ben csatlakozott Maléter Pál partizán zászlóaljához. 1956-ban tagja a Tompa utcai felkelőcsoportnak, majd aktívan részt vett a politikai ellenállásban. 1957-ben Angliába emigrált.

[*korlátozott*] (507) 1993. 5 ív, Eörsi László, Horváth Miklós

Kállay István (1915), tanító, ötvösművész. 1956-ban rádióstúdiót irányított a VII. kerület párházában, ezért 1957-ben öt év börtönbüntetésre ítélték. 1960-ban szabadult. 1964-ben izgatás és államtitoksértés vádjával egy év börtönbüntetésre ítélték.

[*nyilvános*] (345) 1991–92. 29 ív, Lugossy István

Kopré József (1919), tanár, író. A *Szabad Szó*, majd 1956-ban a Dudás-féle *Magyar Függetlenség* munkatársa, a VIII. kerületi forradalmi bizottság tagja.

[*nyilvános*] (493) 1993. 6 ív, Baló Péter

Kovács Béla (1914), tanár, levéltáros, könyvtáros. 1945 után vezető kiscgazdapárti politikus Debrecenben. 1956-ban a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány elnökségi tagja. 1958-ban két év börtönbüntetésre ítélték. 1990–94 között az FKGP parlamenti képviselője.

[*kutatható*] (497) 1991. 6 ív, Valuch Tibor

Lassan György (1936), fémmunkás. 1956-ban a Rádiónál, majd a Corvin közben harcolt, a Práter utcai felkelőcsoport parancsnoka volt. Részt vett a november 4. utáni harcokban. Jelenleg az USA-ban él.

[*nyilvános*] (511) 1993. 4 ív, Horváth Miklós

Lendvay György (1919), vasesztergályos. 1956-ban a Ganz Vagon- és Gépgyár munkástanácsának elnöke volt, ezért 1957-ben első fokon két év, 1958-ban másodfokon négy év börtönbüntetésre ítélték. 1959-ben szabadult.

[*nyilvános*] (528) 1993–94. 12 ív, Kőrösi Zsuzsanna

Mikes Tamás (1940), jogász, tűzoltókészülék-ellenőr. 1956-ban tagja volt a Petőfi Körnek, részt vett a Corvin közti harcokban és a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága munkájában. November 7-én a Szovjetunióba hurcolták, december elején tért haza. Ezt követően röpcédulákat készített. 1962-ben egyetemi hallgatóként államellenes szervezkedés koholt vádjával három és fél év börtönbüntetésre ítélték.

[*nyilvános*] (313) 1991. 13 ív, Lugossy István

Molnár József (1921), esztergályos. A buchenwaldi, illetve az osterodei koncentrációs tábor foglya. 1946 után az angol katonai missziónál, majd az angol követségen fordító, tolmács. 1956 októberében Maléter Pál és az angol katonai attasé tárgyalásán tolmácsolt, emiatt 1957-ben három hónapig vizsgálati fogságban volt.

[*kutatható*] (276) 1990. 2 ív, Szabó Melinda

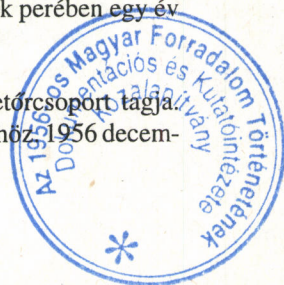
Nagy Ferenc (1924), munkás, vállalkozó. 1954–55-ben rendszerellenes kijelentései miatt hat hónapig az ÁVH fogva tartotta. 1956-ban Mosonmagyaróváron a tömegdemonstráció egyik szervezője, Levél község nemzeti bizottságának elnöke. 1957-től az USA-ban él.

[*nyilvános*] (509) 1992. 3 ív, Molnár Adrienne

Nagy Ferenc (1929), cipész kisiparos. 1956-ban a debreceni nemzetőrség parancsnoka. 1957-ben a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány vezetőinek perében egy év börtönbüntetésre ítélték.

[*nyilvános*] (496) 1993. 4 ív, Valuch Tibor

Nagy Mihály (1936), vegyésztechnikus. 1956-ban a Baross téri nemzetőrcsoport tagja. November 4. után csatlakozott a Péterfy Sándor utcai röplapkészítőkhez. 1956 decem-

- berében letartóztatták, hat év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (495) 1993. 3 ív, Eörsi László
- Pajzs Zsuzsanna* (1931), orvos. 1955-től a Péterfy Sándor utcai kórházban dolgozott. Szemtanúja volt az 1956-os forradalmi eseményeknek, és részt vett a december 4-i nőtüntetésen.
[nyilvános] (512) 1993. 4 ív, Eörsi László
- Pestessy József* (1933), orvos. 1956. október 26-tól a Kilián laktanyában dolgozott. Decemberben letartóztatták, majd néhány nap múlva kiengedték.
[kutatható] (513) 1993. 5 ív, Gyenes Pál
- Puskás Attila* (1931), tanár. 1959-ben Kolozsvárott koncepciós perben húsz év börtönbüntetésre ítélték. 1964-es szabadulása után tisztviselő, 1989 decemberétől az RMDSZ egyik vezetője.
[nyilvános] (503) 1993. 3 ív + mell. Gagyi-Balla István
- Sárközi Mátyás* (1937), író, kritikus, műfordító. 1956-ban a *Hétfői Hírlap* munkatársa. 1956–63 között Londonban újságíró, majd 1966-ig a Szabad Európa Rádió szerkesztője, ezt követően a BBC munkatársa.
[nyilvános] (482) 1993. 10 ív, Hegedűs B. András
- Simon Zoltán* (1935), tanár, szerkesztő. 1956-ban az október 23-i debreceni egyetemista tüntetés egyik szervezője, tagja a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmánynak, ezért 1957-ben négy évre kizárták az egyetemről. 1968–90 között az *Alföld* szerkesztője, jelenleg a megyei könyvtár igazgatója.
[nyilvános] (524) 1994. 7 ív, Valuch Tibor
- Suba Bálint* (1918), földműves, fuvarozó. 1956-ban a vámospércsi forradalmi bizottmány tagja. 1957-ben nyolc év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (490) 1993. 4 ív, Valuch Tibor
- Szentes Tamás* (1933), közgazdász, egyetemi tanár. 1956. október 23-án az egyetemisták megbízásából tárgyalt Iván Kovács Lászlóval, a Corvin közti felkelők parancsnokával.
[nyilvános] (508) 1993. 2 ív, Eörsi László
- Vajda Németh József* (1929), segédmunkás. 1950–55 között antikommunista röplapok terjesztéséért börtönben volt. A forradalom alatt a XX. kerületi rendőrkapitányság politikai nyomozócsoportjának vezetője. 1959-ben tizenöt év börtönbüntetésre ítélték. 1969-ben szabadult.
[kutatható] (489) 1992. 2 ív, Holbok Sándor
- Vajna Gáspár László* (1923), jogász. 1956-ban Kézdivásárhelyen élt. 1958-ban a Szoboszlai-féle szervezkedéssel kapcsolatban feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt nyolc év kényszermunkára ítélték.
[nyilvános] (514) 1993. 4 ív, Gagyi-Balla István
- Varga József* (1914), közgazdász, segédmunkás. 1956. október 23-án harcolt a Rádiónál, később a Corvin közben egy fiatalokból álló csoport vezetője volt. A forradalom leverése után Jugoszláviába menekült, jelenleg Svájcban él.
[nyilvános] (529) 1994. 3 ív, Eörsi László, Horváth Miklós
- Vén István* (1933), feltaláló vállalkozó. 1956-ban a Gödöllői Agrártudományi Egyetem hallgatója, október 25-től kapcsolatban állt a Corvin közti felkelőkkel, sebesülteket szállított. Novemberben Gödöllőn nemzetőrséget szervezett. Az Iván Kovács-perben nyolc év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (491) 1993. 13 ív, Eörsi László

Összeállította: *Kőrösi Zsuzsanna és Molnár Adrienne*

ÉLETINTERJÚK AZ ORAL HISTORY ARCHIVUMBAN

Az alábbiakban közöljük az Oral History Archivum mindazon interjúinak annotált jegyzékét, amelyek a kutatók számára hozzáférhetők és az Intézet korábbi Évkönyveiben közölt jegyzékekben még nem jelentek meg. Ezek az interjúk az Oral History Archivum 1985-ös alakulásakor megfogalmazott célkitűzések szerint készültek – a tudományos, politikai, gazdasági, műszaki, művészeti élet személyiségeivel – az 1956-os forradalommal kapcsolatos interjúkon túl.

A jegyzék tartalmazza az interjúalany nevét, születési évét, foglalkozását, életútjának főbb állomásait.

Az utolsó sorban jelöljük az interjú nyilvánosságának szintjét, nyilvántartási számát, készítésének évét, terjedelmét (fvben), valamint készítőjét.

Az interjúk nyilvánossági szintje a következő módon értelmezendő: nyilvános = szabadon kutatható és idézhető a forrás megjelölésével; kutatható = szabadon kutatható, de idézéshez az interjúalany és az interjúkészítő engedélye szükséges.

Aranyi Sándor (1907–1982), orvos ezredes. Részt vett az antifasiszta ellenállásban. 1950-ben a Súlyom-perben életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1954-es rehabilitálása után a csongrádi szülőotthon igazgató-főorvosa.

[nyilvános] (95) 1981–82. 10 fv + mell. Kubinyi Ferenc

Árkos Antal (1924), író, szerkesztő, műfordító. Az Eötvös Kollégium tagja, rendőrtiszt. 1956-ban Angliába emigrált, a hatvanas években hazatért. Az Ifjúsági Könyvkiadó és a Móra Ferenc Könyvkiadó szerkesztője.

[kutatható] (41) 1986–87. 40 fv, Havas Fanny

Baranyai Tibor (1925), férfiszabó, nyomdász, szociáldemokrata politikus. 1945–47 között a SZIT főtitkárhelyettese, a SZOT munkatársa. 1948-ban emigrált, részt vett az emigráns SZDP munkájában. 1964-ben hazatért, 1989-ben az MSZDP alelnöke.

[kutatható] (89) 1987. 11 fv + mell. Kovács András

Barcs Sándor (1912), újságíró, kispárti politikus. 1948–80 között a Magyar Rádió elnöke, majd az MTI vezérigazgatója, az Elnöki Tanács tagja, a MUOSZ és az MLSZ elnöke volt.

[nyilvános] (81) 1987. 10 fv + mell. Kubinyi Ferenc

Beck János (1915), vegyész, diplomata. Harcolt a spanyol polgárháborúban, Franciaországba deportálták, majd Németországon keresztül hazaszökött. Részt vett az antifasiszta ellenállásban. 1942-ben másfél év, 1949-ben a Rajk-per egyik mellékperében nyolc év börtönbüntetésre ítélték. 1955-ös rehabilitálása után több országban nagykövet.

[nyilvános] (174) 1988. 33 fv + mell. Mérő Katalin

- Beck Márta Havas Endréné* (1912), technikus. 1933-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemen folyó kommunista diákszervezkedés miatt egy év börtönbüntetésre ítélték. Emigráns Csehszlovákiában és Angliában. Férje, Havas Endre, aki 1944–49 között Londonban és Párizsban Károlyi Mihály munkatársa, 1953-ban börtönben halt meg. [nyilvános] (29) 1986. 19 ív + mell. Havas Gábor
- Bíró Endre* (1919–1988), biokémikus. Szent-Györgyi Albert tanítványa, az ELTE TTK biokémia tanszékének vezetője. [kutatható] (168) 1987–88. 29 ív + mell. Balázs Katalin
- Bolgár László* (1911–1990), újságíró. 1934–44 között Bulgáriában és Jugoszláviában sajtóattasé, majd a Tájékoztatásiügyi Minisztérium munkatársa. 1947-ben emigrált. 1949–75 között a francia rádió magyar osztályának és a kelet-európai adások szerkesztőségének vezető munkatársa. [nyilvános] (212) 1989. 11 ív, Nagy Csaba
- Boross György* (1896–1993), erdőmérnök, erdőtelepítési szakember, szakfordító. 1924-től Somogy megyében erdőmérnök, 1947-től Szegeden erdőigazgató, 1950-től középiskolai tanár. 1953–66 között az Erdőterv osztályvezetője. [nyilvános] (349) 1991. 9 ív, Garai Gábor
- Borovszky Ambrus* (1912), üzemmérnök. A sztálinvárosi építkezés helyettes vezetője, 1975-ig a Dunai Vasmű vezérigazgatója, 1962–64 között kohó- és gépipari miniszter-helyettes. [kutatható] (99) 1988. 11 ív, Csanádi Mária
- Borvendég Béla* (1931), építész, egyetemi tanár. 1955-től a Dél-Magyarországi Tervező Vállalat tervezője, majd műszaki igazgatóhelyettese, 1982–90 között a Magyar Építőművészek Szövetségének elnöke. [nyilvános] (38) 1982–83. 6 ív + mell. Szabóné Dér Ilona
- Csicsery-Rónay István* (1917), könyvtáros, könyvkiadó. 1945–47 között a FKGP külügyi osztályának vezetője, 1947-ben koncepció perben két év börtönbüntetésre ítélték. 1949-től az USA-ban élt, az Occidental Press alapítója. 1990-ben hazatért. [kutatható] (198) 1989. 18 ív + mell. Kozák Gyula
- Csőgör Lajos* (1904), orvos, szakíró, egyetemi tanár, illegális kommunista. Kolozs megye alispánja, a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője, nemzetgyűlési képviselő, a Bolyai Tudományegyetem rektora. 1949-ben koncepció perben hat év börtönbüntetésre ítélték. 1986 óta Budapesten él. [kutatható] (7) 1986. 21 ív, Tóth Pál Péter
- Csőgör Lajosné Falk Erzsébet* (1911), pszichológus, főiskolai tanár, illegális kommunista. A kolozsvári Lélektani Intézet mellett működő óvónőképző alapítója. 1986-tól Budapesten él. [nyilvános] (27) 1986. 18 ív + mell. Barabás Béla
- Dékány László* (1907), gépészmérnök, sportrepülő. A Csonka Gépgyár, a MÁVAG és a Kogépterv vezető munkatársa. 1947–49 között összeesküvés és szabotázs vádjával az ÁVO többször letartóztatta. [nyilvános] (303) 1991. 3 ív, Garai Gábor
- Dobó János* (1921), vegyész. A II. világháború idején Svájcban a magyar kommunista Szőnyi-csoport tagja. 1945 után a *Szabad Nép* munkatársa, pártiskolai tanár. 1950-ben a Rajk-per egyik mellékperében tizenöt év börtönbüntetésre ítélték. 1954-es rehabilitáció után a Műanyagipari Kutatóintézet tudományos munkatársa. [kutatható] (18) 1986. 19 ív + mell. Csanádi Mária

- Domokos Pál Péter* (1901–1992), etnográfus, népzenekutató. 1926-tól a kolozsvári Tanítóképző Főiskola tanára, 1940–1944 között igazgatója. 1944-től Budapesten élt. 1945–49 között a Népióléti Minisztérium munkatársa, 1951-től gimnáziumi tanár. 1989-től az Erdélyi Szövetség örökös tiszteletbeli elnöke.
[nyilvános] (30) 1986. 15 ív, Balogh Júlia
- Duka Zólyomi Norbert* (1908–1989), jogász, orvostörténész, zenetanár, antifasiszta politikus. A csehszlovákiai magyar Liberális Párt egyik vezetője. 1946-ban nemzetiségű politikai tevékenysége miatt elfűtelték, 1949-ig volt börtönben, majd 1953-ig bányász-ként dolgozott.
[kutatható] (37) 1986. 6 ív, Bába Iván
- Eszterhás György* (1916), jogász. A II. világháború idején a Belügyminisztérium menekültügyi osztálya munkatársaként részt vett a lengyel menekültek elhelyezésében. A FKgP, majd a Demokrata Néppárt tagja, országgyűlési képviselő. 1948-as emigrálása után az USA-ban tisztviselő.
[kutatható] (207) 1990. 5 ív, Javorniczky István
- Faluvégi Lajos* (1924), közgazdász. 1945-től pénzügyminisztériumi főosztályvezető, 1968–71 között pénzügyminiszter-helyettes, 1980-ig pénzügyminiszter, 1980–86 között miniszterelnök-helyettes, az Országos Tervhivatal elnöke. Az MKKE tanára.
[kutatható] (136) 1988–89. 15 ív, Voszka Éva
- Faragó Vilmos* (1929), újságíró, kritikus. 1956-ig egyetemi tanársegéd. 1957–62 között a *Népművelés* munkatársa, 1989-ig az *Élet és Irodalom* szerkesztője, főszerkesztő-helyettese.
[nyilvános] (226) 1990. 43 ív, Havril Erzsébet
- Farkas László* (1909), jogász. A kultuszminisztérium munkatársaként 1940-ben Észak-Erdélyben a magyar oktatás szervezője, 1942–44 között a kisebbségi sérelmeket vizsgáló nemzetközi bizottság magyar referense. 1948–59 között Sárospatakon teológiatanár és a református konvent előadója. Ezt követően az OSzK budavári építkezésének intézője.
[kutatható] (61) 1987. 26 ív + mell. Vásárhelyi Judit
- Farkasdy Zoltán* (1923–1989), építész. Vállalati vezető, középületek és műemléki helyreállítások tervezője, 1981-től a Budapesti Műszaki Egyetem tanszékvezető tanára.
[kutatható] (52) 1983–87. 17 ív, Szabóné Dér Ilona
- Fitos Vilmos* (1913), tanár, szerkesztő, tisztviselő. Az Eötvös Kollégium tagja, a Bartha Miklós Társaság főtíkára, a Turul Szövetség ellenzéki népi szárnyának vezetője, a *Magyar Élet* szerkesztője, a Magyar Ifjúság Nagybizottsága elnöke. 1947-ben a Magyar Közösség elleni perben másfél év börtönbüntetésre ítélték.
[kutatható] (25) 1986. 13 ív + mell. M. Kiss Sándor
- Forgács Pál* (1923), cukrász, 1941-től szakszervezeti vezető. 1958-tól a Szakszervezeti Világszövetség nemzetközi apparátusának munkatársa. A TDDSZ alapítója és egyik vezetője. 1990–92-ben a Szakszervezetek Demokratikus Ligájának elnöke.
[kutatható] (97) 1987, 1993. 20 ív + mell. Fencsik Flóra
- Gádoros Lajos* (1910–1991), építész, belsőépítész. A Középterv igazgatója, egyetemi tanár. 1958-ban a brüsszeli világkiállítás magyar pavilonjának fő tervezője.
[nyilvános] (133) 1987–88. 15 ív, Szabóné Dér Ilona

- Gál Mátyás* (1920), munkás, tisztviselő, erdélyi illegális kommunista. Több évet töltött a Román Királyság börtöneiben. 1945 után pártmunkás, majd a román külügyminisztérium apparátusában és az AGERPRESS hírgyűnökségnél dolgozott. 1969-ben Izraelbe emigrált, majd áttelepült Németországba.
[*kutatható*] (185) 1988. 17 ív + mell. Nagy Gyula
- Gáll Ernő* (1917), közíró, szociológus, filozófus, illegális kommunista. A kolozsvári *Igazság*, majd az *Utunk* és a *Korunk* főszerkesztője, egyetemi tanár, a Román Tudományos Akadémia tagja.
[*kutatható*] (15) 1985. 11 ív + mell. Szabóné Dér Ilona és Hegedűs B. András
- Gáspár Sándor* (1917), munkás, politikus. 1952-től a SZOT főtitkárhelyettese, 1956–59 és 1965–83 között főtitkára, 1988-ig elnöke. 1959–61 és 1963–65 között az MSZMP Budapesti Bizottságának első titkára.
[*nyilvános*] (220) 1989–90. 18 ív, Kozák Márton
- Geleji Frigyes* (1928), vegyészmérnök. 1950–68 között a Műanyagipari Kutató Intézet munkatársa, igazgatóhelyettese. Ezt követően a Magyar Viscosagyár igazgatóhelyettese, 1979-től az OMFB könnyűipari szaktitkárságának vezetője, 1986 után az OMFB elnökhelyettese.
[*nyilvános*] (300) 1991. 7 ív, Garai Gábor
- Gráber Margit* (1895–1993), festő, grafikus. Fiatalon kapcsolatban állt a Galilei Körrel. Első férjével, Perlott-Csaba Vilmosmal tagja volt a szentendrei művésztelepnek.
[*nyilvános*] (183) 1988. 6 ív, Scherter Judit
- Hajdú Yvonne* (1924), fordító, tolmács. 1961-ben hűtlenség és államellenes szervezkedés vádjával nyolc év börtönbüntetésre ítélték. 1966-ban szabadult.
[*nyilvános*] (320) 1991. 6 ív, Lugossy István
- Hajós Edit* (1889–1975), pszichiáter, illegális kommunista. Balázs Béla felesége. József Attila kezelőorvosa. 1933-ban Angliába emigrált, 1949-ben hazatért. Koncepciós perben hét év börtönbüntetésre ítélték, 1956-ban szabadult. Haláláig Angliában élt.
[*nyilvános*] (206) 1974. 3 ív, Vezér Erzsébet
- Határ Győző* (1914), író, költő, építész. Részt vett az antifasiszta ellenállásban. 1943-ban öt év fegyházbüntetésre, 1950-ben két és fél év börtönbüntetésre ítélték. 1956 óta Angliában él, 1957–76 között a BBC magyar osztályának munkatársa.
[*nyilvános*] (180) 1988. 34 ív + mell. Kabdebó Lóránt
- Hazay István* (1901), geodéta. 1923-tól az Állami Földmérési Hivatal mérnöke, 1941–49 között a Pénzügyminisztérium földmérési osztályának vezetője. 1953-tól 1972-ig a BME tanára, 1964–67 között rektora. Az MTA Geodéziai Bizottságának tagja, tíz évig elnöke.
[*nyilvános*] (312) 1991. 2 ív, Garai Gábor
- Hetényi István* (1926), közgazdász. 1964–83 között az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, államtitkár, 1980–86 között pénzügyminiszter. Az MKKE egyetemi tanára.
[*nyilvános*] (119) 1987. 20 ív, Voszka Éva
- Horváth Tamás* (1940), jogász, író. 1965-ben szegedi joghallgatóként letartóztatták, és államellenes izgatás vádjával két év börtönbüntetésre ítélték. 1967-es szabadulása után segédmunkás, majd tanulmányai befejezése után szabadfoglalkozású újságíró.
[*nyilvános*] (392) 1992. 6 ív, Lugossy István

- Högye Mihály* (1912–1992), református lelkész, történész, könyvtáros, politikus. A harmincas években külföldön szociális misszióvezető. A háború után diplomata Párizsban, 1947-ben államellenes összeesküvéssel vádolták, emiatt megtagadta a hazatérést. 1948-ban az USA-ba emigrált, ahol Nagy Ferenc környezetében fejtett ki politikai tevékenységet.
[kutatható] (460) 1992. 6 ív, Csicsery-Rónay István
- Jánossy György* (1923), építész. 1944-ben Németországba evakuálták, 1945–47 között Dániában és Svédországban élt. 1949–84 között a KÖZTI főépítésze, közben 1963–66 között a BUVÁTI munkatársa. 1962 óta az Iparművészeti Főiskola tanára.
[nyilvános] (134) 1988. 10 ív, Szabóné Dér Ilona
- Juhász Ferenc* (1928), költő, lapszerkesztő. Népi kollégista, a Szépirodalmi Kiadó lektora. 1963–91 között az *Új Írás* munkatársa, 1974–91 között főszerkesztője.
[kutatható] (64) 1987. 20 ív, Tóth Pál Péter
- Karig Sára* (1914), író, költő, műfordító. Antifasiszta ellenálló, 1945 után szociáldemokrata. 1947–53 között a Szovjetunióban Vorkután politikai fogoly. 1956–80 között az Európa Könyvkiadó és az *Új Tükör* szerkesztője.
[kutatható] (167) 1988. 24 ív + mell. Bakonyi Éva
- Katona Pál* (1911–1992), újságíró. 1934–38 között az *Athenaeum* és az *Est* munkatársa. 1939-ben emigrált, az USA hadseregének katonájaként részt vett a távolkeleti harcokban. 1947 után a BBC magyar osztályának munkatársa.
[kutatható] (140) 1988. 10 ív, Kozák Gyula
- Kató Alfréd* (1913), tisztviselő. 1939-től a Honvédelmi Minisztérium kémelhárító osztályának munkatársa. 1947-ben a szovjet katonai bíróság először halálra, majd tízévi vorkutai kényszermunkára ítélte. 1955-ös hazatérése után segédmunkás.
[nyilvános] (335) 1991. 4 ív, Lugossy István
- Kárász Artúr* (1907–1992), közgazdász, egyetemi tanár. 1945–46-ban az MNB elnöke, 1949-től emigráns az USA-ban, Bolíviában és Franciaországban. 1968-tól a Világbank európai igazgatója, 1976-tól a Siemens franciaországi elnöke.
[nyilvános] (122) 1989. 14 ív, Rainer M. János
- Kázmér János* (1933), gépészmérnök. 1971–90 között a Videoton vezető munkatársa, 1986-tól vezérigazgatója.
[nyilvános] (242) 1990. 14 ív, Kóhegyi Kálmán
- Kereszthidi Kézer Ottó* (1923), villanyszerelő. 1945-ben szovjet fogságba esett, először halálra, majd tizenöt év kényszermunkára ítélték, 1953-ban tért haza. 1955-ben a katonai szolgálat megtagadásáért öt év börtönbüntetésre ítélték, 1956-ban amnesztiával szabadult.
[nyilvános] (336) 1991. 7 ív, Lugossy István
- Kerényi László* (1923), elektrotechnikus. 1946-ban egyetemi hallgatóként államellenes összeesküvés vádjával letartóztatták. 1947-ben szabadult. Ezt követően a szovjet katonai hatóságok tartóztatták le, és a Gulágon különböző munkatáborokban tartották fogva. 1953-ban tért haza.
[nyilvános] (247) 1990. 13 ív, Lugossy István
- Kiss István* (1906), jogász, közigazgatási és településfejlesztési szakember. A Magyar Közigazgatástudományi Intézetben Magyar Zoltán tanítványa, kollégája, majd a Pénzügyminisztérium, az Építésgazdasági és Szervezési Intézet, valamint a Nehézipari Minisztérium munkatársa.
[nyilvános] (56) 1987. 22 ív + mell. Torkos Veronika

- Kontra György* (1925), orvos, pedagógus. 1978-tól az ELTE TTK Embertani Intézete tudományos főmunkatársa. Karácsony Sándor tanítványa, tanainak avatott tolmácsolója.
[nyilvános] (223) 1987. 6 ív, Deme Tamás
- Koren Miklós* (1922), közgazdász, szakszervezeti és állami funkcionárius. Az ötvenes években a nehézipar szervezője, tagja az 1968-as új gazdasági mechanizmust kidolgozó bizottságnak. 1957-től tizenhét éven át a Villért Vállalat vezérigazgatója.
[nyilvános] (275) 1990. 3 ív, Szabó Melinda
- Kovács András* (1925), dramaturg, filmrendező. 1951–57 között a Mafilm dramaturgiai osztályának vezetője. 1981–86 között a Filmművészeti Szövetség elnöke.
[kutatható] (241) 1992. 15 ív, Lugossy István
- Kun Zsigmond* (1893), postai tisztviselő. Baloldali polgári radikális, georgista. Kapcsolatban volt a Galilei Körrel, valamint Jászi Oszkárral és körével. 1928-tól a Pénzügyi Tisztviselők Országos Egyesületének titkára. 1938–39-ben a *Magyar Fórum* szerkesztője. Az óbudai Népi otthon lakásmúzeum létrehozója.
[nyilvános] (31) 1985. 14 ív, Tóth Pál Péter
- Kunszt György* (1924), építészmérnök. 1949–85 között az Építéstudományi Intézet tudományos munkatársa, 1980-tól igazgatója. Különböző ENSZ-szervezetek szakértője, a BME egyetemi tanára. 1946 őszén csatlakozott Szabó Lajos és Tábor Béla filozófusok köréhez, több filozófiai mű szerzője.
[kutatható] (323) 1990–91. 11 ív, Czákó Ágnes
- Lakatos Éva* (1905–1993), illegális kommunista, pártalkalmazott. 1935–45 között a Szovjetunióban élt, 1939-től a moszkvai rádió munkatársa. 1945-től vezető pártfunkcionárius. 1958-tól az Állami Hangverseny- és Műsorigazgatóság vezetője, 1965 után az Országos Filharmónia igazgatója.
[nyilvános] (117) 1987–88. 11 ív + mell. Ferber Katalin
- Landler Erzsébet* (1906–1986), közgazdász. 1918–28 között apjával, Landler Jenővel Bécsben, majd apja halála után 1946-ig a Szovjetunióban élt emigrációban. Hazatérése után 1949-ig egy villamosipari egyesületnél dolgozott, majd 1971-ig az Országos Tervhivatal munkatársa, főosztályvezető-helyettese. Férjét, Biermann Bélát 1937-ben koncepciók perben kivégezték.
[nyilvános] (17) 1986. 41 ív, Szigeti Katalin
- Litván József* (1900–1988), magántisztviselő, textilgyári igazgató. A Galilei Kör, majd a Magyar Radikális Párt tagja. 1958-tól Bécsben élt.
[nyilvános] (116) 1986. 11 ív + mell. Tóth Pál Péter
- Lugossy István* (1943), operatőr, filmrendező. 1960-ban röpcédula terjesztés miatt államellenes szervezkedés vádjával három év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (281) 1991. 5 ív, Garai Gábor
- Makovecz Imre* (1935), építész. Az organikus építészeti formanyelv megteremtője. 1981-től a Makona Tervező Kiszövetkezet vezetője. A BME és az Iparművészeti Főiskola tanára. 1987-től a Nemzetközi Építészeti Akadémia tagja. 1992-től a Magyar Művészeti Akadémia elnöke.
[nyilvános] (132) 1987–88. 7 ív, Szabóné Dér Ilona
- Margittay Ilona* (1920), laborasszisztens. 1960–75 között Lengyel József munkatársa és élettársa. Az interjú az együtt töltött évekről szól.
[nyilvános] (245) 1990. 8 ív, Havril Erzsébet

- Mélik Endre* (1904–1991), újságíró. A Magyar Földműves- és Munkáspárt, majd 1928-tól a Weishauss Aladár vezette illegális mozgalom vezetőségi tagja, a Bartha Miklós Társaság titkára. 1947-ben az ÁVO letartóztatta. 1954-es szabadulása után ládagyári üzemvezető.
[nyilvános] (190) 1988–89. 12 ív + mell. Koncz E. Katalin
- Nagy Géza* (1921), szobrász- és bábművész. 1944-ben csatlakozott az ellenállási mozgalomhoz, a Görgey-zászlóalj tagja. 1945–47 között hadifogoly volt a Szovjetunióban.
[nyilvános] (357) 1991. 7 ív, Ferenczy Erika
- Nagy László* (1921), újságíró, jogász, politológus. 1945–47-ben a FKGP sajtófőnöke, 1947 óta Genfben él. 1969–89 között a Nemzetközi Cserkésziroda vezetője.
[kutatható] (129) 1987. 5 ív, Nagy Csaba
- Nagy Pál Jenő* (1911), szerszámkészítő, technikus, műszaki fordító. 1935-től SZDP-tag. 1950-ben letartóztatták, koncepciók perben tizenhárom év börtönbüntetésre ítélték, 1955-ben szabadult.
[nyilvános] (177) 1985. 7 ív + mell. Inzelt Annamária
- Nyerges András* (1940), író, költő. 1967–71 között a Magyar Rádió, 1974–80 között a *Kritika* munkatársa. 1979-től 1988-ig a Kossuth Könyvkiadó, majd 1991-ig a Móra Könyvkiadó szerkesztője. 1983-tól a *Magyar Nemzet* állandó szerzője, 1991-ben főmunkatársa, 1991–92-ben a *Köztársaság* olvasószerkesztője.
[kutatható] (157) 1988. 13 ív + mell. Murányi Gábor
- Orosz István* (1921), lakatos, technikus. 1939-től a Kispesti Traktorgyárban, majd 1975-től a Fegyvergyárban dolgozott. 1939–48 között az MSZDP aktív tagja.
[nyilvános] (457) 1992. 7 ív, Beck Tibor
- Pap Endre* (1896–1992), agronómus, növénynevelő. 1950–56 között a Mezőgazdasági Tudományos Központ munkatársa. 1956-ban Angliába emigrált.
[kutatható] (1) 1985. 6 ív, Hegedűs B. András
- Perczel Károly* (1913–1992), építész. Részt vett a franciaországi ellenállásban. 1947–49 között az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium főosztályvezető-helyettese. A Rajk-perben életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték, 1954-ben rehabilitálták. 1967 után a VÁTI vezető munkatársa.
[nyilvános] (44) 1986–87. 19 ív + mell. Szabóné Dér Ilona
- Perédi Károly* (1913), gépészmérnök, közgazdász. 1936–52 között a csepeli Weiss Manfréd Műveknél mérnök, majd igazgató, 1954-ig az Országos Tervhivatal főosztályvezetője, majd elnökhelyettese. 1954–58 között az Országos Találmányi Hivatal elnöke. 1964-től az Energiagazdálkodási Intézetben osztályvezető.
[nyilvános] (289) 1991. 13 ív, Garai Gábor
- Polinszky Károly* (1922), kémikus, egyetemi tanár. A veszprémi Nehézvegyipari Intézet megszervezője, igazgatója. A Veszprémi Vegyipari Egyetem, illetve a BME rektora. 1963–66 között művelődésügyi miniszterhelyettes, 1974–80 között oktatási miniszter.
[nyilvános] (243) 1990. 12 ív, Garai Gábor
- Preisich Gábor* (1909), építész, egyetemi tanár. 1949–50-ben a Budapesti Városrendezési Iroda megalapítója, igazgatója. 1951–55 között a Fővárosi Tanács városrendezési és építészeti főosztály vezetője, majd 1975-ig a BUVÁTI városrendezési irodájának vezetője, Budapest általános rendezési terveinek irányítója.
[nyilvános] (36) 1986–87. 7 ív + mell. Szabóné Dér Ilona

- Pungor Ernő* (1923), kémikus. 1962–70 között a Veszprémi Vegyipari Egyetem tanszékvezetője, majd rektorhelyettese. 1970 óta a BME tanszékvezető egyetemi tanára, 1972–81 között a Vegyészmérnöki Kar dékánja. 1990-től az OMFB elnöke.
[nyilvános] (453) 1991–92. 7 ív + mell. Garai Gábor
- Rados Jenő* (1895–1992), építész, építészettörténész. 1919-től egyetemi oktató, 1945–67 között a Műegyetem tanszékvezető tanára, majd 1986-ig a VÁTI osztályvezetője.
[nyilvános] (58) 1987. 4 ív, Szabóné Dér Ilona
- Rácz György* (1907–1989), építész. A CIAM magyar csoportjának tagja. Ipari épületek, tanintézetek tervezésével és műemlékek helyreállításával foglalkozott.
[nyilvános] (135) 1988. 9 ív + mell. Szabóné Dér Ilona
- Redő Éva Gáspár Lászlóné* (1907), üzemmérnök, illegális kommunista. Emigráns Bécsben és a Szovjetunióban, 1946-os hazatérése után Budapesten textilgyári igazgató, a Könnyűipari Minisztérium főosztályvezetője, majd kutató közgazdász.
[nyilvános] (8) 1985–86. 21 ív + mell. Bakonyi Éva
- Reismann Mariann* (1911–1991), fotóművész. A Magyar Fotóművész Szövetség alapító tagja. Az interjúban számos általa fényképezett személyről is megemlékezik.
[kutatható] (182) 1986–87. 10 ív, Kincses Károly
- Rédey Pál* (1923), evangélikus lelkész, újságíró. 1950–56 között Dezséri László evangélikus püspök közvetlen munkatársa, hivatalvezetője. Az evangélikus zsinat tagja.
[kutatható] (28) 1986. 22 ív, M. Kiss Sándor
- Rónai András* (1906–1991), geológus, egyetemi tanár. 1928–45 között az Államtudományi Intézet munkatársa, 1940-től igazgatója. 1950–86 között a Magyar Állami Földtani Intézet tudományos osztályvezetője.
[nyilvános] (53) 1987. 51 ív, Balogh Júlia
- Rubik Ernő* (1910), gépészmérnök, sportrepülőgép-tervező. 1936-ban Esztergomban repülőgépezet alapított, az államosítás után különböző repülőgépgyárakban dolgozott. 1961–67 között a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium osztályvezető-helyettese, majd 1971-ig a Malév műszaki tanácsadója.
[kutatható] (234) 1990. 7 ív, Vajda Zsuzsa
- Ruszkiczay Rüdiger Imre ifj.* (1921), földmérő. Az interjúban apjára, Ruszkiczay Rüdiger Imre katonatisztra (1889–1957) emlékezik, aki 1942. november 1. és 1944. október 16. között a honvédelmi miniszter állandó helyettese volt, ezért – mint háborús bűnöst – 1949-ben három év fegyházbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (92) 1987. 8 ív + mell. Kubinyi Ferenc
- Rusznák István* (1920), kémikus. 1942-től a Goldberger Textilművek vegyésze, majd 1950–69 között a Textilipari Kutatóintézet főosztályvezetője. 1951-től a BME Vegyészmérnöki Karának tanszékvezető docense, dékánhelyettese.
[nyilvános] (411) 1992. 8 ív + mell. Garai Gábor
- Sándor László* (1909), kritikus, műfordító. 1946–52 között Ungváron a Kárpát-ukrajnai Területi Képtár igazgatója, majd a Területi Könyvkiadó szerkesztője. 1956–62 között az ungvári rádió munkatársa. 1962-től a Gondolat Könyvkiadó szerkesztője, 1966–78 között az Állami Gorkij Könyvtár igazgatója.
[kutatható] (69) 1987. 4 ív, Bekéné Nádor Orsolya

- Sibelka Perleberg Artúr* (Tempefői) (1901–1991), közgazdász, író, újságíró. 1926-tól a Statisztikai Hivatal, majd a Földművelésügyi Minisztérium főtisztviselője, a *Magyar Nemzet*, a *Világ* munkatársa, a FAO egyik bizottságának elnöke. 1948-ban letartóztatták, az FM-perben elítélték. 1953-as szabadulása után segédmunkás, majd az Élelmézésügyi Minisztérium Dokumentációs Osztályának vezetője.
[nyilvános] (87) 1987. 12 fv + mell. Nagy Csaba
- Simon Pál* (1929), vegyészmérnök. 1962–73 között a Dunai Kőolajipari Vállalat igazgatója, az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt vezérigazgatója, nehézipari miniszterhelyettes, miniszter, nagykövet, vállalati igazgató.
[kutatható] (114) 1987. 14 fv, Szigeti Katalin.
- Stolte István* (1912–1990), tanár. Az Eötvös Kollégium tagja, a kommunista diákmozgalom egyik vezetője, 1932 után kizárták a mozgalomból. A harmincas évek közepétől a politikai rendőrség ügynöke. 1944-ben az ellenállási mozgalomban való részvételéért letartóztatták, Sopronkőhidáról Németországba hurcolták. 1945-től az amerikai, majd a magyar hírszerzésnek dolgozott. 1949-ben erőszakkal Magyarországra hozták a Rajk-per egyik koronatanújának, és 1956-ig ő maga is börtönben volt. November 4-én az NSZK-ba menekült, ahol ismét az amerikaiak szolgálatába állt.
[nyilvános] (131) 1988–90. 10 fv, Nagy Csaba
- Straub F. Brúnó* (1914), biokémikus. Szent-Györgyi Albert tanítványa. 1945–70 között a Szegedi Tudományegyetem, majd a Budapesti Orvostudományi Egyetem tanára. 1970–78 között az MTA Szegedi Biológiai Központ főigazgatója, 1988-ig az Enzimológiai Intézet vezetője. 1988–89-ben az Elnöki Tanács elnöke.
[kutatható] (71) 1987. 9 fv + mell. Balázs Katalin
- Szabados Mihály* (1905–1993), jogász, közíró. A harmincas években a Földmunkás Szövetkezet titkára, az országos szociális program megalkotója. A negyvenes években a Földművelési Minisztériumban a visszacsatolt országrészekkel foglalkozó részleg vezetője, a Miniszterelnökség Nemzetiségpolitikai Osztályának munkatársa. A Magyar Közösség elleni perben három és fél év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után segédmunkás.
[kutatható] (107) 1987. 14 fv, Bekéné Nádor Orsolya
- Szabó Dénes* (1929), jogász, szociológus. 1958 óta a Montreali Egyetem professzora, 1969–84 között a Nemzetközi Összehasonlító Kriminológiai Intézet alapító igazgatója, 1973-tól a Kanadai Királyi Társaság tagja. Az ENSZ és az UNESCO tanácsadója.
[nyilvános] (65) 1985. 17 fv, Tóth Pál Péter
- Szabó Imre* (1912–1991), jogász. 1945–55 között az Igazságügyminisztérium munkatársa. 1955–82 között az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója. 1949–82 között az ELTE ÁJTK egyetemi tanára.
[nyilvános] (137) 1988–89. 17 fv, Bakonyi Éva
- Szabó István* (1921), esztergályos, pártmunkás. 1941-től Győrben a kommunista ifjúsági mozgalom tagja, 1945–52 között járási párttitkár.
[kutatható] (204) 1988. 10 fv, Kozák Márton
- Szabó József* (1913), mérnök. 1953-tól a sztálinvárosi építkezés egyik tervezője. 1956 után a Tervhivatal, majd a Szabványügyi Hivatal munkatársa.
[nyilvános] (410) 1992. 4 fv, Garai Gábor

- Szabó Kálmán* (1921), közgazdász. 1954–56-ban az Országos Tervhivatal főosztályvezetője. A Petőfi Kör közgazdászvitájának egyik vitavezetője. 1959-től az MKKE tanára, 1968–73 között rektora. 1966-tól a gazdasági reformot előkészítő egyik bizottság tagja. 1970–1990 között országgyűlési képviselő.
[*kutatható*] (351) 1991. 33 ív, Gáti Tibor
- Szabó Kálmánné* (1921) eladó, gyári munkás. 1924-től Kijevben élt. 1941 szeptemberében a megszállók kényszermunkára hurcolták Németországba. 1943-ban Magyarországra települt. 1945 januárjában a szovjet hatóságok kémkedés hamis vádjával tíz évre Kolimára száműzték.
[*kutatható*] (191) 1990. 5 ív, Kőrösi Zsuzsanna
- Szabó Károly* (1917), jogász. 1946–1949-ig a csehszlovák–magyar lakosságcserét lebonyolító pozsonyi kormányhivatal helyettes vezetője. 1949-től Magyarországon faipari mérnök, egyetemi tanár.
[*kutatható*] (62) 1987. 10 ív + mell. Bekéné Nádor Orsolya
- Szamuely László* (1936), közgazdász. A szovjet és a magyar közgazdasági elmélettörténet és a mechanizmusreform történetének kutatója. 1973–78 között az MTA Közgazdasági Információs Csoport, 1978–88 között az MTA Világgazdasági Kutató Intézet főmunkatársa.
[*kutatható*] (33) 1986. 26 ív, Laki Mihály, Farkas Katalin
- Szalmáry Ferenc* (1910) nagyváradai jogász. 1945–47 között a Szovjetunióban hadifogoly. Hazatérése után a román közigazgatásban dolgozott, bíró, majd ügyvéd.
[*kutatható*] (156) 1988. 7 ív + mell. Murányi Gábor
- Szász Istvánné* (1900–1994), 1919–23 között a kolozsvári Magyar Színház vezető színésze. Férje, Szász István mellett a két világháború közötti erdélyi értelmiség folyóiratának, a *Hitelnek* mecénása és összejöveteleinek szervezője, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület szétzúzásának tanúja. 1977-től Budapesten élt.
[*nyilvános*] (416) 1992. 10 ív, Molnár Adrienne
- Szekér Gyula* (1925), vegyészmérnök. 1956–75 között vegyipari, illetve nehézipari miniszterhelyettes, miniszter. 1975–80 között miniszterelnök-helyettes. 1980–84 között az OMF, majd 1989-ig a Magyar Szabványügyi Hivatal elnöke.
[*kutatható*] (66) 1987. 17 ív, Laki Mihály, Farkas Katalin
- Szelényi Tiborné Elischer Edit* (1906), titkárnő. 1934-től a kereskedelmi minisztériumban, 1945 után az amerikai missziónál és a francia követségen dolgozott. 1950-ben az ÁVH letartóztatta, majd egy év múlva kémkedés hamis vádjával hat év börtönbüntetésre ítélték. 1956-os szabadulása után nyelvtanár.
[*kutatható*] (166) 1988. 6 ív + mell. Bakonyi Éva
- Szentágothai János* (1913–1994), orvos, agykutató, egyetemi tanár. 1973-tól az MTA alelnöke, 1976–85 között elnöke. Számos szakmai és társadalmi szervezet tagja, elnöke. 1985–94 között országgyűlési képviselő. 1990-től a TIT elnöke.
[*nyilvános*] (10) 1986. 22 ív, Balázs Katalin
- Szepesi Zoltán* (1912), fizikus. A szegedi egyetem, majd a Tungsram munkatársa. 1947-től Franciaországban, 1951-től Kanadában kutatómérnök. A francia és a kanadai fizikai társaság tagja.
[*nyilvános*] (173) 1988. 4 ív + mell. Inzelt Annamária

- Székács István* (1909), biokémikus, pszichoanalitikus, Róheim Géza tanítványa. 1945 után az orvosszakszervezet, az MTA és a Biokémiai Intézet munkatársa. 1953-ban kémkedés hamis vádjával letartóztatták, kilenc hónap múlva szabadult. Nyugdíjazásáig az Országos Járványügyi Intézet tudományos munkatársa.
[kutatható] (225) 1990. 9 ív, Javorniczky István
- Sztevanovity Miljutyin* (1921), közgazdász, újságíró. Részt vett a jugoszláv ellenállási mozgalomban. 1948-ban Budapesten dolgozott, ahol politikai menedékjogot kért. 1952-ben koncepciók perben kémkedés vádjával tíz év börtönbüntetésre ítélték. 1955-ös szabadulása után vállalati ellenőr. 1948–52 és 1957–74 között a *Délszláv Szövetség* főszerkesztője, ezt követően a Lapkiadó Vállalat munkatársa.
[kutatható] (146) 1987–88. 10 ív, Kubinyi Ferenc
- Szűrös Mátvás* (1933), politikus. 1975–82 között berlini, illetve moszkvai nagykövet, 1983–89 között az MSZMP KB titkára. 1989-ben az Országgyűlés elnöke, 1889–90-ben ideiglenes köztársasági elnök, 1990–94 között az Országgyűlés alelnöke.
[nyilvános] (426) 1991. 24 ív, Tóth Pál Péter
- Tal, Eli* (Harmat Lajos) (1926), biológus. 1944-ben egy cionista csoport segítségével jutott el Palesztinába. Tíz évig kibucban dolgozott, majd a jeruzsálemi egyetem elvégzése után az egyetem tanára. A budapesti Orvostovábbképző Egyetemen különböző élettani kutatásokban vett részt.
[nyilvános] (315) 1991. 7 ív, Hajmási Zsuzsa
- Tantos Ferenc* (1916), építészmérnök, statikus. A budapesti metró egyik tervezője, az UVATERV, a 31. sz. Építőipari Vállalat, majd az Építéstudományi Intézet vezető munkatársa.
[nyilvános] (35) 1986. 8 ív, Szabóné Dér Ilona
- Tasnádi Frigyes* (1926), cukrász. 1944–51 között hadifogoly a Szovjetunióban, majd 1953-ig Tiszalökön fogoly. Felkutatta a táborban megölt öt fogolytársuk sírhelyét, és a nyolcvanas években fontos szerepe volt a tiszalöki tábor történetének megírásában.
[nyilvános] (310) 1991. 6 ív + mell. Monspart Éva
- Tevan Zsófia* (1922), építészmérnök. 1951–54 között Sztálinváros építésének egyik vezetője. 1959–80 között a BME, majd az Építéstudományi Intézet munkatársa.
[nyilvános] (57) 1987. 4 ív, Szabóné Dér Ilona
- Tímár Mátvás* (1923), bőripari munkás, közgazdász, az MSZMP KB tagja. 1955–57 és 1960–62 között miniszterhelyettes, 1967-ig pénzügyminiszter. 1967–75 között miniszterelnök-helyettes, majd 1988-ig az MNB elnöke.
[kutatható] (210) 1989. 9 ív, Mérő Katalin
- Tunyogi Csapó Gyula* (1915), erdélyi ügyvéd. 1940–44 között a kolozsvári főispán titkára. 1945–46-ban Kolozs megyei alispán. 1947-től ügyvéd, több erdélyi koncepciók perben védő. A hetvenes, nyolcvanas években az erdélyi református egyházkerület főgondnoka.
[nyilvános] (500) 1993. 6 ív, Vincze Gábor
- Újlaki Dénes* (1945), színész. 1960-ban letartóztatták, 1962-ben államellenes szervezkedés vádjával három év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (265) 1991. 3 ív, Lugossy István
- V. Meller Ágnes* (1921), varrónő, műfordító. 1946–49 között a *Közgazdaság* és a Miniszterelnökség Sajtóosztályának munkatársa, majd az MTI-nél és a Lukács Archívumban dolgozott.
[nyilvános] (221) 1990. 12 ív, Tóth László

- Varga Béla* (1903), római katolikus pap, vezető kisgazdapárti politikus, parlamenti képviselő. 1946–47-ben a Nemzetgyűlés elnöke. 1947-ben emigrált, az USA-ban az Emigráns Magyar Nemzeti Bizottmány vezetője. 1991-ben hazatért.
[*kutatható*] (164) 1987. 5 ív, Tóth Pál Péter
- Varga Endre* (1909–1993), közgazdász. A Népjóléti Minisztériumban a nemzetközi segélyek lebonyolításával foglalkozó osztály vezetője. A Rajk-per egyik mellékperében életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1955-ben szabadult. 1956 után Svédországban üzletember.
[*nyilvános*] (88) 1987. 27 ív + mell. Hegedűs B. András, Kozák Gyula
- Várkonyi László* (1907), katonatiszt. 1924-ben Erdélyből Magyarországra szökött. 1946 után szőlőmunkás. A Magyar Közösség elleni perben egy év börtönbüntetésre, majd 1950-ben öt év kényszermunkára ítélték. Szabadulása után vasbetonszerelő.
[*nyilvános*] (295) 1990. 7 ív, Szitányi György
- Virágh Pál* (1905–1990), építészmérnök. A népi-nemzeti építészet képviselője, településfejlesztési szakértő, a VÁTI vezető tervezője.
[*nyilvános*] (47) 1986. 9 ív, Szabóné Dér Ilona
- Zala Júlia* (1919), közgazdász. 1949-től a KSH főosztályvezetője, elnökhelyettese, 1967–75 között a Gazdaságkutató Intézet igazgatója, 1975–80 között az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának vezető munkatársa.
[*kutatható*] (124) 1987–88. 18 ív, Rejtő Gábor

Összeállította: *Kőrösi Zsuzsanna és Molnár Adrienne*

AZ INTÉZET „1956-OS GYŰJTEMÉNYE”
AZ OSZK KÉZIRATTÁRÁBAN
1993/94-ES GYARAPODÁS

FOND 411: 1956-OS KÉZIRATOK

- 411.13 Gosztonyi Péter: A Kilián György laktanyában 1956. októberében (I–II.)
Gosztonyi Péter Bernben élő történész beszámolója a Kilián laktanyában történekekről. Személyes élményei alapján beszámol arról, hogyan lett a Néphadsereg tagja, hogy került a Kiliánba, milyennek látta Maléter Pált.
55 fol.
- 411.14 Jankovich István gyűjteménye
Jankovich István 1956-ban emigrált Svájcba. A zürichi építész gyűjteménye a Vatikáni Múzeumból került haza 1991 októberében. Főképpen a Budapesti Műszaki Egyetemen történt eseményekről ad képet. Tartalmazza a BME 10 pontjának kéziratát, a DISZ Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem VB határozati javaslatát az 1956. október 22-i DISZ-nagygyűlés résztvevőihöz, valamint a nagygyűlés határozatát és a „Jövő Mérnöke” 1956. október 23-i számát. A gyűjteményt sokszorosított rölapok, J. I. egyetemi forradalmi bizottsági igazolványa és 19 fénykép egészíti ki.
42 fol.
- 411.15 Forintos György: Forradalom és szabadságharc (Vitairat)
A szerző Zimányi Tibor véleményével vitatkozik, aki 1956 forradalmi jellegével szemben a nemzet szabadságharcát hangsúlyozza.
13 fol.
- 411.16 Pesti József: A vulkán kürtőjén (Versek 1952–1956. október 23.)
Az USA-ban élő szerző 1956-ban kényszerült elhagyni Magyarországot. 1952–56 között írt verseiből a Szabad Európa Rádió is sugárzott. Felesége, Lee Wray fordításában versei angolul 1966-ban kötetben is megjelentek.
242 fol.
- 411.17 A „Poznan–Budapest 1956” c. kiállítás kijevei vendégkönyve
Az 1993. október 18–27-e között rendezett kiállítás vendégkönyve, a Magyar Köztársaság kijevei nagykövetségének ajándéka.
1 kötet
- 411.18 1956-os kisnyomtatványok
A 35 rölapból álló gyűjteményt az Intézet vásárolta meg 1994 februárjában. Egyrészt a forradalmat éltető, a szovjet hadsereg kivonását követelő, másrészt Kádár kormányát népszerűsítő és Grebennyik utasításait tartalmazó nyomtatványokat tartalmaz.
35 db

411.19 Dr. Töttösy Ernő: A magyar 56-os forradalom bibliográfiája.
A közel 3000 tételt tartalmazó gépirat adatai igen hiányosak, de mivel főképp külföldön megjelent cikkeket, könyveket tartalmaznak, mégis hiánypótlóak.

199 fol.

411.20 Fazekas György börtönlevelei (1957–1961).
Címzettjük Fazekas Zsuzsa, a levélfró húga. Az eredeti leveleket az OL (RM 341 4 cs.) őrzi. A 21 darab másolat Nyárády Gábor úságíró ajándéka.

33 fol.

FOND 412: MAGYARORSZÁGI LEVÉLTÁRAK 1956-OS IRATAI

412.5 Hajdú-Bihar megye: 2 doboz közigazgatási, 2 doboz bírósági, 1 doboz MSZMP irat-másolat, 1 doboz sajtógyűjtemény

412.10 Vas megye: közigazgatási, MSZMP irat-másolatok (összesen 1 doboz), továbbá 1 doboz sajtógyűjtemény

412.11 Zala megye: 1 doboz sajtógyűjtemény, aprónyomatványok másolata

412.12 Bács-Kiskun megye: 3 doboz bírósági irat másolat

412.15 Somogy megye: 4 doboz közigazgatási, 7 doboz bírósági, 5 doboz MSZMP-, 1 doboz KSH- és Munkásörtség irat másolat

412.16 Veszprém megye: 2 doboz MSZMP irat másolat

412.22 A Hadtörténelmi Levéltár 1956-os gyűjteményének másolata

A gyűjtemény zömét azok a jelentések képezik, melyeket a honvédség alakulatai, az összes csoportfőnökség, ezredek, századok, osztályok, kiegészítő parancsnokságok állítottak össze 1957-ben a forradalom eseményeiről. A gyűjtemény fontos részét képezik a Budai Karhatalmi Ezred jelentései, tájékoztatói, járőr- és eseménynaplói.

573 db mikrofilmlap

FOND 413: KÜLFÖLDI GYŰJTEMÉNYEK '56-OS ANYAGAI

413.13 A román külügyminisztérium '56-os távirataiból

A válogatás főképp a magyarországi román nagykövetség Bukarestbe küldött távirati jelentéseinek másolatait tartalmazza. Ezenkívül Sebes István magyar és Aurel Malnasan román külügyminiszter-helyettesek levélváltását Nagy Imre és a jugoszláv követségre menekültek Romániába szállításáról. A másolatokat Jeszenszky Géza külügyminiszter kapta romániai látogatásán. A román nyelvű szöveg fordítása ugyanebben a fondban.

187 fol.

413.14 Levélmásolat Nehruhoz, India miniszterelnökéhez. A levél a Nagy-budapesti Központi Munkástanács, a Magyar Parasztszövetség, a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Újságírók Szövetsége vezetőinek aláírásával köszönetet mond azért, hogy India támogatta a „magyar ügy” ENSZ elé vitelét.

1 fol.

413.15 Povl Bang-Jensen-anyaggyűjtés

Nagy András által készített iratmásolatok a dán ENSZ-diplomata életéről és tevékeny-

ségéről a koppenhágai Állami Levéltár és a stanfordi Hoover Intézet, az ENSZ Archívum, a washingtoni Nemzeti Archívum, a New York-i Public Library anyagából, valamint visszaemlékezések. Két amerikai kutató, Marschall Peck és Dewitt Copp iratai is a gyűjteményben található.

413.16 A State Department 1955-1959 között keletkezett, magyar vonatkozású iratai.

A mikrofilmmásolat a Bang-Jensen Társaság ajándéka. A gyűjtemény nagyobb része a budapesti amerikai követség Washingtonba küldött távirati jelentései, másik részét azok a belső feljegyzések, memorandumok képezik, melyeket az amerikai külügyminisztériumban készítettek a magyar helyzetről.

25 tekercs

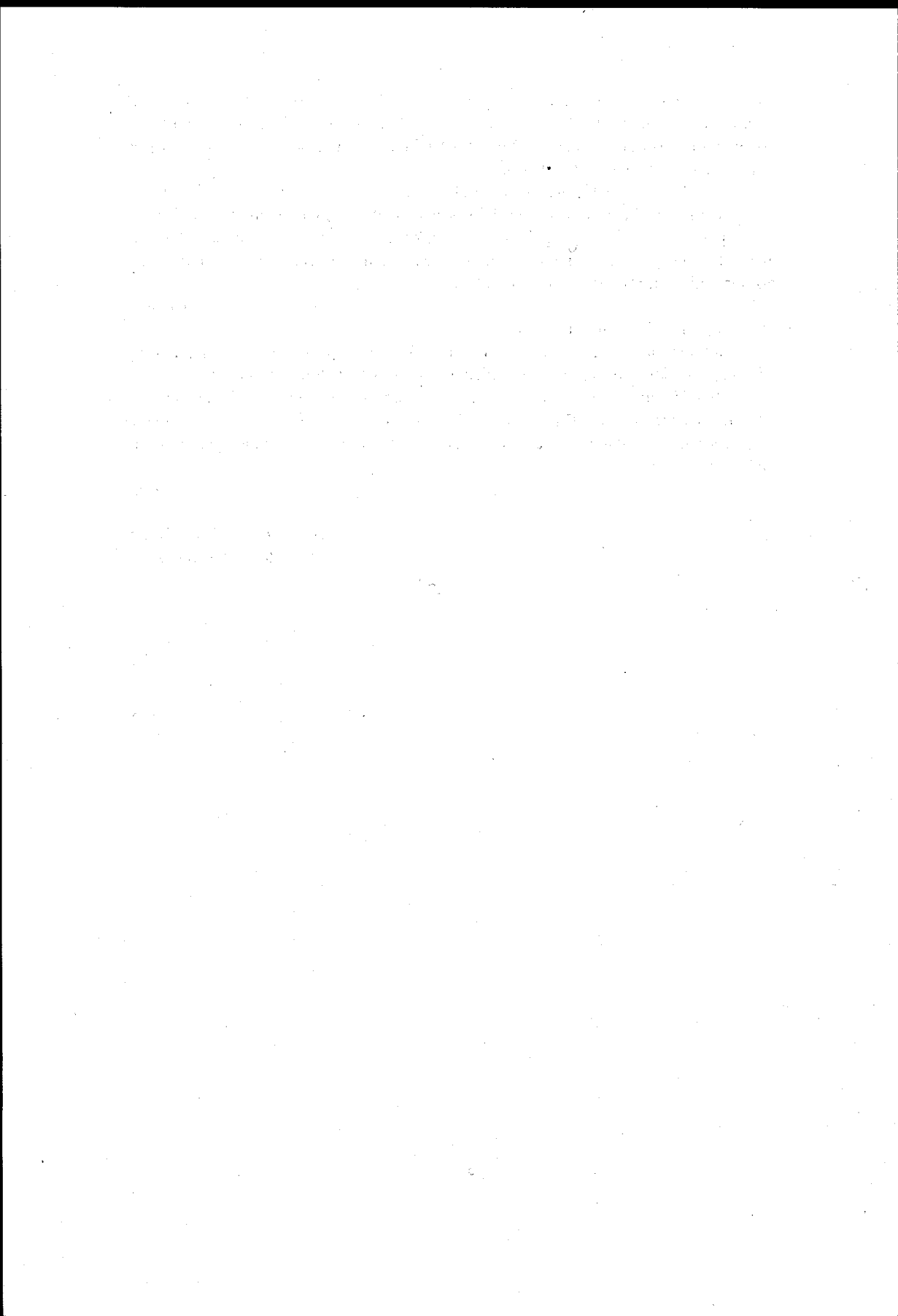
413.17 A „Gvardeec” c. katonai újság

1956 októberében, a Temesváron állomásozó szovjet páncélos gárda hadosztály tehergépkocsiján elhelyezett nyomdájában, a harcoló katonákat buzdító újság. A sorozatból 16 darabot a Magyar Köztársaság kijevi nagykövetségének segítségével sikerült megszerezni. Az újságok különös érdekessége az „Olvasd el és semmisítsd meg” felirat. A lap számos, a fegyveres harcra vonatkozó hírt közöl, Magyarországra való utalás nélkül.

16 db

(Lezárva 1994. június 30-án)

Összeállította: *Weeber Tibor*

EGY FORRADALOM SNITTJEI

Tüntető egyetemisták a Műegyetem előtt; a Kossuth Lajos utca egyik házában ablakából zászlóval integető asszony; fehér köpenyes mentősökre leadott sortűz, lincselések a Köztársaság téren; szétvert és ledöntött vörös csillagok; a Dózsa György úton elhaladó szovjet tankok... Ezek a képsorok az 1956-os forradalom legismertebb és leghíresebb dokumentumfelvételei közé tartoznak. Láthattuk őket hazai és külföldi adókon, feltűntek játék- és dokumentumfilmek sokaságában, videoklipben. A forradalom eseményeit megörökítő filmes figurája már játékfilm témájaként is megjelent. (Mészáros Márta önéletrajzi trilógiájának befejező része, a *Napló apámnak, anyámnak* főszereplője, a filmrendezést tanuló Kovács Juli fényképezi, dokumentálja a november negyedike utáni budapesti eseményeket.) A forradalomról szóló dokumentumfilmekkel rendszeresen találkozunk, mégis úgy tűnik, mintha aránylag kevés felvételtől válogathatnának a szerkesztők, hiszen a különféle összeállításokban sorra a már jól ismert felvételek köszönnek vissza. Amíg 1956 levéltári dokumentumainak és iratanyagának hazakerülésével, a rendelkezésre álló forrásanyag bővülésével az elmúlt években bő terjedelemben foglalkozott a sajtó és a televízió, a filmdokumentumokról jóval kevesebb szó esett, pedig a rendszerváltás kezdete óta több külföldi összeállítás, fontos képsorozatok kerültek (vissza) Magyarországra (lengyel, szlovák archív anyagok, legutóbb pedig a forradalom leverését követően az Egyesült Államokba költözött Mikó József gyűjteménye). Az '56-os forrásokról terjengő híreknél, értesüléseknél és legendáknál (ki, hol, mennyit filmezett) talán csak e filmek későbbi sorsa áttekinthetlenebb. Bizarr paradoxon, hogy amíg a forradalom után a magyar karhatalmisták és a KGB emberei tettek meg mindent, hogy felkutassák a tekercseket – mostanra (szerencsés esetben) a történészeknek jut ez a feladat. A história fintonaként a helyszínnek, eseménynek és főleg a szereplők azonosítására – ha természetesen más-más céllal is – mindkét társaság elsőrendű törekvése. Ahogy az évtizedeken át elhazudott múlt csak lassan válik, válhat történelemmé, e felvételek is meg kell hogy járják a maguk útját: politikai érvelések és csaták eszközeiből, perelhető bizonyítékokból, a bizonyosság rekvizitumaiból lesznek majd csendes, az archívumok polcain sorakozó dokumentumok.

Az egyes becslések jelentősen eltérnek egymástól abban, hogy körülbelül mennyi (milyen hosszúságú) felvétel készült a forradalomról. A filmhíradónak, szokás szerint természetesen minden jelentősebb belpolitikai eseményről tudósítania kellett, így kamerái jelen voltak Rajk László és társai újratemetésén is, bár az eredeti tervek szerint csak a sajtó számolhatott volna be erről az eseményről. A végül mégis elkészült híradós tudósítás (amelyben a gyászolók között Nagy Imrét és feleségét is láthatjuk) bemutatása ugyan néhány napig kétséges volt, nem sokkal a forradalom előtt azonban engedélyezték, s a

mozikban megjelenhetett. (Ugyanebben az időben mutatták be Fábri Zoltán legújabb filmjét, a harmincas években játszódó, de aktuális politikai áthallásoktól sem mentes *Hannibál tanár urat* is.)

A csütörtökönként megjelenő híradószámok anyaga hétfőre általában már elkészült. Az 1956/43. számú filmhíradó október 18-án jelent meg. A következő hétfő, október 22-e utáni felvételek tehát csak egy későbbi híradóba kerülhettek volna be. A forradalom kitörését követően azonban leállt a híradóstáb koordinálása, a teendők pontos és részletes elosztása, hiszen az események menetét nem lehetett előre kiszámítani. A filmhíradó munkatársainak megszokott rendező-operatőr párosai ezekben a napokban gyakran külön-külön, vagy másokhoz csatlakozva dolgoztak. Nem voltak pontos tervek, mennyit forgassanak, ki és hol filmezzon. (Az általában tízperces híradószámok különféle tudósításaihoz megszabott mennyiségű nyersanyagot használhatott fel a stáb, a túlforgatásnak adott normái voltak. Ez a rendszer a forradalom alatt nem működött, a teljes leforgatott anyag hosszát ezért is nehéz megbecsülni.) „Rendes” filmhíradószám a forradalom leverését követően még hetekig nem jelent meg, december legvégén csak az év utolsó, 1956/52. híradója került a mozikba.

A forradalom legelső eseményeit csak magyarok filmezték – hihetetlen véletlen lett volna, mondjuk, egy amerikai stáb felbukkanása a tömegben vagy épp a Petőfi-szobornál. Magyarok filmeztek, de már önmagában az is hatalmas szerencse, hogy huszonharmadika kora délutánján elkészülhettek ezek a felvételek. Az engedélyezés és letiltás váltakozása következtében ugyanis túlságosan zavaros volt a szituáció ahhoz, hogy a híradósok csoportját diszponálni lehessen, azok tehát a forgatásra előkészülhessenek. A tüntetés kezdetét, a Műegyetemtől a Margit hídig tartó menetet csak egy operatőr, Mikó József örökítette meg, a Margit hídon, majd a Bem téren azonban már többen csatlakoztak hozzá. (Közülük eddig Hajdú Ferencet sikerült azonosítani, aki Mikó egyik Margit hídi snittjén tűnik fel elsőként.) Nagyjából a műegyetemi indulástól számított két óra alatt lehetett kamerához jutni és a menetet utolérni. (Mivel az ötvenes évek elejére „biztonsági okokból” begyűjtötték az amatőr filmesek kameráit, felvevőgépet gyakorlatilag csak a filmgyárból lehetett szerezni.) Az utcai harcok következtében beállt néhány napos szünet után, október végén és november legelső napjaiban mind a Filmhíradó (az akkori Híradó- és Dokumentumfilmgyártó Vállalat) munkatársai, mind a játékfilmek több csoportban, folyamatosan dolgoztak. (Az ezt megelőző napokban a lövöldözések, a zavaros helyzet miatt alig néhányan tudtak, tudhattak kijutni a filmgyárba.) Október 26-tól kezdve tehát lényegében mind a híradósok mind pedig a játékfilmek a forradalom dokumentálását végezték. A játékfilmgyár (amely a forradalom napjaiban újra felvette régi nevét, a Hunniát) épületei és műtermei Pasaréten illetve a mai Róna, az akkori Gyarmat utcában helyezkedtek el. A Híradó- és Dokumentumfilm Stúdió épületei és műtermei a Könyves Kálmán körúton, tehát a Kilián laktanyánál folyó harcok közvetlen közelében voltak. Ezért volt nehéz megközelíteni eleinte a gyárat. Ugyancsak ebből, a helyszín adottságaiból következett, hogy vélhetően a híradósok forgattak a híradóstúdió szomszédságában, az Üllői úti pályán, ahol a Fradi, az FTC újraalakulását örökítették meg. (Érdekes, hogy ezt a látványos jelenetsort a dokumentumfilmek gyakorlatilag nem fedezték fel, filmjeikben eddig csak ritkán használták.)

Döntő többségében Budapesten, illetve a nyugati országrészben: Győrött, Mosonmagyaróvárott, az osztrák–magyar határnál, de Miskolcon is készültek felvételek. Győrött a Tanácsházán, ahol a forradalmi bizottság tartózkodott, Mosonmagyaróvárott pedig a temetőben, az október végi sortűz áldozatainak friss sírhantjait örökítették meg a kamerák. A

magyarokon kívül lengyel és szlovák operatőrök, valamint nyugati híradósok (a francia Pathé, az angol BBC, az osztrák Fox és Pommer, az amerikai NBC és CBS) szintén sokat forgattak. A magyar forradalom megsegítésére küldött első lengyel segélyszállítmánnyal, repülőgéppel érkezett egy lengyel operatőr. (A poznani vérszállítmány érkezéséről készült snettek általában szerepelnek is a filmekben.) A nyugati híradósok közül sokan csak az osztrák–magyar határnál, Hegyeshalomnál dolgoztak, szintén a segélyszállítmányok érkezését megörökítve.

A forradalom leverését követő hónapokban külföldre távozott operatőreink közül többen (Badal János, Csák János, Mikó József, Szekeres József és Vass Ferenc bizonyosan) vitték ki magukkal filmeket. Az értékes dokumentumok kijuttatása nemcsak azok biztonságba helyezésének, majd bemutatásának volt a garanciája, de több filmes számára egyúttal a szakmai egzisztencia megteremtésének magától értetődő lehetőségét is jelentette. Alapvetően ezekre a magyar operatőrök által forgatott majd külföldre került felvételekre épül a forradalomról szóló két legfontosabb nyugati összeállítás (mindkettő 1957-es), a *Magyarország lángokban (Ungarn in Flammen)* című német és a *Magyar felkelés (Revolt in Hungary)* című amerikai film. Az *Ungarn in Flammen* a Münchenben élő Erdélyi István produkciójában készült. A forradalom leverését követően ő gyűjtötte össze a hozzáférhető filmeket, ebből az anyagból készült összeállítása. A CBS filmje a zárófelirat tanúsága szerint ugyan az Erdélyi által összegyűjtött anyagra épül, mégis található benne olyan jelenet, amelyet bizonyíthatóan az Egyesült Államokban vettek fel. Dokumentumnak álcázott képsorról van szó: egy fiatalember Molotov-koktél gyutacsát gyűjtja meg, majd a palackot egy palánk mögül az utcára hajítja. Ezek a képek Mikó József felvételei. Készítőjük elmondta, hogy a jelenetet Kaliforniában vették fel – mindez a képen látható távvezeletről is kiderül, amely felismerhetően az amerikai és nem a magyar szabványnak felel meg. Mindazonáltal érdekes, hogy a CBS, egyébként kifejezetten értékes és gazdag, saját '56-os felvételeiből (magyar operatőrök mellett ők forgatták a Köztársaság téri ostrom és a lincselések képeit) semmit sem használt fel filmjében. Egy másik, ugyancsak híres snitt szintén csak áldokumentum: a zászlókból a címert kivágó férfiak jelenete.

Az itthon maradt, illetve a külföldre került filmek képsorai közötti részleges átfedések és ismétlődő jelenetek magyarázata, hogy néhány esetben még Budapesten egy-egy dubpozitív kópiát húztak le a kész negatívról és ezt vitték ki, míg az utóbbit hagyták idehaza. E tekercsek nagy részét azután a karhatalmisták foglalták, „tartóztatták” le, majd (valószínűleg) megsemmisítették, abban a hitben, hogy az egyetlen kópiával számolnak le. (November 4.-ét követően szovjet tiszték, de magyar karhatalmisták is jártak a filmgyárban, a forradalom alatt készített anyagot követelve.) Így szóródott, így került szét különféle helyekre a forradalom alatt készült anyag nagy része. Mindennek szerencsés oldala, hogy amennyiben egy-egy felvételtől, még 1956-ban több kópiát is lehúztak, lehetséges, hogy előkerül a korábbiaknál hosszabb és teljesebb változat. Kellemtlenebb következménye pedig, hogy nyugatról kell összegyűjteni és visszavásárolni magyar operatőrök felvételeit is.

Az '56-os filmdokumentumok rendszerezésénél alapvető szempont és probléma, hogy nem lehetünk mindig biztosak egy-egy jelenet teljességéről: nem csonka-e az adott anyag, nem található valamely más archívumban, eddig fel nem lelt összeállításban teljesebb felvételsor. Az operatőrök ebben az időben ugyanis két perc-két perc tíz másodperc hosszú tekercsekre forgattak, ezeket tehát folyamatosan cserélni kellett. Az események megörökítése így eleve szaggatott volt. Nem lehetett előre kiszámítani, végigforgassák e a

két percet vagy tekeracet cseréljenek, esetleg tartalékolják a nyersanyagot későbbi fontos, érdemleges történésekre. (Egy ilyen szerencsés tekercsváltásnak köszönhetően tudta például Mikó József megörökíteni a Gellért-hegyi szovjetkatona-émlékmű ledöntését.) A különféle anyagokban ráadásul nagyon sok az átfedés, gyakran ismétlődnek jelenetek. A kétperces tekercek képsorait jó néhányszor átvágták és felcserélték az elmúlt évtizedekben. Ezekből az alapvetően szétaprózott darabkákból kell újra összerakni a történetek krónikáját. A következő évek feladata lesz a személyek, helyszínek és időpontok minél részletesebb és pontosabb azonosítása. Ezt követően és ez alapján a filmtörödékeket topografikus és kronologikus regiszterbe helyezhetjük, amely az eseménytörténet nyomon követését segítheti majd. Mindez azért sürgető feladat, mivel jelenleg még megoldható, hogy szemtanúk, fontos szereplők segítségével azonosítsuk a különféle jeleneteket, ezáltal olyan részleteket tudjunk meg, melyek később kideríthetetlenek lennének, elvesznének a kutatómunka számára.¹

Új snittek, esetleg jelenetek felbukkanása mindig örömteli, ezért igen lényeges és fontos az az összeállítás, amely tavaly került vissza az Egyesült Államokból Magyarországra, a Magyar Filmintézet Filmtárába. A *Mikó-gyűjtemény*, Mikó József operatőr anyaga több részletében is teljesebb felvételeket tartalmaz, mint az eddig ismert összeállítások. Fentebb már említettem, hogy Mikó volt az egyedüli, aki a huszonharmadikai tüntetésről annak kezdetétől fogva forgatott. Stábjuk aznap kora délután ért vissza a fővárosba egy külső forgatásról. Mivel a *Zsarnok medve* című filmet színes nyersanyagra készítették, a Műegyetem környékén lakó Mikó kamerával és el nem használt fekete-fehér filmmel felszerelve indult haza. (A forgatócsoportok abban az időben mindig tartottak maguknál fekete-fehér nyersanyagot is, arra az esetre, hogy a filmhíradóban felhasználható, érdekes eseményeket is meg tudjanak örökíteni.) Ekkor, még a tüntetés legelején találkozott a diákokkal. Végig követte és filmre vette azt a kisebb csoportot, amely a Szabadság hídon ment át Pestre. A Petőfi-szobornál összegyűlt tömeg a Kiskörútra, majd a Margit hídon keresztül Budára vonult. A tüntetők valamikor délután négy-öt óra körül értek a Bem térre. Az itteni gyűlés képsorai megvannak (köztük Veres Péter beszéde az emberekkel zsúfolásig megtelt téren), ennél későbbi felvételeink azonban nincsenek és ez megint csak a korabeli technikai feltételekkel magyarázható. A filmesek ekkor még nem rendelkeztek olyan, eléggé fényérzékeny nyersanyaggal, amellyel sötétedéskor, lámpapark és bevilágítás nélkül forgatni tudhattak volna. (Van ugyan néhány homályos és sötét snittünk a Kossuth térről, ezekről azonban csak feltételezhető, hogy még huszonharmadikán este készültek. Lehetséges, hogy néhány nappal későbbiek, amikor már lámpával legalább valamennyire be tudták világítani a teret.)

Mikó nemcsak a forradalom első napján, de a későbbiekben is forgatott, a gyűjteményben ilyen felvételeket szintén szép számmal találhatunk. Ezek közül a Szabadság-hegyen, az ÁVH-villában készült felvételek a legfontosabbak. A villát Szász Béla könyve, a *Minden kényszer nélkül* alapján Nádas Péter zseniális empátiával még a hetvenes évek végén azonosította. Itt, ebben a hatszögletű épületben találkozott Rajkkal Farkas Mihály és Kádár, e házban zajlott tehát a politikus „meggyőzése”, rábeszélése a beismerő vallomás megtételére. Most e felvételeken külső és belső felvételek szerepelnek a villáról, illetve annak

¹ Az 1956-os Intézet filmográfiai vállalkozása a Magyar Mozgóképfilm Alapítvány támogatásával a befejezéshez közeledik. Annak elkészülte után szisztematikusabb listáink és ismereteink lesznek.

szenespincjéről, ahol a foglyokat tartották. Visszaemlékezésekből tudjuk, hogy nemcsak az ÁVH-villában, de a Gerő- és a Rákosi-villában is készültek felvételek (Makk Károly és Badal János forgattak ott), ezek azonban nem maradtak meg, legalábbis még nem kerültek elő.

A Mikó-gyűjtemény nemcsak eddig ismeretlen felvételek előkerülése miatt kiemelkedő fontosságú. Ez az anyag végre olyan felvételsorozatot tartalmaz, amelyknél mind az operatőr személye, mind pedig a forgatás helyszíne pontosan megállapítható. Az '56-os filmdokumentumok többségénél ugyanis épp a pontosítás, a behatárolás okoz nagy nehézségeket. Több mint harmincöt év távlatából gyakran nem lehetséges szétválasztani, azonosítani a felvételeket. Csak magyar operatőrök vagy kéttucatnyian forgattak, és ha e tekercsek egy része megsemmisült is, a megmaradt képsorok szerzőinek megállapítása igen körülményes. Mikó, aki Amerikába érkezte után nem sokkal felhagyott a filmezéssel, a forgatások egyik legautentikusabb tanúja. Évtizedeken át garázsában őrizte a tekercseket, azokat csak nemrég, az átadáskor nézte újra végig. Talán ő lepődött meg a legjobban, amikor kiderült, hogy felvételei egy része tökéletesen újnak számít illetve, és ez a lényegesebb, jó néhány képsora az ő tudta nélkül került be az 1956-ról szóló leghíresebb összeállításokba.

A már ismert '56-os jelenetek közül igen sokat csak most, készítjük „felbukkanásával” tudunk azonosítani. Mikó a szemtanú kivételesen szerencsés pontosságával és hitelességével emlékezett vissza a forgatások körülményeire. (Hol, milyen beállításból filmezett, filmeztek, milyen más stábokkal, operatőrökkel találkozott, találkoztak a különféle helyszíneken.)

A szerencse és a véletlen is segítette néha az operatőröket, fotósokat, a forradalom eseményeinek megörökítése azonban máig emlékezetes, „forradalmi” tett. Nekik köszönhető, hogy más jellegű alapidokumentumaink mellett „képünk is van”, képeink, filmjeink maradtak 1956-ról. Mikó József e dokumentátorok közé tartozik. Neve, a szűk két hét egyik legfontosabb krónikásaként bizonyos bikerül majd a hazai dokumentumfilmzés történetébe.

Nagy András

JELENTÉS EGY KUTATÁSRÓL A „BANG-JENSEN-ÜGY”

(Ami történt és ami nem történt 1956 után az ENSZ-ben)

A kutatás 1992-ben kezdődött, egy történelmi dokumentumfilm „háttéranyagának” feltárásaként. A tervezett film Povl Bang-Jensen, dán diplomata (az ötvenhatos ENSZ-különbizottság másodtitkára) életét, működését, illetve 1959-ben bekövetkezett, s máig kiderítetlen halálát örökölte volna meg. Bang-Jensen szerepe ugyanis meghatározó volt a különbizottság munkájában. Ő volt a bizottság szervezési, adminisztrációs ügyekért felelős alkalmazottja, illetve a későbbi ENSZ-jelentés egyik szerkesztője. Több évtizedes politikai pályája – 1939-től dolgozott a dán külszolgálatban, 1949-től pedig az ENSZ-ben – bizonyosan ekkor jutott csúcspontjára, szoros és – feltehetően – tragikus kapcsolatban a „magyar ügyel”.

A kutatás kezdetén azonban kiderült, hogy a minket érdeklő konkrét kérdésekre csak egy átfogó anyagfeltárás és elemzés nyomán remélhetünk választ. Így terjesztettük ki vizsgálatunkat olyan területekre is, mint az ENSZ működési mechanizmusa 1956–57 őszen és telén, mint a különbizottság kialakításának, összetételének háttere, illetve az érintett nemzetek diplomáciájának tevékenysége stb. Mindezek során azonban mégiscsak ezt a „személyes” történetet tartottuk szem előtt, amely, meggyőződésünk szerint rendkívül pontosan világít rá számos történelmi ellentmondásra.

Kutatásunk kezdetén rekonstruálni igyekeztünk – nemegyszer eddig nem kutatható, vagy nem kutatott – hazai és külföldi (dániai, amerikai, svédországi) levéltárak anyagainak segítségével – azt a rendkívül ellentmondásos nemzetközi erőteret, amely az 1956-os magyar forradalom sorsát nagymértékben befolyásolta. Figyelmünk éppúgy kiterjedt az amerikai külpolitika nyílt és burkolt érdekeire, szempontjaira, mint a szovjet kül-, illetve (ettől sokszor csak kevésse elválasztott) titkosszolgálat működésére. Az európai befolyási övezetek megszilárdulása, a „részleges” ideológiai enyhülés, az osztrák államszerződés, az ENSZ „megnyílása” bizonyos szocialista országok (köztük Magyarország) előtt stb. éppúgy az előzményekhez tartozott, mint a nukleáris patthelyzet vagy a közel-keleti feszültség fokozódása. Mindezek rendkívül erőteljesen hagyták rajta „lennyomatukat” az ötvenhatos forradalom fogadtatásán és nemzetközi hatásán. (Itt éles különbséget kell tenni a sajtó, a közvélemény és a politikusok reakciója között.)

Levéltári kutatások, interjúkból, illetve a korszakkal foglalkozó tudományos munkákból (felsorolásuk meghaladná a jelentés kereteit) rekonstruálható az a meglepetés – csaknem: döbbenet –, amellyel az ENSZ reagált az októberi budapesti eseményekre. Jegyzőkönyvek, levelezések, diplomáciai utasítások, ügyrendi kérdések (melyek jelentősége azonban rendkívülivé vált) során alakult volna ki a „kríziskezelés” vagy legalábbis „érzékelés” rutinja, ha nemcsak kommunista oldalról ütközik erőteljes ellenállásba (s itt a

szokásos diplomáciai elutasításokon túl a rendkívül hatékony háttér diplomáciáról, illetve titkosszolgálatok – mindeddig csak sejtethető –, döntő szerepéről van szó), de ha magán az ENSZ-en belül következetesebb és elszántabb diplomaták kívánták volna csakugyan megoldani a „magyar kérdést”.

Dramai erejűek – és ismereteink szerint eddig feltáratlanok – azok a törekvések, amelyekkel az ENSZ a különbizottság kinevezése előtt próbált képet alkotni a magyarországi helyzetről, még 1956 őszén (a forradalom napjaiban, illetve mindjárt a szovjet megszállást követően). Előbb, még a forradalom napjaiban egy külön megbízott, Andrew Cordier (az ENSZ főtítkárhelyettese) ajánlkozott, hogy Magyarországra utazna megfigyelőként (szerepe a későbbiekben még jelentőssé vált), majd egy – neves nemzetközi jogászból álló – „hármashbizottságot” alakítottak 1956. november 4-én (Alberto Lleras vezetésével, tagjai: O. C. Gundersen és A. Lall). Azonban egyikük sem élhetett mandátumával: felhatalmazásuk jellegéből, illetve a kommunista magyar hatóságok elutasító magatartásából következően nem birkózhattak meg a helyzetből fakadó ellentmondásokkal. Megbízatásukat visszaadták az ENSZ főtítkáranak.

Az úgynevezett „ötösbizottság” megalakítása (1957. január 10-én) már számos kudarcot tudhat előzményeként, és átfogó diplomáciai mozgások végeredménye volt. A különbizottság másodtitkára Povl Bang-Jensen lett, s megbízatása jelentős mozgásteret biztosított számára. A szervezési kérdések ugyanis rendkívül lényegesek voltak az európai adatgyűjtés során: az ő feladata volt, többek között a tanúk előválogatása, a dokumentumok megszerzése és szelektálása, végül a jelentés szerkesztése is jelentős részben őrá marad. A dán származású ENSZ-diplomata azonban már a munka megkezdése idején rendkívül ellentmondásos erőterbe került. A különbizottsági tagok kinevezésére javaslatot tevő ENSZ-tisztviselők érdekei meglehetősen átláthatatlanok, főként egy jugoszláv diplomatáé: Dragoslav Proticé, illetve Andrew Cordier-é – akikkel később Bang-Jensen súlyos konfliktusba is került mindezek miatt.

A különbizottság mandátuma ugyanakkor nincs pontosan körvonalazva, s utóbb még ennek sem felelt meg teljesen: az előírt jelentések helyett mindössze egy jelentést tesznek közzé, noha folyamatosan érkeztek az ENSZ-hez a szükséges dokumentumok – olykor súlyos kockázattal csempészve ki ezeket Magyarországról. A bizottság elnöke az a dán diplomata, Alsing Andersen volt, akinek hazájában a háború után le kellett mondani politikai szerepéről, mivel a németekkel együttműködő dán kormány hadügyminisztere volt. Vele kell együtt dolgoznia a háború idején antifasiszta Bang-Jensennek (aki az úgynevezett „emigráns dán kormány” második embere volt Washingtonban, s rendkívül fontos szerepet játszott például a dán kereskedelmi flotta megmentésében, illetve Grönland amerikai védelem alá helyezésében). Andersen kiváló céltáblájává vált tehát a „fasiszta felkelést” emlegető kommunista sajtónak is. A bizottság ceyloni tagja, R. S. Gunwardene később gyanúba keveredett a szovjet titkosszolgálattal való együttműködés miatt. Az adminisztráció vezetője William Jordan volt, Bang-Jensen közvetlen felettese a különbizottságban, ugyanakkor a dán diplomata ismert ellenfele. Az „időzített” konfliktusok mintha már a csoport létrehozásában megjelentek volna.

A jelentés szerkesztése során Bang-Jensen szabotázsra gyanakszik: újra és újra tévedések kerülnek a szövegbe, s ezek kicserélése (többszöri figyelmeztetésére) sokszor újabb tévedésekkel történtek (melyek a kommunista sajtóban visszhangzottak azután hosszan, s alkalmassá váltak az egész munka „diszkreditálására”). A tanúk kihallgatása során a biztonsági feltételek hiányosaknak tűntek, a nevek és vallomások könnyen a kommunista

titkosszolgálatok kezére kerülhettek – ekként pedig a bizottság munkája veszélyeztethette a tanúk, illetve hozzátartozóik biztonságát, életét (ezért kívántak sokan névtelenül tanúskodni). Az aggályokat az ENSZ adminisztrációja rendkívül határozottan elutasította. Mi azonban kutatásunk során a budapesti Országos Levéltár külügyi anyagában rátaláltunk rá a Bécsben tanúskodó forradalmárok névsorára, vallomásaik „szinopsziséval”, a bizottság előtt töltött idő megjelölésével együtt – s feltehetően hasonló jelentés készült a kihallgatások további helyszínein: Genfben, Rómában, Londonban, Bécsben és New Yorkban is (ezek feltárása folyamatban van). Magyarországra, mint tudjuk, a különbizottság nem utazhatott be.

Az ENSZ-jelentés mindezekkel együtt 1957. június 12-re elkészült, melynek nyomán az ENSZ közgyűlése 1957. augusztus 19-én elítélte a szovjet beavatkozást. Hatása rendkívülinek bizonyult, s a mai napig a forradalomról fennmaradt egyik legismertebb külföldi dokumentumnak számít. Utóélete azonban több szemszögből is tanulságos. Először is: titkos terjesztésben (számozott példányokban) azonnal a kommunista hatalom „gépezetébe” került Magyarországon. Igazolójelentések születtek ennek nyomán, például a honvédelmi minisztériumban lásd a Hadtörténelmi Levéltár 1956-os gyűjteményének 8-as őrzési egységét), és a Külügyminisztériumban (mint ezt az Országos Levéltár külügyi anyaga bizonyítja: 55 KÜM 26/h jelzet, 55-ös és 56-os doboz). Feltehetően a Belügyminisztérium is „hasznát vette”, de kutatásunkat ott még nem folytathattuk. Feltételezések és tanúvallomások szerint a jelentés egyes adatait felhasználták a perek során, sőt: letartóztatásokhoz és az emigráció dezinformálásához is eszközül szolgált. Másodszor: az ENSZ diplomáciai rutinjának megfelelően újra és újra napirendre kerül a „magyar ügy” – ám felvetése a nemzetközi diplomácia érdekviszonyainak volt többnyire alárendelve; míg a magyarországi jogtörések dokumentálása csaknem kínos kötelesség, amolyan „archiváriusi” feladat lett. A kommunista külpolitikai offenzíva sikerrel jár az ENSZ-ben, ahol a szuezi kérdés megoldása kapott primátust a főtitkár részéről is, mint erre a kutatásunk során megkérdezett tanúk – valamennyien az ENSZ egykori vezető munkatársai –, és az írott források egyértelműen rámutatnak. Még az ENSZ irattárában az ügykezelés módja is erre utalt: a bürokráciában ismert „kiszignálások”, határidők, jelentéskérések végsőkéig formalizált mechanizmusával. A magyar ügyben olykor még a „látszat” megóvása sem számított. Harmadszor: Bang-Jensen utasítást kapott, hogy a névtelenül tanúskodók listáját adja át feletteseinek. Mivel meg volt győződve arról, hogy a szovjetek befolyása az ENSZ-ben átfogóan érvényesül, miként erről magunk is meggyőződhattunk, s hogy a névsor ekként kommunista kezekbe kerülhet, morális indokokkal megtagadta az utasítás végrehajtását. A bizottság működése nyomán kudarcérzése elhatalmasodott: már a jelentés készítése idején számos beadványt nyújtott be a főtitkárnak, kétségeit jelezve – választ azonban ezekre nem kapott. A vita 1957 őszén (október–november) nyilvánosságot kapott: a kommunista sajtó ismét az ENSZ-jelentés diszkreditálására használta fel a konfliktust. Három fegyelmi eljárás indult Bang-Jensen ellen, melyek közül egy sem felelt meg a törvényesség (ENSZ-en kívüli, például amerikai) feltételeinek – noha amerikai jogász is bevontak az eljárásba. Kutatásunk során megdöbbenéssel láttuk, miféle szenvedélyek nyertek itt teret amelyek bizonyos magyarázattal szolgálhatnak a „magyar ügy” kezelésének ellentmondásaira). Végül – kompromisszumot keresve – az „inkriminált” névsort Bang-Jensen és az ENSZ magas rangú tisztviselői jelenlétében 1958. január 24-én megsemmisítették – a világszervezet székházának tetején elégették –, Bang-Jensent pedig eltávolították az ENSZ-ből.

A különbizottság kibocsát még egy eltévedt nyilatkozatot Nagy Imre és társai kivégzése után (jelentés ekkor sem következett), s a már állástalan dán diplomata az ENSZ-főtítkárt is felelősségre vonta, mert nem tett meg mindent, amit pedig – dokumentumai birtokában – megtehetett volna a halálos ítéletek megakadályozására. Ugyanekkor Bang-Jensent „keleti diplomaták” keresik fel, akik dokumentumokat ígérnek neki, mind átfogóbb gyanúja alátámasztására – vagyis: hogy miért játszotta az ENSZ azt a szerepet a magyar forradalomban, amit játszott. A volt diplomata ennek a (provokáció lehetőségét is tartalmazó) közeledésnek nyomán kapcsolatot keres hivatalos amerikai szervekkel is – hiába. Az Egyesült Államokban újságcikkek utalnak arra, hogy élete veszélyben van (például A. Widener tollából: az *U. S. A.* című lapban), de semmiféle védelemben nem részesül. 1959. november 23-án, Thanksgiving ünnepén eltávozik lakásáról, három napon keresztül ismeretlen helyen tartózkodik, majd egy parkban találunk holttestére, lakásától nem messze, november 26-án. A jelek ellentmondásosak: öngyilkosságra utalnak, noha Bang-Jensen levelet írt feleségének arról, hogy ilyesmit soha nem követ el; s a „búcsúlevél” a holttest zsebében ugyancsak elgondolkodtató. A rendőrség azonban azonnal elfogadja az öngyilkosság koncepcióját, a holttestet rendkívül hamar elhamvasztják, s az FBI, a szövetségi nyomozóiroda nyomozását Washingtonból állítják le, szinte azonnal.

A megrendült közvélemény és a sajtó találgatásaira az ENSZ éppoly ingerülten reagál – elhárítja a felelősséget –, mint korábban, a még élő diplomata bizalmatlanságára a világszervezet működésével szemben. Az emigráns magyar forradalmárok ötvenhat mártírjának tekintik Bang-Jensent – méltán –, s egyben a szovjet titkosszolgálat áldozatának. Kutatásunk mindeddig nem erősítette meg az utóbbi gyanút, míg az ENSZ, illetve az amerikai hatóságok (legalábbis: rész-) felelősségére számos adatot találtunk. 1961-ben szenátusi vizsgálat zajlik le az ügyben, perdöntő következmények nélkül. Ugyanabban az évben könyv jelent meg „Betrayal at the UN” (Árulás az ENSZ-ben) címmel erről a történetről (DeWitt Copp és Marshall Peck, a Dewin-Adair Company, New York, 1961), melyben két újságíró próbált választ keresni a még nyitott kérdésekre. Munkájuk az úgynevezett „nyombiztosítás” rendőrségi feladatát jól látta el: szóra bírva a tanúkat, munkatársakat, barátokat, s összeillesztve a bűnügy mozaikjából annyit, amennyit a maguk korlátozott eszközeivel, az esemény utáni sietségben megtehettek.

1992-ben a még megoldatlan rejtélyek nyomában indultunk el. A probléma aktualitását sejteti az a rendkívüli ellenállás is, amit olykor levéltárak, diplomaták, egykori résztvevők részéről tapasztalhattunk. Hiszen nemcsak „közvetlen” adatokat igyekeztünk feltárni, de a közvetett forrásokat is.

Dániában például a külügyi archívum jelentős részéhez nem juthattunk közel: ahhoz, amely a tragikus sorsú dán diplomátával, az ENSZ-misszóval, a korabeli dán keleti politikával foglalkozik, noha mind Bang-Jensen korábbi működése (antifasiszta ellenállása a háború idején, szerepe Dánia NATO-csatlakozásában stb.), mind Alsing Andersené biztonnal bőségesen dokumentálva van. A magyar forradalomról azonban jelentős iratanyag állt kutatásunk rendelkezésére, mely egyértelművé tette a dán politikusok hozzáállását – noha ennek következményeivel nem mindig találkozhattunk külpolitikai döntéseikben (a dán misszió például Kéthly Anna ENSZ-beli meghallgatása ellen szavazott), a szovjetekkel szembeni óvatosságuk olykor megrendítő volt. A bizottság vezetőjének azonban számos iratára bukkantunk a koppenhágai Munkásmozgalmi Archívumban (Andersen ugyanis szociáldemokrata volt), míg rendkívülinek – bár hiábavalónak – bizonyult az a sajtókampány, amely Bang-Jensen révén a magyar forradalom mellett és a szovjet meg-

szállással szemben bontakozott ki 1957 végétől kezdődően, az ENSZ-et és a dán óvatosságot illető erős kritikával.

Az Egyesült Államokban elsősorban az ENSZ-archívum rejtett (és még rejt) meghatározó iratokat, melyek egy része azonban még mindig zárt anyag (időhatár nélkül!), s nemcsak a Bang-Jensenre vonatkozóak, de az 1956-os magyar eseményeket érintőek is. (A kutatható iratok közül is számos dokumentum hiányzik, kiemelésük csak jelezve van, indokolva nincs.) Rendkívül tanulságosak azonban az úgynevezett háttérlevelezések, vázlatok, utasítások stb., amelyek a magyar ügy kezelésének fordulópontjait követik, s a „csatolt” iratok is (melyek egy részét a New Brunswick-i Magyar Házban őrzik, miután oda szállították – mintegy: „lopták” – ki az ENSZ iratmegsemmisítőjéből a hatvanas évek közepén; egyébként dokumentumok, levelek, bizonyítékok sora került volna zúzdába). Az ENSZ-en belül drámaian követhetőek a meghatározó döntéseket előkészítő politikai-szellemi mozgások is, kutatásunk ezek megragadására, dokumentálására is kísérletet tett.

Kutathatunk továbbá az Egyesült Államokban a State Department irataiban is a National Archives gyűjteményében, s más dokumentumokat az Egyesült Államok szövetségi nyomozóhivatala, illetve hírszerzése is őrzött ezzel az ügygel kapcsolatban, melyeket kutatásunkban felhasználhattunk (s amelyeket az úgynevezett „Freedom of Information Act” nyomán adtak ki a jelzett intézmények, amikor évekkor korábban egy, az ügy iránt érdeklődő dán újságíró nyújtott be erre vonatkozó kérelmet). Magánarchívumok is megnyíltak olykor: Copp és Peck, az említett könyv szerzői adták át egykori gyűjteményüket, illetve Bang-Jensen ügyvédje, családja, s barátai is támogatták kutatásunkat emlékeik, feljegyzéseik stb. átadásával. Számos egyéb kutatóhelyet is felkerestünk, ahol akár az ENSZ, akár az amerikai külpolitika vonatkozó dokumentumait sejtethtük (könyvtárak, egyetemek, politikai alapítványok archívumai, a stanfordi Hoover Intézettől az UCLA-n őrzött Bunche-iratokig, a New York Public Library-től a National Security Archive-ig).

Oroszországban számos beszélgetést folytathattunk magas rangú titkosszolgálati tisztekkel, akik az általunk kutatott időszakban az ENSZ-ben, illetve a KGB döntéshozó testületeiben dolgoztak. Több ponton sikerült újabb információt szereznünk, de levéltári kutatásra egyelőre nem nyílt módunk. A beszélgetések azonban itt is – akárcsak kutatásunk más helyszínén – kamera előtt folytak, hiszen a dokumentumfilm elkészítése változatlanul határozott szándékunk.

A magyarországi archívumok nemrégiben megnyílt anyagai számos fontos dokumentumot tartalmaznak és sok szempontból módosítják az eddig kialakított képet (mindezek részletezésére kutatásunk lezárulásakor lesz módunk). Nemcsak a Hadtörténeti Intézet levéltára őriz iratokat az ENSZ-bizottságról, de az Országos Levéltár külügyi irataiban is lépésről lépésre rekonstruálható az ENSZ-ben folytatott vita – s nemcsak a színpalak előtti, de a kulisszák mögötti is. A csak sejthető ellentmondásokra is létezett forgatókönyv – így például arra az esetre, ha felfüggesztenék Magyarország ENSZ-mandátumát. A továbbiakban a belügyi, illetve a volt pártarchívum feltárásával folytatnánk munkánkat; valamint a megkezdett interjúsorozat révén keresünk választ további kérdéseinkre. Így például arra, hogy csakugyan felhasználták-e a kommunista hatóságok az ENSZ-jelentés egyes adatait a megtorlásokban; hogy milyen sikerrel működött a dezinformációs kampány; hogy provokáció áldozata lett-e végül Bang-Jensen; hogy mikortól tudhatta pontosan a magyar külügy, hogy nem kell „félnie” az ENSZ elmarasztalásától stb.

*

A két tragédia – a magyar ötvenhaté, illetve a dán diplomataé – számos ponton kapcsolódik egymáshoz, s az egyiket kutatva teljesebben érthetjük meg a másikat is. Ez a megértés ugyanakkor átfogóbb: egy korszak döntéshozóinak karakterét ismerhetjük meg, amikor egy nemzetközi szervezet mandátumának próbálnak eleget tenni. Ami történelem lett, s amit most „újraolvashatunk” dokumentumok és cselekedetek fényében – az másként tárul fel vizsgálódásunk során: túl propagandán és heroizmuson – a realizmus keserű vonásaival.

ISMERTETÉSEK, KRITIKÁK

PETER UNWIN:
A PUSZTÁBÓL KIÁLTOTT SZÓ.
NAGY IMRE ÉS A MAGYAR FORRADALOM

Bp., Héttorony Kiadó, 1993, 212 o. Fordította: Dobrás Zsófia

Úgy alakult, hogy az 1989 utáni Magyarországon, mely elsősorban 1956-tól eredezteti magát, az első számottevő, könyvnyi Nagy Imre-életrajz egy angol szerző, Nagy-Britannia volt budapesti nagykövete tollából jelent meg. Pontosabban: a diplomata angol nyelvű könyve, *Voice in the Wilderness* címen, előbb a londoni MacDonald kiadónál látott napvilágot 1991-ben, s ezt követte a magyar fordítás, valószínűleg 1993-ban. (A megjelenés éve ugyanis nem szerepel a kolofonban, akárcsak a fordítás alapjául szolgáló angol könyv címe, kiadója vagy bármely más könyvészeti adata.)

Több mint természetes, hogy az első szó, amely e nagy szeretettel és odaadással megírt munkát illeti, csakis a hála kifejezése lehet, aminthogy valóban ez kapott hangot Göncz Árpád rövid előszavában és Nagy Erzsébet utószavában is. A külföld még nem kényeztetett el annyira történelmünk és annak nagyjai iránti érdeklődésével, hogy könnyedén napirendre térhetnénk egy ilyen teljesítmény fölött, mely egyszerre főhajtás a nemzetnek s ajándék a magyar történeti irodalomnak.

Igaz, éppen a magyar '56 lett az az esemény és történeti-politikai téma, amely jó néhány külföldi történészt, politológust és író-t hódított meg, és csábított el néha még arra is, hogy a források megismerése érdekében magyarul is megtanuljanak. Az angol Bill Lomax és az olasz Federigo Argentieri mellett Peter Unwin is a magyar forradalomnak és mártírjainak e megihletett csodálói közé tartozik.

Külön érdeme, hogy igen korán, az 1960-as években kezdett el anyagot gyűjteni és vázlatot készíteni könyvéhez, közvetlenül azután, hogy első magyarországi diplomáciai szolgálata idején (1958–1961) megragadta a helyzet, a személy, és a kivégzésekkel lezárhatni vélt konfliktus drámaisága. Az *igazi* források hiányában azonban félretette a vázlatot, s több mint húsz évig várt, amíg a nyolcvanas évek végén, a történelmi igazságtétel és az újratemetés idején, sok új adat, információ és visszaemlékezés birtokában kiegészíthette kéziratát, majd végleges formában megszerkeszthette és kiadhatta könyvét.

A vállalkozás így is merésznek mondható, hiszen a legtöbb és legfontosabb titkos dokumentum – a moszkvai levéltárakból, a hazai pártarchívumból és a Belügyminisztérium irattárából – éppen azóta vált ismertté. Ezek révén ma már jóval pontosabb és teljesebb képet alkothatunk Nagy Imre moszkvai éveiről és hazai tevékenységéről éppúgy, mint moszkvai és hazai megítéléséről 1956 előtt és után, valamint perének és kivégzésének politikai hátteréről és körülményeiről.

Ma tehát sokkal többet és pontosabbat tudunk, mint amennyit Peter Unwin tudhatott, s ezt méltánytalan lenne rajta és munkáján számon kérni. Megállapítható viszont, hogy néhány jelentősebb forrás már annak idején elkerülte a figyelmét. Így már a hatvanas évek

legelején is meríthetett volna a Párizsban kiadott *Az igazság a Nagy Imre-ügyben* c. dokumentumkötet gazdag anyagából, Magyarországon pedig már 1989-ben rendelkezésére álltak volna az MSZMP folyóirataiban (*Társadalmi Szemle, Új Fórum*) sietősen publikált, a pártarchívumok mélyéről hirtelen előkerült Nagy Imre-levelek és egyéb dokumentumok. Ezekből, akárcsak például Nagy 1947-es, tárgyilagos és emelkedett hangú házelnöki beszédéből érdemes lett volna idézni, s e dokumentumok felhasználása csökkenthette volna a feltételezések, s növelhette volna a ténymegállapítások számát és arányát a könyvben.

Ami a munkában a leginkább sikerültnek mondható, az – nevezzük így – a *személyes* sík: Nagy Imre családi hátterének, ifjúságának, életreszóló somogyi kötöttségének, jellemének és életmódjának, elvhűségének és tűrőképességének szép és meggyőző ábrázolása. E részekből csakugyan megismerhető és megszerethető az az ember, az az ellentmondásos, mégis egy darabból faragott egyéniség, akinek síron túli sugárzása annak idején a szerzőt is megragadta.

Peter Unwin azonban jóval többre is vállalkozott, mint egy Nagy Imre-életrajzra. Angol olvasói számára érthetővé akarja tenni a környezetet is, ezért aránylag részletes képet ad a XX. századi magyar történelemről, különösen annak 1945 és 1989 közötti szakaszáról, s arra törekszik – nem mindig sikerrel –, hogy e történelmi eseményeket és folyamatokat lehetőleg Nagy Imre életpályájával összefüggésben, az ő szemén át nézve, az ő szavait vagy gesztusait idézve mutassa be.

A könyvben előnyösen érvényesül az a nagypolitikai, széles értelemben nemzetközi szemléletmód, amelyet a szerző diplomáciai pályáján sajátított el. Így a magyar történelem 1956 körüli eseményeit is szélesebb összefüggésben mutatja be. Például felhívja a figyelmet arra, hogy már 1956 nyarán, a Berija-ügy és a lengyel–magyar válság kezdeti idején is milyen jól jött Moszkvának a Szuezi-csatorna államosítása, amely másfelé terelte a Nyugat figyelmét. Avagy: észreveszi, hogy a Rajk-temetés engedélyezése és megrendezése elsősorban nem a férje emlékéért energikusan küzdő Rajk Júliának, hanem Titonak szólt. Gerőék őt akarták kiengesztelni e látványos jóvátételi gesztussal. (115. o.)

Ellentétben az 56-os romantikus „ponyva”-irodalomban dívó, újra meg újra felbukkanó „összeesküvés” elméletekkel avagy „provokációs” magyarázatokkal, amelyek szerint a szovjet csapatok beáramlása már október 23-a előtt megkezdődött, hogy majd vérbe fojtsák a tervszerűen kiprovokálendő népmegmozdulást, Unwin pontosan érti, hogy itt spontán, valóban forradalmi eseményekre került sor, s a korai csapatmozdulatok még csak rutinszerű óvintézkedéseket jelentettek. – Ugyanígy, akárcsak a korszak más nyugati diplomatái, ő is tisztában volt vele, hogy a jugoszláv követségre menekült, majd foglyul ejtett és elrabolt Nagy Imre sorsa elsősorban a szovjet–jugoszláv viszony további alakulásának függvénye volt. (153. o.)

A szerző, minden rokonszenve mellett, reálisan és tárgyilagosan ábrázolja Nagy Imre pályáját, forradalom előtti és alatti szerepét, valamint gondolati fejlődését. Tudja, hogy Nagy a forradalom első napjaiban még „önmaga foglya” volt (s nem az ÁVH-é vagy a szovjeteké, mint a néphit tartotta). Éppen ezért meglepő, miért ad hitelt egy hajdani rádióriporter visszaemlékezésének, amely szerint október 23-a délutánján Nagy Imre végleg leszámolt a kommunizmussal. Helyesen menti fel ugyanakkor a miniszterelnököt a sokak által emlegetett felelősség alól, miszerint az átgondolatlan semlegességi nyilatkozattal idézte volna fel s hívta volna ki maga és hazája ellen a szovjet beavatkozást. Peter Unwin helyesen bizonyítja, hogy ez utóbbira már egy nappal korábban megtörtént Moszkvában az elhatározás. (139. o.)

Igazat adhatunk viszont a szerzőnek ott is, ahol nem menti fel hősét minden felelősség alól, ti. a november 4-i hajnali rádiófelhívás esetében, függetlenül attól, hogy az ötmondatos szöveg nem egyedül Nagy Imre, hanem részben – mint tudható – Donáth Ferenc és Tildy Zoltán műve volt. De fontosabb ennél, hogy Unwin észreveszi, hogy Nagy Imre itt egy szót sem ejtett a reakció veszélyéről vagy felülkerekedéséről, holott a könyv írása idején nem tudhatta – ez csak legújabban derült ki a titkos szovjet dokumentumokból –, hogy Titoék révén éppen ilyen nyilatkozatokra akarták volna rábírní Nagy Imrét, lehetőleg a lemondás bejelentésével együtt. Alig kétséges, hogy ennek elmaradása pecsételte meg a sorsát. (143. o.)

Szóvá kell tennem a nagyon értékes munkában érintett néhány olyan kérdést – részint jelentős történelmi szereplőkkel, részint ugyancsak fontos eseményekkel kapcsolatban –, amelyek nézetem szerint pontatlanul vagy tévesen tájékoztatják az érdeklődő, de a témában járatlan olvasót.

Nincs kifejtve az MKP 1945-ös programja és politikája, csupán utalások vannak a viszonylagos mérsékletre („nem ágáltak”, a kollektivizálás „nem talált hívekre” a pártban stb. 48. o.). Ténylegesen a kommunisták *akkor* egyértelmű demokratikus népfretpolitikát hirdettek (moszkvai utasításra), s egy ideig folytattak is, míg előbb de facto, majd nyíltan át nem tértek a diktatúrára. De éppen az első két évben Nagy Imre bensőleg is vállalhatta a párt politikáját.

A nagyobb távolság esetenként különböző irányú túlzásokhoz vezet egyes történelmi szereplők bemutatásában. Így például túl sötét képet fest a szerző Rajk Lászlóról, a kemény és meggyőződéses kommunista politikusról, akit félművelt, gonosz és könyörtelen figuraként állít be, s a saját antidemokratikus intézkedései mellett nyakába varrja Péter Gábor legtöbb bűnét is (Mindszenty elleni hadjárat, 49-es választások, amikor Rajk már rég nem volt belügyminiszter). Kétszer is megismétli azt az alaptalan legendát, mely szerint Kádár megígérte a letartóztatott Rajknak, hogy életben hagyják, ha beismerő vallomást tesz. (54., 64. o.)

Ugyanakkor túl kedvezőnek látszik Malenkovnak, mint következetes reformernek, afféle szovjet Nagy Imrének a bemutatása. Mai ismereteink szerint ez még az 1953–54-es időszakra sem állja meg a helyét, '56-ban pedig Malenkov – Hruscsovval szemben és az ugyancsak liberálisaként ábrázolt Szuszlovval együtt! – a keményvonalas csoporthoz tartozott. November 4-én – ezt Unwin még nemigen tudhatta – éppen ők ketten irányították (titokban) Budapesten a rendcsinálást, s magát Kádárt is. (75. o.)

Kissé túlbecsüli a szerző Vorosilov szerepét, akinek a magyar belpolitika operatív irányítását tulajdonítja, nemcsak 1945–46-ban, hanem időnként később is, holott az öreg marsall ez időben mindinkább díszfigura volt a szovjet vezetésben. Az sem valószínű, hogy dühében „felképezte” volna Rákosit. Kár ilyen komolytalan pletykákkal színesíteni a komoly könyvet. (51., 97. o.)

Ugyancsak kétséges megállapítás, hogy a Rákosi-féle terror az összes többi népi demokratikus országén túltett (65. o.). A korabeli Románia vagy Albánia biztosan, de alighanem Csehszlovákia és az NDK is állja ezt a versenyt.

A könyv egyik legproblematisabb vonása az ún. „Nagy Imre-csoport” ábrázolása. Egyrészt a szerző hajlik arra, hogy a forradalom előtti Nagy Imrét teljesen magányos harcosnak mutassa. Azt állítja, hogy első miniszterelnöksége idején egyetlen híve sem volt érdemleges funkcióban (85. o.), pedig néhányan, éppen az ő kezdeményezésére – igenis voltak (Szántó Zoltán, Vas Zoltán, Vásárhelyi Miklós). Olyannyira nem veszi tudomásul, hogy Nagy leváltása után, 1955 tavaszán és nyarán már kialakult körülötte a hívek szűk, de

elszánt és tudatos csoportja, hogy még az 1955 őszi frémemorandumot is Nagy Imrétől független „csoportok” művének tulajdonítja (107. o.). Pedig Nagy és a „csoport” e sajátos kombinációja, nem mindig harmonikus, de folyamatos együttműködése nélkül Magyarországon nemigen tért volna különleges útjára a XX. kongresszus utáni Kelet-Európában. – Másrészt a szerző utal a nézetkülönbségekre és politikai ellentétekre Nagy Imre és csoportja között, de nem fejt ki, miben álltak ezek. (119. o.) Pedig itt a forradalom első napjaiban, majd a perben is megnyilvánult magatartáskülönbség kulcskérdéséhez jutott el. Nagy Imre ugyanis egyfelől jobban megőrizte kommunista alapmeggyőződését és ún. pártszerűségét, mint hívei, másfelől viszont keményebb és elszántabb volt ezek legtöbbszörénél. De nézeteiben heterogén volt maga a csoport is, amelyben igazából a Rákosi és a sztalinizmus elleni harc közös platformja tartotta össze 56 őszén a revizionistákat és a pluralista demokrácia tudatos híveit. Gerő és Kádár, majd a nyomozó hatóságok nem véletlenül s nem is eredménytelenül játszottak rá ezekre a különbségekre és tisztázatlanságokra. Egy komoly Nagy Imre-életrajzban sem lenne szabad elsiklani fölöttük.

Peter Unwin egyik legtalálóbb megállapítása, hogy amikor 1956 júliusában Mikojan Budapestre érkezett, hogy Rákosi eltávolításával megoldja a mélyülő válságot (amire a pártvezetés képtelennek bizonyult), azzal, hogy Rákosi helyére nem Nagyot, hanem Gerőt nevezte ki, elkerülhetetlenné tette a forradalmat (113. o.). A robbanás valóban ekkor lett volna *utóljára* elkerülhető, a döntést azonban naivitás egyedül Mikojannak tulajdonítani. Ma már tudjuk, hogy az a szovjet és magyar vezetőkkel folytatott hosszas konzultációk után született. Másrészt, ha utólag, „történelmileg”, jogos is Nagy Imre akkori mellőzését reklamálni, az 1956 közepi tényleges politikai helyzetben Gerőnek alighanem egyetlen reális (jobb) alternatívája volt: Kádár. De az első helyre, mint frissen rehabilitált, még ő sem számított elég megbízhatónak. A pártból kizárt, sőt politikai „unperson”-né tett Nagy Imre szóba sem jött. Ezért nem lehet igazságos az ő címére tett utólagos szemrehányás, amiért nézetei ez időben nem tárták a nép elé. A totalitárius rendszerben egyszerűen nem volt eszköze és módja rá. Azaz csakis közvetve, és éppen ebben állt a „csoport”, a Petőfi Kör, az Írószövetség jelentősége. Nagy Imre visszavételét, egyre elkerülhetetlenebb rehabilitálását Gerők tudatosan halogatták, Mikojan véleménye ellenére. Nagy Imre régi és szilárd véleménye volt, hogy addig akarják húzni a dolgot, amíg a válság olyan mély lesz, hogy már megint csak „ők” jöhetnek.

A szovjet politika indítékait és szándékait a könyv általában helyesen és reálisan mutatja be. Az 1956 október 30-i önkritikus és békülékeny TASZSZ-nyilatkozat esetében azonban kétséges, lehet-e ezt „Moszkva addigi álláspontja összegezésének” tekinteni. A „moszkvai” álláspont – az egymással küzdő csoportok eltérő véleményének eredőjeként – október 31-ig ingadozó volt ugyan, de a „Jelcin-dosszié” tanúsága szerint soha nem készült beletörődni egy független és demokratikus Magyarország létezésébe, ha volt is talán olyan álláspont, hogy engedményeket kell tenni, stílust és hangot kell változtatni a csatlósok kezelésében. Az október 30-i kormánynyilatkozat alighanem az *egyik* moszkvai álláspontot foglalta írásba, több nappal vagy – hosszából ítélve – akár több héttel korábbi utasítás alapján. Kibocsátása – mai feltételezés szerint – időnyerés céljából történhetett, vagy a kremlebeli kapkodást tükrözte. Egyelőre nincs bizonyíték arra, hogy tudatosan megtévesztésre szolgált volna, de arra sem, hogy igazán komolyan gondolták. (133. o.)

Ahogy itt a szovjet vezetés, úgy néhány nappal és lappal később Tito és a jugoszláv vezetés jóhiszeműségét becsüli túl a túlságosan jóhiszemű szerző. November 4-én a menedékkjog felkínálása nem „merész lépés” volt részükről (146. o.), hanem éppen a

Hruscsovval és Malenkovval Brioni szigetén kötött megállapodás része. Ez a viszony minden forrás szerint cinkosság volt a javából, csak később fajult veszekedéssé, amint ez bűntársak közt történni szokott. Meglepő viszont, hogy a diplomata szerző fel sem veti a kérdést: miért éppen a jugoszláv követséget (ekkor még nem nagykövetség!) választotta Nagy Imre? Nyugati, „imperialista” vagy akár „kapitalista” külképviseletről természetesen nem lehetett szó az új pártja szerint is szocialista miniszterelnöknél. De túl ezen: életben maradt társai már évekkel ezelőtt egybehangzóan elmondták, hogy a távolabbi terv (és ígéret) az volt, hogy kiviszik őket Jugoszláviába, s ott folytathatják harcukat és tevékenységüket.

Ennek megakadályozása és a Nagy Imre-kérdés „végleges” megoldása (ld. Endlösung) természetesen Moszkva és Kádár közös érdeke volt. De a perért és az ítéletekért Unwin egyértelműen Moszkvára hárítja a fő felelősséget, míg Kádárt inkább csak azért marasztalja el, hogy nem tett eleget Nagy megmentéséért (150., 155. o.). Ma már bőségesen dokumentálható, hogy a felelősség a halálos ítéletekért teljes mértékben megoszlik a szovjet és a magyar vezetés között. Ha az első hónapokban (57 tavaszáig) Moszkva (és Bukarest és Berlin!) volt is az a fél, amely sürgette a leszámolást, s a magyar vezetés egésze csak fokozatosan tudott ehhez „lelkileg” alkalmazkodni, tény, hogy 1957 őszétől fogva Kádárék igyekeztek siettetni a per lefolytatását, s Moszkva volt az, amely nemzetközi, világpolitikai okokból többször is elhalasztatta az időpontot. A szerző sokszor keményen bíráló szavakkal is illeti Kádárt, de a jelek szerint nem érti eléggé Kádár kétfrontos harcának logikáját: az ún. centrista hatalom megszilárdítása érdekében Kádár könyörtelenül lefejezte mindkét oldalon a rivális csoportokat. Nem engedte haza Rákosi Mátyást, távol tartotta a hatalomtól Gerőt, Révait, Kovács Istvánt stb. – ennek fejében viszont, az „egyensúly érdekében”, kivégeztette Nagy Imrét és legveszélyesebbnek tartott társait.

Kádár eltérő megítéléséből következik, hogy a szerzővel ellentétben nem gondolom, hogy ő „Nagy Imre nyomdokain haladt” volna nagy összebékítési kísérletével (174. o.), vagy hogy Kádár vezetési stílusában és számos politikai célkitűzésében Nagyra hasonlított volna, és abba bukott bele, hogy nem ment végig elődje útján (201. o.). Legyen elég itt egyetlen mozzanatra rámutatni (a sok közül), egyetlen olyan vonásra, amely a két embert személyében és politikájában is gyökeresen megkülönbözteti egymástól: az *őszinteség* meglétére, illetve hiányára. Kádár zárkózott, rejtőzködő jellem volt, s a párt összebékítését a néppel úgy képzelte (s valószínűleg is meg), hogy a nép ne politizáljon, majd a párt politizál helyette; a Szovjetunió és Magyarország összebékítését pedig úgy, hogy Magyarország – némi belső mozgásszabadság árán – lemond az önálló külpolitikáról, nemzeti érdekei érvényesítéséről. Az emberileg is őszinte és nyílt Nagy Imre mindennek épp az ellenkezőjére törekedett, s korábban is, végül is, a képmutatásra való képtelenségébe bukott bele.

Túl a szerzővel s némely eltérő, de mindig tiszteletre méltó véleményével folytatott elvi vitán, nem lehet elhallgatni, hogy a könyvben, különösen annak első felében, elég sok a tárgyi, dátumbeli stb. tévedés vagy pontatlanság. A jelen esetben ezt elsősorban a fordítás és a szerkesztés számlájára kell írunk, még akkor is, ha a tévedés a szerzőtől származik.

Alapszabálynak tekinthető, hogy külföldi szerző magyar tárgyú munkáját nem kell és nem is szabad okvetlenül szó szerint fordítani. Figyelmeztető példa a 31. oldalról: 1919-ben Kun Bélának „még a Királyi Tengerészzel is ujjat húztak, feltartóztattak két, a Dunai Flotilla fehér lobogójával hajózó motorcsónakot”. Eltekintve attól, hogy természetesen nem csónakokról, hanem hajókról, monitorokról volt szó, a járatlan olvasó itt természetesen „magyar királyi” avagy *fehér* ellenforradalmi erőkre gondol, s nem érti, miért ne léptek

volna fel ezek ellen a vörösök. Az angol olvasó viszont (az eredetiben) a Royal Navyből külön jelző nélkül is pontosan értette, hogy Kunék a *Brit Királyi Flottával* kerültek konfliktusba.

Ezen túlmenően, az ilyesfajta könyvnel, amelynek témaköréből ráadásul igen sok egyéb kiadvány forog közkézen, a magyar kiadás gondozóinak ki kell javítaniuk a szerző nyilvánvaló és szándéktalan tévedéseit. Tudniuk kell pl., hogy Nagy Imréék kivégzéséről nem 1958. június 16-án, a kivégzés napján, hanem csak másnap értesült a világ (és az ország is); hogy 1914-ben Nagy Imre nem harcolhatott az olasz fronton, mert ilyen akkor még nem létezett; hogy 1944 *nyarán* Nagy Imre és társai még nem járhattak Magyarországon, mert a Vörös Hadsereg csak később, ősszel érte el az ország keleti részét; hogy az ezután megalakult első magyar parlamentet nem ideiglenes országgyűlésnek hívták (kisbetűvel), hanem Ideiglenes Nemzetgyűlésnek; hogy Kovács Béla nem lehetett szabadkőműves; hogy Vorosilov nem a magyarországi szovjet haderők parancsnoka volt, hanem az itteni Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke. És tudniuk illenék, hogy Nagy Imre emlékirat-töredéke, amelynek egy része már folyóiratban is megjelent, szerzőjétől a *Viharos emberöltő* (és nem „idők”) címet kapta. Veszélyes dolog magyar címetek vagy idézeteket az idegen nyelvből visszafordítani. Alighanem erről van szó Nagy Imre és Kádár János – Kopácsi Sándor által idézett – utolsó, rövid, bizakodó párbeszédénél („Megcsináltuk!” – We did it=sikerült!), sőt, talán még a könyv címénél is.

Litván György

DUPKA GYÖRGY–HORVÁTH SÁNDOR: '56 KÁRPÁTALJÁN

Budapest–Ungvár, Intermix Kiadó, 1993, 115 o. + Függelék

Nagyon örvendetes és fontos dolog, hogy ez a könyv napvilágot látott. Az 1956 történelmével foglalkozó történészek az általános összefüggések mellett számtalan apró és eddig ismeretlen részletre derítettek fényt, nemcsak Magyarországon, hanem a határainkon túl is. Ugyanakkor eddig még nem került sor, vagy éppen csak most indult meg a feltérképezése annak, milyen visszhangot és cselekvést váltott ki a második világháború után megbélyegezve és megnyomorítottan élő jugoszláviai, romániai, kárpátaljai és szlovákiai magyarságban az 1956-os magyar forradalom híre. Sok objektív akadály mellett az ezirányú feltáró munkát nehezíti továbbá, hogy a szemtanúk nagy része még ma is inkább hallgatásba burkolózik, ha a 38 évvel ezelőtti események kerülnek szóba.

Éppen ezért a Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozatban Dupka György és Horváth Sándor összeállításában és tollából megjelent *'56 Kárpátalján* című könyv hiánypótló munka, több szempontból is. Egyrészt azért, mert két ízben is Kárpátalján vonultak keresztül a Vörös Hadsereg harckocsijai, hogy fegyveresen beavatkozzanak egyszer Gerő, másszor pedig Kádár oldalán. Ez utóbbi ráadásul Moszkvából 1956. november elején visszafelé jövet áthaladt ezen a vidéken. Másodszer azért, mert a forradalom vérbe fojtása után több száz magyarországi fiataalt hurcoltak rövidebb-hosszabb időre a Szovjetunióba. A harmadik ok, ami ezt a könyvet fontossá teszi az az, hogy az 1944–45-ben megtizedelt és a kegyetlen szovjet uralom alá került területen élő magyar közösség tagjai, a szörnyű sztálini időszakot is átvészelve, néhány településen hogyan tiltakoztak a maguk módján a szocialista tábor vezető erejének agressziója ellen. Ilyen jellegű megmozdulások (főként röplapnyomtatás és -terjesztés) Nagyszőlősen kívül Gálocson, Ungvárott és Nagybégányban is voltak. A fiatal tiltakozókat a szovjet hatóságok többéves súlyos büntetésre ítélték, amelyet legalább részben le kellett tölteniük. Gálocson a megtorlás áldozata lett Gecse Endre református lelkész.

A könyv jórészt a résztvevők-megszólalók visszaemlékezéseit tartalmazza, nem volt lehetőség az elmondottakat új, eddig ismeretlen levéltári forrásanyaggal alátámasztani. A volt szovjet levéltárak, amelyekben fellelhetőek (valószínűleg) azok a dokumentumok, amik ténylegesen megvilágítják illetve kiegészítik a közel 40 éve Kárpátalján történt eseményeket, továbbra is zárva maradtak. A szerzők a Kárpátaljára vonatkozó dokumentumokat A „*Jelcin-dosszié*” (szerk. Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János, Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1993), és a *Hiányzó lapok 1956 történetéből* (szerk. Vjacseszlav Szereda, Alekszandr Sztikalin, Bp., Móra, 1993) című dokumentumkötetekből valamint más forráskiadványokból gyűjtötték össze és használták fel.

A bevezető után (Alekszej Korszun nyugdíjazott KGB-ezredes: 1956 mai szemmel) következik Dupka György összeállítása – A szabadságharc eltiprását Kárpátaljáról irányították címmel –, amelyben a Kádár vezette és a szovjetek irányította magyar forradalmi munkás-paraszt kormány első lépéseiről, az Ukrajnába szállított magyar fiatalokról – Ungvárot például a helybeliek igyekeztek ideiglenesen befogadni őket –, és a Kárpátalján a forradalom leverése elleni tiltakozásul több helyütt szerveződött magyar csoportok tevékenységéről kapunk némi kiegészítést vagy átfogó képet. Megerősítést nyer az a tény, hogy Kádár „szolnoki beszédét” Ungvárról sugározták. Sándor László az Ungvári Rádió magyar adásainak egyik akkori szerkesztője már november 3-án szombaton azt a feladatot kapta, hogy olvassa be Kádár és Münnich nyilatkozatát az új „kormány” megalakulásáról. Balla László magyar tankönyvszerkesztőt szintén behívták az ungvári stúdióba, ahol kapott egy oroszról magyarra fordított szöveget kontrollszerkesztésre, amelyről kiderült, hogy az a „szolnoki nyilatkozat”. A stúdióban Balla értesült arról is, hogy Kádár Kárpátalján tartózkodik. Szintén megszólal Lusztig Károly beregszászi lapszerkesztő is, akit november 3-án este az ungvári területi pártbizottságra hívtak be, ahol a K-vonalon keresztül egy ismeretlen hang lediktálta neki a „magyar forradalmi munkás-paraszt kormány felhívását a magyar néphez”. Így tehát a Szolnokon létrejött kormány híre egy nappal korábban jutott el Ungvárra, mint Szolnokra.

A harmadik rész – Megszenvedtek azért, mert magyarok voltak – Horváth Sándor interjúorozata, amelyet a „nagyszülősi csoport” három elítélt tagjával (Illés József, Varga János és Milován Sándor) készített. A megszólalók felelevenítik, mi módon tiltakoztak a magyarországi szovjet brutalitás ellen, miként tartóztatták le őket, hogyan zajlott le a büntetőper ellenük, és milyen volt a lágerélet. Varga János, a csoport egyik tagja a 11-es számú mordvíniai lágerben töltötte büntetése nagy részét, ahol olyan orosz és más nemzetiségű fiatalokkal volt együtt, akik szintén elleneztek a szovjet beavatkozást Magyarországon, és ezért voltak elítélve. A három letartóztatott nagyszülősi gyerek 14 éves volt 1956-ban, a szovjet hatalom kegyetlenségét jelzi, hogy félték a középiskolás fiúk ártalmatlan tevékenységétől, és szigorú megtorlást alkalmaztak velük szemben, kettétörve életpályájukat.

A Függelékben az említett tiltakozó magyar fiatalok meghurcoltatásaira emlékeztető dokumentumok, lágerből írt levelek, fényképek és újságkivágások kaptak helyet.

Ez a könyv korántsem teljes, a kárpátaljai kutatások és feldolgozások csak a kezdeteknél tartanak, de ez az összeállítás lehetőségeihez képest bepillantást enged Kárpátalja és az ott élő magyarság 1956-os történelmébe. Jó lenne, ha ezt a művet újabbak követnék, és nemcsak a kárpátaljai, hanem a volt Jugoszlávia területén élő, a szlovákiai és a romániai magyar kisebbségnek a magyar forradalommal kapcsolatos, a lehető legmélyebben feldolgozott és dokumentált tevékenységét, valamint az emiatt őket ért megtorlásokat is bemutatnák.

Tischler János

IRATOK AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS TÖRTÉNETÉHEZ

Kúriai teljes ülések, ÁVH-s kihallgatások, „párt”-ítéletek,
rehabilitációk, az '56-os megtorlás iratai

*Szerk.: Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János,
Zinner Tibor. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó,
1. köt., 1992, 754 o., 2. köt., 1993, 896 o.*

Hogy a cím megfogalmazásának „lazasága” nyomán keletkező esetleges félreértést nyomban eloszlassuk: a két vaskos forráskiadvány természetesen a magyar igazságszolgáltatás történetének dokumentumaiból válogat. Mégpedig – ahogyan a kissé hatásvadász alcímekből azonnal kiderül – elsősorban az 1945 utáni „politikai igazságszolgáltatás” történetéből, jóllehet mindkét kötetben található 1945, sőt 1918 előtti dokumentumok is.

Ha a látványos fedőlapokon közölt információk kiegészítéseképpen áttekintjük a tartalomjegyzékeket, s a tüzetesebb olvasás előtt percek alatt átpörgetjük a kötetek lapjait, nyomban két olyan megállapításra juthatunk, amely alaposabb tanulmányozás után legfeljebb elmélyül, árnyaltabbá válik, de alapvetően nem változik. Először, hogy az utóbbi négy-öt év egyik legjelentősebb, legérdekesebb, megkerülhetetlen forráspublikációját tartjuk a kezünkben. Másodsor, hogy a magyar forráskiadás, s azon belül a jelenkor-történeti forráspublikáció hányatott története során aligha született furcsább, zavarosabb, inkoherebb „termék”, mint a tisztességes jogászokból, valamint Zinner Tibor személyében egy történelemből álló szerkesztőbizottság munkája.

Nyilvánvalónak látszik, hogy ha egy forráskiadvány tucatszám tartalmaz iratokat olyan, évtizedekig tabunak számító eseményekről, mint az 1947-es, ún. „köztársaság-ellenes összeesküvés pere” (vagy ahogy a köztudatban él: a „Magyar Közösség”-per), a MAORT-ügy, a Rajk-per, a Kádár-per, továbbá összefoglalók található benne az ötvenes évek első felének tömegterrorjáról, statisztikák a forradalmat követő időszak ítélezéséről, a Nagy Imre-ügyről stb., akkor az a szó szoros értelmében megkerülhetetlen mindazok számára, akik az 1945 utáni magyar történelem iránt érdeklődnek. Ugyanennyire világos másfelől, hogy ha a felvetett érdekesebbnél érdekesebb kérdésekről a kötetek esetlegesen, s teljesség és a sokoldalúság követelményeinek teljes mellőzésével közölnek iratokat; tematikai, intézményi és kronológiai szempontokat derűs önkénnel váltogatnak, akkor az eredmény végül egy páratlanul érdekes, de a történeti elemzés szempontjából egyenetlen irathalmaz lesz. Hasonlatos egy hosszú időszakon át sok mindenben részes személy íróasztalfiókban (páncélszekrényben) megőrzött papírjaihoz, amelyek a bürokrácia törvényszerűségei szerint ilyen-olyan utat megtéve, hol gyarapodva, hol (gyakrabban) meg-

fogyatkozva landolnak egy „szigorúan titkos iratok! alkalomadtán elégetendő!” megjegyzésű irattartóban. E dossziék a valóságban gyakorta ennek a képzelt irattári utasításnak megfelelően végezték, kivéve azokat a kinek-kinek szerencsés vagy szerencsétlen eseteket, amikor túléltek összegyűjtők viharos köz- és magántörténetét. Most is ez történt. Ezt a meglehetősen méltatlan hasonlatot a szerkesztők szinte még erősíteni igyekeznek azzal a jelenkori forráskiadásban páratlan közlésmóddal, amely a közölt iratok túlnyomó többségét fakszimilében, póriasan szólva xerox másolatok kötetbe fűzése útján tárja az olvasó elé.

Ezt az ad hoc dossziészerűséget és a helyenként olvashatatlan külalakot, a golyóstollal beszúrt (olykor áthúzott) lábjegyzetszámokat könnyű és egyszerű lenne szarkasztikus megjegyzésekkel lesöpörni az asztalról. Első látásra valószínűleg mindenkit meghökkent a közlésmód, ám ha jobban utána gondolunk, az iratok vizuális „élménye”, az aláírások, rávezetett megjegyzések, későbbi kihúzások, kiegészítések stb. egészen sajátos, bizarr élvezetet nyújtanak. Egy nyomtatott mű valamilyen módon, még ritkasága esetén is, tömegtermék. Az „Iratok...” kötetait lapozgatva az olvasó kétségtelenül joggal érezheti, hogy egy „szigorúan titkos! különlegesen fontos!” alkalmi iratsomó erejéig a titokzatos pártállam titkos archívumába nyert személyes bebocsátást, s a (megmaradt) iratokat a maguk valóságában nézheti át.

Ez a maga nemében zseniális húzás (még ha feltehetően más indíték szülte is...) sajnos kissé túlságosan is „jól sikerült”. A titokzatos archívumról, ha mást nem is, azt mindenki tudja, hogy egyik fő feladata az iratok eltüntetése, ledarálása stb. volt. A titkos irattár fő jellemvonása nem az, hogy mindent tartalmaz, minden titokra fényt derít – éppen ellenkezőleg. Csak egyes iratokat őriz meg, s amikor azután tartalma – átmenetileg! – napvilágra kerül (ez a kettő is nagyon fontos jellemzője!), akkor válasz helyett inkább további kérdéseket és kétségeket támaszt. Az „Iratok az igazságszolgáltatás történetéből” maga a titkos archívum, szerkesztői szándékosan, félreértésből, vagy ki tudja, mi más okokból tökéletesen reprodukálták az erről szóló képzeteket. Nemigen akad az 1945 utáni korszaknak olyan „bűne”, amelyről ne lenne az aktacsomóban legalább egy-két irat, ha más nem, negyedréten egy-egy ártatlannak tetsző utalás, amely azonban hátborzongató következményekre, előzményekre mutat. Mindez egy, a kor testére szabott témában. A kihallgatás, a börtön, a gulág, a titkos vérbíróság, a zárt ajtók mögött folyó perek, a hamis amnesztiák és részleges rehabilitációk a „kommunista éra” szinonimái, jelképes erejű hívószavai.

(A „genius loci” persze nem érvényesül ilyen erővel a nem reprobán adott iratoknál, de már például a szerkesztők golyóstollal beszúrt jegyzetszámjai idesimulnak, ahogy a nyomtatott jegyzetek egyik jellegzetes formai jegye is. Valamilyen rosszul értelmezett nyelvi purizmustól vagy túlzott grammatikai szabályszerűségtől vezetett az összes felszólító utalást tartalmazó mondatot – lásd itt és itt stb. – a szerkesztők felkiáltójelekkel láttak el, akárcsak saját kommentárjaik egy részét. Ez a túltengő imperatívusz – parancsuralom! – nem éppen idegen a közölt iratok tartalmától. A jegyzetek tartalmi kérdéseire egyébként még visszatérek.)

Nagyon nehezen megválaszolható kérdés, hogy a jelenlegi hazai forráslehetőségek módot adtak volna-e egyáltalán egy más koncepciójú gyűjtemény összeállítására? Ennél csak egy nehezebb kérdés tehető fel: mi volt a szerkesztők koncepciója a kötetek összeállításakor? Ami az első kérdést illeti, a sorozat bevezetőjét jegyző Solt Pál, a Legfelsőbb Bíróság és a szerkesztő bizottság elnöke maga is bizonytalannak tűnik: „... fontosnak véljük a ’45 utáni jogi dokumentáció közreadását azért is, mert a múlt eltévelyedéseinek – felső szintű döntések következményeként – írásos anyagát zömmel bezúzták, s a megmaradt

töredékek közreadása nem csupán abba a boszorkánykonyhába ad betekintést, ahol ezek létrejöttek, hanem rávilágít azokra az összefüggésekre, amelyek a »bírói függetlenség« teljes felszámolásáig vezettek.” (1. köt., 16. o.) Nem teljesen világos, hogy a végül megmaradt iratok mégis rávilágítanak a bevezetőben amúgy is sokat emlegetett összefüggésekre, avagy a hangsúly a töredékjellegre esik. „Ez a »bevezető kötet« – írja Solt Pál később – igyekszik átfogó képet nyújtani azon anomáliákról, amelyek egyaránt sújtották a polgári vagy büntetőbírák elé kerülő állampolgárokat. Nem egyes ügyek, egy-egy személy kálváriájának feltárása a célunk.” (1. köt., 17. o.) Valójában azonban mégiscsak egyes „ügyek” iratainak közlése jellemző leginkább a kiadványra. Mindkét kötet anyagának körülbelül fele 1945 és 1956 közötti „egyes ügyek” dokumentumaiból tevődik össze. Az ún. „Magyar Közösség”-ügyről a két kötetben 27, a Rajk-perről 26, a MAORT-perről 10, az 1950-es „tábornokperrel” kapcsolatosan 9 irat található, s akkor a terjedelmi arányokról nem is beszéltem, hiszen a 2. kötetben három, igencsak hosszú ítélet szövegét közli (Donáth György és társai [„Magyar Közösség”], Papp Simon és társai [MAORT] – itt a vádiratot is –, Rajk László és társai). Az első kötet súlypontja abszolút mértékben az 1945–1956 közötti időszakra esik: a közölt iratok több mint négyötöde erről szól. A második kötetben szám szerint csak háromötöd az arány, de a dokumentumhossz valószínűleg itt is az előzőhöz hasonló 80% körüli eredményt mutatna.

A közölt 1945 előtti kúriai jegyzőkönyvekkel nem érdemes itt hosszabban foglalkozni. Publikálásuk célja nyilvánvalóan egyfelől a kontraszt. Üléseiken, ahogy Solt Pál írja, „...a mindennapok igazságszolgáltatását ért kihívásokról is emelkedett stílusban folytattak eszmecserét”. (1. köt., 16. o.) Mintha a későbbiekben a fentebb stíl hiánya juttatta oda a magyar bíraskodást, ahová jutott... Másrészt néhány vonással jelzik a szerkesztők, hogy a politikai befolyásolásra 1945 előtt is akadt példa, de ez kevésbé értelmezhető.

Hasonló, vagy még rosszabb a helyzet az 1956 utáni megtorlással kapcsolatosan közölt iratok esetében. 1945 előtti iratok kötetbe szuszakolása még menthető valamiféle nemes hagyományhoz való visszautalás szándékával. Az 1956 utáni dokumentumok szinte felháborítóan esetleges összeválogatása, népszerűsítő folyóiratba illő „kalászatok” (pl. a Nagy Imre-per védőinek miniszteriálisan kiutalt pénzek, anyakönyvezési kérdések, vagy Mansfeld Péter elmeszakértői vizsgálata) publikálása, egyértelművé teszi, hogy egyszerűen aktuális politikai divatoknak hódolt a szerkesztőbizottság, amikor ezt a „fejezetet” a kötetbe illesztette. Eldönthetetlen, hogy mi és miért szerepel. Domokos József legfelsőbb bírósági elnök tevékenysége viszonylag jól dokumentált, mert irathagyatékának egy része fennmaradt a Legfelsőbb Bíróság Irattárában illetve a Politikatörténeti Intézet Levéltárában – de azért a megtorlás időszaka mégsem róla szólt kizárólag. A szerkesztők mégis bőven merítenek idevonatkozó iratokból, miközben összehasonlíthatatlanul fontosabb dokumentumok – mellékesen: ismeretesk! – maradnak ki. Egy fontos politikai bizottsági ülés (1957. dec. 10.) iratainak két külön kötetben való – s még így is töredékes – közlése szakmai dilettantizmus. Érthetetlen, hogy más PB-ülések részleteit a szerkesztők vajon miért „Charles Gati professzortól” származó másolatok bemontírozása útján közlik, amikor az ülések anyagai teljességben a kutatók rendelkezésére állnak. Nem kevésbé furcsa, hogy a kötetek – ha már az ’56 utáni megtorlás címlapra került – nem tartalmazzák pl. a Nagy Imre-ügyről szóló két KB-jegyzőkönyvet (1957. dec. 21. és 1958. febr. 14.), amelyek folyóirat-publikációkból már régen ismeretesk. Hasonlóképpen érthetetlen Mansfeld Péterék ügyében a másodfokú ítélet közlése, amely az elítélés indokairól, a vádlottak tevékenységéről (mint általában a másodfokú ítéletek) semmit sem mond, hanem a minősítés és büntetés jogi

kérdéseit taglalja. Vagy azt gondolták a szerkesztők, hogy elegendő „szenzáció” a fiatalkorú Mansfeld halálos ítéletének jogi indoklása? Netán az ítéldbírák aláírása? Miközben ma sincsen végleges statisztika a megtorlást szenvedettek számáról, mi értelme volt a politikai vezetők számára összeállított ad hoc és hazug, s ráadásul részleges összegzéseket közölni? Úgy méghozzá, hogy a jegyzetek csak a számok valótlanágának tényét adják az olvasó tudtára, a valós adatokról hallgatnak. Micsoda sanda szándék és ízléstelenség egy kaotikus válogatásban egyetlen '56-os ítéletként egy lincselő (illetve ezzel vádolt, ezért elítélt) személy ítéletét közölni? Akit – mint a névmutatóból kiderül – nem rehabilitáltak, mert a gyilkosság vádjára nem terjesztették ki az '56 utáni politikai elítélésekre vonatkozó semmisségi törvényt. De vajon megvizsgálták-e egyáltalán az ügyet, az elítélés körülményeit? S ha igen, azt a dokumentumot miért nem közlik? Mindezek hiányában hogyan is áll a dolog a „személyeségi jogokkal”, amelyeket ma, évekkel a rendszerváltás után az államgépezet foggal-körömmel véd, úgyhogy ezzel a történeti kutatás lehetetlenné válik – míg magas beosztású képviselői ezen láthatóan könnyen túteszik magukat?

Nem állítom, hogy a forradalom utáni időszakokkal kapcsolatos részek nem érdekesek. Még a „kalászatok” során előkerült iratok is jellemzőek, új ismereteket nyújtanak. A kötetek összeállításának legfőbb gyengéje, a szerkesztői bizonytalanság és átgondolatlanság azonban e témában, éppen viszonylag szerény terjedelme miatt különösen szembeötlő.

De nem ez a kötetek érdemi része. Kétségtelen, hogy a súlypont az 1945–56 közötti időszakra esik. Arra éppenséggel, amelyre vonatkozó kiadványok manapság nem születnek bőségesen. A Németh-kormány „tényfeltáró bizottságának” történész albizottsága 1989-ben készített jelentésének közzététele (*Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése*. Szerk. Révai Valéria. Bp., Zrínyi Könyvkiadó–Új Magyarország, 1991. 366 o.) óta legalábbis nem. Aki ezt a jelentést figyelmesen áttanulmányozta, beleértve a hihetetlenül bőséges jegyzetanyagot is, annak számára világos, hogy az *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* első két kötete az akkor feltárt forrásokból válogatott, nem véletlen, hogy a jelentés legnagyobb részét író Zinner Tibor tagja a szóban forgó forráskiadvány szerkesztőbizottságának is.

Az 1945–1956 közötti időszakot az igazságszolgáltatás szempontjából azzal jellemezhetjük, hogy a „harmadik hatalmi ág” elvesztette demokratikus berendezkedésekben magától értetődő függetlenségét és a diktatúra politikai vezetésének eszközévé változott. Többek között az igazságszolgáltatás „közbeiktatásával” valósult meg a társadalommal szembeni „hadiállapot”, a tömeges terror. Ebben különleges szerepet játszottak a (kisebbségek mellett) a nagy politikai perek. Mindezt tekintetbe véve a korszak forrásait bemutatni kívánó szerkesztő választhatja az igazságszolgáltatás és a hatalom kapcsolatát bemutató dokumentációt (büntetőtörvények, rendeletek alkotása, módosítása, a bírói-ügyészi tevékenységbe való politikai beleszólás stb.) vagy közelíthet a gyakorlat oldaláról egyes nagyobb vagy kisebb ügyek iratainak közlésével.

Az *Iratok...* érdemi részének döntő hiányossága, hogy a kettő egyvelegével van dolgunk. A korszak sajátosságainak és forráshelyzetének, az elérhetőségnek a figyelembevételével ez a bizonytalan megoldás akár logikusnak is tűnhet, akárcsak az a helyes döntés, hogy a források kiterjednek a politikai rendőrség tevékenységi körére. De számos példa akad nagy politikai perek teljes, vagy majdnem teljes kiadására, a Dreyfus-pertől kezdve a magyar történelem nagy politikai pereinek (magyar jakobinusok pere, Batthyány Lajos pere) kiadásán át a nürnbergi perig. A klasszikus, sztálini szocializmus politikai pereinek kiadására valóban nem került sor egyelőre a fentiekhez hasonló teljesség igényével.

Jellemző módon az 1989 körüli években a perekkel egyidejű „Fekete Könyvek” értek meg faksimile újrakiadásokat (Mindszenty, Rajk) újonnan frott bevezetők vagy utószavak kíséretében. Az *Iratok...* jegyzeteiből is kitetszik, s más információink megerősítik, hogy az ilyen pereket szükségképpen követő rehabilitációk egyik fontos feladata az eredeti iratok megcsonkítása, eltüntetése volt. A kommunisták és szociáldemokraták elleni nagy perek iratainak – a közölt iratoknak – túlnyomó többsége 1954–55-ben kelt, a rehabilitációs eljárások során. Legalább annyira szólnak mellesleg a rehabilitálólókról, az akkori, 1954–55-ös politika és az igazságszolgáltatás kapcsolatáról, mint voltaképpeni tárgyukról, az 1949–51-es konstruált perekről és vádlottairól. De az *Iratok...*-ban közölt, egyes perekről szóló dokumentumok nagy száma, a jegyzetektől kitűnő pótlólagos információk, így egyes, nem közölt, s még kutatók számára is nagyon nehezen hozzáférhető iratokra való hivatkozások arról győznek meg, hogy bizony lehetőség nyílott volna egy vagy több „nagy per” egymást követő kötetekben való kiadására. Még akkor is, ha az eredeti per- és vizsgálati/nyomozati iratokat kevés kivétellel megsemmisítették, s a fennmaradtak tudatos szelekció eredményeképpen, Rákosi felelősségáthárító műveletei nyomán éltek túl a darálót.

A két kötetben a „Magyar Közösség”-ügyről és a Rajk-perről található szám szerint a legtöbb irat. Mindkét ügy politikai jelentősége teljes mértékben indokolttá teszi súlyukat. Egyik esetben sem valósult meg történeti fontosságú dokumentumaik elérhető teljességre bontakozik ki. Vajon miért nem készülhetett egy-egy komoly forráspublikáció e két ügyről? Mert e két esetben igazán nem állítható, hogy a közölteken túlmenően nem áll rendelkezésre más. A Fővárosi Levéltárban, a Budapesti Népiügyszéség anyagában megtalálható például Kovács Béla letartóztatása előtt, védőügyvédjének, Pfeiffer Zoltánnak jelenlétében az ÁVO-n tett vallomása, melyből világosan kitűnik ártatlansága az „összeesküvésben”. A terjedelmes irat ismeretében nem is érthető, miért hozzák az *Iratok...* Kovácsnak a szovjet fogságban kikényszerített „vallomásait”, még ha magyarázó jegyzetek kíséretében is. Ami a Rajk-ügyet illeti, csak a szorosan ide tartozó iratok jegyzeteiben 11 jelzettel ellátott, tehát ismert és feltárt iratra történik hivatkozás, az enélkül említett iratok (javarészt rehabilitációs ítéletek) száma ennek többszöröse. A szerkesztők mellőzték a *Társadalmi Szemle* 1992. 6. számában és a *Mozgó Világ* 1993. 6. számában Hajdu Tibor által közzétett két eredeti, 1949-es kihallgatás (Farkas Mihály és Kádár János Rajk Lászlót, Farkas Szőnyi Tibort hallgatta ki) szövegét is. A sort folytatni lehetne Péter Gábor 1956. nyári feljegyzésének szövegével (*El nem égetett dokumentumok*. I. köt. Szerk.: Koltay Gábor, Bródy Péter. Bp., Szabad Tér Kiadó, 1990, 13–29. o.) a koncepciók perek háttéréről. Amennyiben a szerkesztők végigkövetik bármely „nagy” ügy utóéletét (az 1960-as évek elejéig, mint az *Iratok...* 1. kötetének 115–117. sz. dokumentumai, vagy számos jegyzet utalásai alapján az 1989–90-es újólagos rehabilitációkig), páratlanul izgalmas kép rajzolódott volna ki a magyar igazságszolgáltatás történetéről, egy komplex és történeti szempontból fontos esettanulmányon keresztül. De talán ugyanilyen fontos könyv születhetett volna a különböző időmet-szetek igazságügyi, rendőri stb. statisztikái, jelentései alapján a tömegterror méreteiről és formáiról, egy másik hasonló a büntető törvényhozásról, és így tovább. Csak azon lehetőségeket említem, amelyek csírát az *Iratok...* 1945–56 közötti érdemi része hordozza. ♣

Ehelyett azonban sajnálatos módon egy rendkívüli érdekességekkel kecsegtető montázs született, amely érdekes színpalt sokaságát tartalmazza, s valamilyen általános benyomást is kialakít. A részletek homályban hagyása annál is sajnálatosabb, mert az alapanyag összegyűjtése kivételesen szerencsés helyzetben indult meg: egy pillanatra

hozzáférhetőek voltak a Belügyminisztérium operatív iratai, olyan fondok (pl. Gerő Ernő belügyminiszteri iratai), amelyek azóta zár alá kerültek, vagy sehogyan sem akarnak előkerülni. Óriási – ez ideig úgy tűnik: kiaknázatlan – lehetőség kínálkozott egy kulcsfontosságú intézmény működésének, mikromechanismusainak a leírására. Ehelyett a nyolcvanas évek vége óta dúló „dokumentum-fetisizmus” és szenzációhajhászat győzött és hozott létre monumentális emlékművet, amelyben az iratok pillanatnyi szenzációértéke diadalmaskodik az elemző szempont felett. Ezért ad e két kötet, meglehetősen, szenzációs érdekességű, részleteket. Ezért nem riad vissza számos helyen iratok megcsonkításától (sorolni lehetne a már említett PB-ülésjegyzőkönyvektől, csonka feljegyzéseken, tanúkihallgatási jegyzőkönyveken át tárgyalási jegyzőkönyv-részletekig a példák tucatjait), mert nem iratból, dokumentumból, a tárgyból magából indul ki, hanem a vélt hír-, információ-, egyszóval szenzáció-árfolyamból.

Talán innen adódik a jegyzetek egyenetlensége is. Egyes, olykor nem feltétlenül fontos részleteket aggályos pontossággal világít meg a jegyzetíró, másutt sommásan „nem felel meg a valóságnak” kijelentéssel minősíti az egyes iratok tartalmát. Előfordul kedves közvetlenséggel megfogalmazott kommentár: „ez a vallomás legfontosabb része”, „tipikus szovjet államvédelmista kérdés-felelet” stb. Ahol pedig végképp elkerülhetetlen lenne bizonyos értelmezés, háttér és interpretáció (például egy valóban megszerkesztett forrás- publikáció bevezető tanulmányában), ott egy kedvenc fordulattal él: „A [dokumentumban] rögzített történelmi torzítások, ellentmondások stb. feltárása historikusok feladata.”

Egyáltalán nem állítható így sem, hogy az egyelőre második köteténél tartó vállalkozás haszontalan lenne. Hiszen minden napvilágra kerülő tény érdekes, és hozzájárul egy olyan képhez, amelyet egy mégoly mintaszerűen megszerkesztett forráskiadvány sem képes egymagában kialakítani. De ahogyan fentebb utaltam rá, az így-úgy előkerült (összeállított) „titkos dossziék” ritkán derítenek fényt mindenre, általában még egy-egy ügy valamennyi ága-bogára sem. Az *Iratok*... dossziéját ennél láthatóan nagyobb igénnyel állították össze. Tartalma, eredménye azonban átlagos. Az érdem, hogy legalább egy jó vastag iratköteg napvilágra került, vitathatatlan. Kérdés, hogy ez ma, a valódi szenzációk elmúltával elegendő-e.

Rainer M. János

SORTÜZEK – 1956

Szerk.: Kahler Frigyes. Lakitelek, Antológia Kiadó, 1993. 212 o.

Nagy horderejű könyvet tarthat a kezében az a több ezer olvasó, aki – a mai könyváratok tekintve örvendetesen olcsón – megvette magának a Tényfeltáró Bizottság (a továbbiakban TB) jelentését *Sortüzek – 1956* címmel. Nyomasztóan nagy a feladat, a kihívás: tényeket tárni az olvasók, a magyar nép elé a forradalom alatt és közvetlenül utána a hatalom részéről elkövetett bűnökről, bűnösökről, hogy e tényfeltárás nyomán megindulhasson az ügyészi nyomozómunka, és a független bíróságok ítélete nyomán helyreállhasson az igazságba vetett bizodalunk. Áttekintve 1956 irodalmát, azt mondhatni, hogy az ámtítás után következett a csend kora, a rendszerváltás idejében visszahatásként az elfojtásra a – nem minden esetben szakszerű és pontos – publikációk tömege, mára pedig elérkeztünk a tények korához, amikor a magyar kormány szavatolja, hogy az általa kinevezett bizottság a tényeket, és csakis a tényeket tárja föl. Ha igaz, hogy a jelenkor kutatója etikai és jogi szempontból egyaránt kényes helyzetben van, akkor ez kétszeresen igaz ezen könyv esetében; elvégre a TB a magyar kormány közvetlen megbízására látott munkához, tagjait az igazságügyminiszter nevezte ki, s magát az elkészült könyvet is az Igazságügyi Minisztérium jegyzi, nem is beszélve arról, hogy kiadója az (akkor) legnagyobb kormánypárttal szoros kapcsolatban álló lakitelki Antológia Kiadó. A szó legszorosabb értelmében vett hivatalos könyvről van tehát szó; az elkészült munka nemcsak az összeállítókat, hanem az őket megbízókat is minősíti.

A könyv két fő részre tagolódik. Az első közel harminc oldal a TB leírása, értékelése, majd ezt követik közel 130 oldalon a „dokumentumok”. A bevezetőben a sortűz fogalmi meghatározása mellett tipizálást adnak a szerzők. Az „általános vezérlő elv” azonban nem működik, hiszen a legtöbb esetben elmarad a sortüzeknek ez a kategóriákba sorolása, vagy olyan megnevezéseket használnak (pl. határőrsortűz), ami nem szerepelt a bevezetőben. A kutatás tárgyának fényében legfőbb két kategória felvétele lenne indokolt: a harci cselekmények közepette eldördülőket kellene megkülönböztetni a fegyvertelenekre leadott sortüzektől. Az „időbeliséget figyelembe véve” a bevezetőben még három periódusra osztották a sortüzeket, a tárgyalás során azonban a november 4-ét követő néhány napot már egybemosták a november 10-től december 29-ig tartó, eredetileg önállóan kezelt periódussal.

Az ugyancsak a bevezetőben megadott öt rendező elv közül egyik sem érvényesül. A november 4-i cezurától eltékvintve a fejezeteken belül a sortüzek részint időrendben, részint topográfiailag, részint a sortűz leadója szerint csoportosítva sorakoznak egymás után; a három szempont pedig kölcsönösen kioltja egymást, így fő rendező elvként leginkább a véletlent tekinthetjük.

A szövegben összesen hetvennégy sortüzet említenek. Ezek közül negyvenegy csak a kiadvány 16. oldalán található felsorolásban vagy a 35. lapon található térképvázlaton szerepel, azaz az esetek kevesebb mint feléről kapunk bővebb információt. (Ezek közül is tizenhárom esetben nem volt a sortűznek áldozata.) Semmiféle összesítés nincs a kötetben, sem a sortűzekről, sem az áldozatokról. Az egyetlen kísérlet erre a 35. lap térképvázlata, ám ez sem tesz lehetővé pontos tájékozódást. Nem különböztetik meg az áldozatokat követelő illetve nem követelő sortűzeket, így az ábra torz képet sugall. Földrajzilag pontatlan Gyülevész község jelölése: a Zalaegerszegtől keletre lévő falut a várostól délnyugatra helyezik el. Tinnye, ill. Ráckeve neve mellől lemaradt a sortűz idejének jelzése, Hódmezővásárhely esetében pedig téves az információ.

A második szovjet beavatkozásig a TB tizenkilenc sortűzről ír, melyekből kilencnek volt halálos áldozata. Ezek közül öt esetben a szerzők nem saját eredményüket, hanem mások megjelent vagy megjelenés előtt álló eredményeiket adják közre, így érdemük legfeljebb annyi, hogy szélesebb közönség számára teszik elérhetővé a már feltárt információkat. Négy esetben számolnak be saját kutatási eredményről (Budapest, Kossuth tér, október 25.; Győr, Mosonmagyaróvár és Miskolc, okt. 26.).

A többi, már megjelent forrás értékelése nélkül nem tekinthető szakszerű, bizonyító erejű elemzésnek az október 25-i Kossuth téri vérengzéshez adott új dokumentum (Tóth Lajos vezérőrnagy jelentése). Egyáltalán: szakmailag elfogadhatatlan az a – szerzők által meglepő következetességgel alkalmazott – gyakorlat, miszerint az eseményeket egyetlen, deskriptív forrás alapján rekonstruálják. Egy forrás még nem bizonyíték. Ráadásul a néphadsereg alakulatainak 1957 elején készített összefoglaló jelentéseit – ezekre hivatkoznak a legtöbbször – több mint hiba lenne objektív forrásnak tekinteni, nem beszélve arról, hogy több esetben (pl. Ráckeve; okt. 26-i miskolci sortűz) nem, vagy csak külső szemlélőként voltak jelen a történéseknél, így nem is rendelkezhetek pontos ismeretekkel. Visszatérve Tóth Lajos tábornok jelentésére: sem a feladatmegosztásról, sem a szovjet csapatok számára kiadott parancsról szóló közlés nem egyértelműsíti, hogy valóban a szovjetek voltak a vérfürdő végrehajtói. Nem vonom kétségbe, hogy terveztek ilyen feladatmegosztást, de az a tény, hogy pl. a Petőfi hidat szovjet páncélosok őrizték, sejteti, hogy ezt az eredeti szándékot nem tudták következetesen megvalósítani a gyakorlatban. Lehet, hogy parancsot kaptak a szovjetek a tüntetés likvidálására, de ez nem jelenti azt, hogy ők is hajtották azt végre. Nem ad magyarázatot a forrás a cui prodest? kérdésre sem; túl azon, hogy éles ellentétben áll az eddig megismert valósággal, és így további pontosabb bizonyítékok nélkül, csak hipotézisként értékelhető, semmiképpen sem tényként.

A győri sortűz bemutatásakor a TB a Földes Gábor és társai elleni per irataira hagyatkozik. Itt sem beszélhetünk tehát tényfeltárásról, ez legfeljebb egy kutatás kiindulópontját jelentheti. Az '56-os periratok ugyan fontos forrásai a kutatásnak, megfelelő keresztreferenciák nélkül azonban csak csekély forrásértékkel rendelkeznek, lévén hogy a szereplők többségének szándéka nem annyira a valóság felderítésére, semmint saját szempontjainak érvényesítésére irányult. Másrészt ennek a pernek a fókuszában a mosonmagyaróvári események álltak – ott is elsősorban a népítélet –, nem pedig a győri sortűz, amelynél sem Földes Gábor, sem a per egyetlen más szereplője nem volt jelen (ellentétben az ugyancsak Győrben halálra ítélt Török Istvánnal, akinek periratára nem hivatkozik a TB. Lásd: Győri Megyei Bíróság: 8/1958).

Ebben a fejezetben a mosonmagyaróvári sortűzet tárgyalja a legrészletesebben a bizottság. Hivatkozásai, forrásmegjelöléseik azonban nincsenek összhangban a szöveg-

gel. Hollós Ervin és Lajtai Vera könyvéből idézik (hogy miért éppen onnan, ezt csak ők tudnák megmondani, hiszen ugyanez az állítás a Földes Gáborék elleni perben is elhangzott, feltehetően onnan került át a könyvbe), hogy miért volt olyan fontos védeni a laktanyát; Dudás Istvánnak, a parancsnoknak a felelősségéről szólva hivatkoznak (minden egyéb információ nélkül) Kopácsi Sándor szakvéleményére (ezt a TB második jelentése közli), végül a halottak számával kapcsolatban az egykorú nyugati sajtóra, valamint Földes Gábor perére (pontosabban bírójára). Azt azonban nem is sejtetik, mire támaszkodik a szöveg érdemi része, amelyből pedig olyan részletek is kiderülnek, „hogy Stefkó fhdgy. [főhadnagy] [aki a lincselés áldozata lett – Sz. A.] a sortűz után felelősségre vonta parancsnokát az elhamarkodott tűznyitására.” Enélkül pedig nem hiteles, nem kontrollálható a szöveg, így egyet kell érteni a szerzővel: „A kérdés eldöntésére a Tényfeltáró Bizottság objektív támpontot ez idő szerint nem talált.” Dudás István máig tagadja a bűnösségét (vö. *Új Magyarország*, 1994. március 10.), tagadja, hogy félne a felelősségre vonástól; a TB „eredményei” alapján nem is kell félnie.

A miskolci, október 26-i események leírása megadott (kivétekléppen a kötetben is közölt) forrásra épül, a miskolci helyőrség jelentésére. A dolog szépséghibája mindössze az, hogy a honvédség nem vett részt a tüzelésben, csupán kívülről volt tanúja az eseményeknek, így önmagában nem tud megfelelő információt adni. Ez esetben nem ártott volna megvizsgálni a Balázs Géza és társai ellen a Fővárosi Bíróságon lefolytatott per (1057/1957) anyagát, amely „A miskolci ellenforradalmi események” címmel részletesen leírja a tüntetést, s megnevezi a riasztó lövés leadását elrendelő tisztet is.

Öt sortűz esetében megjelent vagy megjelenés előtt álló anyagra építenek a szerzők (Debrecen; Bp., okt. 23. és okt. 24.; Berzence és Mórahalom). Ezek közül nem lehet tényfeltárásnak tekinteni a Rádió ostromát leíró részt sem. Pontatlan az időpontokra való hivatkozás, hiszen 21 óra 37 perctől nem telhetett el egy óra 22.14-ig (pedig a szándékolt bizonyításban központi szerepe van az időnek). Egészeben is érthetetlen a számokkal való bővülés, hiszen a Mentőszolgálat jelentésében nem az szerepel, hogy mikor történt a sebesülés, hanem hogy az illető mikor részesült szakszerű orvosi ellátásban, vagy legalábbis mikor került orvos elé; márpedig nem valószínű, hogy mindenkit azonos idő alatt tudtak orvoshoz szállítani, annál valószínűbb viszont, hogy az épület védelmét élvező, kiképzett, felszerelt harcosok nehezebben voltak sebezhetőek, mint a véletlenszerűen összeállt, fedezéket nélkülöző támadók. Természetesen nem állítom, hogy a Rádió békés őrségére orvul támadtak a tüntetők, de egy esetleges ügyési eljárást megalapozni kívánó tényfeltárás nem elégedhet meg ilyen könnyen visszaverhető állításokkal. Másfelől igen zavaros az egész bekezdésnek a fogalmazása. Miért kellett idézőjelbe tenni a „katona” kifejezést? Talán azt sejtetik a szerzők, hogy nem is igazi katona volt az illető, hanem beöltöztetett államvédelmis? Vagy más ok miatt nem tekinthető katonának?

Az október 24-én Budapesten a HM előtti sortűzről a TB nem rendelkezik újabb információval az eddig megjelentekhez képest, hacsak azt nem tekintjük eredménynek, hogy az eset helyet kapott a kötetben anélkül, hogy akárcsak jelezték volna: nem eldöntött, hogy ez esetben harci cselekményekről, vagy fegyvertelenekre leadott sortűzről van-e szó. És meg is zavarják az olvasót, közölve, hogy „a sortűzet követően a magyar tisztek által folytatott »embervadászat« a megtorlásról szóló fejezetben kerül értékelésre” (13. o.). E kötetben azonban hiába keresünk bármit ezzel kapcsolatban, így talán helyesebb lett volna az olvasót egy nem létező fejezet helyett a könyv várható folytatásához irányítani.

A berzencei eseményekkel kapcsolatban a TB bevallottan dr. Szántó László tanulmányára támaszkodik. A leírás egy jó darabig logikus, követhető, de érthetelen, hogy miért volt szükséges megnevezni az indulásra parancsot adó tisztet, ha a TB szerint is csak „valószínű”, hogy az Tóth főhadnagy volt (mellesleg ez a nem túl ritka vezetéknev így önmagában nem is árul el sokat – éppen ezért még inkább fölösleges)? Miért fontos, hogy Holecz Istvánné helyi lakos volt, ha a többi áldozatról nem közlik a lakóhelyét (vagy ez esetben is csak a szövegezésben van a hiba)? Hogyan kerül e részbe Nagy János határőr hadnagy, akiről csak annyit tudunk meg, hogy jóllehet az adatok ellentmondanak neki, ő továbbra is vállalja, hogy volt a helyszínen.

A debreceni sortűz bemutatásakor szinte szövegűen újraközlük Filep Tibor kéziratos tanulmányát. Annak visszafogottságát azonban már nem tartják kötelezőnek magukra nézve: Filep még csak valószínűsíti Komócsin Zoltán felelősségét, míg a TB már állítja, hogy a sortűzet az ő parancsára adták le. Csak a figyelmetlenségnek, kapkodásnak tudható be, hogy a forrás egyértelmű szövegével szemben („a harmadik férfit, Ádám Mihályt egy nappal később lőtték le éjjel a kijárási tilalom alatt”) a TB őt is a sortűz áldozatai közé számítja.

A tizenkilenc említett közül tíz olyan november 4. előtti sortűzről számol be a TB, melynek sem halálos, sem sebesült áldozata nem volt. Természetesen a történész vagy az érdeklődő olvasó az ilyen eseteket is meg akarja ismerni, e könyv keretében azonban ezeknek az eseteknek csak hasonlító szerepük lehet: megmutatni, hogy így is meg lehetett oldani a konfliktusokat; ilyen megszorítást azonban a könyv nem tartalmaz. Semmi értelme nincs ugyanakkor annak, hogy e vértelen sortűzek elrendelői közül többet említ a TB név szerint, mint az emberek halálát eredményező esetében (70, ill. 33%). Többször elhangzott az igény az egész elmúlt rendszer bűnöseinek megbélyegzésére. Ennek a könyvnek (lehetett volna a) feladata a vétkesek – és nem a véletlenszerűen előbukkanó személyek – pellengérré állítása.

Lévén hogy ezeknek a sortűzeknek a jelentősége feltétlenül kisebb, a forrás vagy a szöveg részletező kritikája helyett, a teljesség igénye nélkül – ezt ugyanis az *Évkönyv* adta szűk keretek nem teszik lehetővé – mindössze néhány tárgyi pontatlanságra hadd hívjam föl az olvasók figyelmét.

Cegléden Szűcs főhadnagy nem kapott parancsot a tömegoszlatásra; ő annak a 25-én szervezett 30 fős tiszti különítménynek volt a parancsnoka, mely a helyőrség tiszti klubjában állandó készenléti csoportként volt, hogy a parancsnok által veszélyeztetettnek látszó helyeken azonnal be lehessen vetni. A Hadtörténelmi Levéltárban lévő forrás egyértelmű: „Szűcs fhdgy. készenléti csoportjából egy raj Nagy Jenő fhdgy. [:ho. (hadosztály) szervezési alo. (alosztály) vezető:] parancsnoksága alatt a rendőrkapitányságra ment és megtisztította a rendőrséget a benyomulóktól és a tömeget feloszlatta.”

A TB által idézett szöveg alapján nem egyértelmű, hogy akár „levegőbe lőtt sortűz” is eldőrdült volna Cegléden, hiszen a hivatkozott dokumentum így fejeződik be: „a határozott fellépés folytán összetűzésre a rendőrségnél nem került sor” – más forrásra pedig nem hivatkoznak a tényfeltárók.

A TB Ferenczy János századosa valójában – saját aláírása szerint – Ferenczy János.

Maglódra a golyószórós rajt nem Turczai fhdgy. (nem is Tuczai István fhdgy., ahogy valójában hívták) vezette katonailag, ő csak az egység politikai biztosítását látta el.

Tápiószecsőn nem 200, hanem 2000 fő tüntetett a letartóztatottak szabadon bocsátásáért.

Ugyancsak Tápiószecsőn a gyalogsági fegyverek mellett nem egy löveggel, hanem lövegekkel lőttek sortűzet (a levegőbe).

Gyöngyösön a 26-i sortűzet vezényelte Bérces Emil ezredes, míg a 28-it Dénes Sándor százados. A három tisztet valóban együtt említi a forrás, de nem mint sortűzet vezényelőket, hanem mint akik a laktanya elé kimenve próbálták megakadályozni, hogy a tüntetők 26-án behatoljanak.

A Hadtörténelmi Levéltár forrása nem említi október 26-án sortűzet, amikor a tüntetés zajlott a ráckevei tanácsháza előtt, sőt: „mindebbe a rendőrség nem avatkozott bele”. Leírja azonban, hogy amikor 27-én a rendőrök összecsomagoltak, és elhagyni készültek a helységet, „a tömeg őket követve, ők a tömeget könnyfakasztó gránáttal dobálták.”

Ellenben Üllőt a TB sehol nem említi. Nem szerepel a további kutatást igénylő esetek listájában és a térképábrán sem, pedig a Hadtörténelmi Levéltár gyűjteményében, a TB által idézett helyektől nem is messzire a következő található: „Üllőn az összeverődött tömeg szintén le akarta rombolni az emlékművet, amit az ott lévő biztosító csoport nem engedett. A tömeg hangulata ekkor a honvédség ellen fordult. Szidalmazták, dobálták a honvédeket, többszöri felszólításra sem oszoltak szét, sőt egyre fenyegetőbben léptek fel. A kirendelt egység erre riasztó sortűzeteket adott le, mire a tömeg józanabb része szétszórt. Ekkor azonban a tömegből két oldalról valamint hátulról lövések hangzottak el a katonák felé. A katonák újra riasztó lövéseket adtak le, az általános lövöldözés közben két polgári személy életét veszítette, sebesülés nem történt.” (HL 1956-os gyűjt., 4. ö. 311–319. f.)

Ujvári I. László nem adatközlője a Berecz János szerkesztésében megjelent *A néphatalom védelmében* kötetnek, hanem az egyik fejezet (?), tanulmány (?) szerzője, akinek írása – a szövegek hasonlósága alapján – a Ceglédről szóló résznek egyik fő forrása volt.

Általában megengedhetetlen módon bántak a szerzők a forrásokkal. Idézőjel nélkül, alig egy-egy kifejezést megváltoztatva idéznek hosszú passzusokat megjelent vagy levéltári forrásaikból. Ugyancsak a terjedelmi korlátok miatt álljon itt példaként egyetlen szövegrész, három változatban:

TB: „Az alakulat főtisztjei (Csehi Tibor alezredes, Cziránu százados és Pusztai Gyula őrnagy) október 23-án éjjel vették Ugrai Ferencnek, a Magyar Néphadsereg tüzérparancsnokának *karhatalmi riadót* elrendelő utasítását. (TB kiemelése) Két órával később a nagykovácsi, és a szabadszállási és a szolnoki tüzérezred is megkapta a parancsot. A Politikai Főcsoportfőnökségről Ceglédre érkezett Gyulai Antal őrnagy, Hamzik András százados és Matuz főhadnagy.” (11–12.o.)

HL: „1956. október 24-én 00.30-kor Ugrai Ferenc ezredes a Magyar Néphadsereg Tüzérparancsnoka parancsára annak törzsfőnöke harciriadót rendelt el a ceglédi helyőrség részére. A harciriadó karhatalmi céllal lett elrendelve, azaz gyalogsági fegyverekkel és gépkocsikkal ... Október 24-én reggel a HM Politikai Főcsoportfőnökségről gépkocsival – mint összekötők – megérkeztek Gyulai Antal őrnagy, Hamik szds., és Matusz fhdgy.” (30. Áttörő Tüzér Hadosztály törzsének és csapatainak története).

Ujvári I. László: „Éjjel 11-kor érkezett az első parancs. Ugrai Ferenc ezredes, a Magyar Néphadsereg tüzérparancsnoka adta ki: »Karhatalmi riadó a helyőrség minden alakulata részére!«

A ceglédiek riadóztatása után alig két órával újabb parancs érkezett: »Karhatalmi riadó a nagykovácsi, a szabadszállási és a szolnoki tüzérezredeknek is!«...

Kora reggel a Politikai Főcsoportfőnökségtől az alakulathoz érkezett Gyulai Antal őrnagy, Hamik András százados és Matusz főhadnagy.” (44. o.)

A TB-nek 24 sortűzről van tudomása november 4. után, ebből 14-et le is írnak könyvükben.

Forráskezelésük továbbra is egyoldalú; túlnyomórészt a Hadtörténelmi Levéltárban található 1957 elején készített katonai jelentésekre támaszkodnak, s csak igen ritkán találkozhatni egyéb, korabeli dokumentumra való hivatkozással.

Erőteljesen megkérdőjelezi a szöveg értékét, hogy több esetben nem hivatkoznak a szerzők forrásra (ld. Tatabánya, Tinnye), vagy csak mai visszaemlékezőt (minden esetben Berki Mihályt) tudnak állításaik bizonyítására felsorakoztatni.

Több olyan sortűzről is beszámol a TB, ahol problematikus, hogy a sortűz következtében sebesült vagy halt meg valaki, vagy egyszerűen gyilkosság történt (pl. Gyoma, Kevermes, Hódmezővásárhely).

Nem sikerült tisztáznia a bizottságnak, hogy mi is történt Pécsen vagy Zalaegerszegen.

Számos esetben tényfeltárás helyett krimet kap az olvasó. Érthetetlenek és fölöslegesek a szerzők újabb és újabb leírásai, hogy hogyan csalogatták a tömeget a párház elé (Tatabánya), vagy a belvárosi térre (Salgótarján, Eger stb.). '56 novemberében még nem kellett tüntetésre csalogatni a tömeget, azok spontán módon szerveződtek, válaszul a magát konszolidálni kívánó hatalom különböző (nem feltétlenül letartóztatást alkalmazó) lépéseire. Nem lehet szakmai hitele annak a feltételezésnek, amely azt sugallja, hogy a parancsnokok csak azért tárgyaltak („rosszhiszeműen”) a tömeggel a Beér-csoportnak a pártbizottság épületéből való kivonulásáról, hogy időt biztosítsanak a bentlévőknek, „hogy kivárvák az alkalmas pillanatot a tűz megnyitására”. Hacsak nem tételezzük föl, hogy a tüntetők kezdetben, míg el nem ámították őket, golyóálló fedezékek mögül tüntettek, akkor ennek az állításnak semmi értelme nincsen. Továbbra is a tatabányai példánál maradva, a szerzők nyolc nevet említenek, akiknek főszerepük lehetett a tömegre lövetésben (pontosabban csak hetet, hiszen „Berki karhatalmistái ... az épület elől eltávoztak” az emberéleteket követelő lövetés előtt). Arra azonban nem adnak választ, hogy a hét ember közül kit, milyen mértékben terhel, terhelhet a felelősség. (Ugyanígy vész el a sok név között a felelős a salgótarjáni sortűz esetében is, ahol a TB azt a nem túl valószínű koncepciót látszik követni, hogy itt is felsőbb parancs nélkül kezdett lőni az egyik karhatalmista (vö. Dudás István változatával a mosonmagyaróvári vérengzés esetében).

De túldimenzionált az egi sortűz közvetlen előzményeiről előadott rémtörténet is; az, hogy a fegyveres erők megbeszélést tartanak tömegoszlatásról, hogy figyelmeztetik a rendőröket arra, hogy a belvárosban „balhé lesz”, vagy akár hogy jelen van Gyurkó Lajos vezérőrnagy, még egyáltalán nem bizonyíték arra, hogy ez esetben előre „tervezett és később hidegvérrel megvalósított sortűzről” beszélhetünk. Akárhogyan is minősítjük, de természetes, hogy a fegyveres erők felkészülnek az előző napi események (a tüntetés nyomán lövöldözés kezdődött, egy tizenöt éves fiú a kórházban belehalt sebesülésébe), a „december 12-i 48 órás sztrájk” (sic!) nyomán várható „rendkívüli eseményre”, s a vezetőktől az sem igényelt látnoki képességeket, hogy kitalálják: mindez a belvárosban fog bekövetkezni.

A szerzők definíciója szerint nem vehető össze a többi sortűzzel a december 10-i miskolci akció; hiszen itt a tüntetők nem voltak fegyvertelenek, az őket támogató „rendőrök és kiegészítő munkásrendőrök több esetben kifejtették: amennyiben a szovjet elvtársak és a karhatalmisták tüzet nyitnak a tömegre, akkor ők a tömeg mellé állva tüzet fognak nyitni a szovjetekre és a karhatalmistákra”, és ígéretüket be is váltották.

Mák János (Kevermes) vagy Gácsi László (Hódmezővásárhely) agyonlövése valóban gyilkosság, de kétséges, hogy ez az egyéni akció feltétlenül a sortűz részének tekintendő-e.

A szakmai hitel érdekében jelezni kellett volna, honnan idézik Nagy Elek és Bácsi József visszaemlékezését.

Érthetetlen, elfogadhatatlan a könyv második felében közzétett dokumentumok „válogatása”.

Érthetetlen, hogy miért nem azokat a forrásokat közölték – igen csekély kivételtől eltekintve –, amelyekre a szerzők a szövegben hivatkoznak.

Érthetetlen, hogy miért tartották az '56-os sortűzek témájához annyira fontosnak az 57 februárjában megszervezett munkásörseget, hogy a dokumentáció egyhatodát annak az anyaga teszi ki.

Érthetetlen, hogy az előbbinél is nagyobb terjedelemben foglalkoznak olyan kitüntettekkel, akiknek a neve nem szerepel a könyv első fejezetében a sortűzekért közvetlenül felelősnek tartottak között. Az olyan közhelyek, mint hogy „aktívan részt vett az ellenforradalom elleni karhatalmi erők szervezésében” vagy „az ellenforradalmi erők leküzdésében” nem rendelkeznek kellő forrásértékkel.

Érthetetlen, hogy az összeállítók miért nem különítették el a korabeli anyagoktól a napjainkból származókat (pl. a Debreceni Orvostudományi Egyetem jelentése a debreceni halottakról, sebesültekről); és hogy miért nem az egyetem 1957. április 9-i – Filep Tibor által is használt – statisztikai jelentését (vagy azt is) közölték.

Érthetetlen, hogyan lehet egyéb, korabeli forrás nélkül pusztán „Berki Mihály közlése” alapján embereket gyilkossággal megvádolni.

Érthetetlen a dokumentumok összeállításának „rendje”. Minden belső logika nélkül sorakoznak egymás mögé, a tartalmilag szorosan összetartozók (pl. a halottak és sebesültek különböző névsorai) sem alkotnak egy blokkot. A Katonai Tanács ülésének jegyzőkönyve megelőzi Czinege Lajos Tájékoztatóját, jöhet idő és logika szerint egyaránt előtte kellene állnia. S mintha vihar dúlt volna a szerkesztő szobájában: eltűnt és megkettőződött lapok garmadája a könyvben. Néhány példa, csak mutatóba:

A 7. dokumentum, a Katonai Tanács december 4-i ülésének jegyzőkönyve, a TB folyamatos lapszámozásával ellentétben, a másodikról rögtön a hetedik lapra ugrik.

Az MSZMP Intéző Bizottságának nov. 21-i üléséről felvett jegyzőkönyv (eredeti) 10. oldala kétszer szerepel (a könyv 97. és 98. oldalán), akárcsak a Mosonmagyaróvári Anyakönyvi Hivatal halotti bejegyzéseinek egyik oldala (lásd 64. és 65. o., vö. még: 114–115. és 192–193. oldalak). (A mosonmagyaróvári dokumentum esetében illett volna jelezni, hogy a névsorban nemcsak a sortűzek, hanem az azt követő lincselés áldozatai is szerepelnek, s választ adni arra, miért hiányzik a győri sortűz halottainak neve.)

Mikor keletkezett a könyv 75. oldalán közölt térképvázlat?

Miért szakad félbe – mondat közben – a már említett november 21-i MSZMP-jegyzőkönyv?

Miért ömlesztve közlik a 109–144. lapokon a különböző jelentéseket (sok esetben nem is derül ki, hogy az ország melyik vidékéről van éppen szó)?

Olcso dolog Magyarországon a (sajtó)hibákat számon kérni. Nem is tenném, ha nem az egész könyvet jellemző összecsapottságot, félkésztséget, koncepciótlanságot mutatnák már a címek is: míg az első rész október 23-tól december végéig ígéri az események bemutatását, addig a második a november 4. utániakat ígéri. Természetesen mindkét dátum 1956-ra vonatkozik. A még oly toleráns olvasó is belefárad az elírásokba, tárgyí tévedések-

be, szerkesztési hiányosságokba; a hibás szövegezésbe, a nyelvtani és nyelvhelyességi bukfenckbe, és elfogy a türelme, mint Kapronczay Károly nevéből a „p” betű.

A legszigorúbb kritikus sem várhatná el, hogy ily rövid idő alatt fényt derítsen a TB mindazon homályos foltokra, melyeket a rendszerváltás óta öröndetesen megnövekedett '56-os szakirodalom sem tudott még feltárni. De elvárható, sőt megkövetelhető lett volna, hogy amennyit elvégezni sikerül, azt szakmai és etikai szempontból is tisztességgel tegyék; hogy ne hozzák nehéz helyzetbe az egész magyar népet képviselő kormányt; hogy ne hozzák nehéz helyzetbe azokat, akik nem követtek el bűnöket a tárgyalat korszakban; hogy ne okozzanak csalódást azoknak, akik azzal az igénnyel veszik kezükbe a könyvet, hogy most majd megtudják: mi az igazság, hány sortűz dördölt el 1956-ban Magyarországon, hány áldozata volt a sortűzeknek, kik voltak a bűnösök, kik voltak az áldozatok; hogy ne hozzák nehéz helyzetbe magukat.

A bizottság elnöke, s egyben a kötet szerkesztője a *Magyar Hírlap*nak úgy nyilatkozott (1994. jan. 4.), hogy „a most közreadott munka... nem elsősorban dokumentálja, inkább demonstrálja a kutatást”. Nem befejezett munka tehát, hanem különböző nyersanyagok publikálása. A nyilvánosság kizárása érhető, ha történelmi munkáról van szó, ebben az esetben csak az eredmény megismerését nem szabad elzárni a közönség elől. Amennyiben a TB szélesebb körben is szemléltetni kívánta hogy dolgozik, úgy jobban tette volna, ha ezt a sajtóban teszi, elvégre az általuk összegyűjtött anyagból igen színvonalas cikk születhetett volna. Mert önálló kötethez mindez kevés. Egyetlen érdemi ténnyel sem gazdagították 1956 szakirodalmát; az általuk bemutatott sortűzek nemcsak a szakma, hanem a szélesebb közönség számára is ismertek voltak, jelentős újdonságot a könyv sem az események, sem a felelősök tekintetében nem tartalmaz. A kötet még az eddig e témában megjelent szakirodalom összegyűjtésének sem nevezhető. Az elszörtan felbukkanó adatok nemcsak hogy ügyézi eljárásához, de a további történelmi kutatáshoz sem nyújtanak megfelelő kiindulási pontot. A források kezelése, használata tudománytalan; a forráskritikát mintha nem is ismernék a szerzők.

Cui prodest? Talán azoknak, akik eddig féltek a felelősségre vonástól. Nem kell félniük: a feltárt „tények” alapján talán meg lehet indítani az eljárásokat, de elmarasztaló ítéletek nem születhetnek. A pellengérré állítás helyett megdicsőülhetnek mindazok, akik a szakszerűen feltárt tények alapján nem ezt érdemelnék.

*

A TB második jelentése – *Sortűzek – 1956. II. jelentés*. Szerk. Kahler Frigyes. Lakitelek, Antológia Kiadó, 1994. 584 o. – már a kézirat leadása után jelent meg, így érdemi tárgyalás helyett csak néhány megjegyzésre szorítkozhatunk. Az első kötethez képest szembeűnő és öröndetes a fejlődés, ez ösztönzi a kritikai megjegyzéseket egy még jobb harmadik kötet reményében.

Megnyugtató, hogy e második kötetben már lehetővé teszik a dokumentumok visszakeresését a tartalomjegyzék alapján, ugyanakkor érthetetlen, hogy míg a bevezető tanulmány (mely a címlapon jelzett alcím szerint is) három fő részre tagolódik, addig az ebben leírtakhoz közölt források miért csak kettőre (ezek közül is csak a második van címmel ellátva). A Belügyminisztérium II. főosztályának tervezete – amelyre módosított alcímmel hivatkoznak a bevezető tanulmányban – miért az első, sortűzekkel foglalkozó források között van, amikor tartalmilag a büntető eljárások dokumentációjában lenne a helye? A harmadik részhez (Menekülés) miért nem közölnek egyetlen forrást sem? Másfelől hasznos

lenne a tartalomjegyzékben is közölni a(z eredeti) dokumentumok keletkezési idejét, hiszen ez nagyban növelné azok használhatóságát.

A bevezető tanulmány is sokkal jobb, szakszerűbb, mint az első köteté. Több-kevesebb pontatlansággal bár, de legtöbbször megadják a forrásokat, ezek között visszaszorultak a szóbeli közlések. Több esetben meg is található a hivatkozott dokumentum a könyv második felében, ha nem lehet egyéb, hozzáférhető kiadványban elolvasni.

Mindazonáltal az előző munka főbb hibái e kötetben is vissza-visszaköszönnek. Ahogy az első jelentésből nem kaptunk választ arra, hogy pontosan hány, áldozatokat követelő sortűz dőrdült el, úgy most is megválaszolatlanok maradnak a lényeges kérdések. Nem közölnek új, pontosabb adatokat a börtönbüntetésre ítéletekről. Csak „megközelítő” pontossággal adják meg a kivégzettek számát. Nem tudni, Zinner Tibor honnan vette a számot, mely a tárgyalt időszakban hozott és végrehajtott összes halálos ítéletnél is több, még ha az egyértelműen köztörvényes bűncselekményeket elkövetőket is ide számítjuk. Nem tudni, miért 1963-ig vizsgálják a kivégzetteket, amikor 1961 augusztusában hajtották végre az utolsó ítéleteket '56-os cselekményekért. És nem tudni, mi alapján becsüli fölül a TB Zinner Tibor önmagában is túl magas kutatási eredményét.

A megtorlás egyéb ágairól publicisztikai közhelyeken túl (lásd: „életpályák ezreit megtörő diszkriminációk” – 24. o.) egyetlen bizonytalan, becsült adatot közölnek csak. És jóllehet természetes, hogy arról tudunk, amiről információnk van, de ez még nem jelenti azt, hogy csak az történt meg, amiről tudunk. Örvendetesek azok a kutatások, amelyek a vasutasok, illetve a gépkocsivezetők elleni eljárásokat tárják föl, de ez még nem elégséges annak megállapítására, hogy a „fizikai munkások között megkülönböztetett hajsza indult” ellenük (31. o.).

De a maguknak fölített kérdéseket sem válaszolják meg. Az első fejezet címe (Sortűzek a politika eszköztárában) azt sejteti, hogy a TB-nek sikerült felderítenie: milyen céllal, célokkal, milyen eredményekkel alkalmazta a politikai vezetés ezt az embertelen eszközt. Ehelyett mindössze annyi derül ki, hogy „a politikai vezetés felelőssége a döntő” (10. o.), ami a józan ész számára – tekintettel arra, hogy a vezetés nem indított büntető eljárásokat a sortűzek vezénylői, végrehajtói ellen – már e szöveg elolvasása előtt is egyértelmű volt. Fő kérdésük megválaszolása helyett – mint az előző kötetben is tették – ismét megkísérelnek bűnügyi históriát írni a történelemből:

1. „a forradalom kirobbanását a hatalom sáncain belül jól körülírható körök is várták” (9. o.);
2. „Bata vezérezredes honvédelmi miniszter *október 21-én* hagyott jóvá egy *intézkedési tervet*” (9. o.);
3. kimondatlanul, de érzékeltetve majdnem oda jutottunk el, ahonnan 1989-ben sikerült elmozdulni: a forradalom nem (kizárólag) spontán módon robbant ki, azt bizonyos jól körülírható körök előre megtervezték, csak most Nagy Imre és köre, valamint az imperialista kémszervezetek helyett „a belügyi apparátus egy része” és más megnevezett és megnevezetlen szereplők forгатókönyve nyomán vette kezdetét.

Elvárható lett volna, hogy e második jelentésben a TB választ ad arra, miért félkész művet adott ki 1993 novemberében. Miért csúszott át a sortűzekkel foglalkozó anyag egy része e második kötetbe, s feltehetően jut még további kötet(ek) be is, amennyiben ilyenek meg fognak jelenni. Hogy ők sem tudják használni az első jelentést, azt bizonyítja egyebek között az is, hogy Philipp ezredes felszólalásához maguk is a Magyar Országos Levéltárat adják meg forrásörző helynek, és nem hivatkoznak arra, hogy ezt a szöveget már éppen ők

közölték az előző kötet 138. lapján. A 11. lapon arra emlékeztetnek, hogy egyebek között a szegedi katonai vezetők tevékenységéről már „az első jelentésben említést tettünk” (10–12.o.). Szegedet a jelzett lapokon nem is említik. A bevezetőben hívják fel a figyelmet arra, hogy előző jelentésükben „kirekesztettük a vizsgálódás köréből azokat az eseteket, ahol a fegyveres alakulattal szemben fegyveres felkelők álltak” (vö. a december 10-i miskolci tüntetés leírásával a 26–27. oldalakon: „a tömeget védelmező »kiszegítő munkásrendőrök«- ígéretüknek megfelelően – visszalóttek a szovjet erőkre”).

Végül, de nem utolsósorban: a 259 halálraítélt sem a 10 016 elítéltnak, sem a 9687-nek (ha az elítéltek számából valamiért levonjuk az elítélt fiatalkorúakat) nem a 2,68%-a (lásd 24. o.).

Marosán Györgyöt említik mint „a megtorlás vezető funkcionáriusát” (26. o.), mint „a bosszú karmesterét” (31. o.), csak az nem szerepel sehol, hogy mi volt a valós tisztsége.

És Kádár János október 26-án még nem „az új párt főtitkára” (10. o.), hanem a párt új főtitkára volt.

Szakolczai Attila

„NÉMÁK SZÓRA KELNEK” Várpalota ismeretlen 1956-ja

*Gyűjtötte és szerkesztette: Fakász Tibor.
(Várpalota) Szerző. 1993. 222 o.*

1956-nak világszerte mindmáig „Budapest” a jelképe, amint Eisenhower amerikai elnök akkori patetikus kijelentésében („Budapest ezentúl nem egy város neve, hanem a szabadságszeretet szimbóluma”) is kifejezésre jutott. A későbbi évtizedekben még inkább elhomályosult – az egyéb részletekkel együtt – a forradalmi megmozdulás országos jellege, a vidéki Magyarország egykori aktivitása és fontos szerepe.

A „vidék” a közelmúltig leginkább a falut jelentette, mely tartózkodott a forradalmi kitörésektől, viszont jelentős élelmiszer-küldeményekkel támogatta a harcoló és nélkülöző fővárost.

Azóta, hogy szabadabban és módszeresebben foglalkozhatunk e napok történetével, amióta feltárulnak az egykori dokumentumok és megszólalhatnak a tanúk s a résztvevők, jóval többet tudunk a forradalom Budapesten kívüli eseményeiről. Nem csupán azt, hogy a falvak egy kisebb részében sem zajlott igazán békésen, hanem azt is, hogy a vidéki városok egész sorában (Debrecen, Miskolc, Esztergom, Szeged, Győr s persze Mosonmagyaróvár) gyilkos sortűzekre vagy heves összecsapásokra került sor.

A vidék forradalmának ma már elég jelentős és szépen gyarapodó történeti irodalma van. Megjelent az 1991. őszi debreceni és zalaegerszegi konferenciák ezzel foglalkozó előadásainak teljes anyaga: a forradalom győri eseménytörténete; a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei „rendcsinálás” dokumentumainak gyűjteménysorozata, legújabbán pedig a Hajdú-Bihar megyei munkástanácsok válogatott dokumentumainak kötete.

Mindezekből egyre világosabb számunkra, hogy az 1956-os Kutatóintézet létrejöttkor a nemzetközi összefüggések vizsgálata mellett, helyes volt második súlypontként a vidéki történesek kutatását célul kitűzni. A Budapest-centrikus szemlélet feladása tartalmilag is gazdagította 1956-os képünket. Vidéken némileg más volt az események ritmusa, részben más rétegek kapcsolódtak be a mozgásokba, s a legtöbbször megfigyelhető, hogy fontos jellemvonása a kisvárosi és falusi eseményeknek, hogy ott a konfliktusokban több volt a „személyesség”, a szembenállók többnyire ismerték egymást, s ez a budapestitől eltérő, különösen drámai színezetet adott a forradalmi napok és a megtorlás lezajlásának egyaránt.

Újabb és újabb bizonyítékok merülnek fel azonban arra vonatkozólag is, hogy még mindig messze vagyunk akárcsak a nagyobb és jelentősebb vidéki események teljes áttekintésétől. A helybelieken és a környékelieken kívül nagyon kevesen tudhatták például, hogy Várpalota milyen jelentős színhelye és részese volt az 56-os szabadságküzdelemnek. Most egy nyugdíjas történelemtanár, Fakász Tibor gyűjtőmunkájának köszönhetően, az ő szerkesztésében kézbe vehetjük azt a több mint 200 oldalas „várpalotai

emlékkönyvet”, amely jól dokumentált, ugyanakkor színes, életszerű leírást ad a bányászváros és a közeli ipari települések (Inota, Pét, Baglyas) akkori (és későbbi) eseményeiről.

A fényképekkel, dokumentumokkal, faksimilékkel is illusztrált kötet szerkesztője az utószóban leszögezi: „E könyv népünk agyonvert igazságának megismertetése céljából készült. Kollektív munka, és történelmi hitelességre törekedett”.

Ennek érdekében – igen helyesen – mindenekelőtt pontos adatok és névsorok közreadásával alapozza meg a hiteles történelmi képet. Közli a várpalotai 56-os elítéltek (44 fő) és internáltak (16 fő) névsorát, mindkettőnél megjegyezve, hogy nem hiánytalan, hiszen ilyen összesítés annak idején nem – vagy nem a nyilvánosság számára – készült. Még fontosabb és konkrétabb a várpalotai „nagy per” bírósági ítéletének indoklásából közölt kivonat, valamint az inotai erőműben lezajlott „ellenforradalmi eseményekről” készült 1957-es párt-jelentés beiktatása a kötetbe. Talán felhasználható lett volna még a megyei levéltárba került helyi, ún. közigazgatási iratanyag – amely 56 végéről 57 elejéről a „rendcsinálás” dokumentumait, adminisztratív intézkedéseit tartalmazza –, de az összeállítás így is eleget tesz annak a követelménynek, hogy ne kizárólag vagy egyoldalúan szubjektív visszaemlékezésekre építsen.

Ugyanakkor elmondható, hogy a kötet fő erősségét mégiscsak a visszaemlékezések alkotják, amelyek több értelemben is sokoldalúan és plasztikusan elevenítik meg az évtizedekkel korábbi történéseket. (Az előszóból tudjuk, hogy a legtöbb visszaemlékezés 1991-ben, a forradalom 35. évfordulója idején készült.)

Az emlékezők nagyobb része – a kisváros jellegének megfelelően – bányász, munkástanács tag vagy munkástanács elnök, de van köztük egykori nemzetőrparancsnok, baglyasi fegyveres felkelő, technikumi tanár és református lelkész is. Jelen van azonban – igen helyesen – a másik oldal nézőpontja is: így pl. egy volt karhatalmista és politikai tiszt 1982-ből származó visszaemlékezése, s Várpalota 1956-os rendőrkapitányának – az élmények hatására a szabadságharc oldalára állt, munkából lett rendőrtisztnek – tanulságos története, amely – logikusan – az internálótáborban végződött.

„Várpalota nagy napjának legendája” címmel anonim, de nyilván a szerkesztőtől származó, eleven leírás mutatja be október 26-át, amikor a forradalmi vihar elérte és felkavarta a várost. A kötet elején a két Bátor fivér, Antal és Imre számol be Várpalota múltjáról és politikai életéről. Egyikük a Kisgazdapárt helyi elnöke, másikuk a Keresztény Demokrata Néppárt képviselője lett 1945 után. Soraikból kibontakozik a kommunista hatalomátvétel folyamata, a paraszti, polgári és keresztényszocialista – Mindszenty maradiságával is szembeforduló – demokratikus irányzatok kíméletlen felszámolása, a kitelepítések és az erőltetett kollektívizálás – egyszóval mindaz a gyúanyag, amely ’56 októberében – országosan is, helyileg is – a robbanáshoz vezetett.

A további, már említett visszaemlékezések az október 26-i forradalmi eseményeket, és a következő napok történetét, majd a megtorlás hónapjait, az internálások, vizsgálati gyötrelmek és a két nagy per időszakát tárják elénk. De a legtöbb nem áll meg itt sem, hanem kitekint a további évekre és évtizedekre: a forradalom utóéletére, emlékének továbbélésére, és ami keservesebb – s amiről ma oly sokan igyekeznek és tudnak „megfelelkezni” – a kényszerű beilleszkedés és átvészelés időszakára is.

Litván György

DIKÁN NÓRA:
AZ 1956-OS FORRADALOM UTÁNI MEGTORLÁS
SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYEI
DOKUMENTUMAI

*Nyíregyháza, Jósa András Múzeum,
1992–1994. I/1-től I/6. kötetig 2432 o.*

Az elmúlt évek során lényeges változások következtek be a jelenkor történeti – ezen belül az 1956-os tárgyú – kutatások feltételrendszerében, valamint az egyes kutatási területek feldolgozása tekintetében. Elemzésünk szempontjából a legfontosabb mozzanat, hogy egyre nagyobb teret kap a vidéki események, a lokalitások történetének elemzése és megfigyelhető a „hagyományos” helytörténetírás olykor-olykor szűk látókörű szemléletétől történő elszakadás. Ezt a hangsúlyeltolódást jelezte az is, hogy 1991 őszén néhány hét különbséggel Debrecenben és Zalaegerszegen is egésznapos tanácskozáson vitatták meg a legújabb kutatási eredményeket s 1992 folyamán mindkét konferencia előadásai önálló kötet formájában is hozzáférhetővé váltak. Ugyancsak lényegi változás a kutatási korlátozások részleges feloldása, bár a jelenlegi állapotok még korántsem tekinthetők ideálisnak.

Az 1989 óta vidéken megjelent kiadványok jellegük és tartalmuk alapján három csoportba oszthatók: az első csoportot a krónika típusú munkák, a másodikat a forrásközlések, a harmadikat pedig az elemzések alkotják. Ezen a téren is bizonyos átrendeződés figyelhető meg, hiszen amíg az évtizedforduló éveit elsősorban a krónika műfajának a dominanciája jellemezte,¹ addig az utóbbi időben előtérbe kerültek a forráskiadványok és az elemző tanulmányok. Ez egyben azt is jelenti, hogy a megközelítés szempontjai és kérdései is megváltoztak. Napjainkban már nem kizárólagosan a „Mi történt?” kérdése az, ami számot tarthat a szakmai és a szélesebb közvélemény érdeklődésére, hanem a „Hogyan és miért történt?” A leíró jellegű megközelítést tehát fokozatosan felváltja az analitikus feltárás igénye és törekvése. A krónikák helyét a szakszerűsége törekvő forráskiadványok és a tudományos igényű feldolgozások veszik át. S a legtöbb levéltárban megkezdődött és jó ütemben folyik az a feltárómunka, aminek célja a közelmúlt dokumentumainak feldolgozása és kiadása. Az újabb munkák alapján kirajzolódó kép persze meglehetősen vegyes, a szépen sorjázó kötetek színvonala meglehetősen egyenetlen.

¹ A teljesség igénye nélkül lásd dr. Perbír József: *Ötvenhat Szegeden – emlékeimben*, Szeged. Novum Kft. 1989; In Memoriam Mosonmagyaróvár, 1956. október 26. Szerk.: Csicsai Ferenc és Papp Gyula. *Mosonmagyaróvár*, Mosonmagyaróvár VMK és MDF Helyi Szervezete 1989; Filep Tibor: *A debreceni forradalom*, 1956. október. Debrecen, Piremon, 1990; *Győr-Sopron megyeiek az 1956-os forradalomban*. Szerk.: Erdélyi Iván et al. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1991; Ungváry Rudolf: *Utána néma csönd*. Budapest, TIB és 1956-os Intézet, 1991.

Az 1992–93-ban megjelent több mint fél tucat vidéki ötvenhatos kiadvány² közül a kínálkozó szakmai tapasztalatok miatt s a vállalkozás méreteinél fogva mindenképpen figyelmet érdemel Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumok tízkötetesre tervezett kiadványsorozata, hiszen ilyen tömeges – a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltárból, a MOL Jelenkori Gyűjteményéből, a Hadtörténelmi Levéltárból, a Politikátörténelmi Intézet Archívumából, valamint az igazságügyi szervek, ügyészség, bíróság, büntetés-végrehajtás irattáraiból merítő – forrásközlésre mindeddig sehol máshol nem került sor sem ötvenhatos, sem pedig tágabban vett jelenkor-történelmi vonatkozásban.

Elismerésre méltó az a szervezőmunka, ami ennek a szerény kivitelezésű, de már eddig is közel 2500 oldal terjedelmű kiadványsorozatnak az anyagi feltételeit megteremtette. A szponzorok között megtalálhatók az érintett helyi önkormányzatok (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Nagykálló, Mátészalka, Záhony, Vásárosnamény, Nyíregyháza), az MSZP Kisvárdai Szervezete csakúgy, mint a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Alapítvány, az MTA Jelenkortörténelmi Bizottsága, az Eurocontur Alapítvány, a „Ránki György emlékére” Alapítvány. Természetesen az is nyilvánvaló, hogy a sokoldalú és igen sokféle támogatás ellenére a legnagyobb terhet a sorozatot kiadó nyíregyházi Jósa András Múzeum vállalta magára.

A Németh Péterné Dikán Nóra által jegyzett kötetek paradox módon kiválóan demonstrálják a források gazdagságát éppen úgy, mint információ tartalmának esetlegességét, sokszínűségét vagy éppen ellenkezőleg – egyoldalúságát. Ez utóbbi szempontnak a hangsúlyozása manapság különösen fontos, hiszen a történész szakma egy része szinte kizárólagos feladatának tekinti a dokumentumok feltárását és kiadását úgy, hogy közben lemond nemcsak az elemzésről és az értékelésről, hanem az elengedhetetlen forráskritikáról, illetve a szakszerű forráskezelés elemi szabályairól is. Azt, hogy ennek a hibás szakmai és tudománypolitikai helyzetértékelésen alapuló magatartásnak milyen súlyos következményei lehetnek, nyilvánvalóan nem szükséges részletezni.

A levéltáros-muzeológus szerkesztő, Németh Péterné Dikán Nóra már évek óta gyűjti Szabolcs-Szatmár-Bereg megye dokumentumait a forradalom időszakából. Többek között a nevéhez fűződik az egyik első vidéki dokumentumkötet³ kiadása is, még a rendszerváltás időszakából. Az *1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai* sorozat eddig megjelent hat kötetében⁴ több mint 125 szerzői ív terjedelemben tett közzé a forradalommal és a megtorlással kapcsolatos dokumentumokat. Az egykori közigazgatási beosztást követve, járásonként tagolt gyűjteményekben a közigazgatási

² *A vidék forradalma*. 1956-os forradalom történetének Hajdú-Bihar Megyei Kutatócsoportja, Debrecen, 1992; '56 vidéken. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1992; László Péter: *Tolna megye 1956-ban*. Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd, 1992; Tóth Ferenc: *Az ötvenhatos forradalom kezdete és következményei Makón*. Makó, 1992; Völgyesi Zoltán: *Helyi Forradalom. Hajdúnánás 1956-ban*. Nánási Füzetek, 12. Hajdúnánás Önkormányzata, 1993; 1956 dokumentumai Hajdú-Biharban. Szerk.: Gazdag István, Filep Tibor és Valuch Tibor. Az 1956-os Intézet Hajdú-Bihar Megyei Kutatócsoportja, Debrecen, 1993.

³ *1956 októbere Szabolcs-Szatmár megyében*. Válogatta és szerkesztette: Németh Péterné és Vida István. Nyíregyháza, kiadó nélkül, 1989.

⁴ A hat kötet sorrendben: I/1. *A nagykállói járás* – Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 1992, 278 o., 250 Ft, I/2. *A mátészalkai járás* – Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 1993, 453 o., 400 Ft, I/3. *A fehérgyarmati járás* – Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 1993, 496 o., 400 Ft, I/4. *A kisvárdai járás* – Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 1993, 400 o., 350 Ft, I/5. *Nyíregyháza* – Jósa András Múzeum Nyíregyháza, 1993, 532 o., 400 Ft, I/6. *A vásárosnaményi járás* – Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 1994, 272 o., 300 Ft.

szervezetek jelentéseit a forradalmi eseményekről és résztvevőiről, a különböző fegyelmi eljárások dokumentumait éppúgy megtalálja az érdeklődő olvasó, mint a rendőrségi környezettanulmányokat, vádiratokat és bírósági ítéleteket s más, főként igazságügyi iratokat. Ezek révén nem csupán a pacifikációs időszak rendőrségének és igazságszolgáltatási szervezetének a működése ismerhető meg, hanem a forradalom bukását követő időszak helyi politikájának számos fontos részlete is. S feltárul a totalitásra törekvő represszió mechanizmusa a maga brutális, akkoriban hétköznapiakat formáló és emberi sorsokat alakító valóságában.

Sajnálatos azonban, hogy ennek a kétségtelenül impozáns méretű vállalkozásnak az értékét számos komoly szakmai hiányosság csökkenti. Véleményem szerint, az első és egyben alapvető probléma: a kellően átgondolt szerkesztői elképzelés hiánya. Hiszen az sokkal inkább technikai, semmint tudományos elv, hogy a dokumentumok járasonkénti bontásokban formálódtak kötetekké. Az pedig önmagában nehezen áll meg, hogy a szerkesztő célja a megtorlás időszakában keletkezett és a forradalomhoz direkt vagy indirekt módon kapcsolódó összes dokumentum kiadása. Ráadásul ez az elképzelés sem valósul meg maradéktalanul, hiszen az eddig megjelent könyvekben hiányoznak alapvető fontoságú belügyi és MSZMP-iratok, ügyészégi és bírósági dokumentumok, főként az igazságszolgáltatási szervek ún. elnöki iratai, statisztikai kimutatásai és az összefoglaló politikai, illetve rendőri jelentések is. Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy ezek egy része nem a szerkesztő hibájából, hanem a továbbra is fennálló kutatási korlátozások miatt maradt ki.

Ha a szerkesztő ekkora munkát vállalt magára, akkor talán megfontolható lett volna például a tematikus szerkezet kialakítása és ennek esetleges kombinálása a kronologikus renddel és a területi tagolás elvével. Ennek kétségtelenül az lett volna az előnye, hogy a dokumentumokat áttekinthetőbben láthatnánk s az azonos forrástípusok egymásmellettsége automatikusan felkínálta volna az összevetés lehetőségét is. De a tematikus csoportosításra csak elvétve történik kísérlet és nehezen fedezhető fel az időrend következetes érvényesítése is. S amint az a kötetek végén rendszerint megtalálható „A forrásközlés módja” című rövid feljegyzésekből (lásd I/6. köt., 263. o. vagy I/2. köt., 432. o.) és a könyvekből is kiderül, a területi rendezés elve érvényesül a legmarkánsabban.

A szerkesztői „átgondolatlanság” mellett a másik s egyben a legsúlyosabb probléma a forráskritika csaknem teljes hiánya. A közzétett dokumentumokat ugyanis egyáltalán nem, vagy csak elvétve kísérik magyarázó és az eligazodást segítő jegyzetek. Így például nem derül ki az I/2. kötetben a 8/a) szám alatt közölt vádiratból, hogy a nagyecsedí tüntetéseknek valóban volt zsidóellenes éle is avagy sem. Egy másik példa: ha valaki végigolvassa ugyanebben a kötetben a 27. szám alatt közölt (lásd I/2. köt., 206–244. o.) periratokat, kiderül számára, hogy az ezekben lévő állítások igen gyakran egymással ellentétesek, s miután a jegyzetek hiányoznak, az eligazodás még szakértő szemmel is – finoman szólva – nehézkes.

A tárgyilagosság megkívánja annak rögzítését, hogy a sorozat ötödik és hatodik, a nyíregyházi, valamint a vásárosnaményi járás iratait tartalmazó kötetében helyenként már észrevehetően javult a forrásközlés szakmai színvonala és precizitása és korrektsége ebben a vonatkozásban (lásd I/5. köt., 98–114. o. 10. sz. dokumentum), de összességében még így is elmarad a szakmailag szükségéstől és elvárhatótól. Tudomásul kell venni, hogy a periratok kiadása esetén nem lehet eltekinteni a minuciózus pontosságú és részletességű jegyzetektől, különösen tömeges közlés esetén.

Nézetem szerint az egész dolog egyébként éppen ezen a ponton válik roppant kínossá, mert a minimálisan szükséges forráskritika és szöveggondozás hiánya miatt – különösen a bírósági és ügyészségi iratok, tanúvallomások, kihallgatási jegyzőkönyvek, vádiratok, ítéletek vonatkozásában – a vállalkozás már nem pusztán a szakszerűség alapján válik kikezdehetővé, hanem a szakmai felelősség és a szakmai etika szempontjából is. Hiszen nem lehet eltekinteni attól, hogy például az '56-os peranyagok esetében igen változó és esetenként roppant kétes forrásértékű dokumentumokról van szó, amelyek jelentős része ma is élő személyekkel áll kapcsolatban. Ebből következően az ő személyi hitelüket (is) sérti, ha egykor koncepciózusan összerendezett tények és állítások – például egy-egy rendőrségi környezettanulmányban (lásd I/1. kötet, 96. o. vagy I/3. kötet, 271. o.) – úgy jelennek meg, mint amelyek még ma is igazak. Forráskritika hiányában pedig a helyzet így áll. Arról nem is beszélve, hogy csak ezeket a dokumentumokat felhasználva lehetetlen reális és valós képet alkotni a forradalmi események menetéről, az abban szerepet vállaló személyekről, a folyamatok társadalmi háttéréről.

Önkéntelenül adódik néhány további kérdés is. Úgy gondolom, hogy megkérdőjelezhető például a vállalkozás értelme, nevezetesen az, hogy szükséges-e egyáltalán egy-egy megye összes 1956-os vádiratának és ítéletének, valamint a kapcsolódó dokumentumoknak a kiadása, vagyis az ilyen jellegű – történeti szempontból gyakran csekély forrásértékű „tucatiratokat”, például nyomozást elrendelő és megszüntető határozatokat (lásd például I/1. köt., 220., 226. o., I/3. köt., 272. o., 421. o., I/6. köt. 226. o.) is nagy számban tartalmazó – tömeges forrásközlés? Főként ebben a formában. Kérdéses, hogy ez valóban jelentős módon előreviszi-e az egykori történések értelmezését. S arányban áll-e mindez a befektetett munkával és a kiadvány keltette korántsem minden vonatkozásban pozitív hatásokkal?

Véleményem szerint a forradalmi események rekonstrukciója során magától értetődő módon előnyben kell részesíteni a primer dokumentumokat, vagyis azokat, amelyek a forradalom időszakában keletkeztek a szekunder – a forradalmi események lezárulását követően, zömében 1957–1958-ban kelt – dokumentumokkal szemben. Ez utóbbiak ugyanis természetüknél fogva az események utólagos értékelését tartalmazó, személyes érdekeknek és túlélési stratégiáknak alárendelt rekonstrukciók, amelyekből a tények csak sokszoros forráskritikával és ellenőrzéssel hámozhatók ki.

Valószínűleg szerencsésebb lett volna a vállalkozás, még ebben a monstre formában is, ha legalább szisztematikusan épül fel s az egész egy igen alapos, az eseménytörténeti vonatkozásokat, összefüggéseket is részletesen taglaló, valamint a háttérrel is megvilágító tanulmány kiadásával indítja a szerkesztő. Ennek hiányában ugyanis a közölt dokumentumok egy része nehezen értelmezhető, mert ismeretlenek maradnak nemcsak az alapvető adatok, hanem más nélkülözhetetlen részinformációk is. Így például nem tudjuk a lefolytatott eljárások számát, nehezen érthető meg a megtorlás és a helyi politika, valamint az országos események közötti összefüggések. S ez korántsem elhanyagolható szempont, hiszen az informális szférában zajló események éppoly gyakran befolyásolták az '56 utáni politikai peres eljárások menetét, mint a hivatalos utasítások. Aggályos a belügyi felmérések és összesítések alapján készült rendőrségi statisztikai kimutatás kritikátlan átvétele és kellő magyarázat nélkül, önmagában történő közlése is, mert ezek az adatok számos vonatkozásban korrekcióra vagy más, főként ügyészségi és bírósági statisztikákkal való összevetésre szorulnak. (Lásd I/5. köt., 516. o.)

A további munka szempontjából megfontolandó kérdés az is, hogy valóban szükséges-e a „tucatiratok” (pl. községi jelentések, feljelentések) közlése? Nem mond-e többet ha

„csak” a jellemző típusok jelennek meg? Különösen akkor, amikor tudható, hogy a célba vett teljesség ma még nem valósítható meg. Hiszen – a jelenlegi kutatási feltételek közepette – a megtorlás mechanizmusát a még ma is szigorúan titkos minősítésű, ún. operatív iratok ismeretének a hiányában egyszerűen nem lehet teljes körűen dokumentálni.

S ebből adódik a következő kérdés is; nem lett volna-e szerencsésebb valamivel tágabbra venni a kiadványsorozat címét és 1956-ra is kiterjeszteni, nem pedig a megtorlás tárgykörére leszűkíteni? Jelenleg a kötetekben – meglehetősen szokatlan módon – a lábjegyzetek között igen gyakran olyan primerdokumentumok (forradalmi bizottmányok, munkástanácsok jegyzőkönyvei, határozatai, levelei pl. I/2. köt., 229–240. o., a kocsordi forradalmi bizottmány iratai) találhatóak, amelyeknek nagyobb a forrásértékük, mint a főszöveggént közölt iratnak. Jobb lett volna, ha ezek nem szorulnak a lábjegyzetbe, hanem besorolódnak a számozott dokumentumok közé úgy, ahogy erre az ötödik és hatodik kötetben már elvétele található példák (lásd I/5. köt., 55. o.).

A fentiekben taglalt problémákon túl szép számmal találhatóak a kötetekben kisebb-nagyobb formai hibák is. Így például meglehetősen esetlegesnek és nehézkesnek tűnik a dokumentumok címadása (pl. I/2. köt., 297. o., 36. sz. dokumentum). Gyakran megmarad az eredeti cím, aminek jelentéstartalma egészen mást sugall, mint amiről az irat valójában szól. Apró, de zavaró figyelmetlenség, hogy az első kötetek tartalomjegyzékéből kimaradt a dokumentumok sorszáma. Ugyanilyen formai jellegű hiba, hogy a jegyzetelés során a szerkesztő megfeledkezett arról, hogy ezeket egységesen kezelje, így helyenként a számozott jegyzeteket csillaggal jelölték követik (lásd például I/5. köt., 10–16. sz. dokumentumok), majd pedig fordítva.

Sokszor nem formahű a közlés, különösen az első kötetekben. Az eleje az eredeti jegyzőkönyvi formát követi, a végéről viszont elmaradnak ugyanezek a formai jegyek. Ugyancsak ilyen formai, de részben tartalmi hiba a kihagyások jelzésének esetlegessége. Ha ugyanis valamilyen részlet kimarad az eredeti szövegből, ezt akkor is jelezni kell, ha csupán a beidézendő tanúk névsoráról van szó a vádirat végén. Egy másik aspektusból közelítve kérdéses, mi az információértéke több tucat monogramnak, amikkel a személyiségi jogok védelme miatt a közölt periratokban a kötetek szerkesztője a tanúként beidézettek jelöli (pl. I/1. köt., 80. o., I/3. köt., 298. o.).

Az ilyen jellegű munka esetében elvárható segédletek közül hiányzik a tárgymutató, a helymutató és a rövidítések jegyzéke. A névmutatóban pedig legalább az ismertebb személyek esetében hasznos lett volna a rövid, lényegre törő annotáció. Sajnálatos módon a helyi eseményeket áttekintő és összefoglaló, részletes kronológia sem található meg az eddig megjelent hat kötetben.

A Németh Péterné Dikán Nóra által jegyzett kötetek semmiképpen sem tekinthetők könnyű olvasmánynak. Aki veszi a fáradságot és átrágja magát a több ezer oldalnyi munkán, a számos, tudását gyarapító ismeret mellett feltehetően szegényebb lesz egy illúzióval. Nevezetesen azzal, hogy a dokumentumokból minden megtudható, s pusztán a dokumentumok közzététele révén a közelmúlt története megismerhető és megérthető.

Valuch Tibor

IRODALMI ÚJSÁG, 1957–1989

(faksimile kiadás)

Bp., Bethlen Gábor–Akadémiai Könyvkiadó, 1–8. kötet 1991–1993.

Az indexet összeállította: Sárközi Mátyás

Méray Tibor – aki a 32 esztendei emigrációban megjelenő *Irodalmi Újságnak* 27 éven keresztül volt szerkesztője – végleg átadta a személyéhez elválaszthatatlanul kötődő lapját a történelemnek. A búcsúzó szerkesztő 1989-ben, az utolsó, a sorszám szerinti negyvenedik évfolyam 4. számának vezércikkében úgy fogalmazott: „a harcát megharcolt” lapot „öncélúan, csak azért, hogy legyen” nem kívánja fenntartani, így annak megjelenését – az akkor még ingatagnak tekinthető politikai helyzet miatt az újraindulás jogát fenntartva – felfüggesztette. A meg nem jelenésből végül is megszűnés lett, s majd fél évtizeddel később az *Irodalmi Újság* szerkesztőjének utolsó, „vakmerő” terve is megvalósíttatott: a lap emigrációs korszakának immár valamennyi száma elolvasható: két kiadó, a Bethlen Gábor és az Akadémiai jóvoltából megjelentetett faksimile kiadásban.

Az *Irodalmi Újság* 1989-ben, azzal, hogy utolsó számát a pesti utcán rikkancsok kínálták, csupán a szó átvitt, politikai, erkölcsi értelmében tért haza. A valóságos hazatérés négy év múltán, 1993 végén történt csak meg, amikor is az *Irodalmi Újság* emigrációs példányai nyolc kötetbe zárva immár kézbe vehetőekké, elolvashatóakká lettek. És ezt a tényt aligha lehet eléggé méltányolni. Amikor az említett utolsó számban a szerkesztő meghirdette a „vakmerő tervet”, Magyarországon bizonyára kevesen hitték, hogy a képzelgésből valóság válhat. Az éppen összeomló magyar könyvkiadás nem sok jóval kecsegtetett. Hogy mindenek ellenére a faksimile kiadás mégis megvalósult, abban elévülhetetlen érdemei a majdnem egyszemélyes, megszállottan értékcentrikus Bethlen Gábor Könyvkiadó vezetőjének, Albert Tibornak vannak. A nyolc kötet megszervezése, közzététele voltaképpen egy külön (utó)fejezet az *Irodalmi Újságnak*, hiszen kezdetben nem akadt egyetlen olyan alapítvány, cég sem, amely bármifajta támogatásban részesítette volna a grandiózus elképzelést. Albert Tibor, az *Irodalmi Újság* addigi fenntartóihoz, működtetőihez hasonló elszántsággal hozta össze a kiadás alapjait – ha kellett, kuncsorgott, s ha a szükség úgy hozta, önmagán is erőszakot téve rámenős volt, végül társulva az Akadémiai Kiadóval, számos, olykor ellentétes világnézetű szponzor támogatását megnyerve fél évtized alatt tető alá hozta a teljes kiadást. A nyolckötetes, 4500 újságoldalt magába záró, a legszerényebb számítások szerint is 40-50 ezer gépelt oldanyi szöveg pedig a több mint három évtized sajátos krónikája.

Az *Irodalmi Újság* magyarországi történetét, szerepét és jelentőségét elsősorban Rainer M. János tanulmányából ismerheti az olvasó. (Az *Író helye. Viték a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956*. Magvető, 1990.) Az 1954–56 közötti években a népszerűsége csúcsára érkező irodalmi orgánum politikai szerepet vállalt, szerkesztőiket hiába váltják le sorra, ők, egymást váltva mégis egyfajta folytonosságot, s lehet mondani: folyamatos és

óvatos radikalizálódást képviseltek. Molnár Miklós, Hámos György, majd Enczi Endre főszerkesztése alatt olyan írói publicisztikák s riportok jelennek meg a lapban, melyek miatt 1955–56-ban – ahogy ezt a kortársi emlékezet is megőrizte – péntekenként, a megjelenés napján az újságosstandok előtt kora reggeltől hosszú sorokban váraakoztak a kendőzetlenebb szavakra éhes olvasók. S '56 októberében még a forradalom előtti pillanatban jelent meg az *Irodalmi Újság*ban például Novobáczy Sándor Különös emberek, valamint Háy Gyula Miért nem szeretem Kucsera elvtársat? című nagy vihart kavart írása. Az *Irodalmi Újságnak* a forradalom napjaiban – az október 23-i röplapot leszámítva – egyetlen, s mint kiderült, utolsó magyarországi száma ugyancsak a reveláció erejével hatott. November 2-án Déry Tibor, Kassák Lajos, Illyés Gyula, Füst Milán, Szabó Lőrinc, az irodalom reprezentánsai tettek hitet a forradalom mellett, s e szám üzenete nem kis szerepet játszott abban, hogy a kádári rendcsinálás és a rendőr-történetírás során az *Irodalmi Újság* „az ellenforradalom előkészítőjévé” lényegült át, s újrarendítését a kádári hatalom soha többé nem engedélyezte. A megbélyegzés alaphangját 1957-ben a „Gondolatok az *Irodalmi Újságról*” című, máig sem felfedett Fülöp Gábor álnevű szerző adta meg. Vékony kötetében megfogalmazta mindazokat a vaskos vádakokat, úgymint: „az ellenforradalom szellemi előkészítője”, vagy: az „összeesküvők gyülekezete”, melyek aztán három évtizeden át elkísérték az agyonhallgatásra ítélt orgánumat.

A magyarországi szellemi konszolidáció jegyében induló nagy, hetvenezres példányszámú *Élet és Irodalom* című „irodalmi és politikai hetilap” 1957. március 15-én semmifajta folyamatosságot nem vállalt az „ellenforradalmi *Irodalmi Újsággal*”, ezt a Bölöni György nevével jegyzett beköszöntő vezércikk is leszögezte. Ugyanezen a napon, tehát 1957. március 15-én Bécsben szűk négy oldalon, az ismert kék betűs fejléccel, alig néhány ezer példányban megjelent az *Irodalmi Újság* különszámként jelzett mutatványszáma. Hogy a két újság egyazon napon jelent meg Budapesten és Bécsben, az akár a véletlennek is betudható lenne – már ha véletlennek mondható az, hogy mindkét lap az évszázaddal előtti márciushoz nyúlt vissza. Nem tanulság nélkül való azonban, hogy a két orgánium miként viszonyult 1848-hoz, s még inkább 1956-hoz. Bölöni beköszöntő vezércikkében így fogalmazott: „Nem lehet kapcsolat március és október, forradalom és ellenforradalom között... az ellenforradalom magvetője... nem Petőfi világszabadságával léptek frigyre, hanem Metternich reakciójának örökösével, a nyugati imperializmussal.” Az emigrációba kényszerült *Irodalmi Újság* szerkesztőségi, programadó vezércikke pedig így szólt: „...bizonyos, hogy március 15-ének, az 1848-as forradalomnak és szabadságharcnak élménye és tartalma még soha olyan közel nem volt a nemzethez, mint ezekben [az '56-os] a napokban, amikor az önmagát soha nem ismétlő történelem csaknem megismételte önmagát s a döbbenet csodálkozó világ szeme láttára megtörtént az, amire senki nem számított, amit senki nem várt, amiben senki nem hitt: egy kis nép – ama negyvennyolcas honvédek unokái – fegyverrel fordult szembe belső és külső elnyomóival.”

Többnek mint szimbolikusan mondhatók tehát a két lap indulása közötti különbségek, s ha erről a kellesténél látszólag több szót ejtettünk, annak egyetlen oka van csupán: az emigrációs *Irodalmi Újság* ugyanis minden pillanatában magyar irodalmi és politikai lap volt, és sohasem emigrációs orgánium. Vélhetőleg ezzel magyarázható az a konokság is, amellyel Méray Tibor a rendszerváltás után mindenfajta kísértésnek ellenállt: az *Irodalmi Újság* emigrációban – vagyis hogy akkortól: határon kívüli – szerkesztését nem folytatta, a lapot folyamatosan budapesti megjelenésre nem is hozta haza, s elzárkózott attól is, hogy *Irodalmi Újság* néven bárki tovább vigye a zászlót. „Az itthon élők menjenek a saját

zászlajuk alatt” – nyilatkozta 1993 áprilisában a *Köztársaság* című heti magazinban, s a riporterri faggatózásra még azt is hozzátette: „a lap, amely ennek az időszaknak, a demokráciának az eljövételéért küzdött, betöltötte a feladatát... Elég realista vagyok ahhoz, hogy tudjam, egy lap a nimbuszról nem él meg, s nem akartam, hogy az a lap, amelyik harminchárom éven át a magyar egység lapja volt, esetleg ilyen vagy olyan csoport lapja legyen.”

A mutatószám, a március 15-i „azért is vagyunk” jelzése után 1957. május 15-én, „a minden hónap elsején és 15-én” megjelenő lap Faludy György szerkesztői irányítása mellett megkezdte – akkor aligha sejtethetően – három évtizedes emigrációs létét, küzdelmét. A „létről” a lap mintegy háromezer példányának olvasói két hétről két hétre, majd hónapról hónapra értesülhettek, a megjelenés irdatlan nehézségeiről, annak mélységéről az érintettek, tehát a lap munkatársi gárdáján kívül igen kevesen tudtak. Erről, az *Irodalmi Újság* egész történetét átfogó veszélyzetettségről mostanában ismerhettük meg a részleteket. Megjelent ugyanis – a budapesti illetőségű irodalomtörténész Nagy Csaba válogatásában és jegyzetivel – „Az *Irodalmi Újság* 1957-1989” című, „Dokumentumok a lap történetéből” alcímű válogatás. (Ugyancsak nem hagyható említés nélkül, hogy a lap dokumentációja is csak nemrégiben tért haza, Méray Tibor a megőrzött leveleket, kéziratokat, jegyzőkönyveket a Petőfi Irodalmi Múzeumnak adományozta, a több folyóméternyi iratanyag jelenleg rendezés alatt áll.) A döntő többségében az emigráció tagjainak egymás közötti levelezéséből, illetve kisebb részben a Magyar Írók Külföldön vezetőségi üléseinek jegyzőkönyveiből álló kötet először engedett részletesebb bepillantást abba, ami a lap előállításának hátterében történt. Utókor – nyomatékkal hangsúlyozandó: utókor – szempontból ez nem kevésbé érdekes, mint az, ami magában az *Irodalmi Újság*ban megjelent. Hiszen a levelekből egyértelműen kiderül, hogy az a toleranciával átszótt, a más nézetekkel vitakozó, ám annak érveit mindenkor figyelembe vevő szerkesztői, mondhatni: közéleti magatartás korántsem volt indulatokról mentes. Ám a lapból magából – a talán elkerülhetetlen – emigráns civakodás minden hangsúlya, célzása kirekesztett. Illúzióromboló lenne hát az, hogy most, a dokumentumkötet kapcsán kiderül, hogy Faludyt, Szabó Zoltánt, Cs. Szabó Lászlót, Ignótus Pált, Enczi Endrét, Pálóczi-Horváthot, Kovács Imrét, Kéthly Annát az emigrációban nem mindenki tekintette megfellebbezhetetlen tekintélynek, s hogy a felsoroltaknak olykor-olykor egymásról is meg volt a maguk véleménye? Aligha, hiszen ez voltaképp természetes; a tiszteletre méltó éppen az, hogy a lap folyamatosan állt az emigráció koalíciós alapján a különféle emberi sűrűlódások ellenére is, s valóban a magyar egység lapjaként lépett fel. Valamennyi számát áttekintve joggal állítható, hogy csupán két szélsőség: a fasiszta, valamint a kommunista diktatúra eszméi nem fértek bele ebbe az egységbe.

Egy rövid idézettel talán az is érzékeltethető, hogy micsoda erőfeszítésekre volt olykor-olykor szükség arra, hogy a lap maga ne szűnjön meg. Ignótus Pál, aki az emigrációs írószövetség elnökeként is munkálkodott, 1961 novemberében például azt írta egy levelében: „Nem utolsósorban azért erőlködünk olyan veszekedetten a lap megmentésén, mert katasztrófának tartanók azt a kárörömet, és diadalujjongást, amellyel a megszűnését a hazai kulturapparatszikok fogadnák.” (Itt szükséges megjegyezni, hogy a lapot csupán a kezdeti esztendőknben működtette a Nyugat politikai szándéka, a későbbiek folyamán – az elszánt szerkesztőkön és a kézírataikat nem ritkán ingyen átengedő szerzőkön kívül – mindig szükség volt, s akadtak is olyanok, akik nélkül az *Irodalmi Újság* nem maradhatott volna fenn. Közülük a lap utolsó számának vezércikke Egri György, Magos Gábor, Nagy Csaba valamint Nagy Ernő és feleségeik nevét említette meg.)

Az *Irodalmi Újság* – a mindenkori szerkesztők megfogalmazása szerint is – nem emigrációs orgánus, hanem emigrációban szerkesztett magyar újság volt, figyelme mindenkor az otthon történetekre irányult. Törekvése az volt, hogy „az elnémított nemzet helyett” szóljon, s ami nem kimondható, leírható Magyarországon, azt kimondja, leírja egy határon kívüli magyar lapban – elsősorban az utókornak. Nem mondhatni, hogy az *Irodalmi Újság* szerkesztői túlon túl gyakran foglalkoztak volna lapjuk helyzetével, most, a politika- és irodalomtörténeti elemzés kezdeti perceiben érdemes beleolvasni e ritkán fellelhető sorokba. Méray Tibor a búcsúcíkkben – A harcunkat megharcoltuk –, meg is jegyezte: „nyilván érthető elfogultság is” vezeti tollát, amikor azt mondja: „a londoni és a párizsi *Irodalmi Újság* is össznemzeti feladatot töltött be... Mikor '56-ért börtön és akasztófa járt, mikor az állítólagos... „konszenzus” évtizedeiben 56-ot csak hazugság-özön vagy jobbik esetben (de ez volt-e a jobbik eset?) a hallgatás csöndje vette körül, az *Irodalmi Újság* volt az, amelyik '56 szellemében készült, de a nyugati és – amennyire eljutott hozzá, mert a hatalom mindent megtett, hogy ezt megakadályozza, s nyilván nyomós oka volt rá, hogy miért – a hazai közvélemény is '56-os újságként a »kékfedelűt« tartotta számon.” De egy másik, most már mondhatni: félideji elemzést is érdemes idézni ezúttal. 1969 januárjában Két évtized címmel az akkori egyik szerkesztő, Enczi Endre tekintett vissza a megtett útra az alkalomból, hogy a lap megjelenése a huszadik évébe lépett, s e két évtizedből 13-at a határokon kívül élt meg a szerkesztőség. „A nyelvterületeken kívül eltöltött éveknek mennyi a szorzószáma? – kérdezte Enczi, mielőtt a létezés, a valamifajta »Muszáj-Herkules«-i jelenlét öntudatával kijelentette volna: – Az *Irodalmi Újság* nem egy ország, de öt világrész határain belül igyekszik legalább virtuálisan létrehozni egy tisztas irodalmi és politikai Magyarországot... az *Irodalmi Újság* az ország határán belül minden politikai mesterkedés ellenére sem lehet néma kiáltás. Az *Irodalmi Újság* nélkül ma már nincs teljes irodalom- és sajtótörténet. Ezt nem tudomásul venni, nemzeti öncsonkítás lenne.”

Pedig ez a nemzeti öncsonkítás volt a hivatalos politika programja évtizedeken keresztül: az alig háromezer példányban megjelenő *Irodalmi Újság* egy-egy száma csak nagy nehezen jutott be az országba, a néhány – közvetítők útján megrendelt – lap pedig a „szemmel tartással megbízott” belügyiek asztalán landolt. Mégis, főleg a hetvenes évek elejétől a lap, ha nagyon szűk körben is, de kifejtethetett valamifajta hatást az irodalmi életben, s amikor egy-egy látogató felkereste a párizsi Faubourg-Montmartre utcában lévő parányi kis szerkesztőséget, minduntalan elhangzott az otthonról jövő, a lapot éltető biztatás: „Nem letenni a lantot!” Ezen évtized végén pedig már megtörtént az az addig elképzelhetetlen csoda is, hogy a postán feladott lappéldányok közül néhány eljutott a magyarországi címzetthez, más példányokat pedig – az addig szokásos, értesítés nélküli elkobzás helyett – visszaküldtek a „Nem engedtetik be. Lausanne-i Egyezmény, 33. cikkely” feliratú nevezetes lila pecséttel. A szóban forgó egyezmény szerint a posta nem köteles továbbítani a kábítószerek, kések, élő állatok, obszcén termékek és robbanó anyagok mellett azt, aminek forgalmazása az adott országban be van tiltva. Mivelhogy az *Irodalmi Újság*, mint sajtótermék hivatalosan soha betiltva nem volt, a felsoroltak közül nyilvánvalóan a „robbanó anyag” meghatározást alkalmazták a lapra, s valóban az *Irodalmi Újság* megjelenésének évtizedeiben idehaza szellemi gyúanyagként hatott volna.

Hogy ez az állítás mennyire helytálló, elegendő végiglapozni a 4500 újságoldalt, s bele-beleolvasni akárcsak a cikkek címébe. Az immár teljessé vált faksimile kiadásban való tájékozódást segíti az a név- és tárgymutató, melyet Sárközi Mátyás készített elözetlen odaadással, s amely index a nyolcadik kötet második felét tölti meg. Noha az index

szakszerűsége sok kívánnivalót hagy maga után, a nyolc kötet használhatóságát, kutathatóságát mégis megsokszorozta a név- és tárgymutató. (Ezen dicséretes tény leszögezése mellett mégsem hagyható említés nélkül, hogy a bibliográfiából nagyon hiányzik a kronologikus feldolgozás, így nehezen követhető nyomon, hogy az egyes korszakoknak melyek voltak a meghatározó témái, s kik voltak a leggyakrabban megszólaló szerzői. A névmutatóba sorolt tárgymutató pedig olykor-olykor esetleges, jó néhány cikk viszont mintha cédulázás közben veszett volna el.)

Nézzünk hát néhány terjedelmesebb címszót. Vitathatatlan, hogy közülük is 1956 alatt szerepel a legtöbb cikkcím, az index másfél oldalát foglalva el. Am '56-nak nemcsak a szűken vett tárgymutatóban van megkülönböztetett helye, a forradalom szelleme mindvégig átszövi a lap szellemiségét. A nyolc kötetet átnézve pedig egyértelműen látszik, hogy az *Irodalmi Újság* nem csupán a pártellenzék '56-ját tekintette az évek során '56 hagyományának, hanem mindazokat az irányzatokat is, amelyek a forradalom idején esetleg, idő híján, csupán csírájukban jelenhettek csak meg. Persze a forradalom történetének hiteles megjelenítését sokáig nehezítette az, amit Faludy 1960-ban egy, a lap tevékenységéről szóló összefoglalójában így rögzített: „Hosszú távra helyesnek bizonyult az az álláspontunk, amellyel otthoni barátaink – a magyar forradalom képviselői – iránti szeretetünket azzal fejezzük ki, ha hallgatunk róluk. Kivéve természetesen a börtönben lévőkről.” Nem nehéz, s ezen idézet fényében még könnyebb belátni, hogy milyen borotvaélen kellett táncolniuk az '56 eseményeit a valóságnak megfelelően felidézni szándékozóknak. Egy-egy megfontolatlanul leírt állítás igen könnyen vádirati ponttá változhatott volna. Viszont visszatérő – szomorú – témája volt az *Irodalmi Újságnak* az ítéletek elleni tiltakozás, s nemcsak a kezdetekben, akkor, amikor annak kegyetlen napi aktualitása volt, hanem mindvégig – beleértve a hetvenes évek gulyáskommunizmusi fénykorát is. Kezdetben Bibó, Déry, Háy Gyula, Tardos Tibor, Obersovszky Gyula, Eörsi István letartóztatása kapott megkülönböztetett figyelmet, majd később Nagy Imre, Gimes Miklós, Losonczy Géza, Maléter Pál és Szilágyi József, és a többiek sorsa, felsorolhatatlanul.

1968 júliusában, az emberarcú szocializmust zászlajára tűző prágai tavasz reménykedő és aggódással teli hónapjaiban az *Irodalmi Újság* vezércikkének címe is, bekezdései is konokságról szóltak. Amiben nincs alku – írta például egy hosszabb elemzés élére a szerkesztő, akinek kemény hangú „üzenete” alaposan lehorgaszthatta (volna, ha olvasták volna) a „hűséges barátban, Kádárban” reménykedő csehszlovákok illúzióit. „Nem akarom ezzel azt mondani, hogy Kádárban ne volnának liberális velleitások – hálásabb is a jó ember, mint a hóhérség szerepében tetszelegni –, mindössze annyit mondok, az eddigi tapasztalatok alapján, hogy amikor a helyzet kritikussá vált, amikor dönteni kellett, akkor Kádár eddig mindig a szovjet érdekek szolgálatát választotta.”

De tanulságos lenne az *Irodalmi Újságnak* csupán a vezércikkeit egyszer végigolvasni. A lap ugyanis határon kívül töltötte, tölthette csak be azt a szerepet, amelyet normális körülmények között az országon belül az egyes – természetesen többfajta világnézetet képviselő – napilapoknak kellett volna megtenniük. Mindez azért is érdekes, mert az *Irodalmi Újság* vezércikkírói a kéthetenkénti, illetve a nyolcvanas évektől már csak a – kényszerűségből – negyedévenkénti megjelenés okán időt kaptak a „rálátásra”. Így az *Irodalmi Újság* vezércikkei folyamatok politikai elemzéseivé váltak. E vezércikkek – amellett, hogy szinte kivétel nélkül emlékeztettek a kádári hatalom genezisére – meglepően pontos információk alapján szóltak hozzá az éppen aktuális magyarországi eseményekhez.

És az sem lenne érdektelen, ha Sárközi indexe alapján mondjuk végigolvasnánk azokat a cikkeket, amelyek a három és fél évtized során közvetlenül az MSZMP első számú emberéről, Kádár Jánosról íródtak. Több mint félszáz cikkel kellene ekkor megismerkednünk, ám az írásokból kikerekednék egy portré. A Kádárral – olykor visszatérően is – foglalkozó szerzők – Faludy György, Halász Péter, Enczi Endre, Kovács Imre, Szász Béla, Kasza László és Méray Tibor (ő Asbóth Elemér néven többször is megszólalt) – cikkei arra is bizonyítékot szolgáltatnak, hogy az Irodalmi Újság mennyire magyar orgánumnak tekintette magát, s mennyire a hazai, kvázilapok helyettesítését vállalta magára. Egy-egy kolumnistának időnként elegendő egyetlen elejtett (kádári) mondat ahhoz, hogy az évtizedeken át festett portréhoz újabb ecsetvonással járuljon hozzá. Az MSZMP főnöke egyébként 1958 júniusában lett végleg s engesztelhetetlenül persona non grata az 1956 eszméhez ragaszkodó emigráció szemében. Ez időtől kezdődően nem található egyetlen olyan, a személyével foglalkozó publikáció sem, amelyben ne rögzítenék eredendő bűnét. S bár a jellemzésére fogalmazott jelzők – főleg kezdetben – nem nagyon változatosak: áruló, gyilkos, hóhér, magyar Quisling, az írások maguk soha nem maradnak a címkézés szintjén, s nem ragadnak le a „negatív főhős” személyénél sem. 1958-ban például Kádárnak egy parlamenti beszéde adja a Bűn és bűnhődés című szerkesztőségi cikk apropóját, pontosabban a beszédnek egyetlen mondata: „Azok, akik az emigrációban élnek, nem különösen érdekelnék minket, mert tőlük soha nem fog bocsánatot kérni a haza” – idézi a névtelen szerző Kádárt, s amit aztán ennek ürügyén a továbbiakban elmond, érdemes részletesebben idézni. E gondolat sor ugyanis elég pontosan jelzi azt, miért is maradt fenn a lap mindaddig, amíg csak nem vált (volna) öncéllá a további megjelenés: „Világos, hogy az emigrációban soha senkinek nem jut és nem jutott eszébe, hogy a hazának bocsánatot kell kérnie azoktól, akik elmenekültek a kommunista diktatúra elől. Ellenkezőleg: aki csak egy kicsit is járatos az emigráció pszichológiájában, tudja, hogy éppen az emigráns az, aki bocsánatot kér a hazától azért, hogy a nehéz esztendeiben magára hagyta. Az effajta »bűntudat« – kisebb vagy nagyobb mértékben – csaknem minden emigráns lelkében él. Más kérdés, hogy indokolt-e vagy sem.” Az a fajta konokság, amely végül is éltetta a lapot, egy 1963-as, a magyarországi amnesztia hírére fogalmazott vezércikkben is megnyilvánul, hiszen – olvashatjuk – a magyar emigrációnak, éppúgy, mint az otthon élőknek, évek óta első számú gyakorlati követelése a politikai foglyok szabadon bocsátása volt... Akadtak akik éveken át csüggedten legyintettek: »déliabáb«; s a hatalom birtokosai azt dörögték: »szó sem lehet róla!« Jó volt mégis szívósan, állhatatosan kitartani mellette.” S azok az ügyek, amelyekben „nincs alku” – újra és újra, ha más és más megközelítésben is, de minduntalan helyet kaptak a lap hasábjain.

Akkor is, amikor – főleg a hatvanas évek közepétől kezdődő évtizedben – az *Irodalmi Újság*, eredendő hagyományához kapcsolódva ismét erőteljesebben foglalkozott az irodalom és a szociológia ügyeivel. Az emigrációban élő alkotóknak – súlyánál, tekintélyénél fogva – az *Új Látóhatár* mellett – az *Irodalmi Újság* volt minden bizonnyal a legjelentősebb magyar nyelvű publikációs fóruma, ahol Fejtő Ferenc, Fenyő Miksa, Ignó Pál, Márai Sándor, Cs. Szabó László vagy Szabó Zoltán által feltámasztatott például az irodalmi publicisztika, Faludy György, Határ Győző, Aczél Tamás vagy a fiatalabb generációból Albert Pál (Sipos Gyula), Lehoczky Gergely, Gömöri György, Kabdebó Tamás és még sorolhatatlanul a többiek. akik ebben a lapban jelenhettek meg gondolataikkal, formába öntött műveikkel magyarul. A lap szerzői pedig írásaik tanúsága szerint váltig kitartottak amellett, amit 1962-ben vallottak egy, a szerkesztők által feltett körkérdésre: „az emigrá-

ciós” jelzőt, mint irodalmi kategóriát valamennyi megkérdozett elfogadhatatlannak tartotta, ezzel is hitet téve az egy és oszthatatlan magyar irodalom mellett. Ez az irodalom, noha az utóbbi esztendőkbén, ha csak jelzésszerűen is, néhány reprezentáns szerző gyűjteményes kötetével kezdte meg a hazai bemutatkozást, valójában még felfedezésre vár.

Számos más publikációt is forrásértékűnek kell tekintenünk a faksimile kiadásban. Ez a lap „fedezte fel” a 301-es parcellát Péter Pál (vagyis: Vásárhelyi Miklós) jóvoltából. A második nyilvánosság orgánumait nem ismerő hazai olvasó például e gyűjteményből ismerheti meg a Bibó-émlékkönyvről frott úgynevezett Knopp-Kornidesz jelentést. De kiragadhatunk persze más nevet is, hiszen a József Attilával foglalkozó közlemények – Sárközi indexe szerint is van vagy negyven – a magyarországi nagyközönség előtt ma még jószerevével ismeretlenek. (És a szerzők névsorát látva meggondolkodtató, hogy mennyien választották az emigrációt a József Attila élete utolsó esztendeit körülvevő barátok közül: Fejtő, Ignotus, Hatvany Bertalan, Cs. Szabó László, Landy Dezső, a nyomdász, Márer György újságíró...)

Az *Irodalmi Újság* – mint azt már említettük – fennállása során valójában mindvégig „helyettesítő” szerepet töltött be. A magyarországi sajtó, főleg a hetvenes és nyolcvanas években gyakran biztatta, pontosabban, inkább hitegette magát azzal, hogy tulajdonképpen már majdnem mindent megírhat, csak meg kell hozzá találni a megfelelő formát. Ám éppen az *Irodalmi Újság* ad – utólag is – bizonyosságot arról, hogy ez mennyire nem így volt, hiszen a magyar lapok közül éppen az az *Irodalmi Újság* adott részletes, sokoldalú, s az utókorai visszatekintésből is hitelesnek bizonyult tájékoztatást jó néhány olyan neuralgikus témakörrel, mint például a határokon kívül rekedt erdélyi, felvidéki, kárpátaljai magyarság sorsa, amely majdnem nagyobb tabu volt, mint ’56 ügye, hisz az utóbbiról, mint „ellenforradalomról” olykor azért esett szó. Ehhez képest most Sárközi Mátvás tárgymutatoja legalább félszáz Erdély-tematikájú cikket regisztrál, köztük olyan nevezetes dokumentumokat, mint az 1963-as Erdélyi Memorandumot, melyet a Független Erdély elnevezésű mozgalom fogalmazott meg, s ugyancsak az *Irodalmi Újság* közölte az 1977-ben keletkezett Erdélyi jelentést, valamint az 1982-es „Ellenpontok memorandumot”. És se szeri se száma a szovjet nagyhatalmi politikát elemző írásoknak, s már 1984-től, tehát a kezdetektől olvashatók cikkek a bős-nagymarosi erőmű megépítése után várható katasztrófális következményekről.

Az *Irodalmi Újságról* szólva semmiképp sem hagyható említés nélkül az az időszak, amikor kezdett beérni a „szívós kitartás”, az újra és újra elmondott, szavak egyszer csak erőre kaptak. A nyolcvanas évek elejétől, a magyarországi szamizdat kialakulásával párhuzamosan, a Kende Péter szerkesztette *Magyar Füzetekkel* karöltve – a lap ismét aktívabb politizálásba kezdett. A *Kisúgó*, a *Beszélő*, a *Hírmondó*, a *Demokrata* című illegális lapok cikkei vissza-visszatérően helyet kaptak az *Irodalmi Újság*ban, s a magyarországi ellenzék – ugyancsak pártállástól függetlenül – számíthatott a lap erkölcsi, s esetenként dologi támogatására is. És az *Irodalmi Újság* – amely addig is rendszeresen foglalkozott a magyarországi sajtóviszonyokkal – ettől kezdődően újra figyelme fókuszába helyezte a hivatalos politikai deklarációkban eltagadott – cenzúrát, még inkább előtérbe tolva a legfontosabb garanciát, a sajtó mindenkori éltetőjét: a nyilvánosságot.

* * *

Azt tartják, hogy egy-egy mű tudományos vagy forrásértékét a legjobban az jelzi, hogy a megjelenése után az újabb munkákban hányszor hivatkoznak rá, akár csak lábjegyzetben

is. Nem hiszem, hogy nagyot tévednék, amikor megkockáztatom: az *Irodalmi Újság* faksimile kiadása, ez a jószerével még érintetlen politika- és irodalomtörténeti tárház a közeli jövőben megkezdi látványos lábjegyzet-karrierjét is.

AZ IRODALMI ÚJSÁG MELLÉKLETEI

Mivel Sárközi Mátyás indexében külön nem találhatóak meg mindazok a mellékletek, melyeket az *Irodalmi Újság* közölt, az alábbi teljes felsorolás talán böngészésre készttet, hiszen jól jelzi, hogy a lap főleg a nyolcvanas években mely témákra fordított megkülönböztetett figyelmet.

1. Nagy Imre: A magyar nép védelmében (1957. július 15. – 2 oldal)
2. Bibó István nyilatkozata, tervezete és emlékirata 1956. november 4-én (1957. november 15.)
3. Most öt éve [tematikus szám] (1961. október 23. – 20 oldal)
4. Polányi Mihály: A modern szellem problémáiról (1965. szeptember – 6 oldal)
5. Koestler Arthur: Forradalom és fejlődés a tudománytörténetben (1965. karácsony–1966. újév – 6 oldal)
6. Az *Irodalmi Újság* antológiája a forradalom 20. évfordulóján (1976. szeptember–október – 24 oldal)
7. Jelentés Erdélyből (1977. március–április – 8 oldal)
8. Lehoczky Gergely: Az új filozófusok (1977. július–augusztus – 4 oldal)
9. Kabdebó Tamás: Mit olvas a magyar emigráció? (1978. január–február – 4 oldal)
10. Kende Péter: A Károlyi-önéletrajz ügye. A megcsonkított üzenet (1978. március–április – 4 oldal)
11. Marc Rakovski [Bence György-Kis János]: Az emberi jogok Magyarországon (1978. július–augusztus – 4 oldal)
12. Kemény István: Hogyan élnek a legszegényebbek a mai Magyarországon? (1978. szeptember–október – 4 oldal)
13. Jehuda Lahav: Szovjet politika Erdélyben 1940–1946-ban (1979. január–február – 6 oldal)
14. Kopácsi Sándor: A munkásosztály nevében [Önéletrajzi részlet]. (1979. március–április – 4 oldal)
15. Bibó-breviárium [Halálára]. (1979. július–augusztus – 5 oldal)
16. Nyílt levél a Charta '77 aláíróihoz [Különkiadás]. (1979. november 4. – 2 oldal)
17. Kemény István: A rejtett gazdaság Magyarországon (1980. május–június – 4 oldal)
18. A 75 éves Koestler Arthur (1980. szeptember–október – 4 oldal)
19. A 75 éves Cs. Szabó László (1980. november–december – 4 oldal)
20. Erdélyi melléklet. Fodor István: Gondolatok az erdélyi nyelvtörténeti szótárról Szabó T. Attila 75. születésnapja alkalmából (1981. január–február – 2 oldal)
21. A Bartók-centenárium (1981. március–április – 4 oldal)
22. A forradalom 25. évfordulóján (1981. július–október – 16 oldal)
23. Kővágó József: Emlékek, emberek, remények. A Kisgazdapárt a forradalomban (1981. november–december – 4 oldal)
24. Hajnal László Gábor: Csak a reggelek borzalmasak. Adalékok a magyarországi alkoholizmus problémájához (1982/1. – 4 oldal)

25. Demokráciát – félelem nélkül. „A Kisúgó” című hazai szamizdat anyagából (1982/2. – 4 oldal)
26. A 70 éves Szabó Zoltán (1982/3. – 5 oldal)
27. Egy főkolozmpos délelőttjei. Haraszti Miklós bemutatja Kenedi Jánost (1982/4. – 4 oldal)
28. Kovácsy Tibor: Új vonások a magyar parasztság helyzetében (1983/1. – 4 oldal)
29. Az Új Symposion ügye (1983/4. – 4 oldal)
30. A Mozgó Világ ügye. Hangszalagbeszámoló (1984/1. – 6 oldal)
31. Rácz Sándorral, a Nagy-budapesti Munkástanács elnökével beszélget Szilágyi Sándor (1984/2. – 4 oldal)
32. A Magyar Írók Szövetsége és a forradalom (1984/3. – 4 oldal)
33. Borbándi Gyula: A magyar emigráció 1956-ban (1984/4. – 4 oldal)
34. Várdy Péter: A magyar zsidóság tragédiája 1944–1945 (1985/1. – 4 oldal)
35. Négy évtized szabadság. Hiányos történelmi arcképcsarnok. Kivégzettek, börtönben elpusztítottak. Bebörtönzöttek, deportáltak. Emigrációba kényszerült politikai vezetők (1985/2. – 6 oldal)
36. A júniusi határozat [1953]. (1985/3. – 4 oldal)
37. Sozan Mihály: A határ két oldalán [Burgenland–Győr–Sopron megye]. (1985/4. – 4 oldal)
38. Sneé Péter: Az 1956 utáni Déry (1986/1. – 6 oldal)
39. Pándi Lajos (Debrecen): Egy pártfegyelmi története (1986/2. – 6 oldal)
40. Tőke Ferenc: A magyar munkástanácsok története (1986/3. – 4 oldal)
41. A megtorlás évei (Tardos Tibor: Előjátékok az íróperhez; Aczél Tamás: Harminc év; Szabó Zoltán: Írókból teremtenek ellenzéket a népnek [kiadatlan írás]; Eörsi István: Halottak napján). (1986/4. – 6 oldal)
42. A Zsil-völgyi bányászsztrájk. Kasza László beszélget Hosszú Istvánnal, a sztrájk egyik vezetőjével (1987/1. – 4 oldal)
43. Jelentés az ellenzéki-ellenséges csoportok tevékenységével összefüggő politikai feladatokról [Az MSZMP Politikai Bizottságának titkos dokumentuma]. (1987/2. – 4 oldal)
44. Szabó Zoltán: Nyugati levelek (1987/3. – 4 oldal)
45. Lektorai jelentés [Rényi Péter és R. Sánta Ilona]. Vas Zoltán önéletrajzi kötetének 3. részéről (1987/4. – 4 oldal)
46. Faragó Béla: A magyar liberalizmus (1988/1. – 4 oldal)
47. Nagy Imre három kiadatlan írása. Az 1945-ös földreformban betöltött szerepem meghamisítása. A magyar centrizmusról. Levél a Központi Vezetőséghez, 1956. július 1. (1988/2. – 4 oldal)
48. Sólyom Ildikó: Megtörténhetett? (1988/3. – 5 oldal)
49. Utóhangok 1988. június 16-hoz (1988/4. – 2 oldal)
50. Mozgó ország [Fotók, cikkek a magyarországi tüntetésekről]. (1989/1. – 4 oldal)
51. Kopácsi Sándor: Életfogytiglan [Önéletrajzi részletek]. (1989/2. – 4 oldal)
52. Saláta Kálmán: Fejezetek a Független Kisgazdapárt 1945-ös küzdelmeiből (1989/3. – 5 oldal)
53. Sárközi Mátyás: A Standard kirakatpere (1989/4. – 9 oldal)

Murányi Gábor

LAKATOS ISTVÁN: FARSANG. FEJEZETEK EGY ÖNÉLETRAJZBÓL

Periratok 1957/58. In.: Paradicsomkert. Összegyűjtött versek és szépprózai munkák. Békéscsaba, Tevan Kiadó, 1993. 547 o.

Valószínűleg egyedülállóan, csak itt Kelet-Közép-Európában lehetséges ilyen könyvet írni és összeállítani, mint amilyen Lakatos Istváné. Összegyűjtött verseit és latin, szanszkrit, német, svéd, holland, izlandi, héber és olasz versfordításait teszi közzé 48 íves kötetében, valamint önéletrajzi jegyzeteit – idáig „rendben van” –, ám kötetét válogatott periratainak gyűjteménye zárja.

Nem lehet tisztem arról az élvezetről számot adni, amit a kötet mintegy első felét tartalmazó líra olvasása jelentett. Lakatos költészetét már méltatta az irodalmi kritika. Annál inkább kell szólni prózájáról – lírai, hiteles, olykor mégis mesészerű, megbízható emlékezetére támaszkodó, majd váratlanul rendőri iratokkal alátámasztott memoár-füzéréről.

Lakatos büszke családtörténetére, s büszke vegyes-vérűségére, mind holland őseire, mind a magyar cívisekre. Ős-ős apja – fogalmazza irodalmivá a családi legendát – Árpád apánkkal jött e tájra, s mert az értékörző ládák számára ördögös lakatokat készített – Lakatosnak neveztetett. S ő-ős anyjáról is tudni véli, hogy egyenesen Jézus Krisztus biztatására indult el egy amszterdami szárazdokkból Németországon át a magyar dombvidék felé, hogy majdani magyar gyermekeknek adjon életet.

Árbockötélverő ősök, zalai kisnemesek, 19. századi mérnökök, püspöki titkárok, állatnevelők, céhalapítók és pékek népesítik be a családi múltat – mindről van szerzőnknek története, emléke és mesélnivalója. Így bontakozik ki az ágas-bogas családi múltból a szülői ház, a Budapesthez közeli Bicske szociográfiája a harmincas években – Lakatos gyermekkorának színtere: a községi bankigazgató apa (akinek középosztálybeli tisztviselői foglalkozása miatt utóbb hősünk az osztályidegenek számára „rendszeresített” börtönbe kerül), a helybéli prépost-plébános, akinek rendszeres vendége Vass József, a kurzus jellegzetes, primadonnafaló pap-minisztere, a nyomorúságosan szegény zsidó könyvügynök és a szociáldemokrata múltú ügyvéd, vagy a zsidó fogorvosleány, aki majd nem tér vissza Auschwitzból.

Az Újhold köréhez csatlakozó, évtizedes hallgatás miatt csak az irodalom és a műfordítás zárt berkeiben ismert Lakatost minden arra predesztinálhatta volna, hogy elefántcsonttoronyba húzódo filosz legyen – ám ő, ahogy könyvéből is kiderül, igazi homo politicus, akit gyermekora óta vonz a politika, és ha lelkiismerete úgy diktálja, aktivizálni sem rest magát (mint azt napjainkban tett nyilatkozatai is tanúsítják.)

A pártpolitika, frakciós és klikkvitákban lassan megfoghatatlanná vált liberalizmus, a legkülönbözőbb jelzőkkel ellátott liberálisok idején végre itt ál előttünk egy hús-vér liberális, aki nem magát aposztrofálja annak, hanem akiről mi állapíthatjuk meg, hogy az.

Aki sohasem volt sem konzervatív, sem kommunista, még reformer kommunista sem, aki a keresztény úri középosztály (osztályidegen!) sarjaként átkozottul antiklerikális, sőt ateista álláspontot képviselt, miközben természetesen magyarnak vallotta magát, ám, a legcsekélyebb mély-magyar árnyalat nélkül. Aki már gyermekként jelentős politikai tapasztalatra tehetett szert, hallgatván a korábban említett pap-miniszter gazdaságpolitikai credóját: „Hogy panamák (vannak) a minisztériumban. És aztán? Ott vonom ki pénzügyeim ellenőrzését a revizorok illetéktelen orra elől, ahol tudom. A kormány ott lop, ahol tud. És amit lop, olyan dilettáns dolgokra megy el, hogy itt minden tönkre fog menni.”

A gyermek Lakatos még a kormányzó úr őfőméltóságával is találkozik a bicskei főutcán: bátorítóan visszamosolyog és jelzi, rajta nem múlik, ha a kormányzó úr szóba méltóztatik vele elegyedni. És a kisfiú, Horthy ilyenkor obligát kérdésére – mi leszel, ha nagy leszel – a sematikus pilóta-val válaszolt. Jóllehet sosem akart katona lenni. Kisgimnazista korától idegenkedik a tata-tóvárosi kapucinusok rideg fegyelmétől, a már-már szadista fenyítésekétől, az embertelen szertartásoktól. Első verse – joggal minősíti évtizedekkel később klapanciának – Isten- és egyházellenes, talán még a *Narancs* pápa-száma sem közölte volna: de katolikussága – már a szülői nevelés folytán is – felületes és külsődleges, templomba elvétve járnak, vallásos jelképek nem díszítették otthonukat.

A háborút is a frontok közötti lelki és világnézeti harcálláspontban éli át a már nagykaszas Lakatos, 1944-re elszakad gyemekkora reichsdeutsch barátjától. Nem hisznek a németek győzelmében, a családon nemcsak a szólás jelképes, de a Buda környéki csaták során a szó szoros értelmében többször is „átmegy a front”, így tapasztalja meg az elsővonalbeli frontkatonák és az őket követő enkávévéd legények viselkedését, az apjára bízott zsidó vagyon hadisarcként történő lefoglalását és persze a bicskei lányok és asszonyok megerőszkolását.

Lassan összeállnak történetei, s megformálódik ars scribendije, amit aztán egy emberöltővel később már az agg Schvoy Lajos püspöknek fogalmaz meg, amikor a maga oral-históriai módszereivel gyemekkori emlékeit kutatja: „Amikor egy kort jellemzünk, a történelmi tényeket és életrajzi adatokat nem azért kell alaposan ismerni, hogy ezekben minél többet, minél ügyesebben beleszorítsunk munkánkba, inkább azért, hogy amit kitalál az író, ne kerüljön ellentétbe a valóság tényeivel, hiteles bizonyítékaival.”

És amikor Lakatos István rátér az ő életét is meghatározó forradalom alatti élményeire – filológiaiag kínosan ügyel a pontosságra. Magam tanúsíthatom, hogy amikor éppen tíz esztendővel ezelőtt megkértem, hogy mondja magnóra emlékezéseit a Petőfi Kör előtörténetével kapcsolatban és néhány emlékét a forradalomról, egyikünk sem hitte volna, hogy az irattárakból lassan előbukkanó dokumentumokkal verifikálhatjuk nagyserű memóriáját.

A forradalom előtti reformkorban és a forradalomban is az, aki ifjúkorától volt – „szabadgondolkodó civil”, akinek nincsenek szégyellni való tettei, akinek nincs szüksége a katharissal együtt járó és bizonyára olykor elkerülhetetlen túlzásokra, de aki már alkatánál és tradicionális világnézeténél fogva sem kerülhet a radikalizálódó csoportok hatása alá, és aki így régi és új író barátaival a megegyezés, a kiegyezés, a forradalmi konszolidáció útját igyekszik egyengetni.

Lakatos István joggal lehetett volna legalábbis ingerült a párt- és DISZ-apparátus hirtelen elbukó funkcionáriusaival, mint ahogy nem lett volna köteles megérteni: nem hogy segíteni nem akarja az akkori fiatal pártértelmiség (az őskáder Hollós Ervin, a párttal ingadozó Huszár, sőt eleinte még az ellenzéki lelkű és alkatú Tánczos Gábor sem) nemes

kezdeményezését a Bessenyei Kör megalakítására, de ráadásul ki is sajátítja, marxizálja, bolsevizálja az ő szándékait. Lakatos erről hitelesen ír, a történet ma már ismert, közzététele itt – vizsgálati-nyomozati iratként („önvallomásként”) mégis hátborzongatóvá teszi: miként lett a csak épp hogy merész és hamvába holt kezdeményezéséből a BHÖ 2. pontjának b) alpontjában meghatározott büntett, amelynek kivizsgálása megkövetelte, hogy zárkájában 1957. március 20-án többoldalas feljegyzést írassanak vele.¹ Lakatost ugyanolyan váratlanul éri a forradalom spontán kitörése, mint az ország akár politizáló, akár nem politizáló népet, beleértve a párt- és katonai funkcionáriusokat. Am valószínűleg ő az egyetlen olyan, a közélet iránt érdeklődést mutató férfiú, aki délben még álmos lévén, többórás késéssel kapcsolódik be a felgyorsuló események megfigyelésébe, és lemarad a Bem téri gyűlésről. Először könyveket gyűjt be a körüti máglyákról, elsősorban Sztálin Összes Műveit, mert a barna álbőrbe kötött aranyozott sorozat még hiányzott azóta legendássá vált klozétének szabadpolcáról, könyvének 493–494. oldalán fel is sorolja, hogy mely szerzőket érdemített e kitüntetett helyre Gyurkó Lászlótól Mécs László költeményein át Berecz Jánosig. De a könyvégetés az írónak persze nem csupán mámoros népünnepély, hanem elmélkedésre alkalmas társadalmi-politikai esemény különbséget tenni a hitleristák szervezett akciói és a nép forradalmi indulata között.

Lakatos nagyszerű leleménye, ahogyan az irattárakból előkerült iratokból válogat, és ahogy ezeket kommentálja. Minden periratkutató számára intőek lehetnek a szépíró metadológiai útmutatásai, amikor önmaga egykori vallomásait kommentálja: „A hangvételet szándékosan leegyszerűsítettem, amit meg akartam értetni a nyomozótisztel, bíróval, ügyésszel: szinte szájukba rágtam. A valamennyire már árnyaltabb közlendőt, az események bonyolultabb elemzését szinte föl se fogták volna. Saját szavaimat, mondataim ironiáját a kihallgatási jegyzőkönyvek a lejegyző szellemi szintjén adják csak vissza, úgy-ahogy. Ezenkívül bizonyos taktika is vezérelte úgynevezett védekezésemet, innét mondandóm szándékoltan naiv tónusa, holott naiv akkortájt rég nem voltam már. Tudtam, sokat kell beszélnem, hogy az a hit andalítson vizsgálótisztet, bírót, ügyészt: mindent és őszintén feltárok. Ugyanakkor ügyeltem rá, amit mesélek, jelentéktelen legyen lehetőleg, a felszín felszínén maradjon, főleg pedig senkinek se árthassak vele.” Lakatos a lényegyet foglalja össze: a rendőrségi és bírósági stb. iratok, bár általában még a gyanúsított, a vádlott aláírásával is hitelesítve vannak, akkor sem „egy az egyben” tartalmazzák a tényeket, a nehezen meghatározható „igazságról” nem is szólva, ha otromba torzításokat nem is tartalmaznak. Ha a vádlott „eseményeket” mond vallomásában és a jegyzőkönyv-vezetői rutin „ellenforradalmat” ír, vajon hol és miként tiltakozhatna az átfogalmazás ellen az ítéletére váró vádlott? S ugyanígy vagyunk a vallomások során elkövetett szándékos tévesztésekkel, amelyeket azután csak évtizedek múltán jegyzetben (vagy szóbeli interjúban) korrigál az alany – bizonyítván, hogy zavaros korok zavarosan és eleve manipulatív szándékkal készített irataiból milyen körülményes kihámozni az „igazságot”.

Mindazonáltal és talán éppen ezért hiteles pertörténetet olvashatunk: végigkövethetjük, miként zúdul a restaurálódó hatalom gyűlölete a cselekvő résztvevő, de cselekvőségében mégsem kiemelkedő költő ellen. Mivel továbbra sem ismerjük azokat a háttérintókat, amelyek a megtorlás tényleges döntési központjaiban készültek, nem tudjuk, hogy a sok

¹ Vö. Hegedűs B. András: Adalékok a Petőfi Kör történetéhez. In: *Évkönyv I.* 1956-os Intézet, 1992, valamint Lakatos István előadása a Petőfi Kör tudományos emlékülésén 1989. március 18-án (*Mozgó Világ*, 1989. 8.) és Oral History Archivum, 326. sz. Lakatos István-interjú, Készítette Hegedűs B. András, 1984-ben.

ezernyi aktív értelmiségi és száznai író-költő közül miként, milyen szempontok és összefüggések alapján választották ki a delikvenseket, hogy azután nem okvetlenül cselekményük súlya, hanem inkább magatartásuk és a velük szemben táplált indulat alapján ítéljék el őket. Így joggal – de nem bizonyítottan feltételezzük –, hogy a Lakatos elleni egyéni hadjáratban (egyetlen perhez sem csapták oda) szerepet játszhatott osztályidegen származása (túl egysíkú lett volna csak volt kommunistákat elítélni, mint a két íróperben), a Petőfi Körrel kapcsolatos kezdeményező szerepe és így személyes konfliktusa a DISZ-vezetőből állambiztonsági főtisztte avanzsált Hollós Ervinnel – akiről nem éppen taktikusan meg is emlékezik vallomásában („Most láthatjuk, hogy tartották a Hollós Ervin-féle vezetők kézben a magyar ifjúságot.”) és természetesen a forradalom mindvégig legitim testületeiben, az Írószövetségben, a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságában és másutt kifejtett tevékenysége. Nem tudjuk, hogy mi igen korai letartóztatásának különleges oka (1957. március), és hogy miért nem kapcsolták össze ügyét az *Igazság* című újságéval vagy más értelmiségi perekkel.

Amúgy „megszokott” története van Lakatosnak, közlése csak minőségében különbözik az elmúlt 4-5 év memoár-áradatától. Okmányokat idéz (ha kifogásolhatjuk is, hogy nem minden esetben tudjuk, hogy milyen iratokat nem közöl és miért), de idézetei pontosak, megbízhatók, és a lényegét tárják fel. Ha jogos elfogultsága néha át is üt a sorokon (ki tudja minden indulat nélkül olvasni a börtönéveivel kapcsolatos dokumentumokat!), végül is tárgyilagos kép alakul ki. A szerző ugyanakkor nem fukarkodik a személyes bírálattal, és ma is megvetően ír néhány terhelő tanújáról, akik bőriket mentendő, még rágalmazták is a vádlottat. De a legtöbb tanú – rácson belül vagy azon kívül – igyekezett a maga módján tisztességesen fellépni és menteni.

Így alakul ki 1956 egyik több mellékszálból összesodort gombolyaga. Értesülünk Obersovszky *Igazságának* megalakításáról, a MÉFB működéséről, az Írószövetség gyűléseiről, az indiai akcióról, a novemberi „kettős hatalomról” és egy igazi csemegével is szolgál a szerző, az iratok közé keveredett „operatív” irattal, amelyben Tóth százados mindent igyekszik összehordani Lakatosról, Virág százados is láttatja az iratot, de az ügyész pesszimista, és csak minimális büntetést helyez kilátásba.

Lakatos István ártatlan, már-már gyermeki lélekkel ült Gyorskocsi utcai zárkájában, és ha engedték, latin verseket fordított. 1957 márciusában, csonka, és hihetőleg faragatlan ceruzájával az eléje rakott piszkossárga papírlapokra mégis profetikus figyelmeztetést ró, aufklérista meggyőződésétől nem tágitva hisz a letartóztatók, rendőrök, ávéhások, ügyészek bizskuk és hollósok jobb útra térítésében: „De nem gondolják, hogy a drága emberi életnek s a még drágább szabadságnak nem egy hónapja, de egy napja, egy perce sem játékszer, amelytől megfoszthatják az állampolgárt?! Tapasztalatból jól tudhatják, hogy a jogtalanság, igazságtalanság híre úgy terjed, mint az erdőtűz, és esetleg jó szándékú, használható embereket tesznek mindörökre ellenségessé? Hát gondolják meg, hogy mire használják fel a hatalmat, amelyet – oly gyakran helytelenül alkalmaztak a múltban, s helytelenül alkalmaznak a jelenben is.”

Hegedűs B. András

HÁROM FILM '56-RÓL

Mindent a hazáért – Corvin köz '56. I–III. rész

Hunnia Filmstúdió, 1993

Író, szerkesztő-riporter: Horváth Tamás. Rendezte: Ordódy György

A mű címétől eltérően nem meghatározott témájú dokumentumfilmet láthattunk, hanem egy csaknem három és fél órás interjúcsokrot (néhány archív felvétellel), az '56-tal kapcsolatos témákról vegyesen. Hosszú riport készült a szovjet–magyar határ két oldalán élt nyugdíjas személyekkel, akik a november 4-i emlékeikről beszéltek, részleteket mutattak be az 1992-es Antall–Jelcin találkozásról, majd az alkotók felidéztek az orosz elnökkel az amerikai szenátusban elmondott beszédét (miszerint az '56-os forradalom indította el azt az eróziót, amely a szocialista tábor felbomlásának kezdete volt), filmkockákat láthattunk a Tóth Ilona-per tárgyalásáról, az 1956. november 3-i parlamenti szovjet–magyar tárgyalásról, stb.

A film egészéből kiderül, hogy a tárgykör ilyen mérvű kitágítása nem (illetőleg nem csak) a fegyelmetlen csapongások eredménye, hanem a szerzők koncepciójának lényege, amely szerint a forradalom és a szabadságharc diadala, a függetlenség megszerzése döntő részben a Corvin köz felkelők érdeme. A film keretét szolgáló ünnepek – Nagy Ferő dala, a Keresztény Nemzeti Unió emléktáblája („a Corvin köz hősei a világtörténetben először győzték le a Vörös Hadsereget”) –, valamint Pongrátz Gergely könyvének¹ kritikátlan felhasználása mind ezt a felfogást támasztják alá. (Csak a Király Bélával készített rövid interjú tükrözi a józan realitást: nélkülük ugyan nem lett volna forradalom, de nem csak nekik, hanem másoknak is részük volt az eredmények kivívásában.)

A látottak alapján egyébként azt hihetnénk, hogy mindenütt csak a Corvin köz felkelők harcoltak. Kik voltak ők valójában? A film „főszereplője”, Pongrátz Gergely, szerint a forradalom győzelme után mindenki a Corvin-parancsnoksághoz tartozott: Angyal István Tűzoltó utcai csoportja éppúgy, mint Bárány János Tompa–Ráday utcai, Nickelsburg László Baross téri egységei, vagy Dudás József „nemzeti bizottmányosai”. Ezt a felfogást magukévá tették az alkotók is, és ezzel súlyos aránytalanságot idéztek elő. Bár kétségtelenül a Corvin volt a legerősebb felkelőbázis, ám a többi csoport teljesen önállóan ténykedett, és szándékukban sem állt a corvinistákhoz csatlakozni. Ugyanakkor a népes, jó harci értékű

¹ *Corvin köz, 1956. Chicago–Budapest, 1982–1992.*

Práter utcaiakról, akik pedig szoros kapcsolatban álltak Pongrátzékkal, szinte említés sem történt a filmben. A Vajdahunyad utca 41. számú házban székelő fegyveresek viszont (közéjük tartozott a gyakran szereplő Wittner Mária is) voltaképpen csak az órség jelszavainak egyeztetésével konzultáltak a Corvin köziakkal. Mindezek tisztázására a dokumentumfilm alkotói kísérletet sem tettek.

Számos példát lehetne még említeni a felületességre, például: az egyik megkérdezett személy (Benedikty Dániel) a belvárosi Duna-parton történt nagy tűzharcról, majd a szovjetek által elkövetett sortűzről beszél, amely sok áldozatot követelt. Ennek hitelességét a filmben semmilyen más forrás nem támasztja alá. Egy másik személy a forradalom ellen harcoló görögökről és az ellenük fanatikus elszántsággal fellépő koreaiakról tesz említést. Itt sem derül ki a filmből, hogy az elbeszélő téved-e, vagy új információkkal gazdagodhatunk. A gondatlanságnak és a felszíniességnek sajnos már meg is lett a bójtje: a sokat szenvedett corvinista felkelő, Dilinkó Gábor, a hírlapok hasábjain volt kénytelen elnézést kérni a „kékfényes” Szabó Lászlótól, aki valótlan vádaskodásáért becsületsértési pert indított ellene.

A Köztársaság téri pártház ostromában a corvinistáknak nem volt olyan szerepük, mint amilyet a film sugall. Bár közülük többen is részt vettek ebben az akcióban, bizonyított tény, hogy – Pongrátz állításával ellentétben – a Mátyás laktanyából érkező esztergomi ezred harcokosjait, nem pedig a Corvin páncélosai határozták meg a harc végső kimenetelét. A szerzők fontosnak tartották, hogy a nézőkkel megismertessék Solymosi János nyugalmazott tábornok véleményét is: a Köztársaság téri esemény sor szovjet provokáció volt. Vajon ez a szerzők meggyőződése is? Az ehhez hasonló hiedelmek meglehetősen elterjedtek az érdeklődő közvélemény körében. (Mások szerint a forradalom kitörését is a Kremlben készítették elő.) Ezzel a dokumentumfilm alkotói egy régi hagyományt folytatnak: külföld (igaz, már nem a Nyugat, hanem a Szovjetunió) segítette elő, vagy irányította a forradalmat.

Az egész filmet nagymértékben jellemző egysíkú ábrázolás még bántóbbá válik, amikor ez a forradalomért mártíromságot szenvedettek ellen irányul. A szerzőknek az ő érdekükben még inkább szem előtt kellett volna tartaniuk a dokumentumfilmes feldolgozás alapvető normáit. E méltatlanság elsősorban Maléter Pált sújtja. A Kilián laktanya parancsnokát már nemcsak Pongrátz, hanem még két volt bajtársa (Peredi László és Benedikty Dániel) is tömeggyilkossággal vádolja – teljesen megalapozatlanul. A három excorvinista előadásából szinte az derült ki, hogy a Maléter vezette Kilián laktanya bizonyult számukra a legádázabb ellenségnek. Tudjuk, nem mindegyik volt Corvin közi harcos osztja ezt a véleményt. Még a filmben egyébként többször megkérdezett Vizi Imrének sem adatott meg az a lehetőség, hogy kifejtse ezzel kapcsolatos, Pongrátzékkal merőben ellentétes állásfoglalását.² Mint ezt számos forrás bizonyítja, Maléter igen nagy népszerűségnek, tiszteletnek örvendett a felkelők döntő többségének körében még akkor is, ha a forradalom első időszakában valóban előfordult némi viszálykodás a Kilián és a Corvin között. (Solymosi János gyűlölködésének bejátszása ami nem is ehhez a kérdéshez kapcsolódott – különösen öncélú megoldás volt.)

A szerzők a forradalom után szintén kivégzett Iván Kovács László jellemzését is főleg ellenfeleire bízták, így a nézők hamis képet kaptak a Corvinba Pongrátzéknál jóval korábban került felkelőről, aki a nagy többség bizalmából november 1-jéig (vagy 2-áig)

² Vizi Imre-interjú. Oral History Archivum, 255. sz. Készítette: Eörsi László 1991-ben.

főparancsnok volt ott. Ez nem derül ki a filmből, miként az sem, hogy a vele szemben álló Pongrátzék katonai támogatóik segítségével „puccsot” szerveztek ellene, és szűkkörű értekezleten azzal az indokkal, hogy kimerült, s nem elég erélyes, lemondatták. Tehát parancsnokválasztás – a filmben elhangzottakkal szemben – nem volt. Ezen a gyűlésen állapodtak meg Pongrátz Gergely parancsnokságában, majd kihirdették a többieknek.

A mű alkotói nemigen tettek erőfeszítést arra, hogy hitelesen mutassák be a felkelést és annak résztvevőit, inkább patetikus, szentimentális ábrázolásra törekedtek, miközben abszurd módon átértékelték az eseményeket. Ez a felfogás azonban az '56-os forradalom üres transzparenssé történő lezüllesztéséhez vezet.

Széna tér, '56 (Márton Erzsébet)

Fórum Film Alapítvány – 1993

Rendezte és fényképezte: Lugossy István

Történész szakértő-riporter: Kresalek Gábor

Végre láthattunk egy színvonalas, jól szerkesztett dokumentumfilmet a fegyveres felkelők témaköréből. Az alkotók – az eddigi általános gyakorlattól eltérően – hiteles személyiségeket mutattak be, akik az eseményeket gyakran különbözőképpen, egymásnak ellentmondva adták elő. Ezúttal „hiányzott” a szentimentális, idealizált „pesti srácok”-kép, a végletekig leegyszerűsített, torz ábrázolás, a bántó aránytalanság. Mindennek természetesen nem lehet magyarázata az, hogy a Széna téri felkelők alapvetően különböztek például a corvinistáktól. A helyszínek bemutatása – archív és mostani felvételek felhasználásával – szintén nagyszerűen sikerült.

A „főszereplő” Márton Erzsébet, volt autóbuzskalauz, elmeséli életének döntő mozzanatait: 1956-ban csatlakozott a Széna téri felkelőkhöz, mert a célkitűzéseikkel egyetértett; a csoport egyik „felderítő” részlegének tagja, sőt valószínűleg a vezetője lett (a „felderítők” megkeresték, és előállították az ávéhásokat és a pártfunkcionáriusokat); a forradalom után Belgiumba emigrált, majd az amnesztiafelhívásra hazajött; letartóztatták, a „Fónay Jenő és társa” per II. rendű vádlottjaként első fokon halálra, másodfokon 15 évi börtönbüntetésre ítélték.

A filmben a forradalmi események közül túlnyomórészt a „felderítő egységek” tevékenysége,³ a felkelők fogságába került személyek sorsa, vagyis azok a momentumok kerültek szóba, amelyek kapcsán Mártont elítélték.

Mindebből különös hangsúlyt kap Marosán György elszállítása, és a lakásán végrehajtott házkutatás. Nem véletlenül. Nyilvánvalóan ez a tett döntően megszabta Márton sorsát, szenvedéseinek is jórészt ez volt az oka, jóllehet Marosán 24 órán belül sértetlenül hazatérhetett. Hosszú, archív képsorokat láthatunk a kommunista politikusról, nemcsak előállításának felidézése kapcsán, hanem az 1948-as választási és az 1957-es Köztársaság téri szónoklata közben, valamint a forradalom kirobbanására visszaemlékező (nem derül ki, hogy mikori) nyilatkozatából is. Habár a felvételek nagyon értékesek, felmerülhet a kérdés: helyénvaló volt-e a témához kevésbé kapcsolódó részletek bejátszása. A rendező

³ Más felkelőcsoportok is véghezvittek hasonló akciókat, mivel ez nemzetőr-parancsnoksági utasítás volt.

ezzel az eszközzel Marosánt is „főszereplővé” tette. A két személy szembeállítását ily módon talán kissé mesterkélten került előtérbe.

Ugyanakkor teljesen hiányzott a Széna téri felkelők bemutatása, pedig a mű címe ezt már önmagában is indokolta volna. Így nem ismerhettük meg az ottani személyiségeket, nem tudtuk meg, kikre hogyan emlékszik Márton Erzsébet. Ezt a hiányosságot némileg pótolta volna az az interjú, amit az alkotók Németh Bálinttal, az egyik volt felkelővel készítettek, de végül a bemutatásra került változatból sajnos ez kimaradt⁴ (csakúgy, mint a Széna téri parancsnokról, a legendás „Szabó bácsi”-ről meglevő archív snittek): „Szeretném megemlíteni, mélyen fejet hajtva, Szabó Jánost. Ő volt az a parancsnok a budapesti felkelők között, aki nem hagyta el katonáit, utolsóinak maradt itt, és azt mondta, hogy ameddig a katonái szanaszéjjel vannak a városban, és nincsenek biztonságban, ő nem megy el az országból. Elfogták, zsarolással fogták el, feleségét vitték el, és akkor jelentkezett, és január 19-én kivégezték.” Röviden beszélt Bán Róbertől, Ekrem Kemálról és Fónay Jenőről is, akik Németh Bálint emlékezte szerint fontos szerepet játszottak a Széna téri csoportban. (Kár egyébként, hogy Fónay nem szerepel a filmben.)

Márton Erzsébet felkeresése azonban szerencsés elgondolásnak bizonyult. Elbeszélései új elemekkel gazdagítják '56 történeti irodalmát, felfogása pedig – összehasonlítva a volt felkelők megnyilvánulásainak túlnyomó többségével – nem tipikus. Márton értékrendjében kiemelt szerepet játszik a humanitás, az emberi jogok érvényesítésére való törekvés. (Ennek kidomborítását a rendező is elősegítette: a film legelején és az utolsó képsorok alatt Márton arról beszél, hogy megengedhetetlen eszköznek tartja az önbíráskodást, illetőleg – miután előadta az elszenvedett szörnyű kínzásokat – kijelenti, hogy semmi bosszúvágyat nem érez.) Viszont akadnak zavaros, sőt teljesen valószínűtlen történetek is, amelyek értelmezésében nem kapunk kellő támogatást az alkotóktól.

Nehezen lehetne találni még egy olyan felkelőt, aki még ma is el merné mondani, hogy fellépett a szovjet katonák védelmében saját társaival szemben. Az egyik harci esemény során a szovjetek jelentős veszteséget szenvedtek, csak néhányuknak sikerült az egyik Széna téri ház valamelyik emeleti lakásába menekülni. Itt fehér ruhadarabbal jelezték fegyverletételüket, ám a felkelők közül egyesek mégis meg akarták ölni őket. Márton mikor látta, hogy hiába próbálja jobb belátásra téríteni a forrófejűeket, a szovjet katonákhoz ment segítségért. (Sajnos nem derül ki a filmben, hogy mi történt ezután.) Nem tudhatjuk mennyi valóságtartalma van e rendkívüli históriának, még akkor sem, ha Márton a peres eljárás alatt is hasonlóan vallott.⁵ Mivel az ilyen kivégzések meglehetősen ritkák voltak, vélhetően a felkelők inkább csak heveskedtek. Hihető viszont, hogy Márton mindenáron – akár a szovjet katonák segítségével is – el akarta kerülni a fegyvertelen személyek meggyilkolását. Csakhogy ezzel aligha sikerült volna megoldani a helyzetet.

A felkelők Maros utcai székhelyén – Márton elbeszélése alapján – még valószínűtlenebb események játszódtak le. November 4-én a felkelők ki akarták végezni ávéhás, kormányőr és pártfunkcionárius foglyaikat. Márton megakadályozta ezt az embertelenséget: kiszöktette a foglyokat. Ezért a fegyveresek valamelyik parancsnoka (vagy parancsnokai) halálra ítélte, és az udvaron előkészültek az agyonlövéséhez. Ám éppen ekkor gördült

⁴ Módomban állt megnézni az eredetileg elkészített verziót.

⁵ Fővárosi Bíróság 627/1989.

oda az utcáról egy burgonyaszállító teherautó, amelynek tartalma kizúdult. Az ezt követő pillanatnyi zavart sikerült kihasználnia és elmenekült.

Ennek a történetnek ellensúlyozására az alkotók egy másik Széna téri felkelőt, Czájlik Pétert is meghallgatták, aki szerint csak elenyésző kisebbség volt hajlamos a kegyetlenkedésre. A fegyelmezett, jó gárdából álló kapuőrsei szolgálat is kizárta volna, hogy akár csak fegyvert is emelt bárkire. Mindezt azzal egészíthetjük ki, hogy ismét hangsúlyozzuk: ilyen brutális megoldásokhoz, tervszerű kivégzésekhez nemigen folyamodtak a felkelők a forradalom történetében.

Nem állítjuk azt, hogy Márton Erzsébet szándékosan tér el a valóságtól, hiszen közel négy évtized távlatában nyilvánvalóan nem lehet mindenre pontosan emlékezni.⁶

De vajon az '56 történetében kevésbé jártas nézők is el tudnak-e igazodni az ilyen ellentmondásokon? Erről nem lehetünk meggyőződve. Ilyen lényeges kérdésekben az alkotók nem elégedhetnek meg a különböző vélemények bemutatásával, törekedniük kellene az igazság feltárására is.

Maléter I–III.

Fórum Film Alapítvány, 1993

Rendezte: Szobolits Béla

Szakértő konzultáns: Horváth Miklós

A Kilián laktanya legendás parancsnoka a forradalom egyik legismertebb, de a mai napig is sok vitát kiváltó személyisége. Az természetesnek számított, hogy a kádárista kiadványok a szokásos „ellenforradalmár” színben tüntették fel, ám egészen más okból és különböző hevességgel az emigrációs irodalomban (és szamizdatban nálunk is) szintén bírálták a forradalom alatti szerepéért. Ezért egy Maléterről szóló dokumentumfilm elkészítése különösen indokolt volt.

A szerzőknek sikerült megtalálniuk és megszólaltatniuk azokat a szemtanúkat, akik többféleképpen látták, ismerték és ítélték meg Maléter Pál személyét és életének utolsó éveit. (A film szinte csak a forradalom és a megtorlás időszakát öleli fel, ezért talán szerencsésebb lett volna ezt a címben is jelezni.) Ennek megfelelően gyakran hallhattunk egymással ellentétes nézeteket, tényállításokat, a vélemények ütköztetése adja a film drámaiságát. Bár érződik, hogy az alkotók „Maléter pártján állnak”, a legkevésbé sem törekedtek arra, hogy meggyőződésüket korlátlanul érvényesítsék. (A filmben például bőséges lehetőséget kapott a visszaemlékezésre Pongrátz Gergely, a Corvin közti felkelők egyik parancsnoka is, akiről köztudott Maléterrel szembeni olthatatlan gyűlölete. Számos valótlan állítása közül mindössze egyikhez fűznek kommentárt a szerzők, ekkor is nagyon szerényen. Feliratos formában elmagyarázzák, hogy Pongrátz legsúlyosabb állítását, mi-

⁶ Az elbeszélések közül a legirrealisabb epizód a II. fokú tárgyalást megelőző orvosszakértői vizsgálat volt: Az orvos gyorsan elmondta neki a tennivalókat; bújjon az íróasztal alá, és amikor valaki belép a szobába, ugassa meg, mintha kutya volna. Ezzel sikerült elérni, hogy betegnek minősítsék, és így az I. fokú halálos ítélet nem emelkedett jogerőre.

szerint Maléter lelőtt volna két felkelőt, nem igazolják a kutatások, a Corvin volt parancsnoka ezt csak hallotta valakitől.)

Malétert ellenfelei elsősorban amiatt bírálják, hogy a forradalom első szakaszában a felkelők ellen harcolt. Ennek tényyszerűsége igazolódni látszik Tari János volt százados, harckocsizászlóalj-parancsnok elbeszéléséből. Tari hitelesen számol be arról, hogy Maléter parancsot adott az Üllői úton haladó harckocsiból egy rájuk tüzelő géppuskaállás kilövésére. Emiatt azonban semmiképpen sem lehet elmarasztalni Malétert, hiszen a megtámadottnak minden körülmények között joga van védekezni. Részint ugyanerre az okra vezethető vissza a Kilián–Corvin kezdeti ellenséges viszonya is: a felkelők támadást intéztek a laktanya ellen (elsősorban fegyverszerzés céljából), a katonák pedig, akik fel sem ismerték a helyzetet, védekezésre kényszerültek. Itt meg kell jegyezni, hogy ez a konfliktus távolról sem okozott olyan komoly veszteségeket a corvinistáknak, mint ahogyan ezt Pongrátz Gergely és néhány híve állítja. Név szerint egyetlen felkelőről sem tudunk (és Pongrátzék sem említenek ilyen személyt), akit a Kiliánból ért volna lövés. A filmben megszólaltatott Bangó Pál, a Kilián volt katonája szerint nem is történt sérülés ebben a konfliktusban.

Maléter kezdetben kétségkívül szemben állt a felkelőkkel (például a laktanyában lévő civileket lefegyverezte), ez még özvegyének, Gyenes Judithnak a nyilatkozatából is kiderül. Ennek okát Csiba Lajos, aki századosi rendfokozatban a laktanya parancsnoka volt, a következőképpen foglalja össze: „...Mi a felkelőkkel ellentétben felelősek voltunk ezen kormányunk tetteinkért.”⁷ A lojalitást indokolja Kovács István, volt vezérkari főnök is: „Meg kell érteni azt a lelkiállapotot, hogy mi a szovjet hadsereggel harcoltunk a háborúban... Fegyverbarátoknak tartottuk őket. Különösen a XX. kongresszus után azt hittük, hogy most már egy igazi fegyverbarátság ideje jött el...” (Maléter és Kovács partizánként harcolt a Szovjetunióban a németek ellen.) A magyar politikai vezetés megosztottsága is nagymérvű bizonytalanságot eredményezett a tisztek körében.

A források megoszlanak abban a tekintetben is, hogy Maléter mikor állt a forradalom mellé. Ez valószínűleg október 28-án, Nagy Imre rádióbeszéde után történt meg. Elhangzott azonban egy utalás (Szűcs Miklós volt hadművelési csoportfőnöktől) Koltay ezredesnek a honvédelmi miniszterhez intézett jelentéséről, miszerint lehallgatta Maléter október 26-i vagy 27-i telefonbeszélgetését a Corvin köziekkel, amelyben a felkelők lőszert kértek a Kiliántól. Emiatt a minisztériumban úgy vélték, hogy Maléter már jóval a kormányhatározat előtt együttműködött a felkelőkkel.

Tisztársai szerint a Kilián parancsnoka a forradalom alatti gyors előmenetellel elégtelt érezhetett korábbi indokolatlan mellőzöttsége miatt. Mindezt nincs okunk kétségbe vonni, de hozzá kell tenni, hogy a gyors siker elérésében elsősorban a szerencse segítette.

Maléter ellenfelei szerint a Kilián parancsnoka csak karrierizmusból állt a forradalom mellé. Kapóra jöhet számukra Szűcs Miklós közlése, miszerint november 2-án Kovács Istvánnak és neki Maléter kijelentette: „Én a szocialista rendszer híve vagyok, nem lőttem, nem lövtem, és nem is vagyok hajlandó lőni vagy lövetni a szovjet csapatokra...” Korántsem ugyanez a felfogás tükröződik viszont perében tett vallomásából, amelynek részletét a filmben is láthattuk: „Arra az esetre azonban, ha a tárgyalások nem vezetnek eredményre, és a szovjet csapatok továbbra is Magyarország területén tartózkodnának, az

⁷ Idézet Csiba Lajos leveléből, amit a *Szivárvány* szerkesztőségének és Pongrátz Gergelynek írt. (*Szivárvány*, 1988. október, Chicago. 84. p.)

volt az álláspontom, hogy »védelmi harcot« kell folytatni ellenük.” Mivel semmi jel nem utal arra, hogy a népbírótság előtt ki akarta volna hívni maga ellen a sorsot, nyilvánvalónak látszik elkötelezettsége Magyarország függetlenségének kérdésében.

Különös színfolt volt Király Bélának, a nemzetőrség volt parancsnokának szereplése. Láthatóan nem érez szimpátiát a volt honvédelmi miniszter irányában, ám ennek okait nem feszegették a film készítői. Méltatlan riválisának tartotta őt, vagy amiatt neheztel rá még mindig, mert november 3-án le akarta őt tartóztatni?

A filmben megszólaltatott két Kilián-beli volt kiskatona, Diera Emil és Bangó Pál nagy tisztelettel beszéltek parancsnokukról, s ez sokat elárul Maléter személyiségéről. Bátor helyállásáról beszél két vádlott-társa, Kopácsi Sándor, Budapest volt rendőrfőkapitánya és Vásárhelyi Miklós, volt pártellenzéki politikus. Különösen megrendítő volt hallani, hogy tárgyalásaik alatt Maléter – ellentétben a politikus vádlottakkal – naivan hitt igazának érvényesíthetőségében.

Összességében kiváló dokumentumfilmet, egy differenciált Maléter-képet láthattunk, amelyben mind az archív, mind a mű keretétől szolgáló felvételek (részletek Ember Judit: Új magyar siralom című filmjéből), illetőleg a Maléterről készült fotók beillesztését esztétikusan oldották meg a szerzők.

Remélhetőleg az újabb kutatások eredményeképpen rövidesen választ kapunk a filmben nyitva maradt kérdésekre, ellentmondásokra is.

Eörsi László

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA
1993. nyár–1994. tavasz

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

A) Gyűjteményes kötetek, összeállítások

- Bibó István: *Demokratikus Magyarország. Válogatás Bibó István tanulmányaiból.* Bp. Magvető Könyvkiadó, 1994. 471 o.
- Bibó István életművének aktualitása. Konferencia, Szeged, 1992. november 5–7. Szerk.: Dénes Iván Zoltán. Bp. Friedrich Ebert Alapítvány budapesti képviselője, 1993. 315 o.
- Évkönyv II. 1993.* Szerkesztőbizottság: Bak János, Hegedűs B. András, Litván György, S. Varga Katalin. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 361 o.
- A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéből.* Szerk.: Dénes Iván Zoltán. Pécs, Tanulmány Könyvkiadó, 1993. 384 o.
- Levéltár és nyilvánosság.* Levéltári napok, BFL 1992. Szerk.: Kresalek Gábor. Bev.: Varga László. Bp. Budapest Főváros Levéltára, 1993. 85 (1) o.
- Ötvenhat forradalma. (Összeállítás.) Bev.: Szakolczai Attila: A tények után – a dokumentumok elé. *Világosság*, 34. évf. 1993. 10. sz. 37–83. o.
- Pomogáts Béla: *Az idő fölött, 1956. Emlékezések, publicisztikai írások, tanulmányok.* Bp.–Ungvár, Anyanyelvi Konferencia – Intermix Könyvkiadó, 1993. 140 o.
- Varga László: *Az elhagyott tömeg. Tanulmányok 1950–1956-ról.* Bp. Cserépfalvi–Budapest Főváros Levéltára, 1994. 266 o.

B) Elmélet, beszámolók

- Beszámoló az (1956-os) Intézet 1992–1993. évi tevékenységéről. *Évkönyv II. 1993.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 315–322. o.
- Borsody István: Harminc év után. A demokratikus politikai ellenzék évfordulója. In: *Párbeszéd Magyarországgal. Nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányok.* Vál., szerk.: Pomogáts Béla. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993. 323–334. o. (Eredetileg megjelent: *Új Látóhatár*, 1977. 3–4. sz.)
- Gábor László–Szalai Júlia: Az én ötvenhatom, a te ötvenhatod, az ő ötvenhatjuk. Tizenévesek a forradalomról. *2000*, 6. évf. 1994. 1. sz. 11–20. o.
- Interjú Litván Györggyel az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutató Intézetének igazgatójával. Készítette: Csáky Marianne. *Budapesti Könyvszemle (BUKSZ)*, 5. évf. 1993. 4. sz. 478–487. o.
- Az (1956-os) Intézet „1956-os gyűjteménye” az OSzK Kézirattárában. Összeállította: Weeber Tibor. *Évkönyv II. 1993.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 329–333. o.

- Kende Péter: Megmarad-e 1956 nemzeti hagyománynak? *Évkönyv II.* 1993. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 7–14. o.
- Kende Péter: '56 világjelentősége. *Életünk*, 31. évf. 1993. 11–12. sz. 1002–1007. o.
- Molnár Adrienne–Kőrösi Zsuzsanna: Kiegészítések az Oral History Archivum 1956-os interjújegyzékéhez. *Évkönyv II.* 1993. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 323–327. o.
- Pető Iván: Ami a korábbi forrásközlésekből kimaradt. In: *Levéltár és nyilvánosság*. Bp. BFL, 1993. 19–27. o.

C) Összefoglaló munkák

- Bogyay Tamás: *Magyarország története távlatból*. Előszó: Kosáry Domokos. Bécs–Bp.–München, Méréleg Kiadó, 1993. 10, 168 o. térk.
- Borhi László: *Az Egyesült Államok és a szovjet zóna (1945–1990)*. *Kronológia*. Bp. História–MTA Történettudományi Intézet, 1994. 198 o. (História Könyvtár, kronológiák, adattárak 3.)
- Fischer Ferenc: *A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai 1945–1989*. A dokumentumokat vál. és szerk.: Dárdai Ágnes. Bp. IKVA, 1992. 389 o.
- Gosztonyi Péter: *A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917–1989*. Bp. Európa Könyvkiadó, 1993. 421 o. ill.
- Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon, 1945–1989*. Előszó: Horváth Tamás. Bp. Zrínyi Könyvkiadó, 1993. 291 o.
- Kappelt, Olaf: *Ungarische Tragödie '56*, München, Universitas, 1987. 294 o.
- Seifert Tibor: *Magyarország története 1938–1990*. Tankönyv a középiskolák IV. osztályai számára. 2. kiad. Bp. IKVA, 1993. 104 o. 8 t.

D) Előzmények

- Belényi Gyula: *A sztálini iparosítás emberi ára. Foglalkozási átrétegződés és belső vándorlás Magyarországon, 1948–1956*. Szeged, JATE Press, 1993. 165 o.
- Benkő Zoltán: *Történelmi keresztutak, 1941–1956*. Bev.: Faludy György. Utószó: Pomogáts Béla. Miskolc, Felsőmagyarország Könyvkiadó, 1993. 245 o. ill.
- Bozó Gyula: Egyetemisták demonstrációja 1956. október 6-án. *História*, 15. évf. 1993. 5–6. sz. 62–64. o.
- Dénes Béla: *Ávós világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai*. Utószó: Schmidt Mária. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1994. 203 o.
- A forradalom előjátéka. A szegedi MEFESZ dokumentumai az 1956-os forradalom és szabadságharcot megelőző egyetemista és főiskolás politikai tömegmozgalom 1956. október 16-án kezdődő országos hatású kibontakozásáról*. Összegyűjtötte, előszó: Kiss Tamás. Szerk., jegyz.: Jenei Károly. Bp. '56-os Magyarok Világszövetsége, 1994. 102 o.
- Horváth Lajos: A magyar állam címere, 1956–1957. *Levéltári Szemle*, 43. évf. 1993. 4. sz. 3–12. o.
- Ignotus Pál: *Fogságban, 1949–1956*. Bp. Cserépfalvi Könyvkiadó, 1993. 253 o.
- Izsák Lajos: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon, 1944–1956*. Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, 1994. 323 o. (Pannónia Könyvek)

- Jemnitz János: A magyar szociáldemokrata emigráció balszárnya 1956-ban, október 23. előtt. *Múltunk*, 38. évf. 1993. 1. sz. 136–163. o.
- Kahler Frigyes: Requiem. Elaborátum a Kormánybizottság használatára. *Rebellitás*, 2. évf. 1993. 1. sz. 41–79. o. Folytatása: Kahler Frigyes: Az ítélezés irányítása Magyarországon, 1949–1956. *Rebellitás*, 2. évf. 1993. 5. sz. 1–21. o.
- Kövér György: Reformált kommunizmus és büntudat. Losonczy Géza 1951–1956. *Protestáns Szemle*, 55. évf. 1993. 2. sz. 126–138. o.
- Magyar Bálint: *Bukásra ítélt siker. A Vígszínház három éve, 1955–1958.* Sajtó alá rend.: Siklós Olga. Bp. Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, 1993. 305 o. (Thália könyvek 1.)
- Mészáros István: *Kimaradt tananyag... Diktatúra és egyház 1945–1956. Kimaradt történelem-tananyag a katolikus egyházzól felnőtteknek és diákoknak.* Bp. Márton Áron Könyvkiadó, 1993. 127 o.
- Molnár Miklós: Kádár János – avagy a történelem visszavág. *Világosság*, 34. évf. 1993. 10. sz. 29–36. o.
- „Sötét napok jöttek...” *Koncepciók perke magyar elítélteinek emlékkönyve 1944–1955 (a Kárpátalján).* Közreadja: Dupka György. Bp.–Ungvár, Intermix–Patent, 1993. 166 o. ill. (Kárpátaljai magyar könyvek)

II. A FORRADALOM MAGYARORSZÁGON

- Az Alföldi Kecskeméti Konzervgyár munkástanácsának jegyzőkönyvei, 1956. október 30.–december 12. Közli: Tóth Ágnes. *Évkönyv II.* 1993. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 195–208. o.
- Amiről kevés szó esett... 2. Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956 októberi eseményeihez.* Szerk. és utószó: Pogány Mária. Bp. Műszaki Egyetem–1956 Alapítvány, 1993. 71 o. (Előzmény: *Amiről kevés szó esett... 1. Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956 októberi eseményeihez.* Szerk. és bev.: Pogány Mária. Bp. Műszaki Egyetem–1956 Alapítvány, 1992. 82 o.)
- Balás Piri László, ifj.: Életek és számok. Piros a vér a pesti utcán, 1956. *Rebellitás*, 2. évf. 1993. 5. sz. 29–45. o.
- Balás Piri László: *Emberék fehérben, 1956.* Bp. FSP Literátor Kft. 1993. 307 o.
- Balás P(iri) László: Fehér köpenyben a forradalomért. *Rebellitás*, 2. évf. 1993. 5. sz. 66–69. o.
- Bokor Rózsa: Portré 1956-ból... *Rebellitás*, 2. évf. 1993. 3. sz. 59–63. o.
- A Budapesti Műszaki Egyetem és az Építőipari és Közlekedési Műszaki egyetem részvétele az 1956-os forradalomban. 1. kötet Dokumentumok. Szerk.: Pedroni Emma Anna. Bp., BME Sokszorosító Üzeme, 1994. 98 o. 31 t.
- A Demokrata Néppárt 1956 forradalmi napjaiban. *Hírlevél. A Kereszténydemokrata Néppárt Tájékoztatója.* 4. évf. 1993. 10. sz. 10–12. o.
- Dudás József élete és tevékenysége. Kronológiai vázlat. Összeáll.: Baló A. Péter. *Évkönyv II.* 1993. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 221–228. o.
- Eörsi László: *A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban.* Bp. Századvég–1956-os Intézet, 1993. 99 o. (*56)
- 1956 dokumentumai Hajdú-Biharban. Az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei történetének válogatott dokumentumai.* Szerk.: Filep Tibor, Valuch Tibor. Debrecen, 1956-os Intézet Hajdú-Bihar Megyei Kutatócsoportja 1993. 509 o.

- Az 1956-os magyar forradalom helye a szovjet kommunista rendszer összeomlásában. Az 1991. június 13–15-én Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban megtartott nemzetközi konferencia jegyzőkönyve. Szerk.: Békés Csaba. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 155 o. (Kézirat gyanánt)
- Faragó Töreký Péter: '56 Te lángoktól ölelt. Bp. FSP Literátor Kft. 1993. 145 o.
- Dr. Farkasházy Vilmos: Egy sebészorvos forradalmi naplója. II. kiadás. Bp., Katalizátor, 1992. 160 o.
- Fazekas Árpád: 1956 Szabolcs-Szatmárban a valóságban. Nyíregyháza, Történelmi Igazságtétel Bizottság, 1994. 148 o.
- Feitl István: Zavarok Nagy Imre és Kádár János kormányainak archontológiája körül. *Múltunk*, 38. évf. 1993. 1. sz. 102–113. o.
- Geist, Benjamin, Irving: Gli ebrei e la rivoluzione ungherese de 1956. L'Europe Ritrovata Anno IV n. 4, ottobre–dicembre 1993. pp. 89–92.
- Gosztónyi Péter: Emlékeim a Kilián laktanyáról. *Évkönyv II.* 1993. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 229–244. o.
- Gosztónyi Péter: A népfelkelés Magyarországon 1956-ban. In: uó: *Politikusok, katonák események. Adalékok Magyarország és a kelet-európai népek legújabb történelméhez.* München, Herp Verlag, é. n. 160–181. o.
- Gosztónyi Péter: A szovjet hadsereg Magyarországon 1956-ban. *Társadalmi Szemle*, 48. évf. 1993. 1. sz. 13–28. o.
- Gyüszí László: A forradalom forgószele egy vidéki szerkesztőségben. (Emlékezet és napló.) *Új Forrás*, 25. évf. 1993. 2. sz. 18–33. o.
- Hay, Eva: Auf beiden seiten der Barrikade. Erinnerungen. Leipzig, Kippenhauer Verlag, 1994. 437 o. 8 t.
- Horváth Miklós: *1956 katonai kronológiája.* Bp. Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, 1993. 133 o.
- Iván Kovács László a forradalomban. Részlet Iván Kovács László önvallomásából (1957. III. 16.). Közli: Eörsi László. *Évkönyv II.* 1993. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 209–219. o.
- Kemény Dezső: Ötvenhatos napló. *Árgus*, 4. évf. 1993. 5–6. sz. 69–77. o.
- Kéthly Anna jelentése, 1956. november 1. Közzéteszi: Kádár Zsuzsanna. *História*, 15. évf. 1993. 9–10. sz. 18–19. o.
- Kis Gyula: *A harag gyermekei.* Bp. SH Kiadó, 1994. 64 o.
- Kopré József: *Lőporfüstben '56-ban.* Bp. FSP Literátor Kft. 1993. 271 o.
- Kovács Andor: '56 és a Szabadegyetem. *Életünk*, 31. évf. 1993. 11–12. sz. 981–985. o.
- Kozári József: Adalék 1956. október 23. és november 4. közötti időszak eseménytörténetéhez a 6. lövészhadtest-parancsnokság 1957. január 11-én kelt jelentése alapján. In: *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXI. Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei.* Szerk.: Pócs Tamás, V. Raisz Rózsa. *Sectio Historiae. Tanulmányok a történettudomány köréből.* Szerk.: Nagy József. Eger, 1993. 101–135. o.
- Kövér György: Montfrozott történelem, 1956. október 23. délelőtt. *Rubicon*, 4. évf. 1993. 3. sz. 22–24. o.
- László Péter: Tolna megye 1956-ban. *Tolna megyei levéltári füzetek*, 1993. 3. sz. 71–102. o.
- Litván György: Ebrei, antistalinismo e rivoluzione, L'Europe Ritrovata. Anno IV n. 4, ottobre–dicembre 1993. pp. 92–96.

- Nagy Imre. *Egy magyar miniszterelnök. Élettörténeti kronológia, dokumentumgyűjtemény.* Összeáll. és szerk.: Dér Ferenc. Pécs, Régió Kiadó, 1993. 228 o.
- Nagy Imre: Viharos emberöltő 1896–1957. Élettörténetem vázlata. Részletek. Közzéteszi, bev. és jegyz.: Rainer M. János. *Holmi*, 5. évf. 1993. 10. sz. 1374–1389. o.
- Orbán Éva: '56-os magyar rapszódia. *Rebellitás*, 2. évf. 1993. 1. sz. 3–11. o.
- Orbán Éva: *Üzenet a barikádokról*. Bp. FSP Literátor Kft. 1993. 167 o.
- Rainer M. János: 1956 a másik oldalról. „Nem nyugszunk bele a fordulatba.” *Élet és tudomány*, 48. évf. 1993. 9. sz. 264–265. o.
- Rainer, János M.: 1956 – The Other Side of the Story. Five Documents from the Yeltsin File. *The Hungarian Quarterly*, Vol. 34. 1993. No. 129. 100–114. o.
- Rainer M. János: Szovjet döntéshozatal Magyarországról 1956-ban. *Évkönyv II. 1993*. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 19–38. o.
- Rainer M. János: A szovjet nagykövetség és az 1956-os forradalom. *Budapesti negyed*, 1. évf. 1993. 1. sz. 79–96. o.
- Rainer M. János: Töprengések Nagy Imréről 1993-ban. *Valóság*, 36. évf. 1993. 10. sz. 13–18. o.
- Salzmann Géza: 1956. Egy bíró emlékezik... *Szivárvány*, 14. évf. 1993. 39. sz. 62–70. o.
- Standeisky Éva: Az írók és a munkástanácsok. *Múltunk*, 1994. 1–2. sz. 81–110. o.
- Szántó Konrád: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*. Miskolc, Szt. Maximilian Kiadó, 1993. 219 o. ill.
- Szidiropulosz Archimédész: A görög emigráció a forradalomban. *Világosság*, 34. évf. 1993. 10. sz. 75–83. o.
- Szokács László: Két fejfa egymás mellett...: 1956. *Palócföld*, 27. évf. 1993. 5. sz. 527–531. o.
- Tóth Ferenc: *Az 1956-os forradalom kezdete és következményei Makón*. Makó, Keresztény Értelmiségi Szövetsége Makói Csoport, 1992. 20 o. ill. (A makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetei, 6.)
- Unwin, Peter: *Pusztából kiáltott szó. Nagy Imre és a magyar forradalom*. Előszó: Göncz Árpád, utószó: Nagy Erzsébet. Bp. Héttorony Könyvkiadó, 1993. 212 o.
- Urbán Károly–Vida István: Jelentések a pártközpontnak, 1956. október 28–29. *Társadalmi Szemle*, 48. évf. 1993. 12. sz. 84–94. o.
- Tyekvicska Árpád: *A bíboros és a katona. Mindszenty József és Pálinkás-Pallavicini Antal a forradalomban*. Bp. Századvég Kiadó–1956-os Intézet, 1994. 178 o. ill. ('56)
- Valuch Tibor: Adalékok Hajdú-Bihar megye forradalmi bizottmányainak történetéhez. *Évkönyv II. 1993*. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 175–194.
- Völgyesi Zoltán: 1956-os forradalom Hajdúnánáson. *Hitel*, 4. évf. 1993. 10. sz. 20–39. o.
- Völgyesi Zoltán: *Helyi forradalom. Hajdúnánás 1956-ban*. Hajdúnánás, Városi Polgármesteri Hivatal, 1993. 82 o. (Nánási füzetek, 12.)
- Woroszyński, Wiktor: *Magyarországi napló, 1956*. Bp. Századvég Kiadó–1956-os Intézet, 1994. 123 o. ill. ('56)
- Zárdai Györgyi: Egy volt sorkatona emlékei a Magyar Rádió ostromáról. *Rebellitás*, 2. évf. 1993. 3. sz. 69–71. o.

III. A FORRADALOM KÜLFÖLDI VISSZHANGJA

- Argentieri, Federico: A „széplelkek” emlékiratai. Az 1956-os olasz kommunista párt-ellenzék visszaemlékezéseiből. *Évkönyv II. 1993.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 117–124.
- Benkő Zoltán: Szabad Európa Rádió, 1956. október 24–november 3. *Valóság*, 1993. 5. sz. 80–94. o.
- Benkő Zoltán: A Szabad Európa Rádió 1956 után. *Valóság*, 36. évf. 1993. 8. sz. 70–76. o.
- Budapest jelenti Varsónak. A budapesti lengyel nagykövetség rejtjelezett táviratai, 1956. december 4–29. Közreadja: Tischler János. *Világosság*, 34. évf. 1993. 10. sz. 40–54. o.
- Demokratikus eszmék és nagyhatalmi érdekek. Egy megvalósulatlan amerikai javaslat az 1956-os magyar forradalom megsegítésére. Közzéteszi: Békés Csaba. *Holmi*, 5. évf. 1993. 10. sz. 1402–1408. o.
- Dreiszegez, Nandor (editor): The 1956 Hungarian Student Movement in Exile, *Hungarian Studies Review*, Vol. XX. Nos. 1–2 (Spring–Fall, 1993)
- Dupka György–Horváth Sándor: '56 Kárpátalján. Dokumentumgyűjtemény. Bp.–Ungvár, Intermix, 1993. 138, 30 o. (Kárpátaljai magyar könyvek, 25.)
- Hajdu Tibor: „A magyar reakció népellenes puccsa.” A Csehszlovák KB 1956. december 5–6-i ülése a magyarországi eseményekről. *Évkönyv II. 1993.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 125–131. o.
- Hellema, Duco: Hollandia és a magyar forradalom. *Évkönyv II. 1993.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 95–106. o.
- Hidas Péter: A kanadai visszhang, 1956. október 23.–november 4. *Évkönyv II. 1993.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 73–93. o.
- Horváth Sándor: Kárpátalja – 1956. *Szabocs-szatmár-beregi Szemle*, 28. évf. 1993. 4. sz. 403–418. o.
- Huotari, Juhani: 1956 – Finnország és Magyarország. *Évkönyv II. 1993.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 107–116. o.
- Katona Szabó István: 1956-ról Erdélyben. Tallózás az egykori sajtóból, feljegyzésekből. *Erdélyi Magyarság*, 4. évf. 1993. 16. sz. 6–9. o.
- Király Béla: A magyar kérdés az ENSZ-ben: 1956–1963. In: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára.* Szerk.: Glatz Ferenc. Bp. MTA Történettudományi Intézete, 1993. 379–381. o. (Ua. *História*, 15. évf. 1993. 9–10. sz. 16. o.
- Kmeczkó Mihály: Hogyan éltek meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? (Visszaemlékezések színes csokra.) *Dimenziók*, 2. évf. 1994. 1. sz. 10–17. o.
- A magyar kérdés az ENSZ-ben és a nyugati nagyhatalmak titkos tárgyalásai, 1956. október 28.–november 4. (Brit külügyi dokumentumok.) Közli: Békés Csaba. *Évkönyv II. 1993.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 39–71. o.
- Márton László: Koestler 1956. *Central European Time*, 1. évf. 1993. 5–6. sz. 103–107. o.
- 56 és a franciák. Francia gondolkodók a magyar forradalomról.* Vál.: Philippe Cappelaira. Előszó: Molnár Miklós. Bp. Font, 1993. 247 o.
- Pietro Nenni a forradalomról. Heltai György és Pietro Nenni levélváltása (1961–1962). Közreadja: Kenedi János. *Világosság*, 34. évf. 1993. 10. sz. 62–66. o.

- „Politikai hiba volt az ítélet”. Hangulatjelentések Lengyelországból a Nagy Imre-perről és az 1958. júniusi kivégzésekről. Közli: Tischler János. *Évkönyv II. 1993.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 143–161. o.
- Poznan–Budapest 1956. Az 1992–93. évi szentpétervári és moszkvai kiállítás vendégkönyvéből. Közli: Hegedűs B. András. *Évkönyv II. 1993.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 163–171. o.
- Soós Katalin: 1956 és Ausztria. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica.* Tom. XCVII. Szerk.: Soós Katalin. Szeged, 1993. 47–59. o.
- Szabó A. Ferenc: Szolidaritás, bátorság, vendégszeretet. Ausztria és a magyar kérdés, 1956–1958. *Hitel*, 7. évf. 1994. 4. sz. 72–79. o.
- Szászországi pásztorlevél a magyar forradalomról. Otto Spülbeck püspök pásztorlevele. Közzéteszi: Bak M. János. *Világosság*, 34. évf. 1993. 10. sz. 55–57. o.
- Szépfalusi István: 1956 Ausztriából nézve. *Európai utas*, 1993. 12. sz.
- Az SZKP Központi Bizottságának levele a pártszervezetekhez (1956. december 19.). Közli: Hajdu Tibor. *Évkönyv II. 1993.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 133–142. o.
- Tischler János: „A Jóisten áldja meg a lengyeleket segítségükért.” Magyarországról Varsoba küldött levelek 1956–57 fordulóján. *Hitel*, 6. évf. 1993. 10. sz. 49–56. o.
- Tischler János: „...A szörnyű magyar dráma még nem ért véget...” Részletek a Lengyel Írószövetség 1956. november–decemberi kongresszusának jegyzőkönyveiből. *Holmi*, 5. évf. 1993. 10. sz. 1409–1415. o.
- Tótfalvi Zoltán: Magyarok a vádlottak padján (Romániában). *Erdélyi magyarság*, 4. évf. 1993. 16. sz. 2–5. o.
- Tunézia kiállása a magyar forradalom mellett. Tunézia hangja az ENSZ-ben (1956 decemberében). Közreadja: Litván György. *Világosság*, 34. évf. 1993. 10. sz. 58–61. o.
- Zseliczky Béla: Moszkvai diákmegmozdulás 1956-ban. A magyarországi események hatása egy SZKP KB-dokumentum alapján. *História*, 16. évf. 1994. 2. sz. 32–33. o.

IV. A FORRADALOM UTÓÉLETE ÉS A MEGTORLÁS

- Benkő Péter: A népi mozgalom és a kádári visszarendeződés 1956–1957 fordulóján. *Múltunk*, 38. évf. 1993. 1. sz. 58–76. o.
- Berki Mihály: *Pufajkások*. Bp. Magyar Fórum Kiadó, 1993. 157 o.
- Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. Szerk.: Dikán Nóra. Nyíregyháza, Jósza András Múzeum, 1993. I/2. A mátészalkai járás. 453 o.; I/3. A fehérgyarmati járás. 496 o.; I/4. A kisvárdai járás. 400 o.; I/5. Nyíregyháza. 532 o.; I/6. A vásárosnaményi járás. 1994. 273 o. (Előzmény: I/1. A nagykállói járás. 1992. 411 o.)
- Fekete Sándor: Gimes Miklós mártírjuma. *Tekintet*, 7. évf. 1994. 1–2. sz. 140–157. o.
- Az igazságba vetett hit. Magyar Pál kihallgatási jegyzőkönyve. Közreadja: Tyekviczka Árpád. *Évkönyv II. 1993.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 305–312. o.
- Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 2. kötet. Kúriai teljes ülések, vizsgálatok és „vallomások”, „párt”-ítéletek, elvi határozatok, az '56-os megtorlás iratai. Szerk.: Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző et al. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993. 896 o. (Előzmény: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 1. kötet. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 753 o.)

- Irodalmi proletárdiktatúrát! Mesterházi Lajos elaborátuma az irodalomról 1957-ben. Köz-
 zéteszi: Cseh Gergő, Pór Edit. *Kritika*, 1993. 8. sz. 14–16. o.
- Kahler Frigyes: Bűn és kiengesztelődés. Gondolatok az igazságtételről. 1–3. rész. *Magyar
 Szemle*, 2. évf. 1993. 7. sz. 730–738. o.; 8. sz. 834–843. o.; 9. sz. 921–928. o.
- Két dokumentum, 1956–1957. (1.) A Magyar Írók Szövetségének levele a Nagy-budapesti
 Központi Munkástanácshoz 1956. december 1. (2.) Illyés Gyula tanúkihallgatásának
 jegyzőkönyve, 1957. március 26. Közéteszi: Standeisky Éva. *Holmi*, 5. évf. 1993. 10.
 sz. 1389–1394. o.
- Komoróczy Emőke, G.: 1956 költőmártírja (Gérecz Attiláról). *Délsziget*, 1993. 27. sz.
 22–25. o.
- Kovács Gábor: *Névtelen csillagok*. Bp. FSP Literátor Kft. 1993. 282 o.
- Maléter Pál feljegyzései a fogságban (1956. december). Közli: Horváth Miklós. *Évkönyv
 II.* 1993. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 245–260. o.
- Az MSZMP és a Nagy Imre-csoport. Kállai Gyula beszámolója. Közli: Urbán Károly.
História, 15. évf. 1993. 8. sz. 13–16. o.
- Müller Veronika–Réfi Oszkó Magdolna: A Nagy Imre-per iratainak tematikus feldolgozá-
 sa. *Levéltári Szemle*, 43. évf. 1993. 4. sz. 3–12. o.
- „...nem engedhettük a hatalmat”. Az MSZMP 1956. november 13-i aktívaülésének jegy-
 zőkönyve. Közéteszi: Kiss József, Ripp Zoltán, Vida István. *Társadalmi Szemle*, 48.
 évf. 1993. 7. sz. 77–94. o.
- Némák szóra kelnek*. Várpalotai emlékkönyv. Gyűjtötte és szerk.: Fakász Tibor. (Várpalota)
 Szerző, 1993. 222 o. (50) t. ill.
- Némethné Vágyi Karola–Urbán Károly: A hatalom félelmei. Kádár János referátuma és a
 Belügyminisztérium jelentése a MUK-ról, 1957. február–március. *Társadalmi Szemle*,
 49. évf. 1994. 3. sz. 82–93. o.
- Pajcsics József: Nagy Imre és mártírtársai sírhelyének felkutatása (1988–1989). *Rendészeti
 Szemle*, 31. évf. 1993. 9. sz. 89–106. o. ill.
- Palló Gábor: Az 1956-os tudós emigrációról. *Világosság*, 34. évf. 1993. 10. sz. 67–75. o.
- Rainer M. János: Hazugságok és hamisítások. Keletkezés, célok és módszerek – a Nagy
 Imre-per Fehér Könyve. In: *Levéltár és nyilvánosság*. Bp. BFL, 1993. 29–42. o.
- Rainer M. János: Hruscsov Budapesten, 1958. április. Egy látogatás anatómiája. *Budapesti
 Negyed*, 1994. 2. sz. 159–190. o.
- Sipos Levente: Puhák és kemények. Politikai viták 1956 végén. *Rubicon*, 4. évf. 1993. 29.
 sz. 30–32. o.
- Sortűzek, 1956*. Szerk.: Kahler Frigyes et al. Lakitelek, Antológia Kiadó, 1993. 212 o.
- Sortűzek, megtorlás, menekülés 1956–1957. II. jelentés*. Szerk.: Kahler Frigyes. Lakitelek,
 Antológia Kiadó, 1994. 584 o.
- Spira György: A forradalom két felvonása között. *Holmi*, 5. évf. 1993. 10. sz. 1395–1402. o.
- Standeisky Éva: Az íróperek előkészítése. A letartóztatástól a vádemelésig. *Évkönyv II.*
 1993. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 261–287. o.
- Szakács László: Hetvenhét nap a halál pitvarában. *Palócföld*, 1993. 2. sz. 207–213. o.
- „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!”. Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők
 visszaemlékezéseiből. Szerk.: Kozák Gyula, Molnár Adrienne. Bp. Századvég–1956-
 os Intézet, 1993. 356 o. (*56)
- Tamáská Péter: Halál januárban (Dudás Józsefről). *Világszövetség*, 2. évf. 1993. 2. sz.
 13. o.

- Ungváry Krisztián: Agymosás és lélekterror felsőfokon. A fegyelmi eljárások mechanizmusa. Az oktatók elleni eljárás. *Rebellitás*, 2. évf. 1993. 5. sz. 48–58. o.
- Ungváry Krisztián: Konzolidáció és megtorlás az ELTE Bölcsészkarán. Az 1956 utáni konzolidáció és megtorlás történetéhez. *Valóság*, 37. évf. 1994. 1. sz. 72–94. o.
- Vádirat a revizionizmus ellen. (Részlet az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. április 9-i ülésének jegyzőkönyvéből.) Közli Baráth Magdolna és Feitl István. *Évkönyv II. 1993*. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 289–304. o.
- Varga László: Nagy Imre a jugoszláv követségen. *Budapesti negyed*, 1. évf. 1993. 1. sz. 97–118. o.
- Vida István: Miért Románia? A Nagy Imre-csoport deportálása. *Rubicon*, 4. évf. 1993. 31. sz. 25–26. o.

V. ISMERTETÉSEK (FOLYÓIRATOKBAN)

- Amiről kevés szó esett...* 1. Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956. októberi eseményeihez. Szerk. és bev.: Pogány Mária. Bp. Műszaki Egyetem–1956 Alapítvány, 1992. 82 o. – Ism.: Borbándi Gyula: A nemzet fénylő csillaga. Könyvek az ötvenhatos magyar forradalomról. *Hitel*, 7. évf. 1994. 4. sz. 90–101. o.
- Bak M. János–Kozák Gyula–Litván György–Rainer M. János: *Az 1956-os magyar forradalom. Reform – Felkelés – Szabadságharc – Megtorlás. Történelmi olvasókönyv középiskolásoknak*. Bp. Tankönyvkiadó, 1991. 223 o. – Ism.: Borbándi Gyula: A nemzet fénylő csillaga. Könyvek az ötvenhatos magyar forradalomról. *Hitel*, 7. évf. 1994. 4. sz. 90–101. o.
- The Communist Party and 1956* (Az 1990 júniusában Londonban rendezett kerekasztal-konferencia bevezető előadásai). Our History. Publ. by the Socialist History Society (London). 1993. 1–48. o. – Ism.: Jemnitz János: A brit kommunista párt és 1956. *Világtörténet*, 1993. tavasz–nyár, 74–75. o.
- Domonkos László: A hűség foglalatja. *Világszövetség*, 2. évf. 1993. 1. sz. 3. o. (A Budapest Történelmi Múzeum kiállítása az 1956 utáni emigrációról.)
- Évkönyv I. 1992*. Szerkesztőbizottság: Bak János, Békés Csaba, Hegedűs B. András, Litván György. Bp. 1956-os Intézet, 1992. 354 o. – Ism.: Borbándi Gyula: A nemzet fénylő csillaga. Könyvek az ötvenhatos magyar forradalomról. *Hitel*, 7. évf. 1994. 4. sz. 90–101. o.
- Évkönyv II. 1993*. Szerkesztőbizottság: Bak János, Hegedűs B. András, Litván György, S. Varga Katalin. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 361 o. – Ism.: Borbándi Gyula: A nemzet fénylő csillaga. Könyvek az ötvenhatos magyar forradalomról. *Hitel*, 7. évf. 1994. 4. sz. 90–101. o.
- 1956 dokumentumai Hajdú-Biharban. Az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei történetének válogatott dokumentumai*. Szerk.: Filep Tibor, Valuch Tibor. Debrecen, 1956-os Intézet Hajdú-Bihar Megyei Kutatócsoportja, 1993. 509 o. – Ism.: Borbándi Gyula: A nemzet fénylő csillaga. Könyvek az ötvenhatos magyar forradalomról. *Hitel*, 7. évf. 1994. 4. sz. 90–101. o.
- Ezerkilencszázötvenhat, te csillag. A forradalom és a szabadságharc olvasókönyve*. Szerk.: Medvigy Endre, Pomogáts Béla. Bp. Püski Könyvkiadó, 1991. 236 o. – Ism.: Borbándi

- Gyula: A nemzet fénylő csillaga. Könyvek az ötvenhatos magyar forradalomról. *Hitel*, 7. évf. 1994. 4. sz. 90–101. o.
1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája. Bp. Századvég Kiadó–Atlanti Kiadó–1956-os Intézet, 1990. – Ism.: Borbándi Gyula: A nemzet fénylő csillaga. Könyvek az ötvenhatos magyar forradalomról. *Hitel*, 7. évf. 1994. 4. sz. 90–101. o.
- Az 1956-os forradalom utáni megtolás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. Szerk.: Dikán Nóra. Nyíregyháza, Jósa András Múzeum. I/1. A nagyállói járás. 1992. 411 o.; I/2. A mátészalkai járás. 1993. 453 o. – Ism.: Rainer M. János: Dokumentumok 1956-ról. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 28. évf. 1993. 3. sz. 337–340. o.
- Fischer Ferenc: A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai 1945–1989. Bp. IKVA, 1992. 390 o. – Ism.: Bolvári-Takács Gábor. *Múltunk*, 38. évf. 1993. 1. sz. 176–178. o.; Borhi László. *Budapesti Könyvszemle (BUKSZ)*, 6. évf. 1994. 1. sz. 96–98. o.
- Gérecz Attila, a költő. 1956 mártírja. Bp. Stádium, 1991. 195 o. – Ism.: Bakonyi István: Gérecz Attila, '56 mártírja. *Somogy*, 21. évf. 1993. 1. sz. 82–83. o.
- Győr-Sopron megyeiek emlékeznek az 1956-os forradalomra. Bp. Zrínyi Könyvkiadó, 1991. 92 o. – Ism.: Borbándi Gyula: A nemzet fénylő csillaga. Könyvek az ötvenhatos magyar forradalomról. *Hitel*, 7. évf. 1994. 4. sz. 90–101. o.
- Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából. Vál., előszó és jegyz.: Vjacseszlav Szereda, Alekszandr Sztikalin. Bp. Móra Könyvkiadó, 1993. 327 o. – Ism.: Hajdu Tibor: A „Jelcin-dosszié”. – Hiányzó lapok 1956 történetéből. *Budapesti Könyvszemle (BUKSZ)*, 5. évf. 1993. 3. sz. 374–376. o.
- Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 1. kötet. Szerk.: Solt Pál et al. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 753 o. – Ism.: Domonkos István: Érdekes iratok. *Ring*, 5. évf. 1993. 12–13. sz. 7–8. o.; Pál László: Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. *Kapu*, 6. évf. 1993. 2. sz. 48–50. o.
- A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Bp. Századvég–1956-os Intézet, 1993. 242 o. – Ism.: Hajdu Tibor: A „Jelcin-dosszié”. – Hiányzó lapok 1956 történetéből. *Budapesti Könyvszemle (BUKSZ)*, 5. évf. 1993. 3. sz. 374–376. o.
- Kő András–Nagy J. Lambert: *Tököl, 1956*. Győr, Publica Rt. 1992. 183 o. mell. – Ism.: Kovács István: 1956 jelképesen tragikus tárgyalásának krónikája. *Hitel*, 7. évf. 1994. 3. sz. 106–112. o.
- Pomogáts Béla: *Az idő fölött, 1956. Emlékezések, publicisztikai írások, tanulmányok*. Bp.–Ungvár, Anyanyelvi Konferencia–Intermix Könyvkiadó, 1993. 140 o. – Ism.: Borbándi Gyula: A nemzet fénylő csillaga. Könyvek az ötvenhatos magyar forradalomról. *Hitel*, 7. évf. 1994. 4. sz. 90–101. o.
- Pongráz Gergely: *Corvin köz, 1956*. Bp. Szerző, 1992. 288 o. 5. átdolgozott kiadás. – Ism.: Eörsi László: Szeljegyzetek egy memoárhoz. *Kritika*, 1993. 2. sz. 46–47. o.

Osszeállította: Pótv János

SUMMARY

„Everyone has the right to interpret '56 to their heart's desire, but nobody to monopolise it. For only the knowledge of unadulterated truth can untie the confrontations of the past to the concord of the present. And because we have to arrive at peace, it is our interest and duty to establish the historical facts without distortion or prejudice.” These words, taken from the address of President Árpád Göncz on 16 June 1994, commemorating the martyrs of the revolution, serve as the motto for the present volume, and, indeed, for the entire activity of the Institute.

During the past year, the members of the Institute and their colleagues continued the task of „establishing the historical facts without distortion and prejudice.” As the directors' report (pp. 223–236) summarizes, all our major programs progressed in 1993–94. The list of publications by the Institute and its staff (pp. 232–236) reflect the successful completion of several projects. The Institute's operations improved greatly by having finally received suitable quarters close to the center of the city at 1074 Budapest VII., Dohány utca 74, with several phone (36-1-122 5228, -3620, -4026, -4036) and fax (36-1-122 3084) lines. The research library, the Oral History Archive, and the studies of the staff are now housed in a manner that allows both research and teaching activities.

We have grave personal losses to mourn: in April, 1994, one of our founding co-chairmen, Professor Kálmán Benda, doyen of Hungarian historians and a very active member of our Board, died, and in July 1994, we lost Professor George Heltai, Honorary President of the Institute's Board of Trustees, former director of the Imre Nagy Institute of Political Research (Brussels) and deputy minister of the revolutionary cabinet of 1956, who died in his eightieth year, in Charleston S.C.

The research reports detail the work of the Institute's various concerns. First of all, three years of archival studies on the victims of the post-revolutionary repression could now be summarized: A. Szakolczai and his team established that 229 persons were sentenced to death and executed after the defeat of the uprising on the charge of participating in the revolution (pp. 237–256). This number—which, of course, does not include those whom local militias or the Soviet occupational forces shot and killed without judicial procedure—was arrived at after several screenings and siftings of the records. The meticulous research in the judicial archives also shed light on the system of repression, its main target groups (mainly young working men and women, who fought with arms in hand against the invaders), and the difficulties of unbiased research on this highly sensitive subject. Gy. Kozák is outlining the accomplishments and plans of the Oral History Archive, soon to celebrate its tenth anniversary (pp. 257–266). The 750 interviews, completely catalogued

(see Yearbook 1992, pp. 267–90, Yearbook 1993 pp. 323–27, and above, pp. 267–270 and 271–282) can now be studied and utilised by students of several disciplines, from contemporary history to sociology and family studies. A cumulative index of names is in the works, and a computerised data-base for the study of recollections on 1956 is being developed parallel with cross references to archival sources. The staff of the OHA is in the process of planning, in a major interdisciplinary project, to examine the fate of the „second generation” of 1956 victims: the children of the incarcerated and executed revolutionaries. The film- and videography of 1956 is also close to complete (on relevant research, see pp. 287–291). A research project, co-sponsored by the Institute, is following up the enigmatic fate of the Danish UN staff member, Povl Bang-Jensen. A. Nagy is reporting on the results—and on the „closed doors”—he encountered during his inquiry about the conflicts and intrigues that surrounded the work of the UN special commission on Hungary, of which Bang-Jensen was secretary (pp. 293–298). P. Germuska, a young historian, began to work on a monograph about the uprising in the mining town of Tatabánya; his first results are summarized in a chronological outline (pp. 197–219).

The editors of the Yearbook decided that, beginning with the present issue, future volumes should include topical 'dossiers' containing documents and studies on a particular subject of central interest to our field of research. The first such collection on the first months of activities of the 1956 political emigrés appears as Part I of this volume. Zoltán Sztáray (San Bernardino, Cal.) presents two articles, one by himself, another by the former Hungarian envoy to Paris, Paul Auer, published originally in a newsletter in early 1957, the letter of the senior member of the Imre Nagy government abroad, Anna Kéthly and the address of former prime minister Ferenc Nagy to the Strasbourg meeting of exiled politicians in January 1957 (pp. 13–26): they discuss the problems of politics in exile and theorise about the possibilities of keeping the emigrés together, acting on behalf of those persecuted 'back home', and influencing world opinion. The same subjects are touched upon in the minutes of the Hungarian Revolutionary Council, founded at the Strasbourg meeting, published here for the first time by the Council's former co-chairman, Béla K. Király (pp. 35–45). His candid notes register, how few of the Council's great and important plans did not materialise due to lack of funds and the rather short memory of the nations and governments sympathising with, but doing little for, the exiled Hungarians and the oppressed country. These contributions also shed light on the difficulties of cooperation between the older generation of exiled politicians (pre- and post-1945) on the one side and the 1956ers on the other. Still, in spite of very different traditions and expectations, a certain amount of mutual respect helped in avoiding open rifts. Another set of documents, published by George Gömöri (Cambridge), testify to the enthusiasm for Hungary among students in Britain and elsewhere in Europe during the first weeks and months following the Soviet suppression of the uprising (pp. 27–34). It is pathetic to read, how the Hungarian „emissaries”, of whom the author was one, could not help registering that there were more promises than deeds. Something similar arises also from the study of P. Hidas (Montréal) on the reception of Hungarian refugee students in Canada (pp. 125–136). While they finally found their place in academic institutions, many months passed amid disappointments and mutual recriminations.

Gy. Borbándi recalls a leftist attempt at a theoretical and political assessment of the revolution's program, a Paris conference called „Meeting of Hungarian Popular Forces” in the Spring of 1957 (pp. 47–67). The rather eclectic theoretical and political stance of the

organisers was finally rejected by those who attended, but the project characterised well the search for orientation in those early months.

Two contributions in the „dossier” are devoted to one of the most influential exile journals, the „Literary Gazette” [*Irodalmi Újság*], published in London and later in Paris, from 1957 through 1989. Its reputation as having been the major organ of the reform-minded opposition in the last years of the Rákosi régime gave the journal a chance to become the leading weekly (later monthly, at the end quarterly) among the exiles. In his posthumously published recollections—which were, actually, the last pages he wrote before his death in March 1994—Tamás Aczél, member of the first editorial staff, describes the atmosphere of the early days in the London editorial office (pp. 69–93). J.M. Rainer, in turn, looks back at the first 15 years of the journal (pp. 95–105), à propos an exhibition held in Budapest and the re-publication, in facsimile, of all its past issues (on which see also a review on pp. 00–00). He analyses the political and literary development of the paper and the major crossroads its editors had to pass. He notes, how, in the beginning, the analysis of 1956 served as the central issue of debate, and was gradually replaced by the critical evaluation of events „back home”, the partial and temporary reforms of the Kádár regime, hopes and disappointments connected with these, and the most decisive moment of the journal’s establishing links with the emerging opposition in Hungary.

A peculiar and tragic episode of the early days in exile is investigated by L. Eörsi: the so-called Hungarian Revolutionary Committee in Vienna (pp. 107–124). A group of freedom-fighters tried to organise both humanitarian actions and some kind of underground network in Hungary after the defeat of the Revolution. They succeeded in rescuing a number of people from Hungary, but finally—partly because of their inexperience partly because of their group’s being infiltrated by a Kádárist agent—ran into the dragnet of the police and three of them were executed in 1957, several of their home contacts spent years in jails.

The studies on the international aspects of 1956 contain a report on the archival sources in Paris, by György Litván (pp. 139–147), suggesting the riches of material on French reaction to the events, contacts to Hungarian oppositionals and official attitudes to popular (and intellectual) sympathies for the Revolution. The article outlines the major tasks of research in these fonds. Another episode of French reaction to 1956 has been researched by Éva Standeisky from Soviet archives, where she found evidence on the attempts of a French „fellow-traveller”, to use his good standing in Moscow for protesting against the Soviet attack on Hungary (pp. 149–163). The novelist, Vercors, who on his father’s side was of Hungarian origin, tried to „mediate” between the Hungarian and Soviet intellectuals. He first looked for support in France and then went to Moscow to deliver his message to the writers there, only to run into harsh rebuke by the stalinist French CP and his Soviet hosts, nothing said of the—forced—protest of his Hungarian friends, several of whom were arrested soon thereafter, so that he finally did not use the strong words he planned to but abandoned his sympathetic stance towards the communists for good. Csaba Békés looks at the development of U. S. policies vis à vis Hungary in 1956 (pp. 165–178). Surveying the contradictory stance of American policies towards eastern Europe—de facto acceptance of the status quo coupled with „liberation-propaganda in words”—he demonstrates that the Dulles-brothers managed to block even the limited sympathies of the Eisenhower White House for Hungarian neutrality. While in central Europe the Austrian example seemed to be a most desirable option, American foreign policy regarded that solution, e. g., in the case

of Austria, as a necessary compromise and was in no ways interested in expanding the strategically and politically rather unstable form to other countries. He then follows the steps taken the Imre Nagy government in the U.N. on the one hand and the Western powers tactics there on the other, and analyses the causes of the world organisation's delay in standing up for Hungary. János Tischler continued to mine the Polish government and party archives, and brought together in a narrative article the finding of his earlier source publications on the Gomulka leadership's initially reserved sympathetic attitude through a more critical stance to their final turn against revolutionary Hungary (pp. 179-195).

The volume also contains a number of book reviews, including one on the Hungarian translation of the British diplomat, Peter Unwin's book on Imre Nagy, and a current bibliography of publications on 1956 and related subjects.

CONTENTS

Im memorian György Heltai 1914–1994	9
-------------------------------------	---

ON THE EARLY DAYS OF THE 1956 EMIGRATION

<i>Zoltán Sztáray</i> , ed. On politics in exile	13
<i>George Gömöri</i> , ed. Oxford. Students for Hungarian Freedom	27
<i>Béla K. Király</i> , ed. Decisions of the Hungarian Revolutionary Council (Strasbourg), of 5–7 January, 1957.	35
<i>Gyula Borbándy</i> , The 'Meeting of Hungarian Popular Forces' in 1957.	47
<i>Tamás Aczél</i> , Beginners on Oxford Street. Essay on the recall of an era.	69
<i>János M. Rainer</i> , Looking back from the West. The <i>Irodalmi Újság</i> [Literary Gazette] and Hungary, 1957–1973.	95
<i>László Eörsi</i> , Contributions to the history of 1956 exiles. The „Hungarian Revolutionary Committee” in Vienna	107
<i>Peter Hidas</i> , Students refugees of Hungary in Canada, 1956–57.	125

STUDIES, SOURCES, ESSAYS

<i>György Litván</i> , French documents on 1956.	139
<i>Éva Ständeisky</i> , The Silence of the Kremlin: Vercors for the Hungarian writers in 1957.	149
<i>Csaba Békés</i> , The United States and Hungarian neutrality in 1956.	165
<i>János Tischler</i> , The Polish party leadership and the 1956 revolution	179
<i>Pál Germuska</i> (comp.), The revolution in Tatabánya. Chronological outline	197

REPORTS

Report on the activities of the Institute, 1993–1994	223
<i>Attila Szokolczai</i> , On the persons executed during the post-revolutionary repression	237
<i>Gyula Kozák</i> , Thoughts and plans of the Oral History Archive	257
Annotated list of interviews about 1956 in the OHA (comp. by <i>Adrienne Molnár</i> and <i>Zsuzsanna Kőrösi</i>)	267
List of life interviews in the OHA. Annotated list	271

The '1956 collection' of the Institute in the Széchényi National Library: New Acquisitions (comp. by <i>Tibor Weeber</i>)	283
<i>Balázs Varga</i> , Filmclips of a revolution	287
<i>András Nagy</i> , Report on a quest: the 'Bang-Jensen Case'	293

REVIEWS

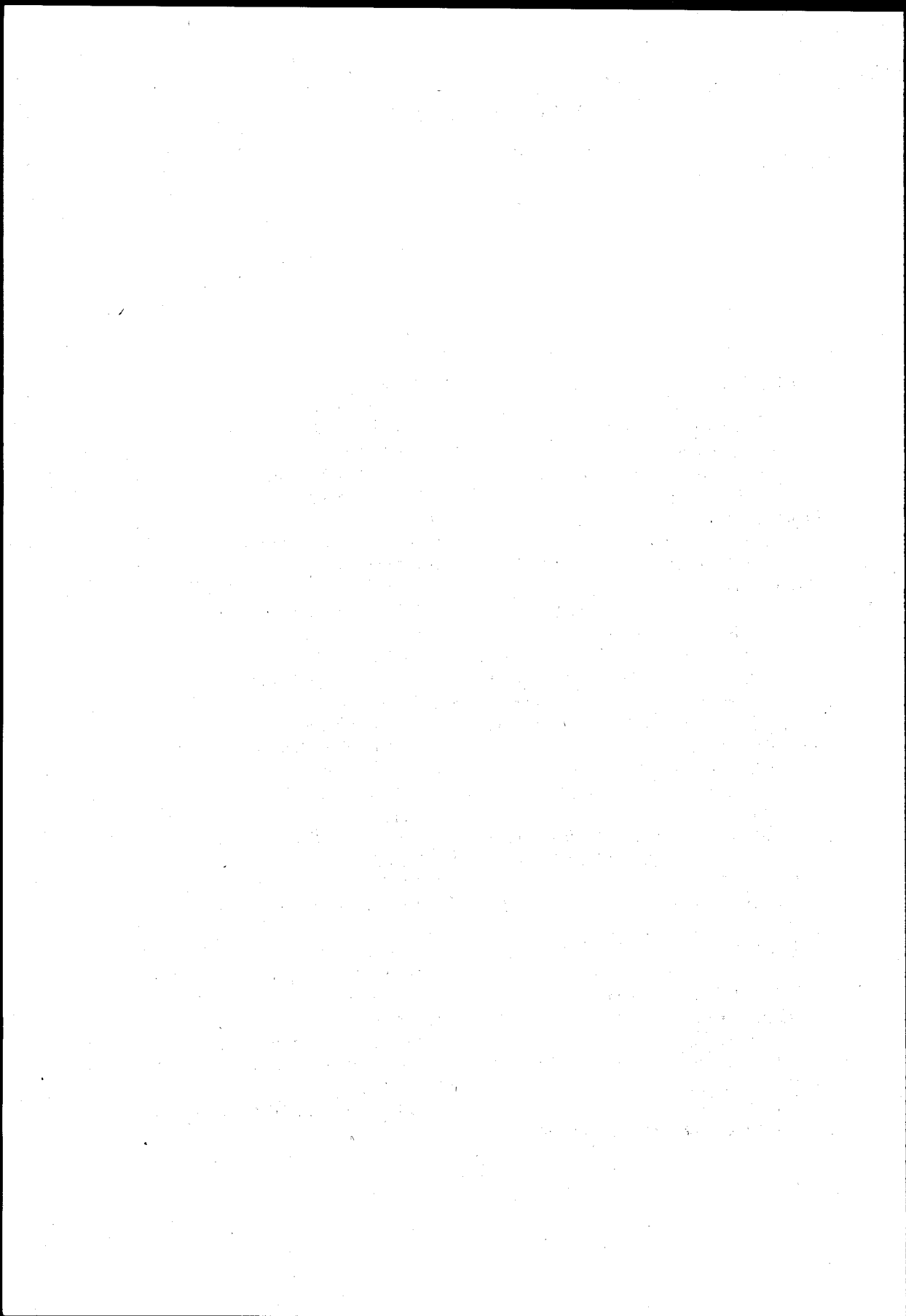
P. Unwin, A pusztából kiáltott szó [Voice in the Wilderness, Hungarian translation], Budapest: Héttorony, 1993 (<i>Gy. Litván</i>)	301
Gy. Dupka-S. Horváth, '56 Kárpátalján ['56 in Carpatho-Ukraine], Budapest-Uzhgorod, Intermix, 1993 (<i>J. Tischler</i>)	307
Adatok az igazságszolgáltatás történetéhez [Contributions to the history of the administration of justice], ed I. Horváth et al., Budapest: Közgazdasági, 1992 (<i>J. M. Rainer</i>)	309
Sortűzek 1956 [Massacres in 1956], ed. F. Kahler, Lakitelek: Antológia, 1993 (<i>A. Szakolczay</i>)	315
Némák szóra kelnek. Várpalotai emlékkönyv [The silent speak. Memorial book on Várpalota], T. Fakász, coll. and ed., Várpalota: Author's publ., 1993 (<i>Gy. Litván</i>)	325
N. Dikán, Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai [Documents on the the post-revolutionary repression in Co. Szabolcs-Szatmár-Bereg], Nyíregyháza: Józsa A. Múzeum, 1992-94 (<i>T. Valuch</i>)	327
Irodalmi Újság 1957-1989 [facsimile edition], Budapest: Bethlen & c., 1991-93 (<i>G. Murányi</i>)	333
I. Lakatos, Farsang. Fejezetek egy önéletrajzból [Carnival. Chapters from an autobiography] Békéscsaba: Tevan, 1993. (<i>A. B. Hegedűs</i>)"	343
Three films on 1956: „Mindent a hazáért-Corvin köz 1956”, [For the Fatherland! Corvin-Passage, 1956], „Széna tér '56, (Márton Erzsébet)” [Széna Square, 1956. E. Márton], „Maléter 1-3” (<i>L. Eörsi</i>)	347

SELECTED BIBLIOGRAPHY (comp. by *J. Pótó*)

Summary (<i>J. M. Bak</i>)	367
Table of contents	371
Authors of the volume	373

A KÖTET SZERZŐI

- BÉKÉS Csaba**
1956-os Intézet,
1074 Budapest, Dohány utca 74.
- BORBÁNDI Gyula**
Oberföhringer Str. 12/A, D-81679
München, NSZK
- EÖRSI László**
1956-os Intézet,
1074 Budapest VII., Dohány utca 74.
- GERMUSKA Pál**
ELTE Kőrösi Csoma Sándor Koll.
1118 Budapest, Dayka Gábor utca 4.
- GÖMÖRI György**
University of Cambridge, Faculty of
Modern and Medieval Languages,
Cambridge CB 39 DA Nagy-Britannia
- HEGEDŰS B. András**
1956-os Intézet,
1074 Budapest, Dohány utca 74.
- HIDAS Péter**
Dept. of Hist. Dawson College, Selby
St., Westmount, Que. H 32IW3, Kanada
- KIRÁLY Béla**
POB 568, Highland Lakes N 5 07422,
USA
- KOZÁK Gyula**
1956-os Intézet,
1074 Budapest, Dohány utca 74.
- KŐRÖSI Zsuzsanna**
1956-os Intézet,
1074 Budapest, Dohány utca 74.
- LITVÁN György**
1956-os Intézet,
1074 Budapest, Dohány utca 74.
- MOLNÁR Adrienne**
1956-os Intézet,
1074 Budapest, Dohány utca 74.
- MURÁNYI Gábor**
HVG 1124 Budapest,
Németvölgyi út 64.
- NAGY András**
1028 Budapest, Mária utca 5.
- RAINER M. János**
1956-os Intézet,
1074 Budapest, Dohány utca 74.
- STANDEISKY Éva**
1956-os Intézet,
1074 Budapest, Dohány utca 74.
- SZAKOLCZAI Attila**
1956-os Intézet,
1074 Budapest, Dohány utca 74.
- SZTÁRAY Zoltán**
5252 Sepulveda Ave,
San Bernardino,
CA 92404, USA
- TISCHLER János**
1956-os Intézet,
1074 Budapest, Dohány utca 74.
- VALUCH Tibor**
1956-os Intézet
Hajdú-Bihar Megyei Kutatócsoportja,
Debrecen
- VARGA Balázs**
Magyar Filmintézet
1021 Budapest, Budakeszi út 51/b.
- WEEBER Tibor**
OSzK, Budavári Palota C ép. Budapest
1827

AZ 1956-OS INTÉZET EDDIGI KIADVÁNYAI (a megjelenés időrendjében)

1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája

Bp., Századvég–Atlanti Kiadó–1956-os Intézet, 1990, 182 old.

Elfogyott

A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján

Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta Hegedűs B. András (az I–IV. és a VI. köteteknél Rainer M. Jánossal, a VII. kötetnél Ember Mária és Bohó Róbert közreműködésével)

I. Két közgazdasági vita

Bp., Kelenföld–ELTE, 1989, 127 old.

80 Ft

II. Filozófusvita

Bp., Kelenföld–ELTE, 1989, 206 old.

63 Ft

III. Történešzvita

Bp., Kelenföld–ELTE, 1990, 203 old.

Elfogyott

IV. Partizántalálkozó – Sajtóvita

Bp., Múzsák–1956-os Intézet, 1991, 280 old.

Elfogyott

V. Gazdaságpolitikai viták

Bp., 1956-os Intézet, 1994, 176 old.

320 Ft

VI. Pedagógusvita

Bp., Múzsák – 1956-os Intézet, 1992, 178 old.

Elfogyott

VII. Iparművészeti vita – Orvosvita

Bp., 1956-os Intézet, 1994, 212 old.

320 Ft

Az 1956-os magyar forradalom

Reform–Felkelés–Szabadságharc–Megtorlás

Írták Bak M. János, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János

Szerkesztette Litván György

Bp., Tankönyvkiadó, 1991, 223 old.

Elfogyott

- Ungváry Rudolf: Utána néma csönd**
A miskolci egyetem 1956-os diákszemélyiségének története
Bp., 1991, Történelmi Igazságtétel Bizottság–1956-os Intézet, 243 old. Elfogyott
- Évkönyv, I.**
Bp., 1956-os Intézet, 1992, 354 old. Elfogyott
- Évkönyv, II.**
Bp., 1956-os Intézet, 1993, 361 old. Elfogyott
- Évkönyv, III.**
Bp., 1956-os Intézet, 1994, 380 old. 480 Ft
- Ötvenhatról nyolcvanhatban**
Az 1956-os forradalom előzményei, alakulása és utóélete című, 1986. december 5-6-án Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve.
Szerkesztette és a jegyzeteket írta Hegedűs B. András.
Bp., 1992, Századvég–1956-os Intézet, 334 old. Elfogyott
- A vidék forradalma**
Az 1991. október 22-én Debrecenben rendezett konferencia előadásai.
Szerkesztette Simon Zoltán, technikai szerkesztő Valuch Tibor
Debrecen, 1956-os Intézet Hajdú-Bihar megyei Kutatócsoportja,
1992, 114 old. Elfogyott
- Szemle. Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából**
Szerkesztette Kozák Gyula, Kende Péter előszavával
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1992, 307 old. 360 Ft
- Várallyay Gyula: Tanulmányúton**
Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után. Szerkesztette Murányi Gábor
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1992, 339 old. 310 Ft
- Zimándi Pius: A forradalom éve. Krónika 1956-ból**
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1992, 390 old. Elfogyott
- A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról**
Szerkesztette Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János.
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1993, 242 old. 380 Ft
- Az 1956-os magyar forradalom helye a szovjet kommunista rendszer összeomlásában.**
Az 1991. június 13–15-én Budapesten az Országos Széchenyi Könyvtárban megtartott nemzetközi konferencia jegyzőkönyve (Kézirat gyanánt).
Szerkesztette Békés Csaba, az Intézet munkatársainak közreműködésével
Bp., 1956-os Intézet, 1993, 155 old. Megrendelhető

1956 dokumentumai Hajdú-Biharban

Az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei történetének válogatott dokumentumai

Főszerkesztő Gazdag István, szerkesztők Valuch Tibor, Filep Tibor
Debrecen, 1956-os Intézet Hajdú-Bihar megyei Kutatócsoportja,
1993, 509 old.

400 Ft

Eörsi László: A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1993, 99 old.

180 Ft

„Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!”

Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből
Szerkesztette Kozák Gyula, Molnár Adrienne, Kőrösi Zsuzsanna
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1993, 356 old.

420 Ft

Tyekvicska Árpád: A bíboros és a katona
Mindszenty József és Pálinkás-Pallavicini Antal a forradalomban
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1994, 178 old.

Elfogyott

Wiktor Woroszylski: Magyarországi napló, 1956
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1994, 123 old.

280 Ft

Pesti utca – 1956

Válogatás fegyveres felkelők visszaemlékezéseiből
Szerkesztette Kozák Gyula, Bindorffer Gyöngyi, Gyenes Pál
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1994, 240 old.

420 Ft

AZ 1956-TAL FOGLALKOZÓ SZAKIRODALOMBÓL MEGREDELHETŐK TOVÁBBÁ

Századvég 1956.

A tematikus szám tartalma: Kende Péter: Gimes Miklós;
Litván György: A Nagy Imre-csoport; Varga László: 1956. okt. 23.;
Farkas Mihály: Egy el nem mondott beszéd; A Petőfi Párt 1956–57-ben;
Kenedi János: A békés átmenet esélyei
A Bibó István Szakkollégium társadalomelméleti folyóirata,
1989. 1–2. sz. 183 old.

96 Ft

Az igazság a Nagy Imre-ügyben

2. kiadás. Előszó Kende Péter, jegyzetek Hegedűs B. András,
Varga László. Szerkesztette Kenedi János
Bp., 1989, Századvég–Nyilvánosság Klub
(Századvég füzetek 2.), 205 old.

120 Ft

A forradalom hangja

Magyarországi rádióadások 1956. okt 23.–nov. 9.

2. kiadás, szerkesztette Kenedi János

Bp., 1989, Századvég–Nyilvánosság Klub

(Századvég füzetek 3.), 507 old.

190 Ft

Az 1956-os Intézet (Budapest, 1074 Dohány u. 74.) kiadványai közül néhány már nem kapható. Megfelelő számú megrendelés esetén újrakiadást tervezünk. Eddigi kiadványaink teljes listáján külön jeleztük (az árak feltüntetésével) azokat, amelyek még kaphatók, illetve megrendelhetők az alábbi címeken:

Századvég Könyvklub és Könyvkereskedés

1053 Bp. Veres Pálné u. 4–6.

Telefon/Fax: 118–2516

1956-os Intézet

1074 Bp. Dohány u. 74.

Tel.: 122-4026

A kötetet gondozta a Századvég Kiadó

**A kiadásért felel Litván György
Felelős szerkesztő Bak János
A szedés és a tördelés az Anubis Kft.
számítógépes rendszerén készült
Felelős vezető Zséli Jánosné
Műszaki szerkesztő Horváth Andrea
Tördelő Sörfőző Zsuzsa
A nyomdai kivitelezés az Eto-Print Kft. munkája
Felelős vezető Balogh Mihály**

ISBN 963 379 022 0

ISSN 1216-1756